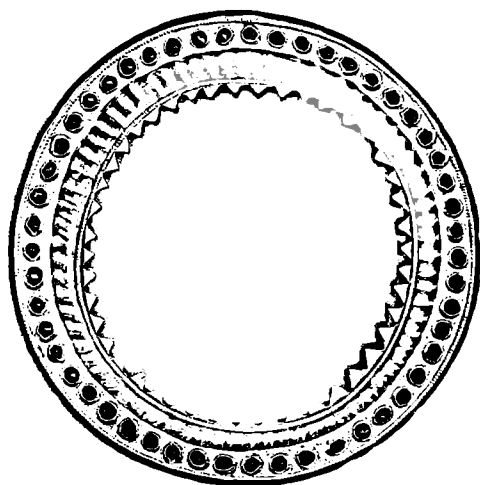

ქველ
ქაღალდი
სამკაშული

ნინო ლორთქიფანიძე

ქარხანის
გამომცემლობა

ნინო ლორთქიფანიძე

ქველი ქართული სამკაული

რედაქტორი ლია ლიქოველი

დიზაინი: შართა თაბუკაშვილი

ტექნიკური უზრუნველყოფა: ნინო აფრიაშაშვილი

**გამომცემლობა მადლობას უხდის საქართველოს ეროვნულ მუზეუმს
ექსპონატების ფოტოფიქსაციაში გაწეული დახმარებისთვის.**

ფოტოებზე უფლება © 2015 ქარჩხაძის გამომცემლობა

ფოტოების ავტორი: ქუცნა ამირეჯიბი

ფოტოებზე NN 271, 291, 292 უფლება © 2015 საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

ფოტოების ავტორი: მირიან კილაძე

**ნიგნი გამოცემა საქართველოს კულტურისა და
სპორტის დაცვის სამინისტროს ხელშეწყობით.**

ქველა უფლება დაცულია.

ამ წიგნის გარე ვრთი ნაწილი არ შეიძლება იქნეს გადაბეჭდილი, გავრცელებული

ან გამოქვეყნებული ელექტრონული, ფოტოგრაფიული, მექანიკური ან სხვა

ნაბეჭე საშუალებით, გამომცემლის წერილობითი ნებართვის გარეშე.

ქართული გამოცემა © 2015 ქარჩხაძის გამომცემლობა

www.karchkhadze.ge

ISBN 978-9941-452-09-3

შინა. სი

• **შესავალი**

• **მკვლელობის სახე**

• **ადგილმდებარეობის აღწერა**

გეოგრაფია

ქვეყანის მდებარეობა

მდებარეობის აღწერა

ადგილის მდებარეობის აღწერა

ადგილის მდებარეობის აღწერა

"ადგილის მდებარეობის აღწერა"

• **ადგილის მდებარეობის აღწერა**

• **ადგილის მდებარეობის აღწერა**

• **ადგილის მდებარეობის აღწერა**

ბე. წ. VIII-VI საუკუნეები

ბე. წ. V-IV საუკუნეები

ბე. წ. IV საუკუნეები

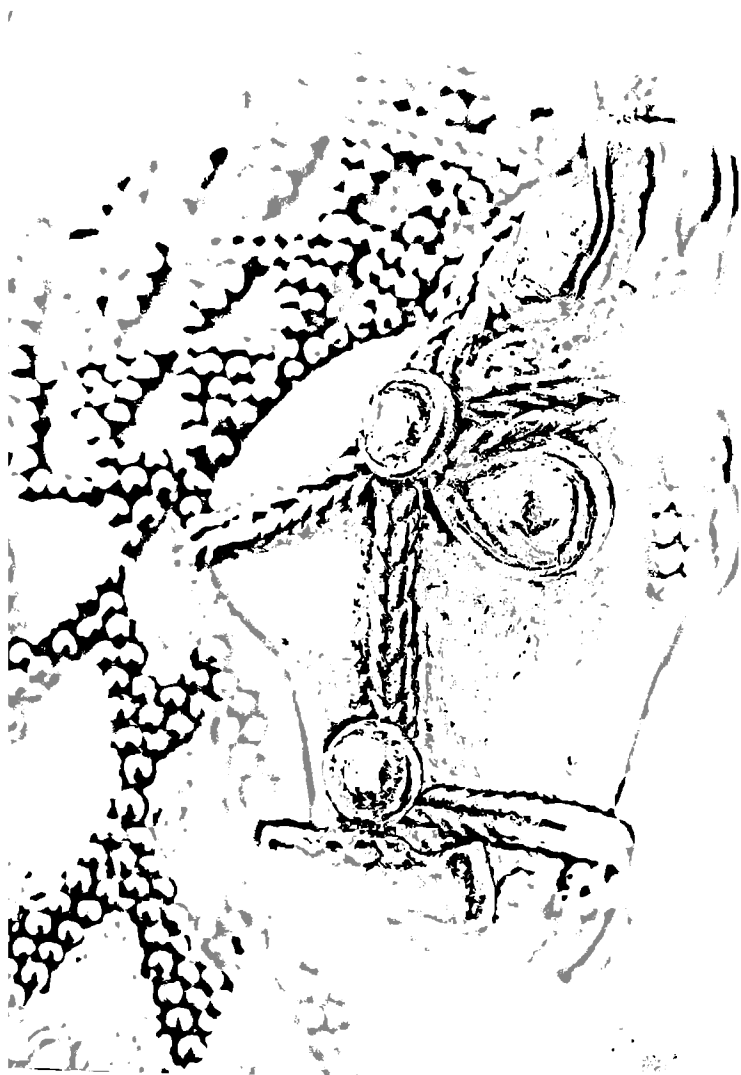
ადგილის მდებარეობის აღწერა

ადგილის მდებარეობის აღწერა

ბე. წ. IV-V საუკუნეები

ბე. წ. IV-V საუკუნეები

ANCIENT GEORGIAN JEWELLERY

შესავალი

ადამიანი უძველესი დროიდან, ჯერ კიდევ ქვის ხანიდან მოყოლებული, თავს სამკაულით ირთავს. ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს სამკაულად დღეს მიჩნეულია სამხრეთ აფრიკაში, ბლომბოსის გამოქვაბულში აღმოჩენილი ნიჟარის მძივები, რომლებიც დაახლოებით 75 000-100 000 წლით თარიღდება. ამ აღმოჩენამ ცხადყო, რომ სამკაული, როგორც ადამიანის სიმბოლური აზროვნების ერთ-ერთი პირველი ნიშანი, უკვე შუა პალეოლითის ეპოქაში ჩნდება, უფრო ადრე, ვიდრე მკვლევრები ამ აღმოჩენამდე ფიქრობდნენ.

რამ განაპირობა სამკაულის შექმნა, დღეს ჩვენთვის გაურკვეველია. ეს გამოწვეული იყო მხოლოდ ესთეტიკური ფაქტორით – ადამიანის სურვილით, ლამაზად გამოიყურებოდეს, თუ მან საგანგებოდ გახვერტილი სხედასხვა ნივთი – ცხოველის კბილები, ნიჟარები, ქვები თუ ძელები – გამოიყენა ბოროტი ძალების განსაადევნად და კეთილი ძალების მოსაზიდად. ამ ნივთებმა, რომლებიც დღეს ჩვენ საკიდებად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ, დასაბამი მისცა ავგაროზების ფენომენს. არსებობს მოსაზრება, რომ სამკაულს თავიდანვე პქონდა

ფუნქციური დატვირთვა და იგი ტანისამოსის შესაკრავად გამოიყენებოდა. თუმცა, ეს ჯერ კიდევ სადავო საკითხად რჩება. ზემოთ ჩამოთვლილი მასალისგან "დამზადებული" უძველესი ნივთები უმეტესწილად მიჩნეულია სამკაულად. როგორც XIX საუკუნის ინგლისელი არქეოლოგი არჩიბალდ კემპბელ კარლილი პირველყოფილი ადამიანის შესახებ ამბობს, "მისი პირველი სულიერი სურვილი მორთულობაა".

ხელოვნების სხვა ნიმუშების მსგავსად, სამკაულით ადამიანი ხშირად გამოსახავს საკუთარ რწმენა-წარმოდგენებსა და სოციალურ სტატუსს, მაგრამ, მათგან განსხვავებით, ადამიანი სამკაულს საკუთარ სხეულზე ატარებს, თანაც, უმეტესწილად, არაპრაქტიკული დანიშნულებით. სამკაული თითქოს ადამიანის ნაწილი ხდება. შეიძლება ითქვას, რომ სამკაულში ნათლად ელინდება ადამიანის შემოქმედებითი შესაძლებლობები და იგი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საშუალებაა, რომელიც გვეხმარება, გავერკვეთ საზოგადოების და ერის კულტურული განვითარების პროცესში.

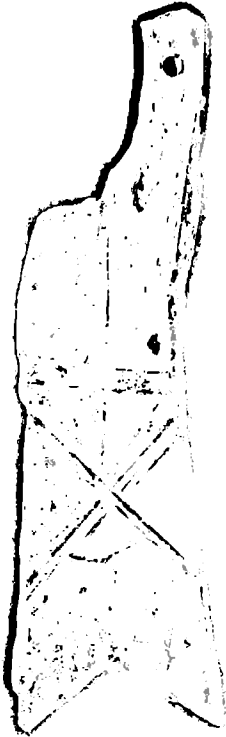
1. 65.00.00

განმარტებულია 27.24.00
 27.24.00
 27.24.00
 27.24.00

2. 65.00.00

განმარტებულია 27.24.00
 27.24.00
 27.24.00
 27.24.00

საქიდე

ბუძუანას მღვიმე, ქვემო

27-24 BP

ცხოველის ძეგლი

46 X 13

პალეოლითური ხანის ძეგლებით მდიდარი სხვა ქვეყნების მსგავსად, საქართველოშიც არქეოლოგიურად გამოვლენილი უძველესი სამკაული წარმოდგენილია მრავალგვარი მასალის საკიდებით. სხვადასხვა ცხოველის კბილები და ძელის ფირფიტები, ზღვის ნიჟარები, უჩვეულო ქვები, მაგალითად, წერტილოვანი ორნამენტით შემკული ალუბასტრი და ა. შ. საგანგებოდაა გახერტილი. მათ პირველყოფილი ადამიანი სამკაულად – ცალკე საკიდის ან ყელსაბამის სახით ხმარობდა, რომელსაც, სავარაუდოდ, ავგაროზის ფუნქცია ჰქონდა. ბუძუანას მღვიმეში აღმოჩენილი ქვის ერთ-ერთი ასეთი საკიდი საგანგებოდაა დაკბილული, რაც მიანიშნებს, რომ მას გარკვეული ესთეტიკური დატვირთვაც უნდა ჰქონოდა.

საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი სამკაული პირველად დასტურდება დასავლეთ საქართველოში, აფხაზეთსა და რიონ-ყვირილას ხეობაში კონცენტრირებულ ზედა პალეოლითის ხანის მღვიმეებში, რომლებიც იმდროინდელი ადამიანის ძირითადი სადგომი იყო. სამკაული აქაც სახვითი ხელოვნების სხვა ჩანასახებთან ერთად ჩნდება. ხელოვნების ამ უძველეს ნიმუშებად მიჩნეულია, მაგალითად, მღვიმეებში კედლებზე ამოკაწრული, ქვის ფილასა თუ ძელის იარაღებზე საჭრისით გავლებული ხაზები, რომლებიც გრავირებულ ორნამენტს ქმნის. ზოგიერთ შემთხვევაში ხაზების რაოდენობასა და მიმართულებას სიმბოლური მნიშვნელობაც კი შეიძლება ჰქონდეს.

ბუძუანას მღვიმეში აღმოჩენილ საკიდზე, რომელიც ძელის ფირფიტას წარმოადგენს, ქვედა ნაწილში ამოტვიფრულია ორი ურთიერთგადამკვეთი დიაგონალური ხაზი. თითქმის მათ ეთანხმება საკიდის ქვედა დაბოლოება, რომელიც ამ ხაზების პარალელურად არის შიგნით შეჭრილი. ნახევრისა და ორ ურთიერთგადამკვეთ დიაგონალურ ხაზს შორის შესრულებულია კიდევ ერთი ხაზოვანი ორნამენტი – ვერტიკალური და მის ქვეშ – პორიზონტალური ხაზი. ორნამენტები სიმეტრიულადაა განლაგებული, ხაზების ურთიერთგადამკვეთის წერტილები ერთ სიმბრტყეზე მდებარეობს, ამდენად, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ისინი შემთხვევით იყოს გამოყვანილი.

ასეთივე, ე. წ. დაფერდებული ჯვარია გამოსახული ბუბუნას მღვიმეში აღმოჩენილ ძვლის მეორე ფორფიტაზე. ჯვრისებური ორნამენტი პალეოლითის ხანაში იშვიათად, მაგრამ მაინც დასტურდება სხვადასხვა ტიპის ნივთებზე როგორც საქართველოში, კერძოდ ჯრუჭულას გამოქვაბულში, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. ყველაზე გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, ჯვარი ქვეყნიერების ოთხი მხარის ნიშანია და პირველყოფილი ადამიანის მიერ ამ ორნამენტის გამოსახვა მოულოდნელი არც უნდა იყოს: მას მჭიდრო კავშირი პქონდა გარე სამყაროსთან და გარემოში ორიენტაცია მისთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო¹.

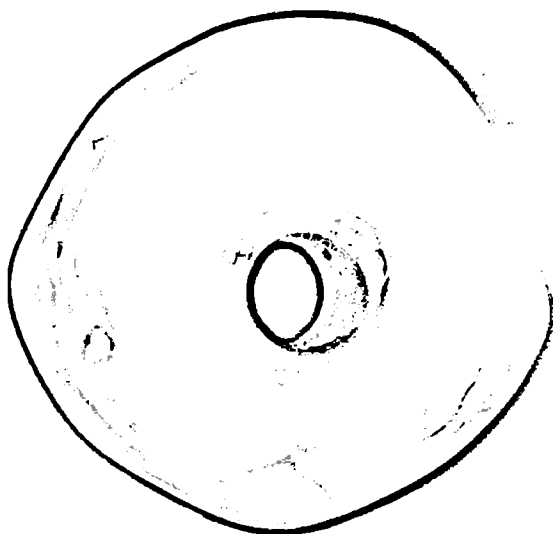
საგვარჯილეს მღვიმეში აღმოჩენილი ზღვის ლოკოინის ნიჟარების ყელსაბამი შეესაბამება ქვის ხანაში ყველაზე ფართოდ გავრცელებულ სამკაულის ტიპს. თითოეული ნიჟარა გახერგეტილია ზედა ნაწილში, პირველ ხვეულში, რაც მოწმობს, რომ მათ ადამიანი ყელსაბამად ხმარობდა. ეს ნიჟარები სპეციალისტებმა მიაკუთვნეს ტურტიტელების გვარს (*Turritella duplicate sinuse*), რომლებიც წარმომავლობით, შესაძლოა, ხმელთაშუა ზღვის აუზს ან ინდოეთის ოკეანეს უკავშირდებოდეს. რადგან მოლუსკის ეს ტიპი საქართველოში მხოლოდ საგვარჯილეს მღვიმეში დასტურდება, ეს ნივთი შემოტანილი უნდა იყოს, მაგრამ საიდან, როგორ და როდის, დღეს ამის დადგენა შეუძლებელია. საგვარჯილეს მღვიმეში აღმოჩენილი ე. წ. ტურტიტელების ყელსაბამის დათარიღების შესახებ დღესაც აზრთა სხვადასხვაობაა: უმრავლესობის აზრით, იგი ზედა პალეოლითის ხანას განეკუთვნება², თუმცა, არ არის გამორიცხული, იგი ენეოლითის ხანითაც იქნეს დათარიღებული³.

მიჩნეულია, რომ ზღვის ნიჟარები ავგაროზების ფუნქციას ასრულებდა. შესაძლოა, ადამიანს იზიდავდა მათი სპირალისებური ფორმა, რომელიც უსასრულობასთან და მარადიულობასთან ასოცირდება. დღეს შეუძლებელია იმ ემოციების და ფსიქოლოგიური ფაქტორების განსჯა, რომლებითაც იმ დროის *homo sapiens*-ი ზღვის ნიჟარებს სამკაულად ირჩევდა. თვითგადარჩენა, რომელიც მისი მთავარი მამოძრავებელი ძალა უნდა ყოფილიყო, ბუნებრივია, აღძრავდა აზრებს სიკვდილ-სიცოცხლეზე.

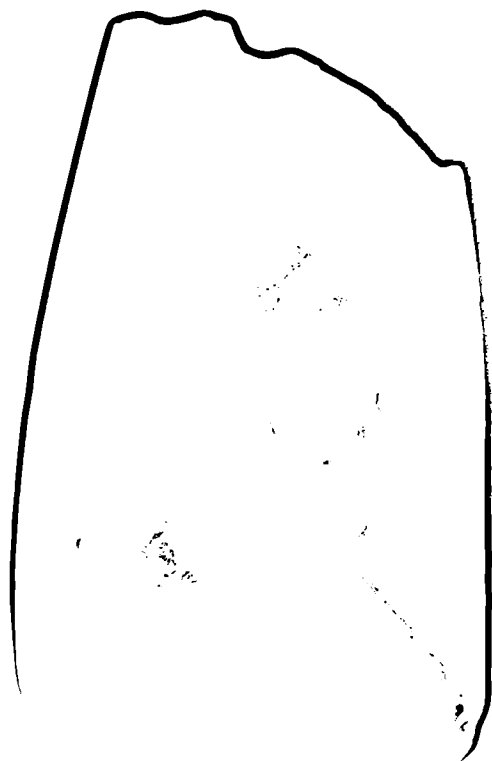
ყელსაბამი

ავგაროზების მღვიმე, მკერე
ზედა პალეოლითი
ძვლის ნიჟარები
ზღ. 4,9X1,5 სმ

ადგენსამიწათმეფედო ვულტუკა

ნეო-ლითი

ახალი ქვის ხანა – ნეოლითი კაცობრიობის განვითარებაში ნამდვილი გადატრიალებაა: ადამიანი მიმოვისებლობითი მეურნეობიდან, ანუ ნადირობიდან და შემგროვებლობიდან, გადადის წარმოებით მეურნეობაზე – მესაქონლეობასა და მიწათმოქმედებაზე, რაც პირდაპირ აისახა მის საზოგადოებრივ ცხოვრებასა და სულიერ სამყაროზე. ამ ეპოქის ადამიანი ნაკლებად დამოკიდებულია ბუნებაზე, შესაბამისად, უფრო შემოქმედებითი ხდება, ვიდრე იყო პალეოლითისა და მეზოლითის ეპოქებში.

ეს პროცესი განსაკუთრებით კარგად ჩანს აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სადაც არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი ძვ. წ. VI-IV ათასწლეულის პირველი ნახევრის ადრესამიწათმოქმედო კულტურა⁴ აერთიანებს ყველა იმ სახელს, რომლებიც “ნეოლითური რევოლუციის” სახელით დაამკვიდრა ცნობილმა ინგლისელმა არქეოლოგმა გორდონ ჩაილდმა: წარმოებითი მეურნეობის ძირითადი დარგების – მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის წარმოქმნა-განვითარება; მეთუნეობა; სამუშაო იარაღების მრავალფეროვნება როგორც მათი დამზადების ტექნიკის, ასევე ფუნქციისა და მასალის თვალსაზრისით; მყარი დასახლებები და საცხოვრებელი სახლებისა თუ სხვა ნაგებობების არქიტექტურა. სახვითი ხელოვნების უკვე მაღალი დონის განვითარებაზე მეტყველებს ნეოლითის ეპოქის ისეთი არტეფაქტები, როგორებიცაა საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე ფართოდ გავრცელებული ორნამენტირებული თიხის ჭურჭელი, ქვემო ქართლში აღმოჩენილი საკულტო დანიშნულების ანთროპომორფული, უმეტესწილად ქალის მინიატურული ქანდაკებები, რომლებიც გამოუწვევი თიხისგანაა დამზადებული და სხვადასხვა ფერის საღებავის კვალი შემორჩენია და ა. შ. ეს პროცესი ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ეპოქის სამკაულშიც აისახა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მასალის მრავალფეროვნებასა და ახალი ფორმების გაჩენაში ვლინდება. პარალელურად გრძელდება სხვადასხვა ცხოველის ძვლის ფირფიტების, კბილების, ეშვებისა და ქვების საკიდებად გამოყენება, მაგრამ უფრო ხშირად გვხვდება ნაკაწრი ორნამენტები.

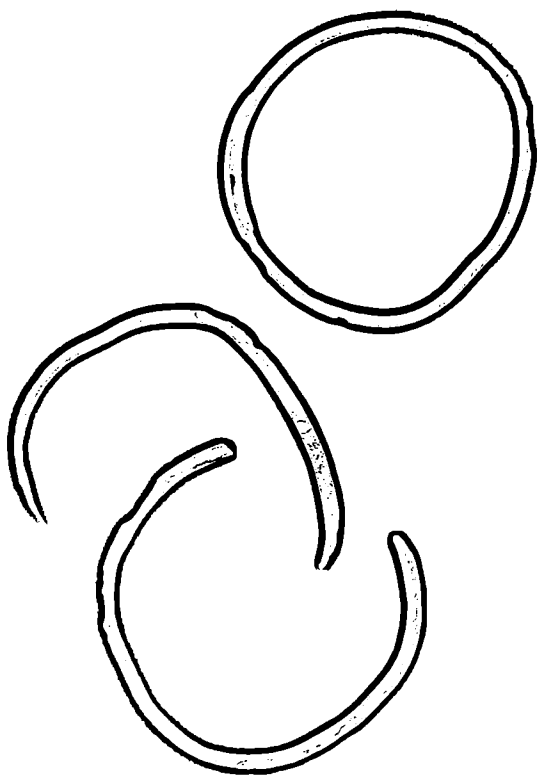
ადრესამიწათმოქმედო კულტურისთვის დამახასიათებელი მასალის უფრო თავისუფალი არჩევანის ტენდენცია, რაც ნათლად ჩანს სამუშაო იარაღებში, შეინიშნება სამკაულშიც. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია, რომ სწორედ ნეოლითის ეპოქიდან იწყება საქართველოს ტერიტორიაზე სამკაულის დასამზადებლად ფერადი ნედლეულის – სარდიონის ათვისება. ამ ნახევრადძვირფას ქვას დღემდე განსაკუთრებით ხშირად ხმარობს ადამიანი სამკაულად.

ხრამის დიდი-გორაზე და არუხლოში აღმოჩენილი სარდიონის ქვები, რომლებიც ტრაპეციის თუ კონუსის ფორმის მისაცემად საგანგებოდაა დამუშავებული, საკიდის ან მძივის ფუნქციას ასრულებდა. ამაზე მეტყველებს სრულად შემორჩენილი მრგვალი ფორმის ერთი ცალი მძივი არუხლოდან და ყველა დანარჩენის შემთხვევაში – დაზიანების ადგილას ნახვრეტის კვალი.

ნეოლითის ეპოქაში ადამიანი პირველად იჩენს ინტერესს ლითონის, კერძოდ სპილენძის მიმართ, მაგრამ ამ დროს ლითონი ჯერ უმნიშვნელო როლს ასრულებდა საზოგადოების ცხოვრებაში. ლითონის ნივთების ფართოდ გავრცელება მომდევნო ეპოქის – ენეოლითის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ნიშანია, რის გამოც მას აგრეთვე სპილენძის ხანას – ქალკოლითის უწოდებენ. წინა აზიაში აღმოჩენილ ლითონის პირველ ნივთებს შორის, რომლებიც ჯერ კიდევ ე. წ. უკერამიკო ნეოლითის ხანას – ძვ. წ. დაახლ. VIII ათასწლეულს განეკუთვნება, ყველაზე დიდი რაოდენობით სწორედ სამკაული, კერძოდ, სპილენძის მძივები გვხვდება. ისეთი უმნიშვნელოვანესი სიახლე, როგორიცაა ლითონის ათვისება, კავკასიაში, მათ შორის, საქართველოში სათავეს აგრეთვე ნეოლითის ეპოქაში იღებს.

საქართველოს ტერიტორიაზე დადასტურებული ლითონის უძველესი სამკაული, წარმოდგენილი თვითნაბადი სპილენძისგან დამზადებული ორი მძივით, რომლებიც ხრამის დიდი-გორას ნამოსახლარზე იქნა აღმოჩენილი, კალიბრირებული რადიოკარბონული მეთოდის (C14) მიხედვით, ძვ. წ. 5568; 5350±210 წლებით თარიღდება. ისინი და სპილენძის გაურკვეველი დანიშნულების რამდენიმე ნივთი, რომლებიც ძვ. წ. VI-V ათასწლეულებში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, ძირითადად ქვემო ქართლში და მის მოსაზღვრე განჯა-ყაზახის დაბლობზე გავრცელებულ შულავერ-შომუთეფეს ნეოლითურ კულტურას განეკუთვნება, ასევე სომხეთში, არატაშენსა (ძვ. წ. 5878-5775 წწ.) და აკნაშენში (ძვ. წ. 6000-5500 წწ.) აღმოჩენილი სპილენძის მძივები და სამაჯურის ფრაგმენტი კავკასიიდან ცნობილი უძველესი ლითონის არტეფაქტებია. ხრამის დიდი-გორაზე, იმირის გორაზე, არუხლოში ნაპოვნია მადნის დასამუშავებელი იარაღებიც, კერძოდ, მცირე ზომის სარი ამბოსი, რამდენიმე ურო, ტიგელი, რაც საქართველოს ტერიტორიაზე ნეოლითის ეპოქაში მადნების ადგილობრივი მოპოვებისა და გადამუშავების მოწმობაა.

ხრამის დიდი-გორასა და იმირის გორაზე ნაპოვნია მადნის დასამუშავებელი იარაღებიც, კერძოდ, მცირე ზომის ორი ამბოსი და რამდენიმე ურო, რაც ნეოლითის ეპოქაში მადნების ადგილობრივი მოპოვებისა და გადამუშავების მოწმობაა.

ენოლოგიით (სპილენძის ხანა)

საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ენოლოგიური კულტურა, რომელიც ძვ. წ. V ათასწლეულის დასასრულსა და IV ათასწლეულის დასაწყისს მოიცავს, დასავლეთ საქართველოში მდებარე ძველბიბითაა წარმოდგენილი, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში – ე. წ. სიონის ტიპის ნამოსახლარებითა და ბერიკლდეების მრავალფენიანი ნამოსახლარით. ეს უკანასკნელი არა მხოლოდ კავკასიაში გამოვლენილი ერთადერთი ენოლოგიური ხანის ტაძრით გამოირჩევა, არამედ ლითონის სამკაულის შემცველი სამარხებით.

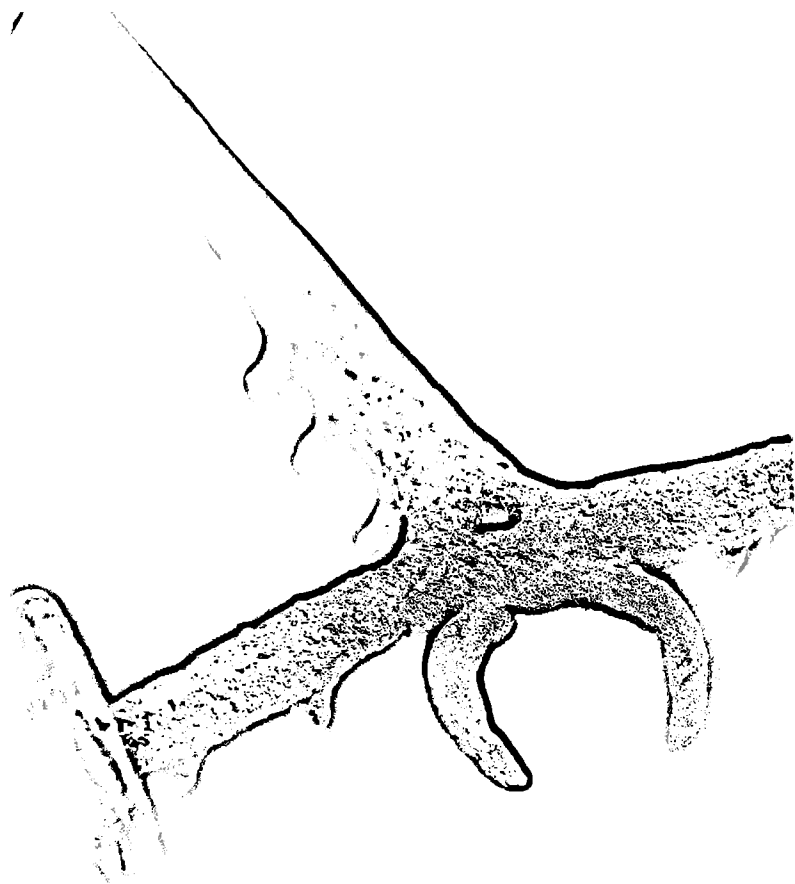
სამკაული უკვე აშკარად გარკვეული სოციალური სტატუსის მიმანიშნებელიც ხდება, რადგან ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ძეგლებზე გამოვლენილი დასახლებების დაგეგმარებისა და არქიტექტურის მიხედვით, სახეზეა ცალკეულ ოჯახებად დაშლის პროცესი, რაც გეაროენული საზოგადოების განვითარების საკმაოდ მაღალ დონეს გულისხმობს.

განსხვავებით წინამორბედი ნეოლითის ეპოქიდან, მთავარი სიახლე სამკაულის დამზადებისას არა მხოლოდ ლითონის უფრო ხშირ გამოყენებაში შეინიშნება, არამედ თავად სამკაულის მრავალფეროვნებაშიც. ენოლითის ეპოქაში საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად ჩნდება ლითონის, კერძოდ, სპილენძისგან დამზადებული სამკაულის სხვადასხვა ფორმები. ესენია: სამაჯური, სასაფეთქლე ხეია და საკინძი.

ბერიკლდეების ნამოსახლარის ენოლოგიურ ფენებში აღმოჩენილი თვითნაბადი სპილენძის ორკალნახევრიანი სამაჯური, რომელიც დამზადებულია მრგვალ-განიკვეთიანი ღეროსგან და სამ ნაწილად არის გატეხილი (სპირალური სამაჯურების ჯგუფი),⁷ ძალიან დაზიანებული სახით შემორჩენილი რკალნახევრიანი სასაფეთქლე ორი ხეია და საკინძი, რომელსაც მხოლოდ თავი აქვს მოკაუჭებული (თავხეია საკინძების ჯგუფი), სამკაულის ის მთავარი ფორმებია, რომლებიც განვითარების სრულიად ახალ საფეხურზე ადის მომდევნო ეპოქის მტკვარ-არაქსის კულტურაში.

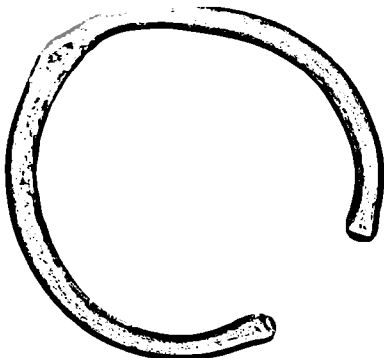
სამაჯური

ბერიკლდეების ნამოსახლარის მიმოკრთობა
ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბერიკლდეებისგან
განსხვავდება
სამაჯური

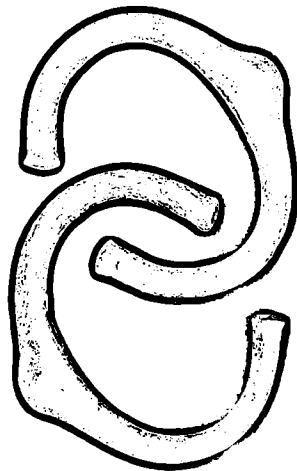

მტკვარ-აგაფის კულტურა

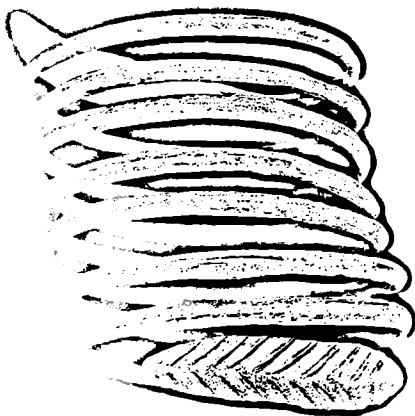
8. საფაქურეი

მედიკალური ნაწილობრივი, შავი ლითონი
 სტ. 6. III სათხროვლის მუხანებზე
 დაწინადადება საფაქურეი
 ზომა: 6,6 სმ

9. საფაქურეი

მედიკალური ნაწილობრივი, შავი ლითონი
 სტ. 6. III სათხროვლის მუხანებზე
 დაწინადადება საფაქურეი
 ზომა: 6,6X7,2 სმ

10. საფაქურეი

მედიკალური ნაწილობრივი, შავი ლითონი
 სტ. 6. III სათხროვლის მუხანებზე
 დაწინადადება საფაქურეი
 ზომა: 6,6X5,5 სმ

სამაგური
გვამცხვას მამისაბლარშიდ ქართლ
მეძთხევიით აღმოჩენა
მ. III საუკუნეაღმოსავლეთის
გვამცხვას
მ. 52

დგ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარი - III ათასწლეულის პირველი ნახევარი ახალი ეტაპია ადგილობრივი საზოგადოების განვითარებაში, რაც ნათლად აისახა სამკაულშიც. ეს პროცესი დაკავშირებულია მტკვარ-არაქსის, უფრო ზუსტად, - "ტრანს-კავკასიური მტკვარ-არაქსის კულტურის" სახელთან, რომელიც გავრცელებული იყო არა მხოლოდ მდინარეებს მტკვარსა და არაქსს შორის, არამედ გაცილებით უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე, კერძოდ, თითქმის მთელ სამხრეთ კავკასიაში (გარდა მისი დასავლეთი - ზღვისპირა ნაწილისა), ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში, აღმოსავლეთ ანატოლიაში, ჩრდილო-დასავლეთ ირანსა და თვით სირია-პალესტინაში. არც ერთი კავკასიური კულტურა, არც მანამდე და არც მერე, არ გავრცელებულა ისე ფართოდ, როგორც მტკვარ-არაქსის კულტურა, რომელმაც თითქმის მთელი ათასწლეულის მანძილზე იარსება.

იმ სიახლეებს შორის, რომლებიც ჩნდება სამშენებლო ტექნიკასა და საერთოდ არქიტექტურულ კონცეფციაში, კერამიკაში ფორმებისა და ორნამენტაციის თვალსაზრისით, მიწათმოქმედებასა და მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში და რომლებიც კულტურის განმსაზღვრელი კომპონენტებია, ცალკე უნდა გამოიყოს მეტალურგია. სწორედ მტკვარ-არაქსის კულტურას უკავშირდება ისეთი მნიშვნელოვანი მოვლენა, როგორცაა კავკასიაში ბრინჯაოს ხანის დაწყება. მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარების მეორე ეტაპს "ადრებრინჯაოს სტადიას" უწოდებენ². მეტალურგია და ზოგადად, ლითონის დამუშავება მტკვარ-არაქსის კულტურის უმნიშვნელოვანეს ტექნიკურ და კულტურულ მიღწევად შეიძლება იქნეს მიჩნეული, რომელიც სამეურნეო და საბრძოლო იარაღის გარდა, ნათლად აისახა ამ ეპოქის სამკაულში.

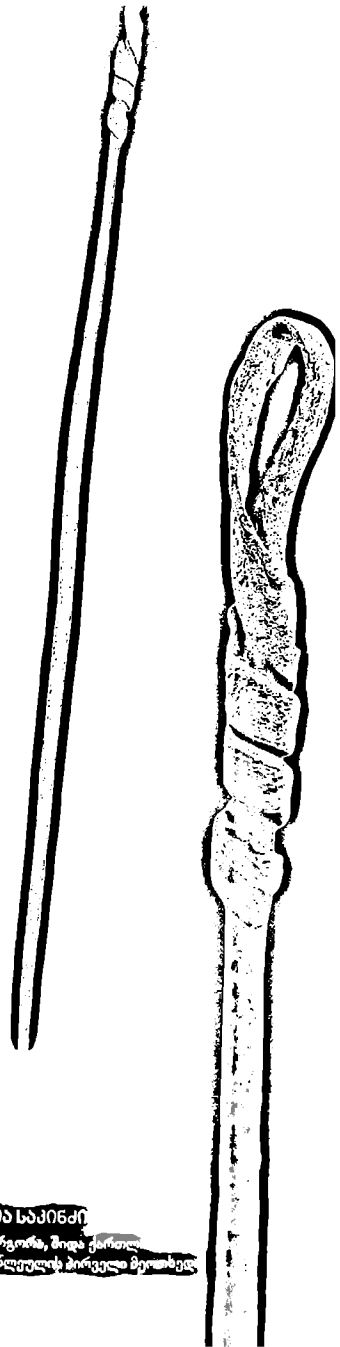
მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანა ძველი ქართული სამკაულის განვითარების საერთო სისტემაში ერთ-ერთი გარდამტეხი ეტაპია, რადგან ამ ეპოქაში იწყება ლითონის მხატვრული დამუშავება და იქმნება როგორც სამკაულის, ასევე ორნამენტის ძირითადი ტიპები. ამ

ეპოქის სამკაულის უმრავლესობა აღმოჩენილია სამარ-ხეხუმში, რომლებიც მტკვარ-არაქსის კულტურის ტიპურ ძეგლებზეა გამოვლენილი, როგორებიცაა ზიზანანთ გორა, ქვაცხელა, ამირანის გორა და ა. შ. სამკაულის სამარხებში აღმოჩენის კონტექსტი უფრო ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის სამკაულის, როგორც სოციალური განმასხვავებლის ფუნქციაზე.

მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქის ლითონის სამკაული, ისევე, როგორც სხვა არტეფაქტები, დამზადებულია საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სხვადასხვა მადნეულის საბადოებიდან მოპოვებული ნედლეულისგან, ძირითადად დარიშხანის მაღალი შემცველობის სპილენძისაგან, რომლითაც კავკასია განსაკუთრებით გამოირჩევა. ლითონის სამკაული თიხისა და ქვის მარტივ ყალიბებშია ჩამოსხმული და მერე გამოჭედილი. ასე იქმნება ამ ეპოქისთვის ყველაზე დამახასიათებელი სამკაული: სხვადასხვა ტიპის სამაჯურები, საკინძები, საკიდები, თავსამკაული – ხეიები და რგოლები, რომლებიც საფარადოდ თმაზე, ძირითადად საფეთქლებთან მაგრდებოდა, და ასევე სრულიად გამორჩეული, მრვალფეხური კომპოზიციებით ორნამენტირებული დიადემები².

სამაჯურების ყველაზე გავრცელებული ფორმებია თავებგახსნილი და სპირალური სამაჯურები. თავებგახსნილი სამაჯურებიდან ცალკე უნდა გამოიყოს კოეზიანი სამაჯურები შესქელებული ბოლოებით, რომლებიც ადრებრინჯაოს ხანისთვისაა დამახასიათებელი და მხოლოდ მასალით განსხვავდება. ბერიკლდეების ნამოსახლარის ბედნურ ფენაში აღმოჩენილი ასეთი სამაჯურები გამოირჩევა იმით, რომ ისინი ტყვიანარევი სპილენძისგანაა დამზადებული, ხოლო ადრეულ ყორღანებში გვხვდება როგორც ვერცხლის, ასევე ოქროგადაკრული სპილენძის ნიმუშები. სპირალური სამაჯურები დამზადებულია მრგვალი, ბრტყელი, ნახევარწრიული, სამკუთხაგანაკეთიანი მავთულისგან და ხეიების რაოდენობა მერყეობს 1,5-დან 7-მდე. ისინი ძირითადად სადაა, თუმცა საჩხერის ყორღანში აღმოჩენილ ორ სამაჯურზე დაბოლოებები შემკულია წიწვოვანი ორნამენტით.

საკინძი მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სამკაულია, რაც განპირობებული უნდა იყოს მისი პრაქტიკული დანიშნულებით – ის ტანისამოსის შესაკრავად გამოიყენებოდა. საკინძების მრავალფეროვნებას ქმნის მათი თავების სხვადასხვა ფორმები და ორნამენტები, რომ-

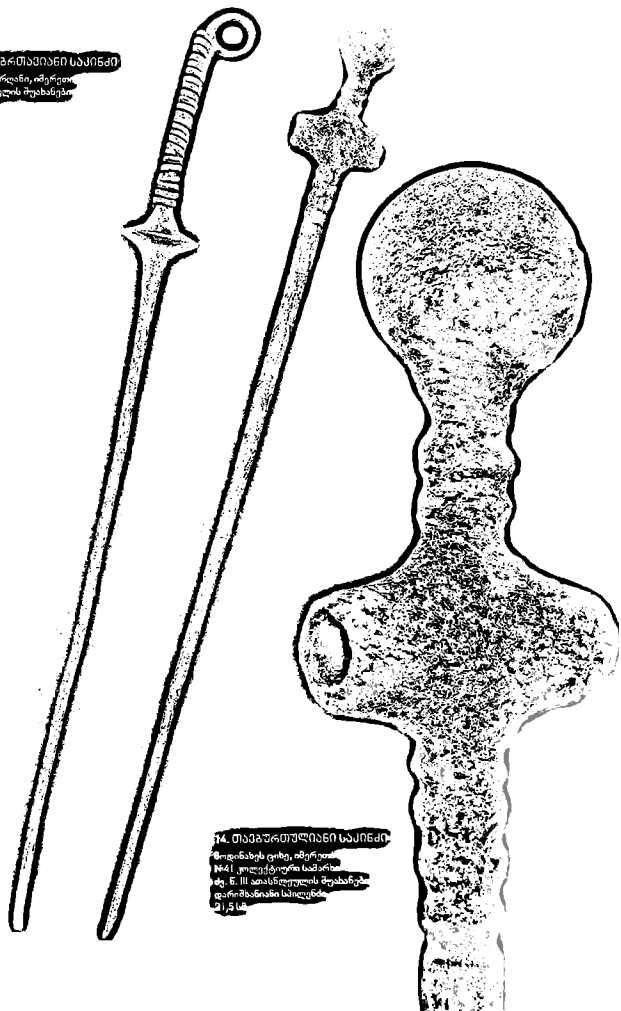

2. თავსენია საკინძი

1. ადრეთანთგორი, შიდა ქართლი
2. N. III ათასწლეულის პირველი მეოთხედი
სპილენძი
გვ. 6

13. შარავთისძვარული საპირი

განა სახურის ყოვლიანი იმერეთი
 1916 წ. III ათასწლეულიდან მოდის
 28,8 სმ

14. შარავთისძვარული საპირი

შარავთისძვარული ციხე, იმერეთი
 1916 წ. III ათასწლეულიდან მოდის
 28,8 სმ

ლებიც მტკვარ-არაქსის კულტურაში უკვე ლითონის მხატვრული დამუშავებით ყალიბდება. ისინი ხშირად ზუსტად იმეორებენ მტკვარ-არაქსული კერამიკის ორნამენტს, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ სამკაული ამ კულტურის ორგანული ნაწილია.

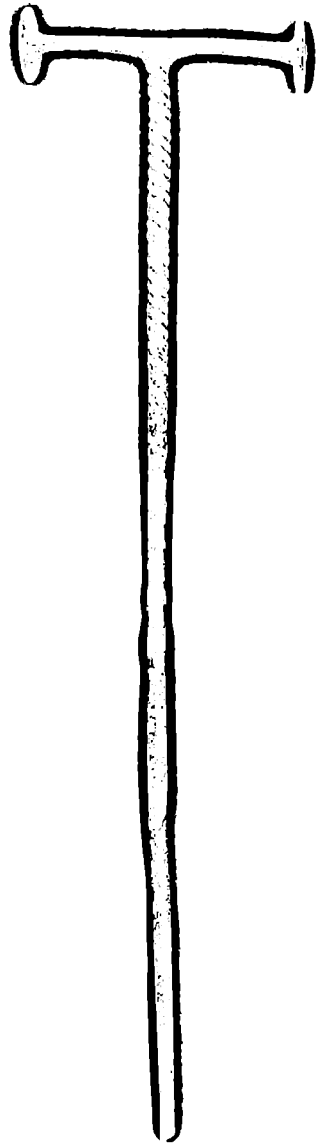
საკინძები რამდენიმე ჯგუფად იყოფა მათი თავების ფორმის მიხედვით: 1. თავხვია 2. მარყუჟისებრთავიანი 3. თავბურთულიანი 4. T-სებრთავიანი 5. დისკოსებრთავიანი 6. ორვოლუტიანი.

თავხვია საკინძები შეიძლება მივაკუთვნოთ ყველაზე მარტივ სახეობას. მათი ანალოგები მრავლად აღმოჩენილი მესოპოტამიაში.

საქართველოს ტერიტორიაზე მარყუჟისებრთავიანი საკინძების 21 ნიმუშიდან 17 აღმოჩენილია საჩხერის ყორღანულ სამარხებში. ისინი გამოირჩევა გრძელი ლეროთი. ერთ-ერთი მათგანის სიგრძე 61 სმ-საც კი აღწევს. ამ ტიპის უფრო ადრეული საკინძები, რომლებიც ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით თარიღდება, გვხვდება კავკასიის ფარგლებს გარეთ, მაგალითად ირანსა (სილაკი) და ხმელთაშუაზღვისპირეთში (ამუქი)¹⁰. საჩხერის ყორღანულ სამარხებში მარყუჟისებრთავიანი საკინძების ასეთი კონცენტრაციის გამო, შესაძლებელია, რომ ისინი ადგილობრივად იყოს დამზადებული უცხოური მოდელის მიხედვით. ეს კი მოწმობს, რომ სამკაულის ჩამოყალიბება გარე სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტების ფონზე ხდებოდა.

თავბურთულიანი საკინძების ჯგუფიდან ცალკე უნდა გამოიყოს მთლიანადსხული საკინძი, რომლის თავი წარმოადგენს ბურთულას, ხოლო მის ქვეშ, ღეროს დაღარულ ნაწილებს შორის მოთავსებულია გახვრეტილი ცილინდრი. ამ ტიპის თავბურთულიანი საკინძი საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ ერთხელ დასტურდება და მას არც სხვაგან ეძებნება ზუსტი პარალებელი. სავარაუდოდ, ცილინდრში თასმა უნდა ყოფილიყო გაყრილი, რომლითაც საკინძი ტანისამოზე მაგრდებოდა. თასმის გასაყრელი ნახვრეტები აქვს იმავე სამარხში აღმოჩენილ დისკოსებრთავიან ორ საკინძსაც: ერთს დისკოზე აქვს სამკუთხედის ფორმის ნახვრეტი, ხოლო მეორეს – დისკოსა და ღეროს შეერთების ადგილას.

ადგილობრივ ჩამოყალიბებული სამკაულის რიცხვს განეკუთვნება ე. წ. T-სებრთავიანი საკინძი.¹¹ საკინძების ეს ყველაზე მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც 30-ზე მეტ ნიმუშს აერთიანებს, მარყუჟისებრთავიან საკინძებთან ერთად, დამახასიათებელია საჩხერის

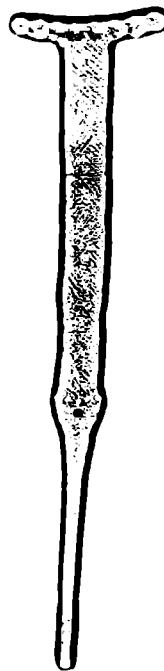
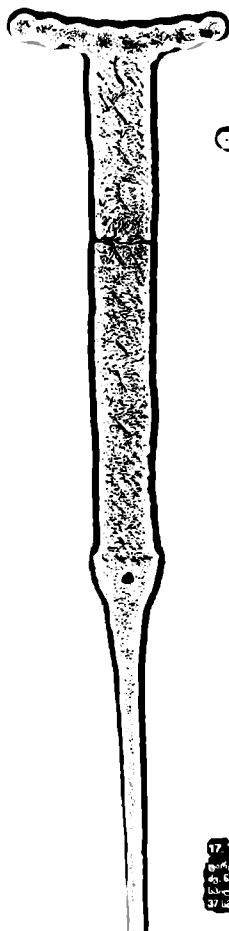
6. T-სებრთავიანი საკინძი

აქა საჩხერის ყორღანში, იმერეთი
ძვ. წ. III ათასწლეულის შუაპირი
დარბაზიანი საბუდე

16. T-საბრძოლავენი საპოგაო

საბრძოლავენი საპოგაო, N13 საბრძოლავენი
 დ. 6. III საუკუნის დასაწყისი
 32 სმ

17. T-საბრძოლავენი საპოგაო

საბრძოლავენი საპოგაო, N13 საბრძოლავენი
 დ. 6. III საუკუნის დასაწყისი
 32 სმ

მიდამოებში აღმოჩენილი ყორღანული სამარხებისთვის და მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში სხვაგან არსად დასტურდება. საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ ერთი ცალია ნაპოვნი ქვაცხელას ნამოსახლარზე. T-სებრთავიანი საკინძი მოგვიანებით, შუაბრინჯაოს ხანაში ვრცელდება ჩრდილოეთ კავკასიაში.

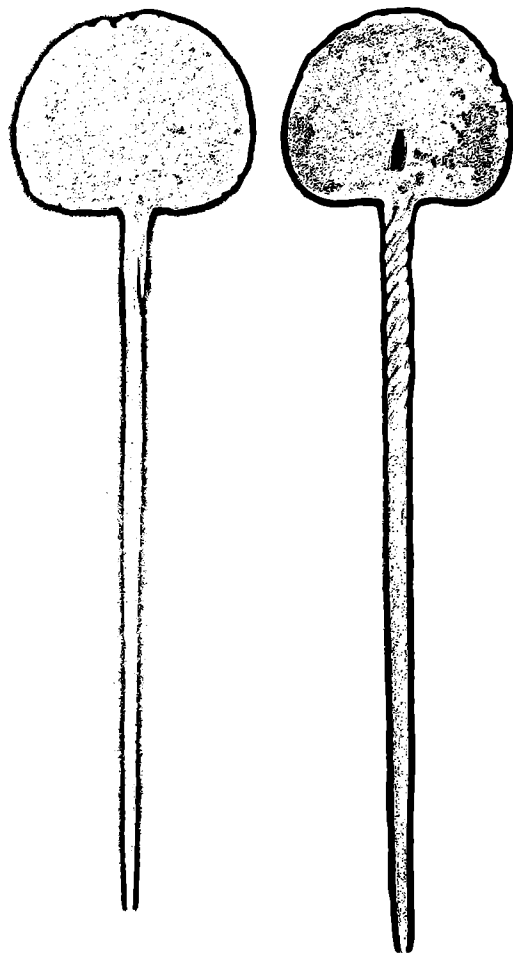
T-სებრთავიანი საკინძების ჯგუფი გამოირჩევა სიმბოლიკის თვალსაზრისითაც. საკინძის თავის ე. წ. მკლავები ბოლოვდება დისკოებით, რომლებიც ბორბლების იმიტაციადაა მიჩნეული. ამ მოსაზრებას დამაჯერებლობას მატებს ნაჩერქეზევის სამაროვანზე ნაპოვნი საკინძი, რომელსაც თავის ცენტრალურ ნაწილში ორი რქისებრი წანაზარდი აქვს და გვერდებზე დისკოების ნაცვლად ჭვირული ბორბლებია გამოსახული. ამ ელემენტების გამო საკინძი ორთავალა საზიდარში შებუღი ხარის იმიტაცია უნდა იყოს. ეს სამკაული ერთ-ერთი იშვიათი მაგალითია იმისა, თუ როგორ ახერხებს ადამიანი იმდროინდელი საზოგადოებისთვის აქტუალური თემა – მიწათმოქმედების ფენომენი და მასთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები გამოსახოს არა მხოლოდ სიმბოლოებით, არამედ პირდაპირი მინიშნებებითაც.

T-სებრთავიანი საკინძები ქალის სამარხეული ინვენტარია და სავარაუდოა, რომ მათ იყენებდნენ შალის ტანსაცმლის ზურგზე შესაკრავად. გამომდინარე იქიდან, რომ ბორბალი, როგორც ბრუნვის ნიშანი და მზის სიმბოლიკა ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული, დღეს ძნელი დასადგენია, რა მიზნით გამოსახა ადამიანმა T-სებრთავიან საკინძებზე, ან რა იდეა ამოძრავებდათ, როცა ამგვარი სიმბოლიკის მქონე ნივთებს ატანდნენ სამარხში – ნაყოფიერება, მზის კულტი, უსასრულობა, თუ მათი ერთიანობაც კი. ამ ცნებებით საზრდოობდა იმ ეპოქის ადამიანი და მათ სხვადასხვა ორნამენტებითა და სიმბოლოებით გამოსახავდა ლითონის სამკაულსა და კერამიკაზე.

დისკოსებრთავიანი საკინძები საქართველოში სულ ოთხი ცალია აღმოჩენილი. აქედან სამი ნაპოვნია სარხერეში, ხოლო ერთი – ამირანის გორაზე, რომლის თავი უფრო ნახევარდისკოს წარმოადგენს. დისკოები მზის სიმბოლოს უნდა შეესაბამებოდეს. ამ ვარაუდს ამყარებს მომდევნო ეპოქის მდიდრულ ყორღანებში ნაპოვნი მსგავსი ფორმის თავიანი ნივთები, რომლებიც გაცილებით მოკლე, უფრო განიერი ღეროსა და ზოგჯერ მოკვეთილი ბოლოს გამო შტანდარტებადაა მიჩნეული. გაცილებით გვიან, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებში, როცა დისკოსებრთავიანი საკინძები ფართოდაა

18-19 დისკოსებრთავიანი საკინძები

მიდინახეს ციხე, 1947 კოლექტიური სამარხი, მდ. ნ. II ათასწლეულის შუახანები, ჯაროზნაიანი სპილენძი, 19,5 სმ, 20,5 სმ

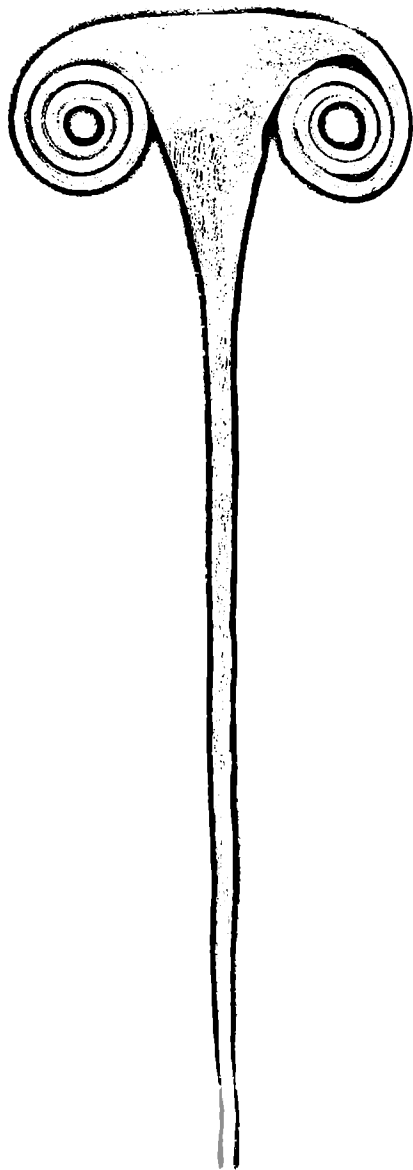

გავრცელებული ცენტრალურ ამიერკავკასიაში, საქართველოს ტერიტორიაზე ყველაზე დიდი რაოდენობით ისინი ნაპოვნია მესხეთის რეგიონში, სადაც ასევე ქალების სამარხებში აღმოჩენილია ე. წ. შვის დისკოების ჭვირული საკიდები.

მტკვარ-არაქსის ეპოქის სპილენძის ორვოლუტიანი საკინძები თავის მოყვანილობის მიხედვით ქვევგუფებად იყოფა: ნახევარწრიული, სამკუთხათავიანი, თავგაყოფილი. საკინძების თავები ზუსტად იმეორებს იმ ორნამენტულ სახეებს, რომლებითაც შემკულია ტიპური მტკვარ-არაქსული კერამიკული ჭურჭელი. თავად ვოლუტისებური ორნამენტი, როგორც სპირალის სახეობა, უსასრულობასთან ასოცირდება. საკინძების ორვოლუტიანი სამკუთხა და გაყოფილი თავები ქმნის მტკვარ-არაქსის კულტურაში ყველაზე გავრცელებულ ორნამენტულ სახეს – ე. წ. სათვალისებურ სპირალებს, რომელიც სხვადასხვა ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას იძლევა, მაგალითად, კოსმიური ხე, როგორც ერთიანი სამყაროს სიმბოლო; ზოგ შემთხვევაში კი თავისი ანთროპომორფული იერის გამო ეს ორნამენტი დიდი დედის სიმბოლოდაა მიჩნეული და ა. შ.¹²

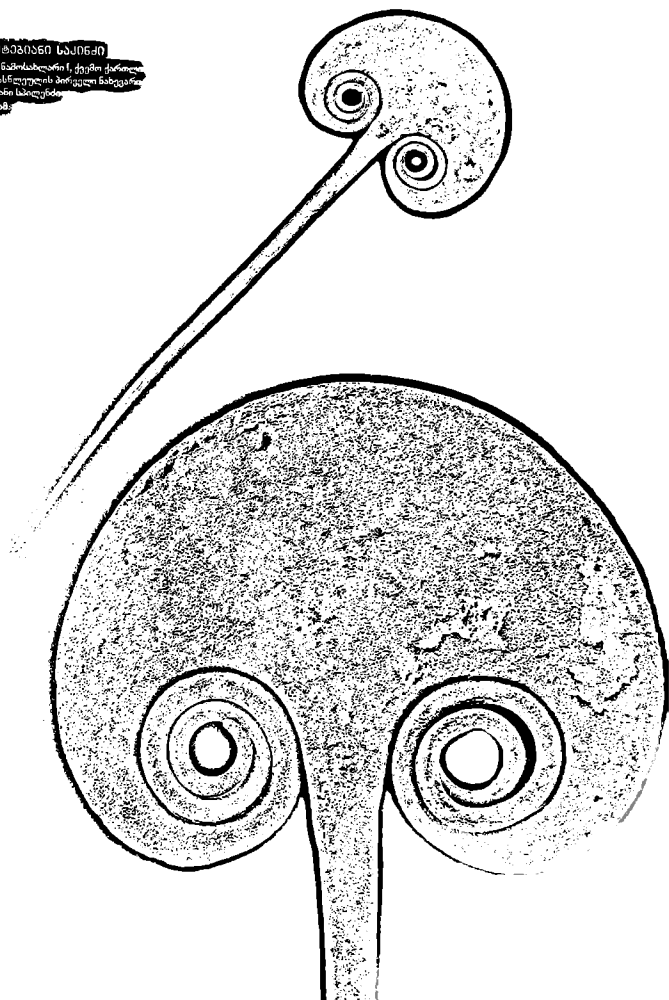
ვოლუტებით დაბოლოებული ნახევარწრიული და სამკუთხათავიანი საკინძები დამახასიათებელია სამხრეთ კავკასიისთვის და გვხვდება მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსა და სომხეთში. ორვოლუტიანი თავგაყოფილი საკინძები ყველაზე ფართოდაა გავრცელებული. ადრებრინჯაოს ხანის ნიმუშები ცნობილია ანატოლიიდან, ტროიდან, ირანიდან. მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში ისინი დასტურდება როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, ასევე საჩხერის ერთ-ერთ ყორღანულ სამარხში, ნაჩერქეზევისა და ქორეთის (პასიეთის) სამარხებში.¹³ ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში საკინძის ეს სახეობა ჩრდილოეთ კავკასიაში საქართველოდან უნდა იყოს გავრცელებული.¹⁴ მტკვარ-არაქსის კულტურაში ადგილობრივად ჩამოყალიბებულმა სპილენძის ამ საკინძებმა დასაბამი მისცა ოქროსა და ვერცხლის ორვოლუტიან, ე. წ. ბრტყელთავიან საკინძებს, რომლებიც ადრეულ ყორღანებში იქნა აღმოჩენილი.¹⁵

ვოლუტებიანი ნახევარწრიული საკინძის თავის ფორმას ზუსტად იმეორებს საკიდები, რომლებიც კონცენტრული წრივებით შედგენილ საკიდებთან ერთად მომდევნო ეპოქის მდიდრული ოქროს საკიდების პროტოტიპებად შეიძლება იქნეს მიჩნეული.

20. ვოლუტებიანი საკინძი
ფრანსიზ, ზღაპრული, შიდა ქართლ
ძვ. წ. II ათასწლეულის შუაანები
დარბაზიანი სპილენძი
18 X 6,3 სმ

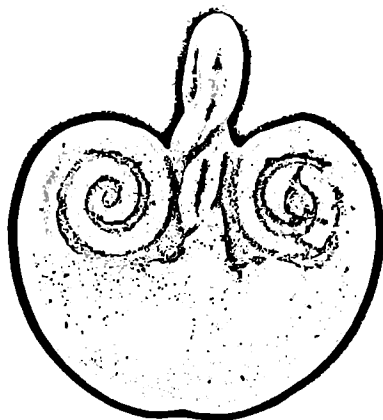
21. შიშველიანი სპილოს
მკობრივი სისხლისმწმენდი, ქვემო ქართლში,
ქვე. მ. III საუკუნის უფრო ადრეული ნაპეტიკი
დაინახა. სპილოს სხეულის
19.08.96, I სფ.

ფორმის გამო პირობითად ლუზისებურს უწოდებენ საკიდების ერთ ჯგუფს, რომლებსაც სიმეტრიულად მორკალული გვერდები ზევით აქვს აწეული. ისინი მოგვაგონებს ცულს ან ნამგალს და გვიანბრინჯაოს ხანაში გვხვდება კიდევ კოლხური ცულის მინიატურული გამოსახულებები გიშრის საკიდების სახით, რომლებსაც ავეგაროზის ფუნქცია უნდა ჰქონდეს, მაგრამ მტკვარ-არაქსის ეპოქაში ამირანის გორაზე აღმოჩენილი საკიდების ფორმის არც ცული და არც სხვა იარაღი არ დასტურდება.¹⁰ ამდენად, საკიდები შეიძლება მათ თანადროულ ტიპურ სამკუთხათაივან საკინძებს დაუკავშირდეს, რაც მტკვარ-არაქსის ეპოქის სამკაულის სტილისტური ერთიანობის კიდევ ერთი მოწმობაა.

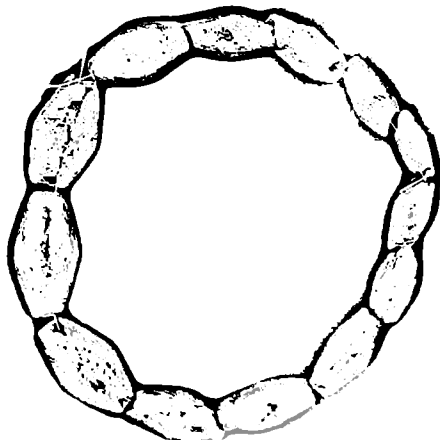
ეს საკიდები ვერცხლისგან დამზადებულს პგავს მათი ფერის გამო. სამკაულების ვერცხლისფერი ელვარება განპირობებულია სპილენძში დარიშხანის მალა-ლი, 10%-ზე მეტი შემცველობით. ასეთი შენადნობის ლითონი კარგია ჩამოსასხმელად, მაგრამ სიმყიფის გამო მას მხოლოდ სამკაულის დასამზადებლად იყენებდნენ. ქიმიურ-ტექნოლოგიურმა ანალიზებმა აჩვენა, რომ დარიშხანით სპილენძის ხელოვნური ლეგირება მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქის ჯერ კიდევ ადრეულ ეტაპზე დასტურდება (დარიშხანის შემცველობა 13,3%-საც კი აღწევს) და ვერცხლისფერი ეფექტის მისაღებად იგი შემდგომშიც გრძელდება.

მტკვარ-არაქსის ეპოქაში უკვე კარგად იცნობდნენ ლითონებისა და პოლიმეტალების თვისებებს. ამაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ დეკორატიული მიზნით, სწორედ სამკაულის დასამზადებლად გამოყენებულია არა მხოლოდ სპილენძი, არამედ ლითონის მრავალფეროვანი ბუნებრივი მინარევები, რომლებიც შეიცავს ტყვიას, თუთიას, ანტიმონს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ისეთი იშვიათი ელემენტის დადასტურება, როგორიცაა ანტიმონი. ანტიმონი გამოირჩევა იმით, რომ თავისი მოთეთრო ფერით ის სპილენძის შენადნობს ვერცხლისფერ ელვარებას ანიჭებს. სწორედ ამიტომ იყენებდნენ მესოპოტამიაში მას კოსმეტიკურ საშუალებად. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სპილენძის სამკაულისთვის ვერცხლის ეფექტის მისანიჭებლად მტკვარ-არაქსის ეპოქაში აქტიურად ხდებოდა დარიშხანით ლეგირება. გარდა დეკორატიული ფუნქციისა, ანტიმონს ზოგიერთ შენადნობში იყენებდნენ ლითონის დნობის ტემპერატურის დასაწევად და სისხლის მოსამატებლად. ანტიმონი ძირითადად მხოლოდ კიქკა-

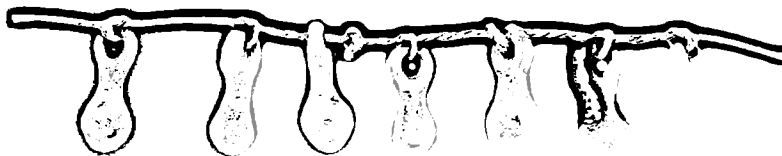
22. სპილენძი

არაღვთის ორგონი, XIX საუკუნე, შიდა ქართლში
პგ. 5. III ათასწლეულის პირველი ნახევარი
სპილენძი
0,5 X 2,2 სმ

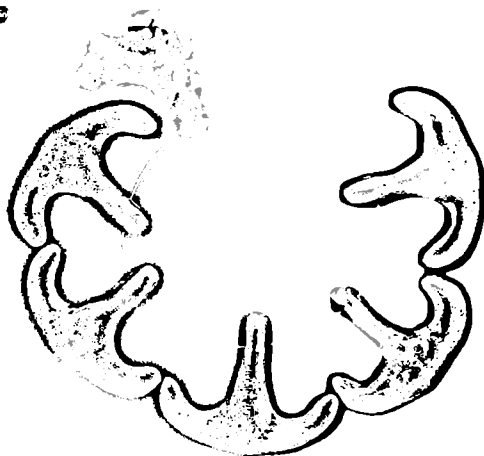
23. მძივანი

ქვაცხელა, ტყელებისა-წყაროს სამაროვანი
პგ. 4 საუკუნე, შიდა ქართლში
პგ. 5. III ათასწლეულის შუაპერი
დარიშხანით სპილენძი
პგ. 0,7 X 0,9 სმ

24. სპილენძი

ქვემოთ, ტელევიზიის-წყაროს საშუალებით
№2 სამართ. უბანში, შიდა ტარო
დგ. ნ. III ათასწლეულის ძეგლები
დარბეზან-ბტუხიანი სამღვდის
მაქ. 1.8 მ

25. 6.10.189

[illegible]

26. L.S. JENSEN

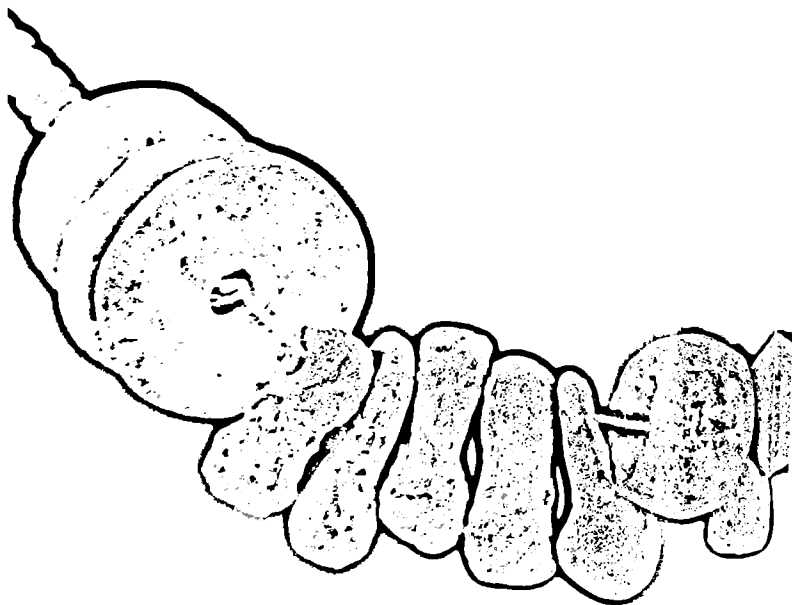
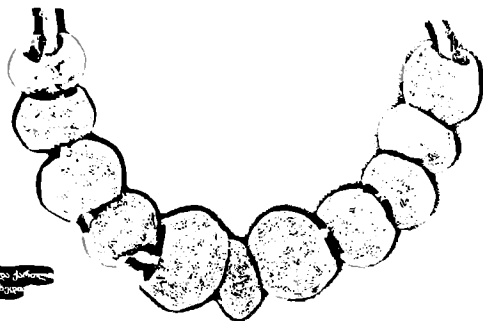
დგ. 6. III ათწლეულის დასაწყისი
მხრეები

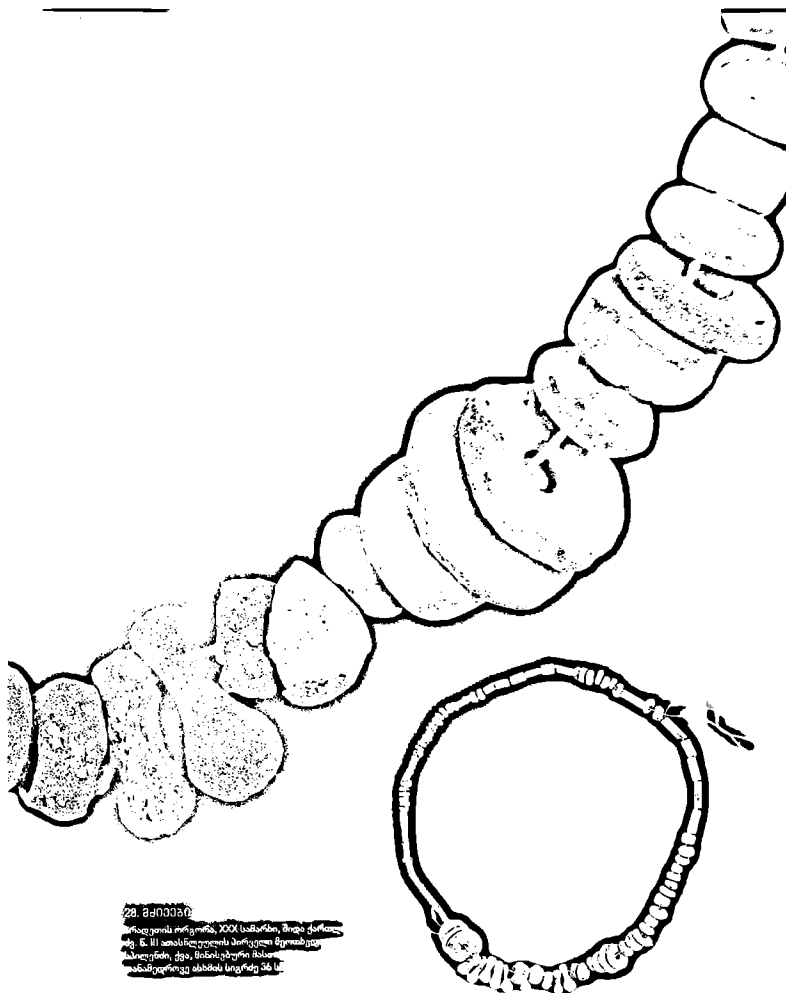

27. 8003000

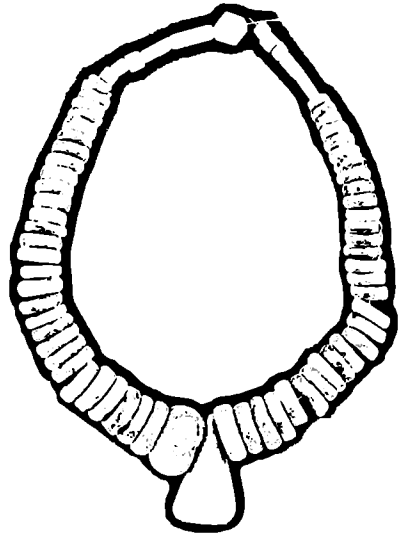
Հայաստանի Հանրապետություն, Երևան, Զեյնալի
Վանքի մարզ, Երևան, Զեյնալի
Վանքի մարզ, Երևան, Զեյնալի

Քաղաք, Երևան, Զեյնալի

სიაში მოიპოვება და მიჩნეულია, რომ ადრეპრინჯაოს ხანაში ახლო აღმოსავლეთს ამ იშვიათი მასალის კავკასია ამარაგებდა.¹⁷ ანტიმონის გამოყენება ძვ. წ. III ათასწლეულში კავკასიაში მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზე დასტურდება. ზემო რაჭაში, მდინარე რიონის სათავეებთან გამოვლენილი ზოფიტოსა და ჩეშურის საბადოებში გამოჩენილი მინერალი ანტიმონის უძველეს საბადოებად, სადაც რადიოკარბონული მონაცემების მიხედვით ძვ. წ. III ათასწლეულის ბოლოსა და ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში უკვე დასტურდება ანტიმონის მოპოვება. სავარაუდოდ, ეს საბადოები ჯერ კიდევ მტკვარ-არაქსის ეპოქაში უნდა ყოფილიყო ათვისებული. ამას მოწმობს ანტიმონის მაღალი შემცველობა და ხშირ შემთხვევებში მისი მალეგირებელ, ე. ი. ხელოვნურად დამატებულ ელემენტად გამოყენება იმ მასალაში, რითაც დამზადებულია: საჩხერეში აღმოჩენილი, სავარაუდოდ, სარიტუალო ცულები და სატევარი; ქვაცხელას ნამოსახლარზე, ქვაცხელას სამაროვნის №2 სამარხში; ტვლების წყაროს სამაროვნის №2 სამარხში და ძალიან სამაროვნის №1 სამარხში აღმოჩენილი სასაფეთქლე ხეიბი, მძივი, მსხლისებური საკიდები, და რაც მთავარია, საჩხერის ერთ-ერთ ყორღანში აღმოჩენილი სუფთა ანტიმონის სასაფეთქლე ხეია.¹⁸ ნიშანდობლივია, რომ სამკაული კონცენტრირებულია ქვაცხელას სამაროვანთან, ხოლო იარაღი – საჩხერეში.

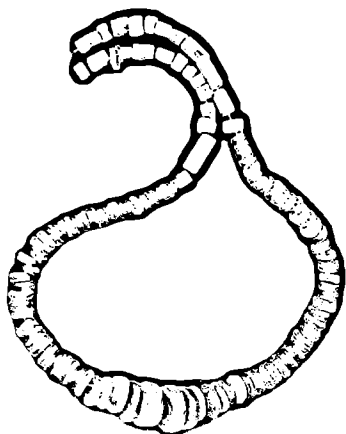

ლითონის გარდა, მძივების დასამზადებლად გამოიყენება სხვადასხვა მინერალები – სარდიონი, ქალცედონი, ობსიდიანი, აქატი, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად მოიპოვება. ამირანის გორაზე აღმოჩენილი მძივები დამზადებული უნდა იყოს იქვე, შურდოს საბადოებში მოპოვებული აქატისგან.¹⁹ ქვაცხელას სამაროვნის წარჩინებული ქალის №2 სამარხში აღმოჩენილი ყელსაბამი, რომელსაც ამშვენებს სამკუთხედის ფორმის, საგანგებოდ დამუშავებული სარდიონის დიდი ზომის საკიდი, განსაკუთრებულია სარდიონის მძივების დიდი რაოდენობისა და მთის ბროლის ორი პატარა მძივის გამო. მთის ბროლის გამოყენება სამკაულში ამ ეპოქის ძეგლებზე საქართველოს ტერიტორიაზე სხვაგან არ გვხვდება. ეს არის ეპოქა, როცა ადამიანი თვითონ ქმნის მძივების მასალას სხვადასხვა მინარევებისგან, რომლებიც მინის შემადგენელ ელემენტებს შეიცავს, მაგრამ ჯერ არ არის მინის მისაღებად ლღობისთვის საჭირო მაღალი ტემპერატურით დამუშავებული. თუმცა, არ არის გამო-

29. მელსაბამი

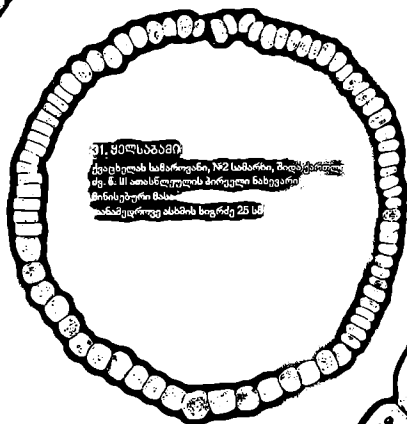
ქვაცხელას სამაროვანი, №2 სამარხი, შიდა ქართლ
ძვ. წ. III ათასწლეულს პირველი ნახევარი
სარდიონი, მთის ბროლი, ქალცედონი, მინისებური
ანამდევრად ახსნის სიგრძე 31 სმ; მასა 2,8X1,7გრ

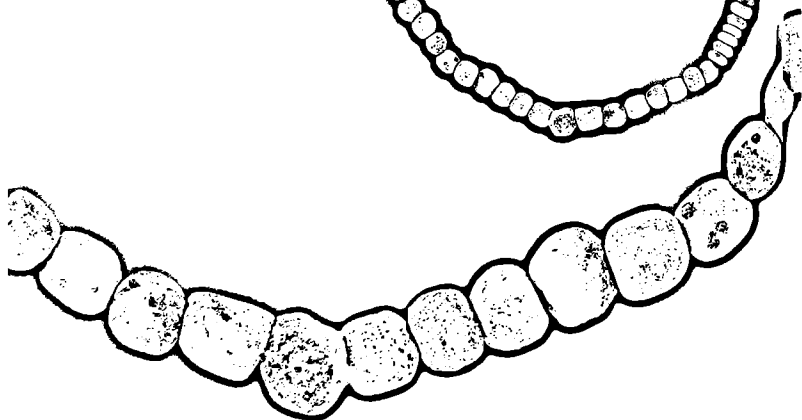
31. გეოსტაფი

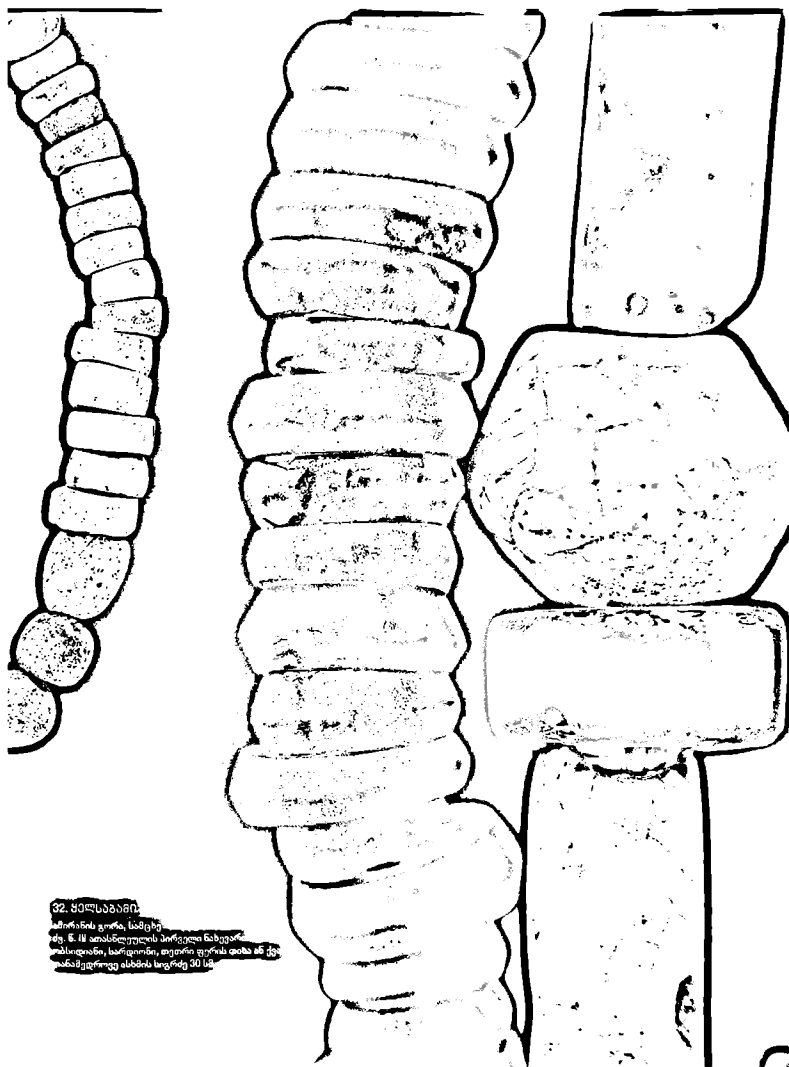
ქვეცელის წამართვანი, 185 სმ სიგრძე, შიდა ქსოვი
 კე. II, III ათასწლეულის პირველი ნახევარი
 პერიოდის დასაწყისიდან მომდებარე მას
 ლამაზურობე უბნის სიგრძე 22 სმ

31. გეოსტაფი

ქვეცელის წამართვანი, 182 სმ სიგრძე, შიდა ქსოვი
 კე. II, III ათასწლეულის პირველი ნახევარი
 პერიოდის დასაწყისიდან მომდებარე მას
 ლამაზურობე უბნის სიგრძე 25 სმ

62. ნაპოვნები

პროტოზოის გარე, სამცხე-ჯავახეთის რაიონის, სოფ. ზ. III. აღმოჩენილია პირველი ნაპოვნები. აღმოჩენილია, ხაზგანმართლ, მდინარე ლიხის დინამიკის ქვედა ნაპირებზე დახმოს სივრცე 30 სმ.

რიცხვითი, რომ ეს მიმდევრობა საქართველოს ტერიტორიაზე მინიმალური საზღვრების მიხედვით განისაზღვრება.³⁰

მიმდევრობის შედგენილი ყოფილა, ალბათ, ძველი სამეფოს სწორედ ის სახეობა, რომელსაც ყველაზე ნაკლებად ეტყობა დროის კვალი – იგი ყოველ ეპოქაში აქტუალურია.

საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი საზოგადოების განვითარების მაღალ დონეზე მეტყველებს ამ კულტურის ერთ-ერთ მთავარ კერაზე – შიდა ქართლში, კერძოდ, ქვაცხელას სამაროვნის №2 სამარხში და გუდაბერტყას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი დიადემები, რომლებსაც ლითონის მხატვრული დამუშავების უძველეს ნიმუშებს შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს. როგორც მათზე გამოსახული მრავალფეროვანი კომპოზიციები, ასევე სამარხის სხვა ინვენტარი და საქართველოს ფარგლებს გარეთ მხოლოდ ანატოლიის არსლან-თეფეს “სამეფო სამარხებში” აღმოჩენილი მათი მსგავსი ნიმუშები, ცხადყოფს, რომ სამეფოს ეს ფორმა უმაღლესი სოციალური სტატუსის მქონე პირთათვის იყო განკუთვნილი.

ქვაცხელას დიადემა, რომელიც C14-ის მიხედვით ძვ. წ. 2900±110 წლებით თარიღდება, გუდაბერტყას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი ორი დიადემასთან ერთად, გაერთიანებულია მტკვარ-არაქსის კულტურისთვის დამახასიათებელი თავსამკაულის, კერძოდ, ფურცლოვანი სპილენძის “სალტისებური” დიადემების ჯგუფში. მათ ანალოგები არც საქართველოში და არც კავკასიაში არ მოეპოვება. მათთან სტილისტურად ახლოს დგას მალატიაში, არსლან-თეფეს “სამეფო სამარხში” აღმოჩენილი სამი დიადემა, რომლებიც ქვაცხელასა და გუდაბერტყას დიადემების თითქმის თანადროულია, რადგან C14-ის მიხედვით სამარხი ძვ. წ. 3000-2900 წლებით თარიღდება. ეს დიადემები მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ მხატვრული ღირებულებით, არამედ ისტორიული თვალსაზრისითაც: არსლან-თეფეს “სამეფო სამარხში” გამოხრელების მიერ მიჩნეულია, რომ იქ აღმოჩენილი დიადემები და ლითონის სხვა ნივთებიც კავკასიური წარმოშობისაა.³¹ ეს კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელი საზოგადოება ამ ეპოქაში ერთ-ერთ წამყვან როლს ასრულებდა მეტალურგიასა და ლითონის მხატვრულ დამუშავებაში.

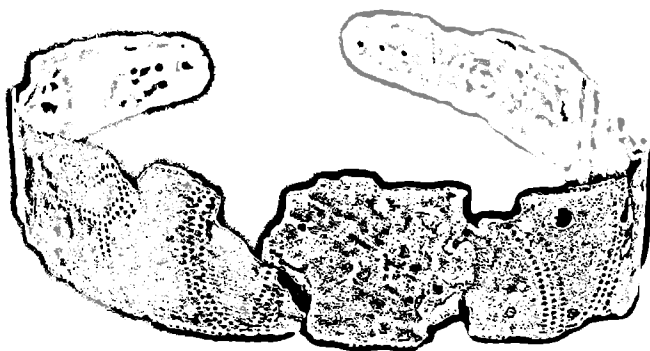
ქვაცხელას დიადემა დამზადებულია სპილენძის თხელი ფურცლისგან, რომელიც მომრგვალებული ბოლოებისკენ ვიწროვდება, სადაც შემორჩენილია შესაკრავად განკუთვნილი ნახევრები (ქვაცხელას დიადემაზე – ორივე მხარეს სამ-სამი ნახევრით, გუდაბერტყას №1 დიადემაზე – ერთი, არსლან-თეფეს ერთ-ერთ დიადემაზე – სამი). საკარადოდ ისინი თავის უკანა მხარეს იკვრებოდა თასმით, გამოსახულების ცენტრალური ნაწილი კი შუბლს ამკობდა. საინტერესოა, რომ ქვაცხელას სამაროვნის სამარხში დიადემა ქალის ჩონჩხის თავის ქალაზე, კერძოდ, შუბლზე შემოკრული და გამოსახულებების მიხედვით, თავდაყირა მდგომარეობაში აღმოჩნდა. შესაძლოა, ეს დაკრძალვის განსაკუთრებულ წესს უკავშირდებოდეს, ან დიადემის მფლობელის სიკვდილს აღნიშნავდა.³² დიადემების მთელ სიგრძეზე გამოსახულებები შესრულებულია თევზით. წერტილოვანი შედგენილი ორივე ან სამ-რიგა ვერტიკალური ხაზები მთლიან გამოსახულებას ზონებად ყოფს, რაც მეტ სიმეტრიულობას ანიჭებს მას. ეს ზონები ნათლად ჩანს ქვაცხელას დიადემასა და გუდაბერტყას №2 დიადემაზე.

ქვაცხელას დიადემაზე შესრულებული გამოსახულება, რომელიც თასმის გასაყრელ სამ-სამ ნახევრებს შორისაა მოქცეული, სამრიგა ვერტიკალური ხაზებით შეიძლება შემდეგ ნაწილებად დაიყოს: 1. წრე და წერტილი ან ყარყატი; 2. ცენტრისკენ პირით მიბრუნებულ ორი ხარირემს შორის გამოსახული მეორე წრე, რომელიც ჩასმულია ორ ზიგზაგისებურ ორნამენტს შორის: ცალ მხარეს ეს ორნამენტი შედგენილია ერთი რკალითა და ორი სწორი ხაზით (ერთის ძალიან პატარა ნაწილია შემორჩენილი), ხოლო მეორე მხარეს – ორი რკალით; 3. აგრეთვე პირით ცენტრისკენ ორიენტირებული წერტილი/ყარყატი და მესამე წრე.

ქვაცხელას დიადემის ცენტრში გამოსახული წრე მიჩნეულია მზის სიმბოლოდ, მაგრამ ამ პატარა წრესა და ირემებს შორის გამოსახული ზიგზაგისებური ორნამენტიც, ალბათ, მასთან ერთად უნდა იქნეს განხილული და სწორედ მათი ერთობლიობა ქმნის მზის სიმბოლოს. ამ დიადემების, როგორც ვიწრო, სალტისებური ნივთების სპეციფიკიდან გამომდინარე, მოულოდნელი არც უნდა იყოს წრის რკალებით ჩანაცვლება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მზე, რომელიც არქაულ ეპოქაში არა სოლარულ ნიშნად, არამედ სამყაროს ცენტრად აღიქმებოდა, მზირად გამოსახებოდა წრეში ჩახატული წერტილით.³³ ამ სიმბოლოს ორივე მხარეს გამოსახული

მედიკალური დოკუმენტი

33. მონეტა

ქრისტიანული ხატულობის მქონე მონეტა, რომელიც
 49-50 წლებში დაფიქსირდა. მონეტის დიამეტრი
 40,5X40,2 სმ.

ირმები კი, რომლებიც აქცენტრებული სქესის ნიშნის გამო ნაყოფიერების გამოშვატვლია, შეიძლება მზესთან კავშირში განეხილოთ. მაშინ ლოგიკური ხდება, რომ ეს უკანასკნელი წეროვითან თუ ყარყატებთან ერთად გამოსახული წრეებისგან განსხვავებულადაა გადმოცემული. ისინი, შესაძლებელია, მარტივი წრით ორნამენტია ან, მართლაც, ასტრალური ნიშნები. კერძოდ – ცისკრის ვარსკვლავი და მთვარე. ძნელი სათქმელია, ძვ. წ. III ათასწლეულში ადამიანმა ამ ასტრალურ ნიშნებს ამინდის გამომცნობად და ასევე ნაყოფიერების სიმბოლოდ მიჩნეული²⁴ წერო და ყარყატი მხოლოდ ნაყოფიერების ნიშნით დაუკავშირა²⁵ თუ ზოგადად. სამყაროს შესახებ საკუთარი რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით.

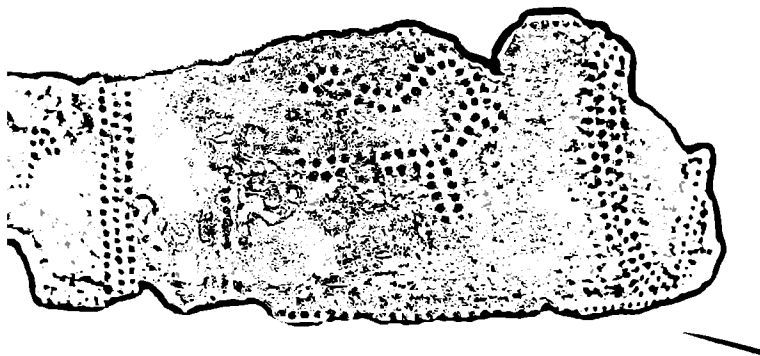
ასევე გამორჩეულად დატვირთულია ორნამენტით გუდაბერტყას №2 დიადემის ცენტრალური ნაწილი, რომელიც ხარიმების გამოსახულებებისგან გამოიჯნულია ორიგა ვერტიკალური ხაზებით: ტეხილხა-ზოფანი ორნამენტი, ცენტრში – ურთიერთგადამკვეთი ორიგა ხაზები, ორიგა და სამიგა ხაზებით შედგენილ ტეხილში ჩასმული პატარა წერე შუაში წერტილით – საგარუდოდ, მზის სიმბოლო. დიადემის ცენტრალური ნაწილი, რომელიც ძალიან დაზიანებულია, არ იძლევა ერთმნიშვნელოვანი ინტერპრეტაციის შესაძლებლობას. მის ორივე მხარეს საოცარი სიმეტრიულობით გამოსახული ირიბი ხაზები, ოთხკუთხედები და ერთმანეთში ჩასმული სამკუთხედები, მოგვაგონებს მტკვარ-არაქსის კულტურისთვის დამახასიათებელ კერამიკაზე გამოსახულ კომპოზიციებს, რომლებშიც მსგავსი ელემენტებით და ამასთან ერთად, ზოომორფულ გამოსახულებებს შორის ყველაზე ხშირად – ირმების გამოსახულებებით, გადმოცემულია ცენტრისტულ იდეასთან დაკავშირებული სამყაროს აგებულების სქემა. მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქის ადამიანი, რომელიც დროის ციკლურობასა და სამყაროს უსასრულობას ბრუნვის სხვადასხვა ნიშნით გამოსახავს, სხვადასხვა სიმბოლოებით ცდილობს წარმოადგინოს მთელი სამყარო.²⁶ ამ კოსმოგონიური სქემის მიხედვით, დიადემის ცენტრში გამოსახული ურთიერთგადამკვეთი ორი ხაზი შეიძლება გავიზარტო როგორც ბრუნვის ნიშანი, დაუსრულებელი მოძრაობის სიმბოლო. ტალღოვანი ორნამენტი უნდა აღნიშნავდეს ქვესკნელს, წყალს, მზის სიმბოლო – ზეცას, ხოლო ხარიმები – მიწიერ სამყაროს, რომლის გადმოცემისას ამ ეპოქის

ადამიანი, უპირველეს ყოვლისა, აქცენტს აკეთებს საკუთარი კეთილდღეობის მთავარ წყაროზე – ნაყოფიერებაზე.

ქეაცხელას ქალის №2 სამარხსა და გუდაბერტყას ნამოსახლარზე აღმოჩენილი დიადემების სახით საქართველოში მოგვეპოვება ლითონის მხატვრული დამუშავების უძველესი ნიმუშები, რომელზეც მტკვარ-არაქსის ხანის კოსმოგონიური წარმოდგენები გამოსახულია საკმაოდ რთული კომპოზიციებით. ეს გამოსახულებები კი მოწმობს, რომ დიადემა თავიდანვე განსაკუთრებული სტატუსის მქონე ადამიანის კუთვნილება იყო და თავისი ფუნქციით ინსიგნიას უტოლდებოდა. საქართველოში აღმოჩენილმა მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანის უძველესმა დიადემებმა, შეიძლება ითქვას, დასაბამი მისცა ქართულ ოქრომჭედლობაში ამ განსაკუთრებული სამკაულის მდიდარ ტრადიციას. ქეაცხელასა და გუდაბერტყას დიადემები გარკვეულწილად გვიანდელი კოლხური დიადემების არქეტიპებადც კი შეიძლება მივიჩნიოთ ცენტრში გამოსახული მზის სიმბოლოს გამო და ზოომორფული გამოსახულებების მეშვეობით ეპოქის რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის თვალსაზრისით. ძალიან ფართო არეალზე გავრცელებული ტრანსკავკასიური მტკვარ-არაქსის კულტურის ეთნიკური ატრიბუციის ურთულესი პრობლემის კვლევაში მათ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. საქართველოში აღმოჩენილ სამივე დიადემაზე შესრულებული გამოსახულებების მოტივების მსგავსება მტკვარ-არაქსის კულტურის, თავად ქეაცხელაზე აღმოჩენილი კერამიკის ორნამენტთან, მეტყველებს სტილისტურ ერთიანობასა და ამ ნივთების ადგილობრივ წარმოშავლობაზე.

დიადემები ამ ეპოქის სხვა სამკაულთან ერთად, როგორცაა, მაგალითად, T-სეროვანი საკინძები, ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორ ვლინდება სამკაულში ლოკალური თავისებურება კონკრეტული ცივილიზაციის ჩამოყალიბებამდე. ბუნებრივია, ეს ხდება გარე სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტების ფონზე. ზოგადად მიჩნეულია, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალურ ვარიანტს აშკარად ეტყობა ძველ აღმოსავლეთთან, კერძოდ, სამკაულის შემთხვევაში, ანატოლიასთან მჭიდრო კონტაქტების კვალი.

ქეაცხელას ქალის №2 სამარხში დიადემასთან ერთად ნაპოვნი სხვა სამკაული გვიჩვენებს, თუ როგორ

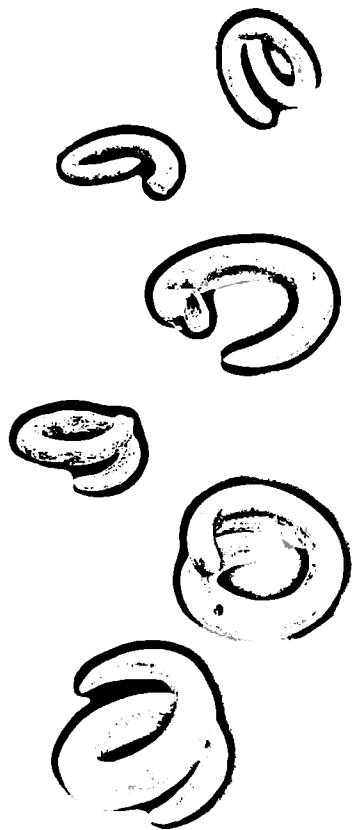

განასხვავდება სამკაული ადამიანებს ერთმანეთისგან სიცოცხლის შემდეგაც: ამ სამარხში ორი მიცვალებული აშკარად ერთდროულად იყო დაკრძალული. ერთ მათგანს საერთოდ არ ჰქონდა ჩაყოლებული სამკაული, ხოლო მეორეს – ქალს, დიადემის გარდა, ეკუთვნოდა სპილენძის სპირალური სამაჯური, სხვადასხვა მასალის მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამები და რაც მთავარია, ვერცხლის ხეიბი, რომლებიც ხერხემლის არეში აღმოჩნდა და საკვარადლოდ, თმაზე უნდა ყოფილიყო დამაგრებული. საინტერესოა, რომ ვერცხლისფერი ეფექტის მისაღებად, ზემოთ აღნიშნული რთული მეტალურგიული პროცესების პარალელურად, ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან სამკაული, კერძოდ სასაფეთქლე ხეიბი და რგოლები, თავად ვერცხლისგანაც მზადდებოდა, რაც გაცილებით უფრო მარტივი იყო. ერთი მხრივ, ეს შეიძლება ვერცხლის ნაკლებობით აიხსნას, მეორე მხრივ იმითაც, რომ ვერცხლი განკუთვნილი იყო მხოლოდ მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე პირთათვის, როგორც ამას ქვაცხელას წარჩინებული ქალის სამარხი მოწმობს.

თმაზე დასამაგრებელი რგოლები და ხეიბი არა მხოლოდ მტკვარ-არაქისის კულტურისთვის დამახასიათებელი, არამედ ზოგადად ადრეებრინჯაოს ხანაში ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სამკაულის ფორმაა. საქართველოს ტერიტორიაზე მოგვიანებით, ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში, სპილენძის სასაფეთქლე ხეიბი გავრცელებულია აფხაზეთის ტერიტორიაზე. ისინი გვხვდება ეშერის დოლმენებსა და ფიჩორის ნამოსახლარზე, ხოლო ადრეულ ყორღანებში წარმოდგენილია ვერცხლისა და ოქროს ნიმუშებით.

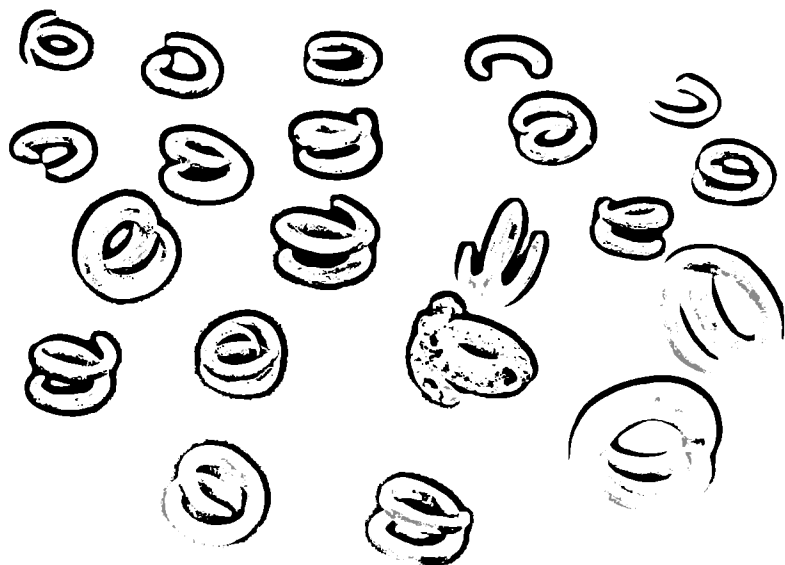
არადეთის ორგორას მხოლოდ ერთ სამარხში 29 ცალი სპილენძის ხეია და რგოლი იქნა ნაპოვნი, რომლებიც თმეზე უნდა ყოფილიყო დამაგრებული. იქვე აღმოჩნდა აგრეთვე ერთი ცალი ვერცხლის ხეია.

ხეიბი არსებობს წრენახვერიანი, ორ და სამწრიანიც და მზადდებოდა ძირითადად სპილენძის მრგვალ-განიკვეთიანი ლეროსგან. მათთვის დამახასიათებელია წაწვეტებული, იშვიათად – გაბრტყელებული ბოლოები. საქართველოში აღმოჩენილი სამკაულის პირველი ფორმა, რომელიც ჩვენს ხელთ არსებული არქეოლოგიური მონაცემებით, სპილენძის გარდა, სხვა ლითონებისგან და რაც მთავარია, ვერცხლისა და ოქროსგან მზადდებოდა, სწორედ ხეიბი და რგოლებია. ეს უფრო მათი მარტივი ფორმით უნდა აიხსნას, ვიდრე მათი, როგორც

34. სასაფეთქლე ხეიბი

არადეთის ორგორა, XXIX სამარხი, შიდა ქართლი
ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი მეოთხედი
სპილენძი
საქ. მ. 1/1

თავდაპირველად, გამოჩენილი ფუნქციით. საჩხერის ერთ-ერთ ჯორჯანში აღმოჩენილია სუფთა ანტიმონის ხვია. ამიტომაც კორაზე ნაპოვია ტყვიის რგოლების, სავარაუდოდ, საპლუტელე სამკაულის ფრაგმენტები.²⁷ ვერცხლსა და მცხატარაქსის კულტურის მთავარ ძეგლებზე. სამარხში მათთან ერთად აღმოჩენილი სამკაული მოწმობს, რომ ისინი სოციალურად დაწინაურებულ პირთა საკუთარ განკუთვნილება.²⁸

მეტეკარაქსის კულტურის ეპოქას უკავშირდება ისეთი ბუნებრივი სახელე ქართული სამკაულის განვითარება ისტორიაში, როგორცაა საქართველოს ტერიტორიაზე ოქროს პირველი ნივთების გამოჩენა სარგარში, კერძოდ, ქორეთის, ცარცის გორასა და მოდინაზე. სამარხებში აღმოჩენილი თავსამკაული ხეობისა და რგოლების სახით²⁹ და თავად ოქროს მოპოვება.

მაუხედავად იმისა, რომ ოქროს არტეფაქტები მეტეკარაქსის კულტურის ეპოქაში უმნიშვნელოდაა წარმოდგენილი, ქვემო ქართლში, კერძოდ საყდრისში – მადნისეული ოქროს მოპოვების უძველეს კერაზე, რაც მთავარია, უშუალოდ მაღაროებში ქვის სამუშაო იარაღებთან ერთად აღმოჩენილი ტიპური მეტეკარაქსული თიხის ჭურჭელი, და მაღაროელთა დასახლებაში მიჩნეული ბალიჭი-ძეძვების ნამოსახლარი ცხადყოფს, რომ ოქროს მოპოვება საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ მეტეკარაქსის კულტურის ეპოქაში იღებს სათავეს.³⁰

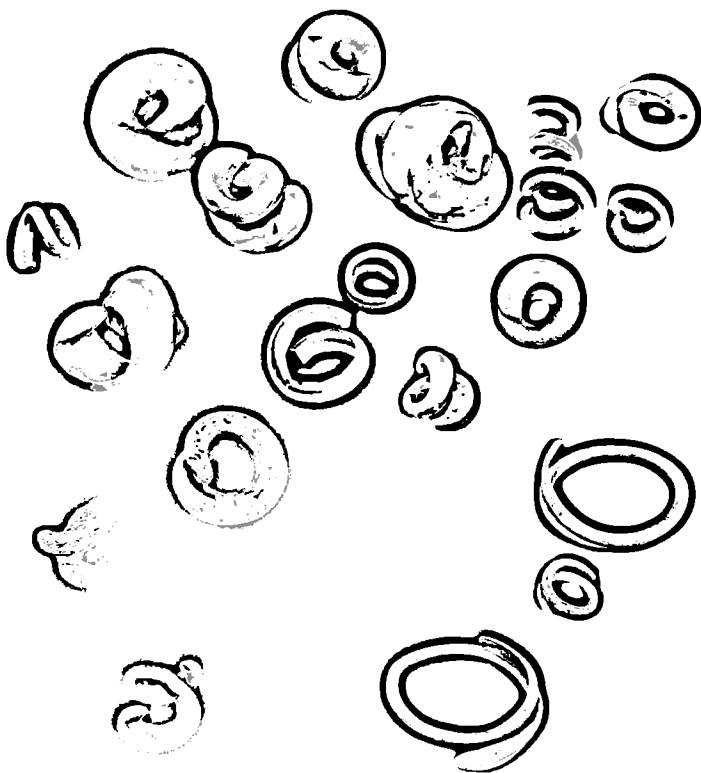
ზორის კუფტინმა, რომელმაც 1945-1946 წლებში საჩხერეში წარმოებული გათხრებისას თავად აღმოაჩინა ოქროს სასაფეთქელე ხვია, ის თავიდანვე მიიჩნია შუაპრინჯავის ხანის თრიალეთის ყორღანებში ნაპოვნი ოქროს ხეობის პროტოტიპად.³¹ ეს მოსაზრება დადასტურდა მეტეკარაქსის კულტურასა და თრიალეთის ყორღანებს შორის გარდამავალი ეტაპის – ე. წ. ადრეული ყორღანების აღმოჩენებმა.

მეტეკარაქსის კულტურის ხანის ვერცხლისა და ოქროს ნივთებმა საქართველოს ტერიტორიაზე დასაბამი მისცა სამკაულის განვითარების ახალ ეტაპს – ოქრო-მჭედლობას, რომელიც მთელი ბრწყინვალეობით წარმოჩნდა დიდი ყორღანების კულტურაში.

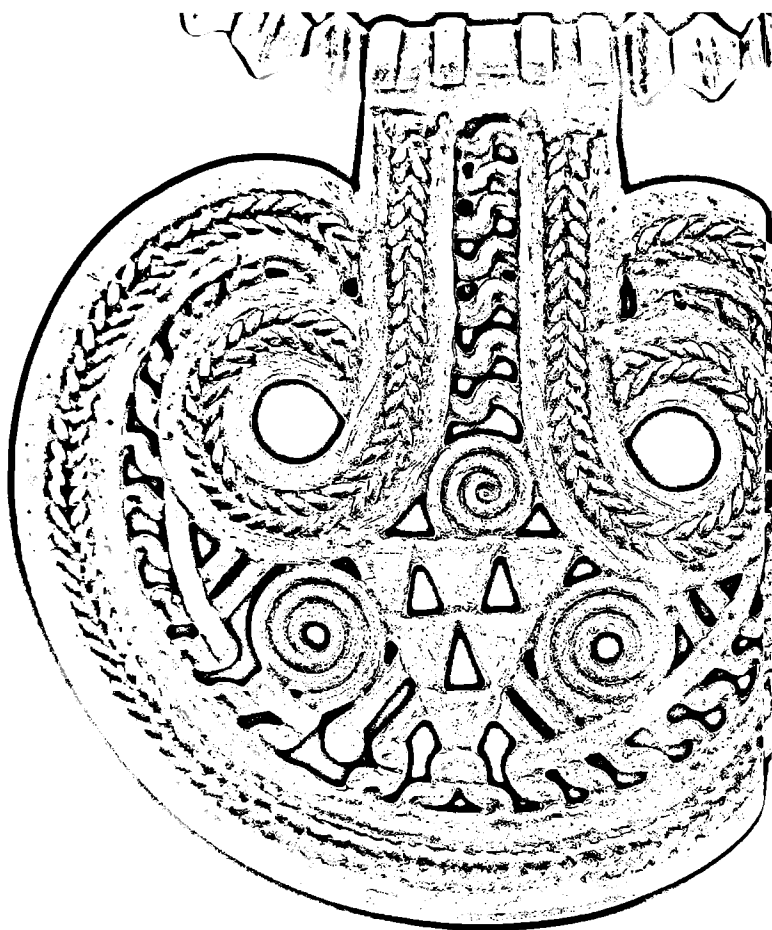

35. სასაფეთქელე ხვია

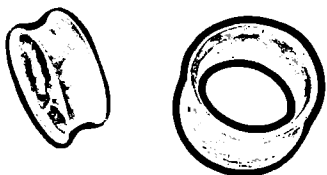
გარდაცემი გორაქ იმერეთი
ქ. 5. III ათასწლეულის შუაგანებ
ქრო
300,75 სმ

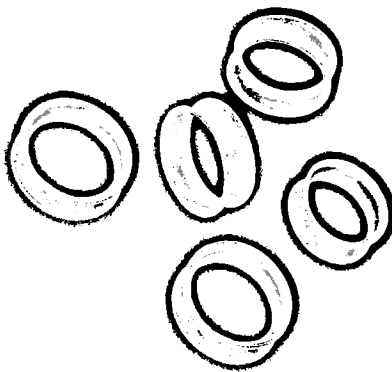
ಗ್ರಾಹಕರ ಸೇವೆಗಾಗಿ ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ಸಭಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ೨೦೨೦
ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ಸಭಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ೨೦೨೦
ಸಹಕಾರ ಸಂಘದ ಸಭಾಕಾರ್ಯದರ್ಶಿ, ೨೦೨೦

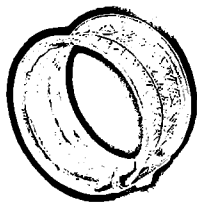
დიდი ყოვლანობის კულტურა

36-37. ბეჭდები
მარცხენი, №4 ცირდანი, კასეთი
პე. 5. III ათასწლეულის მეცხედი
კვ. 1
2,1 x 0,7 სმ, 2,6 x 1,2 სმ

38. ბეჭდები
მარცხენი, №2 ცირდანი, კასეთი
პე. 5. III ათასწლეულის მეცხედი
კვ. 1
2,6 x 0,8 სმ

39. ბეჭდები
მარცხენი, №2 ცირდანი, კასეთი
პე. 5. III ათასწლეულის მეცხედი
კვ. 1
2,1 x 1 სმ

ადრეყყოი ყოზღრსნებეი

დიდი ყორღანების კულტურის სახელწოდებით აღინიშნება კულტურა, რომელმაც ჩაანაცვლა მტკვარ-არაქსის კულტურა და ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარსა და ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარს შორის, ვრცელდება აღმოსავლეთ საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე (თრიალეთი, ქართლი, კახეთი, სამცხე-ჯავახეთი) და მის საზღვრებს გარეთ სამხრეთითა და სამხრეთ-აღმოსავლეთით. მან ჩვენამდე მოაღწია ძირითადად ინდივიდუალური, მდიდრული ყორღანული სამარხების სახით, რომლებსაც უკავშირდება მისი სახელწოდება. მიჩნეულია, რომ დაკრძალვის ამ წესის შემოსვლა და რაც მთავარია, ოქრომჭედლობის ნიმუშების დიდი რაოდენობით გამოჩენა, უცხო, კერძოდ წინა აზიური გავლენით უნდა მომხდარიყო.³¹ მკვლევართა ერთი ნაწილი (ჩ. ბარნეი, ლ. ვული, ჯ. მელაარტი, გ. მელიქიშვილი) ამ გავლენას ხსნის არა მხოლოდ ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობებით, არამედ საქართველოს ტერიტორიაზე ყორღანული კულტურის გავრცელების არეალში სხვა, კერძოდ ხეთური, ხურიტული ეთნოკულტურული ტრადიციების მატარებელ ტომთა ექსპანსიით, ან ჩრდილოეთიდან ინდოევროპელთა მიგრაციით. ხეთურ-ხურიტულ სამყაროსთან თრიალეთური კულტურის კავშირი, რომელიც მიგრაციულ ტალღასაც უნდა გულისხმობდეს სხვადასხვა შესაძლებლობებით³², არ გამოირიცხავს დღეს უმრავლესობის მიერ აღიარებულ მოსაზრებას, დებულებასაც კი, ამ კულტურის ადგილობრივი წარმომავლობის შესახებ. უცხო გავლენებისა და

სხვადასხვა კულტურული იმპულსების ფონზე, მისი გენეტიკური კავშირი წინამორბედ მტკვარ-არაქსის კულტურასთან ვლინდება სამკაულში და რაც მთავარია, კერამიკაში ტექნიკური ტრადიციების გაგრძელებასა და ფორმების, ასევე ორნამენტის მსგავსებაში.³³ კერამიკა კი, კულტურის წარმომავლობის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელია.

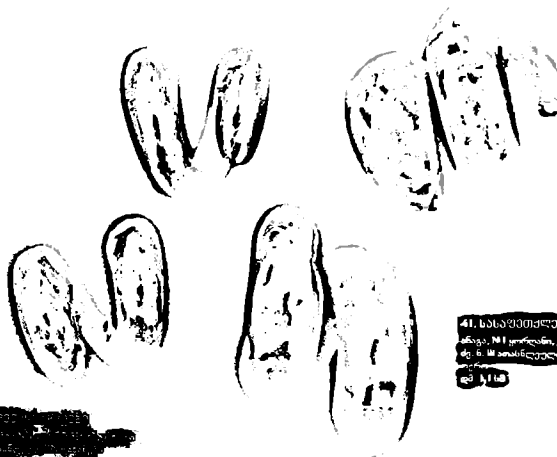
ყორღანული კულტურის ძეგლები გასული საუკუნის 30-იან წლებში პირველად თრიალეთში იქნა აღმოჩენილი და შესწავლილი ბორის კუფტინის მიერ, მასვე ეკუთვნის ტერმინი "თრიალეთური კულტურა". შემდგომში თითქმის მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გამოვლენილმა ამ კულტურის ადრეული ეტაპის ძეგლებმა, რომლებიც ადრებრინჯაოს ხანით თარიღდება, განაპირობა "ადრეული ყორღანების", როგორც ცალკე ეტაპის და აგრეთვე, როგორც ცალკე კულტურის – "ადრეული ყორღანების კულტურა" (ო. ჯაფარიძე) – გამოყოფა. ტრადიციული ქრონოლოგიით, ადრეული ყორღანების კულტურა მოიცავს ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარს და აერთიანებს მარტყოფისა და ბედენის ყორღანების ორ ძირითად ჯგუფს. მათ მოსდევს დიდი ყორღანების კულტურის მეორე ეტაპი – "ყვავების ხანის ყორღანები", ან "თრიალეთის დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურა", რომელიც ძირითადად მოიცავს შუაბრინჯაოს ხანას (ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევარი) და მესამე ეტაპი – "გვიანი ყორღანები" (შუაბრინჯაოს ხანის ფინალური სტადია).³⁵

სამკაული საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი დიდი ყორღანების კულტურის ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია, როგორც მის ადრეულ ეტაპზე, ასევე მოსი აყვავების ხანაში. ადრეული ყორღანების კულტურის პერიოდის სამკაული მთავარი სიახლე, უპირველეს ყოვლისა, ის არის, რომ ისინი დამზადებულია უმეტესწილად ოქროსა და ვერცხლისაგან. ძვირფასი ლითონების გამოყენების კომპლექსურ ხასიათზე მეტყველებს ის, რომ სამკაულის გარდა ყორღანულ სამარხებში გვხვდება ოქროსა და ვერცხლის სარიტუალო ნივთები: ლომის ცნობილი ქანდაკება წნორიდან, რომელიც დასაკრძალავი ეტლის მართულად იყო, უმბრები, მშვილდებისა და სხვა სარიტუალო ნივთების გარსაკრავები, სატვერის პირი და ა. შ.

ეს ძვირფასი ნივთები და განსაკუთრებით პირადი სამკაული, პირდაპირი მოწმობაა ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების მატერიალური სიმდიდრისა, რომლის მთავარ წყაროს მესაქონლეობასთან ერთად მიწათმოქმედება წარმოადგენდა³⁶; მეორე მხრივ, ისინი ასახავს ამ საზოგადოების ცხოვრებაში მიმდინარე სოციალური დიფერენციაციის პროცესებს: ოქროსა და ვერცხლის ნივთები არა მხოლოდ რაოდენობით, არამედ თავისი სიმბოლკითაც, ყველაზე ნათლად მეტყველებს იმ ერთი პირის განსაკუთრებულ სოციალურ სტატუსზე, რომლის დასაკრძალავად იგებოდა უზარმაზარი ყორღანი სამარხ ორმოში ჩადგმული ხის კონსტრუქციით – დასაკრძალავი დარბაზით, სადაც მიცალეხულს ხის დიდი ეტლით მისვენებდნენ და იმეყვნად თან ატანდნენ ყოველგვარ სიმდიდრეს – გამოჩრეულ კერამიკულ ჭურჭელს, ბრინჯაოს იარაღს, სურსათ-სანოვავს, მათ შორის დიდი რაოდენობით მსხვილფეხა საქონელს. რაც მთავარია, ხშირად მდიდრულ ყორღანებში აგრეთვე დაკრძალული არიან წარჩინებული პირისთვის მსხვერპლად შეწირული ადამიანები, რომლებსაც მისგან განსხვავებით არანაირი ინვენტარი არ გააჩნიათ. ყოველივე ეს ნიშნავს, რომ საზოგადოებაში გამოყოფილია გვაროვნული არისტოკრატია, რომლის ფორმირებას წინ უძღოდა ცალკეულ თემთა და ტომთა დაწინაურება. მდიდრულ ყორღანებს მათი ზომებისა და სამარხული ინვენტარის, განსაკუთრებით ოქროსა და ვერცხლის სამკაულისა და სარიტუალო ნივთების, მიხედვით მიაკუთვნებენ როგორც ცალკეული ტომების წინამძღოლებს – ბელადებს, ასევე ტომთა გაერთიანებების ბელადებს, რომლებსაც ამავედროულად ქურუმის ფუნქციაც შეიძლება ჰქონოდათ.³⁷

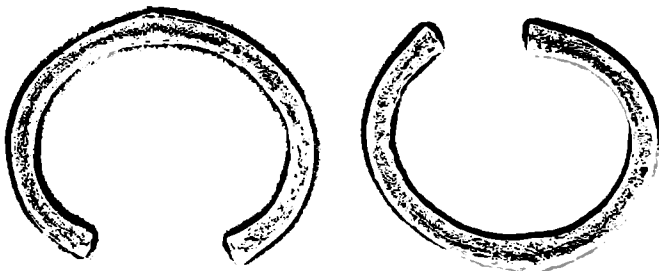
ყორღანების უმრავლესობა გაძარცვულია ჯერ კიდევ იმავე ეპოქაში. ძალიან ხშირად ამას აკეთებდა ის, ვინც ზუსტად იცოდა ყორღანის კონსტრუქცია, ე. ი. ნივთებამდე მისასვლელი გზა და შესაძლოა, თავადაც კი მონაწილეობდა დაკრძალვის რიტუალში. მთავარი სამიზნე კი, ისევ და ისევ ოქროსა და ვერცხლის ნივთები იყო, რომლებიც დაკრძალვის რთული რიტუალის ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტია. დღეს შეუძლებელია იმის დადგენა, ნაძარცვ ოქროსა და ვერცხლის ნივთებს იმავე სახით იყენებდნენ, თუ მასალად. მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ყორღანების კულტურის ეპოქის ძვირფასი სამკაულის, ასევე სარიტუალო ნივთების მხოლოდ ნაწილმა მოაღწია ჩვენამდე, მაინც იკვეთება ერთიანი სურათი, რომელიც ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის იმ უძველესი ოქრომჭედლობის ნიმუშების შესახებ, რომელთა აღმოჩენებიც წინამორბედი მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქის ოქროსა და ვერცხლის სამკაულისგან განსხვავებით, საქართველოს უფრო ვრცელ ტერიტორიაზე უკვე სისტემურ ხასიათს ატარებს.

ოქროსა და ვერცხლისგან დამზადებული სამკაულის მრავალფეროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩევა ბედენის ჯგუფის ყორღანები, კერძოდ, ალაზნის ველზე აღმოჩენილი ყორღანები, რომლებსაც ასევე ბედენი-ალაზნის ჯგუფს უწოდებენ. რაც შეეხება მარტყოფის ჯგუფის ყორღანებს, რომლებიც უძველესია საქართველოში გამოვლენილ ინდივიდუალურ ყორღანთა შორის, მათთვის დამახასიათებელია ოქროსა და ვერცხლის სადა, უორნამენტო სამკაული. ეს სამკაული, წარმოდგენილი ძირითადად მძიმებითა და რაოდენობით, თავმოყრილია მარტყოფის ჯგუფის ყველაზე დიდ ყორღანში, ე. წ. გრაკლიანთგორაზე (შემორჩენილი სიმაღლე 12 მ, დმ-100 მ), რომელიც ძველ დროშივე გაუპარცავთ. ოქროს ორი რგოლი დამზადებულია განიერი ოქროს ფურცლისგან, რომლის კიდეებიც ზევითაა აწული. ისინი ბედენის ჯგუფის ანანაურის №2 ყორღანში ნაპოვნ ანალოგიურ ოქროს 7 რგოლთან (მათ შორის ორი ორმაგ-ლარიანია და ერთი შემკულია წვერებით ერთმანეთისკენ მიმართული სამკუთხედებით) ერთად ოთარ ჯგუფარძის მიერ საქართველოში აღმოჩენილ უძველეს ბეჭდვებადაა მიჩნეული, რომლებიც ძვირფასი ლითონისაგანაა დამზადებული. ასევე ბეჭდადაა განსაზღვრული მარტყოფის ყორღანში აღმოჩენილი გიმრის რგოლი.³⁸ ზოგადად, ბეჭდები საქართველოს ტერიტორიაზე ანტიკურ ხანამდე იშვიათად დასტურდება და ამდენად, ადრეულ

40. სანაწიფი
 ფაქტობრივად, სანაწიფი
 ძვ. ნ. III საუკუნე
 კერძო
 დგ. 7/2 სმ.

41. სანაწიფი
 ფაქტობრივად, სანაწიფი
 ძვ. ნ. III საუკუნე
 კერძო
 დგ. 7/2 სმ.

42. სანაწიფი
 ფაქტობრივად, სანაწიფი
 ძვ. ნ. III საუკუნე
 კერძო
 დგ. 7/2 სმ.

ყორღანებში აღმოჩენილ ამ სამკაულებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებათ. ისინი არ არის ნაპოვნი ჩონჩხთან ერთად, რაც აძნელებს დანამდვილებით მათი ფუნქციის განსაზღვრას. თუმცა, გასათვალისწინებელია, რომ ასეთი განიერი ფორმის ოქროს ბეჭდები, შემკული წნული ორნამენტით და აწეული კიდეების გარეშე, ნაპოვნია ურის სამეფო სამარხებში.

როგორც ზევით აღინიშნა, წინამორბედი მტკვარ-არაქსის კულტურის ტრადიციის უშუალო გაგრძელებაა ოქროსა და ვერცხლისგან დამზადებული სპირალური სასაფეთქელები, რომლებიც სამაჯურებთან, საკინძებთან, მძივებთან და საკიდებთან ერთად ადრეული ყორღანების ეპოქაში გავრცელებული სამკაულის ძირითადი ფორმებია.

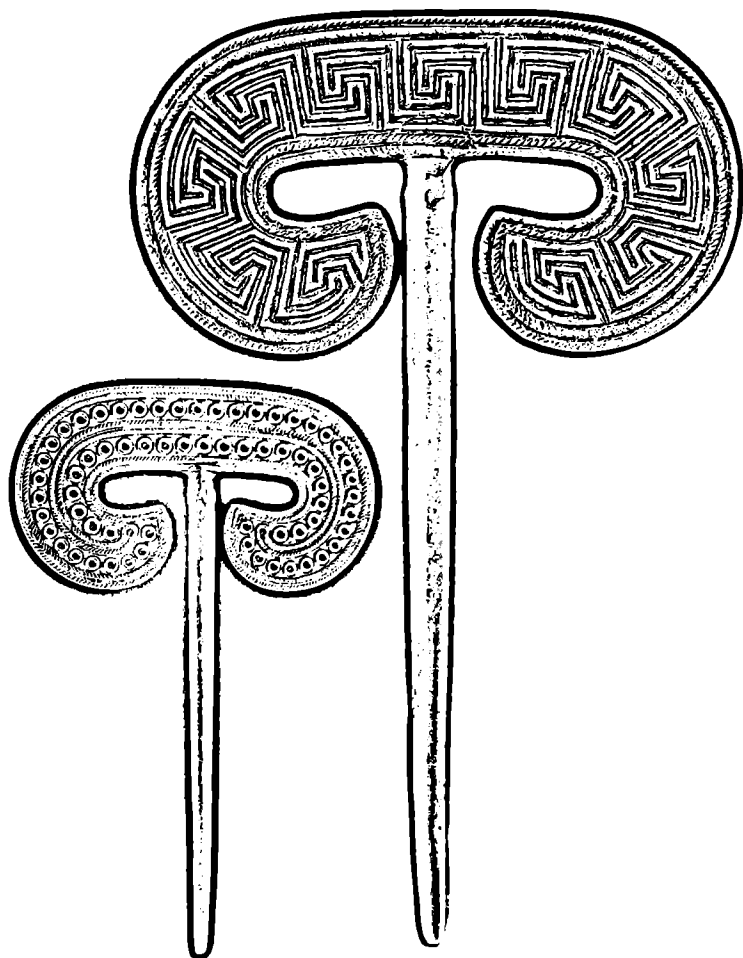
ხეიბი უმეტესწილად ერთნახევრიანია და დამზადებულია ოქროს თხელი ფურცლისგან, რომლის ბოლოები გაწვრილებულია. ყორღანებში ისინი წარმოდგენილია თითო ან წყვილი ნიმუშით, რაც იმაზე უნდა მიუთითებდეს, რომ საქმე ეხება სასაფეთქლე სამკაულს.

წინამორბედი მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქისთვის დამახასიათებელი სამკაული, კერძოდ თავებგახსნილი, შუა ნაწილში შესქელებული, ე. წ. კოპებიანი სამაჯურები მზადდება ვერცხლისა და ოქროს გამოყენებით და ის სამაჯურების ერთადერთი სახეობაა, რომელიც ადრეულ ყორღანებში დასტურდება. ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი ანაგის ყორღანში ნაპოვნი ამავე ტიპის სამაჯური, რომელიც სპილენძზე ოქროს ფურცლის გადაკერის წესითაა დამზადებული. ასეთივე წესითაა დამზადებული ადრეული სასაფეთქლე ხეიბები, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ არ გვხვდება ოქროგადაკრული სხვა ლითონისგან, ან ხისგან დამზადებული მძივები, რომლებიც ფართოდ იყო გავრცელებული ურში, როგორც ადრეინასტიურ, ასევე სარგონიდულ ხანაში.³⁹ ეს ტექნიკა, შესაძლებელია, ძველი აღმოსავლეთიდან იყოს შემოსული და ამავედროულად, სპილენძის მზატერული დამუშავებიდან ოქრომჭედლობაზე გადასვლის პროცესის მაჩვენებელიც უნდა იყოს.

ბედნის ჯგუფის ყორღანებში აღმოჩენილია ოქროს საკინძები, რომელთა ბრტყელი, ვოლუტებით დაბოლოებული თავები მდიდრული ორნამენტით გამოირჩევა. ამავე ტიპის ვერცხლის საკინძი, რომლის თავის ორნამენტი ძლიერი კოროზიის გამო აღარაა შემორ-

43. საკინძი

ბედნი, №5 ყორღანისგან, ქვემო ქართლში, ნ. III ალანდელის მფარვე ნახევარი
ქვემო ქართლში, ნ. III ალანდელის მფარვე ნახევარი
ქვემო ქართლში, ნ. III ალანდელის მფარვე ნახევარი
ქვემო ქართლში, ნ. III ალანდელის მფარვე ნახევარი

ჩენილი, ნაპოვანია წნორის ერთ-ერთ მდიდრულ ყორ-
ლანში. მათ ზუსტი ანალოგები საქართველოს ფარ-
გლებს გარეთ არ ეძებნება, თუმცა, აღსანიშნავია, რომ
ამ ეპოქაში ფართოდ გავრცელებულია სპირალებით
დაბოლოებული ოქროს საკინძების სხვადასხვა ვარი-
ანტები, როგორიცაა, მაგალითად, ბრტყელი ფიგურუ-
ლი ოთხკუთხთავიანი საკინძები ტროიდან და სხვა.⁴⁰
ადრეულ ყორღანებში აღმოჩენილი საკინძები, რომელთა
პროტოტიპად მიჩნეულია მტკვარ-არაქსის კულტურის
ეპოქაში ადგილობრივად შექმნილი ორვოლუტიანი
საკინძები, თვალსაჩინო მაგალითია იმისა, თუ როგორ
ყალიბდება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორი-
აზე ოქრომჭედლობა წინამორბედი ეპოქის ლითონის
მხატვრული დამუშავების ტრადიციებისა და გარედან
შემოსული უცხო კულტურული იმპულსების შერწყმით.

აღსანიშნავია, რომ ოქროს საკინძების თავების
თითო მხარე ერთნაირი ორნამენტითაა შემკული, რაც
სტილისტური ერთიანობის მანიშნებელია: თავის
ბრტყელი ზედაპირი მთლიანად დაფარულია თევზით
გამოყვანილი რელიეფური პატარა წრეების ორი რი-
გით, რომელთა შორის გამოსახულია წნული ორნა-
მენტი. ასეთივე წნული არშიის სახით დაჰყვება ორივე
საკინძის თავს. ბედენის საკინძზე წნულის ორი, ხოლო
თრიალეთის საკინძზე – ერთი რიგია გამოსახული.
თრიალეთის საკინძის თავის მეორე მხარესაც მსგავსი
ორნამენტული მოტივია გამოსახული – ერთმანეთში
ჩასმული წრეების რიგი, რომლებიც ორმაგ წნულებს
შორისაა გამოსახული. ბედენის საკინძის თავის მეორე
მხარეს კი, ზედაპირი მთლიანად დაფარულია ერთმა-
ნეთში ჩასმული მეანდრისებური ორნამენტით, რომელ-
საც გარშემო დაჰყვება ორიგა წნულის დეკორი.
ორნამენტები შესრულებულია თევზით. ორივე საკინძს
თავის და ღეროს შეერთების ადგილას აქვს თასმის გა-
საყრელი ნახერტი.

ადრეული ყორღანების კულტურის ეპოქის საკინ-
ძებიდან უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ე. წ. თავბურთუ-
ლიანი საკინძები: ერთი მათგანი გამოირჩევა ვერცხლის
ღეროზე მიჩრილული ოქროს თავით, ხოლო მეორე –
ღეროზე წამოსაცმელი სპეციალური საკეტით, რომელიც
საკინძის თავის ფორმას იმიორებს.

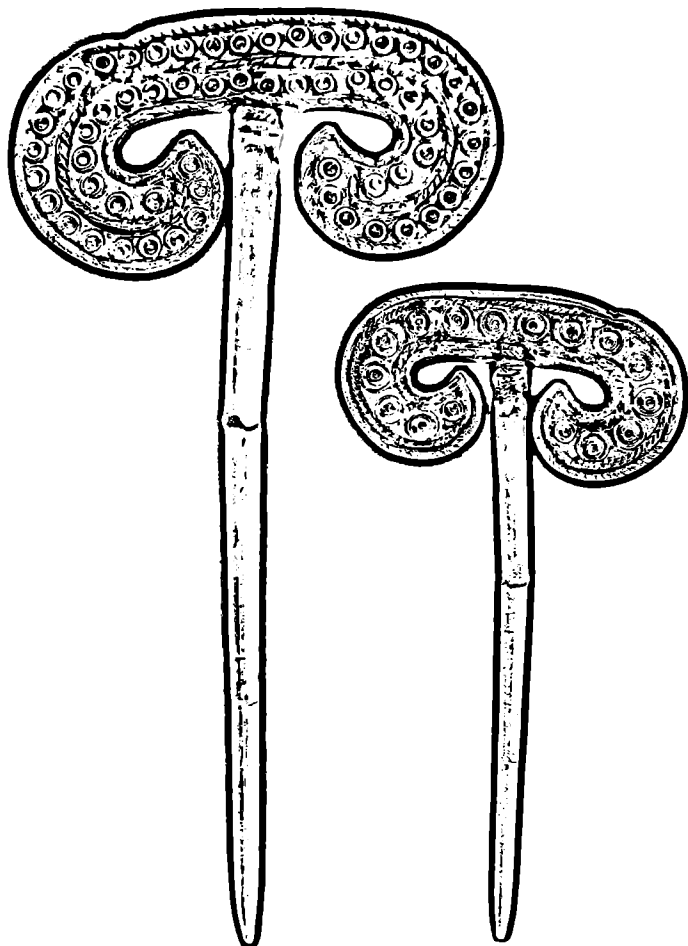
მსგავსი ბიმეტალური სამკაულის დამზადება, ბუ-
ნებრივია, გულისხმობს ორივე ლითონის თვისებების
კარგად ცოდნას, რაც უკვე ოქრომჭედლობის უძველეს

44. საკინძი

თრიალეთის XCVI ყორღანი, სოფ. მეფთაძის კვეთი ქართლ

გ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარ

ქრო
მ. 8X3,5 სმ

ნიმუშებში ვლინდება. საქართველოში აღმოჩენილ უძველეს ბიშეტალურ, კერძოდ ოქროსა და ვერცხლის, სამკაულის რიტხეს განეკუთვნება აგრეთვე ორი ჭვირული საკიდი: თითოეული საკიდის ოთხივე ღეროს, რომლებიც ქმნის ვერცხლის მასიური კოპებით დაბოლოებულ ოვალს, გარშემო შემოხვეული აქვს ოქროს წვრილი მავთულუბი. ოქროსა და ვერცხლის კომბინირების ტრადიციის დაგვირგვინებად შეიძლება ჩაითვალოს ოქროს წნულით შემკული ტორეტიკის ნამდვილი შედევრი — შუაბრინჯაოს ხანის ვერცხლის ცნობილი სარწყული თრიალეთიდან, რომელზეც ისარგარტობილი ირმების რამდენიმე რიგია გამოსახული.

ადრეულ ყორღანებში სამკაულებიდან ყველაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია სხვადასხვა ფორმის (სფეროსებრი, ბიკონუსური, ცილინდრული და ა. შ.) ოქროს, აგრეთვე ვერცხლის მძივები, რომლებიც ორნამენტირებულ, შედარებით დიდი ზომის საკიდებთან ერთად ქმნიდა მდიდრულ ყელსაბამებს. ბუნებრივია, დღეს ჩვენთვის შეუძლებელია ყელსაბამების პირვანდელი სახით აღდგენა, მაგრამ ერთად აღმოჩენილი მძივებისა და საკიდების ფორმა თითქოს თვითონვე გაკარნახობს მათ განლაგებას, როგორც, მაგალითად, ანანაურის ყელსაბამის შემთხვევაში.

ანანაურის ყელსაბამი ორნამენტირებული საკიდების გარდა, გამოირჩევა მძივების მრავალფეროვნებითაც. ცილინდრულ და ბიკონუსურ მარტივ მძივებთან ერთად ნაპოვნია ღარებიანი ცილინდრული ან ე. წ. ორმაგი კოჭისებრი მძივები, რომლებიც ორგანულად ერწყმის პექტორალის დაღარულ ყუნწს. ოქროს ასეთი მძივები, მათ შორის ოთხმაგი, აღმოჩენილია აგრეთვე მარტყოფის ყორღანში და უნდა აღინიშნოს, რომ მათი ფართო გაერთელება არ შეინიშნება საქართველოს ფარგლებს გარეთ. ზოგადად, სხვადასხვა ფორმის ოქროს მძივები და რამდენიმე რიგად დახვეული მავთულისაგან შედგენილი ეოლუტების მოტივი, ყველაზე ფართოდ გაერთელებული ელემენტებია, რომლებიც უფრო ადრეც დასტურდება ოქრომჭედლობის სხვადასხვა ცენტრებში დამზადებულ სამკაულში. ამდენად, ბედენი-ალაზანის ჯგუფის ყორღანებში აღმოჩენილ სამკაულში მათი ხშირი გამოყენება შეიძლება ეპოქის ოქრომჭედლობის საერთო ტენდენციების გადმოღებით იყოს განპირობებული. თუმცა, გასათვალისწინებელია წინამორბედი მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში ლითონისგან სხვადასხვა ფორმის მძივებისა და მსგავ-

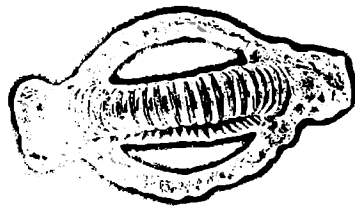
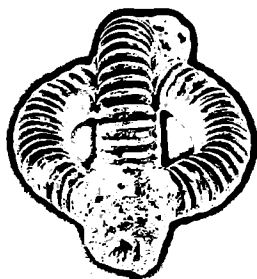

45. საპინძი

ნაირი, №2 ყორღანო, კახეთი

ფ. 5. №1 ალანელელის მეთრე ნახევარი

ქვე

46. სპიგანი
 მანაური, №2 ყორღანი, ქახეთი
 ძვ. წ. III საუკუნეულის მეორე ნახევარი
 სპიგანი, ვერცხვი
 1,5 სმ

47. სპიგანი
 მანაური, №11 ყორღანი, ქახეთი
 ძვ. წ. III საუკუნეულის მეორე ნახევარი
 სპიგანი, ვერცხვი
 1,5 სმ

სი მხატვრული სახეების მქონე საკიდების დაშლად-
ბის ტრადიცია. რომელიც ლითონის მხატვრული და-
მუშავების სხვა ტექნიკურ ხერხებთან ერთად უთუოდ
ოქრომჭედლობის დარგის ჩამოყალიბების მყარი სა-
ფუძველი გახდა საქართველოს ტერიტორიაზე.

ანანაურის ყელსაბამის მთავარი ნაწილია პექტო-
რალი, რომელიც კიდევ უფრო მჭიდრო კავშირს ავლენს
მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქასთან: თავისი საერ-
თო ფორმით იგი იმეორებს ნახევარწრიულ საკიდებს⁴¹,
რომლებიც შიგნით ჩახვეული ელფუტებით ბოლოვდება,
ხოლო ორნამენტით (სამკუთხედები და სპირალებით
შედგენილი კომბინაციები) ეთანხმება მტკვარ-არაქს-
ული კერამიკის დეკორს.⁴² პექტორალის, აგრეთვე ოქროს
ვოლუტებიანი საკინძების წნული დეკორის სათავე ასევე
შეიძლება ვეძებოთ ლითონის მხატვრული დამუშავე-
ბის ძველ ტრადიციაში, რომელსაც ვხედავთ ქორეთში,
პასიეთის ყორღანზე ნაპოვნ სატევარსა⁴³ და T-სებრთავი-
ანი საკინძზე საჩხერის ყორღანიდან. ანანაურის პექტო-
რალს ანალოგი არ ეძებნება და იგი თამამად შეიძლება
იქნეს მინიშნული ქართული ოქრომჭედლობის უძველეს
შედევრად. როგორც მისი შესრულების რთული ტექ-
ნიკის, ასევე სიმბოლიკის თვალსაზრისითაც. ახლო
აღმოსავლეთის უძველეს საოქრომჭედლო ცენტრებში
დამზადებული ოქროს სამკაულის გვერდით ანანაურის
პექტორალიც "ცვილის დაკარგვის" მეთოდის დაშუა-
ლებული ადრეული ნიმუშების რიცხვს განეკუთვნება.

ჭვირული ეფექტის მქონე, ბრტყელი, ნახევარწრიუ-
ლი, ორფოლუტიანი პექტორალის ჩარჩოს ქმნის განი-
ერი ზოლი, რომელსაც შუაში მთელ სიგრძეზე დაჰყვება
ბაწრისებური ორნამენტი. ბრუნვის ნიშნები, წარმო-
დგენილი სპირალებით, ასევე წრეზე სხივისებურად
განლაგებული კლაკილი ხაზები, რომლებიც მარა-
დიული მოძრაობისა და ბრუნვის იდეას და მზეს უნდა
უკავშირდებოდეს, შუაში გამოსახული სამკუთხედები –
ეს ის სიმბოლოებია, რომლებითაც ჯერ კიდევ მტკვარ-
არაქსის კულტურის ეპოქაში კერამიკულ ჭურჭელზე
კოსმოგონიური წარმოდგენებია გამოსახული. პექტო-
რალი გარკვეულწილად იწვევს გვიანდებინჯაოს ხანის
ჭვირულ ე. წ. მზის დისკების ასოციაციას. ალბათ,
უადგილო არ იქნება თუ გავიხსენებთ, რომ შ. დედაბრძ-
ვილი მთავარი ციური ღვთაების – მზის კულტს უკავ-
შირებდა არა მხოლოდ ლომის მინიატურულ ქანდაკე-
ბასა და კერამიკაზე გამოსახულ წრიულ ორნამენტებს,
არამედ თავად ყორღანის ქვედა ნაწილში გამოვლე-

ნით ქვებისგან შედგენილ წრეს. დაახლოებით 40 ემ-
ის რადიუსში სხვადასხვა ადგილებიდან მოტანილი ეს
ქვები იმ ტომების ერთგვარი ძღვენი უნდა ყოფილიყო,
რომელთა გაერთიანების ბელადიც და ამავდროულად,
ქურდმაც განსაკუთრებული პატივით დაკრძალეს ამ
ყორღანში.⁴⁴ ისევე როგორც სხვა კულტურებში, ბედენი-
ალაზნის ჯგუფის ყორღანებში აღმოჩენილი ოქრომ-
ჭედლობის ნიმუშების შემკულობაში გამოყენებული
ორნამენტული სახეები – მარტივი თუ კონცენტრული
წრეები, სპირალების, ვოლუტებისა და ბრუნვის ნიშნე-
ბის სხვადასხვა ვარიანტები – საბოლოოდ მზის სიმბო-
ლიკას უკავშირდება.⁴⁵ სოლარული ნიშნების გამოყე-
ნების ასეთი მკაფიო ტენდენცია მოულოდნელად არც უნდა
იყოს იმ მნიშვნელოვანი სიახლის გათვალისწინებით,
რასაც ოქროს – მზიური ლითონის ათვისება პქვია.

საკიდების ორნამენტში წამყვანი ფორმაა სპირალი.
იგი სხვადასხვა სახით არის გამოყენებული, მაგალი-
თად, როგორც ამას ვხედავთ ანანაურის ყელსაბამზე,
ან ზილიჩას ველის ერთ-ერთ ყორღანში აღმოჩენილი
ყელსაბამის მართკუთხა საკიდებზე, რომლებზეც მი-
ჩილულია წვირილი მავთულისგან სპირალურად დახვე-
ული კონუსები.

ოქროს თხელი ფურცლისგან დამზადებული ეს საკი-
დები მნიშვნელოვანია იმით, რომ ისინი ფილიგრანის
ტექნიკის გამოყენების ერთ-ერთი ადრეული ნიმუ-
შია.⁴⁶ საქმე ეხება ფილიგრანის იმ სახეობას, რომელ-
იც წარმოადგენს ერთმანეთზე გადახვეული ორი
მათულის მიღებულ წნულ. ერთ-ერთ საკიდზე ერთ-
მანეთის პარალელურად მიჩილული ორი ასეთი წნუ-
ლი, რომელთა ხვეულები ერთმანეთის საპირისპიროდაა
მიმართული, ქმნის წიწვისებურ ორნამენტს.⁴⁷ აღსანიშ-
ნავია, რომ ეს დეკორატიული ელემენტი, რომელიც ფილ-
იგრანის ტექნიკის ფლობის მაღალ დონეს მოითხოვს,
უფრო სრულყოფილი სახით გვხვდება მომდევნო ეპოქის
თრიალეთური ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე. საკიდების
უკანა მხარეს, ზუსტად კონუსების უკან მიჩილულია
თხსმების გასაყრელი ხუთ-ხუთი მილაკი, რომელთა
დაბოლოებები მოჩანს კონუსების გასწვრივ. ამ საკი-
დების სახით ჩვენ მოგვგებოვება ე. წ. შემკრები საკიდის
ადრეული ნიმუშები, რომლებიც ოქროს 352 ცალ სფე-
რულ მძივთან ერთად ქმნიდა ყელსაბამს. სამარხის და-
ნარჩენი ინვენტარის მიხედვით (სპილენძის უმბონები,
სატყვრის პირი, ობსიდიანის ისრის პირები და ა. შ.), ეს
ყელსაბამი აშკარად მამაკაცის კუთვნილება იყო.

48. მონეტა

მონეტა, 192 წლის, 192 წლის

მ. 1. 192 წლის, 192 წლის

მ. 1. 192 წლის, 192 წლის

მონეტა, 192 წლის, 192 წლის

ე. წ. მბრუნავი ჯვრის გამოსახულებას უნდა დაუკავშირდეს ოქროს კვადრატულ მძივებზე რელიეფურად გამოყვანილი ორნამენტი შიგნით წრეებით, რომელიც ისევ და ისევ სოლარულ სიმბოლიკასთან ასოცირდება. ადრეული ყორღანების ეპოქის სამკაულს შორის სტილისტურ ერთიანობაზე მეტყველებს მინისებური მასისგან დამზადებული ანალოგიური მძივები, რომლებიც ოქროს კვადრატულ მძივებთან ერთადაა ნაპოვნი ბაკურციხის ყორღანში¹⁹ და აგრეთვე ცნობილია ბერიკლდეების ადრეუბინჯაოს ხანის ნამოსახლარიდან.

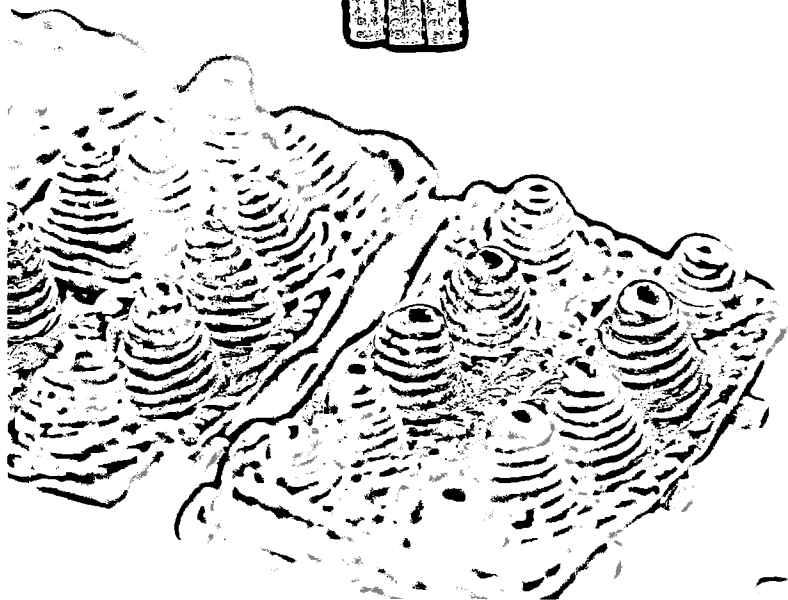
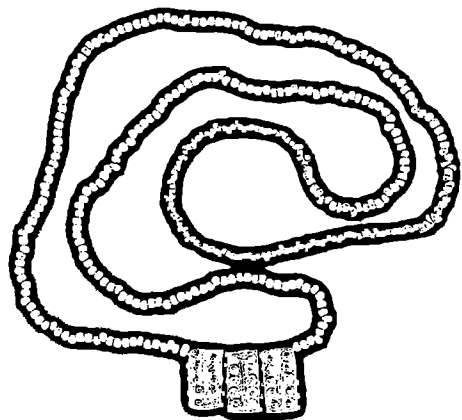
ოქროს კვადრატულ და ცილინდრულ მძივებზე რელიეფური ორნამენტები – ეოლუტები, ზიგზაგისებურ ხაზებში ჩასული წერტილების რიგი, რომლებიც უმეტესწილად დეფორმირებულია, კანელურები – გამოყვანილია თევით და მცირე ზომის ბურთულები ქმნის გაეარსის ეფექტს. ე. წ. ცრუ გაეარსი ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ამ ეპოქის ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის და მას ეხედავთ არა მხოლოდ სამკაულზე, არამედ სარიტუალო ნივთებზეც, მათ შორის ლომის ქანდაკებაზეც. ოქრომჭედლობის ამ უნიკალური ნიმუშისა და ალაზნის ველის სხვა ყორღანებში აღმოჩენილი სამკაულის ორნამენტების მსგავსება კიდევ ერთი მოწმობაა ადგილობრივად ჩამოყალიბებული ოქრომჭედლობის ერთიანი სკოლისა.

ადრეულ ყორღანებში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის სამკაული, ისევე როგორც სარიტუალო ნივთები, რომელთა უმრავლესობას საქართველოს ფარგლებს გარეთ ანალოგები არ ეძებნება, დამზადებულია იმ ეპოქაში გაერყელებული ოქრომჭედლობის რთული ტექნიკური ხერხების გამოყენებით და გამოირჩევა სტილისტური ერთიანობით, მათ შორის წინამორბედი ეპოქის ლითონის სამკაულთან და კერამიკის დეკორთანაც. ყოველივე ეს იმის მოწმობაა, რომ ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე არსებობდა ოქრომჭედლობის ძლიერი სკოლა, რომელიც ადრეული ყორღანების კულტურის გარეყოფილი ნაწილი და მისი ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელია. ამ გარემოებების ფონზე და იმის გათვალისწინებით, რომ ოქროს დამუშავება სხვაგან, მათ შორის კავკასიაშიც, გაცილებით უფრო ადრე იწყება²⁰, ისმის კითხვა, თუ რით აიხსნება შედარებით გვიან საქართველოს ტერიტორიაზე ოქროს არტეფაქტების სისტემურად გამოჩენა,

19. ყელსაბამი

ბოლნის ველზე, 192 ყორღანში, მდებარეობს კახეთის გ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარში დაკრძალული ადამიანის სიხედი, რომელიც 70 სმ

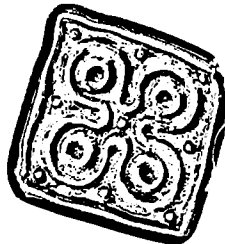
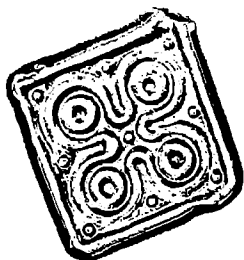

მით უმეტეს, რომ აქ არსებობდა ოქროს დამუშავების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობა: საყდრისში (ქვემო ქართლი) აღმოჩენილი ოქროს წარმოების კერა უძველესია მთელ ევრაზიაში, სადაც ჩატარებულმა ინტერდისციპლინარულმა კვლევებმა, მათ შორის დათარიღების რადიოკარბონულმა მეთოდმა, დაადასტურა, რომ ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლოსა და III ათასწლეულის დასაწყისში ხდებოდა მადნისეული ოქროს მოპოვება სამთო წესით.

საქართველოში აღმოჩენილ უძველეს ოქროს ნივთებს (სასაფეთქლე ხეივები ქორეთიდან და ცარცის გორიდან) საყდრისის საბადომდე დროში აშორებს თითქმის მთელი ათასწლეული. ჯერჯერობით დაუდგენელია, სად მიდიოდა ოქრო საყდრისის საბადოდან და არც საქართველოში აღმოჩენილ ოქროს არტეფაქტებსა და საყდრისის საბადოს შორის კავშირია სრულად შესწავლილი. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ოქრომჭედლობის მაღალმხატვრული ნიმუშების დიდი რაოდენობით გამოჩენა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, ისევე როგორც ძველი სამყაროს სხვა კულტურულ კერებში, უკავშირდება აქ მცხოვრები საზოგადოების განვითარების ახალ ეტაპს, ამ შემთხვევაში დიდი ყორღანების კულტურას და შესაბამისად, განპირობებულია საზოგადოების ახალი მოთხოვნილებებით. ზოგადად ოქრომჭედლობა კი კულტურულ ფენომენთა იმ რიცხვს განეკუთვნება, რომელიც, ალბათ, ყველაზე მეტადაა დამოკიდებული საზოგადოების სოციალური და ეკონომიკური განვითარების დონეზე და ამდენად, მის განვითარებას ყველაზე ნაკლებად ახასიათებს უწყვეტობა. ასევე "მოულოდნელად" ჩნდება დღეს შედევრებად აღიარებული ოქრომჭედლობის ნიმუშები ურის სამეფო სამარხებში, ტროის განძში, მაგრამ როგორც ე. გოგაძე შენიშნავს, "ყოველივე ეს არ ნიშნავს ოქრომჭედლოვრი და იუველირული ხელოვნების ყოველგვარი წინამძღვრების უარყოფას. მასში მხატვრულ სახეებს გარდა ზოგჯერ ფორმალურად განსახიერებული მანამდე არსებული ტექნიკური ხერხები".⁵⁰

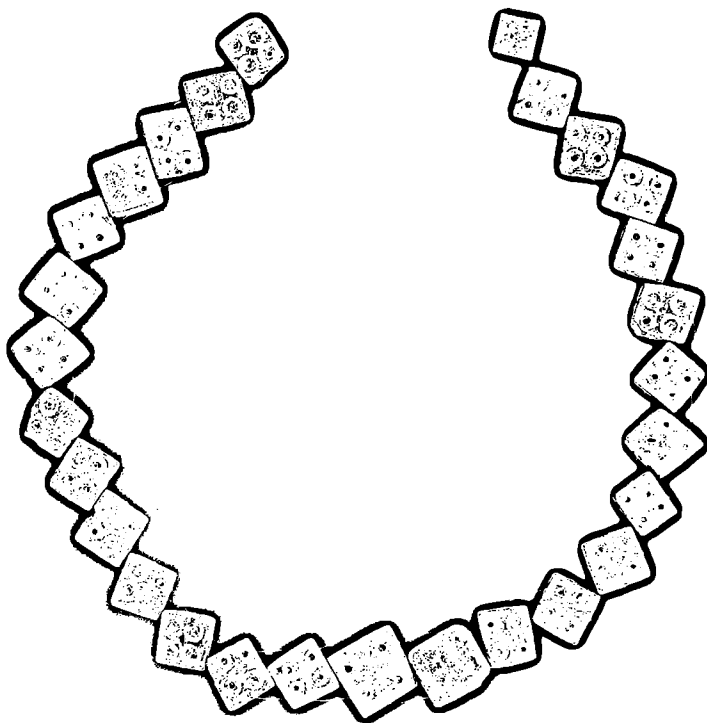
ადრეული ყორღანების კულტურის ეპოქის ოქროს სამკაულის შესრულების მაღალი მხატვრული დონე საქართველოს ტერიტორიაზე ოქრომჭედლობის განვითარების საწყის ეტაპზევე ორი ფაქტორით შეიძლება განისაზღვროს: ერთი მხრივ, ლითონის მხატვრული დამუშავების მდიდარი ტრადიციით, რომელსაც

50-51. მძივარი

კერძო: 10 | ყორღან, ყაზი
ფ. 5. III ათასწლეულის მეორე ნახევარი

ქ. 1, 2, 3, 4, 5

შპს "გელაზაზანი"
გური, კლდეების ნაპირსაღმართო, შიდა ქართლში
მ. მ. III საუკუნის ქალაქიდან გურაში მდებარე
ქალაქის გზის ნაპირსაღმართო
საპროექტო სამუშაოების შესახებ 2018

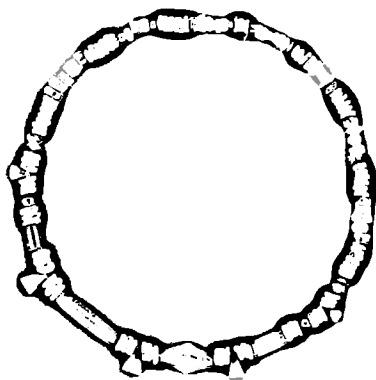
მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში ჩაყვარა საფუძველი და მეორე მხრივ, ადგილობრივი ტრადიციების პარაზიტიზმი შერწყმით გარე სამყაროდან, ძირითადად წინა აზიიდან, კერძოდ მესოპოტამიიდან და ანატოლიიდან. აგრეთვე კავკასიის ჩრდილოეთიდან მომდინარე კულტურულ გავლენებთან.

ადრეული ყორღანების ეპოქის მდიდრულ სამარხებში ოქროსა და ვერცხლის სამკაულთან ერთად გვხვდება ნახევრად ძვირფასი ქვების, ძირითადად სარდლიონის, მთის ბროლის, იშვიათად გიშრის და თვით ქარვის მძივები. ქარვა ყოველთვის განსაკუთრებით ფასობდა არა მხოლოდ თავისი სილამაზით, არამედ მაგიური თვისებებით, რაც ნათლად აისახა მის ბერძნულ სახელწოდებაში – ელექტრონი. გარდა ამისა, იგი ბრინჯაოს ხანაში – ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა ჩრდილოეთი და ცენტრალური ევროპის სავაჭრო და კულტურული კონტაქტებისა იმ ეპოქის წამყვან ცენტრებთან, განსაკუთრებით მიკენურ სამყაროსთან. ტექნიკური კვლევების მიხედვით, ტუტანამონის სამარხში, მიკენის ჭასამარხებში, აგრეთვე ახლო აღმოსავლეთისა და იტალიაში აღმოჩენილი ქარვის სამკაულის, უმეტესწილად მძივებისა და საკიდების, მასალის და ხმირ შემთხვევებში თვით არტეფაქტების წარმოშობა ჩრდილოეთ ევროპის უკავშირდება. ქარვის სამკაული და ზოგადად დამუშავებული ქარვის ნიმუშები, პირველად სწორედ ჩრდილოეთ ევროპაში იჩენს თავს ძვ. წ. IV ათასწლეულში.⁴¹ აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. III ათასწლეულში ქარვისგან დამზადებული სამკაული და ზოგადად, არტეფაქტები, არ ჩანს მთელ ახლო აღმოსავლეთში, თუ არ ჩათვლით მესოპოტამიაში, ტელ აშმარში (დღევანდელი ერაყი) აღმოჩენილ მცირე ზომის საკიდს.⁴² ამდენად, ქარვის მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამი 2012 წელს გამოვლენილი ანანაურის მდიდრული ყორღანიდან, აგრეთვე უფრო ადრეული ქარვის მძივები "გრაკლიანთგორიდან" კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს "ქარვის გზის" კვლევების თვალსაზრისით.

ფერადი ქვების მძივები სამკაულის იმ კატეგორიას განეკუთვნება, რომლებიც ყველაზე მეტად იყო სავაჭრო მსოქცევაში და მათი მოდაც ადვილად ვრცელდებოდა. ანანაურის ყორღანში აღმოჩნდა სარდლიონის 59, მთის ბროლის 30 და 134 ცალი დახეტილი მძივი, რომლებიც დღეს მდიდრულ ყელსაბამს ქმნის. მისი შე-

მადგენელი ნაწილები ე. წ. მრგვალ-ბრტყელი ტიპის სარდლიონისა და ბროლის მძივები, აგრეთვე სამკუთხა საკიდები, რომელთა ზუსტი ანალოგები აღმოჩენილია აგრეთვე მარტყოფის ყორღანში, დასტურდება ჯერ კიდევ მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში ქვაკბელების სამაროვანზე. გამოჩენილია სარდლიონის ცილინდრული და მოგრძო ბიკონუსური მძივები, რომლებიც იშვიათად გვხვდება საქართველოს ტერიტორიაზე. არ არის გამოჩენილი, რომ ისინი აქ იმპორტირებული იყოს, ან ადგილობრივად დამზადებული უცხო გავლენით. ამ ფორმის სარდლიონის, აქატის, ლაფვარდის მძივები ფართოდ იყო გავრცელებული წინა აზიაში და განსაკუთრებით დიდი რაოდენობითაა ისინი გამოყენებული ურის საყოველთაოდ ცნობილ სამეფო სამკაულში, კერძოდ, თავსამკაულსა და ყელსაბამებში. ურუქში – მეფე გილგამეშის სამშობლოში აღმოჩენილი ძვ. წ. IV-III ათასწლეულების ყელსაბამები, შედგენილი მთის ბროლის, მათ შორის მხოლოდ მცირე ზომის მრგვალ-ბრტყელი პატარა მძივებისგანაც, ადგილობრივი სამეფო ელიტის სამკაული იყო და ისინი დღეს ძველი სამკაულის შედევრებადაც კი არის აღიარებული.⁴³

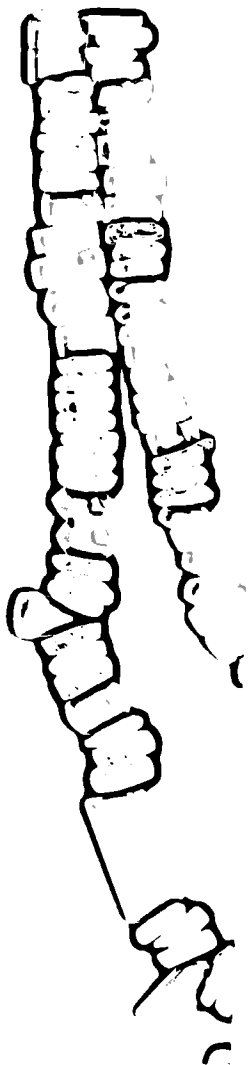
ფერადი ქვებისგან დამზადებული სამკაულიდან ცალკე უნდა გამოიყოს შუაბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი ხანის თრიალეთის XIV ყორღანში აღმოჩენილი ადამიანის ფეხის ფორმის აქატის და ამეთვისტოს გულისებრი საკიდები და თეთრად ინკრუსტირებული სარდლიონის მძივი. ეს სამკაულებიც ძველ აღმოსავლურ კულტურულ წრესთან კონტაქტებზე მოწმობს, სადაც ანალოგიური ნიმუშები ძვ. წ. III ათასწლეულით თარიღდება. ამდენად, თრიალეთის №14 ყორღანის შემთხვევაში საქმე უნდა ეხებოდეს ან ადრეული ფორმის გამეორებას, ან მეორად გამოყენებას, რაც ასე დამახასიათებელია ქვის საკიდებისთვის. ინკრუსტირებული მძივების გავრცელების წყაროდ მიჩნეულია ინდოეთი. ადამიანის ფეხის ფორმის ამულეტები დადასტურებულია ეგვიპტესა და თვით გავრამში, ხოლო ამეთვისტოს გულისებრი საკიდის ზუსტი ანალოგი ცნობილია სირიიდან.⁴⁴ აღსანიშნავია, რომ ეს საკიდი ამეთვისტოს ერთადერთი სამკაულია, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზე დასტურდება იბერიული ოქრომჭედლობის ხანამდე.

53. ბეჭსაბადი
XIV საუკუნე, N2 კონკრეტული
მედი & III საუკუნის ბეჭსაბადი
მონეტები. მონეტები
მონეტების კონკრეტული
მონეტების კონკრეტული

54. ბეჭი
XIV საუკუნე, N2 კონკრეტული
მედი & III საუკუნის ბეჭი
მონეტები. მონეტები
მონეტების კონკრეტული
მონეტების კონკრეტული

75. 6. 2008
 1. 6. 2008
 2. 6. 2008
 3. 6. 2008
 4. 6. 2008
 5. 6. 2008
 6. 6. 2008
 7. 6. 2008
 8. 6. 2008
 9. 6. 2008
 10. 6. 2008
 11. 6. 2008
 12. 6. 2008
 13. 6. 2008
 14. 6. 2008
 15. 6. 2008
 16. 6. 2008
 17. 6. 2008
 18. 6. 2008
 19. 6. 2008
 20. 6. 2008
 21. 6. 2008
 22. 6. 2008
 23. 6. 2008
 24. 6. 2008
 25. 6. 2008
 26. 6. 2008
 27. 6. 2008
 28. 6. 2008
 29. 6. 2008
 30. 6. 2008
 31. 6. 2008
 32. 6. 2008
 33. 6. 2008
 34. 6. 2008
 35. 6. 2008
 36. 6. 2008
 37. 6. 2008
 38. 6. 2008
 39. 6. 2008
 40. 6. 2008
 41. 6. 2008
 42. 6. 2008
 43. 6. 2008
 44. 6. 2008
 45. 6. 2008
 46. 6. 2008
 47. 6. 2008
 48. 6. 2008
 49. 6. 2008
 50. 6. 2008
 51. 6. 2008
 52. 6. 2008
 53. 6. 2008
 54. 6. 2008
 55. 6. 2008
 56. 6. 2008
 57. 6. 2008
 58. 6. 2008
 59. 6. 2008
 60. 6. 2008
 61. 6. 2008
 62. 6. 2008
 63. 6. 2008
 64. 6. 2008
 65. 6. 2008
 66. 6. 2008
 67. 6. 2008
 68. 6. 2008
 69. 6. 2008
 70. 6. 2008
 71. 6. 2008
 72. 6. 2008
 73. 6. 2008
 74. 6. 2008
 75. 6. 2008
 76. 6. 2008
 77. 6. 2008
 78. 6. 2008
 79. 6. 2008
 80. 6. 2008
 81. 6. 2008
 82. 6. 2008
 83. 6. 2008
 84. 6. 2008
 85. 6. 2008
 86. 6. 2008
 87. 6. 2008
 88. 6. 2008
 89. 6. 2008
 90. 6. 2008
 91. 6. 2008
 92. 6. 2008
 93. 6. 2008
 94. 6. 2008
 95. 6. 2008
 96. 6. 2008
 97. 6. 2008
 98. 6. 2008
 99. 6. 2008
 100. 6. 2008

№6. საქიდი
 რელიეფი, V კონტინენტი, ნაკვეთი გზით
 მ. მ. მამულაშვილი პირველი ნახევარი
 2.8x11

“თრიალეთის დიდი ყოჩაღების პრეზიდენტი კუჭოტყალა”

ოქრომჭედლობა განვითარების ახალ საფეხურზე აღის ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში. არქეოლოგიური პერიოდიზაციით საქართველოში დროის ეს მონაკვეთი შეესაბამება შუაბრინჯაოს ხანას და მას მოიხსენიებენ “თრიალეთური კულტურის აყვავების ხანად”, ან “თრიალეთის დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურის ხანად”, როგორც მას ბორის კუჭოტინმა უწოდა.

ამ კულტურის “ბრწყინვალეობა” პირდაპირი და გადატანითი მნიშვნელობით უკავშირდება ოქრომჭედლობის ნიმუშებს, რომლებიც დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა თრიალეთის ყორღანულ სამარხებში და გამოირჩევა ფუნქციური მრავალფეროვნებით. სამკაულის გარდა, ოქროსა და ვერცხლისგან იქმნებოდა ნივთები, რომლებიც საბოლოოდ განკუთვნილი იყო, ან საგანგებოდ დამზადებულიც კი, დაკრძალვის მდიდრული რიტუალისთვის: შტანდარტები, ჭურჭელი, ფირფიტები, რომლებიც ხის არქიტექტურული ნაწილების გარსაკრავებად იყო გამოყენებული ყორღანის ე. წ. დასაკრძალავ დარბაზში.

შუაბრინჯაოს ხანის მდიდრული ყორღანები გამოვლენილია ქვემო ქართლში, კერძოდ თრიალეთსა და ზურტაკეთში, აგრეთვე შიდა ქართლში, სამცხე-ჯავახეთსა და კახეთში. სამკაულთან ერთად ოქროსა და ვერცხლის სხვა ნაკეთობები პირდაპირი ანარეკლია მაღალგანვითარებულ საზოგადოებაში მომხდარი იმ ცვლილებებისა, რომლებმაც განაპირობეს დღევანდელი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამორჩეულად “ბრწყინვალე” კულტურის ჩამოყალიბება.

საზოგადოება მკვეთრად დიფერენცირებულია ქონებრივად და სოციალურად, რაზეც მეტყველებს განსხვავება ყორღანების ზომებსა და სამარხულ ინვენტარში. ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს მესხეთში, სადაც ყორღანები ცალკეულ ჯგუფებადაა განლაგებული. მიჩნეულია, რომ დიდი – მთავარი ყორღანების ჯგუფი ტოშის ბელადებისთვის იყო განკუთვნილი, საშუალო

ზომის ყორღანები – ცალკეული გვარის მეთაურთა ოჯახებისთვის, ხოლო მცირე ზომის ყორღანები – უბრალო მეთემეებისთვის. სამწუხაროდ, არ მოგვეპოვება ამ ეპოქის ნამოსახლარები, რომლებიც უფრო ნათელ წარმოდგენას შეგვიქმნიდა სამეურნეო წყობისა და იმ საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის შესახებ, რომლის წარმომადგენლებიც დაკრძალულნი არიან თრიალეთური კულტურის აყვავების ხანის ყორღანებში.

“თრიალეთის დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურის” ეპოქის თითოეული სამკაული გამოირჩევა ისეთივე მდიდრული იერით, როგორც ამ კულტურის ნებისმიერი სხვა კომპონენტი: შეპერილა და მოხატული კერამიკული ჭურჭელი, ინსიგნიები, თუ სარიტუალო ნივთები, რომლებიც მხოლოდ ოქროსა და ვერცხლისგანაა დამზადებული იმ ეპოქაში ხელმისაწვდომი, ურთულესი ტექნიკური ხერხების გამოყენებით. ასევე თავად მონუმენტური ყორღანული სამარხი, რომელიც პირადი სამკაულის მსგავსად მხოლოდ ერთი ადამიანისთვის კეთდება, მაგრამ სამკაულისგან განსხვავებით, იგი მხოლოდ სიკვდილის შემდეგ ეკუთვნის მას. ბელადისთვის ამ ეპოქაში იგება ყველაზე რთული დასაკრძალავი კონსტრუქცია, რაც კი აქამდე აღმოჩენილა საქართველოს ტერიტორიაზე: ქვაყრილისაგან გაკეთებული ყორღანი ქვევით ნაგები ასევე გრანდიოზული “დასაკრძალავი დარბაზით”. ბელადის ნეშტს კი, საეარაუდოდ, წინაშარ ყორღანის გარეთ წვადნენ და ეტლზე დასვენებული საგანგებოდ გაკეთებული დროშისით – უზარმაზარი დერეფნისებური შესასვლელით – შეჰყავდათ დასაკრძალავ დარბაზში. დასაკრძალავი დარბაზები, რომლებიც კუჭოტინმა ხეთურ ტექსტებში აღწერილ მეფისა და დედოფლის დამწვარი ნეშტის დაკრძალვის რიტუალთან მიმართებაში მოხსენიებულ “ქვის სახლებს” დაუკავშირა, აშკარად სცდება მხოლოდ განსაცხენებლის ფუნქციას.⁵⁵ ამიტომაც, მათ უკავშირებენ უფრო კომპლექსურ რელიგიურ წარმოდგენებს, როგორც, მაგალითად, ხე-

თურ სამყაროში დადასტურებულ გაღმერთებული წინაპრების კულტს და ყორღანი, მართლაც, შეიძლება ტაძრადაც იყოს აღქმული, ხოლო კრემაცია – გზად ღმერთების საკრებულოში.⁵⁶

ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაული დაკრძალვის ამ რთულ რიტუალში მნიშვნელოვანი ელემენტია, მაგრამ რამდენადაც მოულოდნელი არ უნდა იყოს, ეს არ გამოისახება თავად სამკაულის ფორმების მრავალფეროვნებაში. ეს, შესაძლებელია, გამოწვეული იყოს იმ გარემოებითაც, რომ ყორღანული სამარხები უმეტესწილად გაძარცვულია. სამკაული ძირითადად წარმოდგენილია იმავე ფორმებით, რომლებიც დასტურდება ადრეული ყორღანების ეპოქაში – სასაფეთქელ ზევიებით, საკინძებით, მიფეებით, საკიდებით.

მთავარი სიახლე "თრიალეთის დიდი ყორღანების ბრწყინვალე კულტურის" ეპოქის სამკაულში არის პოლიქრომიული სტილი. საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად ჩნდება ფერადი ქვებით ინკრუსტირებული ოქრომჭედლობის ნიმუშები, რომლებიც დამზადებულია საიუველირო ტექნიკის იმ დროისათვის ცნობილი თითქმის ყველა ხერხის – რჩილის, თევზის, კვერვის, ფილიგრანისა და გრანულაციის სხვადასხვა სახეობის გამოყენებით. სწორედ ყველა ამ მეთოდის გამოყენებითაა დამზადებული ზოგადად ძველი ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული ნიმუში – თრიალეთის ოქროს თასი, რომელშიც თითქმის თავი მოიყარა გამოცდილებამ, რომლითაც იქმნებოდა თრიალეთური ოქროს სამკაული.

ფერადი ქვებით ინკრუსტირებულ ნიმუშებთან ერთად გვხვდება ოქროს სამკაული, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება როგორც წინამორბედი ადრებერინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობიდან ახალ, პოლიქრომიულ სტილზე გარდამავალ ეტაპს. ერთი მხრივ, თრიალეთური ოქრომჭედლობის ნიმუშები ისეთი ტექნიკური სიახლეებით გამოირჩევა, როგორებიცაა გრანულაცია და სხვადასხვა ტიპის ფილიგრანი. მეორე მხრივ, მათზე წამყვანი დეკორატიული ელემენტების სახით წარმოდგენილი რელიეფური კონცენტრული წრეები, წნული ორნამენტით შედგენილი ჩარჩო, მავთულოვანი სპირალები, მათ შორის ზენური სპირალები ჯერ კიდევ ადრეულ ყორღანებში აღმოჩენილ ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე დასტურდება.

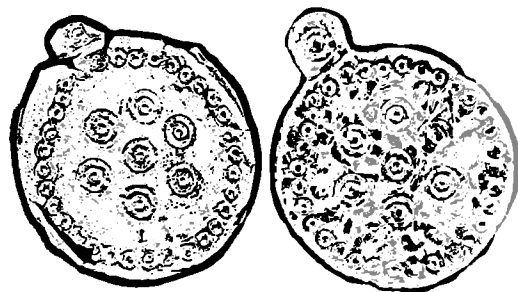
ფილიგრანის ტექნიკის მაღალ დონეზე ფლობის თვალსაჩინო მაგალითია მართკუთხა ჭვირული საკი-

დი თრიალეთის №9 ყორღანიდან. ის დამზადებულია მხოლოდ მავთულებისგან, როგორც სადა, ასევე წნული, რომლებიც ერთმანეთზე ფირფიტისებურადაა მიჩილული.⁵⁷ მათ შორის ჩასმული მავთულოვანი სპირალები კი, რომლებისთვისაც უკანა მხარეს საყრდენის ფუნქციას ჩარჩოზე დარჩილული პატარა ჭვირვები ასრულებს, შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც ფილიგრანის ურთულესი სახეობის – ჭვირული ფილიგრანის იმიტაცია, ე. ი. როცა მავთულები ფონის გარეშე ქმნის ჭვირულ დეკორს.⁵⁸

ზენური და მისი შებრუნებული ვარიანტის, S-ის ფორმის სპირალები, რომლებიც უფრო ადრეულ საფეხურზე გვხვდება ურის, ტრისის, კრეტის ოქროს სამკაულსა და ანატოლიურ რელიეფურ გამოსახულებებზე, ერთ-ერთი მთავარი ორნამენტული მოტივია თრიალეთურ ოქრომჭედლობაში. როგორც მავთულოვანი სპირალებით, ასევე ფილიგრანული დეკორით, რომელიც ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული მავთულის წნულების ორი რიგითაა შედგენილი და წიწვისებურ ორნემენტს ქმნის, მართკუთხა ჭვირული საკიდი სტილისტურ ერთიანობაშია თრიალეთის №45 ყორღანში აღმოჩენილ მედალიონებთან. ყურადღებას იპყრობს თასმის გასაყრელი მარყუჟები, რომლებიც ჭვირული საკიდისა და მედალიონის წინა მხარეზეა დარჩილული.

მნიშვნელოვანია, რომ ერთმანეთზე გადაბმული ზენური სპირალების მოტივი ე. წ. running spiral, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული ეგეოსურ სამყაროში, არა მხოლოდ თრიალეთურ მოხატულ კერამიკაზე გვხვდება ხშირად, არამედ ადრებერინჯაოს ხანისთვის დამახასიათებელ მშვილდის რქისებურ და სალტისებურ გარსაკრავებზეც დასტურდება. თრიალეთური ოქრომჭედლობის განვითარების ერთიან ხაზზე მიაწვდის ის ფაქტი, რომ ოქროს გარსაკრავები, რომლებზეც ე. წ. მორბენალი სპირალები თევგითაა გამოყვანილი, ნაპოვნია წალკის წყალსაცავის ფსკერზე, ძვ. წ. III ათასწლეულის შუახანებით დათარიღებული №50 ყორღანის მიდამოებში.⁵⁹

ჭვირული საკიდის თითოეული სპირალის ცენტრში დარჩილულია გამობურცული ფირფიტები, რომლებიც მსხვილი მარცვლის ეფექტს ქმნის. როგორც ქვევით ენახავთ, სპირალები ცენტრში დარჩილული მარცვლით მოგვიანებით თავს იჩენს თრიალეთის ცნობილი ყელსაბამის შემადგენელ ერთ-ერთ მიფეზე, ასევე საკინძის თავზე. სწორედ ფილიგრანული მავთულუ-

67. სპირატი

გოგინათ ქალაქი, გოგინათის მხარე

მც. 6. II ს. დასაწყისიდან დასრული საუკუნე

სპირატი, ნახატი

მც. 6. II ს. დასაწყისიდან დასრული საუკუნე

68. სპირატი

გოგინათის ქალაქი, გოგინათის მხარე

მც. 6. II ს. დასაწყისიდან დასრული საუკუნე

სპირატი, ნახატი

მც. 6. II ს. დასაწყისიდან დასრული საუკუნე

ბათი გაიშტეკიჭებოდა ამპოზიკული ვაზივარებას ტყე-
როლ საკადს ჭკადლაჭობოდ აბილაგებს თრიალეთის
N5 ყორღანში აღმოჩენილ სამეფოთიან, სავარაუდოდ,
მასაც ეწოდებოდას ღუჭტკია ჰქონდა რადგან არ არის
გაიხარჯებული, რომ თანამის მის ჩაბეჭდულ ტაფლებზე
კაფილაყო კავილია ამ ჰეტიბეგევის მავოლეთის
წმულსათი გაიშტეკიჭებოდა ბუფივარებას განვითა-
რებას პოლიკის თრიალეთიური თქრობეჭედილობის
რეკია ტრეჭეჭელაგან ელექტრის სახით, როგორი-
ცა ღვინდი ჭეჭით იტრესტკიბებული თქროს თანის
თვალბეჭეჭს, რომელმაც ანალიტიკური ფილაგრან-
ული დეკორით გამოიჩინა. ეს საკადი, ფერადი ქვე-
პით იტრესტკიბებულ ტაფურ თრიალეთურ თქროს სამ-
ეფოთიან ერთად, კავილით ჰეჭმულ უბეჭეჭს ნიშეშეჭს
განტკიბეჭებას, რომელმაც საქათონელების ტერი-
ტორიაზე აღმოჩენილი, საკიდის კიდეგან დამეჭმე-
ბულია ვერნულაციის "არქეული" ტექნიკის გამოყენ-
ებით ე. ა. როცა თქროს მარცვლები შიშეჭლ ზედაპირზე
კი არ არის დორბილული, არამედ აქვს საყრდენი, წერი-
ლი მარცვლების ორი რიგისთვის ასეთი "საყრდენის"
ფუნქციას ასრულებს სადა მავთულები, თრიალეთის
თქრობეჭედილობაში ყველაზე ხშირად სწორად გავარის
ეს სახეობა ვეჭვდება, რომელიც უნებია მე. წ. 1600-1400
წლებში განსაზღვრული გავარისიანი მავთობების
კრეტულ-მიკნური სტილისთვის.⁸⁰ სწორ ხაზებს შო-
რას მოქცეული წერტილების რიგით შედგენილი
ორნამენტის პუნსონური ვარიანტი, ამასთან ერთად,
ისეთივე ჩარჩოს სახით, როგორც ამას ვეჭვდეთ N5 ყორ-
ღანში აღმოჩენილ საკადზე, ხშირად ვეჭვდება თრი-
ალეთის სხვადასხვა ყორღანებში აღმოჩენილ თქროს
გარსკარავებზე.⁸¹ ყოველივე ეს ნათლად ამახავს ფი-
ლიფარისა და გარსულაციის ტექნიკაზე გარდამავალ
პრიციებს.

შუპარინჯვას ხანის ყორანებში განსაკუთრებით კარგად ჩანს, რომ სამკაული, ასევე ოქრომჭედლობის სხვა ნიმუშები და კერამიკული ჭურჭელი ორნამენტული მოჭყევისა და მათი სიმბოლური თვალსაზრისით ერთიან სისტემას ქმნის. ცენტრის ირგვლივ განლაგებული წრეებით შედგენილი პუნსონური ორნამენტი აერთიანებს საკიდს თეთრი ქვების ყორანიდან, რომელიც იასპის დისკოსგან და მასზე გადაკრული ოქროს ფურცლისგან შედგება, ასევე ქათამი, საღვლის ყორანში აღმოჩენილ ვერცხლის მედალიონებს, თრიალეთისა და ზურტატის ყორანებიდან ცნო-

საღია შტანდარტების თავგებუ კადარკულ დისკოებისა და სხვა სიუიუის ოქროსა და ვერცხლის ვარსკარაგებს. ეს ორნამენტული მიატიი ძე. წ. III ათასწლეულიდან ვარიოდ იყო გავრცელებული მახლობელ აღმოსავლეთში. მცირე აზიაში და ვეიისურ სამყაროში და მისი გარდასვლა ტექნიკური ხერხებით შესრულებული ვარიანტება უმეტესწილად ოქროს დისკოებზე ვგვრდება. მიჩნეულაა, რომ წრეები, ვარსკვლავის ქიმების მსგავსად, სხაგვს გამოზატავს და შესაბამისად საქმე ასტრალურ სიმბოლოებს ეება.¹² ზურტკეთის N3 ყორღანში აღმოჩენილია სწორედ ქიმებიანი დისკო და მისი ცენტრი წარმოადგენილია უნსონური წერტილები – ე. წ. ცრუ ვავრით ვარშეშორტებული კოიბი, რომელზეც დროლივერი კონცენტრული წრეა გამოსახული.

კახეთისა და თრიალეთის ყორღანებში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი წრთული ორნამენტული მოტივები, მათ შორის მარტივი კონცენტრული წრეები, ტიპური თრიალეთური კერამიკის დეკორის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ელემენტია.⁶⁵ ეს ნათლად აჩვენებს, რომ შუაბრინჯაოს ხანაში საქართველოს საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე გავრცელებული იყო ერთიანი კულტურა, რომლის ფარგლებშიც, ბუნებრივია, გამოიყოფა ლოკალური ვარიანტები.⁶⁶ გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია ოქრომჭედლობის ამ ნიმუშების გენეტიკური კავშირი ადრე-ბრინჯაოს ხანის არა მხოლოდ სამკაულთან, არამედ სხვა ნაკეთობებთან. ოქროგადაკრული იასპის საკიდი, რომელსაც პარალელურ სომხეთში, კერძოდ, უზუნდარის შემთხვევითი აღმოჩენილი ფუნქციონალური ფორფიტონი შედგალიონის სახით მოგვრეობა⁶⁷, წრეების გამოსახვის მანერით უკავშირდება თრიალეთის ადრე-ბრინჯაოს ხანის №22 ყორღანში აღმოჩენილ ბედენური ტიპის საკიძს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბერიკლდეების ნაშთსახლარის ბედენურ ფენაში ნაპოვნი იასპის კონუსისებური საკიდი ანალოგიური დიკენტრული წრეებით და აბჯრის უშპონი ბედენის №10 დარბაზიდან, რომელიც სპილენძისგანაა დამზადებული. მასზე ცენტრის გარშემო განლაგებული წრეები გამოსახული.⁶⁸

თრიალეთის კულტურის აყვავების ხანის ყორ-
ლანგში გვხვდება ვერცხლისა და ოქროს სასაფეთქლე
ხეივები, რომლებიც ასევე ძველი ტრადიციების გაგრძე-
ლებაა. გამოჩენულია ფუფე სასაფეთქლე ხეივების წყვი-
ლი თრიალეთის №8 ყორლანიდან, რომლებიც ოქროს

ორი თხელი ფურცლისგანაა დამზადებული. ფურცლებს კიდევებს შორის დარჩილია ვიწრო ფირფიტა, რომელიც სპირალის მთელ ზედაპირს სარტყლისებურად გასდევს და სამკაულს უფრო მასიურს ხდის. აღსანიშნავია, რომ ამ სასაფეთქელ ხეობში, ისევე როგორც საღვთის ყორღანში აღმოჩენილი შტანდარტის მოსართავ დეტალებში, მოთავსებულია მცირე ზომის ბურთულები, რომლებიც მოძრაობისას წკარუნის ხმას გამოიცემს. ასეთ ნივთებს, რომელთა მფლობელი მხოლოდ მაღალი სოციალური სტატუსის პირი უნდა ყოფილიყო, საგარეოდ, რიტუალის ჩატარებისას ყურადღების მისამართად იყენებდნენ.

თრიალეთის №8 ყორღანში დაკრძალული ადამიანის განსაკუთრებულ სოციალურ სტატუსზე მეტყველებს სასაფეთქლებთან ერთად აღმოჩენილი ოქროს მძივები და კულონად წოდებული ცენტრალური საკიდი, რომლებიც ქმნის დღეს საყოველთაოდ ცნობილ თრიალეთის ყელსაბამს. ეს სამკაული, როგორც დამზადების რთული ტექნიკური ხერხების, ასევე ესთეტიკური თვალსაზრისით, ალბათ, სამკაულის სრულყოფილების ყველა კრიტერიუმს აკმაყოფილებს.

თრიალეთის ყელსაბამი სამკაულის იმ რიცხვს განეკუთვნება, რომლის წარმომავლობაც მუდმივი განსჯის საგანია. მას, უფრო ზუსტად, მის ცალკეულ ნაწილებს უკავშირებენ იმდროინდელი სამყაროს წამყვან კულტურულ ცენტრებს, რაც მხოლოდნელი არც უნდა იყოს. ძვ. წ. II ათასწლეული ის ეპოქაა, როცა წინა აზიასა და ეგეოსურ სამყაროში იქმნება ძლიერი ქალაქ-სახელმწიფოები, უფრო ინტენსიური და ფართო ხდება მათი დიპლომატიური და სავაჭრო კონტაქტები, რომლებსაც თან სდევს კულტურული გავლენები, თუ სიახლეების ურთიერთგაცვლა. ეს განსაკუთრებით ნათლად სწორედ სამკაულში აისახება. თრიალეთის კულტურის აყვავების ხანის სამკაული მოწმობს, რომ ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოება აქტიურად იყო ჩართული საერთო სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ პროცესებში. ზოგადად, ეს ეპოქა გამოირჩევა ძალიან მდიდრული სამკაულით, რომლის ატრიალეთიაც რომელიმე კულტურისადმი ხშირად მწელობდა კიდევ. იქნება, ამიტომაც სცილდება თრიალეთის ყელსაბამი სივრცის საზღვრებს და შეიძლება ითქვას, დროისაც. თრიალეთის ყელსაბამი თამამად შეიძლება აღიარებულ იქნეს ყველა დროის სამკაულად, რადგან მხოუდნადა მისი ოთხი-ათასწლეოვანი სიძველისა, იგი გასაოცარი თანამედ-

როვეობით გამოირჩევა დღესაც და რომ არა მისი აღმოჩენის კონტექსტი, მხელი იქნებოდა ამ სამკაულის რომელიმე ეპოქისადმი მიკუთვნება.

ყელსაბამი შედგება ოქროს 14 სფერული მძივისა და ცენტრალური საკიდისგან. მძივები ერთმანეთისგან განსხვავდება როგორც ზომებით, ასევე დეკორით, რაც კიდევ უფრო მეტ ხბილს სძენს ყელსაბამს. აღსანიშნავია, რომ "თრიალეთის ბრწყინვალე კულტურის" ეპოქის სამკაულს შორის ყველაზე დიდი მრავალფეროვნებით ოქროს მძივები გამოირჩევა. გვხვდება როგორც ამ ეპოქაში ფართოდ გავრცელებული ტიპური წინააზიური ნიმუშები, ასევე მხოლოდ თრიალეთური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი მძივები, რომლებიც სწორედ ყელსაბამშია თავმოყრილი.⁶⁷

ოქროს თხელი ფურცლისგან დამზადებული მძივები ექვსი სახეობისაა: 1. ყველაზე მცირე ზომის ოთხი მძივი ბუდეებში ჩასმულ სარდლიონის ქვებს წარმოადგენს. მძივის ეს ტიპი სხვაგან არსად დასტურდება. 2. ორი ნახევარსფეროს ერთმანეთზე მირჩილვითაა დამზადებული ოთხი სადა მძივი; 3. ამავე ტექნიკითაა დამზადებული სამი მძივი, რომლებზეც პუნსონური წერტილები სარტყლებადანა განლაგებული. აღსანიშნავია, რომ ამ ტიპის მძივები გვხვდება როგორც თრიალეთის სხვა ყორღანებში, ასევე საღვთის, მესხეთის, ირგანჩაის ყორღანებში. შტანდარტის ნაწილების სახით მძივების მსგავსი ბურთულები აღმოჩენილია საღვთის ყორღანში. 4. მთლიანი ფურცლისგან დამზადებულ მძივზე მირჩილვითაა ზეფური და S ფორმის მავთულის სპირალები, ცენტრში თითო მსხვილი მარცვავია. მძივის ეს ტიპი სხვაგან არსად დასტურდება, თუ არ ჩავთვლით მასთან ერთად აღმოჩენილ ინკრუსტირებულ მძივს იგივე დეკორატიული ელემენტით (იხ. ქვევით მე-6 ტიპი), რაც მათ ერთი ნივთისადმი კუთვნილებზე მიანიშნებს; 5. ორი ნახევარსფეროს შეერთების ადგილას და მძივის ორივე ნახევრითან ახლოს შემოკლებული სადა ფილიგრანის სარტყლები მძივს პირობითად ოთხ ზონად ყოფს. მავთულებს ორივე მხარეს მთელ სიგრძეზე დაჰყვება წვრილი მარცვლების მწკრივი, რომელიც "თრიალეთური ტიპის ვავარსიან ორნამენტს" ქმნის.⁶⁸ მძივის პოლუსებთან ე. ი. პირველ და მეოთხე ზონაში სიმეტრიულად გამოსახულია ჯვრები და ტალღოვანი ხაზები. ასევე სიმეტრიულადაა გამოყვანილი ტალღოვანი ორნამენტი მეორე და მესამე ზონაში, რომელთა ერთობლიობა ნახევრეტების გარშემო გამოსახულ

60. მულისავენი.

მულისავენი, VII ს. კოლხეთი, ქუთაისი.

მულისავენი, VII ს. კოლხეთი, ქუთაისი.

მულისავენი, VII ს. კოლხეთი, ქუთაისი.

ორნამენტებთან შეიძლება ინტერპრეტირებულ იქნეს როგორც ყვავილი, ან ვარსკვლავი.⁶⁶ მათი კუთხვები კი, ნახევარსფეროების შემაერთებელ სარტყელთან დაკავშირებულია სწორი ხაზებით. ამ ტიპის მძივი დასტურდება ირანაჩის ყორღანში. ოქროს სფერული მძივი, რომელსაც ნახევრებთან ამკობს ყვავილის ან ვარდულის ვამოსახულებები, ცნობილია კუნძულ კრეტიდან, კერძოდ, ფესტოს სასახლიდან (ძვ. წ. XV საუკუნის მეორე ნახევარი). განსხვავებით თრიალეთის ნიმუშისგან, ფესტოს მძივზე ეს გამოსახულებები შედგენილია განიერი მათულისაგან ცალ-ცალკე დამზადებული ნახევარწრეებით. მძივის ზედაპირზე მირჩილული თვალბუდეები ინკრუსტირებული იყო მინანქრით, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილია შემორჩენილი.

ფერადი ქვებითა და გავარსით შემკული დიდი ზომის ოქროს მძივები განსაკუთრებულ ძვირფასეულობად იყო მიჩნეული მიკენური კულტურის აყვავების ხანაში და ფესტოს მძივის გარდა, ისინი თითო ეგზემპლარის სახითაა შემორჩენილი სელოპულოს, ვაფიოს, მიკენის და დენდრას მდიდრულ სამარხებში.⁶⁷ სწორედ მათთან დგას ახლოს, მაგრამ მხოლოდ ცალკეული ერთმენტებით, ყელსაბამის მე-6 ტიპის მძივი. მძივზე ელემენტების მონაცვლეობით სარტყლისებრადანა განლაგებული სადა ფილიგრანით გამოყვანილი ზენური სპირალების ორი რიგი და სარდიონის ქვებით ინკრუსტირებული თვალბუდეების სამი რიგი, რომელთა შორის გაბნეულია მსხვილი მარცვლები. ეს მძივი გავარსიანი სამკაულის ერთ-ერთი გამოჩენილი ნიმუშია. მასზე ერთდროულად გამოყენებულია როგორც გრანულაციის "არქაული" ტექნიკა (ე. ი. როცა მსხვილი მარცვალი მოთავსებულია სპირალის ცენტრში, ხოლო წერტილი მარცვლები განლაგებულია მათულის ორივე მხარეს, ან თვალბუდეებისა და მძივის ნახევრების გარშემო), ასევე შიშველ ზედაპირზე – საყრდენის გარეშე გაბნეული მსხვილი ცვარა, რაც გრანულაციის ტექნიკის კარგად ფლობაზე მეტყველებს.

მნიშვნელოვანია, რომ თრიალეთის ყელსაბამის მე-6 ტიპის მძივთან სტილისტურ სიახლოვეს ამჟღავნებს სხვა პოლიქრომიული სამკაულიც, კერძოდ სფეროსებრთაიანი საკინძები, რომლებიც საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული თვით გვიანბრინჯაოს ხანის ბერიკლდეების ყორღანში.

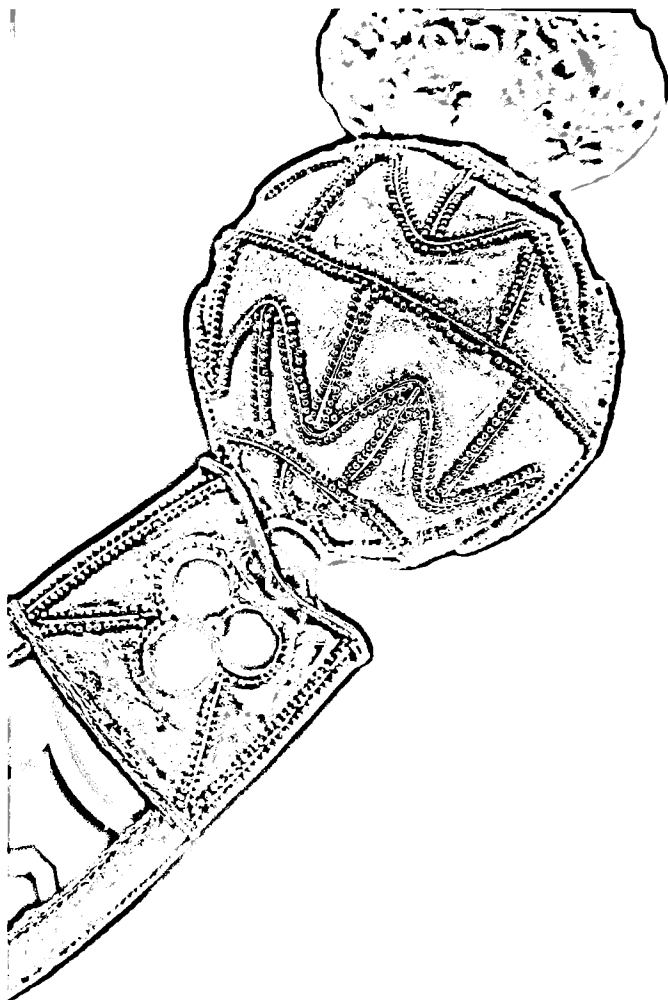
საკინძების თავები შემკულია ფილიგრანული დეკორით, კერძოდ, ერთმანეთის პარალელურად გან-

ლაგებული მათულის წწნელებით და გავარსით, მათ შორის ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით.

ბ. კუფტინმა, რომელმაც თრიალეთის ინკრუსტირებული საკინძების, მძივისა და ოქროს თასის ერთიანი პოლიქრომიული სტილის, ასევე ამ ნიმუშებსა და მათთან ერთად აღმოჩენილ კერამიკულ ჭურჭელზე გამო-სახული სპირალური ორნამენტების მსგავსების ფონზე, პირველმა დააყენა მათი ადგილობრივი წარმომავლობის საკითხი, ყელსაბამის შემადგენელი მძივის ერთადერთ ანალოგად, მაგრამ "უფრო სუსტი ნიმუშის სახით", ვაფიოს მძივი მიიჩნია. უნდა აღინიშნოს, რომ შემერულ ოქრომჭედლობაში დიდი ზომის სფეროსებრი მძივები საერთოდ არ დასტურდება.⁶⁸

გარდა იმისა, რომ ტრადიციული ქრონოლოგიით, თრიალეთის პოლიქრომიული ნიმუშები წინ უსწრებს მიკენური კულტურის აყვავების ხანის მძივებს (ძვ. წ. 1500 წ.), მათ დეკორში პრინციპული სხვაობაა, რომელსაც განაპირობებს ზენური სპირალების აპლიკაცია შუაში მირჩილული თითო მარცვლით და ზედაპირზე გაბნეული მარცვლები. თავის მხრივ, ეს დეკორატიული ელემენტებიც თრიალეთის კულტურაში სხვადასხვა ცენტრებიდან უნდა იყოს შემოსული, ისევე როგორც, ინკრუსტიაციისა და გრანულაციის ტექნიკა, მაგრამ დღეს ჯერ კიდევ გაურკვეველია მაღალ თვალბუდეებში ჩასმული ფერადი ქვებით და გავარსით შემკული დიდი ზომის მძივების სტილის წარმომავლობა.⁶⁹ ამრიგად, თრიალეთის ყელსაბამის ინკრუსტირებული მძივის სახით ჩვენ მოგვეპოვება სამკაულის ამ განსაკუთრებული სახეობის ერთ-ერთი, შესაძლებელია, ყველაზე ადრეული ნიმუში, რომელსაც უსუსტი ანალოგი არ ეძებნება. მისი დეკორის სტილისტური ერთიანობა სხვა ყორღანებში აღმოჩენილ როგორც პოლიქრომიულ, ასევე სხვა ნიმუშებთან მხოლოდ მათი ადგილობრივი წარმომავლობის დამადასტურებელი უნდა იყოს. იქნებ, ნიშანდობლივი იყოს ის გარემოებაც, რომ მოგაგარსებულ ბუდეებში ჩასმული ფერადი ქვებით შემკული ოქროს სფერული მძივები თითქმის ორი ათასწლეულის შემდეგ კვლავ იჩენს თავს იბერიულ ოქრომჭედლობაში და ძველი ქართული პოლიქრომიული სამკაულის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელი ხდება.⁷⁰

მას შემდეგ, რაც თრიალეთის ყელსაბამი 2008 წელს წარმოდგენილი იყო ნიუ-იორკის მეტროპოლიტენის მუზეუმში ერთ-ერთ მასშტაბურ არქეოლოგიურ

გამოყენაზე "ბაბილონის მიღმა – ხელოვნება, ვაჭრობა და დიპლომატია ძვ. წ. II ათასწლეულში", კვლავ აქტუალური გახდა ადრე გამოთქმული ვარაუდი, რომ მიძევები და იმავე ყორღანში აღმოჩენილი საკიდი არ უნდა იყოს ერთი ნივთის ნაწილები და ყელსაბამის დღევანდელი ფორმა თითქმის ხელოვნურადაა შექმნილი.¹¹ ეს ვარაუდი, უპირველეს ყოვლისა, დაფუძნებულია საკიდის არაადგილობრივი წარმომავლობის იდეასა და მისი მიძევების განსხვავებულ ფორმაზე. რაკალისებური საკიდი, რომელიც ოქროს ფირფიტის ჩარჩოში ჩასმულ აქატის თხელ ქვას წარმოადგენს, უცხო ელემენტია თრიალეთური ოქრომჭედლობისთვის და ამ ნივთით მისი მსგავსება ურუქის ცნობილი ყელსაბამის (ძვ. წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევარი) ნაწილებთან, მართლაც, არ გამოირჩევა მის დამზადებას უცხოური მოდელის მიხედვით. თუმცა, თრიალეთის აქატის საკიდის წარმომავლობის დადგენის მცდელობისას აუცილებელია მისი გამორჩეული დეკორის განხილვა სწორედ მასთან ერთად აღმოჩენილ და ზოგადად, თრიალეთური ოქრომჭედლობის სხვა ნიმუშებთან კავშირში.

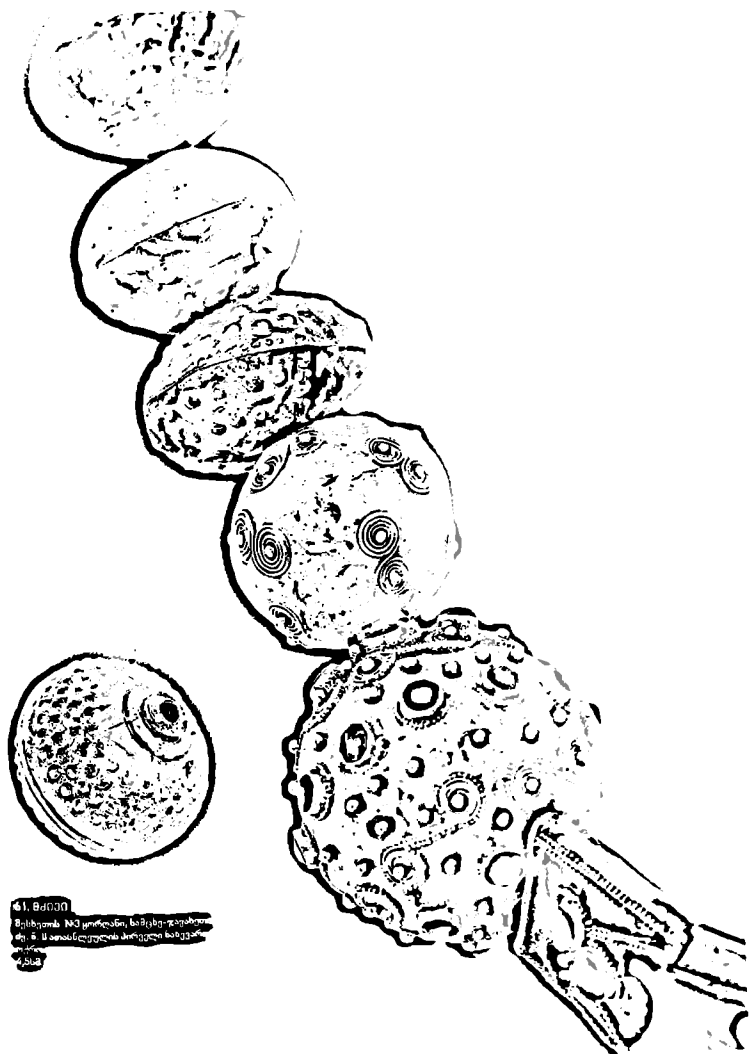
აქატის ქვა, რომელზეც ყავისფერი და თეთრი ტალღისებური ზოლები ერთმანეთს ენაცვლება, შუაში ორად არის გაყოფილი და შეერთების ადგილს ფარავს სარდიონის ქვებით ინკრუსტირებული ოქროს ფირფიტა. აქატის ქვის ყავისფერი და თეთრი ზოლები კარგად ერწყმის სარდიონის ქვების მოყავისფრო-მოწითალო ფერს და თავად ოქროს. ფერების ამგვარი ზომიერი გამოყენება თრიალეთური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია. როგორც ურუქის ყელსაბამის შემადგენელი ნაწილების, ასევე თრიალეთის ყელსაბამის ცენტრალური საკიდის აქატის ქვები თავისი გასაყრელად გახერხებულია მთელ სიგრძეზე, რაც მათი ყელსაბამის სხვა ნაწილებთან მიერთების არაქალი მეთოდია.¹² ორივე ნიმუშს ერთმანეთთან აახლოვებს ფილიგრანული ჩარჩო, თუმცა განსხვავებაა თვითონ წნულეს შორის. თრიალეთის საკიდის შემთხვევაში საქმე ხდება ფილიგრანის იმ სახეობას, რომელიც ერთმანეთზე გადახვეული ოქროს ვიწრო, ლენტისებური მავთულების ხის იარაღის ორ გლუვ ზედაპირს შორის გაბრტყელებით მიიღება და ამ მეთოდის გამოყენებისას მავთულზე რჩება "ნაკერების ხაზი". აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფილიგრანის ამ სახეობით, ზევით განხილული ჭვირული ფილიგრანის იმიტაციით, სადა

ფილიგრანით, ორი მავთულის წნულით და თრიალეთის თავისი თვალბუდეების გარშემო წარმოდგენილი ე. წ. ხვეული მავთულით¹³, სახეზე გვაქვს თითქმის ყველა სახეობა, რომლებიც ფილიგრანული დეკორით სახელგანთქმული შემერული ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე და გაცილებით გვიანდელ, ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების ეტრუსკულ სამკაულზე გვხვდება.

ურუქისა და თრიალეთის ნიმუშებს შორის მთავარი განსხვავება შემდეგ დეკორატიულ ელემენტებშია: ურუქის ყელსაბამის შემთხვევაში ფილიგრანული ჩარჩოები ორივე დაბოლოებით ჩასმულია ვიწრო და სადა ე. წ. "კასულეში", ხოლო თრიალეთის ყელსაბამის ცენტრალურ საკიდზე მათ ფუნქციას ასრულებს ოქროს თხელი, სწორკუთხა ფირფიტები, რომლებიც შემკულია თრიალეთური პოლიქრომიული ნიმუშებისთვის ტიპური ელემენტებით, როგორებიცაა: მოგაგარსებულ, მაღალ თვალბუდეებში ჩასმული სარდიონის ქვები, ცალკე მიჩრილული მსხვილი მარცვლი და ორივე მხრიდან მოგაგარსებული სადა მავთული. ორივე ფირფიტაზე ინკრუსტირებული სარდიონის სამ-სამი ქვა, რომლის ბუდეების ცენტრში მიჩრილულია ოქროს მარცვლი, თითქმის ყვავილესა და მოგაგონებს. თავის მხრივ, იგი, შესაძლებელია, შემერულ ტრადიციას დაეუკავშიროთ, კერძოდ, ფურცლებისგან შედგენილ, ლაფარდისა და სარდიონის ქვებით ინკრუსტირებულ ყვავილებს, რომლებიც ურუქს აღმოჩენილი დედოფალი ფუაბის ცნობილი თავსამკაულის შემადგენელი ნაწილი იყო.

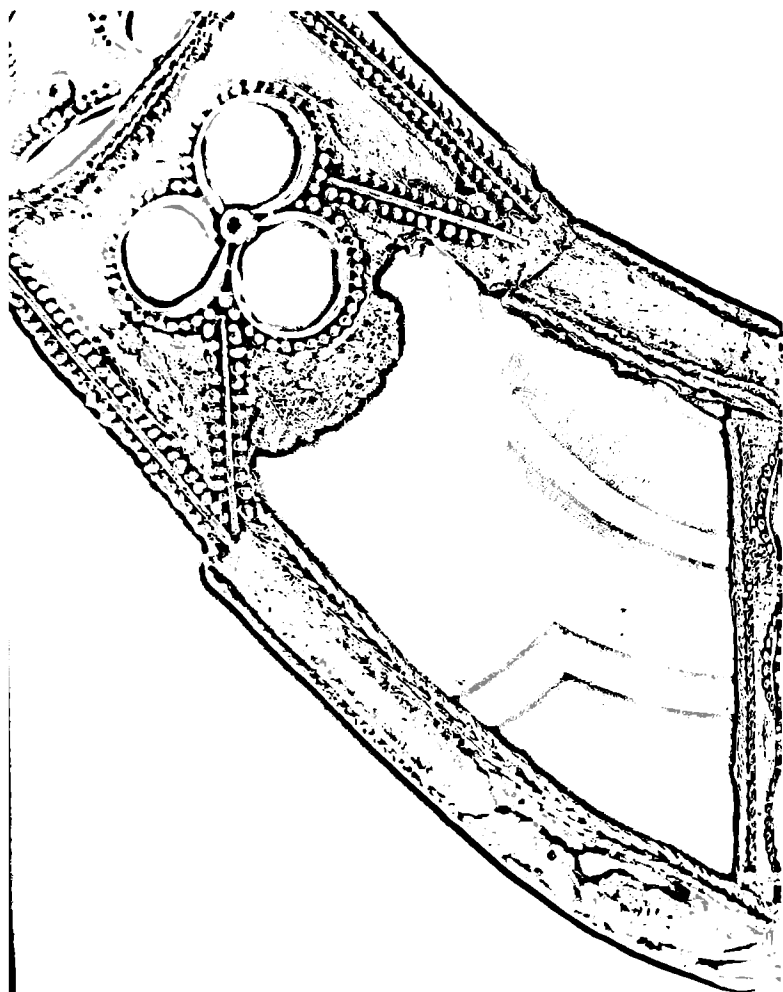
ურუქის ყელსაბამის მხოლოდ ერთ მიძევზე აქატის ქვის შუაში გადაკრულია ოქროს ვიწრო ფირფიტა, რომელიც შემკულია ფილიგრანით. ამ დეტალს გარკვეულწილად შეესაბამება თრიალეთის საკიდის შუაში ჩასმული მართკუთხა ფირფიტა, რომელიც სიგრძეზე განლაგებული სარდიონის სამი ქვითაა შემკული. აღსანიშნავია, რომ ინკრუსტაციის ელემენტი, მაგრამ თრიალეთური ნიმუშისგან სრულიად განსხვავებული ფორმით, ურუქის ყელსაბამზეც დასტურდება. მისი შემადგენელი ორი მიძევის ჩარჩოს ფილიგრანულ კიდეებს შორის მთელ სიგრძეზე დააყვება შემერული ოქრომჭედლობისთვის არატიპური მცირე ზომის მრგვალი თვალბუდეები, რომლებიც მინანქრით უნდა ყოფილიყო შევსებული.

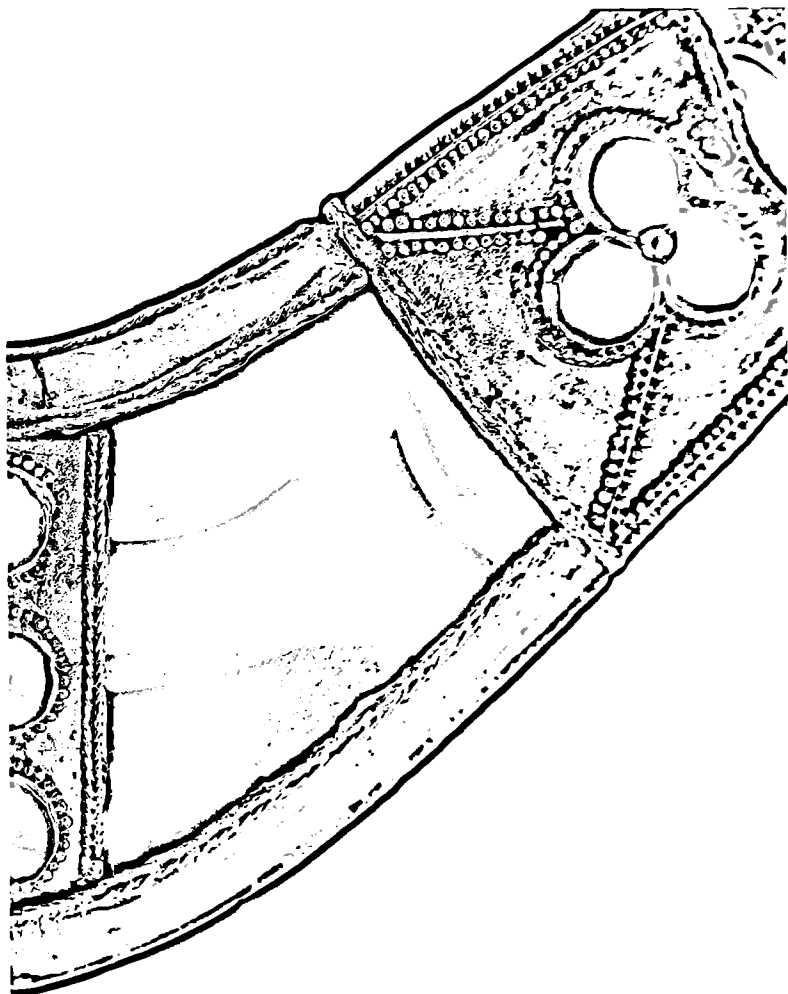
თრიალეთის ყელსაბამის ცენტრალური საკიდის შემკულობა როგორც ტექნიკური შესრულების, ასევე

1981

შესხვითი მკვლელობა, ხაშკი-ჯავახეთი
 ღ. მ. აბაიშვილის პირველი ნაბეჭ.
 4588

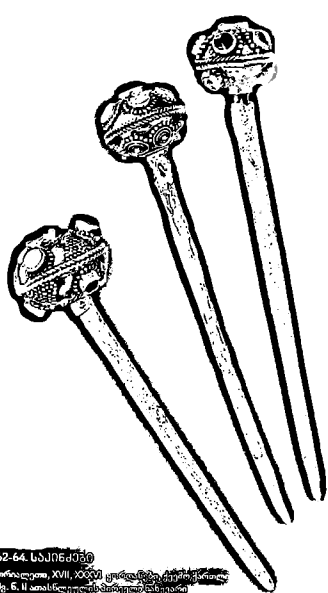
სტილისტური თვალსაზრისით, აერთიანებს ყველა იმ დეკორატიულ ელემენტს, რომელიც გამოყენებულია მის ორივე მხარეს მდებარე სფერულ მიწებზე, ეს კი მათ მხოლოდ ერთი სამკაულისადმი კუთვნილებაზე მეტყველებს.

“თრიალეთის დიდი ყორღანების პრეწინვალე კულტურის” ეპოქა გადამწყვეტი ეტაპია ქართული სამკაულის განვითარებაში: წინა აზიის წამყვანი ცენტრებიდან შემოსული ტექნიკური სიახლეების, კერძოდ, ფილიგრანის, გავარსისა და ფერადი ქვებით ინკრუსტაციის შერწყმით წინამორბედი ეპოქის საოქრომჭედლო ტრადიციებთან იქმნება თვითმყოფადობით გამოირჩეული პოლიკრომოული სამკაული და აგრეთვე ტორეცტიკის ნიმუშები. ზოგი მათგანი, როგორებიცაა თრიალეთის ოქროს თასი და ყელსაბამი, შედევრებადაა აღიარებული. იველიური ხელოვნება აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დამკვიდრებული თრიალეთური კულტურის მატარებელი საზოგადოების ცხოვრების ორგანული ნაწილია, რაზეც თანადროული კერამიკული ნაწარმის შემკულობასთან მისი სტილისტური ერთიანობა, ასევე ადრებრინჯაოს ხანის ოქრომჭედლობასა და მტკვარ-არაქსის კულტურასთან გენეტიკური კავშირი მოწმობს.

როგორც ზევით აღინიშნა, ერთგვარ კანონზომიერებად შეიძლება იქნეს განხილული თითქმის მთელი ათასწლეულის შემდეგ და კიდევ უფრო გვიან, თრიალეთური ოქრომჭედლობის ელემენტების გამოჩენა საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ოქროს სამკაულში. ამ თვალსაზრისით კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს შუაბრინჯაოს ხანიდან გვიანბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალი პერიოდის ბერიკლდეების №4 ყორღანში (ძვ. წ. XIV-XIII საუკუნეები) ახა-

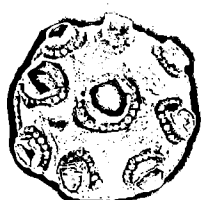
ლი ტიპის სამკაულთან ერთად, როგორებიცაა ვერცხლის ფირფიტოვანი, სადა დიადემა და ოქროს ნახევარმთვარისებრი საკიდებისგან შედგენილი ყელსაბამი, თრიალეთური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი საკინძის აღმოჩენა.⁷⁷ აქვე იმასაც უნდა გაეცნოს ხაზი, რომ ეს დიადემა, აღმოჩენილი სრულიად ნათელ არქეოლოგიურ კონტექსტში (მთავარი მიცვალებულის, მამაკაცის ფეხებთან დაკრძალული 16-დან 25 წლამდე ასაკის ქალის თავის ქალაზე და დიადემის კიდებზე ქსოვილის კვალზე კი იყო შემორჩენილი), უძველესია საქართველოში დადასტურებულ ძვირფასი ლითონისგან დამზადებული დიადემებს შორის.

ბერიკლდეებში აღმოჩენილი გვიანბრინჯაოს ხანის ოქროსა და ვერცხლის სამკაული იმის პირდაპირი დადასტურებაა, რომ მართლაც, “საქართველოში შუაბრინჯაოს ეპოქის შემდეგაც არ მოშლილა ის საზოგადოებრივი და კულტურული პირობები, რომელნიც ბადებდნენ ძვირფასი ლითონებისგან მდიდრული და ფაქიზი ნივთების კეთების მოთხოვნილებას”.⁷⁸ სწორედ ასეთ პირობებში, მაგრამ ახალ ისტორიულ კონტექსტში, თითქმის ერთი ათასწლეულის შემდეგ თრიალეთური ოქრომჭედლობის ყველა მახასიათებელი თავს იჩენს და იველიური ხელოვნება განვითარების ისეთ დონეს აღწევს საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ ოქრომჭედლობის ორ სისტემაში – ჯერ კოლხურსა და შემდეგ იბერიულში, რომ იგი პირველი ქართული სახელმწიფოების – კოლხეთისა და იბერიის ძლიერების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი ხდება.

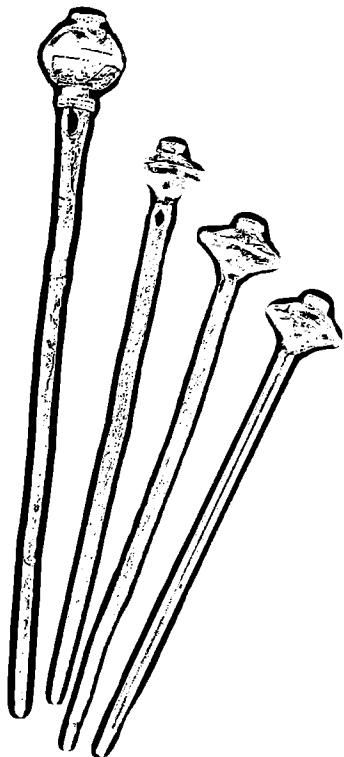
62-64. ԵՍՈՅԺԺԺ

Երևան, XVII, 2000
 Բ. Ե. Իսահանյանի անվան
 Երևանի պատմության թանգարան
 Ֆոտ. 7 ձև

65. ԵՍՈՅԺԺԺ 01000

Երևանի պատմության թանգարան, Բ. Ե. Իսահանյանի անվան
 Երևանի պատմության թանգարան
 Ֆոտ. Երևան, Երևանի պատմության
 թանգարան, Երևան, Երևան
 5, 7X1

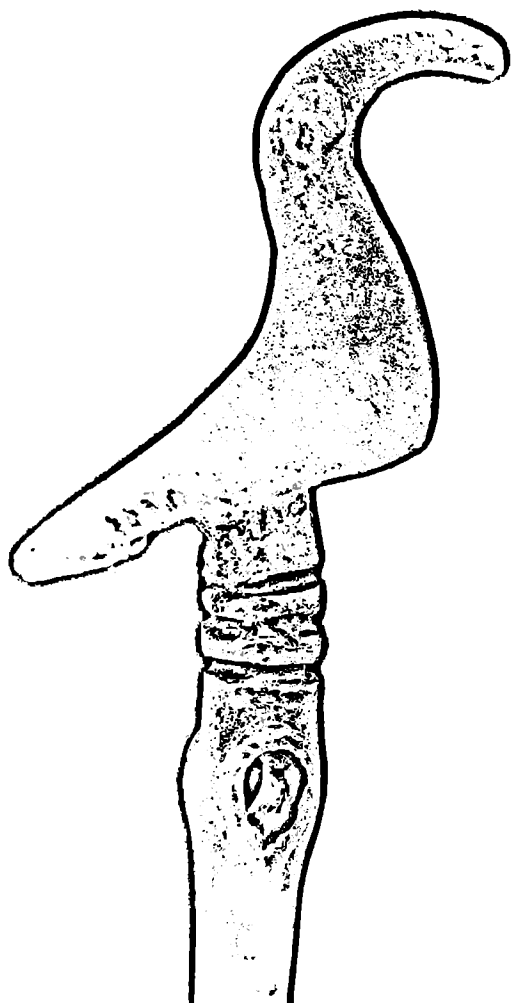

66. ԵՍՈՅԺԺ

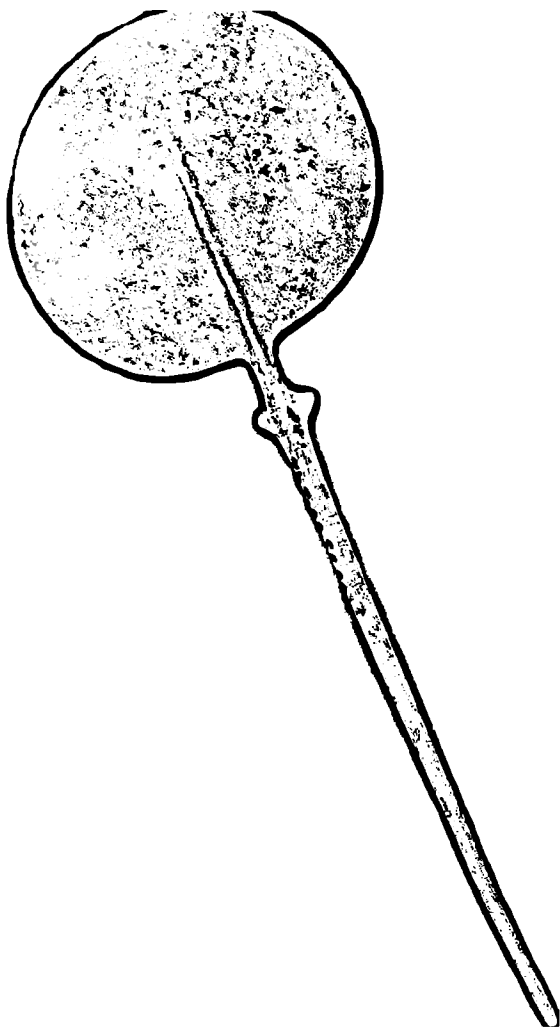
Երևան, Երևանի պատմության թանգարան
 Բ. Ե. Իսահանյանի անվան
 Երևանի պատմության թանգարան
 Ֆոտ. 7 ձև

67-68. ԵՍՈՅԺԺԺ

Երևան, Երևանի պատմության թանգարան
 Բ. Ե. Իսահանյանի անվան
 Երևանի պատմության թանգարան
 Ֆոտ. 7 ձև

**ადგილსავლეთ საქართველო
გვინახებინათ-ადგილები სწავში**

„უმთავრესი და კაცობრიობის წარმატებისთვის აუცილებლად საჭირო მადნების სახელები ან ქართველი ტომებისგან არის შეთვისებული, ან არა და მათი სატომო სახელწოდებებისგან არის წარმომდგარი. ამით უტყდად მტკიცდება, რომ ქართველ ტომებს მანერულობის შეუმეფებანი კაცობრიობის წინაშე საპატიო ღვაწლი მოუძღვრება.“

(ივანე ჯავახიშვილი, ქართული ერის ისტორია)

ასურულ წარწერებში, "ძველ აღთქმასა" და ანტიკურ წყაროებში მოხსენიებული ტაბალები (თობალო/თებალი/ტიბარენი), მესხები (მოსოხ/მუსკები/მუშკები) და ხალხები, როგორც მეტალურგიის და წინანურეული სახლები, ისტორიულ ტრადიციისპირთ გათვითებული აზიან ქართველთა უძველეს წინაპრებთან არქეოლოგიური და გეოლოგიური კვლევების შედეგების საფუძველზე საყოველთაოდ აღიარებულია, რომ ზოგადად კავკასიის ხალხებმა და მათ შორის ქართველურმა ტომებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს მეტალურგიის ისტორიაში, რასაც, უპირველეს ყოვლისა, ხელს უწყობდა ბუნებრივი პირობები – მადნეულით მდიდარი კავკასიონი. საქართველოში ცნობილია 200-ზე მეტი საილენის, დარიშხანის, ანტიმონის და პოლიმეტალური საბადოებისა და ზედაპირული გამოვლინებების ადგილი. თითქმის ყველა მთავარ საბადოზე გამოვლენილია მადნის მოპოვებისა და დამუშავების კვალი. ეს პროცესი კი, მხოლოდ დასაწყისია ბრინჯაოს და საილენის სხვა რთული შენადნობებისაგან სამკაულის შექმნის გზაზე, რომელიც საქართველოს მიერ ტერიტორიაზე უკვე კიდევ აღზერბინჯაოს ხანიდან მოყოლებული განუწყვეტლევ მზადდებოდა და ყოველთვის მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. თონი-ალთური კულტურის დაცემის შემდეგ ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებამდე ძვირფასი ლითონების სამკაული, როგორც ეპოქის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელი, ბრინჯაოს სამკაულმა ჩაანაცვლა, რომელიც დიდი პარადენობითაა აღმოჩენილი საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე გამოვლენილ გვიანბრინჯაო-ადრეკრინის ხანის არქეოლოგიურ ძეგლებზე.

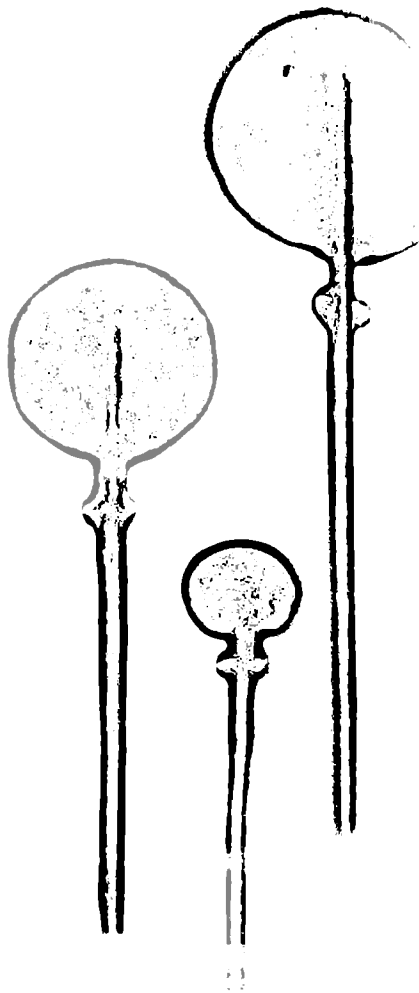
გეიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში (ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი – ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი) წინა აზიის მოწინავე ცენტრებიდან მომდინარე კულტურული იმპულსებისა და

სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში სხვადასხვა ეთნოკულტურული ტრადიციების შერწყმის ფონზე, აღმოსავლეთ საქართველოს ცალკეულ რეგიონში, კერძოდ, ქართლის, მესხეთის, კახეთის, აგრეთვე აზერბაიჯანისა და სომხეთის მომიჯნავე ტერიტორიებზე არქეოლოგიურად გამოვლენილი მატერიალური კულტურა იმდენად გამოირჩევა თავისებურებებით, რომ მისი განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე გამოყოფენ დამოუკიდებელ არქეოლოგიურ კულტურებს თავისი ლოკალური ვარიანტებით. გარდა აზრთა იმ სხვადასხვაობისა, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილი გეინბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კულტურების პერიოდიზაციისა და დეფინიციების შესახებ არსებობს, გამოყოფილი პერიოდებისა და კულტურების მიხედვით სამკაულის განხილვა ამაღელვებს ისიც, რომ ცალკეულ კულტურულ არეალში სამკაულის, ისევე როგორც კულტურის ზოგადი თვისებები, მაგალითად, ბრინჯაოს სამკაულთან მჭიდროდ დაკავშირებული მცირე პლასტიკის განვითარებას არ აქვს უწყვეტი ხასიათი.⁸⁰ ამიტომ, შემოვიღოთ კონკრეტულ არქეოლოგიურ კომპლექსში აღმოჩენილი იმ სამკაულის განხილვა, რომლებიც გეინბრინჯაო-ადრერკინის ცალკეულ ეტაპზე ყველაზე ნათლად ასახავს როგორც სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში ფართოდ გავრცელებული სამკაულის განვითარების საერთო ტენდენციებს, ასევე ლოკალურ ხასიათს. ორივე თვალსაზრისით გეინბრინჯაოს ხანის დასაწყისის – ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეების ყველაზე მრავალფეროვან სამკაულს ეხედებით მესხეთის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ სამარებში, რომელიც წარმოდგენილია ბრინჯაოსა და ანტიმონის შემცველი შენადნობებისაგან დამზადებული სადა და ორნამენტირებული სამაჯურებით, ბეჭდებით, სასაფეთქეთ ზეობით, საკინებით, საკიდებით, ყელსაბამებით.

სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში ფართოდ გავრცელებულ სამკაულს განეკუთვნება საკინძების ვარცხნილი სახეობები: ფერ კიდევ ადრეპრინჯაოს ეპოქიდან გავრცელებული სადა — დისკოსებურთავიანი, თავხვია, ასევე სხვადასხვა დეკორატიული ელემენტებით — კიბებანი, ჭვირული, ცულის ფორმის, ზოომორფული თავებით შემკული საკინძები. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში საკინძის თავები წარმოადგენს ირმის, ვარგული თხის, ვერძის (წითელგორბი, №1 ყორღანი), დათვის მსგავსი და ფრინველების, მათ შორის შეწყვილებულ, სკულპტურულ გამოსახულებებს. სამცხე-ჯავახეთში საკინძის ყველა ეს სახეობა უმეტესწილად ქალის სამარხებშია აღმოჩენილი. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მსგავსი საკინძები დასტურდება კახეთში, შიდა ქართლში, ქვემო ქართლში. სტილისტური ერთიანობა ჩანს ისეთ დეტალებში, როგორიცაა, მაგალითად, ზოომორფულ საკინძებზე თვალების კოპებით გამოსახვა.⁸¹

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანპრინჯაოს ხანის საკინძების უმრავლესობისთვის დამახასიათებელია ორნამენტირებული ღერო, კერძოდ, თავთან შეერთების ადგილას ის დღარულია, ან შესქელებულ მონაკვეთში, სადაც თასმის გასაყრელი ნახერცია, გამოსახულია ორი ურთიერთგადამკვეთი დიაგონალური ხაზი. აღსანიშნავია, რომ ქვემო ქართლში განთიადის სამაროვანზე აღმოჩენილი საკინძების ღერო შემკულია თევზიფხური ორნამენტით.

ლოკალური ხასიათის მატარებელ სამკაულს განეკუთვნება კვირაცხოვლის ქალების სამარხებში აღმოჩენილი საკინძები, რომელთა თავები წარმოადგენს ცხოველის სქემატურ გამოსახულებას, ამობურცულ დისკოს ნახერცებით და ე. წ. ჩანგლისებურთავიანი საკინძები. ეს უკანასკნელი ტიპი გამოირჩევა არა მხოლოდ თავის ფორმით — ჰორიზონტალური ფირფიტა კუადრატებიანი წაგრძელებებით, არამედ ნივთის ორივე მხარეს გამოსახული ორნამენტებით. ფირფიტები შემკულია ე. წ. მორბენალი სპირალებით, ან წერტილების რიგით. ასევე განსხვავდება ერთმანეთისგან კუადრატებზე გამოსახული ხაზოვანი ორნამენტები. მაგრამ ამ ნიმუშებს აერთიანებს რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც გადმოცემულია სპირალებითა და წერტილებების რიგით, როგორც უსასრულობისა და მარადიულობის სიმბოლოებით და იმავე შინაარსის მქონე ლაბირინთის მსგავსი ხაზოვანი ორნამენტითა და

70-79. დისკოსებურთავიანი საკინძები

რეგიონი, №5 სამარხი (70,75); №37 სამარხი (73,76)

№17 სამარხი (77,78), სამცხე-ჯავახეთი

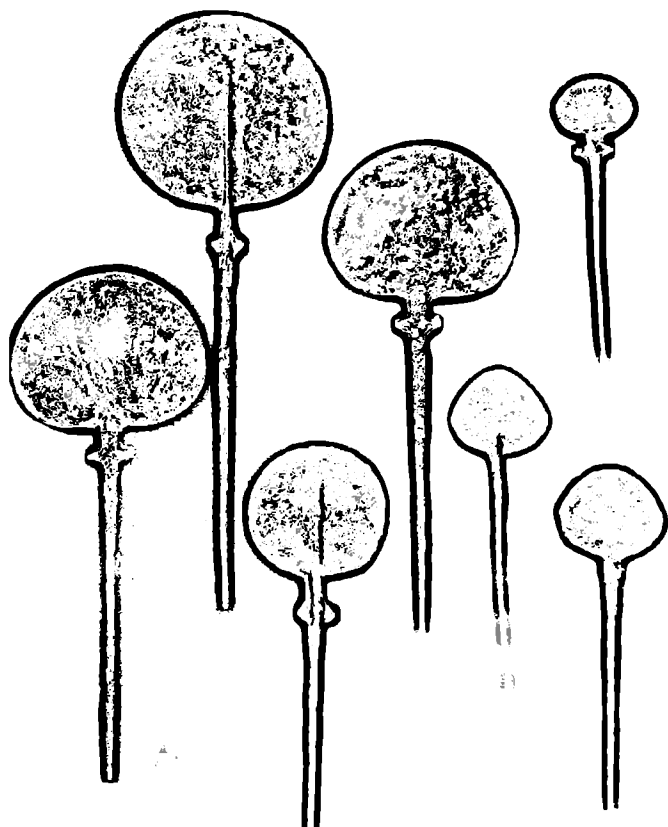
კვირაცხოველი, №6 სამარხი (71,79); №42 სამარხი (72)

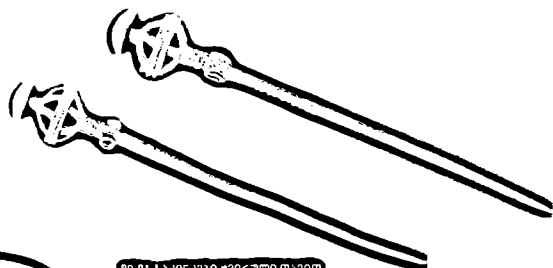
№54 სამარხი (74), სამცხე-ჯავახეთი

ე. წ. XIV საუკუნე

ბაილენი, ბრინჯაო

მ. ქ. 22X7 მ სმ

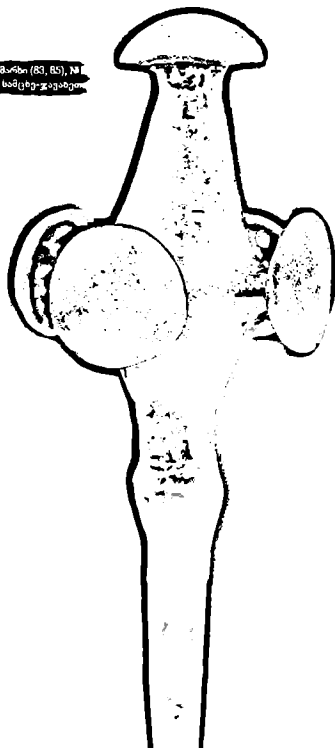
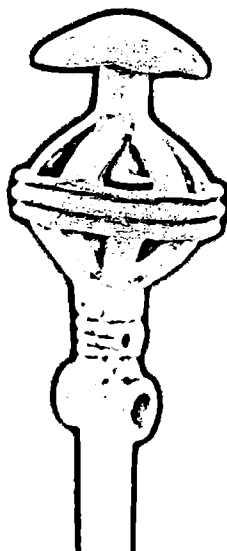

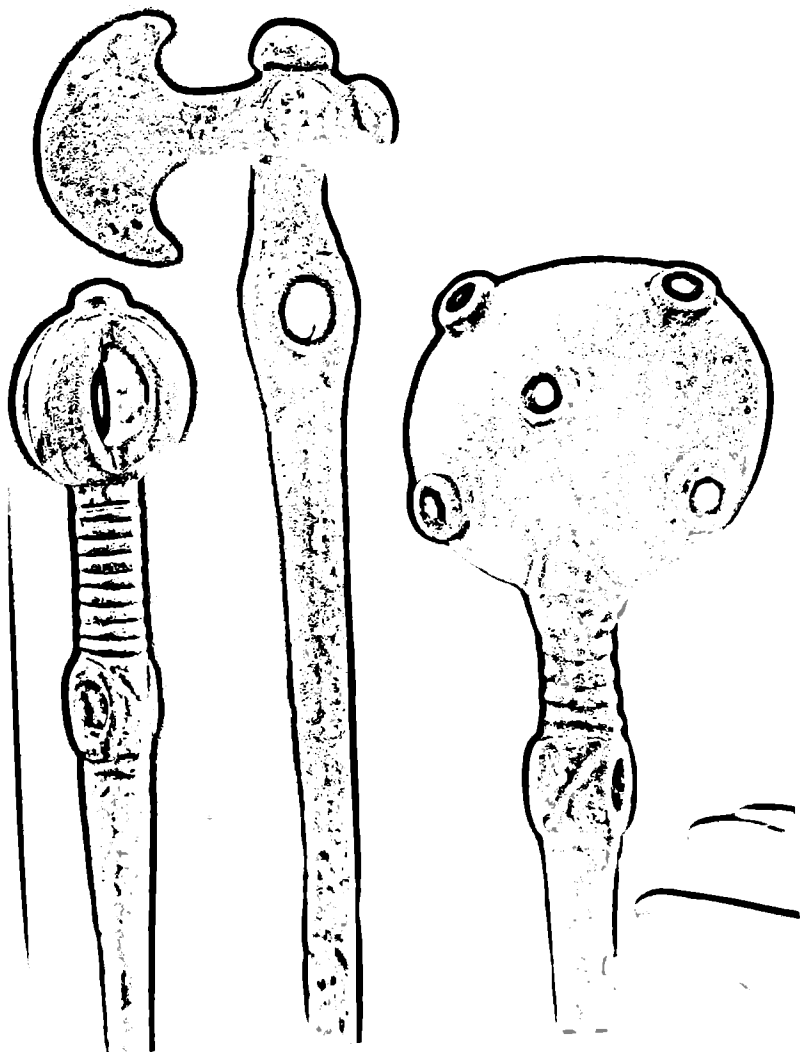
80-81. სპონსორი მონეტის მონეტა

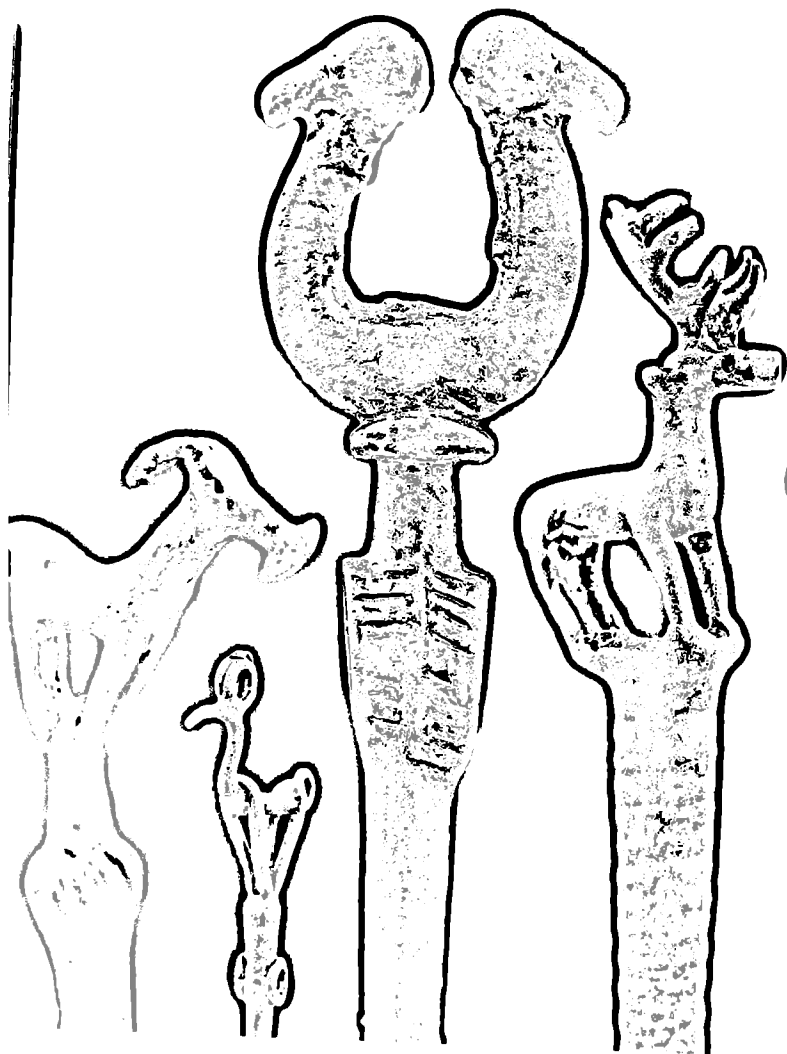
კერძო სპონსორი, N80 სპონსორი, სამცხე-ჯავახეთი
 სპ. 6. N81 სპონსორი
 სპონსორი
 17,4 სპ. 18,4 სპ.

82-84. სპონსორი

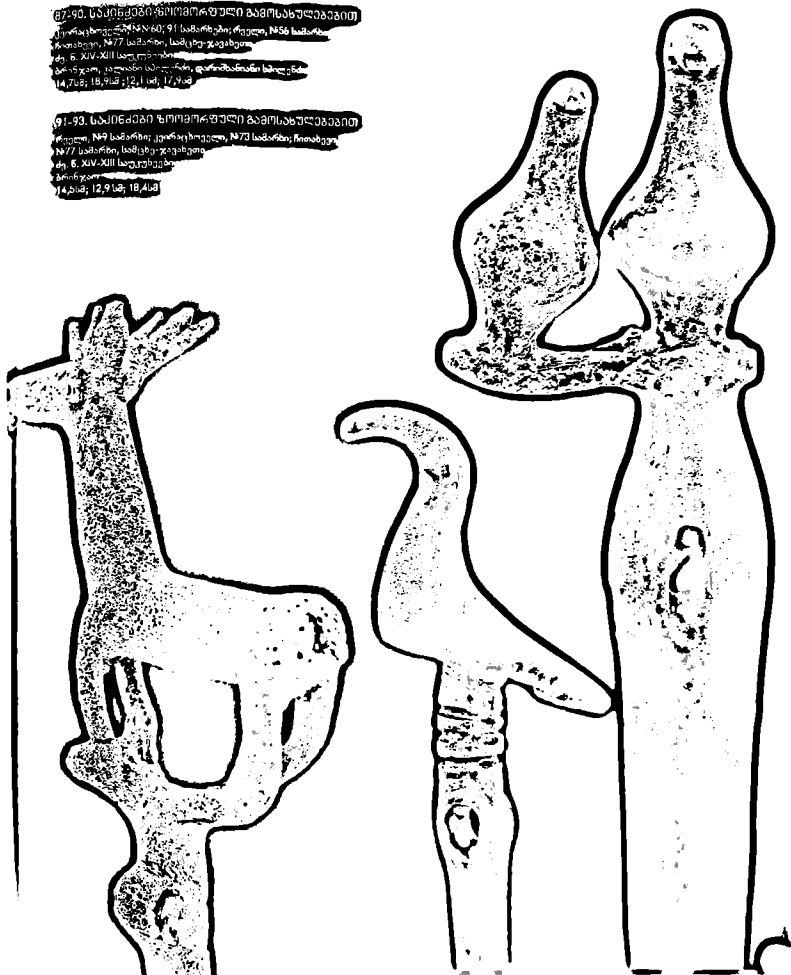
კერძო სპონსორი, N81 სპონსორი (82); N87 სპონსორი (83, 85), N8
 სპონსორი (84). სპონსორი სპონსორი (84), სამცხე-ჯავახეთი
 სპ. 6. N87-88 სპონსორი
 სპონსორი
 16,7 სპ.

91-93. სამინიმუმო ზომების დაცვით
რეგულ, №9 სამარხი; ევრაზიოველი, №73 სამარხი; ნიუბეგე,
№77 სამარხი, სამცხე-ჯავახეთი
ძვ. წ. XV-XIII საუკუნეები
პროინფორმაცია
14, 15, 12, 9 სმ; 18, 14 სმ

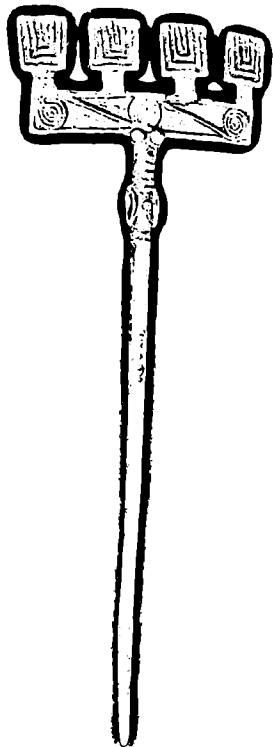
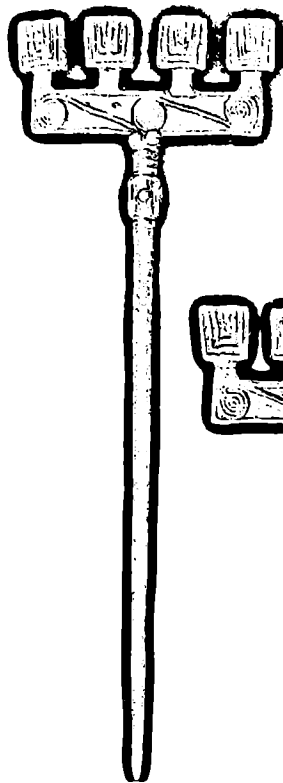

ერთმანეთის პარალელურად გამოსახული ზაზებით დაფარული ოთხკუთხედებით, რომლებიც მიწის სიმბოლოდაა მიჩნეული.⁸²

ცალკე უნდა გამოიყოს ჯაჭვებიანი საკინძების ორი ტიპი, რომლებიც ასევე ლოკალურ ვარიანტებს განეკუთვნება. პირველი ტიპის შემთხვევაში ერთმანეთში ჩასმული რგოლებისაგან შედგენილი ჯაჭვები, რომლებიც ბურთულებიანი საკიდებით ბოლოვდება, შებმულია საკინძის თავზე მიჩრილ რგოლებზე. თვითონ საკინძების თავი წარმოადგენს ამობურცულ დისკოს გამოკვეთილი ცენტრით, რომელიც ფირფიტისებურ რკალზე გამოსახულ წერტილებთან ერთად მზის სიმბოლოსთან ასოცირდება. ნიშანდობლივია, რომ საკინძების ეს წყვილი აღმოჩენილია ჭვირულ დისკოსებურ საკიდთან ე. წ. მზის დისკოსთან ერთად (დაწერ. იხ. ქვევით). მეორე ტიპის ჯაჭვებიანი საკინძების თავები კონუსისებურია, ერთ ნიშნულს ჭვირული სამკუთხედები ამშვენებს. ხოლო ჯაჭვები ბოლოვდება ზარაკებიანი საკიდებით. ზარაკებს დეკორატიული ფუნქციის გარდა, სიმბოლური დატვირთვაც აქვს, კერძოდ, მიწიერ და იმპევენიორ სამყაროებს შორის მედიატორისა. ამის ნათელი გამოსახულებაა ჯერ კიდევ დარბერინჯაოს ხანის ცენტრალური ანატოლიის ალაჯა-პურიუკის სამეფო სამარხებში აღმოჩენილი ზარაკებიანი შტანდარტები.⁸³

ბურთულებიანი, ზარაკებიანი და ფრინველის ფორმის საკიდებიანი ჯაჭვები, რომლებიც სამკაულს განსაკუთრებულ ეფექტს ანიჭებს, ამ პერიოდის სამკაულის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია. დამოუკიდებელი სამკაულის – ყელსაბამის ან სარტყლის სახით ასეთი ჯაჭვები დასტურდება მხოლოდ მესხეთის სამაროვნებზე, ხოლო როგორც სხვადასხვა ფორმის, განსაკუთრებით სამკუთხა ჭვირული საკიდების დამატებით დეკორატიული ელემენტი, იგი ფართოდაა გავრცელებული სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში.⁸⁴

ფრინველების სკულპტურული გამოსახულებები, რომლებიც ჯაჭვებზე შებმული მინიატურული საკიდების სახით დასტურდება მესხეთის სამაროვნებზე, გვხვდება კახეთში, კერძოდ ფეერების სამაროვანზე აღმოჩენილ სრულიად გამორჩეულ – ბაყყების, სპირალებისა და სვასტიკების გამოსახულებებით შემკულ ჭვირულ საკიდზე.⁸⁵ აქვე უნდა აღინიშნოს იორ-ალაზნის აუზში – გვიანბრინჯაოს ხანის ამ უმნიშვნელოვანეს კერაში ზოგადად სამკაულის აღმოჩენის კონტექსტი: ძირითადად

74-95. სპინძები ჩანგლინაშური თავით

ფიონიხიველი, №58 სამარხი, სამცხე-ჯავახეთი

ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეები

პროვინცია

24 სმ; 24,5 სმ

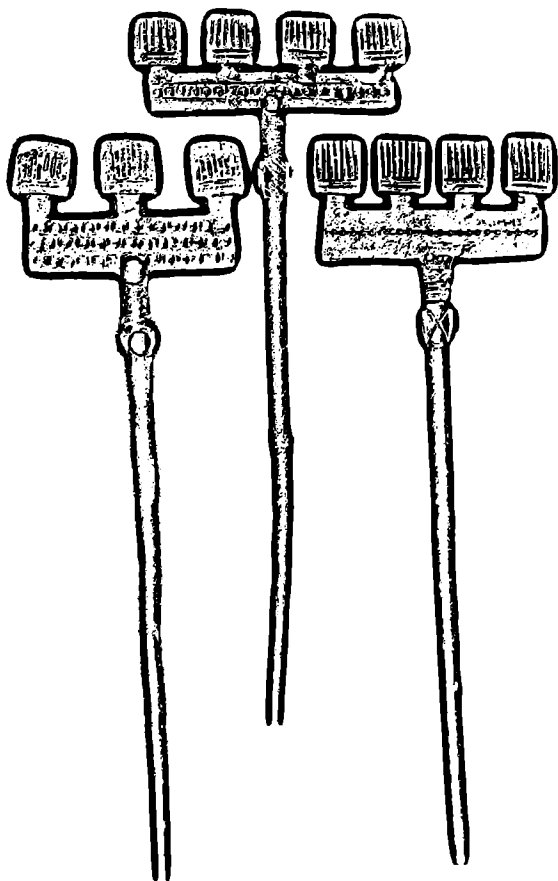
96-98. სპინძები ჩანგლინაშური თავით

ფიონიხიველი, №55, სამარხი, სამცხე-ჯავახეთი

ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეები

პროვინცია

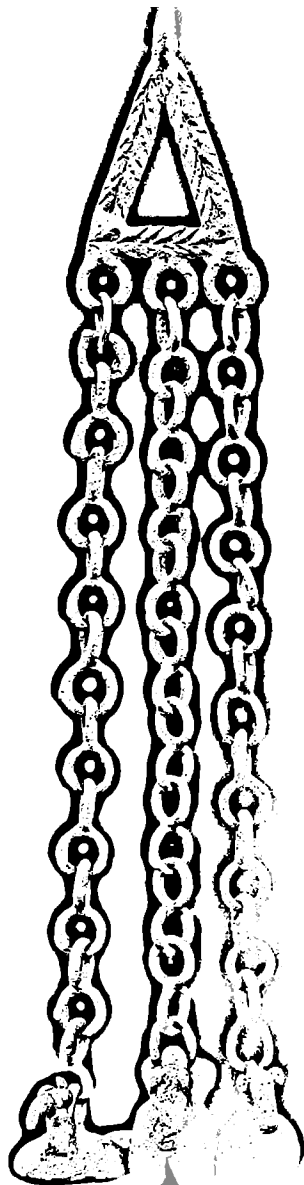
24 სმ; 24,5 სმ

სწორედ ზოომორფული საკიდებით, აგრეთვე ზატის ულუბით, სამაჯურებით, სადა ბეჭდებით, სარდიონის, მინის მძივებით წარმოდგენილი სამკაულის უმრავლესობა აღმოჩენილია მელიძელეს, შილდას, მელაანის და ღია ტიპის სხვა ტაძარ-სამლოცველოებში. ეს სამკაული, ჭურჭელთან, საბრძოლო იარაღთან, ანთროპომორფულ და ზოომორფულ მცირე ზომის ქანდაკებებთან ერთად, წარმოადგენს შეწირულობებს, რომლებიც საგანგებოდ გაკეთებულ ორმოებში ან თიხის ჭურჭელში იყო მოთავსებული. ჩვენთვის საინტერესო ზოომორფული საკიდები და ქანდაკებები ბუნების "დიდი ღედის" კულტს უნდა უკავშირდებოდეს. ამაზე მიანიშნებს მელიძელეს პირველ სამლოცველოში მათთან ერთად აღმოჩენილი თიხის ჭურჭლის ყურები, შემკული შიშველი ქალის გამოსახულებებით, რომლებსაც ცხერის გამოსახულების ნიღაბი აქვს აფარებული.⁶⁶

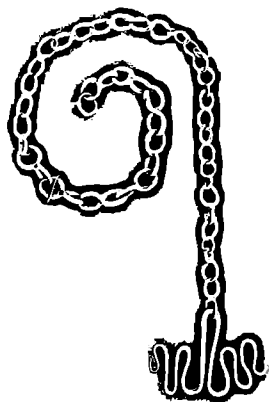
"დიდი ღედი" კულტს უნდა უკავშირდებოდეს აგრეთვე კახეთში, გადრეილში შემთხვევით აღმოჩენილი ფრინველებისა და ბაყაყების მინიატურული სკულპტურული გამოსახულებები, რომლებსაც საკიდების ფუნქცია აქვს. ბაყაყი მიჩნეულია სიცოცხლის, ნაყოფიერების სიმბოლოდ და აღსანიშნავია, რომ საბერძნეთში ისინი ძღვნის სახით მიჰყონდთ ტაძრებში.⁶⁷

მესხეთსა და კახეთში აღმოჩენილ ზოომორფულ საკიდებს შორის მსგავსებასთან ერთად გარკვეულ დეტალებში განსხვავებაც შეინიშნება, რაც ძვ. წ. XV-XII საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მათი, როგორც ამ ეპოქის სამკაულის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებლის, წარმოების ორი მთავარი კერის არსებობას მოწმობს. ზოომორფული საკიდები, განსაკუთრებით ჭვირული ვარიანტები და მათთან სტილისტურად ახლოს მდგომი შტანდარტები სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში დროის მოკლე მონაკვეთისთვისაა დამახასიათებელი და წინ არ უძღვლის განვითარების ეტაპები. ამდენად, მათი გამოჩენა კავკასიაში უცხო ზეგავლენით შეიძლება აიხსნას, რომლის ველაზე რეალურ წყაროს ცენტრალური ანატოლია წარმოადგენს. თუმცა, გარკვეულ ელემენტებში შეინიშნება წინამორბედი თრიალეთის კულტურის ტრადიციების მეტედიდრობითობა.⁶⁸

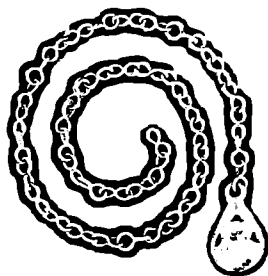

ფიგ. 99. საპიადი ჯაჭვებით და ფრინველის ფიგურებით
ორნამენტული, № 106 სამარხი, სამცხე-ჯავახეთი
ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეები
ანტიმონიანი სპილენძი და რკინა

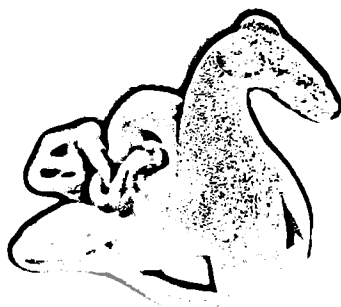
ზოომორფული საკიდები დასტურდება აგრეთვე შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, რომლებიც ძირითადად კახეთში გავრცელებული ტიპის მსგავსია.

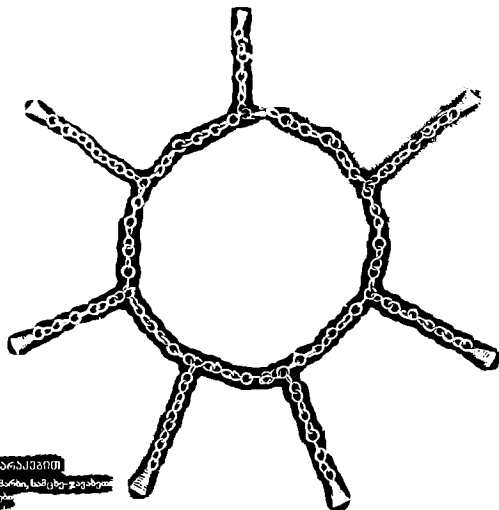

100. მუცლისაგან მომდინარე ფეხების საძირკვეთი
 მუცლისაგან მომდინარე ფეხების საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი

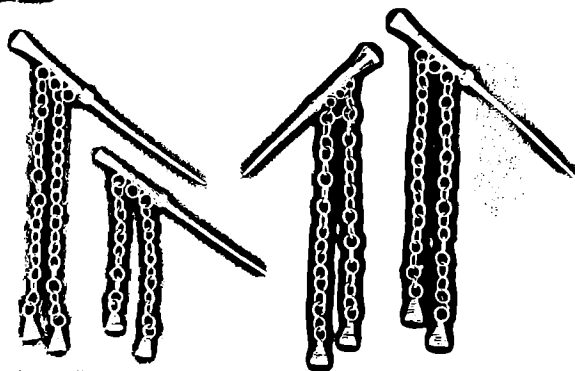

101. მუცლისაგან მომდინარე ფეხების საძირკვეთი
 მუცლისაგან მომდინარე ფეხების საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი
 და 6. კუთხის საძირკვეთი

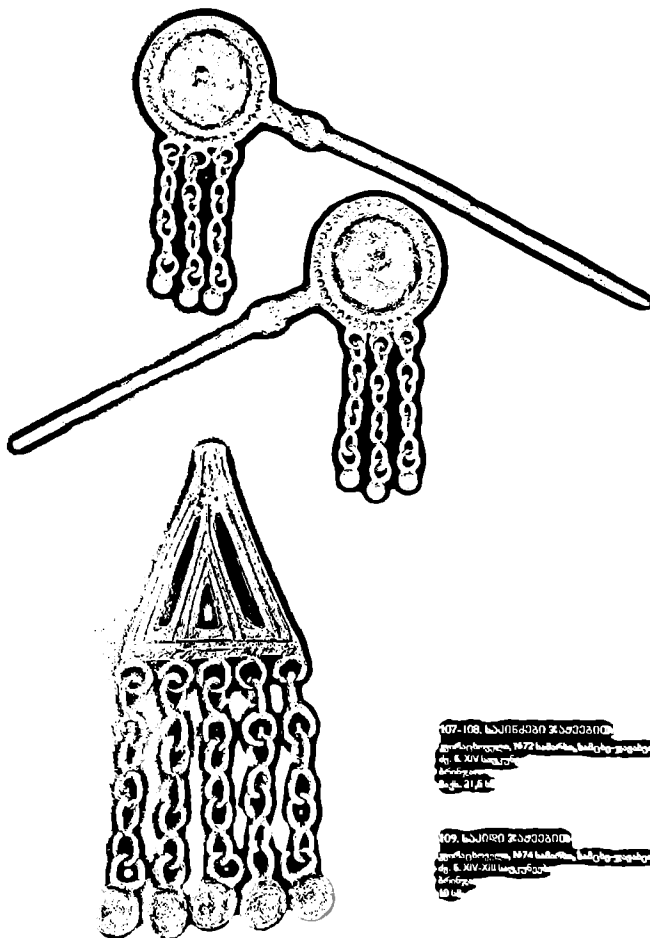

102. მრეწველობის საგანძღვარი
 მრეწველობის საგანძღვარი, საგანძღვარი
 6. XV-XIV საუკუნეები
 მრეწველობის საგანძღვარი (საგანძღვარი)
 10110

103. მრეწველობის საგანძღვარი
 მრეწველობის საგანძღვარი, საგანძღვარი
 6. XV-XIV საუკუნეები
 მრეწველობის საგანძღვარი (საგანძღვარი)
 10110

107-108. 13.06.000 2.000.000

107-108. 13.06.000 2.000.000
 107-108. 13.06.000 2.000.000
 107-108. 13.06.000 2.000.000

109. 13.06.000 2.000.000

109. 13.06.000 2.000.000
 109. 13.06.000 2.000.000
 109. 13.06.000 2.000.000

ამრიგად, ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებული ზოომორფული საკიდები და სკულპტურული გამოსახულებები, რომლებიც ცენტრალურ-ანატოლიური ტრადიციებითაა ნასაზრდოები, მაგრამ თვითმყოფადობით გამოირჩევა, ერთიან სისტემას ქმნის. იგი "ლტაშენ-წითელგორის", ან უფრო ზოგადად, "ცენტრალურ-ამიერკავკასიური კულტურის" მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია და ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს. ამის ყველაზე ნათელი გამოხატულებაა დასაქრძალავი ეტლის შტანდარტები, რომლებიც შემკულია მიწისა და ზეცის დამაკავშირებელი სიმბოლოების — ფრინველებისა (ციური არსებების) და ირმების (ცისკენ მიმართული რქებით) გამოსახულებებით. თავად ფიგურებზე ხშირად გამოსახულია მუდმივი მოძრაობის, მარადიულობის, სიცოცხლისა და უკვდავების აღმნიშვნელი სიმბოლოები — მბრუნავი ჯვარი, სპირალები, სამკუთხედები და ა. შ., რომლებიც ზოგადად გვიანბრინჯაოს ხანის სამკაულისა და ლითონის მხატვრული ნიმუშების ძირითადი ორნამენტებია. "შტანდარტების შემცირებულ მოდელებადაა" მიჩნეული მიცალებულისთვის სამარხში ჩატანებული ზოომორფული საკიდები.⁸⁹ სიმბოლიკის თვალსაზრისით ამავე ჯგუფში შეიძლება გაერთიანდეს ფრინველთა და ირმების ფიგურებით შემკული საკინძები, რომლებიც გარკვეული ნიშნებით სტილისტურადაც ახლოს დგას საკიდებთან.

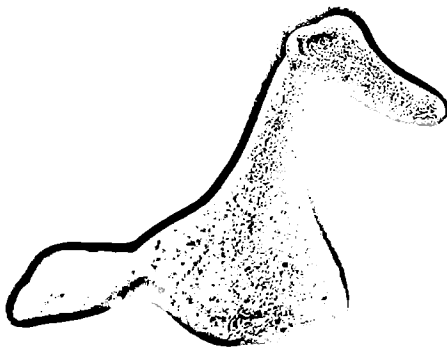
ზოომორფულ საკიდებთან ერთად აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გვხვდება საკიდების ისეთი სახეობები, რომლებიც ფართოდაა გავრცელებული არა მხოლოდ სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში, არამედ სხვა კულტურებშიც. ასეთი საკიდების რიცხვს განეკუთვნება ვოლუტებიანი საკიდები, რომელთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა მესხეთში აღმოჩენილი ნიმუშები. მათთვის დამახასიათებელია დისკოების ცენტრში, ასევე მათი შეერთების ადგილას ჩასმული მსხვილი კოპები, ორნამენტირებული ღერო, დაღარული ყუნწი და ან მწიწით ისინი ადრებრინჯაოს ხანის ნიმუშებს მოგვაგონებს. საკიდების წაგრძელებული ყუნწი კარგად ეთანხმება ლითონის სხვადასხვა ფორმის მიივებს, რასაც ადასტურებს მათი ერთად აღმოჩენის ფაქტი. ლითონის მიივებისა და ვოლუტებიანი საკიდისგან შედგენილ ყელსაბამს ფერადოვნებას ანიჭებს მათთან ერთად ნა-

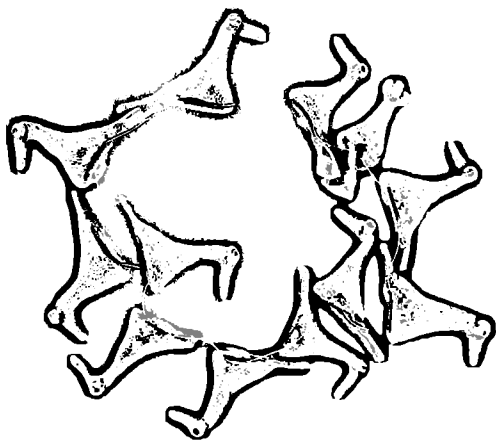
10. საკიდები (გაყვანის ფიგურები)

ადრეკლდ, შემთხვევითად აღმოჩენა, უახვე-
რე, ნ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარ-
ში

11. საკიდები (ფრინველის ფიგურები)

ადრეკლდ, შემთხვევითად აღმოჩენა, უახვე-
რე, ნ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარ-
ში

პოენი სარდიონის მძიეები. აღსანიშნავია, რომ მსხვილი კოშები, ასევე ნაპირებზე განლაგებული წვრილი და-ბალრელიეფური კოშების მწკრივი, მესხეთში აღმოჩე-ნილი ბრინჯაოს საკიდების ერთ-ერთი მთავარი დამახა-სიათებული ნიშანია.

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩე-ნილ გვიანბრინჯაოს ხანის სამკაულს შორის გამორ-ჩეული ადგილი უჭირავს მესხეთში აღმოჩენილ ჭვირულ დისკოსებურ საკიდებს, რომლებიც ასევე "შზის დის-კოსებურ საკიდებადაც" იხსენიება. ზოგადად, ჭვირუ-ლი დისკოსებური საკიდები სხვადასხვა ვარიანტებით გავრცელებული იყო სხვადასხვა კულტურებში. ისინი ოქროსა და ბრინჯაოს ავეაროზების სახით, ცნობილია ჯერ კიდევ ადრებრინჯაოს ხანის ანატოლიის და მესო-პოტამიის სამეფო სამარხებიდან, აგრეთვე ელამიდან, კერძოდ სუზადან. მათ შორისაა ქურუმად მიჩნეული დედოფალი შუბ-ადის (ფუაბის) ოქროს საკიდი ურის სამეფო სამარხიდან.⁹⁰ გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში ისინი გვხვდება როგორც ჩრდილოეთ, ასევე სამხრეთ კავკასიაში, საბერძნეთში, ევროპაში.

ჭვირული დისკოსებური საკიდები მესხეთში პირ-ველად შუაბრინჯაოდან გვიანბრინჯაოს ხანაზე გარ-დამავალ პერიოდში ჩნდება და მათი გავრცელების ქრონოლოგიური საზღვრები ძვ. წ. XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და ძვ. წ. XIII საუკუნეს მოიცავს. საკიდე-ბი წარმოადგენს ბრტყელ, ჭვირული და რელიეფური ორნამენტებით შემკულ დისკოებს, რომლებიც ჩამოსხმულია ღია ტიპის ყალიბში და მხოლოდ ერთი მხარეა რელიეფური, ხოლო მეორე — სადა. მთავარი ელემენტი, რომლის მიხედვითაც საკიდები ორ ტიპად იყოფა, არის დისკოს ცენტრი. პირველი ტიპის საკი-დებისთვის, რომლებიც უფრო დიდი ზომით გამოირჩე-ვა და ზორნილეს სამარხებში გვხვდება, დამახასია-თებელია ცენტრში ჩასმული დიდი კოპი, ხოლო მეორე, კვირაცხოველში აღმოჩენილი ტიპისთვის — ჭვირული ცენტრი.⁹¹ აღსანიშნავია, რომ საკიდები აღმოჩენილია მხოლოდ ქალების სამარხებში, რომლებიც მრავალ-ფეროვანი სამკაულით გამოირჩევა, რაც ხაზს უს-ვამს დაკრძალულ პირთა განსაკუთრებულ სტატუსს. თავად ჭვირული დისკოსებური საკიდების მდიდარი სიმბოლიკის მქონე დეკორი, რომელიც მიუხედავად საერთო იერისა, თითოეულ ნიმუშზე განსხვავებულია, ატრიბუციის თვალსაზრისითაც უკვე სამკაულის ამ სახეობის განსაკუთრებულ ფუნქციაზე მეტყველებს.

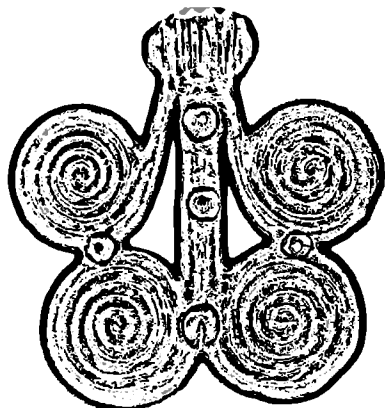
12. აზრინდა მხედარის გავოსახულებით

რელის სამაროვანი, ჩან სამარ

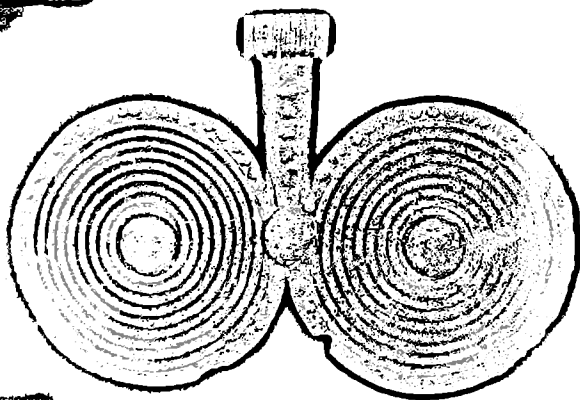
ძ. E. XIII საუკუნე

ბრინჯაო

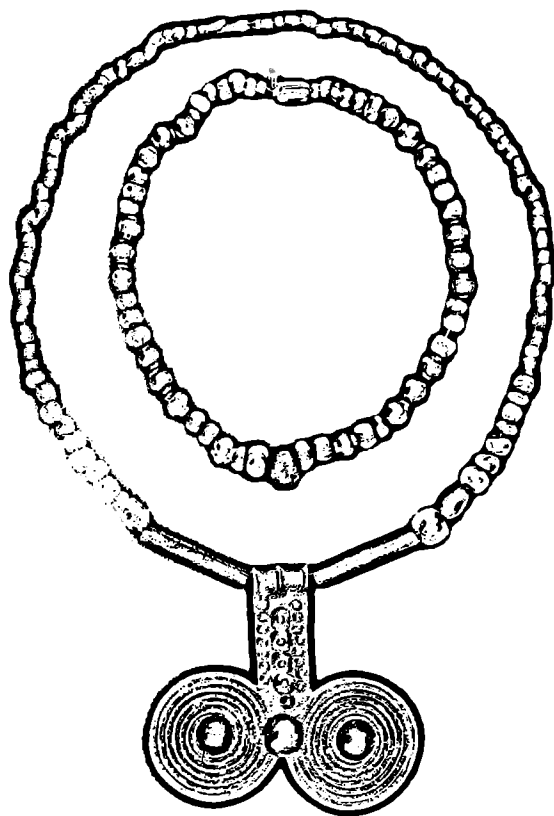

113. 63.00.00
 Древний металл, 440 год н.э., бронза, длина 2,5 см
 из Г. XII-XIII вв. (собрание
 Эрмитажа)
 6,5 см

114. 63.00.00
 Древний металл, 440 год н.э., бронза, длина 2,5 см
 из Г. XV-XVI вв. (собрание
 Эрмитажа)
 12,5 см

15. ყოფსაბაგი სპირალური სპირალი
კოორდინატები №102 სამარხი, საკუთრება
დ. 6. XIV-XII საუკუნე
მარჯვლეთ, სპირალი
სამარხიდან აღებული 63 სმ, სპირალი 9, 108

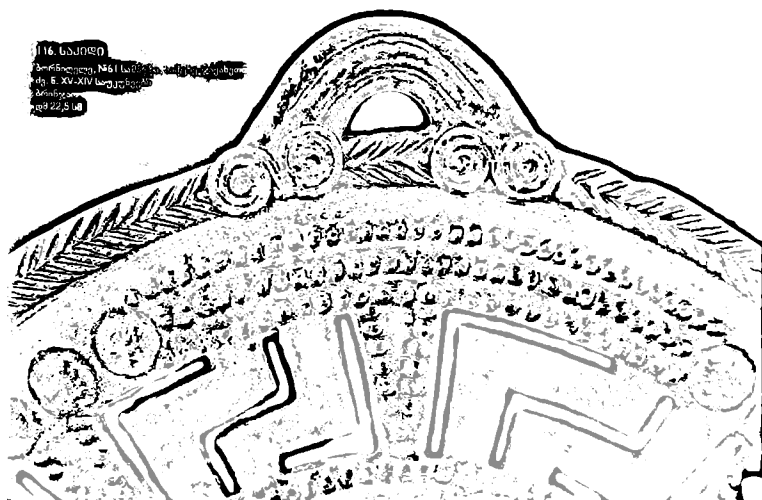
ჭვირული დისკოები პირველი შეზღუდვისთანავე შზის ასოციაციას იწვევს მკაფიოდ გამოხატული ცენტრის გარშემო სხივისებურად განლაგებული სხვადასხვა ჭვირული ორნამენტებით, რომლებიც რამდენიმე ზონად იყოფა. მაგალითად, I ტიპის ერთ-ერთ ნიმუშზე მთავარ ცენტრს წარმოადგენს კოხი და მის გარშემო სხივისებურად განლაგებული ხაზები შზის გამოსახულებას ქმნიან. ამ ელემენტის, როგორც ცენტრის გარშემო განლაგებული ფრთები ბრუნვის ფართოდ გავრცელებულ სიმბოლოს ქმნიან, რომელსაც საქართველოში "ბორჯღალი" ეწოდება და იგი, როგორც ასტრალური სიმბოლო, მზეს განასახიერებს. ბორჯღალის გარშემო უხედავთ სხივისებურად განლაგებულ მებრძოლებურ ორნამენტს, რომელსაც სწორკუთხა ხაზოვანი ორნამენტით შედგენილი იგივე სპირალია და ე. ი. ბრუნვასთან, უსასრულობასთან ასოცირდება. მიჩნეულია, რომ თავად ბორჯღალი გამასებული ჯვრისგან განვითარდა და საკილის ე. წ. მებრძოლებური ორნამენტები ბრუნვაში გამოსახული ასეთი ჯვრის დაბოლოებებსაც შეიძლება დაუკავშირდეს.⁴² გარდა ამისა, საკილებზე გამოყენებულია ასევე მუდმივ ბრუნვასთან, უსასრულობასთან, მზესთან დაკავშირებული სიმბოლოები, როგორებიცაა ზენურის სპირალები. კონცენტრული წრეები და ე. წ. მსხვილი და წერტილი კოხებით და წიწყოვანი ორნამენტით შედგენილი რკალები სამკაულს კიდევ უფრო მეტ გამომსახველობას ანიჭებს.

მზესთან დაკავშირებული სიმბოლოების ასე უხვად გამოყენება სამკაულში შზის კულთან მის კავშირზე მტკიცეობს. ამდენად, მესხეთში აღმოჩენილი ჭვირული დასაკონსერვო საკილები შეიძლება მიჩნეულ იქნეს შზის კულტის მკაფიო ქალების დამახასიათებელ სამკაულად და გარკვეულწილად ახლო აღმოსავლეთის ტრადიციას დაუკავშირდეს.

მკაფიო დღემდე აღმოჩენილი 25 ნიმუშის ქრონოლოგიაში დიპაზონი, განვითარების სისტემური ხაზი (როელი ფორმებიდან მარტივსკენ), მათი, როგორც ქალის სამკაულის ფუნქცია, აღმოჩენის ადგილების (ძირითადად პირნიღლე და კვირაცხოველი) და ქიმიური შემადგენლობის თანხვედრა. საერთო სტილისტური ნაშენის მიხედვით ორი ძირითადი ჯგუფის გამოყოფა, 3 კმ-ის რადიუსში ორი სახელისნის არსებობის ვარაუდ ქმნის. და ბოლოს, რაც მთავარია, თავად საკილების ორგანიზაციური დეკორი, უფლებას იძლევა, ყველა ეს ნაშენი სამკაულის ლოკალურ ვარიანტად იქნეს მიჩ-

ნეული.⁴³ თუმცა, უნდა აღინიშნოს ერთი მხრივ, მესხეთში და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა არქეოლოგიურ კომპლექსებში, კერძოდ ფევერების სამაროვანზე, უფრო გვიანდელ ნაეოლულის №2 სამარხში, მეორე მხრივ, სომხეთსა და აზერბაიჯანში აღმოჩენილ ნიმუშებს შორის გარკვეული სიახლოვე. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ ჭვირული დისკოსებური საკილები, როგორც გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში გავრცელებული სხვადასხვა არქეოლოგიური კულტურების ერთ-ერთი მახასიათებელი სამკაული, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზეც დასტურდება და ამასთან ერთად, მესხეთში მას საკულტო დანიშნულება ჰქონდა.

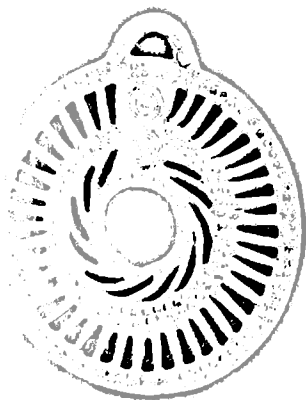
ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ერთ-ერთი გამორჩეული ნიმუშია თრელის სამაროვანზე აღმოჩენილი აბზინდა, რომელიც ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით თარიღდება. ბრინჯაოს აბზინდა წარმოადგენს მხედრის, კერძოდ, მეომრის მინიატურულ სკულპტურულ გამოსახულებას, რომელზეც შემორჩენილია ლითონით ინკრუსტაციის კვალი. გარდა იმისა, რომ ამ სამკაულს პარალელი არ მოეპოვება, მხატვრულ ღირებულებასთან ერთად მას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს: იგი ადამიანის გამოსახულებიანი სამკაულის ერთ-ერთი ადრეული ნიმუშია, რომელიც საქართველოშია აღმოჩენილი და კავკასიიდან ცნობილ მხედრის უძეგლეს გამოსახულებადაა მიჩნეული.⁴⁴ აბზინდის მდიდარი დეკორი, განსაკუთრებით ინკრუსტაცია და თემატიკა მოწმობს, რომ პრაქტიკული დანიშნულების მქონე ამ სამკაულს სიმბოლური დატვირთვაც უნდა ჰქონოდა. აბზინდა გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის ქართული ბრინჯაოს სამკაულის, ზოგადად ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშების ერთიანი სისტემის ორგანული ნაწილია, რაზეც კოლხურ ნიმუშებთან მისი მსგავსება მეტყველებს. ერთი მხრივ, ისეთი იშვიათი დეკორატიული ელემენტების მიხედვით, როგორებიცაა ბრინჯაოს სხვა ლითონით ინკრუსტაცია, ამოკეთილი სამკაუთხედები, თრელის აბზინდა სტილისტურ ერთიანობაშია ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით დათარიღებული ბრინჯაოს სამკაულთან და სარიტუალო ნივთებთან, რომლებიც ბრილის სამაროვანსა და ჩრდილოეთ კავკასიაშია აღმოჩენილი. მეორე მხრივ, აბზინდაზე წარმოდგენილი ცხენის სკულპტურული გამოსახულება უზუკულოდ წაგრძელებული თავისა და კისრის მიხედვით აშკარა მსგავსებას აცლენს ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ტიურ

17. 63080
 1871 63080
 1872 63080
 1873 63080

18. 63080
 1871 63080
 1872 63080
 1873 63080

19. 63080
 1871 63080
 1872 63080
 1873 63080

120. 630300

Бронзовый диск с 106 лучами, найденный в
1958 г. в XV-XIV вв. до н.э.
в раскопках вблизи села
23 км.

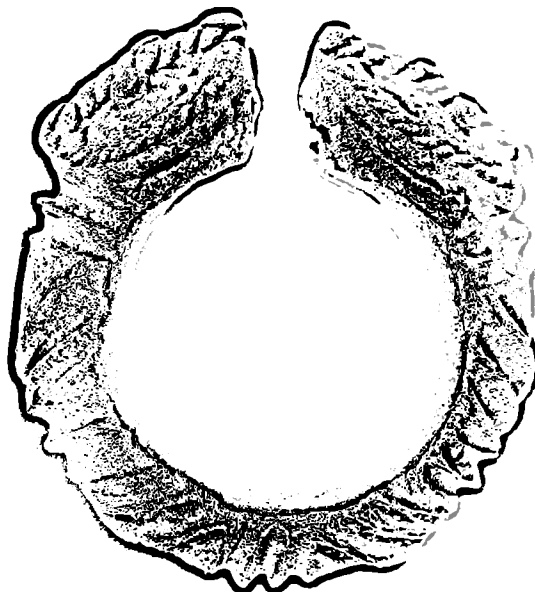
კოლხურ ბრინჯაოს მცირე პლასტიკის ნიმუშებთან, რომლებიც ცნობილია ცავერას განძიდან, მუხურჩის, ცაიშის სამაროვნებიდან და აგრეთვე კუნძულ სამოსიდან.⁴⁸

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის სამკაულს შორის უნდა აღინიშნოს ბრინჯაოს ჩამოსხმული და ნაჭედი, რელიეფური ხაზებით შემკული მასიური სამაჯურები, რომელთა წონა ზოგჯერ 900 გრამამდეც კი აღწევს. ასეთი სამაჯურები ძირითადად აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიან ნაწილში, კერძოდ, ერწო-თიანეთსა და მთიულეთში და მათი ანალოგები უცნობია. გამოჩენილი ნიმუშია ორხევის სამაროვანზე აღმოჩენილი სამაჯური, რომლის ბოლოები შემკულია რელიეფური წნულით და სპირალებით შედგენილი ორნამენტული სახით. სპირალებში ჩასმულია გვიანბრინჯაოს ხანის სამკაულისთვის დამახასიათებელი კოპები. კახეთში შემთხვევითი აღმოჩენების სახით გვხვდება რელიეფურ-ღარებიანი, ნაკლებად მასიური და რამდენადმე განსხვავებული ტიპები. დეკორატიულ ელემენტებად გამოყენებულია დიდი ზომის კოპები, რომლებიც გროვებადაა განლაგებული. ერთ-ერთი სამაჯურის ბოლოებთან გამოსახული ოვალური ფორმის რელიეფური ელემენტები ცხოველის ყურებს ჰგავს და ნივთს ზოომორფულ იერს ანიჭებს. შეიძლება ითქვას, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქის წიწვოვანი ორნამენტებით შემკული სამაჯურების შემდეგ ეს ნიმუშები საქართველოში აღმოჩენილი უძველესი ორნამენტირებული სამაჯურებია. ორხევის ტიპის სამაჯურები, რომლებიც ლოკალურ ვარიანტებადაა მიჩნეული,⁴⁹ მოგვიანებით აღარ გვხვდება.

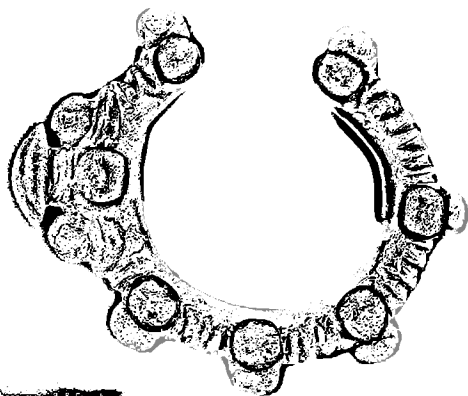
აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს სამკაულის თვითმყოფადობის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელია ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების გრავირებული სარტყლები, რომლებიც რელიგიური რწმენა-წარმოდგენების ამსახველი სამკაულის გამოჩენულ ფორმას განეკუთვნება.

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები ახალი ეტაპია ქართული სამკაულის განვითარებაში. ერთ-ერთი მთავარი სიახლე გრავირების ტექნიკის გამოყენებით ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავებაა, რაც მხოლოდ რკინის ბასრი საჭრელით იყო შესაძლებელი. ამდენად, გრავირებული ბრინჯაოს სამკაული ეპოქის მთავარ მონაპოვარს — რკინის მეტალურგიის აღმავლობას უკავშირდება.⁵⁰ ახ. წ. I

121. 1200-1200
1200-1200, 1200-1200, 1200-1200
1200-1200, 1200-1200, 1200-1200
1200-1200, 1200-1200, 1200-1200
1200-1200, 1200-1200, 1200-1200

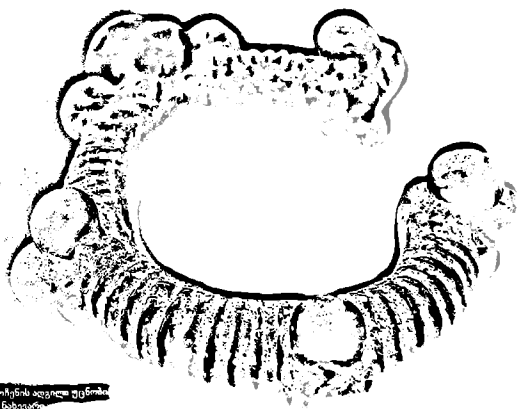
124. საზავური

ფეოდალისეკარი, შენი

ძვ. წ. II ათასწლეული

ზომა: გრძ. 10 სმ

ფოტ. 9 სმ

125. საზავური

შუამხედროთი აღმოჩენა, აღმოჩენის ადგილი უცნობი

ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი

ზომა: გრძ. 10 სმ

ფოტ. 9 სმ

ათასწლეულის დასაწყისში, რომელიც ფართო საგანგებო და კულტურული კონტაქტებით გამოირჩეული ეპოქაა, გრავირებული ბრინჯაოს სამკაული, იარაღი თუ სხვა ნივთები ადვილად ვრცელდებოდა, მაგრამ ურარტუს, საბერძნეთის, ჩრდილოეთ იტალიის, კერძოდ ვილანოვას კულტურის გაერთიანების არეალის, დუნაისპირეთის გვერდით მათი დამზადების ერთ-ერთი მთავარ კერას კავკასია წარმოადგენდა. კავკასიაში აურაცხელი რაოდენობით აღმოჩენილი ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ბრინჯაოს გრავირებული ნივთები გამოირჩევა თავად ნივთების, განსაკუთრებით სამკაულის მრავალფეროვნებითა და რაც მთავარია, მათზე შესრულებული ცხოველთა სტილიზებული გამოსახულებებით. ამ ნივთებისთვის დამახასიათებელია ე. წ. დაბალი ე. ი. არაღმდა კვეთით შესრულებული გრაფიკული საკუთარი – კავკასიური "გრაფიკული" სტილი. საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალაში კავკასიური "გრაფიკული" სტილი თავისი სამივე ლოკალური ვარიანტით ყველაზე სრულყოფილადაა წარმოდგენილი: პირველი ვარიანტი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ე. წ. კოლხური "გრაფიკული" სტილი, გავრცელებულია საქართველოს ვრცელ ტერიტორიაზე, მოიცავს დასავლეთ საქართველოს ურდომდე, სამცხე-ჯავახეთს, ისტორიულ შიდა ქართლს, ლეჩხუმს და ჩრდილოეთ კავკასიაში – ყოზასს. მეორე ვარიანტისთვის დამახასიათებელია ე. წ. განჯა-ყარაბაღული "გრაფიკული" სტილი და გავრცელებულია აზერბაიჯანის დასავლეთ ნაწილში, სომხეთის ჩრდილოეთ ნაწილში და კახეთში, სადაც ის წარმოდგენილია გრავირებული სარტყლებით. სრულიად ცალკე დგას სამთავროს, განთიადის, თრელიგორების, თიანეთის სამაროვნებზე, ჩაბარებისა და ფსანაურის განძებში აღმოჩენილი ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების გრავირებული სარტყლები.⁷⁸ განსაკუთრებით გამოირჩევა სამთავროს სამაროვანი, სადაც ოცამდე ნივთია ნაპოვნი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თიანეთის სამაროვანზე, რომელიც კოლხური გრაფიკული სტილით შესრულებული ბრინჯაოს სამკაულისა და სხვა მხატვრული ნივთების თვალსაზრისით ერთ-ერთი გამორჩეული არქეოლოგიური კომპლექსია, აღმოჩენილია თემატიკითა და კომპოზიციით სამთავროს ნივთების მსგავსი გრავირებული სარტყლები, თუმცა, ისინი ერთმანეთისგან ნახატის შესრულების მანერით მაინც განსხვავდება.⁷⁹

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გვხვ-

დება როგორც სადა, ან მხოლოდ გრავირებული ორნამენტებით, კერძოდ, სხვადასხვა კომბინაციითა და რიტმული მონაცვლეობით გამოსახული სპირალებით, ასევე მრავალფეროვანი კომპოზიციებით შექმნილი სარტყლები. ადამიანებისა და სხვადასხვა სიმბოლიკის მქონე ცხოველების – ირმების, ჯიხვების, ფრინველების, თევზების, გველების და რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, კოლხური კულტურისთვის ტიპური მგელ-ძაღლის, ე. წ. ფანტასტიკური ცხოველის გრავირებული გამოსახულებები ციკლურად, ზოგჯერ ორ ზონადაა განლაგებული სარტყლის მთელ ზედაპირზე და მოჩარჩოებულია სხვადასხვა ორნამენტული სახეებით, როგორებიცაა მორბენალი სპირალები, სამკუთხედების რიგი. ხშირად გამოსახულია ასტრალური სიმბოლოები მზის, ცისკრის ვარსკვლავის სახით. სარტყლებზე შესრულებული გამოსახულებების სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციების მიუხედავად, საყოველთაოდაა აღიარებული, რომ ეს მრავალფეროვანი კომპოზიციები ადგილობრივ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს, რომელთა ელემენტები ქართულ ფოლკლორში დღესაც შემორჩა. მაგალითად, გამოსახული ცხოველები "ნადირთა მეფე ქალღმთავების" სამყაროს წარმოადგენს. ასეთი ღვთაება, რომელიც ჯერ ნადირობის, შემდეგ ბუნების, ნაყოფიერების მფარველი ხდება, ქართულ წარმართულ პანთეონში დღესაც¹⁰⁰ სარტყლებზე გამოსახული ირმებზე "ღვთაებრივი ნადირობისა" და სარიტუალო ტრაპეზის სცენები შეიძლება დაუკავშირდეს საქართველოში დღემდე შემორჩენილ თქმულებებს, რომლებიც ღვთაებების ნადიმზე შეჭმული ნადირის გაცოცხლებისა და მონადირისთვის მისი ისევ მოკვლის უფლების მიცემის შესახებ მოგვითხრობენ.¹⁰¹ ასევე სიკვდილისა და კვლავ აღორძინების იდეას ასახავს ირმების ბრძოლის სცენები. აღსანიშნავია, რომ სარტყლებზე ყველაზე ხშირად გამოსახული ირმების რიგი განასახიერებს ნაყოფიერების, სიცოცხლის, აღორძინების იდეას და ეს მოტივი ჯერ კიდევ თრიალეთურ ოქრო-მჭედლობაში დასტურდება ვერცხლის თასასა და სარწმუნოებზე შესრულებული გამოსახულებების სახით.¹⁰²

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილ ერთ-ერთ სარტყელზე ერთ რიგად გამოსახულია ხარის მსგავსი ცხოველები, რომელთა რქები წარმოდგენილია უღლის, ფარცისა და ნამგლის სტილიზებული გამოსახულებებით. სვანურ საწესო გრაფიკულ ხელოვნებაში ასახული ძველი ქართული რელიგიური რწმენა-წარ-

მოღევენის საფუძელზე მინეულია, რომ სარტყელზე "ზარი-მუნელის", "ზარი-მთესელის", "ზარი-მოსავლის ამღების" გამოსახულებით გადმოცემული სამი-წათმოქმედო კალენდრის ციკლი.¹⁵⁰ საბოლოო ჯამში, ეს სიუჟეტი ნაყოფიერების, განახლებისა და სიცოცხლის იდეას უკავშირდება და სხვა გამოსახულებებთან ერთად კარგად თანხმება სარტყლის, როგორც დროის გარკვეულ მონაკვეთში – ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში და აღმოსავლეთ საქართველოს გარკვეულ არეალში დაკრძალვის რიტუალისთვის განკუთვნილი, თუ არა საგანგებოდ დამზადებული მთავარი სამკაულის ფუნქციას. ყურადღებას იპყრობს ის, რომ ანტიკურ სამყაროში სარტყელი იყო ძალაუფლების სიმბოლო და ასევე უკავშირდებოდა სიკვდილს: სარტყელი ყოფს რა ორ ნაწილად ადამიანის სხეულს, ის აწესებს საზღვარს. მაგალითად, ძველი ბერძნებისთვის გამოთქმა "სარტყლის შეკრა" ნიშნავდა ხანგრძლივი მოგზაურობისთვის ე. ი. სიკვდილისთვის მომზადებას.¹⁵¹

სამთავროს, განთიადის, თრელიგორების, თლიას სამაროვნებზე და ჩაბარუხისა და ფასანაურის განძებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს გრავეირებული სარტყლების სტილისტური თავისებურება, მაშვე გამოსახული მრავალფეროვანი კომპოზიციების კავშირი ადგილობრივ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან უფლებას გვაძლევს, ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ბრინჯაოს გრავეირებული სარტყლების დამზადების ადგილობრივი ცენტრის არსებობა ვივარაუდოთ.¹⁵² შესაძლებელია, რომ გრავეირებული სარტყლის ფენომენი სამხრეთ კავკასიაში ურარტუდან იყოს შემოსული, თუმცა, აშკარაა განსხვავება მთავარ განმსაზღვრელ ელემენტებში – თემატიკაში, კომპოზიციაში, ორნამენტულ სახეებსა და თავად გამოხატულების შესრულების მანერაში. მაგალითად, კავკასიური გრავეირებული სარტყლებისთვის სრულიად უცხოა ურარტული ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი მცენარეული ორნამენტი. ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, კერძოდ ქართლში აღმოჩენილი ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების სარტყლებისთვის დამახასიათებელია გრავეირების საკუთარი სტილი, რომელსაც შეიძლება სამთავროში ეწოდოს. თავად ამ სტილით შესრულებული გრავეირებული სარტყლების გაერცელების არეალიდან გამომდინარე, მოულოდნელი არ უნდა იყოს, რომ ის კავკასიური "გრაფიკული" სტილის როგორც დასავლური – კოლხური, ასევე აღმოსავლური – განჯა-ფარაბული ვარიანტების ელემენტებს შეიცავს.

ამრიგად, აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების გრავეირებული სარტყლები საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს სამკაულისა და სხვა ნაკეთობების იმ ერთიანი სისტემის განუყოფელი ნაწილია, რომელსაც ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების მდიდარ ტრადიციასთან ერთად ამ ეპოქის მწიშმენელოვანი სიახლე – გრავეირების ერთდროული ტექნიკა და რაც მთავარია, გრავეირების საკუთარი სტილი განსაზღვრავს.

აღმოსავლეთ საქართველოსთვის დამახასიათებელი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ბრინჯაოს სამკაულთა გაგრძელებას პოულობს მრავალი საუკუნის შემდეგ ახალ ისტორიულ კონტექსტში – ქართლის სამეფოში. გვიანანტიკურ ხანაში, როცა იბერიული ოქრომჭედლობის სახით ძველი ქართული სამკაული განვითარების უმაღლეს საფეხურს აღწევს, ამ ეპოქის სამკაულის განუყოფელი ნაწილია ბრინჯაოს სამკაულის ახალი ფორმები. მათ შორის გამოირჩევა საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე, აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიაში გაერცელებული ჭკვირული ბალთები და მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთისთვის დამახასიათებელი ზოთომორფული საკინძების განსაკუთრებული სახეობა – "შესანბნეები". ამ სამკაულში თავს იჩენს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გაერცელებული ბრინჯაოს სამკაულის განმსაზღვრელი ყველა მთავარი ნიშანი: ცხოველსახოვანი მცირე პლასტიკა, წარმოდგენილი უმეტესწილად ირმებისა და ფრინველების გამოსახულებებით, ჭკვირული და გრავეირებული ორნამენტი, ორნამენტული სახეები, კერძოდ ორმაგი სპირალები და კონცენტრული წრეები. მესხეთის ჭკვირული, დისკოებური საკიდებისა და სამთავროს გრავეირებული სარტყლების მსგავსად, გვიანანტიკური ხანის ჭკვირულ ბალთებზეც ვხედავთ ისეთი დეკორატიული ელემენტების ერთობლიობას, როგორიცაა, მაგალითად, წიწვოვანი ორნამენტი ან "მორბენალი სპირალებით" მოჩარჩოება და კოპები. გვიანანტიკური ხანის ბრინჯაოს ცხოველსახოვანი სამკაული როგორც სტილისტურად, ასევე თემატიკის თვალსაზრისით, აგრძელებს ძველ ტრადიციებს. ის იქნება იმ საზოგადოების მიერ, რომელიც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე და ზოგადად, სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში არქეოლოგიურად გამოვლენილი კულტურების ტრადიციების შემვიდრება და ნათლად ასახავს ქართლის

სამეფოში სხვადასხვა კულტურის მატარებელ ეთნოსთა პოლიტიკურ ორგანიზმად გაერთიანების პროცესს.¹⁰⁶

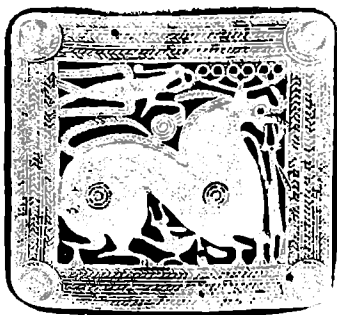
აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის სამკაულის განუყოფელი ნაწილია ნახევრადმერყევი ქვებისგან, ლითონის შენადნობებისგან დამზადებული მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამები.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ისეთი იშვიათი მასალისგან დამზადებული მძივები, როგორცაა ანტიმონი. ის ძირითადად მთიან კოლხეთსა და ყაზბეგში, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში მოიპოვებოდა და ინტენსიურად გამოიყენებოდა მხოლოდ ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებში. ამას მიწმობს თავად საბადოების რეგიონებში აღმოჩენილი როგორც ანტიმონის შემცველი შენადნობებისგან დამზადებული სამკაული და სარიტუალო ნივთები, ასევე სუფთა ანტიმონის სამკაული. ანტიმონის სუფთა სახით მხოლოდ მცირე ზომის სამკაულის დასამზადებლად იყენებდნენ. სხვადასხვა ფორმის საკიდები, მილაკები შედგენილი შემკრები მძივები, საკინძის თავები, აგრეთვე ლილები, რომლებიც მხოლოდ ანტიმონისგანაა დამზადებული, აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის ქვასათლის, წალღის, თრელიგორების, ბორნილელს სამაროვნებზე, ხოლო მთიან კოლხეთში – ბრილის სამაროვანზე.¹⁰⁷ განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქვასათლის შუაბრინჯაოს ხანის ერთ-ერთ სამარხში აღმოჩენილი ანტიმონის ზუსტად ერთნაირი 29 საკიდი ან ტანსაცმლის სამკაული, რომლებიც წინა მხარეს ოთხი სიბრტყითაა შემკული, ხოლო უკანა მხარეს, თითოეული სიბრტყის ცენტრის შესატყვის ადგილას ყულფები აქვს გაკეთებული. ეს სამკაული, რომელიც ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს შუაბრინჯაოს ანტიმონის სამკაულს წალღელდან და წინამურედინად, მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ თავისი მხატვრული ღირებულების, არამედ შუა და გვიანბრინჯაოს ხანაში შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ანტიმონის გამოყენების ტრადიციის წარმოშავლობის გამო. შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილში გამოვლენილი შუაბრინჯაოს ხანის ქვასათლისა და ნულის სამაროვნები უკავშირდება ჩრდილოეთ კავკასიიდან, კერძოდ გინჩის კულტურის არეალიდან მომდინარე მიგრაციულ პროცესებს.¹⁰⁸ ამდენად, აქ აღმოჩენილი სამკაული, განსაკუთრებით მძივები ე. ი. სამკაულის სახეობა, რომელიც

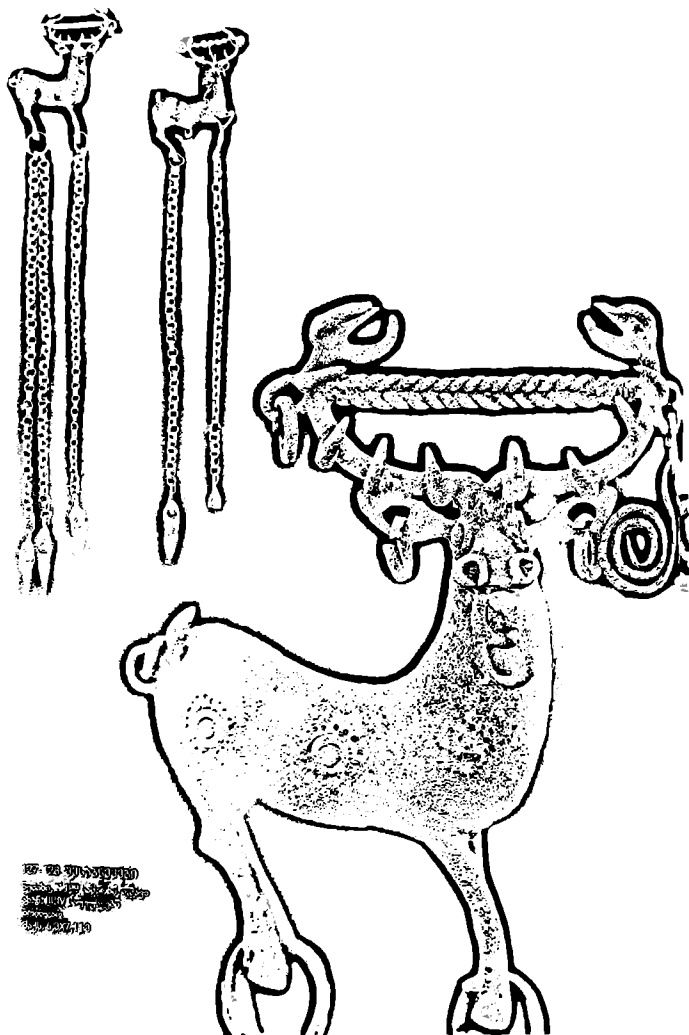
ყველაზე ადვილად ერეკლდებოდა, საინტერესოა ადგილობრივი მოსახლეობისა და ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოსული მიგრანტების კულტურების ურთიერთგავლენის თვალსაზრისით. ეს საკითხი კი, პირდაპირ კავშირშია ისეთ მნიშვნელოვან პრობლემატიკასთან, როგორცაა გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში კავკასიონის ქედის გასწვრივ ორივე მხარეს გავრცელებულ, კოლხურ და ყოზანურ კულტურებს შორის მიმართება.¹⁰⁹ როგორც ზევით აღინიშნა, ანტიმონის გამოყენება საქართველოს ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ მტკვარ-არაქსის კულტურის ეპოქაში დასტურდება. გარდა ამისა, ნიშანდობლივია, რომ ქვასათლის სამაროვანზე აღმოჩენილი ანტიმონის სამკაულს, აგრეთვე იასპისა და თეთრი ქვის მართკუთხა შემკრებ მძივებს, რომლებზეც აოღარუღია წრეები შუაში წერტილით, ზუსტად პარალელური არ ემგებება არც საქართველოს და არც ჩრდილოეთ კავკასიის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის ძეგლებზე. თუმცა, ანტიმონის სამკაული ეოლუტებიანი ორნამენტით მოგვგონებს ოქროს კვადრატულ მძივებს ბაკურიცხის ყორღანიდან. იასპისა და თეთრი ქვის მძივები ერთიანდება ე. წ. დომინოს ტიპის მძივების ჯგუფში, რომლებიც ჯერ კიდევ ადრებრინჯაოს ხანაში გამოვლენილია ბერტილდების ნამოსახლარზე (იხ. №52), პასიეთის ყორღანში აღმოჩენილი მინისებური მასის მძივების სახით, ხოლო ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში თრიალეთისთვისაა დამახასიათებელი და ნაპოვნი აგრეთვე შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, კერძოდ, სამთავროსა და ზემოლისას სამაროვნებში. საქართველოს ფარგლებს გარეთ „დომინოს ტიპის“ მძივების მხოლოდ რამდენიმე ნიმუშია ცნობილი რედიკნალგერიდან, სეკანის ტბასთან აღმოჩენილი სამაროვნებიდან, კარმირ-ბლურიდან და სრულიად უცხოა ჩრდილოეთ კავკასიისთვის.¹¹⁰ მძივებზე გამოსახული კონცენტრული წრეები კი თრიალეთურ ოქრომჭედლობაში ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული მრტივია და ეგზედება კოროგადაკრულ იასპის დისკოსებურ საკიდზე (იხ. №57). ამდენად, ქვასათლის სამაროვანზე აღმოჩენილი შუაბრინჯაოს ხანის ანტიმონის სამკაული და შესაბამისად ანტიმონის გამოყენება, „დომინოს ტიპის“ მძივები, ადგილობრივი ტრადიციების გავრცელებას უფრო შეიძლება დაუკავშირდეს, ვიდრე ჩრდილოეთ კავკასიიდან მოსული მიგრანტების მიერ გავრცელებულ სიახლეს. იგივე შეიძლება ითქვას მიგრანტების სამარხებში აღმოჩენილი სხვა სამკაულის კერძოდ, ყველაზე გამორჩეული ფორმების – ეოლუტებიანი და დისკოსებურთაიანი საკინძების შესახ-

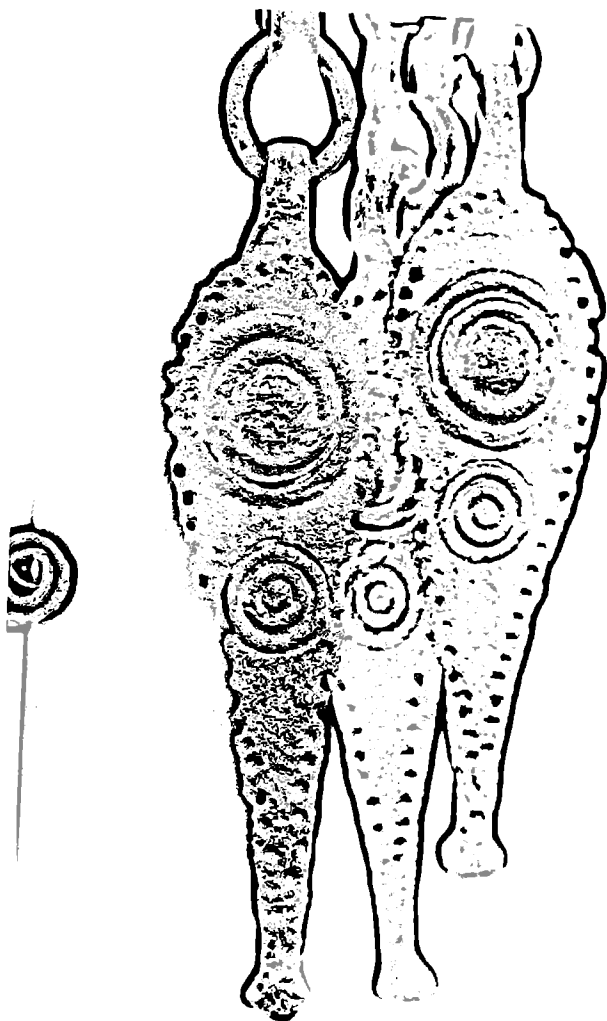

პრეზიდენტი, ვიცი, რომ გინდათ, რომ ჩვენს ქვეყანაში

7

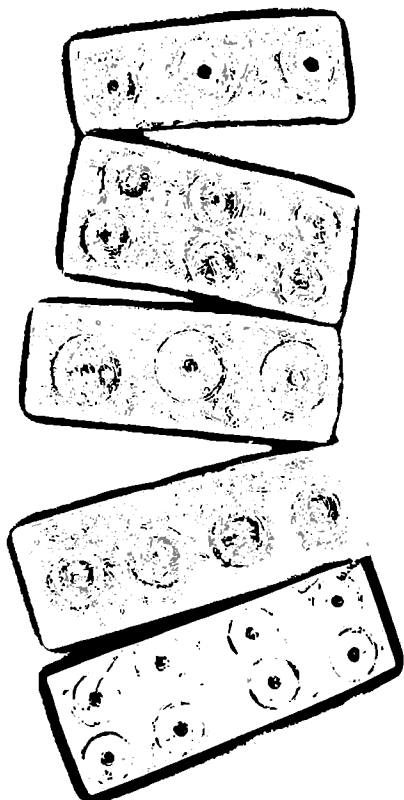

ებ (იხ. №18-21), რომელიდან შუაბრინჯაოს ხანაში საქართველოს ტერიტორიაზე მხოლოდ მეორე ტიპია გავრცელებული.¹¹¹

გვიანბრინჯაოს ხანის სუფთა ანტიმონისგან დამზადებული სამკაულიდან ყურადღებას იპყრობს თრეღორების სამაროვანზე ქალის სამარხში ნაპოვნი ყელსაბამი, რომელიც შედგენილია სხვადასხვა ფორმის, მათ შორის ე. წ. აღმოსავლურქართული ტიპის ცულის ფორმის და ბორბლისებური მძივ-საკიდებით, აგრეთვე კვადრატული შემკრები მძივებით. ამ ტიპის მილაკებით შედგენილი შემკრები მძივები, რომლებიც ფართოდ იყო გავრცელებული კავკასიაში შუა და გვიანბრინჯაოს ხანაში, სუფთა ანტიმონისგან და კალისგან დამზადებული ნიმუშების სახით გვხვდება ირგანჯისა და წალე-ლის სამარხებში.¹¹² ანტიმონის მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამები გვიანბრინჯაოს ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე სამკაულის მოდის ერთ-ერთი ტენდენცია იყო. ამას მოწმობს არა მხოლოდ მათი დიდი რაოდენობა, არამედ, მაგალითად, თრეღორების ყელსაბამისა და ბორბილელში აღმოჩენილი ერთ-ერთი ყელსაბამის შემადგენელი ზუსტად ერთნაირი მძივები, რომლებიც წაგრძელებული, გვერდებში გამოპოტყული ფორმით გამოირჩევა.

სარდინოს, აქატის, მომწვანო-მოცისფრო, ლურჯი, შავი მინისებური მასისა და თეთრი ფერის მინერალის – ტალკისგან დამზადებული სხვადასხვა ფორმის, მათ შორის ე. წ. დომინოს ტიპის, ასევე დაკბილული, კონცენტრული წრეებით შემკული მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამებით გამოირჩევა ქვემო ქართლის, კერძოდ განთიადისა და ელი-ბაბას სამაროვნები.¹¹³ თრიალეთში გვხვდება ეგვიპტური ფაიანსის მძივები, რომლებიც ძვ. წ. II ათასწლეულიდან ფართო სავაჭრო მიმოქცევაში იყო.

129. მძივები

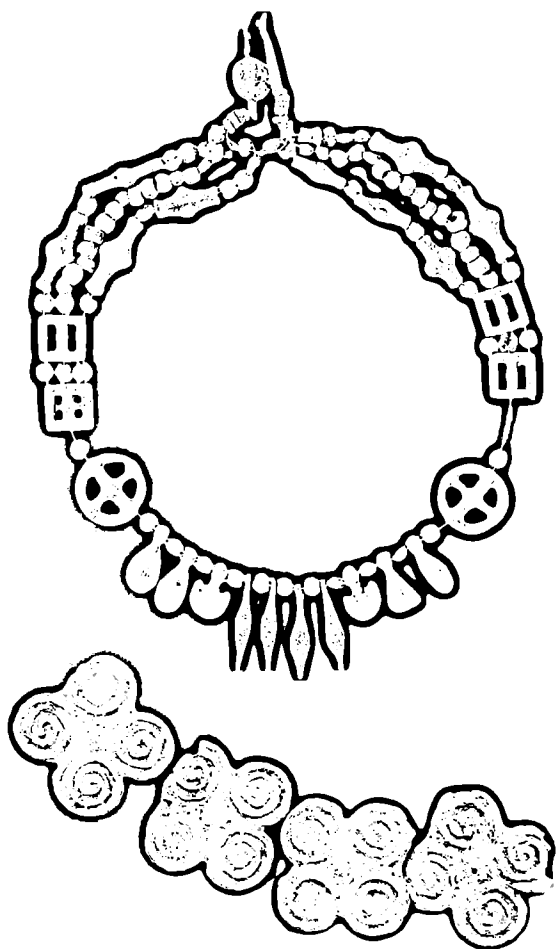
ქვესათალი, №8 სამარხი, შიდა ქართლი
ძვ. წ. II ათასწლეული
თიანეთი (?), კოლინი (?)
მატ. 3,2X1,1 სმ

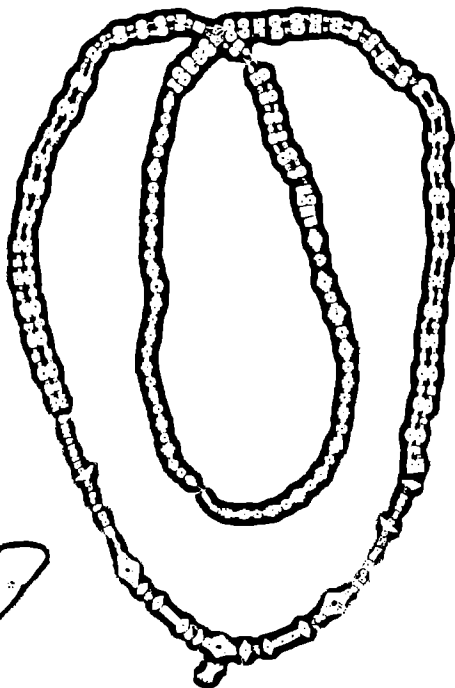
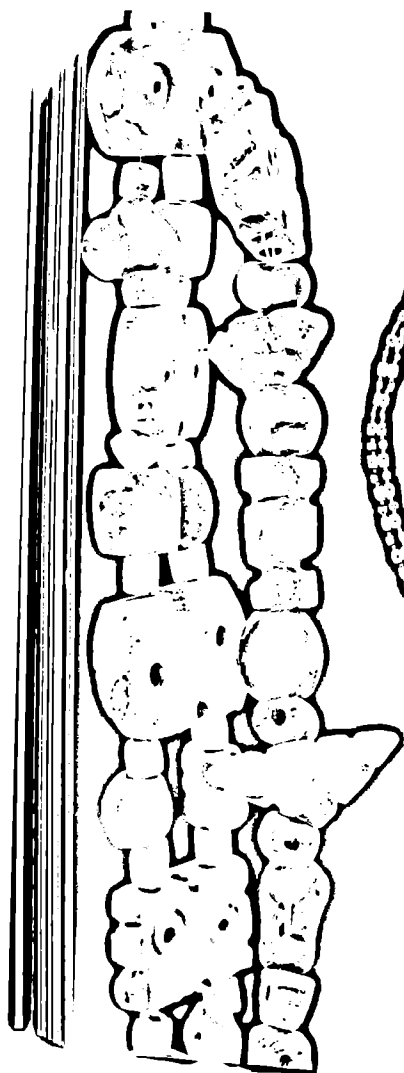
130. ყელსაბამი

ჭალბორბიკორები, თბილისი
ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარი
ანტიმონი, ბრინჯაო
წონა 98 გრ

131. ლილიპი

ქვესათალი, №8 კოლექტორი სამარხი, შიდა ქართლი
ძვ. წ. II ათასწლეული
ანტიმონი
2X1,9 სმ

32. 807105580
 necklace, 19th century
 No. 1, VII-VI, 19th century
 19th century, 19th century, 19th century
 19th century, 19th century, 19th century

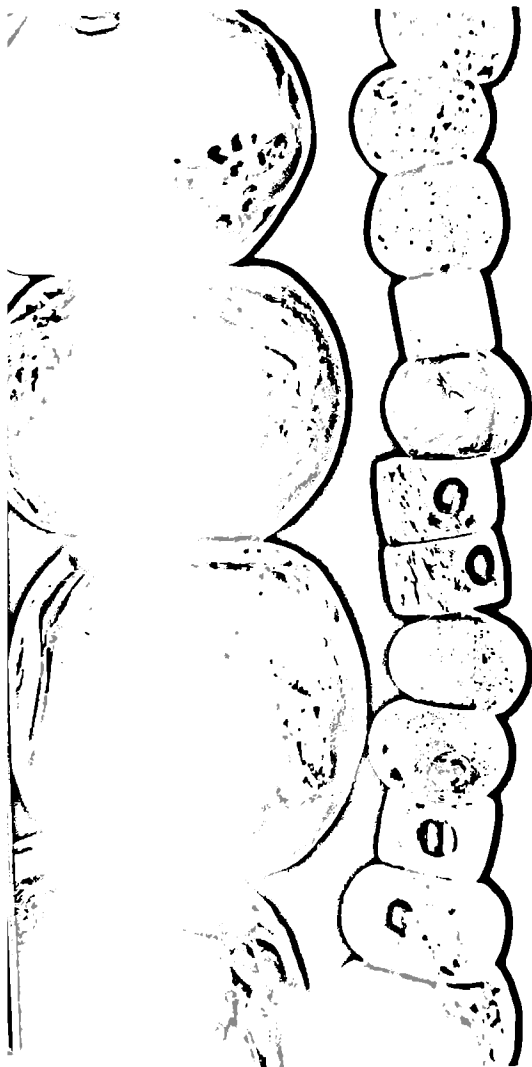
133. ყელსაგამი:

ნაღვა, ქვემო ქართლი
გ. ნ. მათაბულაძის მეორე ნაბეჭადი
სარდლონი, შინის-გარე მანა
თაბაშდროვე ასიზის სიგრძე სიგრძე 77 სმ

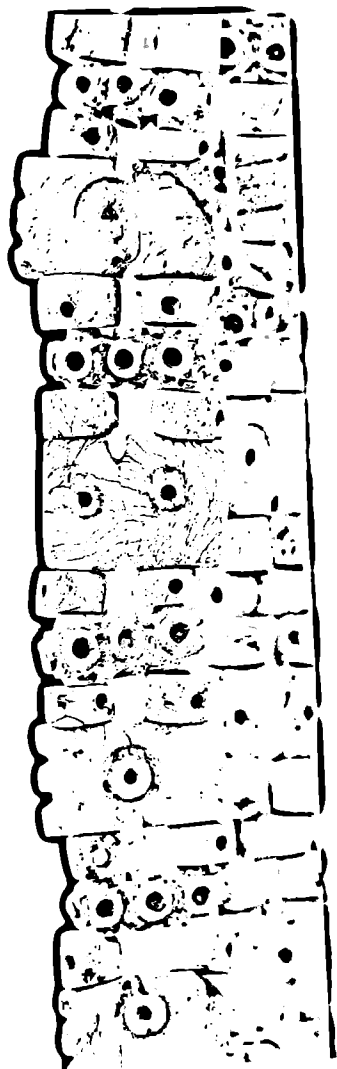
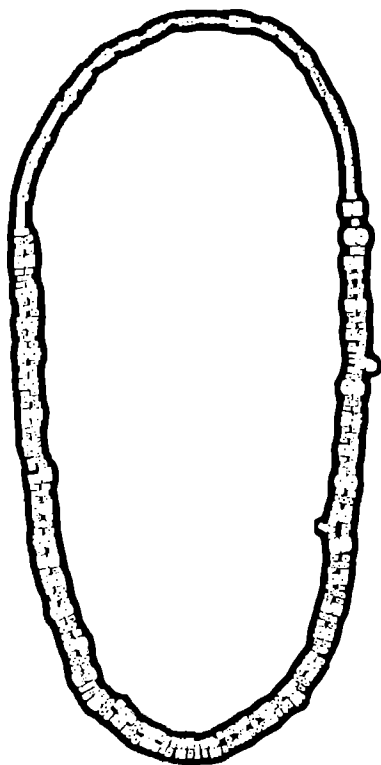

134. ყელსაგაში

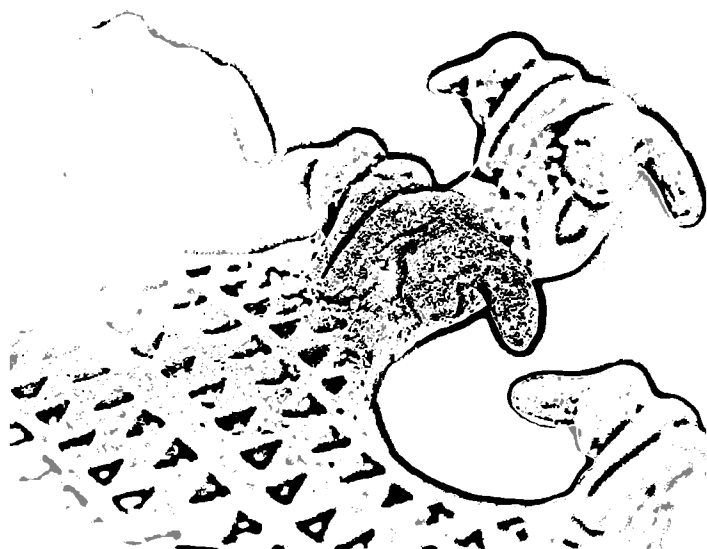
ბეშტაძენი, ქვემო ქართლ
მკ. 6. VIII-VI საუკუნეები
საარქიტექტონო
თანამედროვე ასპინძის ხეობაში 27 სმ

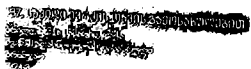
ქვემოთაა
განაწილებულია
ქვემოთაა
განაწილებულია
განაწილებულია

მე-6, ყელსაბამი
მე-7, კუთხის ქვედა
მე-8, VI-VI საფეხურზე
მე-9, მე-10, მე-11, მე-12

კრწანთის გარეგანი კულტურა

"ისტორიულობის უარყოფა თქმულებას მნიშვნელობას ვერ წარმოშვებს. ის, რაც შეიძლება არ მომზადარიყო, ნათქვამი მაინც არის" (ი. ი. ბაზოვანი, "მითის შინაგანი სიმართლე", 1869 წელი).

ოქროს საწმისი, რომლის მოსაპოვებლად საბერძნეთის საუკეთესო გმირებმა განახორციელეს საზღვაო მოგზაურობა შორეულ ქვეყანაში; მეფე აიეტი – მზის ღმერთის, პელიოსის ვაჟი, რომლის დაგლეხების შესრულებას იასონი მხოლოდ მეფის ასულის, გრძნეული მედეას დახმარებით შეძლებს – არგონავტების მითის ეს რამდენიმე მთავარი ელემენტი ასახავს ბერძენთა დამოკიდებულებას იმ ქვეყნისადმი, რომელსაც პომეროსიდან მოყოლებული არა მხოლოდ ძველი ბერძენი პოეტები, არამედ ისტორიკოსები აია/კოლხეთს უკავშირებენ.¹¹⁴ ბერძენთა ინტერესი შორეული ქვეყნისადმი და იქ მისაღწევად ზღვის გადაცურვა იყო ის ისტორიული მარცვლი, რომელმაც დასაბამი მისცა არგონავტიკის ციკლის თქმულებებს. ბერძენთა სწორედ ამ მისწრაფების რეალური გამოვლინებაა დიდი ბერძნული კოლონიზაციის სახელით ცნობილი ფენომენი. პირველად არგონავტებმა შეძლეს დღევანდელ ბოსფორის სრუტეში "მოხეტიალე კლდეების" (პლანქების) დაბრკოლების გადალახვა, რის გამოც ჯერ კიდევ პომეროსი უწოდებს მათ ხომალდს "ყველასთვის სანუკვარ არგოს" ("ოდისეა", XII, 59-72), ხოლო პინდარე არგონავტებს "ნახევრად ღმერთებად" იხსენიებს (IV პითიური ოდა, 210-213). ძველი ბერძნული ტრადიციის თანახმად, არგონავტები ტროის ომის მონაწილეთა მამები იყვნენ და, შესაბამისად, არგონავტების ლაშქრობა მიკენურ ეპოქაში ე. ი. დაახლოებით ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეებში ივარაუდება. ასეთ ადრეულ ხანაში შავი ზღვისკენ გზის გაკვლევა საგმირო საქმე იყო, რის გამოც არგონავტების ლაშქრობა აქტუალური თემა გახდა ბერძნული ეპიკური პოეზიისათვის. ისტორიულ რეალობაში ამ მოვლენის მნიშვნელობაზე მეტყველებს ტროის ომი,¹¹⁵ ხოლო მოგვიანებით, ძვ. წ. VII საუკუნიდან – ბერძენთა საკოლონიზაციო მოძრაობა შავი ზღვისპირეთში.

ერთი მხრივ, ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება მიკენურ ხანაში შავი ზღვისპირეთში ბერძენთა გამორჩენის პირდაპირ დაზუსტებულ გზაზე არქეოლოგიური მასალა.

თუმცა, მიკენურ B ხაზოვან წარწერებში მოხსენიებული საკუთარი სახელების წაკითხვა, როგორცაა "აიაია", "აიატეს", "კოიდა", "იასონ", კოლხურ-მიკენური კონტაქტების ვარაუდის საფუძველს იძლევა და არგონავტების ლაშქრობა ბერძენ-აქაველ მეზღვაურთა შავ ზღვაზე არარეგულარული ხასიათის ნაოსნობის ანარეკლი უნდა იყოს.¹¹⁶ მეორე მხრივ, დღევანდელ კოლხეთთან დაკავშირებული ლინგვისტური და არქეოლოგიური მონაცემები ნათლად ასახავს მითის ისტორიულ ფონს.

საწმისის ძველი ბერძნული სახელწოდება კადა "კოას", რომელიც მიკენურ ტექსტებში დასტურდება ფორმით *KO-WO*, არაინდოევროპული წარმოშობისაა და შესაბამისად, ბერძნულისთვის უცხოენოვანი ელემენტია. შემთხვევითი არ არის, რომ ის კოლხურ სამყაროს, კერძოდ ქართველურ "ტყავ/ტყო"-ს (ქართული "ტყავი", მეგრულ-ლაზური "ტყვბ/ტყობ") უკავშირდება. საწმისის ბერძნული სახელწოდება, ასევე ქართველური წარმოშობის სხვა სიტყვები ბერძნულ ენაში აჩვენებს, რომ ქართულ-ზანური (ქართულ-კოლხური) დიალექტური ერთობა ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისისთვის უკვე დაშლილია.¹¹⁷ ამ გლოტოქრონოლოგიურ მონაცემებს კარგად შეესაბამება კოლხების ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისის არქეოლოგიური მონაცემები, კერძოდ, შავი ზღვის სანაპირო ზოლსა და ცენტრალურ კოლხეთში გამოვლენილი ე. წ. პროტოკოლხური კულტურა, რომლის მთავარი განმსაზღვრელია თვითმოფიჯი კერამიკა. ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან ზანურენოვანი ე. ი. მეგრულ-ჭანური მოსახლეობის უფრო ფართოდ დამკვიდრებას დღევანდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უკავშირდება იმ კულტურის შექმნა, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში "კოლხური ბრინჯაოს კულტურის" სახელითაა ცნობილი და ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარს მოიცავს. შემთხვევითი არ არის, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ასურულ წყაროებში

ჩნდება ცნობები შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ქვეყნის შესახებ, რომელიც „კოლხის“ სახელით იხსენიება; ძვ. წ. VIII საუკუნის ურარტულ წყაროებში „კოლხას“ ან „კოლხას“ სახელით იხსენიება სახელმწიფო, რომლის ძალაუფლება სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის დიდ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა; განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ძვ. წ. VIII საუკუნის ბერძენი პოეტი ევმელოს კორინთელი სწორედ არგონავტების მითთან დაკავშირებით ახსენებს „კოლხიდას“ ქვეყანას.¹¹⁸

კოლხურ ბრინჯაოს კულტურას, როგორც ერთიან სისტემას, ქმნის კულტურის მახასიათებელი ყველა ელემენტი, რომლებიც გამოვლენილია სხვადასხვა არქეოლოგიურ კომპლექსში – ნამოსახლარებზე, განძებში, სამაროვნებზე: ტიპური კოლხური ორნამენტირებული კერამიკა, ხის არქიტექტურა, მეურნეობის ცალკე დარგებათ ჩამოყალიბებული მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა, რაც მთავარია, მეტალურგია და ლითონის მრავალფეროვანი ნაკეთობები, მათ შორის, სამკაული. სწორედ იმ პერიოდში, როდესაც არგონავტების მითური ლაშქრობა იგარუდება, მთელ შავიზღვისპირეთში მხოლოდ კოლხეთის სანაპირო ზოლია დასახლებული, რასაც ნათლად ასახავს სტრაბონის სიტყვები: „კარგადაა ნათქვამი [პომპონიუსთან] ყველასთვის საწუგარი არყო“, ენიადან ხომალდით მოგზაურობა მოხდა ცნობილ და კარგად დასახლებულ ადგილებში“ (სტრაბონი, „გეოგრაფია“, I, 2, 40).¹¹⁹ როგორც ქვევით დავინახავთ, კოლხური ბრინჯოს კულტურა მთის კიდეზე მტ „ისტორიულს“ თავისი ერთ-ერთი მთავარი კომპონენტით – ცხოველსახოვანი სამკაულით ანიჭებს, რომელსაც წინ მსაშენელოვანი ფაქტი უძღვის: ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისამდე კოლხეთის დაბლობზე სამკაული თითქმის არ გვხვდება. მაგრამ ნიშნავს ეს, რომ კოლხური ბრინჯოს კულტურის საწყის ეტაპზე არ არსებობდა მისი კრალიცია?

ლითონის სამკაული რომ თავიდანვე კოლხური კულტურის განუყოფელი ნაწილია, ცხადყოფს მისი აღმოჩენის ფაქტები კოლხეთის კარგად სტრატოფიციტირებულ უძველეს ნამოსახლარებზე კულტურის სხვა მახასიათებლებთან, კერძოდ, არქიტექტურის ნაშთებთან, კერამიკასთან და, რაც მთავარია, ლითონის იარაღებთან ან მეტალურგიასთან დაკავშირებულ ნივთებთან ერთად. ამდენად, კოლხეთის ძვ. წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარებზე თავისი პირველადი ფუნქციით

დადასტურებული სამკაულის თუნდაც ერთი ნიმუში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს, თუმცა ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების ეთნოტიკური გეოგრაფია და მხატვრული აზროვნება ჩანს მხოლოდ უძველესი კოლხური კერამიკის სრულიად გამორჩეულ ორნამენტურობაში.

ფიჭორის პროტოკოლხური კულტურის ნამოსახლარის ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრით დათარიღებულ VIII ფენაში ოგალური, ბოლოებგაწვრილებული, ბრინჯაოს ერთნახევარი სასაფეთქლე ხეია აღმოჩენილია გიშრისა და მინისებური მასის მიძევბთან ერთად.¹²⁰ სამკაულის შემცველობით პროტოკოლხური კულტურის შუაბრინჯაოს ხანის კომპლექსებიდან გამოირჩევა ანაკლიის II ნამოსახლარი. აქ აღმოჩენილი ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრით დათარიღებული სამკაული კავშირს ავლენს როგორც წინამორბედ ადრებრინჯაოს ეპოქასთან და ამის მოწმობაა ვერცხლის ერთნახევარი სასაფეთქლე ხეია, ასევე კოლხეთის გეინბრინჯაო-ადრეკინის ხანის სამაროვნებსა და ნამოსახლარებზე აღმოჩენილ მასალებთან: ბრინჯაოს გარსაკერავიან თიხის მიძევბს პარალელები მოეპოვება მხოლოდ ცაიშის სამაროვანზე, ჩოლოქისპირა და ყულევის ნამოსახლარებზე, სადაც ისინი მიძევბის ჩამოსასხმელ ყალიბებთან ერთად აღმოჩენილი.¹²¹ აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრით დათარიღებული ურეკის უძველესი კოლხური განძისა და ცალკეული შემთხვევითი აღმოჩენების სახით დადასტურებული ბრინჯაოს იარაღების, განსაკუთრებით კოლხური ცულის პროტოტიპების სიმრავლის ფონზე, კოლხეთის ნამოსახლარების ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი საუკუნეების ფენებში სამკაული თითქმის არ გვხვდება. თუმცა, ნოსირის ნამოსახლარის ამ პერიოდის ფენებში დადასტურებულია სპილენძის საკინძის ფრაგმენტი და სფერული მძივი, რომლებიც სპილენძის იარაღებთან, ლითონის ჩამოსასხმელ თიხის ყალიბებთან და ციცებებთან ერთად იქნა ნაპოვნი.¹²² ყურადღებას იპყრობს ფიჭორის ნამოსახლართან ახლოს, გაგიდაში ზღვის ნაპირზე შემთხვევით ნაპოვნი ბრინჯაოს ნივთების ჯგუფი, რომელიც ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში მთელ კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული სამკაულის და იარაღისგან შედგება. დისკოსებურთავიანი საკინძები და სპირალურბოლოებიანი ე. წ. მამალი დუგებები, აგრეთვე შუბისპირები და სატ-

ვერისპირები, რომლებიც იქვე აღმოჩენილ ლულო-ვანი ძეგლის ფრაგმენტის საფუძველზე სამარხულ ინვენტარადაა მიჩნეული.¹²² შემთხვევითი აღმოჩენა ვერ გამოდგება იმის მყარ არგუმენტად, რომ ამ პერიოდში კოლხეთის დაბლობზე სამკაული დაკრძალვის რიტუალის შემადგენელი ნაწილი იყო, რადგან ჯერჯერობით არ ფიქსირდება თავად დაკრძალვის არც კრემაციული და არც ინჰუმაციური წესი. ეს უფლებას იძლევა ვივარაუდოთ მიცვალებულის მიწის ზედაპირზე დატოვების ან ე. წ. პავერზე დაკრძალვის საკმაოდ გავრცელებული წესი, რომელიც, ბუნებრივია, არ ტოვებს არქეოლოგიურ კვალს. კოლხური კულტურის იმ ეტაპზე, როცა არ დასტურდება სამარხები, ხომ არ გვაქვს საქმე არგონავტების მიერ ნანახ (აპოლონიოს როდოსელი, „არგონავტიკა“, სქ. III, 202) და გვიანდელბერძნულ წყაროებში აღწერილ კოლხურ წეს-ჩვეულებასთან, რომლის მიხედვითაც, მიცვალებულებს კი არ კრძალავდნენ, არამედ ტყავში ახვევდნენ და ხეებზე დაკიდებულს ტოვებდნენ? მაშინ ნათელი ხდება ძვ. წ. III-II ათასწლეულებში სამკაულის სიმცირე კოლხეთის დაბლობზე, სადაც ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისამდე არ გვხვდება სამარხები – არქეოლოგებისთვის სამკაულის მთავარი წყარო. აღსანიშნავია, რომ ცენტრალურ კოლხეთში გამოვლენილ უძველეს სამაროვნებზე სწორედ ზევით აღწერილი რიტუალის შესრულება ივარაუდება პირველ ეტაპად, რის შემდეგაც ხდებოდა ძეგლებისა და ნივთების მიწაში, კერძოდ, კოლექტიურ ორმოსამარხში ჩადება ე. ი. მეორადი დაკრძალვა.¹²³

სრულიად განსხვავებული სურათი გვაქვს მთიან კოლხეთში. რაჭაში, კერძოდ, ბრილის სამაროვანზე საკმაოდ დიდი რაოდენობით დასტურდება სამკაული, ასევე ბრინჯაოს იარაღები რომლებიც ძირითადად შუაბრინჯაოს ხანის ქვაბათალისა და ნულის სამაროვნების, აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიის მასალების საფუძველზე შუაბრინჯაოს ხანით, ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველი ნახევრით, ან ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეებით თარიღდება, ხოლო უკანასკნელ წლებში ჩატარებულ ტექნიკურ კვლევებზე დაკრძალვით – ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულითა და I ათასწლეულის დასაწყისით.¹²⁵ ბრილის სამაროვანზე ერთ სამარხში უმეტესწილად რამდენიმე მიცვალებული ერთად და დაკრძალული. ბრინჯაოს სრულიად გამორჩეულ სამკაულთან ერთად, რომლებიც მხოლოდ ბრილის სამაროვანზე და კავკასიონის ქედის მეორე მხარეს, დიგორიის მხარეში დასტურდება,

დიდი რაოდენობით გვხვდება კავკასიაში ფართოდ გავრცელებული ბრინჯაოს სამკუთხავანიკეთიანი შესქელებული ლერესგან დამზადებული სამაჯურები, ვერცხლის ოვალური სასაფეთქელ ხეიბები, ბრინჯაოს ერთნახევარი ხეიბები და რაც მნიშვნელოვანია, სამკაულის ის სახეობები, რომლებიც გვიანბრინჯაოს ხანის შემდეგ, დაახლოებით ძვ. წ. XIV-XIII საუკუნეებიდან წვეტეს არსებობას. ესენია საკინძები სოკოსებური, პირამიდული ფორმის თავებით, როგორც სადა, ასევე ორნამენტებული დისკოსებური მასისგან დამზადებული საკინძები, რომელთა თავები შემკულია გრავირებული წიწვისებური ორნამენტით და პუნსონური წერტილებით შედგენილი წრეებით, ზუსტი პარალელები არ ეებნებათ.¹²⁶ ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებისთვისაა დამახასიათებელი აგრეთვე გიშრის, ანტიმონის მძივები და ცისფერი მინისებური მასისგან დამზადებული წერტილი მძივები – ე. წ. იოტები. ნიშანდობლივია, რომ ეს უკანასკნელი გვხვდება ანაკლიისა და ფიჩორის ადრეულ ნამოსახლარებზე. ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებში გიშრის მძივები საქართველოს ტერიტორიაზე იშვიათობას წარმოადგენდა და დიდი რაოდენობით მხოლოდ ნულისა და ქვაბათალის სამაროვნებზე დასტურდება, სადაც ისინი ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთ კავკასიიდან, კერძოდ გიშრის საბადოებით მდიდარი დაღესტნიდან უნდა იყოს შემოტანილი.¹²⁷ გვიანბრინჯაოს ხანაზე გარდამავალ პერიოდში გიშრის მძივები თავს იჩენს შიდა ქართლში, კერძოდ წაღვლისა და სამთავროს სამაროვნებზე. ამდენად, ბრილში აღმოჩენილი გიშრის ბიკონუსური მძივები, რომლებიც ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში კოლხეთში მასობრივად გავრცელებულ, კარგად დამუშავებული გიშრის სფეროსებურ მძივებთან შედარებით სიუხეშით გამოირჩევა, სავარაუდოდ, ზემო იმერეთში დღესაც არსებული გიშრის საბადოების პირველად ათვისების შედეგი უნდა იყოს.¹²⁸ როგორც უკვე აღინიშნა, რაჭა-სვანეთი განსაკუთრებით მდიდარი იყო ანტიმონის საბადოებით, რასაც მოწმობს ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი ანტიმონის მძივები, ისევე როგორც ანტიმონის მაღალი შემცველობის სპილენძის შენადნობებისგან დამზადებული სამკაული, კერძოდ, საკინძები და სარიტუალო ნივთები. განსხვავებით ბორნილეუს, თრელიგორების სამაროვნებზე აღმოჩენილი ანტიმონის მძივებისგან, ბრილის მძივები დამზადებული უნდა იყოს არა თვითნაბადი ანტიმონისგან, არამედ ანტიმონისგან, უკვე როგორც საგანგებოდ გამოდნობილი ლითონისგან. ეს „კავკასიის

მეტალურგიული თავისებურება" კი მოულოდნელი არ უნდა იყოს რაჭის ტერიტორიაზე, რომელიც კავკასიის ერთ-ერთ მთავარ მეტალურგიულ კერას წარმოადგენდა.¹⁰⁹

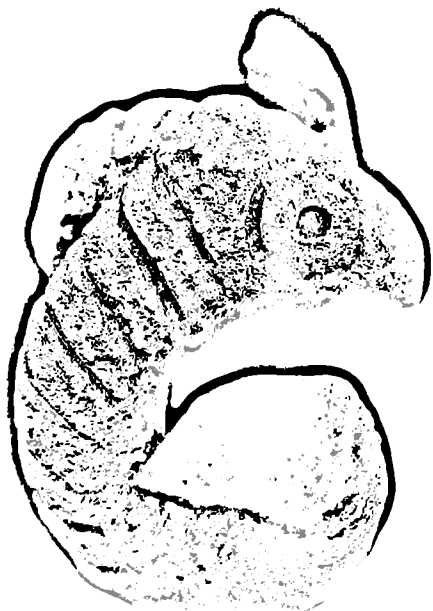
ბრილის №12, 31ა სამარხებში აღმოჩენილია ბრინჯაოს საკიდები და შტანდარტები, რომლებიც არა მხოლოდ ლითონის შენადნობებით, არამედ მხატვრული დამუშავებით და რაც მთავარია, ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებებით გამოირჩევა. აღსანიშნავია, რომ ვერძის გამოსახულებები ასეთი დიდი რაოდენობით ერთ არქეოლოგიურ ძეგლზე სხვაგან არსად დასტურდება, მათ შორის, არც სვანეთში და ჩრდილოეთ კავკასიაში, სადაც მსგავსი ნიმუშებია აღმოჩენილი. აღმოჩენის ადგილის მიხედვით ამ ტიპის ნივთების შემცველ სამაროვნებს მიაკუთვნებენ ე. წ. "რაჭა-დიგორიის კულტურას", რომელიც გავრცელებული იყო მხოლოდ რაჭის, აგრეთვე სვანეთის ჩრდილოეთ ნაწილში და კავკასიონის ქედის მეორე მხარეს – ჩრდილოეთ კავკასიაში, კერძოდ დიგორიის არეალში.¹¹⁰

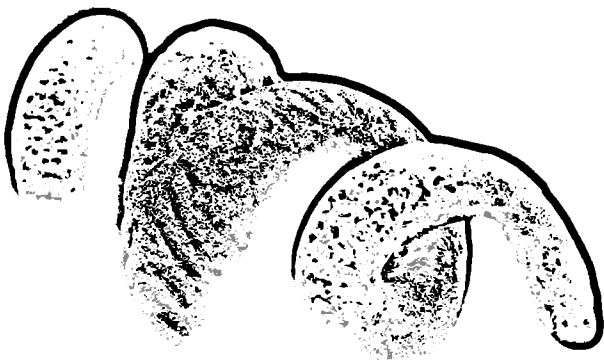
განზე გაშლილი, სიბრალურად დახვეწილობით ანი ვერძის თავის მთლიანად სხმული სკულპტურული გამოსახულებები რომ საკიდებია, ამაზე მიანიშნებს ნახევრეტი, რომელიც იქმნება ვერძის თავის უკანა მხარეს რქებს შორის განივად ჩასმული დეროთი. ცხოველის სახეზე და რქებზე გრაფირებითაა გამოფენილი ხაზები და თვალების აღმნიშვნელი წრეები. საკიდების ეს ტიპი, რომელიც პირველ ჯგუფად შეიძლება გამოიყოს, დასტურდება ჩრდილოეთ კავკასიაში, კერძოდ, ფასკაუსა და ზემო რუთხის სამაროვნებზე. მათი გვიანდელი ნაირსახეობები გვხვდება ისევ ბრილის, თლიას სამაროვნებზე და სვანეთში.¹¹¹

ზევით აღწერილი საკიდების მსგავსი ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებებითაა შემკული მეორე და მესამე ჯგუფის საკიდები და აგრეთვე ცულის ფორმის შტანდარტები.

საკიდების მეორე ჯგუფს ქმნის მცირე ზომის სამკუთხა მოყვანილობის საკიდები, რომლებიც ვერძის სტალიზებულ, მთლიანად სხმულ სკულპტურულ გამოსახულებებს წარმოადგენს და შემკულია ე. წ. ლენტისებური სამკუთხედების ორნამენტით. ეს უკანასკნელი იქმნება პირიწინაგან ხაზს შორის მოქცეული ტეხილი ხაზებით. საკიდის ეს სახეობა მხოლოდ მთიანი

138-140. სამარხები ვერძის თავის გამოსახულებით
სკოლა, №12 ქვეყნის სამარხი რაჭა
ე. წ. მ. ათასწლეულის დასასრული
ანტიმონიანი სილენტი
5,4 X 2,2 სმ; 4,1 X 1,6 სმ; 2,7 X 1,6 სმ

კოლხეთისთვისა და მახასიათებელი: ორი ნიშნული აღმოჩენილია ბრილის №12, 31ა სამარხებში, ხოლო ერთი ცალი უშუალოდ შემთხვევითაა ნაპოვნი.¹² ისინი საკიდებადა მიჩნეული ვერძის თავის ზედაპირზე და ქვევით გაკეთებული ნახვრეტების გამო. ვერძის სკულპტურული გამოსახულებები ბრინჯაოს საკიდების სახით სვანეთში ფართოდ იყო გავრცელებული და ადრეული ნიშნულებიდან აღსანიშნავია ქართვანის სამაროვანზე აღმოჩენილი სამკუთხატიანი ვერძის შეწყვილებული გამოსახულებები, რომლებიც ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით თარიღდება.¹³

ბრილსა და უშუალოდ აღმოჩენილი ვერძის სტილიზებული გამოსახულებები მოგვაგონებს სამკუთხედების სხვადასხვა ვარიაციებით, მათ შორის ე. წ. ლენტისე-ბური ორნამენტის სახით, შემკული ფრინველებისა და თხების სკულპტურული გამოსახულებების ფორმის საკიდებს, რომლებიც აღმოჩენილია კახეთში, კერძოდ, ძვ. წ. XIV-XIII საუკუნეებით დათარიღებულ მელაანის ფეხების სამაროვანზე, შილდას სამლოცველო კომპლექსში.¹⁴ სამკუთხედებით შემკული ზოომორფული სკულპტურული გამოსახულება, რომელიც თავს იჩენს მთიან კოლხეთშიც, ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული ლჭაშენ-წითელგორის კულტურისთვის დამახასიათებელი ბრინჯაოს სამკაულისა და შტანდარტების მხატვრული კონცეფციის ძირითადი ელემენტია და სათავეს იღებს ცენტრალური ანატოლიის, კერძოდ, ალაჯას ჯგუფის ადრებრინჯაოს ხანის ნიშნულებში. მეორე ჯგუფის საკიდები თავისი შეხერილი ფორმით სტილისტურად უფრო მეტ მსგავსებას აქვთ ლჭაშენ-წითელგორის კულტურისთვის დამახასიათებელი ზოომორფული საკიდების წარმოების მეორე მნიშვნელოვან კერაში — მესხეთში დამზადებულ ნიშნულებთან. მარადიულობისა და უკუდავების სიმბოლოდ მიჩნეული აღმა-დაღმა სვლის გამომხატველი, წვერით ვრცლანაზიანი მიმართული სამკუთხედების რიგი, რომელიც ერთ-ერთი მთავარი ელემენტია გვიან-ბრინჯაოს ხანაში მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული სამკაულის, შტანდარტებისა და სატყეურების თავების დეკორში, კვეთით შესრულებული წვერილი სამკუთხედების სახით წარმოდგენილია აგრეთვე ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილ მესამე ჯგუფის საკიდებზე და ცულის ფორმის შტანდარტებზე.¹⁵ იმ გარემოების ფონზე, რომ ცენტრალურ კოლხეთში,

11-142. საკიდები ვერძის თავის გამოსახულებით

ბრილი, №31ა სამარხი, რაჭა
ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრული
ბრინჯაო
მ.9 სმ

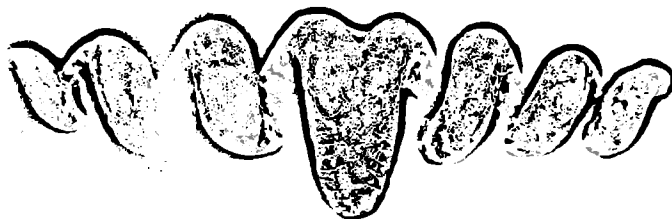
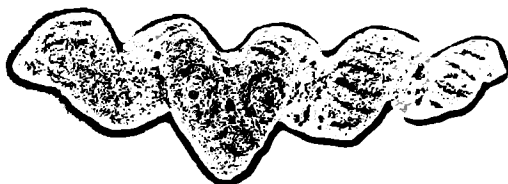
143. საკიდები ვერძის თავის გამოსახულებით

ბრილი, №12 სამარხი, რაჭა
ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრული
ბრინჯაო
მ.1 სმ

144. საკიდი ვერძის თავის გამოსახულებით

ბრილი, №31ა სამარხი, რაჭა
ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრული
ბრინჯაო
მ.5 სმ

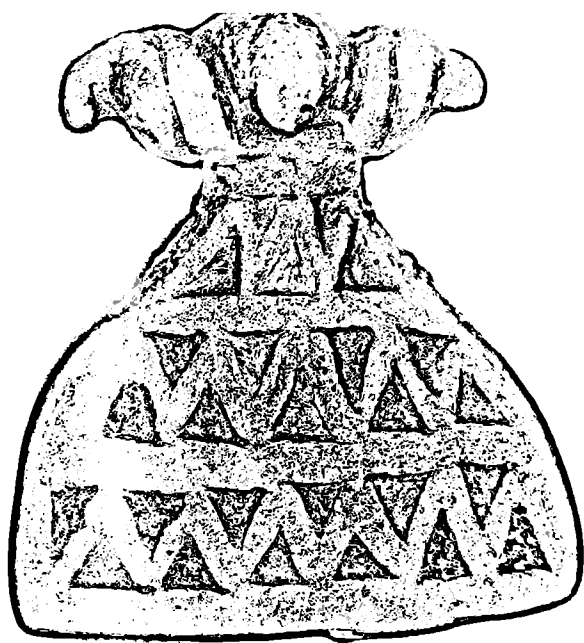
რომელიც გარშემორტყმულია ძვ. წ. II ათასწლეულის სამკაულის შემცველი ისეთი კომპლექსებით, როგორებიცაა აფხაზეთის დოღმენები, პრილის სამაროვანი, მესხეთის სამაროვნები, შიდა ქართლის სამაროვნები, ძვ. წ. I ათასწლეულამდე არ გვხვდება მხატვრული თვალსაზრისით გამორჩეული ლითონის სამკაული ან სხვა ნიშნები, ნიშანდობლივია, რომ ურეკის უძველესი კოლხური განძის შემადგენელ ერთ-ერთ ცულზე ვხვდებით სწორედ ლენტისებურ სამკუთხედებს.¹⁴⁶

საკიდების მესამე ჯგუფში გაერთიანებულია დიდი ზომის საკიდები, რომლებიც ცულ-შტანდარტებს უკავშირდება და ფორმის მიხედვით ორ ტიპად შეიძლება დაიყოს: 1. საკიდები მიჩნეულია ყრისთავებით შეერთებული ორმაგი ცულის იმიტაციად მათთან ერთად აღმოჩენილი ცულების, აგრეთვე მსგავსი ფორმის შტანდარტების გამო, რომლებიც აწეული დაბოლოებით, ორნამენტითა და ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებებით შემკული სატარე მილით გამოირჩევა. ზედა ნაწილში, ყუნწთან საკიდები შემკულია ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებით, ხოლო ქვედა ნაწილში – გეომეტრიული ორნამენტით. ეს უკანასკნელი ორივე საკიდის შემთხვევაში წარმოადგენს დაღარულ ოთხკუთხედს, რომელიც მოთავსებულია სოღარული ნიშნებით, კერძოდ წრის გარშემო სხივისებურად განლაგებული სამკუთხედებით შემკულ ორ დისკოს შორის. მესხეთში აღმოჩენილი ე. წ. ჩანგლისებური საკიდების განხილვისას როგორც აღინიშნა, ხაზებით შემკული ოთხკუთხედები მიჩნეულია მიწის სიმბოლოდ. შესაბამისად, პრილის საკიდებზე მზის სიმბოლოებისა და ოთხკუთხედის ერთობლიობა კოსმოგონური შინაარსის შემცველი უნდა იყოს.¹⁴⁷ მთლიანობაში საკიდი ვერძის თავის სტილიზებულ გამოსახულებად შეიძლება იქნეს აღქმული, რომელზეც დისკოები თვალსაშვსა შეესაბამება, მათ შორის მოთავსებული სწორკუთხა ფირფიტა – პირს, ხოლო თავად "ორმაგი ცულის პირები" – რქებს. 2. ე. წ. აღმოსავლურქართული ცულის ფორმის საკიდი, რომლის ზედაპირი მთლიანად დაფარულია სამკუთხედებით და შემკულია ვერძის თავის ოთხი სკულპტურული გამოსახულებით. თუ გავითვალისწინებთ, რომ შილდის საკულტო კომპლექსში აღმოჩენილი ამ სახეობის 125 ცულდიან უმრავლესობა სწორედ მინიატურული საკიდების სახითაა წარმოდგენილი, ალბათ, კიდევ უფრო ნათელი ხდება სამკუთხედებით შემკული პრილის სამკაულისა და შტანდარტების კავშირი გვიანდრინჯაოს

145. საკიდი ვერძის გამოსახულებით

პრილი, №31ა სამარო, რაჭა
ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულ
პროვინცია
განვაცნა

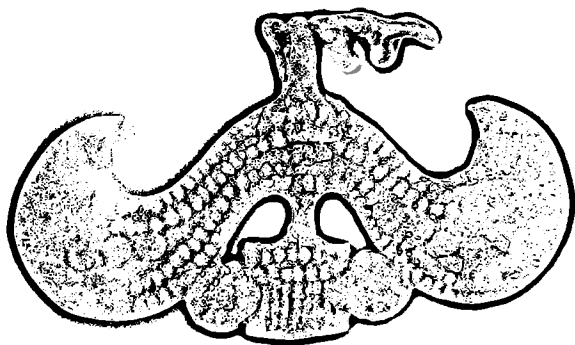
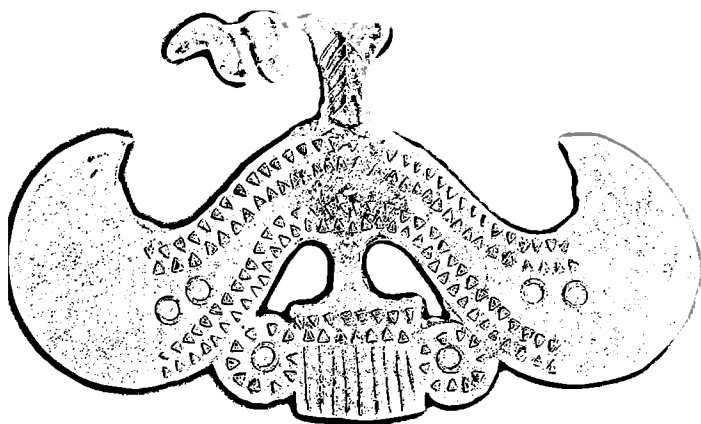

ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოში ჩამოყალიბებული ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ტრადიციებთან. აქვე უნდა აღინიშნოს ფერების სამაროვანზე აღმოჩენილი საკიდი, რომლის ზედა ნაწილი წარმოადგენს სპირალებით გარშემორტყმულ "აღმოსავლურქართულ" ცულის შუაში ვერტიკალურად განლაგებული ბაყაყების სკულპტურული გამოსახულებების რიგით და მის ორივე მხარეს ამოჭრილი თითო სვასტიკით, ხოლო ქვედა ნაწილი – დაღარულ, ჭვირულ ოთხკუთხე ფირფიტას, რომელიც შემკულია მათეოლოგიური სპირალებით და შებმული აქვს ბეჭდვები ჩიტების მინიატურული ქანდაკებების ფორმის პატარა საკიდებით.¹²⁸

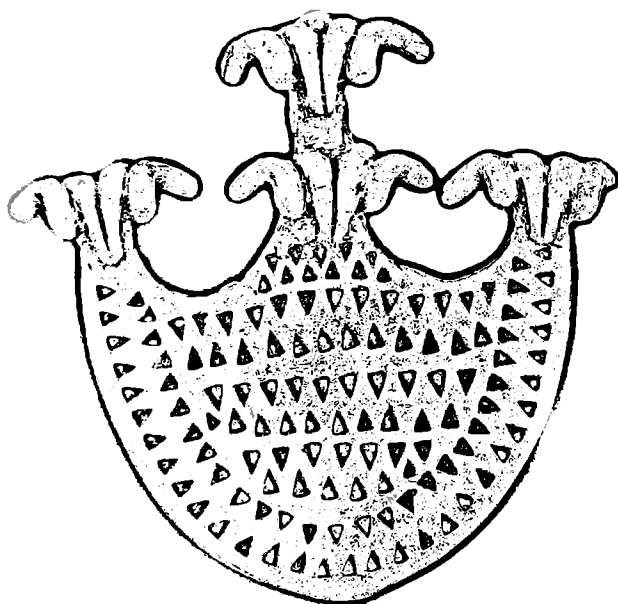
ბრილის სამაროვანზე კონცენტრირებული ცულის ფორმის ორივე ტიპის საკიდები, აგრეთვე ვერძის თავის გამოსახულებებით შემკული შტანდარტები დასტურდება მხოლოდ ჩრდილოეთ ოსეთში, კერძოდ ფსაკაუში, კუმბულთაში და ზემო რუთხაში, სადაც ისინი ძირითადად შემთხვევით აღმოჩენილი ცალკეული ნიმუშების სახითაა წარმოდგენილი და დეკორის ცალკეულ ელემენტებში განსტავება შეინიშნება.¹²⁹ იმშანდობლივია, რომ ბრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი ცულები, რომლებიც ფორმის გამო შეიძლება მიჩნეულ იქნეს შტანდარტებისა და საკიდების პროტოტიპებად, დამახასიათებელია მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიისთვის და რატა-სვანეთისთვის.¹³⁰ ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ბრილის სამაროვანზე, ასევე უშუალოდ მის ჩრდილოეთით მოსაზღვრე დიგორიის მხარეში აღმოჩენილი მესამე ჯგუფის საკიდები და სარიტუალო ცული-შტანდარტები ერთ მთლიანობას წარმოადგენს. ამის ნათელი გამოხატულებაა N 12 ბრილის სამარხში აღმოჩენილი სადა, ორმაგი მინიატურული ცული, რომელიც ზუსტად იმეორებს საკიდის ფორმას და ანალოგიური ნიშნები ფასკიდან, რომლის სატარე მილი შემკულია ვერძის თავის სკულპტურული გამოსახულებით.¹³¹

საკიდები შემკულია წვრილი სამკუთხედის ფორმის ე. წ. სოლისებური ნაჭდევებით, რომლებიც კვეთით არის შესრულებული. ნივთის უკანა მხარეს სამკუთხედებს შეესაბამება იმავე ფორმის ბურცობი, რომლებიც წარმოიქმნება გახსნულ ნივთზე მაშინ, როცა კვეთისთვის განკუთვნილ სპეციალურ იარაღზე ხდება დარტყმა. გრავირებისთვის საჭირო იარაღისგან განსხვავებით, კვეთისთვის შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო არა ფორალისის, არამედ მაღალი სისხლის ბრინჯაოს ბასრი იარაღიც. იმშანდობლივია, რომ ბრილის სამაროვნის

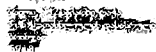
N 31 სამარხში აღმოჩენილი ორმაგი ცულის ფორმის საკიდზე გრავირებით გამოყვანილ ხაზოვან ორნამენტს ანალოგიურ საკიდზე N 12 სამარხიდან შეესაბამება სოლისებური სამკუთხედები. გრავირებულია იქვე გამოსახული წრეები, ასევე ხაზები სოლარულ ნიშნებს შორის მოთავსებულ ოთხკუთხედზე და ვერძის სახეზე. გარდა იმისა, რომ რამდენიმე ნივთზე გვხვდება გრავირებით შესრულებული ორნამენტი, რაც რკინის საჭრისის გამოყენებას გულისხმობს, N 12 სამარხში აღმოჩენილია რკინის თავგვია საკინძი და სხვა საკინძების ფრაგმენტები. ესთეტიკური თვალსაზრისით ეს ნაკლებად გამოჩენილი სამკაული, შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მნიშვნელოვანია: ბრილის სამაროვნის ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილი რკინის იარაღის განსაკუთრებული სიმრავლის ფონზე იმშანდობლივია, რომ N 12 სამარხში საკინძისა და ღეროს რამდენიმე ფრაგმენტის გარდა, რკინის სხვა ნივთი არ გვხვდება და მრავალრიცხოვანი იარაღი მხოლოდ ბრინჯაოს ნიმუშებითაა წარმოდგენილი. თუ ზოგადად, განვითარებული რკინის ხანის სამარხებში რკინის სამკაულის აშკარა სიმცირე აიხსნება არა მასალის იშვიათობით, არამედ მაღალი ხარისხის სამკაულისთვის არა შესაბამისი თვისებებით და ანტიკური ხანის მდიდრულ სამარხებში რკინის სამკაულით მხოლოდ მსახურები არიან დაკრძალული, ბრილის N 12 სამარხში აღმოჩენილი ერთადერთი საკინძი და რამდენიმე ფრაგმენტი რკინის, როგორც სიახლის, განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე უფრო უნდა მიანიშნებდეს, ვიდრე სამარხში მათ შემთხვევით მოხვედრაზე. შემთხვევითი არც ის უნდა იყოს, რომ ამ ტიპის თავგვია საკინძები სწორედ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრისთვისაა დამახასიათებელი.¹³² ბრილსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში აღმოჩენილ საკიდებზე და რამდენიმე შტანდარტზე მხოლოდ წრეებისა და ხაზების სახით წარმოდგენილი გრავირებით ორნამენტები თავისი მარტივი ფორმებით და სემანტიკითაც სრულიად განსხვავდება ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებიდან ფართოდ გავრცელებული კოლხური "გრაფიკული" სტილისგან, რაც ასევე მათ არკაულობაზე მიანიშნებს.¹³³ იმის გათვალისწინებით, რომ N 12 ქვაფუთი სამარხი და N 31ა ორმოსამარხი, რომლებშიც რამდენიმე მიცვალებული ერთადაა დაკრძალული, თუნდაც ერთი საუკუნის განმავლობაში ვერ იქნებოდა გამოყენებაში, სამარხებელი ინვენტარი მხოლოდ ერთ ეპოქას შეიძლება განეკუთვნებოდეს. როგორც სამკაულის, ასევე იარაღის იმ ფორმების საფუძველზე,

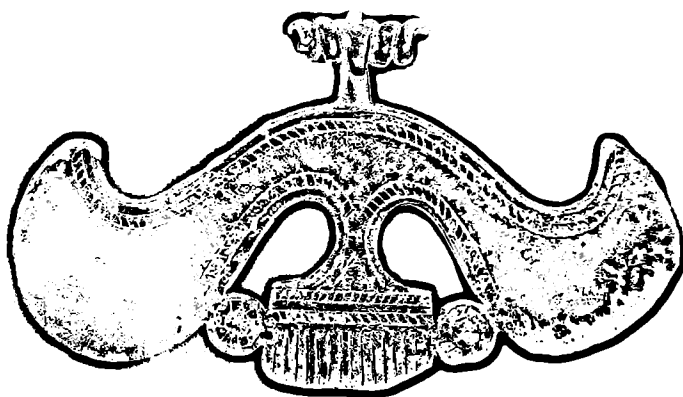

146. ԱՆՅՈՑԻ ԺՈՂՈՍ ԵՅՈՒ, ԶԱՅՆԱՆԵՐՉԱՌԻ
 ՆՈՐԱՆՈՒ ՈՒՄ 12. ԿԱՐՏԻՆ, ՔՐԵՏ
 149. Ե. II ՏՈՒՆԵՐԱՅԻՆԻ ԳԱՆՆԱՆԻՆԻՆԻ
 147. Ե. II ՏՈՒՆԵՐԱՅԻՆԻ ԳԱՆՆԱՆԻՆԻՆԻ
 148. Ե. II ՏՈՒՆԵՐԱՅԻՆԻ ԳԱՆՆԱՆԻՆԻՆԻ

192 192500

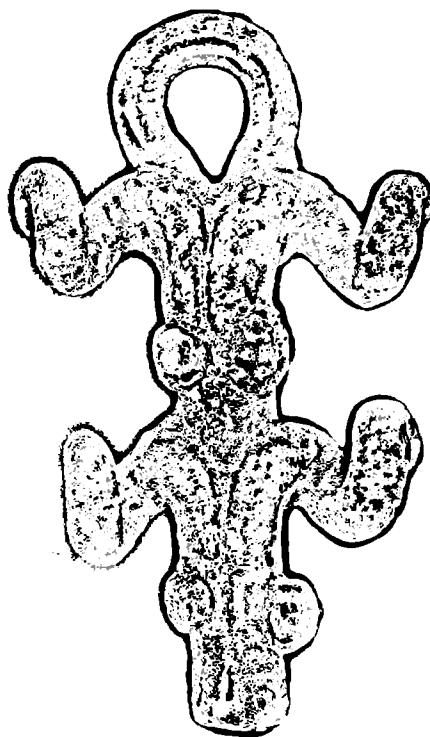
148. სპილენძის ბრელიტი, თანამედროვე ბერძნული ხელოვნება
 ბრელიტი, № 31 ა. ხანდაზმული, 4-5 ს.
 დი. 5, II ს. სპილენძის ბრელიტი, თანამედროვე
 ხელოვნება
 10,2x7,2 სმ

რომელთა ყველაზე გვიანდელი თარიღი ძვ. წ. XIV საუკუნეს თუ არა. ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისს არ უნდა სცილდებოდეს, ვერძის გამოსახულებებით შემკული საკიდებიც ამავე პერიოდით, პირობითად ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეებით შეიძლება განისაზღვროს. შესაბამისად, რკინის საკინძი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უძველესი რკინის არტეფაქტია.¹⁴⁴ რთით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ დასავლეთ საქართველოში ბრინჯაოს გრავირებული ნიმუშები რკინის ფართო ათვისების ეპოქამდე გაცილებით უფრო ადრე დასტურდება? იქნებ, რკინით "დანიტრესება" სწორედ სამკაულის განვითარების მაღალ დონეს, კერძოდ, ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავებისას ახალი ტექნიკური ხერხების ძიების პროცესს უკავშირდება?

ერთ-ერთი ასეთი ტექნიკური ხერხი, რომელიც ბრინჯაოს სამკაულს გასაკუთრებულ ეფექტს, ფერადოვნებას ანიჭებდა, არის ინკრუსტაცია. ლაბორატორიულმა კვლევებმა აჩვენა, რომ ბრილის მეორე და მესამე ჯგუფის საკიდებსა და შტანდარტებს სოლისებური საკუთხედები და მოზრდილი ე. ი. ლენტესებური სამკუთხედები მინისებური მასით ყოფილა ინკრუსტირებული. მინისებური მასით ინკრუსტაციის კვალი დღესაც დარჩენილია სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი ნახევარწრიული აბზინდების ორ ნიმუშზე, რომლებსაც სოლისებური ნაჭდეგების რიგი არმისავსებით შემოუყვება და შუაში გრავირებულია სამი სპირალით შედგენილი ორნამენტი – ტრისკელე. სარტყლის შესაკრავის ეს სახეობა მხოლოდ საქართველოში, კერძოდ ჯანტუხში, ქორეთში, მელერეისსა და სამთავროში, ხოლო ჩრდილოეთ კავკასიაში – ყოზანის არეალშია აღმოჩენილი.¹⁴⁵ გამოძიებები იქიდან, რომ ნახევარწრიული აბზინდების ფორმა შეიძლება "აღმოსავლურქართულ" ცულის დაუკავშირდეს, ბრილის საკიდების მსგავსად, ხომ არ გვაქვს აქაქე ცულის, როგორც საკრალური ნივთის, სამკაულის პროტოტიპად გამოყენებასთან? რაც შეეხება ტრისკელის ორნამენტს, საკმარისია გავიხსენოთ, რომ ერთმანეთზე გადახვეული სპირალები სწორედ სამკუთხედებთან ერთად მთავარი ორნამენტული სახეა სამხრეთ კავკასიის ევანგელისტური-ადრეკინის ხანის ბრინჯაოს სამკაულისა და სხვა მხატვრული ნიმუშების დეკორში. შესაბამისად, ნახევარწრიული აბზინდები და ბრილის სამკაული, ისევე როგორც მათი პარალელები ჩრდილოეთ კავკასიაში, ერთმანეთს უკავშირდება არა მხოლოდ ტექნიკური ხერხების გამოყენების თვალსაზრისით,

არამედ მხატვრული კონცეფციითაც და ქმნის "კოლხური-ყოზანური ბრინჯაოს" ადრეული ნიმუშების ერთ ჯგუფს, რომელიც ჩვენს ხელთ არსებული რეალური მონაცემების საფუძველზე ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით უნდა განისაზღვროს.

შეიძლება ითქვას, რომ ბრილში აღმოჩენილი საკიდები და მსგავსი სოლისებური ნაჭდეგებით შემკული ნახევარწრიული აბზინდები სამთავროს სამაროვანიდან ქმნის ფერების კონტრასტის პრინციპით ინკრუსტირებულ სამკაულს: ბრილის №12 სამარხში აღმოჩენილი ორმაგი ცულის ფორმის საკიდი და ლენტესებური სამკუთხედებით შემკული ვერძის სტილიზებული გამოსახულება, რომლებიც გამოირჩევა ანტიმონიანი და დარიშხანის სპილენძის ღია ფერის შენადნობებით, ინკრუსტირებული ყოფილა შავი და მოწითალო ფერის მინისებური მასით, ხოლო სამთავროს სამაროვნის №174, 261 სამარხებში აღმოჩენილ ტყეისა და სპილენძის ბუქი ფერის შენადნობისგან დამზადებული ნახევარწრიული აბზინდები – თეთრი ფერის მასალით.¹⁴⁶ ბრილის, სამთავროს, თრელის ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრით დათარიღებული ინკრუსტირებული სამკაულის ტრადიციას ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში აგრძელებს წითელი შექურას სამაროვანზე აღმოჩენილი სრულიად გამორჩეული ნახევარწრიული აბზინდები, რომლებზეც როგორც მინით, ასევე ლითონით ინკრუსტირებულია გველები, ფრინველების გამოსახულებები, კოლხური, აგრეთვე ყოზანური ბრინჯაოს სამკაულის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული სახეობა – მართკუთხა აბზინდები, რომლებზეც საინკრუსტაციო მასალად რკინაც გამოიყენებოდა. იქნებ, კოლხური კულტურისთვის დამახასიათებელ ბრინჯაოს ინკრუსტირებულ სამკაულშია იმ ფენომენის ფესვები, რომელიც ძველი ქართული სამკაულის განვითარების უმაღლეს საფეხურზე – გვიანანტიკური ხანის იბერიულ ოქრომჭედლობაში – ტიპობრივი ინკრუსტაციის სახით ჩამოყალიბდა? გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში, როცა ეგვიპტეში, ფინიკიაში, ეტრურიაში, საბერძნეთში და სამკაულით განთქმულ სხვა ცენტრებში გავრცელებული იყო ბრინჯაოს ნივთების ინკრუსტაცია მხოლოდ ლითონით და ცივი ხერხით, მინისებური მასით ბრინჯაოს ნივთების ინკრუსტაციის ტრადიცია უკავშირდება "კავკასიის რომელიღაც ტომს" და ამ ტომის არსებობა ივარაუდება ყოზანიდან შავი ზღვის სამხარეთმდე ტერიტორიაზე, რომელიც უძველეს მეტალურგიულ კერას შეესაბამება.¹⁴⁷

49. ბაბილონის მუზეუმის კოლექციისგან. ბაბილონის მუზეუმის კოლექციისგან.

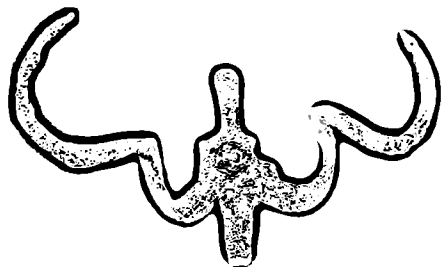
ბაბილონის მუზეუმის კოლექციისგან.
ბაბილონის მუზეუმის კოლექციისგან.
ბაბილონის მუზეუმის კოლექციისგან.

ასეთი არაერთი კერა კი, სწორედ მითან კოლხეთში – რაჭა-სვანეთსა და აფხაზეთშია გამოვლენილი.

ბრილის სამაროვანზე და ჩრდილოეთ ოსეთში აღმოჩენილი სამკაული მნიშვნელოვანია კიდევ ერთი ასპექტითაც. ე. წ. ორმაგი ცულის ფორმის საკიდები, რომლებსაც ხშირად ჩიტის გავლილ ფრთებსაც ადარებენ, ძალიან ჰგავს ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში აღმოჩენილ ევროპაში, განსაკუთრებით, კარაბტების დასავლეთ ნაწილში ფართოდ გავრცელებულ ზუსტად ამავე ფორმის, მაგრამ უორნამენტო, სადა საკიდებს. ისინი ბრინჯაოს სქელი ფორფიტისგანაა დამზადებული და ნახერტი ორი "ფრთის" შეფრთხვების ადგილას აქვს გაკეთებული. გვხვდება აგრეთვე ლეროვანი ვარიანტების გამოვლილი ნახერტით და ისინი მძივების გამოყოფის ფუნქციას ასრულებდა.¹⁴⁸ გამოვლინარე იქიდან, რომ ეს საკიდები დროის მხოლოდ ერთ მონაკვეთში ერთი კულტურული არეალისთვისაა დამახასიათებელი, ძნელია უპრალოდ დამთხვევას მივაწეროთ მათთან კავკასიური ნიმუშების აშკარა მსგავსება, რომელიც ამ სამკაულის მარტივი, მაგრამ საკმაოდ უჩვეულო ფორმის მიხედვით ელენდება. ეს ფაქტი, აგრეთვე ბრინჯაოს ხანაში ევროპაში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ცულის სახეობა – კელტი, რომელიც საქართველოში მხოლოდ რაჭაში, კერძოდ, ძვ. წ. XI-X საუკუნეებით დათარიღებულ თხზობის განაშში ერთადერთი ნიმუშის სახით დასტურდება და ხშირად გვხვდება ჩრდილოეთ კავკასიაში;¹⁴⁹ იქნება, ბრილის №12 სამარხში და სვანეთში მხოლოდ ფრაგმენტის სახით აღმოჩენილი შტანდარტები დანისებური პირით, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიაში ათზე მეტი ნიმუშის სახითაა ცნობილი და თავისი ფუნქციით შეიძლება დაუკავშირდეს ევროპისთვის დამახასიათებელ კერძოხისებურ სატყერებს – ძალაუფლების სიმბოლოებს;¹⁵⁰ უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში მითან კოლხეთში უშუალოდ მისი მოსაზღვრე ჩრდილოეთ კავკასიის გემეობით ევროპიდან შემოდიოდა ცალკეული ელემენტები. თუმცა, საქმე ეხება უცხო ელემენტების არა პირდაპირ გადმოტანას, არამედ ახალი ტექნიკური სურათის გააზრებით მათ თავისებურად გადაშენებას, რაც, ზოგადად, საქართველოში აღმოჩენილი სამკაულისთვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მთავარი ნიშანია. ამის თვალსაჩინო მაგალითია სწორედ მინისებური მასით ინკრუსტირებული ცხოველსახოვანი სამკაული რაჭა-სვანეთიდან. ნიშანდობლივია, რომ ყოფიან-

ის არეალში საკმაოდ დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი არაკავკასიური წარმოშობის არტეფაქტები, მათ შორის სამკაული, რომელიც დუნაისპირეთის კულტურებისთვისაა დამახასიათებელი და ძვ. წ. XIV-XII საუკუნეებითაა დათარიღებული, საქართველოს ტერიტორიაზე არ დასტურდება.¹⁵¹

ბრილის სამაროვანზე, ზოგჯერ ერთ სამარხშიც კი თავმოყრილი ბრინჯაოს საკიდები და შტანდარტები, რომლებსაც აერთიანებს მხოლოდ ევროპის თავის დამოსახულებით წარმოდგენილი ცხოველსახოვანი დეკორი და დამზადებულია ლითონის რთული შენადნობებისგან ქანდაკების, კვეთის, გრაფირებისა და მინისებური მასით, ე.ი. მინანქრით ინკრუსტაციის გამოყენებით, მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე პირთა, სავარაუდოდ "მეფე-ქურუმთა ინსიგნიები" უნდა ყოფილიყო.¹⁵² მათ ადგილობრივ წარმომავლობაზე მიანიშნებს ის ფაქტი, რომ ზევით ჩამოთვლილი რთული ტექნიკური ხერხებით ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშების დასამზადებლად ყველაზე ხელსაყრელი პირობები სწორედ მითან კოლხეთში – კავკასიის მთავარ მეტალურგიულ კერაზე დასტურდება. როგორც აღინიშნა, რაჭა-სვანეთსა და დიგორიის მხარეთა აღმოჩენილი საკიდები და შტანდარტები ზომოზომიერად სკულპტურული გამოსახულებით და ლენისებური სამკეთხედების ორნამენტით უკავშირდება გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანაში სამხრეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილში გავრცელებული ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების ტრადიციებს. თუ გავივალისწინებთ, რომ ღჭაშენ-წითელგორის კულტურისთვის დამახასიათებელ ბრინჯაოს საკიდებზე სამკეთხედების რიგით, სპირალებით ან ბრუნვის ნიშნებით შედგენილი დეკორი მარადიულობისა და უსასრულობის შესახებ რწმენა-წარმოდგენებს ასახავს, ხოლო ზომოზომიერად გამოსახულებას აქვს მთავარი სიმბოლური დატვირთვა, როგორც მაგალითად, შეწყვეტილებული თხების, ბაყაყების, ფრინველების მინიატურული ქანდაკებები, ასევე საკიდების აღმოჩენის კონტექსტი, ბუნების დიდი დედის კულტის უკავშირდება,¹⁵³ კიდევ უფრო ნათელი ხდება, რომ ევროპის გამოსახულება არ უნდა შემოიფარგლებოდეს მხოლოდ მეცხვარეობასთან კავშირით, ან თუნდაც ავგაროზის ფუნქციით.¹⁵⁴ ევროპის, როგორც ძალაუფლებისა და სამეფო ხელისუფლების სიმბოლის საუკეთესო გამოვლინება მისი გამოსახულებებით შექმნილ შტანდარტებზე და რაც მთავარია, ოქროს საწმისი. შემთხვევითი არ არის, რომ ანტიკური ხანის ბერძენ და რომაელ ავტორთა, შემდგომში კი ევ-

50. სპიტილი ვერტიკალური ტიპის მარცხენა მხარით
 დარღვევის საშუალებით, მარცხენა
 მხარით, მარცხენა
 მხარით, მარცხენა
 მხარით, მარცხენა

რომელ მოგზაურთან მადრად აღწერილი ოქროს მოპოვების წესი, რომელიც ოქროს საწმისის შესახებ მითის წარმოშობის ერთ-ერთ რეალურ საფუძვლად მიიჩნეული, დღესაც მხოლოდ მთიან კოლხეთში, კერძოდ, სვანეთში დღესტარდება: „...სვანები თითქმის ყველაზე საუკეთესონი არიან სიმამაცისა და ძალის მხრივ ...ამასთანავე ამბობენ, რომ მთის ნაკადებს ჩამოაქეთ ოქრო, რასაც ბარბაროსები და დახურული ვარტყლით და ბეწვიანი ტყავებით აგროვებენ. აქედან მომდინარეობს მითი ოქროს საწმისიან ტყავზე.“ (ტრაპაძე, „გეოგრაფია“, XI, 2, 19).¹⁵⁵ გლტოქრონოლოგიური მონაცემებით, ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში ე. ი. იმ პერიოდში, რომელსაც უკავშირდება არგონავტების მითური ლაშქრობა ოქროს საწმისისთვის და მთიან კოლხეთში აღმოჩენილი ვერძის გამოსახულებებით შემკული ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშები, კავკასიონის სამხრეთ კალთებზე, ე. ი. დღევანდელი რაჭა-სვანეთის ტერიტორიაზე უკვე დამკვიდრებული უნდა ყოფილიყო სვანურენოვანი მოსახლეობა.¹⁵⁶

ამრიგად, ამ მონაცემებზე დაყრდნობით, შეიძლება ითქვას, რომ მთიან კოლხეთში აღმოჩენილ ბრინჯაოს უძველეს სამკაულზე გამოსახული ვერძის მოტივი ერთმანეთთან აკავშირებს მთასა და რეალობას. ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში, როცა კოლხეთი ბერძნულ ლიტერატურაში იხსენიება ეთნიკურ-პოლიტიკური სახელწოდებით „კოლხიდა“ (ეგმელის კორინთელი, „კორინთიკა“, ფრგ. 2) და აქტიურად იწვება ოქროს საწმისის შესახებ მითის დამუშავება, ვერძის გამოსახულებები საქართველოს ტერიტორიაზე კვლავ კოლხური კულტურის გაერცელების არეალში, უმეტესწილად ბრინჯაოს სამკაულზე დასტურდება. ეს სამკაული წარმოდგენილია მშვილდ-საკინძებით, საკინძებითა და საკიდებით, რომლებიც ჩრდილოეთ კავკასიაში აღმოჩენილ მსგავს ნიმუშებთან ერთად „კოლხურ-ყობანური ბრინჯაოს“ მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. განსხვავებით ჩრდილოეთ კავკასიის არქეოლოგიური აღმოჩენებისგან, ანტიკურ ხანაში ვერძის მოტივის ტრადიცია კოლხეთში გაგრძელებას პოულობს ოქრომჭედლობაში. ერთი მხრივ, იგი ასახავს ანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის საერთო ტენდენციებს, მეორე მხრივ, კი შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ოქროს საწმისის შესახებ მითის ანარქიულად¹⁵⁷ თავად კოლხური ოქრომჭედლობის ფენომენი კი, მითის წარმოშობის ერთ-ერთ მთავარ საფუძვლად მიჩნეული.¹⁵⁸

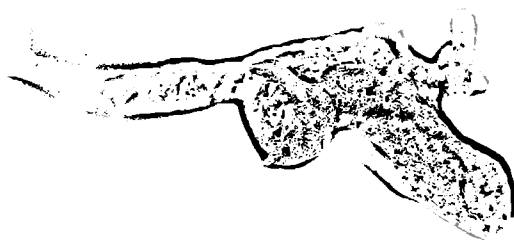
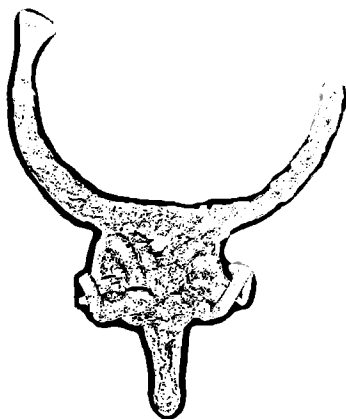
ძვ. წ. III ათასწლეულის დასასრულსა და ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისისთვის უკვე მაღალ დონეზე

განვითარებული ბრინჯაოს მეტალურგია, აზნაუთის მთიანეთში, სვანეთსა და რაჭაში გამოვლენილი რამდენიმე ათეული საილენძის მაღარო-გამონამუშევარი და იქვე მოპოვებული სამთამადნო წარმოებასთან დაკავშირებული ნივთიერი მასალა,¹⁵⁹ ლითონის იარაღების და რაც მთავარია, თავად სამკაულის დამზადების ტრადიცია, რომელიც დასტურდება კოლხეთის უძველეს ნამოსახლარებზე და განებში – ყოველივე ეს შეიძლება მიჩნეულ იქნეს კოლხური ბრინჯაოს სამკაულის ფენომენის იმ სახით ჩამოყალიბების მთავარ წინაპირობად, რომლითაც ის ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში კოლხური კულტურის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ელემენტი ხდება.

ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან, როცა ცენტრალურ კოლხეთში ჩნდება სამარხები, სამკაული თავიდანვე ხდება დაკრძალვის რიტუალის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი ნაწილი და ამას მოწმობს ურეკის, ნიგეზიანის, ერგეტის, ცაიხის, დღვაბას, მუხურჩის სამაროვნებზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი როგორც ბრინჯაოს სამკაული და სხვადასხვა მასალის მძივები, ასევე ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული უძველესი კოლხური სამკაული. ამრიგად, შეიძლება ითქვას, კოლხური კულტურა არა მხოლოდ სამკაულის მიხედვით გვიჩვენებს განვითარების ერთიან ხაზს, არამედ დაკრძალვის წესში მისი გამოყენების თვალსაზრისითაც.

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები სამართლიანად მიჩნეული „კოლხური ბრინჯაოს კულტურის“ აყვავების ხანად, რასაც ზევით ნახსენებ წერილობით წყაროებთან ერთად, მის ფართო არეალში აურაცხელი რაოდენობით აღმოჩენილი ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშები, მათ შორის სამკაული მოწმობს. ამ დროს სახელმწიფოებრივ ერთეულად ჩამოყალიბებული კოლხეთის ძლიერების ერთ-ერთ მთავარ ეკონომიკურ საფუძველს მაღალგანვითარებული რკინის მეტალურგია წარმოადგენდა. რკინის იარაღების გამოყენებით უფრო დაიხვეწა სამკაულის მხატვრული დამუშავება. სამკაული, ისევე როგორც სარიტუალო ნივთები და ფუფუნების საგნები, ძირითადად კვლავ ბრინჯაოსგან მზადდებოდა. მათი შემოება სხვადასხვა ორნამენტული სახეებით სწორედ რკინის საჭრის გამოყენებით – გრავირებით ხდებოდა.

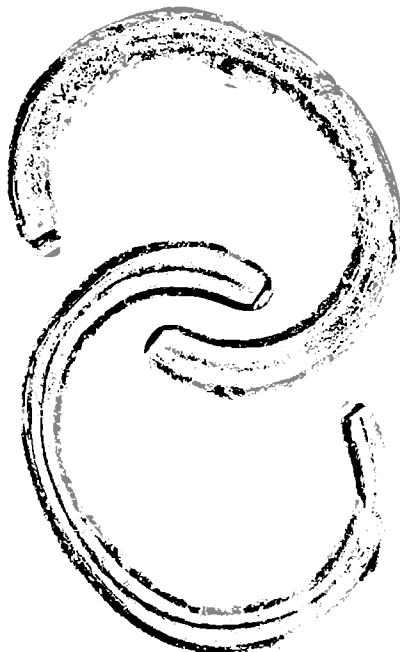
თავად კოლხური ოქრომჭედლობის ფენომენიც VIII-VII საუკუნეების კოლხური მხატვრული ბრინჯაოს ნიმუშების ერთიანი სისტემის წიაღში ჩამოყალიბდა. ამ

351. მჭვილასკინის ღრუბრები იქნა შენობის ბაზისაზე აღმოჩენილი.
 (აღმოჩენის ადგილი: იქნა შენობის ადგილი უცხოეთში)
 352. ათასწლეულის ბაზისაზე აღმოჩენილი.
 353. ათ

სისტემაში სამი ძირითადი ჯგუფი შეიძლება გამოიყოს. სამკაულის ფორმების მიხედვით პირველ ჯგუფს ქმნის კოლხურ ტიპად აღიარებული დიადემა და როგორც ამ ეპოქაში საბერძნეთში, ღუნაისპირეთსა და ჩრდილოეთ იტალიაში ფართოდ გავრცელებული ბრინჯაოს სამკაულის ტიპები, კერძოდ, სპირალებით დაბოლოებული საკისრე რგოლები და სამაჯურები, მშვილდსაქინძები, ასევე მხოლოდ კოლხეთისა და ყოზანისთვის დამახასიათებელი მართკუთხა აბზინდები. მეორე ჯგუფში ერთიანდება ანთროპომორფული და ზოომორფული სკულპტურული გამოსახულებები, მათ შორის ეს უკანასკნელი სამკაულის სახით და ბრინჯაოს ჭურჭელი, რომელიც იმეორებს კოლხური კერამიკის ფორმებს. დეკორის შესრულების ტექნიკის თვალსაზრისით მესამე ჯგუფს ქმნის სამკაულის სხვადასხვა ფორმები, ასევე საბრძოლო და სარიტუალო იარაღი, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი კოლხური ცულები, ასევე კერძონისთავები, პინცეტები. ეს ნივთები გრავერებულია ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში კავკასიაში, უფრო ზუსტად, სამხრეთ კავკასიაში ჩამოყალიბებული ე. წ. გრაფიკული სტილის ერთ-ერთი ვარიანტით – "კოლხური გრაფიკული სტილით".

როგორც ზევით აღინიშნა, ბრინჯაოს გრავერების კოლხური "გრაფიკული" სტილი კოლხეთის, მისი მომიჯნავე ისტორიული შიდა ქართლისა და სამცხე-ჯავახეთის გარდა, გავრცელებულია ჩრდილოეთ კავკასიაში, კერძოდ, ყოზანში.¹⁶⁰ თუ რატომ შეიძლება მივაკუთვნოთ "კოლხურ გრაფიკულ სტილს" ე. ი. დავუკავშიროთ კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ფენომენს ყოზანში აღმოჩენილი გრავერებული ბრინჯაოს ნიმუშები, მათ შორის სამკაული, ამის მთავარ საფუძველს იძლევა: 1. ზევით ჩამოთვლილი წინაპირობები, კერძოდ, ძვ. წ. III-II ათასწლეულებში კოლხეთში მაღალგანვითარებული მეტალურგია და პროტოკოლხური პერიოდის ნამოსახლარები, რომელთა ეკვივალენტური სურათი, ამასთან ერთად, ისე კომპლექსურად, როგორც კოლხეთში, ყოზანის არეალში არქეოლოგიურად ჯერჯერობით არ დასტურდება; 2. კოლხური ცული – "კოლხურ-ყოზანური ბრინჯაოს" სისტემის განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი არტეფაქტი, რომლის სახელწოდება დღეს საყოველთაოდაა აღიარებული მხოლოდ კოლხეთში აღმოჩენილი მისი პროტოტიპებისა და ფალიბების საფუძველზე.¹⁶¹

152-153. სანაივი რამოლენი

კოლხეთის "განძი", ლეჩხუმი
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
12,5X3,6 სმ

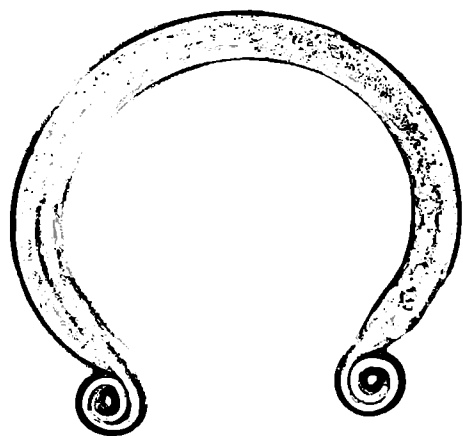
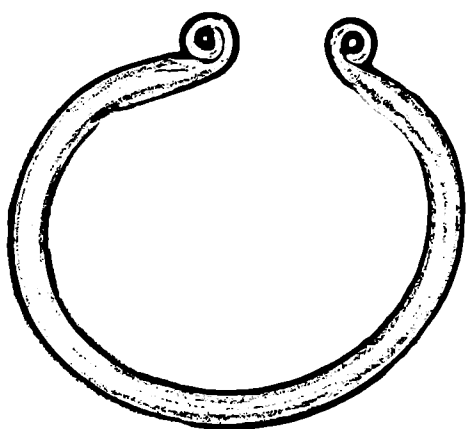
154. სპირა რამოლენი

მეტეხვეთი აღმოჩენა
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
12,7X11,4 სმ

155. სპირა რამოლენი

კოლხეთის "განძი", ლეჩხუმი
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
16,3 სმ

— —

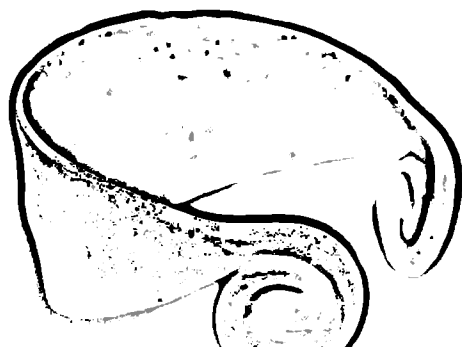
კავკასიაში მხოლოდ კოლხური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი ბრინჯაოს სხვადასხვა ნივთებისაგან შედგენილი "განძები", რომელთა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტი სწორედ სამკაულია. "განძების" ფენომენი კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ეთნიკური ნიშნადაა მიჩნეული და დღევანდელი კოლხეთის ტერიტორიის გარდა, "განძები" არქეოლოგიურად გამოვლენილია მის მოსაზღვრე ტერიტორიებზე, კერძოდ, შიდა ქართლში, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (ჩაბარუხი, ფასანაური), სამცხე-ჯავახეთში (თელოვანი, უდე) და აგრეთვე დღევანდელი თურქეთის ტერიტორიაზე (მეზჩისციხე, ართვინი, ორდუ). რაც შეეხება ჩრდილოეთ კავკასიას, იქ "განძები" იშვიათია და ყველა მათგანში გვხვდება კოლხური კულტურისთვის დამახასიათებელი ერთი ნივთი მაინც.¹⁴²

უნდა აღინიშნოს, რომ ბრინჯაოს სხვადასხვაგვარი ნივთებისგან შედგენილი განძი, ფართოდ გავრცელებული ფენომენია ბრინჯაოს ხანის ევროპაში, მაგრამ უცხოა საბერძნეთისთვის.

კოლხური კულტურის ფართო არეალში აღმოჩენილი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის "განძებში" დასტურდება შემდეგი ნივთები: უმეტესწილად კოლხური ცულები, მათ შორის გრავირებულცი, ბრინჯაოს ჭურჭელი, სხვადასხვა სამუშაო იარაღი, შუბისპირები და ისრისპირები, ცხენის აღკაზმულობა, ლითონის ნივთების ნატეხები, ბრინჯაოს დისკოსებური ზოდები, რომლებსაც, შესაძლოა, "საცვლელი ფასეულობის" ე. ი. "ხურდა" ფულის ფუნქცია ჰქონდათ, ბრინჯაოს ნივთების ჩამოსასხმელი ფალიბები და რაც მთავარია, მრავალფეროვანი სამკაული. ეს უკანასკნელი "განძებში" არასოდეს გვხვდება დამოუკიდებლად, არამედ ზევით ჩამოთვლილ ნივთებთან ერთად და წარმოდგენილია სხვადასხვა ფორმებით, რომლებიც სამარხეული ინვენტარის სახით დასტურდება სამაროვნებში.¹⁴³

"განძებსა" და სამარხებში ყველაზე ხშირად აღმოჩენილია ბრინჯაოს საკისრე რგოლები და სამაჯურები, რომელთა დეკორატიული ელემენტებია სპირალური ბოლოები, აგრეთვე რელიეფური ზოდები. გრავირებული ორნამენტებიანი საკისრე რგოლები და სამაჯურები დასტურდება ცხინვალის განძში, თლიას სამაროვანზე.¹⁴⁴ ეიანიდან სპირალებით დაბოლოებული საკისრე რგოლები და სამაჯურები ევროპაში ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან მასობრივად იყო გავრცელებული და იქაც

ნახ. სამაჯური
სამარხი "განძი", ლეჩხუმი
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
ფ. 5, 6 ს.

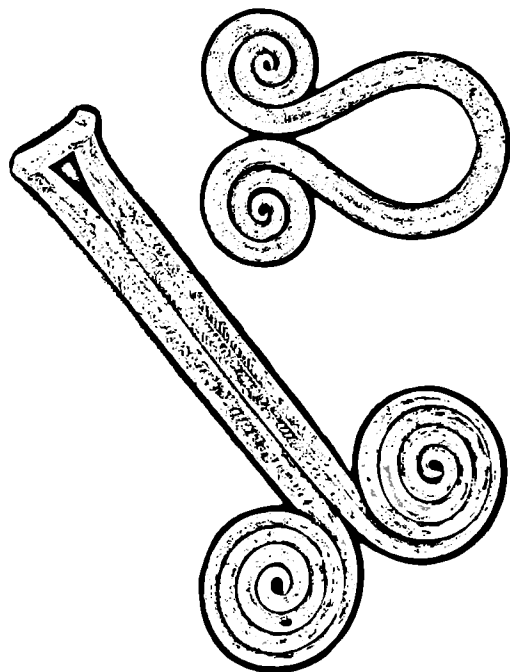
დიდი რაოდენობით ვგვხვდებით განძებში, შესაძლებელია, რომ სამკაულის ეს ტენდენცია კოლხეთში ევროპიდან იყოს შემოსული.

ფართოდ გავრცელებული ბრინჯაოს სამკაულის კატეგორიას განეკუთვნება აგრეთვე გახსნილი მასიური რგოლები, რომლებიც, ერთი შეხედვით სამაჯურებს ჰგავს. მაგრამ მათი ზომა და წონა ამგვარ ინტერპრეტაციას გამოიწვევს. ზოგჯერ წონა 2 კგ-მდეც კი აღწევს. ევროპის განძებში ზოგიერთ ნივთს და მათ შორის სწორედ მძიმე რგოლებს ვაცვლით ე. ი. პირობითად ფულის ფუნქცია პქონდა, ხოლო საგანგებოდ დანაწევრებულ ნივთებს – ხურდისა. კოლხურ „განძებში“ დასტურდება ბრინჯაოს ნივთების ნატყბები, მაგრამ დაუდგენელია მათი ზომებისა და წონითი თანაფარდობა. ამდენად, ძნელი სათქმელია, საქმე ეხება წინამორეტარული ხასიათის ნივთს, თუ შეწირული ნივთის საგანგებოდ დამტკიცების ფართოდ გავრცელებულ რიტუალს. ის, რომ განძებში აღმოჩენილი მასიური რგოლები არ შეიძლება განისაზღვროს მხოლოდ ე. წ. რგოლ-მონეტებად და რომ მათ პირველ რიგში სამკაულის ფუნქცია აქვს, დასტურდება სამარხებში მათი აღმოჩენით მიცვალებულის წვივებზე.¹⁶ გრავირებული გეომეტრიული ორნამენტით შემკული საწვივე რგოლების სიმრავლით გამოირჩევა ნაქარგობის (შედა ქართლი) სამარხიანი, სადაც ისინი გვხვდება როგორც მამაკაცების, ასევე ქალების და თვით ბავშვის სამარხშიც.

„განძებში“ ბრინჯაოს სამკაულის არსებობა იმის ნათელი მოწმობაა, რომ სამკაული კოლხური კულტურის მთავარი მახასიათებლის – ლითონის ნაწარმის განუყოფელი ნაწილია. სამკაული და ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავების სხვა ნიმუშები, მაგალითად, ზოომორფული გამოსახულებებით შემკული ჭურჭელი, გრავირებული კოლხური ცულები, მცირე ზომის ქანდაკებები და ა. შ., როგორც გამოირჩეულად ძვირფასი ნივთები, „განძებს“ შორის რაოდენობრივ შემადგენლობაში განსხვავებასთან ერთად ასახავს საზოგადოების ქონებრივ დიფერენციაციას. მართალია, დღეს ჩვენ დანადგებებით არ ვიცით, ვინ იყო ამა თუ იმ განძის მფლობელი – ცალკეული პირი, ოჯახი, ვეპირი, თუ თემი, მაგრამ მათი ხასიათის განსაზღვრაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სწორედ სამკაულსა და კოლხურ სარიტუალო ცულებს, რომლებიც მდიდარი სიმბოლური მქონე ორნამენტებიანა შემკული. ერთი მხრივ, სამკაულისა და სარიტუალო ნივთების ერთობლიობა გარდა მათი

საკარლური ხასიათისა, მხატვრული ღირებულების გამოც აძლევს მათი შემცველი „განძების“ მხოლოდ „მდნობელთა და ლითონით მოვარჯთა განძების“ კატეგორიისათვის მიკუთვნებას. მეორე მხრივ, სწორედ ასეთი მნიშვნელოვანი ნივთები საჭიროებდა საფრთხის დროს გადამაღვას, რაც, ზოგადად, განძის მთავარი ფუნქციაა. თუმცა, მხოლოდ ეს ინტერპრეტაცია არ არის საკმარისი, რადგან ისმის კითხვა: რითი იყო გამოწვეული „განძების“ არსებობა მთელ კავკასიაში მხოლოდ კოლხური კულტურის გავრცელების არეალში? იმის გათვალისწინებით, რომ კოლხეთში „განძები“ უმეტესწილად ნამოსახლარებისგან, სამაროვნებისგან შორს და რაც ძალიან მნიშვნელოვანია, ხშირად წყალთან ახლოს – მდინარის ან ზღვის პირასა აღმოჩენილი ე. ი. „გადამალვისთვის“ არახელსაყრელ პირობებში, ისინი განეკუთვნება ე. წ. „არადაბრუნებადი განძების“ კატეგორიას. აღსანიშნავია, რომ ბრინჯაოს ხანის ევროპაში ასეთი განძები, რომლებიც საკულტო ხასიათისაა, ხშირად მდინარეების ნაპირას, ან თვით მდინარეებსა და ტბებშია აღმოჩენილი და მათი ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი ნაწილი სწორედ სამკაულია. ევროპის განძები მირჩეულია შეწირულობებად განსაკუთრებით მძიმე სპონთით დაკავებული მელლითონითა და მჭედელთა მფარველი ლეთაებებისადმი. ამ შემთხვევაშიც ადამიანის ლეთაებასთან კავშირის დამყარების ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმაა შეწირვა, მაგრამ, მაგალითად, საბერძნეთისგან განსხვავებით, ლითონის განძები სასახლეებსა თუ ტაძრებში ლეთაებისადმი შეწირული ძღვენის სახით კი არ ინახება, არამედ მომავალი კეთილდღეობისთვის ლითონი იმარტება მიწაში, ე. ი. სამაგიეროს სახით უკან „უბრუნდება“ ხოთონური სამყაროს ძალებს.¹⁶

კოლხური ტიპის „განძები“ უმეტესწილად აღმოჩენილია თიხის ან ხენის დროს და თვით წვიმით მიწის გადარეცხვის შემდეგაც კი. „განძების“ აღმოჩენა ნამოსახლარებისა და სამაროვნებისგან მომხდომით, მათი განლაგება მიწის ზედაპირთან ახლოს ე. ი. ნივთების არა საგანგებოდ ღრმად ჩამარტვა, ხშირ შემთხვევებში ლითონის ან თიხის ჭურჭელში მოთავსებული, ტყავში, ქსოვილში ან „ბრინჯაოს ფურცლოვან სარტყლებში“ გახვეული ნივთები, როგორც, მაგალითად, უდესა და ჩაბარუხის განძების შემთხვევაში, და რაც მთავარია, „განძების“ გავრცელების არეალში საკულტო ნაგებობების არარსებობა, ხოლო ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებშიდან, „განძების“ გაქრობასთან ერთად კოლხეთში პირველი

17-158. ԵՊՅԵԵԵԵ
Ս. ՄԱՆՈՒԿՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ
Ս. ՄԱՆՈՒԿՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ
Ս. ՄԱՆՈՒԿՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

სამლოცველოების გამოჩენა — არის ის ძირითადი არგუმენტები, რომლებიც კოლხეთის "განძევის" საკულტო დანიშნულებაზე. კერძოდ ეოტიკურ ხასიათზე მეტყველებს.¹⁶⁷

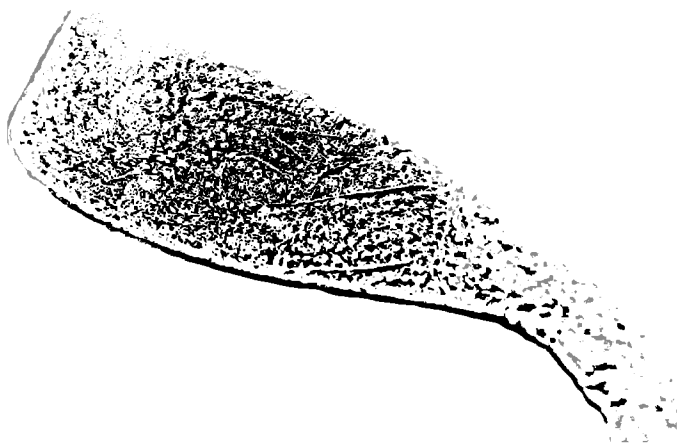
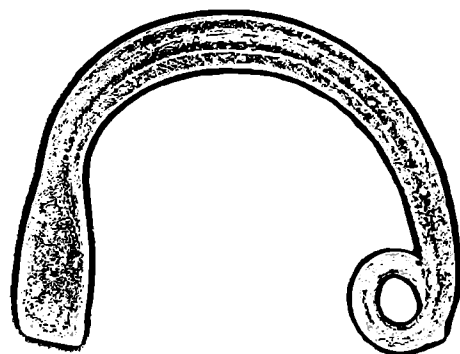
სამკაულის შემცველობით გამოირჩევა ოფურემის, ჩაბარუხის, ფასანაურისა და უდეს კოლხური ტიპის "განძევი", რომლებშიც ზევით განხილული მასობრივად გაერთელებული საკისრე, საწვივე რგოლებისა და სამაჯურების გარდა, დადასტურებულია სამკაულის ახალი სახეობები, რომლებიც განძების პარალელურად მრავლად გვხვდება კოლხეთისა და ყობანის სამართლებზე. ესენია ტანისამოსის შესაკრავი პრაქტიკული დანიშნულების სამკაული: ე. წ. სათვალისებური სპირალეზიანი დუგები, სხვადასხვა ტიპის მშვილდსაკინძები და მართკუთხა აბზინდები, რომლებიც შექმნილია სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპის ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი ე. წ. თევზიფხური ორნამენტით, სხვადასხვა გეომეტრიული სახეებით, სპირალეზით, ასევე ზოომორფული გამოსახულებებით. უპირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ე. წ. ფანტასტიკური ცხოველი, რომელსაც ხან ძალს, ხან დრაკონს ან "გველ-მგელს" უწოდებენ.¹⁶⁸

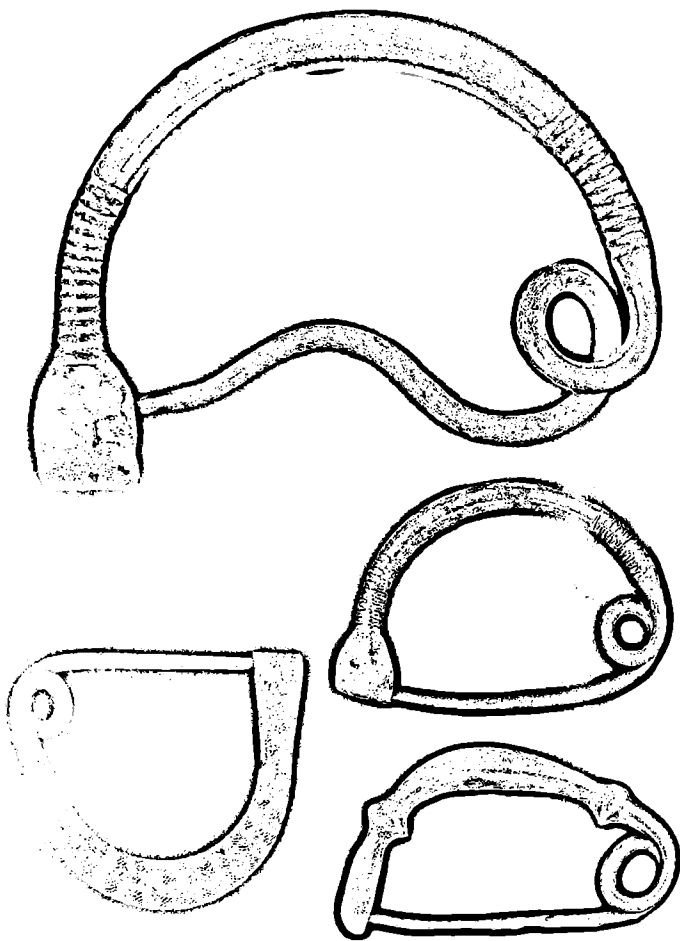
ლათინური სახელწოდებები — "ფიბულა" — დამკვიდრებული ტანისამოსის შესაკრავი, თავისი ფორმის გამო ქართულად "მშვილდსაკინძი" რომ ეწოდება, მნიშვნელოვან სიახლეს წარმოადგენს კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში და ზოგადად გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის ქართულ სამკაულში. დღევანდელი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, ძვ. წ. VIII საუკუნიდან მოყოლებული ძვ. წ. IV საუკუნემდე მშვილდსაკინძი ერთ-ერთი ყველაზე მასობრივად გაერთელებული სამკაულია საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, სადაც მისი წარმოების რამდენიმე ცენტრი ივარაუდება, კერძოდ, აფხაზეთი და რაჭა, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში — მხეთაშზე და თლია, ე. ი. ის რეგიონები, რომლებიც კოლხური კულტურის არეალში შედიოდა.¹⁶⁹

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ ბრინჯაოს ფიბულების სწორედ ლოკალური ვარიანტები მზადდება ძვირფასი ლითონებისგან. კავკასიაში მხოლოდ აფხაზეთში, კერძოდ, წითელი შუქურის, ააფსტას, ჭერნაბლის, იამთხვას, სოხუმის მთის, გუადიხუს ორმოსანარბეზში დასტურდება ბრინჯაოსა და ვერცხლის ე. წ. ფორფიტისებრკალიანი ფიბულები, რომლებიც არაუადრეს ძვ. წ. VI-V საუკუნეებით უნდა იქნეს დათარიღებული და ოვალური ან რომბისებური ფორფი-

169. მშვილდსაკინძი

ფასანაური, მთიულეთის, შემთხვევითი ლაშქარის
ძვ. წ. VII-VI საუკუნეები
ბრინჯი
23 სმ

ტების დეკორით გამოირჩევა.¹⁷⁰ ოვალური ან რომბისებური ფირფიტა, რომელიც თავად რომბის, როგორც ბრუნვის ნიშნის გამო უკვე სიმბოლურ ხასიათს ატარებს, გრავირებული პორიზონტალური ზაზით, თევზიფხური ორნამენტით ან წერტილების რიგით ორ ზონადაა გაყოფილი და მასზე სარკისებურად არის გამოსახული სხვადასხვა სიმბოლო, მაგალითად, წრეში ჩასმული წერტილის სახით წარმოდგენილი სოლარული ნიშანი, სარკის პრინციპით გამოსახული მსგავსი სიმბოლოებით შემკული რომბისებური ფირფიტა, რომელიც აფხაზეთში აღმოჩენილ ბრინჯაოს და ვერცხლის ფიბულებს საკმაოდ ფართოდ გავრცელებული ფირფიტისებურკალიანი, მათ შორის, გეომეტრიული ეპოქის ბერძნული ოქროს ფიბულებისგან განასხვავებს, ტიპური კოლხური დიადემის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ელემენტია. შესაბამისად, ფირფიტისებურკალიანი ტიპის ფიბულების ლოკალური ვარიანტები აფხაზეთიდან, ასევე გუადალუპის სამაროებიდან და რაჭიდან, კერძოდ, ლუბიდან ცნობილი ბრინჯაოს დიადემები,¹⁷¹ ვანისა და საირხის მდიდრულ სამარხებში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის დიადემები ტიპური კოლხური სამკაულის ერთ ჯგუფს განეკუთვნება.

აქვე უნდა აღინიშნოს მძივისებურკალიანი ტიპის ფიბულები. მათი სახელწოდება განპირობებულია იმით, რომ ფიბულის რკალის ლერო წარმოადგენს სადა ან დაღარული მძივების ასხმის იმიტაციას. ამ ტიპის ფიბულების ოთხივე ვარიანტი დასტურდება კოლხური კულტურის არეალში და მხოლოდ სამი ნიმუშია ცნობილი ჩრდილოეთ კავკასიიდან. ბრინჯაოს მძივისებურკალიანი ფიბულები განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით აღმოჩენილია ყაზბეგში, როგორც სამაროებზე, ასევე სამარხული ინვენტარის შემცველ განძში, აგრეთვე ძვ. წ. V-IV საუკუნეების ბრილის, ფიჭვნარის სამაროებზე. ეს ფიბულის ერთადერთი ტიპია, რომელიც კოლხურ ოქრომჭედლობაში დასტურდება, კერძოდ, ვანში ოქროს ნიმუშების სახით, ხოლო ბრილისა და ფიჭვნარის ძვ. წ. V-IV საუკუნეების სამარხებში – ვერცხლის ნიმუშებით.¹⁷²

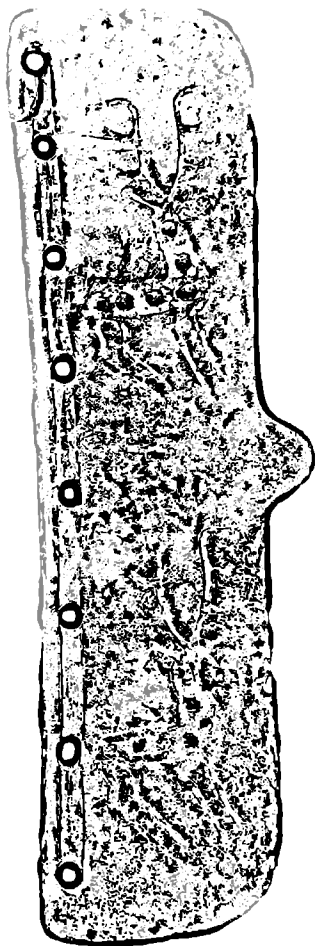
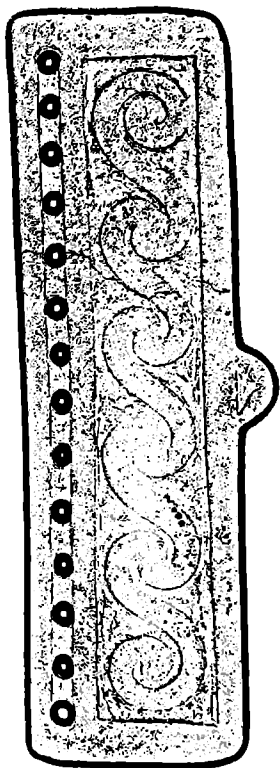
მათი პრაქტიკული დანიშნულების გამო ფიბულები ფართოდ ვრცელდებოდა და იმ მრავალმხრივი კონტაქტების ფონზე, რომლებმაც გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანა გამოირჩევა, სამკაულის ეს ფორმა, შეიძლება ითქვას, ყველაზე კარგად ასახავს ახალი იმპულსების შემოსელას საქართველოს ტერიტო-

169. მართკუთხა აბჯინი

მთარხის "განძი", მთიულეთი
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
კ. 15

170. მართკუთხა აბჯინი ირემის მამოსახულებით

სოკარი, ღუმულის მთარხი
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ბრინჯაო
კ. 15

რიაზე და ზოგადად კავასიაში. კავასიაში ფიბულე-
ბის იმპორტირება ხდებოდა სამკაულის ამ ფორმის
დამზადების მთავარი ცენტრებიდან, კერძოდ, გეო-
სური სამყაროდან და სამხრეთ ევროპიდან, ასევე ურარ-
ტუდან. ამ უკანასკნელს უკავშირდება ძვ. წ. VII-VI
საუკუნეებიდან საქართველოს ტერიტორიაზე და, რაც
განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, კოლხეთშიც ორ-
წილადი, ე. ი. სხვადასხვა მათეთლის ლეროსგან დამზა-
დებული რკალისა და ნემსისგან შედგენილი ფიბულების
გაერთიანება როგორც იმპორტის, ასევე ადგილობრივი
დამზადებული ბრინჯაოს და თვით ოქროს ნიმუშების
სახით (ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილი ორი მძივი-
სებურკალიანი ფიბულა), რომლებსაც ურარტული
ფიბულებისგან მხოლოდ კონსტრუქცია უნდა ჰქონდეს
ნასესხები.¹⁷³

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში კოლხეთში, კერძოდ
აფხაზეთში იმპორტული ნაწარმის სახით შემოდის
ბერძნული ტიპის ნავისებური (a navicella) ფიბულები,
რომლებიც კოლხეთსა და ეგვიპტის სამყაროს შორის
კოლონიზაციამდელი კონტაქტების მოწმობადაა მიჩ-
ნეული.¹⁷⁴ ზოგადად, ამ ტიპის ფიბულებისთვის დამახა-
სიათებელია როგორც სადა, ასევე გრავირებით შემკული
მართკუთხა ფორმისებური ბუდეები (ფუბი). არ არის
გამორიცხული, რომ მათ უკავშირდებოდეს კოლხურ
ბრინჯაოს კულტურაში გრავირებული გეომეტრიული
ორნამენტული სახეების, მათ შორის მგლის ან ძაღლის
მსგავსი ძვ. წ. ფანტასტიკური ცხოველის მოტივის შემო-
ტანაც. ის „კოლხურ-ყობანური ბრინჯაოს“ ფენომენის
ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ზოომორფული
სახეა. რომლის უახლოეს პარალელებად მიჩნეულია სა-
ბერძნეთსა და იტალიაში აღმოჩენილ ორ ფიბულაზე,
აგრეთვე სამხრეთ ევროპაში აღმოჩენილ ძვ. წ. VIII
საუკუნის სხვადასხვა ნივთებზე, ფიბულასა და ფარგებზე
გრავირებით შესრულებული გამოსახულებები.¹⁷⁵

კოლხურ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში ე. წ.
ფანტასტიკურ ცხოველს განსაკუთრებული სიმბოლური
დატვირთვა აქვს. ამასზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყვე-
ლებს გამოსახულებების სხვადასხვა ვარიანტებით შემე-
კული კოლხური ცულების სიმრავლე. შესაბამისად, ეს
ზოომორფული გამოსახულება განსხვავებულ ელფერს
ანიჭებს პრაქტიკული დანიშნულების მქონე ფიბულებსა
და სარტყლის შესაკრავ მართკუთხა აბზინდებს, რომ-
ლებიც ასევე მნიშვნელოვანი სიასლეა ძვ. წ. VIII-VII
საუკუნეების კოლხურ ბრინჯაოს სამკაულში. აღსანიშ-

ნავია, რომ მშვილდსაქინებზე, მათ შორის, სწორედ
"განძებში" აღმოჩენილ ნიმუშებზე, ეს ცხოველი გველის-
ტანიანი ურჩხულის სახითაა წარმოდგენილი.¹⁷⁶ ეს გრა-
ვირებული გამოსახულებები ზუსტად ეთანხმება თავად
ფიბულის ფორმას.

სარტყლის შესაკრავი მართკუთხა აბზინდები და
მათი ნაირსახეობა ე. წ. პეპლისებური აბზინდები
პრაქტიკული დანიშნულების სამკაულის იმ ტიპს განე-
კუთვნება, რომელიც მხოლოდ „კოლხურ-ყობანური
ბრინჯაოსთვისაა“ დამახასიათებელი და მშვილდსაქ-
ინებთან ერთად კოლხეთიდან საქართველოს დანარჩენ
ტერიტორიაზე ყველაზე გავრცელებული სამკაულია.
კაუჭის მიხედვით, სარტყელზე აბზინდა ვერტიკალურ
მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო მიკერებული, რისთ-
ვისაც მასზე ერთ რიგად გაკეთებულია ნახევრები.

ორივე სახეობა დიდი რაოდენობით არის აღმოჩე-
ნილი ცენტრალური კოლხეთის, აფხაზეთის ძვ. წ. VIII-
VII საუკუნეების სამაროვნებზე. ცალკე უნდა გამოიყოს
წითელი შეუქურას სამაროვანი.¹⁷⁷ აბზინდების ამ ახალ
ფორმებთან ერთად აქ გვხვდება ბრინჯაოს სამკაული,
რომელიც ტიპური კოლხური დეკორატიული ელემენ-
ტებით გამოირჩევა და სტილისტურ მსგავსებას ავლენს
აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ გვიანბრინ-
ჯაო-ადრერკინის ხანის სამკაულთან. ესენია: 1. ე. წ.
ნახევარწრიული აბზინდები, რომელთაგან აღსანიშ-
ნავია სამკუთხათაიანი გველებისა და ფრინველების
გამოსახულებებით შემკული ნიმუშები; 2. დისკოსებური,
ე. წ. უმბონის ფორმის აბზინდები, რომლებიც წარ-
მოდგენილია სვასტისკის ან წრის გარშემო რადიალუ-
რად განლაგებული სამკუთხედებით შედგენილი მზის
სიმბოლოებით, რომლებიც მოგვაგონებს ფეგრების სა-
მაროვანზე აღმოჩენილ ჭვირულ დისკოსებურ საკიდს;¹⁷⁸
3. 1 მ-ზე მეტი სიგრძის ბრინჯაოს ფორფიტოვანი სარ-
ტყლები, რომლებზეც მთელ სიგრძეზე გრავირებულია
სამკუთხათაიანი, დაკლანილი გველის გამოსახულე-
ბები. ეს ზოომორფული მოტივი დამახასიათებელია
"კოლხურ-ყობანური ბრინჯაოს" მხატვრული ნიმუშები-
სთვის, მაგრამ მნიშვნელოვანია, რომ ის დასტურდება
ნოქალაქეში აღმოჩენილ თიხის ორპროტომიან ვერ-
ძის სტილიზებულ ფიგურებზე, რომელთა პარალელ-
ები მხოლოდ კოლხეთის რელიგიური ცენტრიდან –
ვანიდანაა ცნობილი და აგრეთვე ძვ. წ. VIII-VII საუკუ-
ნებით თარიღდება. შესაბამისად, ბრინჯაოს მხატ-
ვრულ ნიმუშებზე წარმოდგენილი სამკუთხათაიანი

გველის გამოსახულება ტიპურ კოლხურ მოტივად უნდა იქნეს განიხილული. გველის ზუსტად ანალოგური გრაფიკული გამოსახულებით შემკული სარტყელი კოლხური "განძებისთვის" დამახასიათებელ ბრინჯაოს სხვა ნივთებთან ერთად აღმოჩნდა ურეშშიც.¹⁷⁹

მართკუთხა აბზინდები "კოლხურ-ყოპანური ბრინჯაოს" მხატვრული ნიმუშების, ფიგურლებითან ერთად, მრავალფეროვნებით გამოირჩეული იმ ინვენტარის განუყოფელი ნაწილია, რომელიც თლიას ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების სამაროვანზე მრავალრიცხოვან სამარხებშია აღმოჩენილი. ისინია აგრეთვე გვხვდება ადრესალეთ საქართველოს მთიანეთში, სამცხე-ჯავახეთში, ქვემო ქართლში.¹⁸⁰ პეპლისებურ აბზინდებზე, რომლებიც თავისი ფორმით ძალიან პავეს ბრინლის ე. წ. ორმაგი ცულის, ან გაშლილი ფრთების ფორმის საკიდებს, ზედაპირზე გრავირებულია ეპოქისთვის დამახასიათებელი გეომეტრიული ორნამენტები და ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებები, მათ შორის სქემატური – გველიტანიაანი ცხოველის ვარიანტი. მაგალითად, ასეთი სქემატური ორი გამოსახულებითაა შემკული დღეპას სამაროვანზე აღმოჩენილი ნიმუში.¹⁸¹ ნიშანდობლივია, რომ ირმის გამოსახულებები, რომლებიც ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებებთან შედარებით იშვიათად გვხვდება კოლხეთში და დამახასიათებელია აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ბრინჯაოს მხატვრული ნიმუშებისთვის, ამჟღავნებს ჭკიანში აღმოჩენილ მართკუთხა აბზინდის (იხ. №172).¹⁸²

მართკუთხა აბზინდების დეკორის მნიშვნელოვანი ელემენტია მინისებური მასით ან ლითონითვე იჩრუსტაცია. მაგალითად, ვანში აღმოჩენილი ნიმუში, რომელიც მდიდრული დეკორით – გრავირებული სპირალური და მგელ-ძაღლის გამოსახულებებით გამოირჩევა, რკინით ყოფილა იჩრუსტაციებული. გარდა იმისა, რომ რამდენიმე ნიმუშზე ეს ტექნიკურმა კვლევებმა დაადასტურა, კოლხეთში, კერძოდ ლეჩხუმში აღმსკერდილი დახურული ტიპის ქვის ყალიბის ერთი ნაწილი, რომელიც ძაბრისებური ჩაღრმავებიდან იჩრუსტაცია ცხელი საინკრუსტაციო მასა. მიღებული თხელ ფირფიტებს შემდეგ აჭედებდნენ აბზინდის ჩამოსხმისას გათვალისწინებულ ლაბირინთის თუ გადაბმული სვასტაქების ფორმის ჩაღრმავებებში.¹⁸³

ფანტასტიკური ცხოველის გრავირებული გამოსახულებები, რომლებსაც ყვდებით "განძებში" აღმოჩე-

ნილ ბრინჯაოს კოლხური ცულებზე, სამკაულზე და სხვადასხვა ნივთებზე, მათ შორის პინეტებზეც კი და აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი მრავალფეროვანი ნივთების შემცველობით განსაკუთრებით გამოირჩევა უდეს განძი,¹⁸⁴ პირდაპირი მინიშნებაა "განძების" საკულტო-სარიტუალო ხასიათზე, უფრო მეტიც, გარკვეულწილად მისი ანარეკლიცაა: ფანტასტიკური ცხოველს ხან მგელს, ხან ძაღლს ან მგელ-ძაღლს უწოდებენ, ხოლო თევზის ფარფლისებური თათების გამო, ბერძნული მითოლოგიის ცერბერის მსგავს არსებას უკავშირებენ. ამის გამო, ამ ფანტასტიკურ და არარეალისტურ არსებას "მგელ-ძაღლის", ან "გველ-მგელსაც" უწოდებენ, რაც ერთგვარ ლინგვისტურ დადასტურებასაც პოულობს კოლხურ სახელ – "გვერში".¹⁸⁵ ამ არსებაში, ისევე როგორც სხვა კულტურებში, ძალდი და მგელი ერთმანეთთანაა გაიგივებული და ქართულ მითოლოგიურ ტრადიციაში სხვადასხვა კონტექსტში ფიგურირებს: წყალთან დაკავშირებით – როგორც წყლის ძალდი და ციური ძალდი, რომელიც ელვის განსახიერებაა და აღსანიშნავია, რომ კოლხურ ბრინჯაოს ნივთებზე ის თითქმის ელვისებურად დაკლავნილ ფორმას იმეორებს.¹⁸⁶

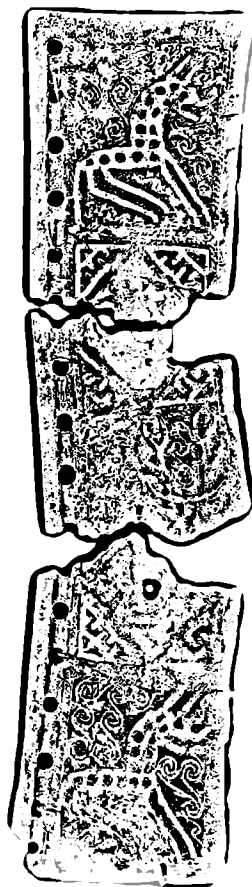
იქნებ, კავშირი "მგელ-გველის" გამოსახულებასა და "განძების" ფენომენთან არ არის შემთხვევითი და ამგვარი გარაუდის გამოთქმის საფუძველს იძლევა ამ არსების კომპლექსური ბუნება, რომელიც რამდენიმე საყურადღებო ელემენტს აერთიანებს: ერთი მხრივ, მგელ-ძაღლი უკავშირდება მზესა (მგელი, როგორც სოლარული წრის ცხოველი აბზინდებზე და ცულებზეც სწორედ სოლარულ სიმბოლოებთან ერთადაა გამოსახული) და ცეცხლს/ელვას, მეორე მხრივ, გველი ასოცირდება ხთონიურ სამყაროსთან – ქვესკნელთან და წყალთან. ამ ორი სტიქიის – ცეცხლისა და წყლის მაგიური კავშირი კი სამჭედლო საქმიანობაში მყარდება, ბუნებრივია, მთავარ კომპონენტთან – მიწის წიაღიდან ამოღებულ მადლთან ერთად. მგელ-ძაღლის პირდაპირი კავშირი მჭედლობასთან დადასტურებულია ქართულ მითოლოგიურ ტრადიციაში, რაც ენაშიც აისახა. მაგალითად, სამჭედლო საქმეს ქართული წარმართული ტრადიციით, განაგებს პირქუში, რომელიც მგელაიშვილია და ჰეფესტოს, ბერძნულ მჭედლობის ღმერთის მსგავსად, კოჭლია.¹⁸⁷

საყურადღებოა, რომ კოლხეთში რამდენიმე "განძის" აღმოჩენის ადგილას და თვით ნივთებზეც დადასტურებულია ცეცხლის კვალი. ამრიგად, უმე-

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
ნ. VIII - VII სს.გვ.გვ.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის
ნ. VIII - VII სს.გვ.გვ.

ტესწილად წყალთან ახლოს, ცეცხლის დანთების თანხლებით ისევ მიწის წიაღს – ხოთიურ სამყაროს უბრუნდება იმ ეპოქის ყველაზე დიდი სიმდიდრე – ბრინჯაო და რაც მთავარია, მისგან დამზადებული ძვირფასი ნივთები, მათ შორის სამკაული. ამრიგად, კოლხური “განძეების” მთავარი დამახასიათებელი ნიშანი არის ის, რომ სწორედ ბრინჯაოს გამოჩენულ ნივთებზე ფანტასტიკური ცხოველით გამოისახება სამჭედლო საქმესთან დაკავშირებული ყველა ელემენტი, რომლებიც, თითქმის “განძეების” შეწირვის რიტუალში იყრის თავს.

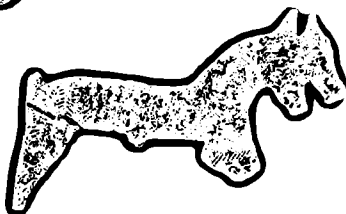
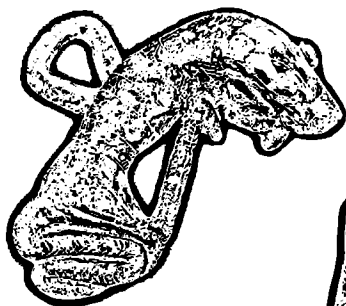
ბრინჯაო მაგიური ძალის მქონე ლითონია და საინტერესოა, რომ ამ ასპექტით ანტიკური ტრადიცია მას მედვასე უკავშირებს: “მას შემდეგ, რაც მან [მედვამ] ბრინჯაოში თავი მოუყარა ყველა ამ ნივთიერებას და კიდევ ათას უნძობ რამეს, ზეთისხილის რტოთი მოურია.” (ოვიდისი, “მეტამორფოზები”, VII, 275). ანტიკურ რელიგიაში ბრინჯაო პეტასთან და ზოგადად ხოთიურ ღვთაებებთან ასოცირდება.¹⁸⁸ შესაძლოა, ამგვარი რწმენა-წარმოდგენებით იყოს გამოწვეული კოლხურ ბრინჯაოს სამკაულზე ხოთიური სამყაროს არსებების – გველების, თევზების გამოსახვაც და არა მხოლოდ იმ გარემოებით, რომ ისინი ირმის გამოსახულებებთან ერთად ნაყოფიერებას და ბუნების დიდი დედის კულტს უკავშირდება.¹⁸⁹ თევზების გამოსახულებებით შემკული ფიბულების სიმრავლით განსაკუთრებით გამოირჩევა თლიას სამაროვანი.

ნიშნადობლივია, რომ თავად ცენტრალურ კოლხეთში ფანტასტიკური ცხოველის გრაფირებული გამოსახულება ძირითადად კოლხურ ცულებზე და სამკაულის ისეთ გამოჩენულ სახეობაზე გვხვდება, როგორიცაა დიადემა. სამკაულის სხვა ფორმებზე გამოყენებულია მისი სკულპტურული გამოსახულებები, რაც კიდევ უფრო ხაზს უსვამს ამ არსების გამოჩენულ რელიგიურ ასპექტს კოლხურ კულტურაში. შეიძლება ითქვას, რომ კოლხური ბრინჯაოს კულტურისთვის დამახასიათებელ ცხოველსახეობას სამკაულს, რომელშიც ასახულია ამ კულტურის მატარებელი საზოგადოების რელიგიური წარმოდგენები, ძირითადად განსაზღვრავს ვერძის სკულპტურული გამოსახულებები, ასევე მეგელ-გველის, სამკეთილათვისიანი გველებისა და თევზების გრაფირებული გამოსახულებები.

ცხოველსახეობანი სამკაულიდან ცალკე უნდა გამოიყოს კოლხეთში აღმოჩენილი საკიდი და საკინძი,

რომლებზეც წარმოდგენილია პანტერად მიჩნეული ცხოველისა და დათვის სკულპტურული გამოსახულებები. აღსანიშნავია, რომ დათვის გამოსახულება მოთავსებულია საკინძის ღეროს შუა ნაწილში (საკინძის ბოლო ჩამოტეხილია). დათვის გამოსახულება მინიატურული ქანდაკების სახით დასტურდება აფხაზეთში, კერძოდ, შუაბრინჯაოს ხანის დოღმენში. საკიდების სახით ის გვხვდება ყობანის სამაროვანზე. აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის მრავალფეროვან ზოომორფულ გამოსახულებებს შორის დათვის გამოსახულება უცნობია.¹⁹⁰ ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამკაული დათვის სკულპტურული გამოსახულებებით უფრო კოლხური კულტურისთვისაა დამახასიათებელი. ისევე როგორც ზოგადად ამ ეპოქის ზოომორფულ გამოსახულებებს, საკინძის შემთხვევაშიც დათვის გამოსახულებას გარკვეული სიმბოლური დატვირთვა უნდა ჰქონდეს. საინტერესოა, რომ დათვი მიჩნეულია ძლიერების, ხოლო ძუ დათვი – უკვდავების სიმბოლოდ.¹⁹¹

ყულანურხვაში აღმოჩენილ ზოომორფულ საკიდის ზუსტი პარალელი არ ეძებნება. თუმცა, მსგავსი მტაცებელი ცხოველის ბრინჯაოს ორი მინიატურული ქანდაკება, რომლებიც დუგმებადაა განსაზღვრული, აღმოჩენილია ურეკის სამაროვანზე, ჩვ ორმოსამარხში.¹⁹² მიუხედავად მისა, რომ ყულანურხვას საკიდის შემთხვევაში ცხოველი მთელი სხეულით, თითქმის რეალისტურადაა წარმოდგენილი, მაინც ძნელია მისი ზუსტი იდენტიფიკაცია. წაგრძელებული, წვრილი ტანით, გრძელი და დახვეული კუდით, წაწვეტიებული ყურების სქემატური გამოსახულებით, რომლებსაც შეესაბამება თვალების გარშემო, თავის მთელ სიგრძეზე გრავირებით გამოყვანილი ოვალები, ფართოდ გაღებული პირით, თავად დრუნჩის ფორმით – ის მოგვაგონებს თანადროულ, ძირითადად სამკაულის სახით წარმოდგენილ ზოომორფულ სკულპტურულ გამოსახულებებს. ეს გამოსახულებები, რომლებიც აღმოჩენილია თლიას სამაროვანზე საკიდის, საკინძისა და ბუნიკის თავების სახით, კოლხურ ცულებსა და ზევით განხილულ ბრინჯაოს სამკაულზე შესრულებულ გრავირებულ გამოსახულებებთან ერთად, გაერთიანებულია ე. წ. ფანტასტიკური ცხოველის, კერძოდ, მეგელ-ძაღლის გამოსახულებების ჯგუფში.¹⁹³ აღსანიშნავია, რომ ფანტასტიკური, მეგელ-ძაღლის ტიპის სკულპტურ-

175. სპილენძი
მონუმენტული, ზედაპირული
ს. VII საუკუნე
სიმაღლე
X 5,4 სმ

176. სპილენძი მონუმენტული, ზედაპირული
ს. VII საუკუნე
სიმაღლე
X 5,4 სმ

177. მონუმენტული, სპილენძი
მონუმენტული, ზედაპირული
ს. VII-VIII საუკუნე
სიმაღლე
12 სმ

178. სპილენძი
მონუმენტული, ზედაპირული
ს. VII-VIII საუკუნე
სიმაღლე
3 სმ

რული გამოსახულებები კავკასიაში მხოლოდ კოლხეთში დასტურდება ე. წ. ზოომორფულ მშვილდსაკინძებზე. ფიბულის ეს სახეობა, რომლის რკალს ცხოველის, უმეტესწილად, ცხენის, აგრეთვე ძაღლის, ვერძისა და ფრინველის სკულპტურული გამოსახულება წარმოადგენს, ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში ჩრდილოეთ იტალიიდან პალმატის კულტურის არეალში უნდა ყოფილიყო გავრცელებული და უცხოა სამეგრეთისთვის.¹⁵⁴

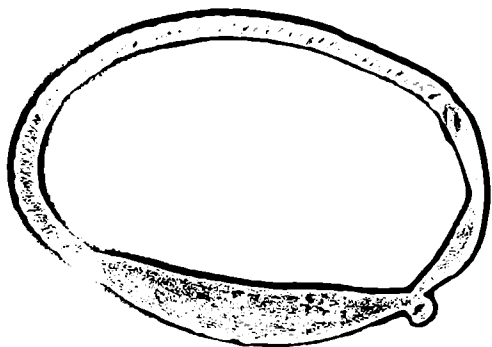
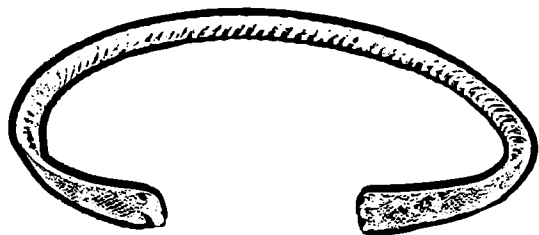
პალურის №24 სამარხში კოლხური ბრინჯაოს კულტურისთვის დამახასიათებელ სამკაულთან ერთად ასეთი ფიბულის მხოლოდ რკალია შემორჩენილი, რომელიც მგელ-ძაღლის გამოსახულებითაა წარმოდგენილი.¹⁵⁵ მეორე ნიმუში, რომელზეც კარგად ჩანს მგელ-ძაღლის პირში გრავირებით გამოყვანილი კბილების ორი რიგი და მთელ სხეულზე ასევე გრავირებული ე. წ. მორბენალი სპირალები, სვანეთში შემთხვევითაა აღმოჩენილი და ინახება სანჯა-პეტერბურგის ერმიტაჟის სახელმწიფო მუზეუმში.¹⁵⁶

მხოლოდ კოლხეთში დასტურდება ე. წ. სატევრისებური საკიდები, რომლებსაც ზედა ნაწილში მგელ-ძაღლის თავის სკულპტურული გამოსახულება ამკობს. ცხოველი წარმოდგენილია დაცვეტილი ყურებით, ფართოდ გაღებული პირით და უმეტეს შემთხვევაში ორ რიგად ჩამწკრივებული კბილებით. ნახვრეტი ცხოველის თავის ქვეშ სამკაულის ფუნქციაზე მიუთითებს. რადენიმე საკიდის სატევრისებურ ნაწილზე გრავირებით გამოყვანილია სამკუთხედეები. გვხვდება აგრეთვე თევზის, გველის, გომბეშოს და თავად მგელ-ძაღლის გრავირებული გამოსახულებები. ბრინჯაოს სატევრისებური საკიდის 27 ნიმუში აღმოჩენილია წითელ შუქურაში, ფიჩორში, ყულევში, ერეკტაში, ცაიშა და დღვანაში. კოლხური ბრინჯაოს სამკაულის ეს ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ელემენტი დასტურდება როგორც შემთხვევითი აღმოჩენის სახით, ასევე ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეების სხვადასხვა არქეოლოგიურ კომპლექსებში – ინდივიდუალურ სამარხში, სამაროვანსა და მის საკულტო მოედანზე, ნამოსახლარზე.¹⁵⁷ შეიძლება ითქვას, რომ კბილებით ზაზგასმულია ფანტასტიკური ცხოველის – “მგელ-დრაკონის”, ან “გველ-მგელის” ხთონიური ბუნება. ეს ფუნქცია “კოლხურ-ყობანურ ბრინჯაოს” გრავირებულ ნიმუშებზე აქვს თევზის ფარფლისებურ თათებს, ან მგელ-ძაღლთან ერთად ზშირად გამოსახულ თევზს, გველს. შემთხვევითი არ არის, რომ ყულევში აღმოჩენილ ბრინჯაოს ე. წ. სატევრისებურ საკიდზე, რომელ-

საც ამკობს ყურებდაცქეტილი მგელ-ძაღლის ტიპის ცხოველის თავის სკულპტურული გამოსახულება, ორ რიგად განლაგებული კბილებით. წინა მხარეს სოლარული ასპექტი გადმოცემულია წერტილებით შევსებული სამკუთხედებით, ხოლო უკანა მხარეს ხთონიური ასპექტი – სამკუთხათაიანი გველის გრავირებული გამოსახულებით.

ფანტასტიკური ცხოველის პირის გამოსახვას სიმბოლური დატვირთვა უნდა ჰქონდეს. ამ თვალსაზრისით კოლხური ბრინჯაოს მხატვრულ ნიმუშებზე, კერძოდ, სამკაულში გარკვეული კანონზომიერებაც შეიმჩნევა: “კოლხურ-ყობანური ბრინჯაოსთვის” დამახასიათებელი გრავირებული გამოსახულებების შემთხვევაში ფანტასტიკური ცხოველის კომპლექსური ბუნება გადმოცემულია ფარფლისებური ფეხებით ან გველისებური სქემატური გამოსახულებით და ცხოველი მხოლოდ ღია პირითაა წარმოდგენილი, ხოლო სკულპტურულ გამოსახულებებზე პირი აქცენტირებული – იგი გამოსახება გადმოშვებული ენით ან კბილებით.

ყულანურხვას საკიდზე ცხოველი გამოსახულია პირიდან გადმოშვებული ენით, როგორც ამას ვხედავთ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ფიბულებსა და ფარებზე შესრულებულ ფანტასტიკური ცხოველის გრავირებულ გამოსახულებებზე, რომლებიც აღმოჩენილია იტალიაში, სამხრეთ ევროპაში, კერძოდ დალიში, აგრეთვე ამ ცხოველის გამოსახულების კავკასიაში გავრცელების უკიდურეს აღმოსავლეთ არეალში – აზერბაიჯანში, პარადიზში.¹⁵⁸ საინტერესოა, რომ ცხოველის ოქროს მინიატურულ ფიგურებზე, რომლებიც ძვ. წ. IV საუკუნის კოლხური ოქრომჭედლობის უნიკალურ ნიმუშს – ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილ თავსამკაულს ამშვენებს, ვხედავთ ფართოდ გაღებული პირიდან გადმოშვებულ ენას. სწორედ ამ ნიშნით ეს ფიგურები შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ლომებად.¹⁵⁹ თუმცა, ცხოველის საკმაოდ არარეალისტური იერის, ლომისთვის უჩვეულო ყურებისა და წაბერტლებული სახის გამო, შესაძლოა საქმე ეხებოდეს ფანტასტიკური ცხოველის იმ ტიპს, რომელიც კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში ყულანურხვას საკიდის სახით დასტურდება. ორივე შემთხვევაში ცხოველის გამოსახულებაზე არ ჩანს ხთონიურობის ნიშანი. ფანტასტიკური ცხოველის სოლარულ ბუნებაზე სიმბოლურად უნდა მიანიშნებდეს ერთ შემთხვევაში ცხოველის ტანზე გამოსახული კოლხური ოქრომჭედლობისთვის ტიპური ცვარათი შედგენილი სამკუთხედები და ჯვრისე-

159. მონეტა
 160. მონეტა
 161. მონეტა
 162. მონეტა

163. მონეტა
 164. მონეტა
 165. მონეტა
 166. მონეტა
 167. მონეტა

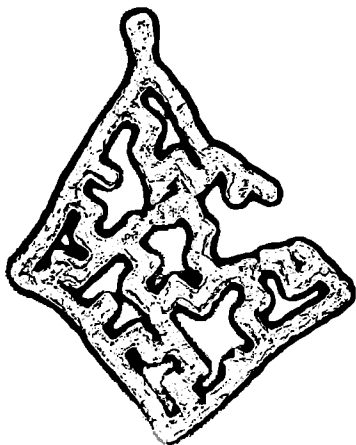
პრი სოლარული ნიშანი, ხოლო მეორე შემთხვევაში – გრაფიკული სამკუთხედები, რომლებსაც სატყეო-პურ საკიდებზე ვხვდებით. სოლარული სიმბოლოებით – ე. წ. მორბენალი სპირალების ორნამენტიტაა დაფარული ცხოველის ტანი სვანეთში აღმოჩენილი ზოომორფული მშვილდასკანის რკალზე.

სატყეო-სპირალების საკიდებზე, პრილში ნაპოვნ ერთ საკიდზე, რომელიც ხანადანებული და ყურებდაცქეტილი ცხოველის ორი გამოსახულებით გამოირჩევა, თლიას სამაროვანზე აღმოჩენილ სამკაულსა და ბუნების თავზე, ცხოველის პირში გამოსახული კბილები, რომლებიც მას ურჩხულის იერს ანიჭებს. ამდენად, ეს ფიგურები შეიძლება მიჩნეულ იქნეს მგელ-დრაკონის გრაფიკული გამოსახულებების ერთგვარ ტრანსფორმაციად და ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებების ცალკე ქვეჯგუფად უნდა გამოიყოს.

აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ბრინჯაოს სამკაულის პარალელურად, ე. წ. კბილებიანი ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულება თავის იქნეს კოლხურ ოქრომჭედლობაში: მუხურნის სამაროვანზე აღმოჩენილი ოქროს სამკაულის ფრაგმენტზე მტაცებელი ცხოველი წარმოდგენილია ზევით განხილული დამახასიათებელ პოზაში, კერძოდ, სახის ქვეშ დალაგებული თათებით, წაგრძელებული სახით, წვეტიანი და დაცქეტილი ყურებით, ფართოდ გაღებულ პირში ოქროს მოღუნული ღეროებით გამოსახული ორი დიდი კბილითა და ოქროს მარცვლებით გადმოცემული პატარა კბილებით. ასევე ოქროს მარცვლებით გადმოცემული კბილებით და ოდნავ აწეული წვეტიანი ყურებითაა წარმოდგენილი ცხოველის თავი, რომელიც გამოსახულია ერეკტის, ურეკის სამაროვანზე აღმოჩენილ მცირე ზომის ოქროს რგოლების ბოლოებზე.²⁰⁰ თუმცა უნდა ამ ზოომორფულ გამოსახულებებს შეიძლება დაეკავშირდეს ნოსირის განმში აღმოჩენილი ოქროს ხეიაზე გამოსახული გველი მისთვის უჩვეულო ყურებითა და ორი ღეროვანი კბილით. ბერძნულ მითოლოგიაში და რაც მთავარია, არგონავტების მითის იმ ეპიზოდში, რომელიც კოლხეთში მძიმდინარე მოვლენებს ასახავს, ურჩხულის ან გველის, როგორც ხოთონიური არსებების კბილები მიჩნეულია ნაყოფიერებისა და სიმდიდრის სიმბოლოდ.²⁰¹ ნიშანდობლივია, რომ თავად კოლხეთში აღმოჩენილი ცხოველსახეობანი სამკაული, რომელსაც მნიშვნელოვანად განსაზღვრავს ვერცხლი და ფანტასტიკ-

ური ცხოველის გამოსახულებები, გაგრძელებას პოულობს კოლხურ ოქრომჭედლობაში, რაც კოლხური სამკაულის განვითარების ერთიან ხაზზე მეტყველებს. ხომ არ არის ამ ზოომორფული სახეების სათავე გარკვეულწილად ოქროს საწმისის მითში საძიებელი? ოქროს საწმისის ეერძი პირდაპირ უკავშირდება, ხოლო გველი/ურჩხული მითში თავს იჩენს ხოთონიური ასპექტით და რაც მთავარია, ის გველინება ოქროს საწმისის მოდარაჯედ. ორივე ცხოველსახეობანი დეკორი ქართული სამკაულის ორგანული ნაწილია. გარდა სხვადასხვა ასპექტში ვერძის ფართოდ გაგრძელებული მოტივისა, ყურებიანი ურჩხულის სტილიზებულ გამოსახულებებს ვხვდებით გვიანანტიკურ ხანაში, მაგალითად, ხაიშის განმში აღმოჩენილ ოქროს საკისრე რგოლზე, ჟინვალში აღმოჩენილ თითბერისა და ვერცხლის სამაჯურებზე, რაც კიდევ ერთი დასტურია, თუ როგორ შემოინახა გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის ქართული ცხოველსახეობანი სამკაულის ტრადიციები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში.²⁰² აღსანიშნავია ისიც, რომ ფანტასტიკური მგელ-ძალღის ფენომენი იმდენად დამკვიდრდა ქართულ რწმენა-წარმოდგენებში, რომ ის სვანური წმინდა დროშის – “ლემის” სახით შეითვისა ქრისტიანულმა ტრადიციამ.²⁰³

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში კოლხურ კულტურაში, განსაკუთრებით ბრინჯაოს მხატვრულ დამუშავებაში, თითქოს უცებ ჩნდება მთელი რიგი სიახლეებისა, რომელთა წყარო უფრო გარეგან იმპულსებშია საძიებელი, ვიდრე მხოლოდ ადგილობრივი ტრადიციების განვითარებაში. როგორც კოლხეთში აღმოჩენილი ე. წ. სუბმიკენური ტიპის ერთწილადი მშვილდისებური ფიგურების გენეზისი, ასევე გრაფიკების ტექნიკით შესრულებული ზოომორფული გამოსახულებები (ფანტასტიკური ცხოველი, თევზი) და გეომეტრიული ორნამენტი, კერძოდ ბერძნული გეომეტრიული ხელოვნების განმსაზღვრელი ერთ-ერთი მთავარი ელემენტი – მეანდრი და სვასტიკა, შესაძლოა, თავად “განძების” ფენომენიც, მოწმობს კოლხეთის კონტაქტებზე ერთი მხრივ ეგეოსურ სამყაროსთან და მეორე მხრივ – სამხრეთ ევროპასთან. ეს კონტაქტები კოლხეთთან უთუოდ ზღვით ხორციელდებოდა და რაც მთავარია, ისინი ორმხრივი იყო და კულტურულ ხასიათს ატარებდა. ამაზე მეტყველებს ტიპულ სამოსზე აღმოჩენილი ე. წ. კავკასიური კუნძის, კერძოდ კოლხური კულტურისთვის დამახასიათებელი ნივთები –

100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.

100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.

100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.
 100. 100. 100.

უბირველს ყოვლისა, მცირე ზომის ანთროპომორფული ქანდაკებები ზარაკები და მართკუთხა აბზონდები, რომლებსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ბერძნული კოლონიზაციის წინარე ხანაში, ძვ. წ. VII საუკუნის შუახანებად ბერძნულ სამყაროსა და კოლხეთს შორის არსებული ურთიერთობების თვალსაზრისით.²⁰⁴

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში სახელმწიფოებრივ ერთეულად ჩამოყალიბებული კოლხეთის ძლიერების ერთ-ერთ მთავარ ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენდა მაღალგანვითარებული რკინის მეტალურგია, რაც პირდაპირ აისახებოდა ბრინჯაოს სამკაულში ტრავირებისა და ინკრუსტაციის უფრო დახვეწილი ტექნიკური ხერხებისა და ახალი დეკორატიული საშუალებების გამოყენებაში. ამ ეპოქაში იკვეთება კოლხური სამკაულისთვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მთავარი ნიშანი: უცხო ელემენტების არა პირდაპირ გადმოღება, არამედ მათი ორგანული შერწყმა ადგილობრივ ტრადიციებთან, რის შედეგადაც იქმნებოდა ბრინჯაოს სამკაულის საკუთარი ფორმები. ამის საუკეთესო მაგალითია კოლხურ ტიპად აღიარებული დიადემა. საქართველოს ფარგლებს გარეთ კოლხური ტიპის დიადემის აღმოჩენის მხოლოდ ერთი შემთხვევაა ცნობილი ჩრდილოეთ კავკასიაში, ნესტოროვის სამაროვანზე ნაპოვნი რომბისებურფორფიტებიანი ბრინჯაოს დიადემის სახით, რომელიც კოლხურ იმპორტად არის მიჩნეული.

კოლხურ დიადემას ქმნის გრებილი რკალი გრძელი და ბოლსკენ გაგანიერებული, ტრაპეციის ფორმის ან რომბისებური ფორფიტებით, რომლებიც ორნამენტირებულია მთელ სიგრძეზე. ანტიკური ხანის კოლხური ოქრომჭედლოების გენეზისისთვის მნიშვნელოვანია, რომ დიადემა, როგორც მისი ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი სამკაული, დასტურდება კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში. კოლხური ტიპის ბრინჯაოს უძველესი დიადემები, რომლებიც გრავირებული ორნამენტით, კერძოდ, ერთმანეთზე გადაბმული სპირალებით შემკული წყობისაა ფორფიტებით ბოლოვდება, გვხვდება ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების სამაროვნებზე, კერძოდ, ერგერის III სამაროვნის N1 სამარხში და ნიგეზიანის N12 სამარხში (სამეგრელო) და ორივე ინახება ფოთის კოლხური კულტურის მუზეუმში.²⁰⁵ ამ ინსიგნიის ტოლფასი თვითმკაულის აღმოჩენა სამარხებში კოლხეთში უკვე სოციალურად დაწინაურებული ფენის არსებობას მოწმობს, ასევე კოლხური დიადემის ადრეული ნიმუშია ბრინჯაოს დიადემა, რომლის აღმოჩენის ად-

გილი უცნობია. მისი გრებილი რკალის ღერო ბოლოებისკენ ფართოვდება ფორფიტების სახით, რომლებიც შემკულია გრავირებული რომბების გამოსახულებით, ხოლო რომბები დაფარულია ბადისებური ორნამენტით. ფორფიტებზე ორ-ორი ნახევრული (ერთ მხარეს ფორფიტა გატეხილია სწორედ ნახევრეტების ადგილას) განკუთვნილი უნდა ყოფილიყო თასმის გასაყურად.

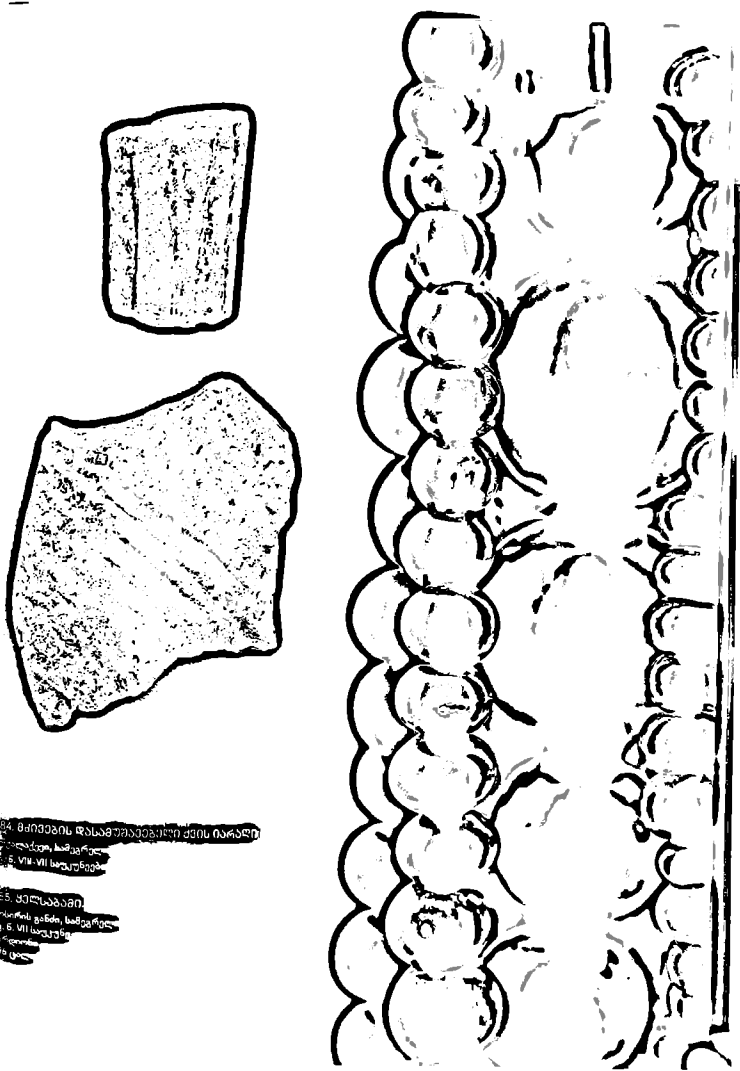
ნიშანდობლივია, რომ ამავე ტიპის ვერცხლის დიადემა, შემკული გრავირებული რომბების რიგით, აღმოჩენილია საირხის ძვ. წ. V საუკუნის შუახანების N5 სამარხში.²⁰⁶

ბრინჯაოს ფიბულებზე გრავირებული ფანტასტიკური ცხოველის სქემატური გამოსახულებებიდან გამომდინარე, ძვ. წ. VI საუკუნეზე გვიანდელი არ უნდა იყოს ვანიშ შემთხვევით აღმოჩენილი ტიპური კოლხური გრებილიკალიანი ბრინჯაოს დიადემა, რომლის ორივე ოვალურ ფორფიტაზე გველისტიანი ფანტასტიკური ცხოველია გამოსახული. ოქროსა და ვერცხლის დიადემების მსგავსად ისიც კავებით იკვერება.

კოლხური ბრინჯაოს კულტურის წიაღში ჩამოყალიბებულმა დიადემისამადრეულმა ტიპებმა, რომლებიც უთუოდ სათავეს იღებს გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანაში ფართოდ გავრცელებული გრებილიკალიანი და მათ შორის ფორფიტებით დაბოლოებული საკისრე რგოლებიდან, დასაბამი მისცეს რომბისებურ ფორფიტებიან კლასიკურ კოლხურ დიადემებს.²⁰⁷

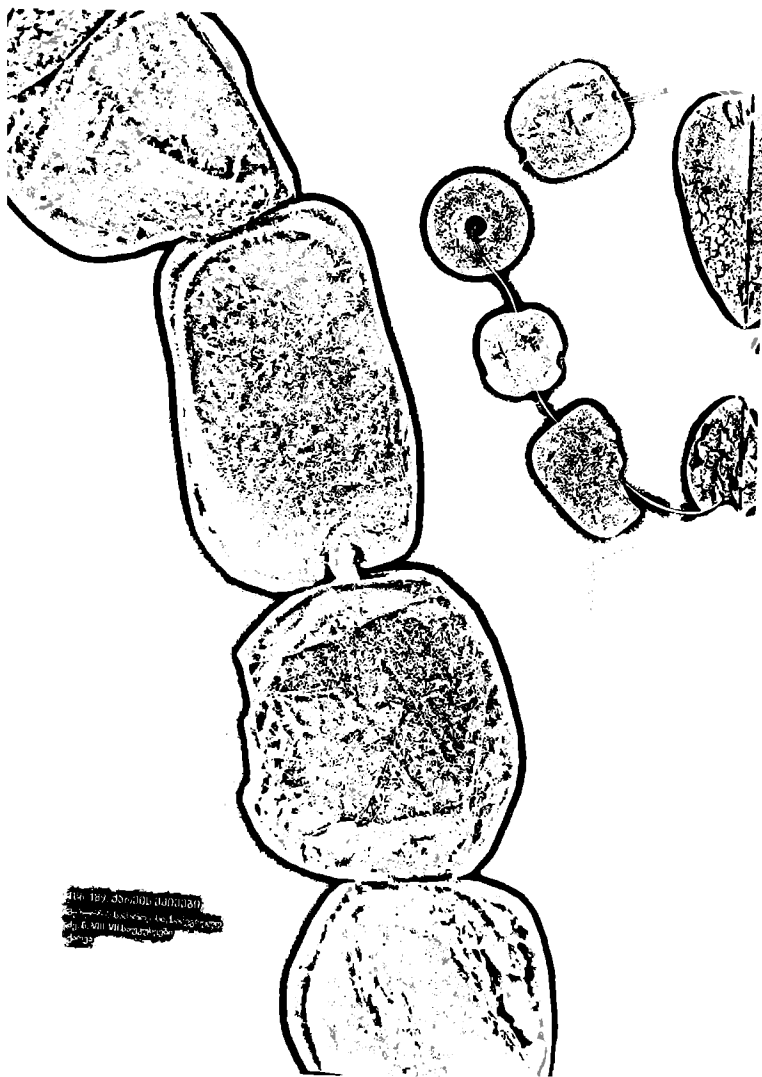
მუხურჩისა და ერგეტის სამაროვნებზე აღმოჩენილი ჭვირული რომბისებური საკიდი ლაბირინთის მსგავსი ორნამენტით და დისკოსებური საკიდი ცენტრში სარკისებურად გამოსახული ორი სვასტიკით, რომლებიც გარშემორტყმულია ორ რკალში ჩასმული რომბებით, ასახავს ეპოქისთვის დამახასიათებელ გეომეტრიზაციის ტენდენციებს. ამ ნიშნით, აგრეთვე ისეთი დეკორატიული ელემენტით, როგორიცაა, მაგალითად, ბადისებური ორნამენტით დაფარული რომბები, საკიდები სტილისტურ ერთიანობას ამყდვენებს ტიპურ კოლხურ ბრინჯაოს დიადემასთან და მის მსგავსად, გაგრძელებას პოულობს ოქრომჭედლობაში. ამის დასტურია სვასტიკის გამოსახულებით შემკული ოქროს რომბისებური საკიდები ნოსირიდან და ცაიშიდან (იხ. №. 201).

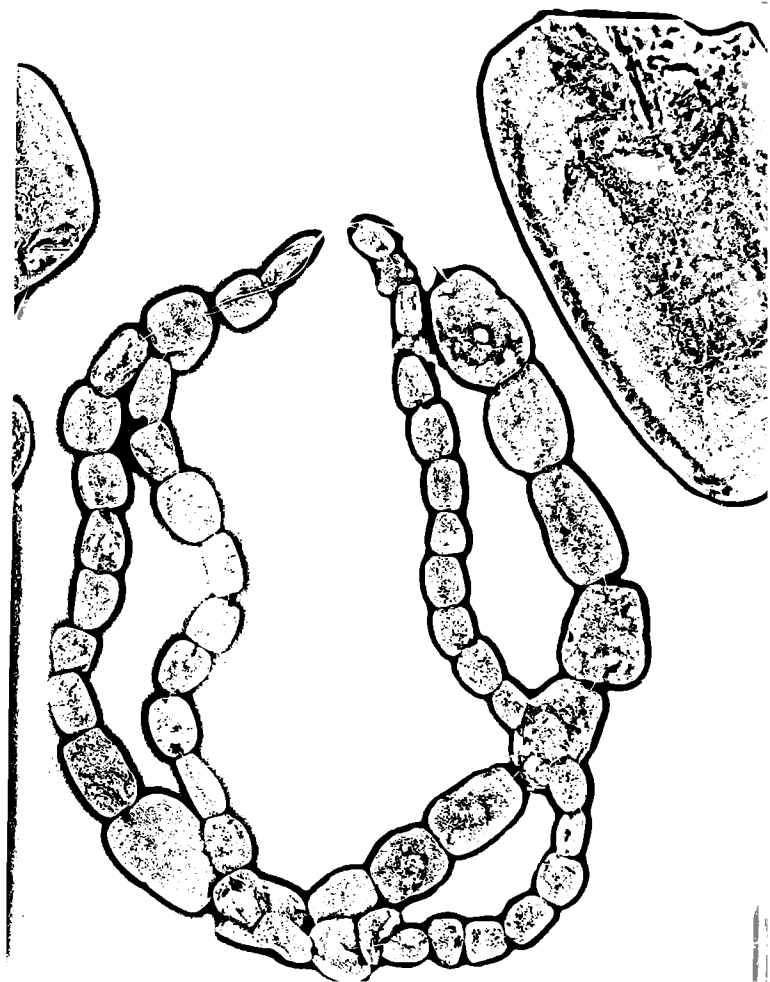
ერგეტის სამაროვანი საკიდების მრავალფეროვნებით, როგორც მათი ფორმის, ასევე მასალის (კალის)

154. შიშვების მასალებიდან აღებული ქვის ნაგებობა
 155. VII-VIII სს. სპარსული

156. ქვის ნაგებობა
 157. VII-VIII სს. სპარსული
 158. ქვის

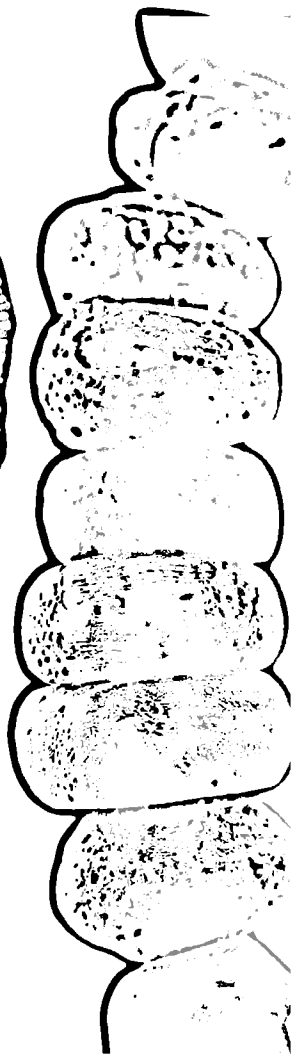
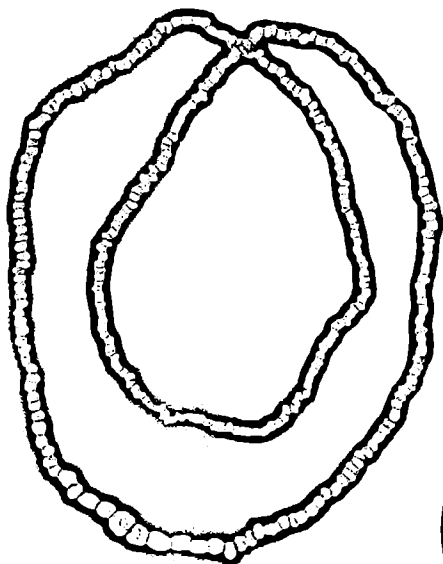

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის
მთავრობის განცხადება

პუშკინი
საბარდონი, რაჭა
V, IV საუკუნეები
საბარდონი
საბარდონი
საბარდონი
პუშკინი
საბარდონი, საბარდონი
V, VII-VII საუკუნეები
საბარდონი
საბარდონი

თვალსაზრისით გამოირჩევა. უნიკალურადაა მიჩნეული ერეკტა II, №4 კოლექტორი სამარხში ასეულობით აღმოჩენილი კალის მცირე ზომის მძივები, კალისა და ტყვიის შენადნობისგან დამზადებული სამკუთხა საკიდები.²⁰ აგრეთვე კალისა და ტყვიის შენადნობისგანაა დამზადებული ჭვირული საკიდები, რომლებიც ბორბლის იმიტაციაა.²¹ აღსანიშნავია, რომ ბორბალი, როგორც ბუნების სიმბოლო, დაკავშირებულია მზესთან.²² მათთან სტილისტურად ახლოს დგას ბრინჯაოს შედარებით დიდი ზომის ჭვირული საკიდი, რომლის ცენტრში ექვსკიმიანი ვარსკვლავია გამოსახული; ასევე მათი თანადროული, მაგრამ კოლხეთისგან საკმაოდ მოშორებით, განთიადის სამაროვანზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს მცირე ზომის ჭვირული ღილები, რომლებზეც ანალოგიური ორნამენტი ცენტრის გარშემო რადიალურად განლაგებული სამკუთხედებითაა წარმოდგენილი. რამდენიმე ნიმუშზე ცენტრში ჩასმულია კოპი.²³

კოლხური სამკაულის განუყოფელი ნაწილია სამაროვნებზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი ნახევრადბერძნულური ქვებისა და მინის სხვადასხვა ფორმის მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამები, რომლებიც ბრინჯაოს სამკაულს განსაკუთრებულ ფერადონებას ანიჭებდა. აღმოჩენილი მძივების დიდი რაოდენობა, მძივების დასამზადებელი ქვის იარაღები, თავად ნედლეულის არსებობა, განსაკუთრებით კოლხეთის რეგიონისთვის დამახასიათებელი გვიჩერ და რაც მთავარია, მათი დამუშავების მაღალი დონე, ნათლად მოწმობს, რომ კოლხეთის ტერიტორიაზე ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში მძივების დასამზადებელი სახელოსნოები არსებობდა.

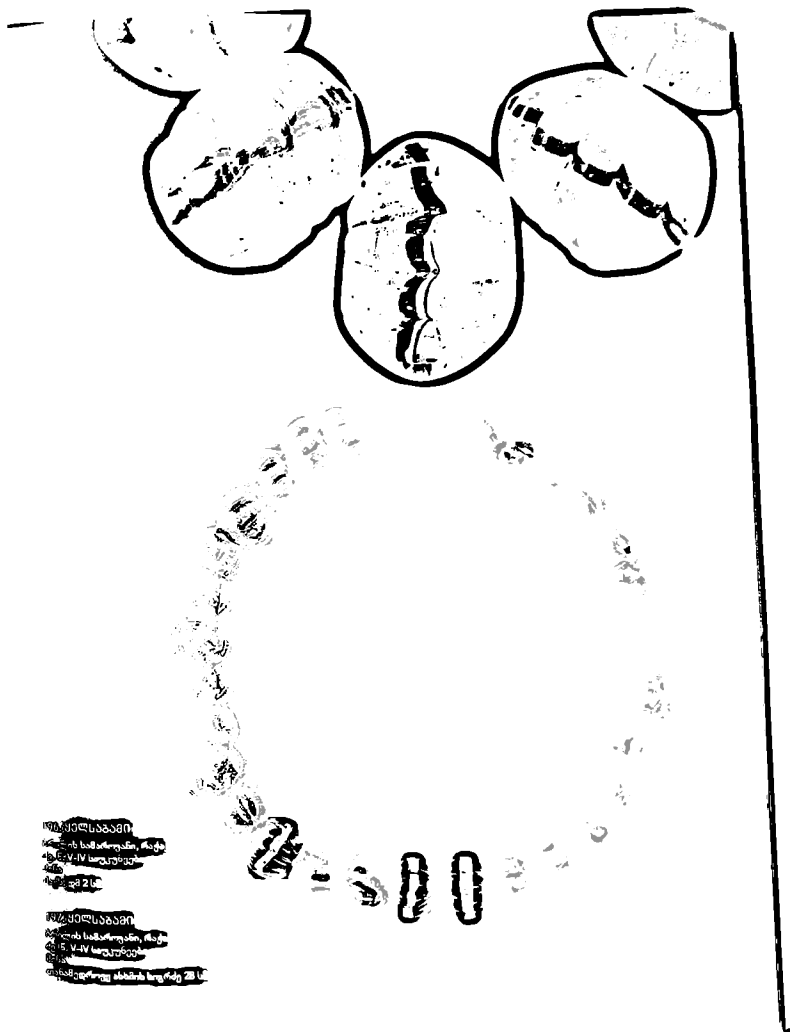
ცალკე უნდა გამოიყოს ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრისთვის დამახასიათებელი კარგად გაპირალებული მუქი ფერის, მოწითალო-ყავისფერი სარდლისის სფეროსებური მძივები, რომლებიც ზომით ხშირად კაკალს უტოლდება. ისინი კოლხეთის ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ეშერის ოსურაურეშებში (საძეალებში) კოლხურ-ყობანურ ინვენტართან ერთად, ნაგუზაუში და ოქრომჭედლობის ნიმუშების შემცველ ნოსირისა და ფარცხანაყანევის განძებში. ზუსტად ანალოგიური მძივები აღმოჩენილია კარმირ-ბლურის ცნობილი ურარტული სასახლის გათხრებისას. ძვ. წ. VII საუკუნეში საქართველოში მათი გავრცელება წინა აზიასთან კულტურულ-ეკონომიკურ ურთიერთობებს უკავშირდება.²⁴ ნეოლითის

ეპოქიდან მოყოლებული ქართულ სამკაულში სარდლისის გამოყენების ხანგრძლივი ტრადიცია, თავად ასეთივე მოწითალო-ყავისფერი სარდლისის ქვები, როგორც თრიალეთური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი ელემენტი, კოლხეთში, კერძოდ, ნოქალაქებში ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ფენებში აღმოჩენილი მძივების გასაპირალებელი ქვის იარაღი, შეიძლება მოწმობდეს, რომ გამოჩენილი მძივის სარდლისის სფეროსებური მძივები წინააზიური გავლენით, მაგრამ ასე მასობრივად მხოლოდ ადგილობრივ სახელოსნოებში მზადდებოდა. მათგან შედგენილი ყელსაბამები სამკაულის ერთადერთი სახეობაა, რომელიც წინარეანტიკურ ხანაში საქართველოში ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან ერთად დასტურდება, რაც მათ განსაკუთრებულ ღირებულებასაც მეტყველებს.

გარდა იმ ზემოქმედებისა, ხშირად მაგიურისაჲ კი, რის გამოც გიშრის, სარდლისის, ქარვის, ქალცედონის მძივებსა და საკიდებს უძველესი დროიდან ირჩევდა ადამიანი, ბრინჯაოს სამკაულთან ერთად მათი გამოყენება ფერადონებისკენ სწრაფვაზე მიუთითებს, რაც ყველაზე ნათლად თავად ბრინჯაოს სამკაულის ინკრუსტაციაში აისახა.

მხატვრული ღირებულების გარდა, ქარვის მძივებს განსაკუთრებული დატვირთვა აქვს კოლხეთის ვეროპასთან იმ შესაძლებელი კონტაქტების კვლევაში, რომლებსაც თან ახლდა მნიშვნელოვანი სიახლეების შემოსვლა კოლხური ბრინჯაოს კულტურაში.

ასევე კოლხეთის გარე სამყაროსთან კონტაქტების თვალსაზრისით მომდევნო ეპოქაში მნიშვნელოვანია ანტიკურ სამყაროში ყველაზე მასობრივად გავრცელებული სამკაული – პოლიქრომიული მინის მძივები, რომლებიც საქართველოს ტერიტორიაზე ძირითადად კოლხეთში გვხვდება ძვ. წ. V საუკუნიდან. მათი დამზადების მთავარი ცენტრები ეგვიპტესა და ფინიკიაში იყო, საიდანაც ისინი ბერძნული კოლონიზაციის ხანაში ჯერ მთელ ხმელთაშუაზღვისპირეთში, ხოლო იქიდან შავიზღვისპირეთში გავრცელდა. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნულ ქალაქებში პოლიქრომიული მინის მძივები ჩნდება ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში და მათ, ისევე როგორც კავკასიაში აღმოჩენილი მხგავის მძივების საერთო წყაროს მიღებული ვაჭრები წარმოადგენდნენ.²⁵ ბერძნული კოლონიზაციის პროცესში კოლხეთი აქტიურად იყო ჩართუ-

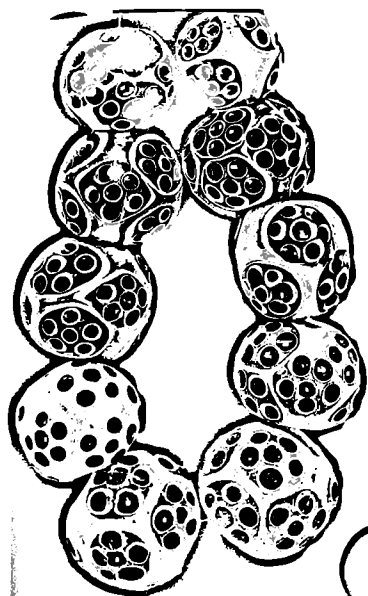
ლი ელვინურ სამყაროსთან სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობებით, რომლებიც ძვ. წ. VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ინტენსიურ ხასიათს იღებს. როგორც ანტიკური წერილობითი წყაროები და არქეოლოგიური მასალა მოწმობს, კოლხეთიდან ბერძენ ვაჭრებს გაჰქონდათ ძირითადად ლითონი, სელი, ზეთი და ხელოსნური ნაწარმიც, ხოლო იმპორტის სახით შემოდიოდა ზეთუნის ზეთი, ლვინო, აგრეთვე როგორც მხატვრული კერამიკის, ასევე ძვირფასი ლითონისა და მინის ჭურჭელი. კოლხეთის ამ მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ფონზე, რომლებსაც ის ძირითადად იონიურ ცენტრებთან მთავარი სავაჭრო ცენტრის – მილეტის შუამავლობით ახორციელებდა,²¹⁴ სამკაულთან კავშირში ყურადღებას იპყრობს შემდეგი გარემოება: პოლიქრომიული მინის მძივები სამკაულის ერთ-ერთი იშვიათი, თუ არა ერთადერთი სახეობაა, რომელიც საბერძნეთიდან იმპორტული ნაწარმის სახით მასობრივად შემოდიოდა კოლხეთში. გვხვდება სხვადასხვა ტექნიკით დამზადებული როგორც მოხატული, ასევე ე. წ. თვალადი მძივები და მრავალფეროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩევა ბრილის სამაროვანი. აღსანიშნავია აგრეთვე ლეჩხუმსა და სვანეთში, როგორც შემთხვევით, ასევე ანტიკური ხანის სამაროვანებზე ათასობით აღმოჩენილი პოლიქრომიული მინის მძივები.

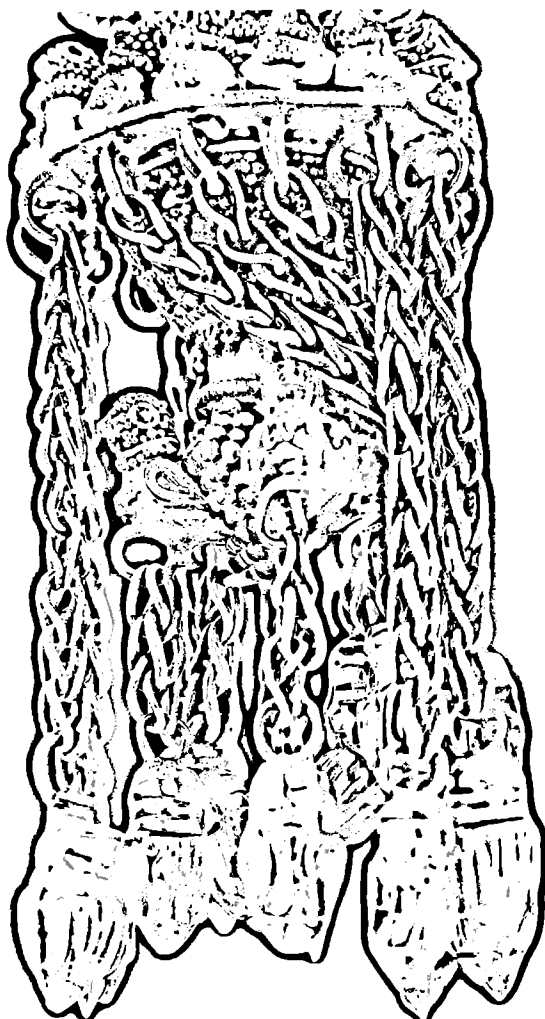
198. ყელსაბამი

პრილის სამაროვანი, რატკა
ძვ. წ. V-IV საუკუნეებ
მინისტური მასა
მ. ქს. დმ 2,5 სმ

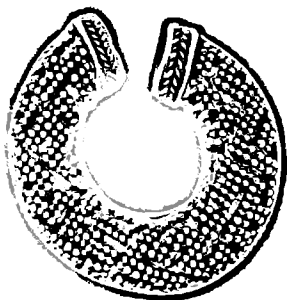
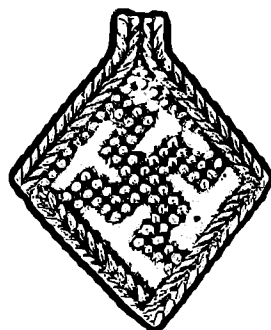
199. ყელსაბამი

პრილის სამაროვანი, რატკა
ძვ. წ. V-IV საუკუნეებ
მინისტური მასა
ანამედროვე მასშტაბის სურათი

«მკრემაჯალქელნი»

200. ბგვლის ბაგვლის ბაგვლის ბაგვლის
 ნიჭის ნიჭის ნიჭის ნიჭის
 ს. VIII-VII სს. სს. სს. სს.
 ქ. ქ. ქ. ქ.

201. კრების კრების კრების
 ნიჭის ნიჭის ნიჭის ნიჭის
 ს. VIII-VII სს. სს. სს. სს.
 ქ. ქ. ქ. ქ.

202. კრების
 ნიჭის ნიჭის ნიჭის
 ს. VIII-VII სს. სს. სს. სს.
 ქ. ქ. ქ. ქ.

203. კრების
 ნიჭის ნიჭის ნიჭის
 ს. VIII-VII სს. სს. სს. სს.
 ქ. ქ. ქ. ქ.

* კოლხეთის სიმიდრე ოქროთი, ვერცხლით, რკინითა და სპილენძით გვიხსნის იასონის ლაშქრობის სწორ საბაბს*.

სტრატონი, გეოგრაფია, 1. 2. 39

ბე. წ. VIII-VI საუკუნეები

რატომ დაუკავშირეს ბერძნებმა თავის ცნობიერებაში კოლხეთს ოქროს საწმისი? რატომ იხსენიებდნენ ბერძენი მწერლები კოლხეთს ეპითეტით "ოქრომრავალი" ოქროს სიმდიდრით სახელგანთქმული ქალაქების – მიკენის, სარდისისა და ბაბილონის მსგავსად? სუანეთში დღემდე შემორჩა ოქროს ცხერის ტყავით მოპოვების წესი, რომელიც დაწერილებით აქვთ აღწერილი ჯერ ანტიკური ხანის მწერლებს, ხოლო მოგვიანებით – ევროპელ მოგზაურებს; კოლხეთის, კერძოდ ვანის ახელდინანების გორის გარდა, იშვიათად მოიძებნება ადგილი, სადაც წვიმის ნიაღვარს ჩამოქონდეს ოქროს ნივთები, როგორც ამის შესახებ 1876 წელს გაზეთი "დროება" იუწყებოდა: "ისე წვიმა არ მოვა, რომ ახელდინანების კარებთან არ ჩამოიტანეს გორიდან ნიაღვარმა ხან ოქროები, ხან ოქროს ძეწვეი, ხან ბეჭდები, ხან რა და რა ნივთიულები." გარდა ამ ფაქტებისა, ზევით დასმულ კითხვებზე მთავარი პასუხი თავად კოლხური ოქროს სამკაულია, რომელმაც განვითარების უმაღლეს დონეს ბე. წ. V-IV საუკუნეებში მიაღწია: მისი აუარაზებელი რაოდენობა, ის მრავალფეროვნება და მსატრეული ღირებულება, რომლითაც მან საკუთარი ადგილი დაიმკვიდრა ანტიკურ სამყაროში და დღესაც მთელ მსოფლიოში წარმოაჩენს ქართულ კულტურას.

ანტიკური ხანის კოლხური ოქრომჭედლობის ფენომენს წინ უძღოდა უმნიშვნელოვანესი ეტაპი ქართული სამკაულის განვითარების ისტორიაში: თრიალეთის კულტურის ეპოქის შემდეგ, ბე. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე კვლავ ჩნდება ძვირფასი ლითონებისგან – ოქროს, ვერცხლისა და ელექტრუმისგან დამზადებული სამკაული, რომელიც დასტურდება განძებში, სამაროვნებსა და ნამოსახლარზეც.

ბე. წ. IX-VIII საუკუნეები განსაკუთრებით საინტერესო ეპოქაა ზოგადად ოქრომჭედლობის ისტორიაში: ე. წ. ბნელი საუკუნეების შემდეგ საბერძნეთში იწყება ოქრომჭედლობის აღორძინება და ისეთ მნიშვნელოვან ფენომენს უკავშირდება, როგორიცაა გეოგრაფიული სტილი; ბე. წ. VIII-VII საუკუნეებში ყალიბდება

ეტრუსკული ოქრომჭედლობაც. ფორმებითა და დეკორით გეომეტრიული სამკაული წმინდა ბერძნული ფენომენია, მაგრამ სწორედ ხანგრძლივი პაუზის გამო, რომელსაც ადგილი ჰქონდა ბერძნული ოქრომჭედლობის განვითარებაში, მიჩნეულია, რომ გრანულაციისა და ფილიგრანის რთული ტექნიკური ხერხების გამოყენებით ძვირფასი ლითონებისგან სამკაულს ამზადებდნენ არა ბერძენი, არამედ საბერძნეთში მოღვაწე სათანადო გამოცდილების მქონე უცხოელი ხელოსნები, ოქრომჭედლობის უწყვეტი ტრადიციის მქონე რეგიონებიდან – ფინიკიიდან ან კვიპროსიდან. ისინი ფინიკელ ვაჭართა მიერ დაარსებულ სახელოსნოებში ბერძენთა გემოვნების მიხედვით ქმნიდნენ გეომეტრიული სტილის ოქროს სამკაულს, რომელმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა არა მარტო ბერძნული, არამედ ეტრუსკული და ქართული ოქრომჭედლობის განვითარება.²¹⁵ წინარეანტიკურ ხანაში საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე, უმეტესწილად კოლხეთში, ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაულის გამოჩენა შესაძლებელია მხოლოდ იმ პროცესების ფონზე, რომლებზეც ბე. წ. IX-VIII საუკუნეებში საბერძნეთში დასაბამი მისცა ახალ ეტაპს ზოგადად ოქრომჭედლობის განვითარებაში.

ოქროს სამკაული, რომელიც უკვე სხვადასხვა არქეოლოგიურ კონტექსტში დასტურდება და ურის სამეფო სამარხებში, მიკენის ჭასამარხებში, თუ თრიალეთის ყორანულ სამარხებში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშებისგან განსხვავებით, აღარ არის მხოლოდ ღვთაებებთან გაიგივებულ პირთა კუთვნილება, კიდევ უფრო ნათლად და ფართო სპექტრით ასახავს ადამიანის სოციალურ სტატუსს და საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას. ამ ეპოქისთვის დამახასიათებელი ფართო სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობების ფონზე, ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაული, რომელიც ანტიკურ ხანასთან შედარებით იშვიათობას წარმოადგენს, ხდება რაგორც მიბაძვის მთავარი ობიექტი, ასევე სახელმწიფოს თვითმყოფადობის გამოვლენის საუკეთესო საშუალება.

საქართველოში აღმოჩენილი ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ოქრომჭედლობის ნიმუშებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნოსირის განძი, რომელიც მიწის სამუშაოების დროს ადგილობრივი მოსახლის მიერ შემთხვევით იქნა ნაპოვნი. მიუხედავად იმისა, რომ განძი მხოლოდ მცირე ზომის ნივთებითაა წარმოდგენილი, მის შემადგენელ სამკაულში თავმოყრილია თემატიკის, ორნამენტის და საოველირო ტექნიკის ის მთავარი ელემენტები, რომლებსაც უხედავთ საქართველოს სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე აღმოჩენილ წინარეანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე. ნოსირის, ასევე იმავე ტიპის ფარცხანაყანევის განძის დათარიღებისთვის მნიშვნელოვანია ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან ერთად ასეულობით აღმოჩენილი კარგად გაპრილებული, მოწითალო-ყავისფერი სარდიონის სფეროსებური მძივები, რომელთა გაერცელება არ სცდება ძვ. წ. VII საუკუნეს და ასახავს კოლხეთის კონტაქტებს წინა აზიის წამყვან ცენტრებთან.

ნოსირის განძის შემადგენელი ოქრომჭედლობის ნიმუშები:

1. ცეარათი შემკული მავთულოვანი ღეროებისგან შედგენილი ჭვირული საკიდი და სფერული მძივები, რომლებიც მავთულოვანი ღეროების ან მარყუცების ერთმანეთზე მიჩრილვითაა დამზადებული. მსგავსი ჭვირული მძივები დასტურდება მხოლოდ ფარცხანაყანევის განძში, ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების ნარეკავის სამაროვანსა და სომხეთში, ლორი ბერდის ძვ. წ. VII საუკუნის სამარხებში.²¹⁶

2. ორი გახსნილი რგოლი, რომლებიც ერთმანეთზე მიჩრილული უწვრილესი მავთულების წნულებს წარმოადგენს. თითო ბოლო მათ ჩამოტეხილი აქვს, ერთ შემთხვევაში წნულები იკვრება თხელი ფირფიტით, ხოლო მეორე შემთხვევაში – ბურთულით. ორივე ნიმუში წვილის სახით დასტურდება ერგეტის სამაროვანზე, რაც გვაფიქრებინებს, რომ საქმე უნდა ეხებოდეს საყურეებს. საყურე რგოლები ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების კოლხურ ოქრომჭედლობაში მასობრივად გავრცელებული სამკაულის ფორმა უნდა ყოფილიყო, რასაც კოლექტიური სამარხები ადასტურებს. აღსანიშნავია ერგეტის N4 კოლექტიურ ორმოსამარხში აღმოჩენილი რამდენიმე ათეული სადა, მცირე ზომის ოქროგადაკრული ბრინჯაოს გახსნილი რგოლი, რომლებიც ნათლად აჩვენებს ბრინჯაოს სამკაულიდან ოქრომჭედლობაზე გადასვლის პროცესს.

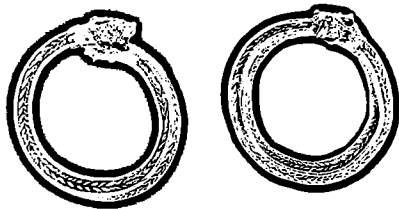
204. სამაჯურის დაბოლოება

მუსორის სამაროვანი, სამეგრელო
ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეები
ქვიშა
მაქს 1,3X1 სმ

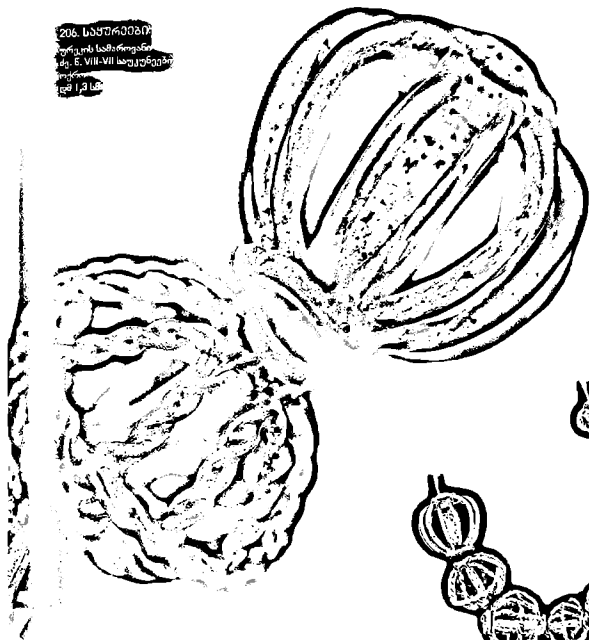
205. საკიდი

ნარეკავის სამაროვანი, შიდა ქართლი
ძვ. წ. VII-V საუკუნეები
ქვიშა
მაქს 1,7X1,7 სმ

206. სამეფო
ქვეყნის საზღვრების
ქვე. E. VIII-VII საუკუნეები
ქვე. 1.3 სმ.

3. სპირალური ბეჭდის ან სასაქონლო ბეჭდის ფრაგმენტი, რომელიც გველის თავის გამოსახულებით ბოლოვდება და განძის შემადგენელი საყურე რგოლების მსგავსად ერთმანეთთან მიერთებული მათემატიკური წრეებისაგანაა დაზადებული. ცხოველის თავი შემკულია ვაგარსით. გველის თავებით დაბოლოებული სპირალური, ძეწები გაერთიანებული იყო ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ბერძნულ ოქრომჭედლობაში, მაგრამ გამოდინარე იქიდან, რომ ნოსირის ნიმუშზე გველს დაღებული პირი, ორი ღეროვანი კბილი და ყურები ურჩხულის იერს აძლევს, ის მუხურისა და ერგეტის სამაროვნებზე აღმოჩენილ ოქროს სამკაულზე წარმოდგენილ ურჩხულის თავის გამოსახულებებთან ერთად შეიძლება არგონავტების მითს, კერძოდ, ოქროს საწმისის მცველსაც დაუკავშირდეს.

4. გაურკვეველია, ოქროს ფირფიტა, რომელზეც ნაწილობრივად შემორჩენილი თევზით გამოყვანილი ხანდაღებული ცხოველის რელიეფური გამოსახულება, სამკაულის ფრაგმენტია თუ ჭურჭლის. ის სტილისტურად ჰგავს სირიულ-ხეთური ქალაქ-სახელმწიფოების - ზენაქონისა და კარკემის ქვის ბარელიეფებიდან ცნობილ ლომის გამოსახულებებს.²¹⁷ ამდენად, ეს მცირე ზომის ფრაგმენტი მნიშვნელოვანია კოლხეთსა და აღმოსავლეთის წამყვან ცენტრებს შორის კონტაქტის თვალსაზრისით.

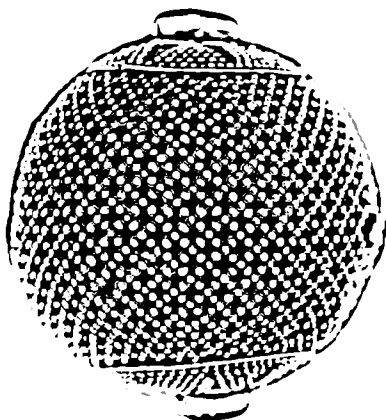
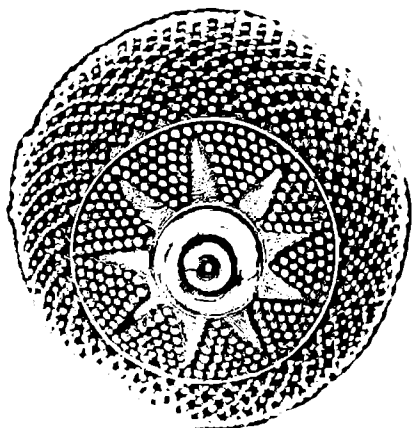
5. საყურე, რომელიც წარმოადგენს ორი ერთმანეთზე მიერთებული ფირფიტისგან დაზადებულ წრიულად მოღუნულ მძლავს, მის ერთ დაბოლოებაზე შემორჩენილია ყურში გასაყრელი წერილი მათული. საქმე ეხება ახლო აღმოსავლეთში ფართოდ გავრცელებულ მცირე ზომის ფუჭე, წრიული ფორმის საყურეებს. საყურის ამავე კატეგორიას განეკუთვნება ნახევარწრიული, ე. წ. ნავისებური საყურეები, რომლებიც აღმოსავლური გავლენით ძვ. წ. VII-IV საუკუნეებში ფართოდ იყო გავრცელებული ბერძნულ და ეტრუსკულ ოქრომჭედლობაში და შემთხვევით აღმოჩენილი ერთი ნიმუშის სახით დასტურდება სომხეთში.²¹⁸ ნოსირში აღმოჩენილი საყურე გამოირჩევა გეომეტრიული სტილის დეკორით, რომელიც უცხოა სხვაგან, მათ შორის საბერძნეთში აღმოჩენილი ამ ტიპის საყურეებისათვის. მისი ორივე ბოლო შემკულია ფილიგრანით, ხოლო ზედაპირს მთლიანად ფარავს ცვა-რათი შედგენილი ტიპური გეომეტრიული ორნამენტი - მეანდრიონები სეპატია, რითაც ის ერთი მხრივ, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ე. წ. "ორიენტალიზებული

გეომეტრიული" სტილის ბერძნული და ეტრუსკული ოქრომჭედლობის საყოველთაოდ ცნობილ ნიმუშებს მოგვაგონებს, ხოლო მეორე მხრივ, კოლხური ბრინჯაოს ცულების დეკორს.²¹⁹

ნოსირის განძის შემადგენელ საყურესთან სტილისტურად ახლოს დგას ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ცაიშის სამაროვანზე წყვილის სახით აღმოჩენილი სფეროსებური, შუაში მთელ სიგრძეზე გახსნილი სამკაული ორ-ორი მარწყვით, საყურადღოდ საყურეების საკიდები, რომლებიც ცვა-რათი შედგენილი ზუსტად ანალოგიური გეომეტრიული ორნამენტით მთლიანადაა დაფარული,²²⁰ ამავე პერიოდით დათარიღებულ ფარცხანაყანევისა და ცხინვალის განძებში აღმოჩენილი დიდი ზომის ორი მძივი და დილმის №2 ყორღანში ნაპოვნი მათი ანალოგიური მძივები. ანტიკურ ხანაში ამ მძივების ტრადიციის უშუალო გაგრძელებად შეიძლება იქნეს მიჩნეული საირხეში აღმოჩენილი ძვ. წ. IV საუკუნის მძივი.²²¹ ცვა-რათი დაფარული სამკაულის ამავე კატეგორიას განეკუთვნება ძვ. წ. VI საუკუნით დათარიღებულ ყაზხევის განძში აღმოჩენილი საყურეები. ამ ნიმუშებს პარალელები საქართველოს ფარგლებს გარეთ არ მოეპოვება.

ფარცხანაყანევის განძში აღმოჩენილი დიდი ზომის მძივი გარანულაციის ტექნიკის ფლობის უნიკალური ნიმუშია. ფირფიტისაგან გაკეთებული დიდი ზომის სფერო საოცარი სიმეტრიულობით მთლიანად შემკულია ცვა-რათი. ოქროს მარცვლებს შორის გაკეთებულია ნახევრები, რაც მძივს ჭვირულ ეფექტს ანიჭებს. აღსანიშნავია, რომ წვირილი გავარსით მთლიანად დაფარული სამგანზომილებიანი სამკაული მიკენური ეპოქის შემდეგ ბერძნულ ოქრომჭედლობაში ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულს იქნეს თავს.²²²

აღმოსავლურ სამყაროსთან იმ უშუალო კონტაქტების ფონზე, რომლებსაც ადასტურებს ძვ. წ. VIII საუკუნის ურარტულ წერილობითი წყაროები "კულხას" ან "კოლხას" სახელით მოხსენიებული კოლხეთის სახელმწიფოს შესახებ, ყურადღებას იმყრობს მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტი: განსხვავებით ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეების ბერძნული და ეტრუსკული ოქრომჭედლობის ნიმუშებისგან, რომლებიც უხვი ვაგარსით გამოირჩევა, ნოსირის, ფარცხანაყანევისა და ყაზხევის განძებში, ცაიშის სამაროვანზე აღმოჩენილი ნიმუშები შემკულია მხოლოდ ცვა-რათი შედგენილი გეომეტრიული ორნამენტული სახეებით, მათთვის უცხოა ორიენტალიზებული სტილი,

07x 8200
07x 8200
07x 8200
07x 8200
07x 8200

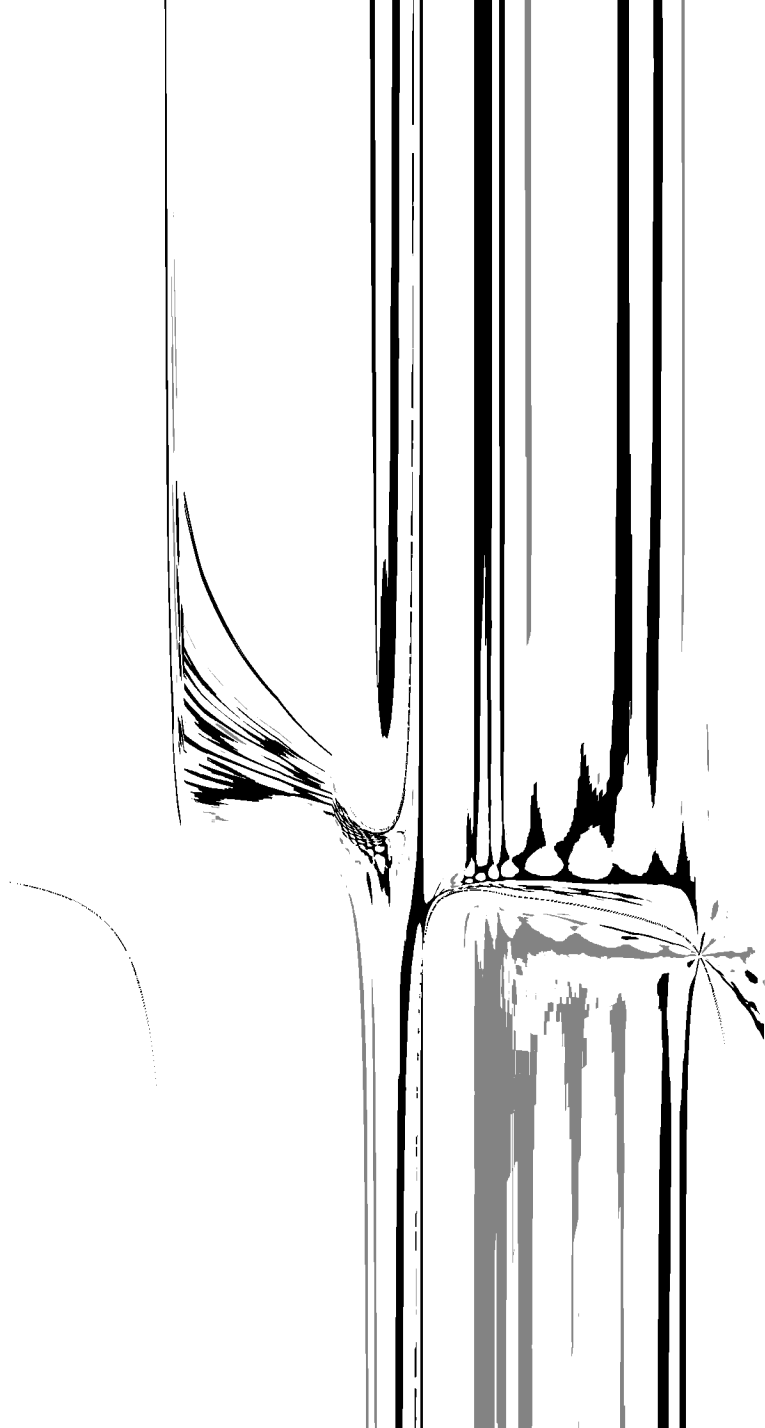
კრძოლ, გეომეტრიულ ორნამენტთან ერთად ტიპური აღმოსავლური რეაინისებური წნულის, ანთროპომორფული, ზომორფული გამოსახულებების ან ინკრუსტირებული თვალბუდეების გამოყენება. ამრიგად, კოლხური ოქრომჭედლობის ეს უძველესი ნიმუშები შეიძლება განისაზღვროს, როგორც წმინდა გეომეტრიული სტილის სამკაული, რომლის მთავარი დამახასიათებელი ნიშანია გავარსით შედგენილი ორნამენტით მთლიანად დაფარული ზედაპირი.

სწორედ ამ ნიშნით ნოსირის განძის შემადგენელ საყურესთან და ფარცხანაყანევის მძივთან სტილისტურად ახლოს დგას ურბნისის ძვ. წ. VII საუკუნის სამაროვანზე აღმოჩენილი საკინძი. მისი სქელი ჯერო ნოსირის საყურის მსგავსად ფილიგრანული სარტყლით ბოლოვდება და მთელ სიგრძეზე დასვეება ცვრათი შედგენილი ტიხილი ზაზების რიგი, რომელიც ჯერ კიდევ შუაბრინჯაოს ხანის წინაზიური ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე გვხვდება. საკინძის ე. წ. სოკოსებურ თავზე, ისევე როგორც ფარცხანაყანევის მძივის ორივე ნახერცთან, ცენტრის გარშემო განლაგებული გავარსით შედგენილი დიდი ზომის სამკუთხედები ქმნის ვარსკვლავის ან ზრის მსგავს ორნამენტს. აღსანიშნავია, რომ ეს ორნამენტული მოტივი დამახასიათებელია ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების როდოსული და ეტრუსკული ფირფიტოვანი დისკოსებური საკიდებისთვის, რომლებიც კეიპროსული ან სირიული გაელენითაა დამზადებული. მათზე გრავირებული, ზოგჯერ ინკრუსტირებული ცენტრის გარშემო რამდენიმე რიგად განლაგებული სამკუთხედები დაფარულია პუნსონური წერტილებით.²² ორნამენტის ცვრათი შედგენილი ვარიანტი დასტურდება ორიენტალიზებული სტილის ერთ-ერთ ეტრუსკულ სამაჯურზე, ხოლო ძვ. წ. VII საუკუნის როდოსული ოქრომჭედლობის გამორჩეულ ნიმუშზე – სარტყლისებური დიადემის ვარდულაზე გავარსით მთლიანად დაფარულია ცენტრი და სამკუთხედები.²⁴ ამრიგად, გავარსით შედგენილი ვარსკვლავისებური ორნამენტით შემკული მძივი ფარცხანაყანევის განძიდან და საკინძი ურბნისის სამაროვნიდან, როგორც როდოსული და ეტრუსკული საკიდებისგან სრულიად განსხვავებული სამკაულის ფორმები, ნათელი მაგალითია იმისა, რომ კოლხეთსა და მის მოსაზღვრე შიდა ქართლის ტერიტორიაზე მოქმედი სახელმწიფოები ხდებოდა ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში ოქრომჭედლობის წამყვან ცენტრებში ჩამოყალიბებუ-

ლი ტენდენციების არა პირდაპირ გადმოღება, არამედ თავისებურად გადაამუშავება.

ურბნისში აღმოჩენილი საკინძის ანალოგიური ნიმუში ცნობილია მხოლოდ ლორი ბერდიდან. ასევე სომხეთში, კარმირ-ბლურშია ნაპოვნი მსგავსი ტიპის ელექტრუმის საკინძის ფრაგმენტი, რომელიც ურარტული და ზოგადად, აღმოსავლური ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი ცვრათი შედგენილი მცირე ზომის სამკუთხედებითაა შემკული და ვარსკვლავისებური ორნამენტი საკინძის თავის მხოლოდ ცენტრალურ ნაწილს ფარავს.²⁵ შესაძლებელია, ურბნისის საკინძი სომხეთში აღმოჩენილი ნიმუშების გაელენით იყოს დამზადებული. თუმცა, მათგან განმასხვავებელი ისეთი მცირე დეტალით, როგორიცაა კოლხური ოქრომჭედლობის უძველესი ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი მავთულების წნულებით შედგენილი ფილიგრანული ჩარჩო, ან სამკაულის დაბოლოება და, რაც მთავარია, გეომეტრიზაციის ტენდენციით, ურბნისის საკინძი წინარეანტიკური ხანის ქართული ოქრომჭედლობის ორგანული ნაწილია.

6. რომისებური ფირფიტოვანი საკიდი, რომელიც შემკულია ცვრათი შედგენილი სვასტიკის გამოსახულებითა და ფილიგრანული ჩარჩოთი. აღსანიშნავია, რომ ამ შემთხვევაში, ისევე როგორც ნოსირის განძის შემადგენელ საყურესა და ურბნისის საკინძზე ე. წ. გრეხილი მავთულით წარმოდგენილ ფილიგრანის სახეობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც ჯერ კიდევ თრიალეთის თასზე დასტურდება, ხოლო ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში ეტრუსკულ და როდოსულ ოქრომჭედლობაში გამოიყენებოდა, საბერძნეთში ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულს იჩენს თავს სინდოსში აღმოჩენილ ნიმუშებზე და ფართოდ მხოლოდ ძვ. წ. IV საუკუნეში გრცელდება. ანალოგიური საკიდი აღმოჩენილია ციპრის სამაროვანზე, რომელიც მისგან მხოლოდ ჭვირული ეფექტით განსხვავდება, კერძოდ, გავარსით შემკული სვასტიკის გამოსახულება მოთავსებულია არა ფირფიტაზე, არამედ პირდაპირაა ჩასმული ფილიგრანულ ჩარჩოში.²⁶ ეს ორი, ზომებითაც კი ერთნაირი საკიდი ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში კოლხეთში ერთიანი საოქრომჭედლო სკოლის არსებობის პირდაპირი მოწმობაა. გარდა ამისა, თუ გავიხსენებთ კოლხეთის სამაროვნებზე აღმოჩენილ გეომეტრიულ სტილის ბრინჯაოს და კალის ჭვირულ საკიდებს, თვალსაჩინო ხდება კოლხური

კულტურის აყვავების პერიოდში ბრინჯაოს მხატვრული დამუშავებიდან ოქრომჭედლობაზე გადასვლის პროცესი. ბრინჯაოს ნაკეთობებთან კოლხური ოქრომჭედლობის კავშირზე მეტყველებს არა მხოლოდ ბრინჯაოს სამკაულის სახეობის გამოჩენა, არამედ ოქროსგან ბრინჯაოს იარაღის ფორმის სამკაულის დამზადება. მაგალითად, ცაიშის სამაროვანზე აღმოჩენილია ოქროსგან დამზადებული სატევრის ფორმის სადა საკიდები, რომლებიც, შესაძლებელია, მხოლოდ კოლხეთისთვის დამახასიათებელ ბრინჯაოს ცხოველ-სახოთან სატევრისებურ საკიდებს უკავშირდებოდეს და ორმაგი კოლხური ეკლის ფორმის საკიდები, რომელთა შესატყვისი ბრინჯაოს სამკაული უცნობია.²⁰⁷

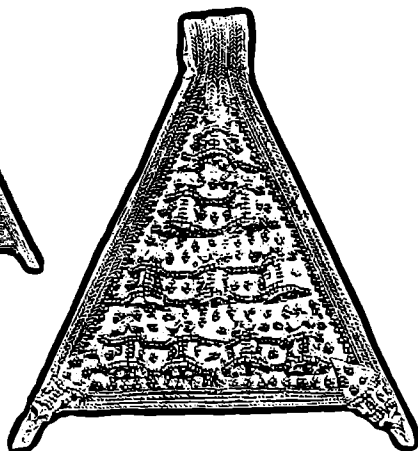
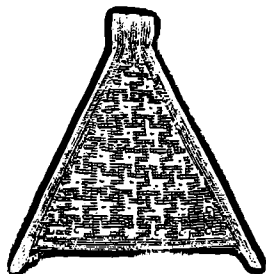
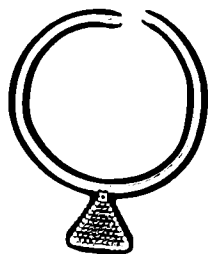
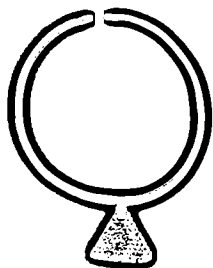
თავად სვასტიკის გამოსახულებით, ან სხვა გეომეტრიული სახეებით შემკული ოქროს ფირფიტა, როგორც გეომეტრიული სტილის ოქრომჭედლობის მხატვრული კონცეფციის ერთ-ერთი მთავარი განმასაზღვრელი ელემენტი, სათავეს იღებს ძვ. წ. IX საუკუნის ატიკური ოქრომჭედლობის ნიმუშებში, რომლებსაც თავდაპირველად მხოლოდ გრავირების ტექნიკით ამუშავებდნენ, ხოლო შემდეგ – გაფარისით და ფილიგრანით.²⁰⁸

ფილიგრანის ჩარჩო, ცვარათი შედგენილი გეომეტრიული სახეებით და ოქროს თხელი ფურცლებისგან დამზადებული რელიეფური გამოსახულებებით შემკული ფირფიტა, არის ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში საბერძნეთის კუნძულებსა და ეტრურიაში მოქმედი საოქრომჭედლო სკოლებისთვის დამახასიათებელის მთავარი ელემენტები, რომლებიც საკუთარი, ორიგინალური მანერითაა წარმოდგენილი საქართველოს სხვადასხვა არქეოლოგიურ ძეგლებზე აღმოჩენილ ოქროსა და ვერცხლის სამკაულზე.²⁰⁹

კოლხეთში, კერძოდ სიმაგრესა და ვანში, ასევე ლორი ბერდში აღმოჩენილი საურეების სამკუთხა საკიდებს თითქმის საერთო არაფერი აქვს ძვ. წ. VII საუკუნის მხარე ნახევრის როდოსული ყელსაბამების სწორკუთხა ფირფიტოვან საკიდებთან და დიადემების შემადგენელ ე. წ. მელისურ ვარდლებთან, რომლებიც ნადირთა მუზეუმი ქალღმერთის, გრიფონების, ლომების, ფუტკრების რელიეფური გამოსახულებებით გამოირჩევა, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილი დეკორატიული ელემენტების მიხედვით, ეს საკიდები სწორედ როდოსული და ეტრუსკული ოქრომჭედლობის გამოჩენილი ნიმუშების მხატვრულ კონცეფციას შეესაბამება. ორივე მხარეს ცვარათი და ფილიგრანით უხვად შემკულ სამკუთხა

ფირფიტებს განსაკუთრებულ ეფექტს ანიჭებს ავერსზე მიჩრილი თხელი ფურცლისგან დამზადებული რელიეფური ზოომორფული გამოსახულებები. ისეთი სტილისტური ნიშნებით, როგორებიცაა ცხოველის სახისა და სხეულის ცვარათი დამუშავება, მიჩრილი ფურები, ისინი გარკვეულ მსგავსებას აჩვენებენ ე. წ. მელისური გარდღელებისთვის დამახასიათებელ ზოომორფულ გამოსახულებებთან. ნიშანდობლივია, რომ მხოლოდ კოლხეთსა და ლორი ბერდში აღმოჩენილი სამკუთხა საკიდებისთვისაა დამახასიათებელი თავის მსგავსი ზოომორფული გამოსახულებები.²¹⁰ გარდა გარეგნული იერისა, ამ ვარაუდს ამყარებს რწმენა-წარმოდგენები, რომლებიც წინარეანტიკურ ხანაში გატყველებული იყო თავთან ან ვროთხასთან, როგორც ხთონიერ არსებებთან დაკავშირებით.²¹¹ თავად სამკაულის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ სიმაგრის ნამოსახლარის ძვ. წ. VI საუკუნით დათარიღებულ ფენაში ნაპოვნი საკიდის ზუსტად ანალოგიური ორი ნიმუში ვანში აღმოჩენილია ძვ. წ. IV საუკუნის №24 სამარხში, თანაც ტიპურ კოლხურ საყურეებთან ერთად. ორივეს აშკარად ეტყობა ხმარების კვალი, რაც ადასტურებს, რომ სამკაული თავად სამარხზე უფრო ადრეულია. ლორი ბერდის ძვ. წ. VII საუკუნით დათარიღებულ სამარხებში ნაპოვნი სამი საკიდი მსგავსი ზოომორფული გამოსახულებებით. აქედან გამომდინარე, საესებით დასაშვებია, რომ სიმაგრის საკიდი, როგორც ნამოსახლარზე დადასტურებული ოქროს ერთადერთი ნივთი, უფრო ადრეული იყოს, ვიდრე მასთან ერთად აღმოჩენილი ძვ. წ. VI საუკუნის იმპორტული კერამიკა და ისიც ძვ. წ. VII საუკუნით განისაზღვროს.²¹²

სიმაგრესა და ვანში აღმოჩენილი საკიდების უკანა მხარეს მთლიანად ფარავს გრანულაციით გამოყვანილი, ერთმანეთზე გადაბმული სვასტიკების რიგები, რაც არსებითად განასხვავებს მათ ლორი ბერდის ნიმუშებისგან, რომელთა რვევრსზე ერთ შემთხვევაში გამოსახულია აღმოსავლური ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი წრეები, ხოლო დანარჩენ ორზე – ცვარათი შედგენილი სამკუთხედი. კოლხურ სამკუთხა საკიდებს მათზე გამოსახული გეომეტრიული ორნამენტი აახლოებს ძვ. წ. VII საუკუნის ეტრუსკულ ფირფიტოვან სამაჯურთან, რომელიც ასევე ფილიგრანითაა მოჩარჩოებული, შემკულია ადამიანის ორი რელიეფური გამოსახულებით და მთლიანად დაფარულია ცვარათი შედგენილი სხვა, კერძოდ, აღმოსავლური ორნამენტული სახეებით.²¹³ არა მხოლოდ რვევრის შემკულობით,

209. bordes de
 210. bordes de
 211. bordes de
 212. bordes de

213. bordes de
 214. bordes de
 215. bordes de
 216. bordes de

არამედ ავერსზე ზომიერებული გამოსახულებების განლაგებით და გავარსით მათი შემოკობის მანერით, კოლხური საყურეების სამკუთხა საკიდები მხოლოდ გეომეტრიული სტილის კონცეფციას ვეძებთ. სწორედ ამ ნიშნით მათ საქართველოში აღმოჩენილი წინარეანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ზევით განხილულ ნიმუშებთან ერთად საკუთარი ადგილი უჭირავს ორიენტალიზებული სტილის ატიკური, როდოსული და ეტრუსკული სამკაულის გვერდით.

ორნამენტირებული სამკუთხა საკიდები, რომლებიც არ გვხვდება ბერძნული და ეტრუსკული ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელ ფირფიტოვან სამკაულს შორის, საქართველოში აღმოჩენილი წინარეანტიკური ხანის ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაულის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული ფორმაა. შესაძლოა, რომ სწორედ მათ გავლენას დაუკავშირდეს ლორი ბერძნულ აღმოჩენილი ნიმუშები. აქვე უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ერგეტის სამაროვანზე ნაპოვნი კალისგან დამზადებული ექვსი ნიმუში, რომლებიც წერილი ბურცოებითაა შემკული.²⁴

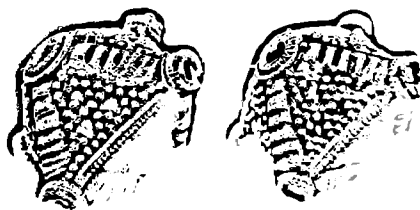
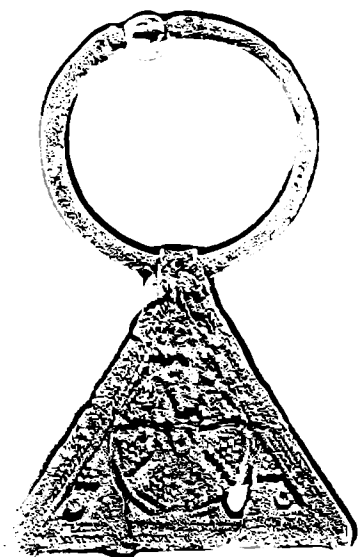
სამთავროს სამაროვანზე ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების ვერცხლის სამკუთხა საკიდები აღმოჩენილია მათში გაყრილ რგოლებთან ერთად. ერთი რგოლი გახსნილია და მასზე გაკეთებული ნახერტი ადასტურებს, რომ საქმე ეხება საყურეს. მეორე რგოლში ჩასმული სარდიონის ქვის ფუნქცია გაუგებარია. შესაძლებელია, ის შემთხვევითაა მოხვედრილი, რაც სამკაულს გარკვეულ სიბლეს სძენს. ნიშანდობლივია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ეს ორი საკიდი, რომლებიც ფორმით, ყუნწით და ფილიგრანული ჩარჩოთი ზუსტად იმეორებს სიმაგრეში, ეანსა და ლორი ბერძნულ ოქროს ნიმუშებს, შემკულია წინააზიური ხელოვნებისთვის და ასევე სომხეთში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი დეკორატიული ელემენტით – ცენტრისკენ მიმართული სამკუთხედებით. სამთავროს საკიდები ცვარათი შემკული ვერცხლის სამკაულის ერთ-ერთი იშვიათი ნიმუშია²⁵ ვერცხლის შედარებით დაბალ ტემპერატურაზე მალე დნობის გამო, გრანულაციის ტექნიკის გამოყენება კიდევ უფრო რთულია, ვიდრე ოქროს შემთხვევაში. ცვარათი შემკული ვერცხლის სამკაული სამთავროს სამაროვნის გარდა, დასტურდება ეანში აღმოჩენილი ძვ. წ. V საუკუნის ორი მძივს სახით.

21. საყურე

სამთავროს სამაროვანი, შიდა ქართლში
ძვ. წ. VII-VI საუკუნეები
ვერცხლზე სარდიონი
6X5 სმ

22. მიმისაპიდეგი

ეან, № 77 სამაროვანი, იმერეთი
ძვ. წ. V საუკუნის შუახანე
ვერცხლზე
4,9X2,8 სმ

სხვადასხვა მხატვრული ხერხებით შემკული ოქროს ფირფიტოვანი სამკუთხა საკიდები შეიძინა ნიშნითაა წარმოდგენილი ცაიშის ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების სამაროვანზე.²¹³ ფირფიტებზე ჭარბობს გეომეტრიული ორნამენტული სახეები – სვასტიკები, ამოტვიფრული სამკუთხედის ცენტრში მოთავსებული თვალბუდე, ასევე გეომეტრიული წესრიგით განლაგებული თვალბუდეები და ერთმანეთზე გადაბმული სვასტიკის ფორმის ტიხრები, რომლებიც, სავარაუდოდ, მინისებური მასით უნდა ყოფილიყო ინკრუსტირებული. ფირფიტაზე განთავსებული თვალბუდეები და ამოტვიფრული სამკუთხედები ასახავს ძვ. წ. VIII საუკუნის ატიკური ოქრომჭედლობის ტენდენციებს. ეს ელემენტები გვხვდება, მაგალითად, ელევსისა და სპატაში აღმოჩენილ ნახევარმთვარისებურ საყურეებსა და ყელსაბამის შემადგენელ ოთხკუთხა ფირფიტოვან საკიდებზე, რომლებიც აღმოსავლური გავლენითაა დამზადებული.²¹⁷

ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაულიდან წინარეანტიკურ ხანაში საქართველოში ყველაზე გავრცელებული იყო ოვალური ფორმის სპირალური საყურე-სასაფეთქლეები. ძვ. წ. IX-VII საუკუნეებში საბერძნეთში ფართოდ გავრცელებული სპირალური საყურეების სხვადასხვა ვარიანტების მსგავსად, ისინიც ყურის ბიბილოში გაყრილ წვრილ მარყუჟზე უნდა ყოფილიყო ჩამოკიდებული. შესაძლებელია, ისინი ჩამოკიდებული იყო თავზე შემოხვეულ თასმაზე, როგორც ეს ივარაუდება ძვ. წ. VII საუკუნის ერთ-ერთ იონიურ ლარნაკზე შესრულებული გამოსახულების შემთხვევაში: ქალის ყურის ბიბილოზე მოჩანს ჯვრისებური ორნამენტით შემკული დისკოები, რომლებიც, დაბოლოების სახით, დამახასიათებელია კორინთოში აღმოჩენილი ამავე პერიოდის სპირალური საყურეებისათვის.²¹⁸

საქართველოში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის სპირალური საყურეები კავკასიაში გავრცელებული ბრინჯაოს სასაფეთქლე ხეივების ხანგრძლივ ტრადიციას უფრო უნდა უკავშირდებოდეს, ვიდრე ბერძნული ოქრომჭედლობის უშუალო გავლენას. კორინთოში და როდოსზე აღმოჩენილი მდიდრულად შემკული სპირალური საყურეების სხვადასხვა ტიპებისგან, კერძოდ, რგოლებისგან, დისკოებიანი და ე. წ. ომეგას ფორმის საყურეებისგან, საქართველოში აღმოჩენილი სპირალური საყურეები ფორმის გარდა სადა დეკორიაც განსხვავდება.²¹⁹ ეს დეკორატიული ელემენტი ერთ-

213. სასაფეთქლე ხეივაში

აზბეიცი, ხეივა
ძვ. წ. V საუკუნე
ქრონიკა
მანქ. 2, 42, 6 ს.

214. სასაფეთქლე ხეივაში

ძვ. წ. VI საუკუნე
ქრონიკა, ვერცხლი
მანქ. 1, 7, ს.

ნახევარწრიან ნიშნებზე წარმოდგენილია გაბრტყელებული დაბოლოებებით, ხოლო ორნახევარწრიან ნიშნებზე – გაბრტყელებული შუა ნაწილითაც. სპირალური საყურეები საქართველოში ანტიკური ხანიდან აღარ ვხვდებით, ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში ისინი ჩააცვლა კოლხური ტიპის საყურეებმა.

სასაფეთქლის ან საყურის გამორჩეულ სახეობას წარმოადგენს ოქროს თხელი ფურცლისგან დამზადებული, ვოლუტებით დაბოლოებული ნიშნები, რომლებიც კოლხეთში – ცაიშის სამაროვანსა და დღვაბაშია აღმოჩენილი. ისინი, ისევე როგორც ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში კოლხეთში გავრცელებული ვოლუტებიანი ბრინჯაოს სამაჯურები და საკისრე რგოლები, შეიძლება ევროპიდან, კერძოდ, დუნაისპირა ქვეყნებიდან და ჩრდილოეთ კავკასიიდან შემოსულ კულტურულ იმპულსებს დაუკავშიროთ. ამ შემთხვევაშიც საქმე გვაქვს უცხო ელემენტების თავისებურად გადამუშავებასთან, რადგან ოქროს ფურცლისგან დამზადებული საყურის ეს სახეობა ფორმით განსხვავდება სპირალებით შემკული ბრინჯაოს სასაფეთქლეებისგან, რომლებიც დამახასიათებელია ევროპისა და ჩრდილოეთ კავკასიისთვის.²⁴⁰

ცაიშის სამაროვანზე და დღვაბაში აღმოჩენილ საყურე-სასაფეთქლეებზე განიერი ოქროს ფურცლები ისეა გადაკეცილი, რომ სამკაულს დაღარული ნახევარსფეროს იერს ანიჭებს. საეარაუდოდ, ისინი თმებზე, საფეთქლებთან მაგრდებოდა, ან ჩამოკიდებული იყო ყურში გასაყრელ მარყუჟზე. სწორედ დაღარული ნახევარსფეროს ფორმა აქვს ცაიშის სამაროვნის სხვა ორმოსამარხში წყვილის სახით აღმოჩენილ, სრულიად გამორჩეულ ოქროს სამკაულს, საეარაუდოდ, ასევე საყურეებს, რომლებზეც სპირალების ნაცვლად დეკორატიულ ელემენტად გამოყენებულია ბუდეში ჩასმული ოპალის მრგვალი ქვები.²⁴¹

ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში მთელ ევროპაში, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიაში ვოლუტებით დაბოლოებული სამკაულის, მათ შორის ე. წ. სპირალურფარაკიანი ბრინჯაოს ბეჭდების ფართოდ გავრცელების ფონზე, აღსანიშნავია, რომ ოქროსგან ან ელექტრუმისგან დამზადებული ბეჭდების ეს სახეობა იშვიათობას წარმოადგენს და კავკასიაში მხოლოდ საქართველოდან და სომხეთიდან, კერძოდ, ლორი ბერდიდანაა ცნობილი. ქვემო ქართლში, იმბაზლოში ძვ. წ. VIII-VII საუკუ-

215. სასაფეთქლო (საყური)

დაბა, სამეგრელო

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნე

216

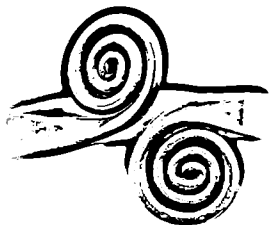
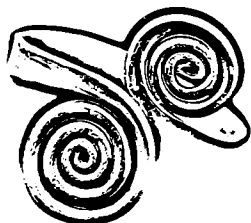
ნეებით დათარიღებულ ქალის სამარხში აღმოჩნდა ელექტრუმის ოთხი ერთნაირი ბეჭედი, რომელთა გაზომვით რაკლის ბოლოები სპირალუბადა დახვეული.²⁴² მათი ანალოგიური ერთი ნიმუშია აღმოჩენილი ლორი პერდის ძვ. წ. VII საუკუნით დათარიღებულ სამარხში. ვანის ძვ. წ. V საუკუნის წარჩინებული კოლხი ქალის N 11 სამარხში ნაპოვნი ოთხი ბეჭედი ილმაზლოსა და ლორი პერდის ორსპირალიანი ნიმუშებისგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ ფარაკი შედგენილია ოთხი ვოლუტისგან. ნიშნდობლივია, რომ ლორი პერდის N 11-ს სამარხში ბეჭედთან ერთად აღმოჩენილია ზემოთ განხილული ერთ-ერთი სამკუთხა საკიდი. ეს ფაქტი, ისევე როგორც მხოლოდ ურბნისიდან და ლორი პერდიდან ცნობილი ოქროს საკინძის სრულიად გამორჩეული სახეობა, ფარცხანაყანეში, ნოსირში, ნარეკევესა და ლორი პერდში ნაპოვნი ჭვირული მძივ-საკიდები მოწმობს, რომ ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში კოლხეთის, შიდა ქართლის, ქვემო ქართლისა და უშუალოდ მისი მოსაზღვრე სომხეთის, კერძოდ, ისტორიული ლორეს ტერიტორიაზე მოქმედი საოქრომჭედლო სახელოსნოები ერთმანეთთან მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული.

ბეჭდები ანტიკურ ხანაშივე საქართველოში თითქმის არ გვხვდება. ამდენად, ილმაზლოში აღმოჩენილ ბეჭდებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. აღმოჩენის კონტექსტი ნათელ წარმოდგენას გვიქმნის მათი ტარების მანერის შესახებ: ბეჭდები მიცვალებულს ეკეთა ორივე ხელის მესამე და მეოთხე თითებზე. ის ფაქტი, რომ ინდივიდუალურ სამარხში სამკაული მხოლოდ ელექტრუმის ოთხი ბეჭდით და ოქროს სრულიად გამორჩეული საყურეების წყვილითაა წარმოდგენილი, ნათლად აჩვენებს, რომ ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული სამკაულის იმპლემენტად გატანება წინარეანტიკური ხანის საქართველოში დაკრძალვის წესის მთავარი შემადგენელი ნაწილი იყო.

საყურის იმ ტიპის მიხედვით, რომელიც წარმოადგენს სადა, მცირე ზომის რგოლზე დამაგრებული ოქროს ფურცლისგან დამზადებულ, ორი ნახევრის ერთმანეთთან მიორილვით მიღებულ სამგანზომილებიან უძრავ საკიდს, ილმაზლოს სამარხსა და ძვ. წ. VI საუკუნით დათარიღებულ ყაზბეგის განძში აღმოჩენილი საყურეები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრის ოქრომჭედლობის წამყვანი ტენდრების ტენდენციებს ასახავს. ერთი მხრივ, ნიპურში, კამიდ ელ-ლოზში, აშურში აღმოჩენილ ძვ. წ. VI საუკუნის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ.

216. გეგმები

ილმაზლო, ქვემო ქართლი
ძვ. წ. VII-V საუკუნეები
ელექტრუმის
ბეჭედი 2, 4 ს

IV საუკუნის დასაწყისის აქემენიდურ ოქროს, ვერცხლისა და ბრინჯაოს საყურეებთან, რომლებიც სათავეს ახლო აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულში ჩამოყალიბებულ საყურეებში იღებს, მათ აკავშირებს შემდეგი ელემენტები:²⁴³ საკიდის სფეროსებური და კონუსისებური ფორმა; ცვარათი შედგენილი პირამიდები და სამკუთხედები;²⁴⁴ საკიდის ყურში გასაყურ რგოლზე დარჩილვის მანერა, კერძოდ, შემავრთებული ცილინდრით, რომელსაც ყაზბეგის ნიმუშზე ვხედავთ; საკიდის ძირზე დარჩილული მსხვილი ცვარა. საქართველოში აღმოჩენილი ორივე ნიმუშისთვის უცხოა საყურე რგოლსა და საკიდზე სპირალურად შემოსხვილი სადა მეთულები, რაც ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია აქემენიდური საყურეებისთვის.²⁴⁵ ასევე აღსანიშნავია, რომ ილმაზლოში ნაპოვნი საყურეების საკიდებით მათგან წაგრძელებული, წაკეთილი კონუსის ფორმით გამოირჩევა.

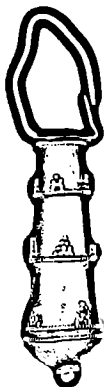
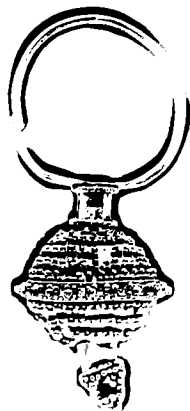
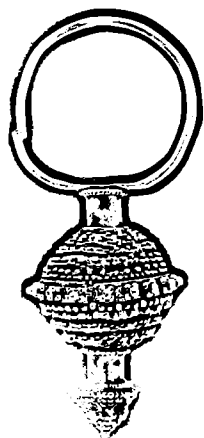
მეორე მხრივ, ილმაზლოში აღმოჩენილი საყურეები ცალკეული დეკორატიული ელემენტებით მსგავსებას აქვს არქაული ეპოქის, ძვ. წ. 600-480 წლების ბერძნული ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან. ეს პერიოდი, რომელსაც წინ უსწრებდა ძიებებითა და ექსპერიმენტებით გამოჩენილი ძვ. წ. VII საუკუნე, ბერძნული ოქრომჭედლობის განვითარების ისტორიაში მიჩნეულია „კონსოლიდაციის ხანად“. საყურეები და ყელსაბამები ცვარათი და ფილიგრანული დეკორით შემკული სამკაულოებიანი საკიდებით სამკაულის იმ სტანდარტულ ფორმებს განეკუთვნება, რომლებიც მომდევნო ორი საუკუნის განმავლობაში ბერძნული ოქრომჭედლობის მყარ რეპერტუარს განსაზღვრავდა და ფართოდ გავრცელდა.²⁴⁶

ყაზბეგსა და ილმაზლოში ნაპოვნი საყურეების საკიდებს ანალოგები არ მოუპოვება არქაული ეპოქის ბერძნული საყურეებისა და ყელსაბამებისთვის დამახასიათებელ ჭურჭლის – ე. წ. ვაზის, ბოჭყელის და პირამიდის ფორმის საკიდებს შორის, რომლებიც ვარდულებით, ვოლუტებით, მცენარეული ორნამენტული სახეებითაა შემკული.²⁴⁷ თუმცა, ილმაზლოს ნიმუშებს მათთან აკავშირებს საკიდის გაბრტყელებულ თავზე დარჩილული საყურე რგოლი; ძირზე წარმოდგენილი ნახევარსფერო ერთი მსხვილი მარცვლით; ფილიგრანული დეკორი, შედგენილი ამოხრეცულთხეობიანი ე. წ. ცოცხალი ვაზის ეფექტის მქონე ე. წ. დაკეცილი მეთულებით, რომელიც ძვ. წ. VII საუკუნიდან ფართოდ

გამოიყენებოდა ბერძნულ ოქრომჭედლობაში და წამყვანი ელემენტი ხდება ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ ოქრომჭედლობაში.²⁴⁸ ძნელია ზუსტად განისაზღვროს ზევით ჩამოთვლილი ბერძნული ელემენტების ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე გავრცელების გზა, რადგან საყურის ეს ტიპი, რომლის მიხედვითაც ილმაზლოში გამოვლენილი სამარხი ძვ. წ. VI საუკუნეზე ადრეული არ უნდა იყოს, წინარეანტიკური ხანის კოლხურ ოქრომჭედლობაში ჯერჯერობით არ დასტურდება.²⁴⁹ ამრიგად, ყაზბეგსა და ილმაზლოში აღმოჩენილი საყურეები ძვ. წ. VI საუკუნეში აქემენიდური და ბერძნული ოქრომჭედლობის წამყვან ცენტრებში ჩამოყალიბებულ ტენდენციებს ასახავს, მაგრამ ამ სიახლეების თავისებურად გადამუშავებით გამოირჩევა.

როგორც ზევით აღინიშნა, გავარსით თითქმის მთლიანად დაფარული ზედაპირით ყაზბეგის საყურეები ნოსირიდან, ფარცხანაყანევიდან, ცაიშიდან ცნობილ კოლხური ოქრომჭედლობის უძველეს ნიმუშებს უკავშირდება. მათ ტრადიციას კი, ტიპური კოლხური ე. წ. დაცვარულბურთლიანი საყურეები აგრძელებს, რაც ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან ძვ. წ. IV საუკუნემდე ქართული ოქრომჭედლობის განვითარების ერთიან ზაზზე მეტყველებს. ყაზბეგის სადარგოლიანი საყურეებისგან განსა და საირხეში აღმოჩენილ დაცვარულბურთლიან საყურეებს მხოლოდ ორნამენტირებული სარტყლით შემკული საყურე რგოლი განასხვავებს, რომელიც სწორედ ანტიკური ხანის კოლხური ტიპის საყურის ერთი მთავარი განმსაზღვრელი ნიშანია. აღსანიშნავია, რომ ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ საყურეებზე, რომლებიც სხვა ფორმის საკიდებითაა შემკული, მეორდება ყაზბეგის ნიმუშების ისეთი დეტალი, როგორიცაა საკიდზე დარჩილული მცირე ზომის ცილინდრები.

საგარაუდოდ, საყურის საკიდი უნდა ყოფილიყო მრავალფეროვანი, სიუვეტური კომპოზიციის ამსახველი სამკაულოებისგან სამკაულის იშვიათი ნიმუში, რომელიც სვანეთში, ხაიზის განძში იქნა ნაპოვნი. სამკაულის სახლის ფორმა აქვს და მისი, როგორც საკიდის ფუნქციაზე მეტყველებს სახურავის ცენტრში დარჩილული მარწყვი. სახურავზე ჩამოსხდარი ორი მამაკაციდან ერთს მათულებს წნულებით წარმოდგენილი ორმაგი სალამური უჭირავს, ხოლო სახურავის კიდეში და „მუსიკოსის“ თავზე გამოსახული სამი ჩიტი. ასევე სამი ჩიტი სიმეტრიულადაა გამოსახული სახურავის უკანა

2174 1007460030
2174 1007460030
2174 1007460030
2174 1007460030

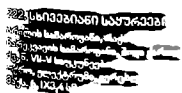
2174 1007460030
2174 1007460030
2174 1007460030
2174 1007460030

220. დასაქმებული ფირმაში
ინების გამოსახულებით
ნარკვევის ხაზით, შიდა კერძო
ბე. 6. VI-V საუკუნე
ბე. 6. VI-V საუკუნე
ბე. 6. VI-V საუკუნე

დასახელებული ფირფიტები
დარბაზის ბამოსახეობით
მ. შ. 1961
მ. შ. 1961
მ. შ. 1961

არეალის მიხედვით მათი გაერცელების ლოგიკური სუ-
რათი იქმნება, რომელიც დღეს შემდეგი არქეოლოგი-
ური კომპლექსებითაა წარმოდგენილი: ძვ. წ. VII-VI
საუკუნეების პრილის სამაროვანი, ძვ. წ. V საუკუნის
პირველი ნახევრისა და შუახანების საირხის სამარხები
და ძვ. წ. V საუკუნის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ. IV საუკუ-
ნის პირველი ნახევრის ვანის სამარხები.

პრილის სამაროვანზე აღმოჩენილი ვერცხლის სამა-
ჯური განეკუთვნება ბრინჯაოსგან, იშვიათად ოქროსგან
დამზადებული ფირფიტოვანი ან ე. წ. მანეტიკისებური
სამაჯურების კატეგორიას, რომლის სხვადასხვა ვარი-
ანტები – გოფირებული, გრავირებული, ვოლუტებით
ან ზოომორფული გამოსახულებებით დაბოლოებუ-
ლი და ა. შ., ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე
ნახევრიდან ფართოდ იყო გაერცელებული ევროპაში
და ყობანურ კულტურაში.²⁶⁶ სპირალებით დაბოლოე-
ბული ბრინჯაოს ბრტყელი სამაჯურები ხშირად გვხ-
ვდება კოლხეთის სამაროვნებსა და განძებსა. პრილის
სამაჯურის ტრადიციას აგრძელებს ვერცხლის სამა-
ჯურები, რომლებიც ვანის №11 სამარხში ხუთი ნიმუშის
სახითაა წარმოდგენილი და როგორც ვერცხლის დია-
დეგები, ისინიც წარჩინებულ კოლხ ქალთან ერთად
დაკრძალული პირების – “თანდაკრძალულების” კუთ-
ვნილებია. აღსანიშნავია ისიც, რომ სამაჯურებზე გრა-
ვირებული შენსრული ორნამენტი – ერთმანეთზე
ირბიბი ხაზებით გადაბმული წრეები შუაში წერტილით,
ამკობს საირხის №13 და №5 სამარხებში აღმოჩენილ
როგორც სწორკუთხა, ასევე რომბისებურფირფიტებთან
ვერცხლის დიადემებს.²⁶⁷

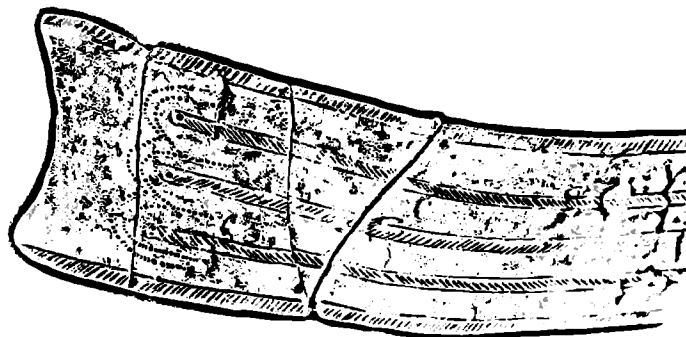
ძვირფასი ლითონებისგან დამზადებული კოლხუ-
რი სამკაულის კომპლექტის ორგანულ ნაწილად უნდა
იქნეს განხილული პრილში ნაპოვნი ზოომორფული
საკიდი, რომელიც გომბეშოს სკულპტურულ გამოსა-
ხულებას წარმოადგენს. ზაყაყი ან გომბეშო, როგორც
სიცოცხლის, ნაყოფიერების სიმბოლო, იმ რწმენა-
წარმოდგენებს ასახავს, რომლებსაც ანტიკური ხანის
სამარხებში აღმოჩენილი ცხოველსახოვანი ოქროს
სამკაული, უმეტესწილად სწორედ ზოომორფული საკი-
დებისგან შედგენილი ტიპური კოლხური ყელსაბამე-
ბი გადმოცემს. მაგალითად, კუს გამოსახულებებიანი
ყელსაბამი ვანიდან, ან გომბეშოს გამოსახულებებისგან
შედგენილი ყელსაბამი ასახლოვრის განძიდან. პრილ-
ში აღმოჩენილი გომბეშოს სკულპტურული გამოსახუ-
ლების ანალოგიური ბრინჯაოს გამოსახულება, ბალთის

სახით, ნაპოვნია აფხაზეთში, იაშთხვას სამაროვანზე,
რომელიც თანმხლები სამარხეული ინვენტარის მი-
ხედვით ძვ. წ. V საუკუნის პირველი ნახევარზე გვიან-
დელი არ უნდა იყოს. ეს ზოომორფული მოტივი ჯერ
კიდევ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების კოლხური კულტურ-
ისთვის ტიპურ ერთ-ერთ სატყვერისებურ საკიდზე გრა-
ვირებული გამოსახულების სახით დასტურდება, ხოლო
კიდევ უფრო ადრე – აღმოსავლეთ საქართველოში, კერ-
ძოდ, კახეთში ნაპოვნი გვიანბრინჯაოს ხანის საკიდებ-
ის სახით. ეს კი, გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანიდან
მოყოლებული ანტიკურ ხანამდე, ქართულ სამკაულზე
როგორც ცხოველსახოვანი დეკორის, ასევე მისი მემ-
კეობით რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის მანერის
მემკვიდრეობითობაზე მეტყველებს.

იშვიათია ვერცხლისგან დამზადებული სამკაულის
ასეთი დიდი რაოდენობით აღმოჩენის ფაქტები, რო-
გორც ამას პრილის სამაროვანზე კომპლექტის სახით,
ასევე საირხის, ვანის, ითხისის ძვ. წ. V-IV საუკუნე-
ების სამარხებში გვხვდავთ სამკაულის ტიპური კოლხური
ფორმებისა და ქსოვილის მოსართავი, მათ შორის ცვა-
რათი შემკული დეტალების სახით.

ამრიგად, კოლხური ტიპის ვერცხლის დიადემე-
ბი, სხვებიანი საყურეების სხვადასხვა ვარიანტები,
ოქროს სამკაულზე ადამიანების გამოსახვის მანერა და
რაც მთავარია, მაღალგანვითარებული საიუველირო
ტექნიკის განმსაზღვრელი სამი ძირითადი ელემენტი
– ოქროს ფირფიტა, გრანულაცია და ფილიგრანა²⁶⁸ –
წინარეანტიკურ ხანაში საქართველოს საკმაოდ ვრ-
ცელ ტერიტორიაზე მოქმედ ოქრომჭედლობის სკოლას
პირდაპირ აკავშირებს კოლხურ ოქრომჭედლობასთან,
რომელიც ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში ერთიანი სისტემის
სახით ჩამოყალიბდა.

ცენტრალურ კოლხეთში განძებისა და სამარხეული
ინვენტარის სახით აღმოჩენილმა ძვ. წ. VIII-VI საუ-
კუნეების ოქრომჭედლობის ნიმუშებმა, შეიძლება
ითქვას, გადამწყვეტი როლი შეასრულოს ქართული
სამკაულის განვითარების ისტორიაში. თრიალეთის
კულტურის ეპოქის შემდეგ მათი სახით საქართველოში
პირველად ჩნდება ძვირფასი ლითონებისგან დამზადე-
ბული სამკაული. ერთი მხრივ, კოლხური ოქრომჭ-
ედლობის უძველესი ნიმუშები ასახავს საბერძნეთში
ჩამოყალიბებულ გეომეტრიკული სტილის ოქროს სამ-
კაულის ტენდენციებს, მეორე მხრივ, ისინი ბრინჯაოს

2000 10/10/2000
2000 10/10/2000
2000 10/10/2000
2000 10/10/2000
2000 10/10/2000

მხატვრული დამუშავების ადგილობრივი ტრადიციის ლოგიკური გაგრძელებაა. ის ფაქტი, რომ მათ არც სამკაულის ფორმების, არც მხატვრული დამუშავების მიხედვით პარალელები საქართველოს ფარგლებს გარეთ არ მოეპოვება, უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სწორედ ოქროს სამკაულის ისტორიისთვის უმნიშვნელოვანეს ეპოქაში, როცა იწყება ბერძნული ოქრომჭედლობის აღორძინება და ყალიბდება ეთრუსკული ოქრომჭედლობა, ბერძნულ და აღმოსავლურ წერილობით წყაროებში უკვე კოლხეთის სახელით ცნობილი ქვეყანა ოქრომჭედლობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა. წინარეგანტიკურ ხანაში კოლხეთსა და აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ ქართლის ტერიტორიაზე იკვეთება ოქრომჭედლობის განვითარების ერთიანი ხაზი, რაც ნათლად გამოჩნდა ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე.

“ისახება გზა და მასზე შეიძლება თვალი გადადევნოთ იმ მემკვიდრეობითობას, რომელიც სარწმუნოს ხდის, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ბრინჯაოს ხანიდან რკინის ხანაზე გარდამავალ ეპოქაშიც არ მოშლილა საზოგადოებრივი და კულტურული პირობები, რომლებიც ძვირფასი ლითონებისგან მდიდრული და ფაქიზი ნივთების შექმნის მოთხოვნილებას ბადებს. მოუხედავად იმისა, რომ არ აღმოჩენილა თრიალეთური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი პოლიტიკური სტილის სამკაული, გავარსითა და ფილიგრანით შემკულმა ამ ნიმუშებმა სტილიზტურად ნიადაგი შეამზადა საიუველირო ხელოვნების ახალი აღმავლობისთვის ძვ. წ. IV საუკუნეში იბერიის სამეფოს წარმოშობის ზღვარზე (“ახალგორის განძი” და ალგეთის სამარხი) და მოგვიანებით, ახ. წ. I საუკუნეებში იმ გასაოცარი ნივთებისთვის, რომლებიც ბორის სამართვანსა და არმაზში აღმოჩნდა და რომლებსაც თავისი მდიდრული დეკორით – ოქროს, ფერადი ქვებისა და მინაქრის პოლიტიკური ბევრი საერთო აქვთ პანტიკაპეიონსა და ტაქსილასთან (ინდოეთი)”.²⁶⁹

კუფტინის ეს სიტყვები მხოლოდ ნოსირის, ჭუბურისხინჯის და ფარცხანაყანევის განძების შემადგენელ ოქროს სამკაულსა და ყაზზეგის ერთადერთ სხივანა საყურეს ემყარებოდა, რომელიც მან თავიდანვე ადგილობრივ ნაკეთობად მიიჩნია. ეს წინასწარმეტყველების ტოლფასი მეცნიერული ინტუიცია გამართლდა ცაიშის, მუხურჩის, დღეაბას, ერეგტის, ზრილის, ურბ-

224. სამაჯური

პრობის სამაროვანოვანაძე
ძვ. წ. VI-V საუკუნეები
გერცხლი
ძვ. წ. 6,4 სმ

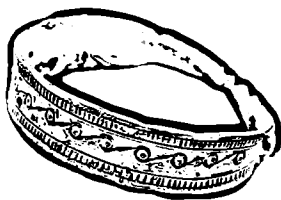
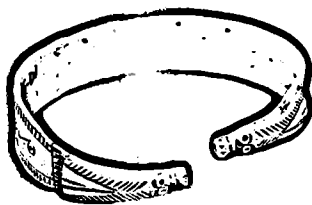
225. სამაჯურები

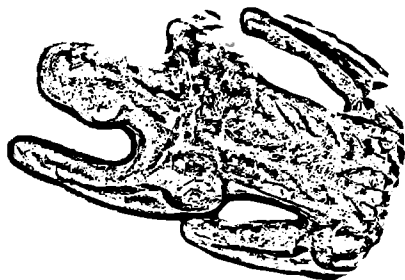
განი, N11 სამარხი, იმერეთი
ძვ. წ. V საუკუნის შუაგანა
გერცხლი
ძვ. წ. 6,6 სმ

226. სამაჯური (ღებელი)

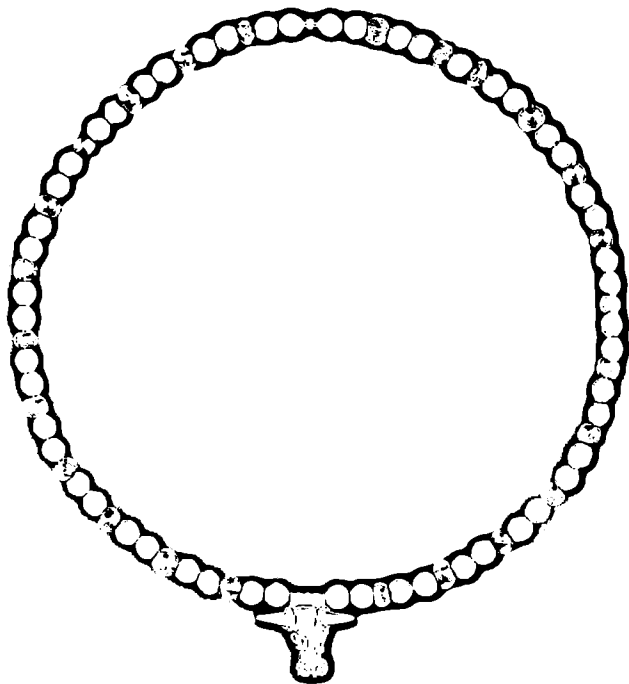
სამარხი N13 საირხე, იმერეთი
ძვ. წ. V საუკუნის პირველი ნახევარი
გერცხლი
ძვ. წ. 6,6 სმ

დავ. ბაქიძე (გომბავოს ფიგურა)
დავ. საბარდუანი, დაბ.
19.11.1922 წელს
დავ. ბაქიძე, დაბ.
19.11.1922 წელს

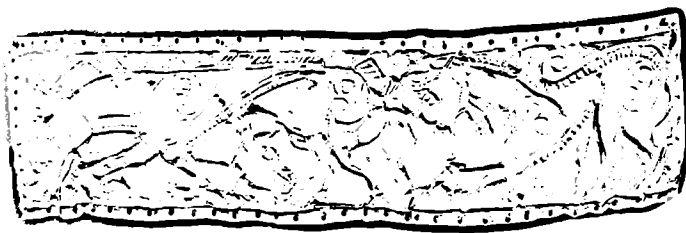
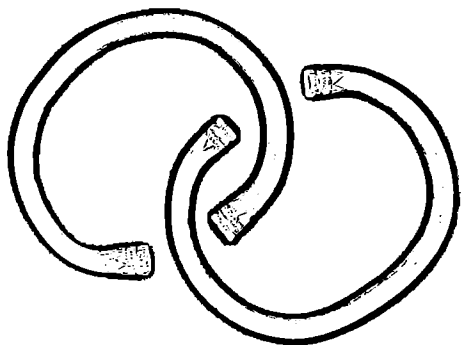
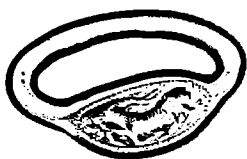
ბე. წ. V საუკუნე -
ბე. წ. IV საუკუნის პირველი
ნახევარი

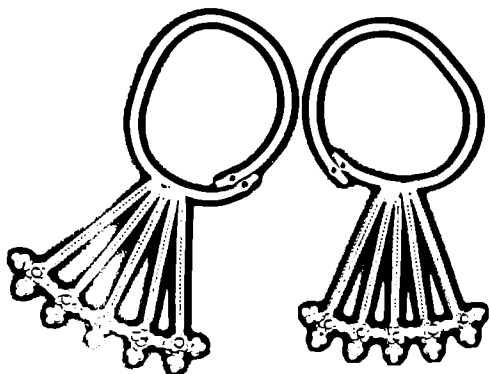
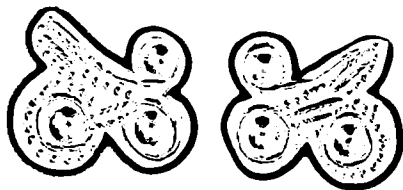
კოლხი წარჩინებულის ოქროს უძველესი სამკაულის სრული კომპლექტი, რომელიც შედგება დიადემის, სხივანა საყურების,²⁷¹ ველსაბამების, წყვილი სამაჯურების, საბეჭდავი-ბეჭდისა და საკრებელი ფირფიტებისგან, აღმოჩენილია საირხის ძე. წ. V საუკუნის პირველი ნახევრის №13 სამარხში. სამკაულის ყველა ეს ფორმა მეტი მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი ვანის ოდნავ უფრო გვიანდელ №11 და №6 სამარხებში, რომლებშიც ქალები უნდა ყოფილიყვნენ დაკრძალულნი.

მნიშვნელოვანია, რომ საირხის №13 სამარხში აღმოჩენილ სამკაულზე უკვე სახეზეა კოლხური ოქრომჭედლობის სკოლის ძირითადი ტენდენციები არა მხოლოდ ფორმების, არამედ დეკორის თვალსაზრისითაც. მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩენილ დასაკრებელ ფირფიტაზე გამოსახულია ლომი, რომელიც მიიწევს ხარისა და ტახისკენ. იქვე ნაპოვნ ვერცხლის სურათზე²⁷² გამოსახული ხაზადალებული ლომი ვნითა და თათით ეხება ხარს. სწორედ ამ ცხოველთა ბრძოლის სცენა, რაც ერთ-ერთი ფართოდ გაერთელებული მოტივი იყო აღმოსავლურ და არქაულ პერძულ ხელოვნებაში, ხდება ვანის ოქროს დიადემების მთავარი დეკორი.

228. ველსაბამი

აღმოჩენილია №13 სამარხში, იმერეთი
ქვე. წ. V საუკუნის პირველი ნახევარი
ფიქტურული საიდენტიფიკაციო
საქმე №17X1

საქართველოს საგარეო ურთიერთობების სამსახური

საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური
საგარეო ურთიერთობების სამსახური

რ

მეცნიერებათა

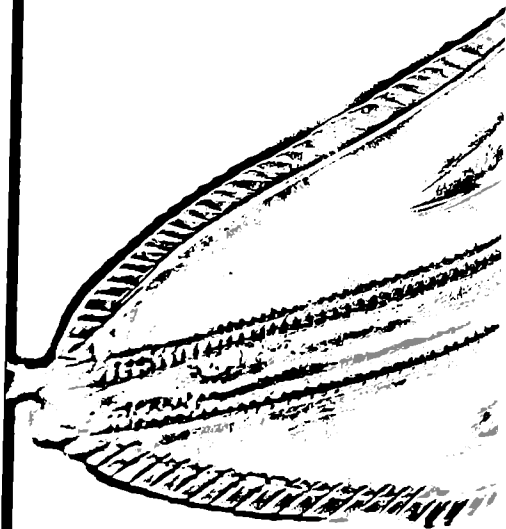
კოლხე წარჩინებულის თავსამკაულის მთავარი შემადგენელი ნაწილია ადგილობრივ ჩამოყალიბებული ტიპის გრებილრკალიანი დიადემა ორი რომბისებური ფირფიტით. რომლებსაც პორიზონტალური ზაზები ორ სამკუთხედად ყოფს. მათზე ჭედვით გამოყვანილი რელიეფური გამოსახულებები სარკის პრინციპითაა განლაგებული. თავად ორად გაყოფილი რომბი სათავეს იღებს ჯერ კიდევ გეომეტრიული ეპოქის ბერძნულ ოქრომჭედლობაში და საქართველოშიც დასტურდება აფხაზეთში აღმოჩენილი ფიბულების ლოკალური ვარიანტის სახით. დიადემები, მათთან ერთად აღმოჩენილი სამარხეული ინვენტარის მიხედვით, ძირითადად ქალების კუთვნილება უნდა ყოფილიყო, თუმცა, ითხვისში ვერცხლის დიადემა მამაკაცის სამარხშია ნაპოვნი.

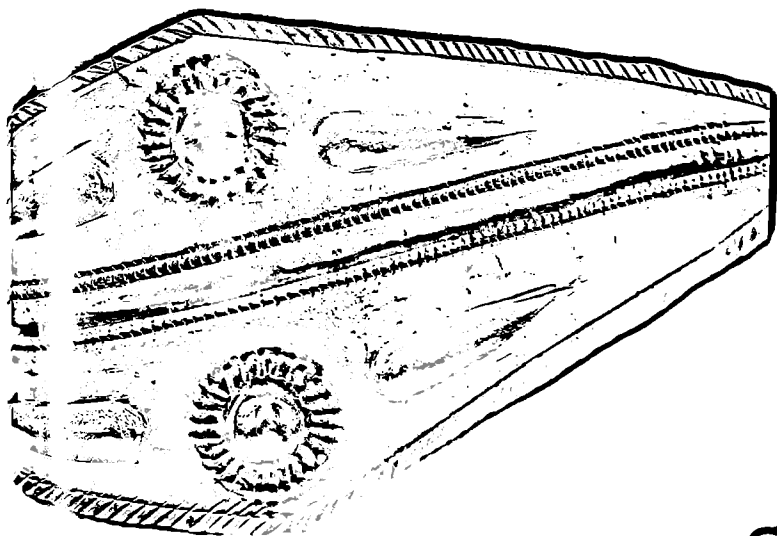
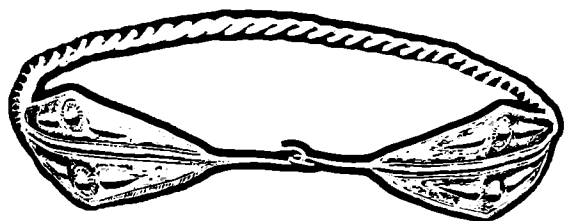
დიადემების რკალი იმდენად განიერია, რომ, საგარეოდ, მათ ქსოვილის თავსაბურავზე იკეთებდნენ. დიადემებს სხვა პირადი სამკაულისგან განსხვავებით, არ ეტყობა ხმარების კვალი და შესაძლებელია, ისინი საგანგებოდ დაკრძალვის რიტუალისთვის მზადდებოდა, ან მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში იხმარებოდა, რაც ამ ინსიგნიის ტოლფასი სამკაულის განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე მეტყველებს.²⁷³ ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ ვანის №11 სამარხში ერთ-ერთი თანადაკრძალულის თავის არეში ვერცხლის ორი ერთნაირი დიადემა იქნა ნაპოვნი, ხოლო საირხის №13 სამარხში მთავარ მიცვალებულს ოქროს დიადემასთან ერთად პქონდა ვერცხლის რომბისებურფირფიტებიანი დიადემა, რომელიც მკერდის არეში, მოკეცილ მდგომარეობაში იდო ფიალასთან ერთად.²⁷⁴ კოლხური ტიპის ოქროსა და ვერცხლის დიადემები კოლხეთის გარდა სხვაგან არ გვხვდება. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ოქროს დიადემა, თუნდაც ფრაგმენტის სახით, დასტურდება მთიან კოლხეთში, ბრილის სამაროვანზე.

*აიეტის ქალაქი. აქ მალი პელიოსის სხივები ძვეს ოქროს დარბაზში, ოკეანეს სანაპიროზე, სადაც წარმართო ლეტაბრები იასონი" (მიმწერმე, "ნაწი", ფრგ. 11) - ძე. წ. VII-VI საუკუნეების ბერძენი ლირიკოსის მიმწერმეს ეს სიტყვები, რომლებიც კოლხეთის ოქროთი სიმდიდრესა და "რელიგიურ საწყისს" - პელიოსთან ოქროს დარბაზის კავშირს გადმოგვცემს,²⁷⁵ შეიძლება გაევიგოთ, როგორც პირდაპირი მინიშნება მზის, ოქროსა და კოლხეთის ურთიერთმიმართებაზე.

234. დიადემა

პირი, №13 სამარხი/მწერტი
ძე. წ. V საუკუნის პირველი ნახევარი
ქრ.
მმ 22,5 სმ

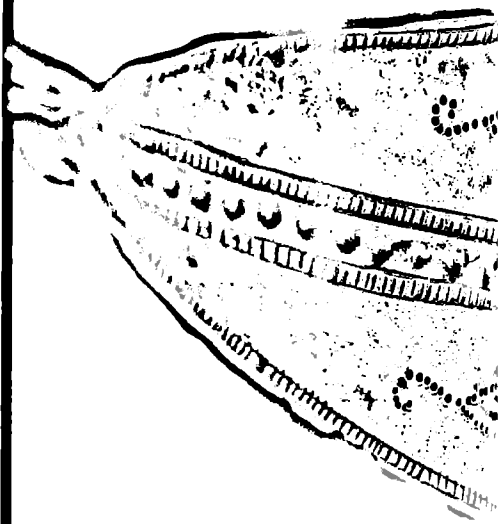

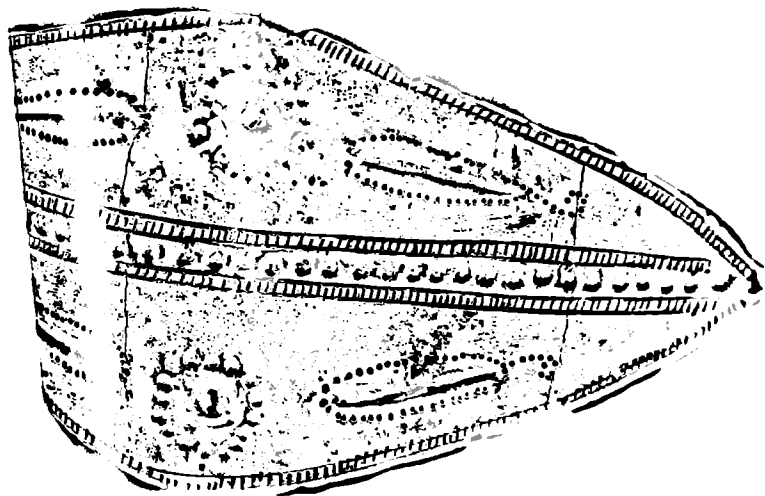
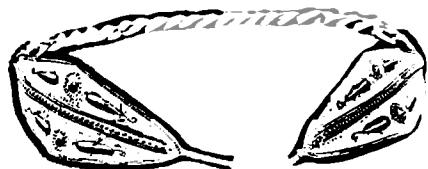
ამის გამოხატულებაა თავად მითიც ოქროს საწმისის შესახებ და კოლხური სამკაულიც, კერძოდ, სხივანა საყრდენები, რომელიც დიადემასთან ერთად კოლხი წარჩინებულის სამკაულის კომპლექტის განუყოფელი ნაწილია. შემთხვევითი არ არის, რომ გერხილრკა-ლიანი ოქროს დიადემების დეკორი მზის სიმბოლიკას უკავშირდება. საირხის ოქროს დიადემის რომისებურ ფირფიტებზე წარმოდგენილი ბურცობი გარშემო სხივისებურად განლაგებული ნაჭდევებით ზუსტად შეესაბამება მზის გამოსახულებას. შესაძლოა სიმბოლური დატვირთვა აქვს მის ორივე მხარეს რელიეფურად გამოყვანილ ნუშისებურ ორნამენტს, ან მხოლოდ კომპოზიციური მთლიანობისთვისაა გამოყენებული. საირხის ოქროს დიადემაზე გამოსახული ორნამენტის მსგავს დეკორს ვხედავთ ვანის №11 და №6 სამარხებში აღმოჩენილ „თანადაკრძალულთა“ და ითხვისის რომისებურფირფიტებიან ვერცხლის დიადემებზე. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ვანში აღმოჩენილ ვერცხლის დიადემებზე ცენტრის გარშემო განლაგებულია პუნსონური წერტილები და ერთ-ერთ მათგანზე წაგრძელებულ ბურცობებს გარშემო დაყვება წერტილებით შედგენილი ხვეული ორნამენტი. შესაძლოა, ოქროს დიადემისგან განსხვავებით, ვერცხლის ნიმუშებზე მზის სიმბოლოს ნაცვლად საკმე ეხეოდეს სხვა ასტრალურ ნიშანს, მაგალითად, მთვარეს. აქვე უნდა აღინიშნოს ვანში აღმოჩენილი ძვ. წ. III საუკუნის ბრინჯაოს ფილა პერძნული წარწერით, რომელიც სატაძრო საკანანონმდებლო წარწერადაა მიჩნეული და კოლხების მთავარ ღვთაებად მოხსენიებული არიან მზე, მთვარე და დედამიწა.²⁶

ვანის №11 სამარხის, ასევე თითქმის მთელი საუკუნით უფრო გვიანდელი №6 სამარხის შემთხვევაში მთავარი მიცვალებულების – წარჩინებული კოლხი ქალების ოქროს დიადემებს თანადაკრძალულების ვერცხლის დიადემებისგან განასხვავებს არა მხოლოდ მასალა, არამედ განსაკუთრებით მდიდრული დეკორი, წარმოდგენილი ცხოველთა ბრძოლის ამსახველი მრავალფიგურული კომპოზიციით. №11 სამარხში აღმოჩენილი დიადემის ერთი რომისებური ფირფიტის ორივე სამკუთხედზე სარკის პრინციპით გამოსახულია ორ ლომს შორის მოქცეული ჯიხვი, ხოლო მეორე ფირფიტაზე ანალოგიური პრინციპით – წაქცეული ხარი, რომელსაც თავს ესხმის ორი ლომი. №6 სამარხში აღმოჩენილი დიადემის ფირფიტების თითოეულ

235. დიადემა

ვან, №11 სამარხი, ბრინჯაო
ძვ. წ. III საუკუნის ბრინჯაო
ფირფიტა
მზ. 21 სმ

სამკუთხედზე გამოსახულია ორ ლომს შორის მოქცეული ტახტი. ნიშანდობლივია, რომ კოლხურ დიადემებზე წარმოდგენილი ცხოველთა ბრძოლის სცენების მსგავსად, საირხეში აღმოჩენილ ფირფიტაზე ხაზგასმულია ლომის უპირატესობა სხვა ცხოველებზე, კერძოდ, ხარსა და ტახზე.

№11 სამარხში აღმოჩენილ დიადემაზე ლომებისა და ხარის, ლომებისა და ჯიხვის ბრძოლის სცენების ერთდროულად გამოსახვა უკვე იმაზე უნდა მიანიშნებდეს, რომ კოლხი ოსტატი ლომის მიერ ხარის დამარცხების თემას სხვა ფუნქციით იყენებს და არა იმ ასტროლოგიური შინაარსით, როგორც ეს მოტივი აქემენიდურ ხელოვნებაში გამოისახებოდა, ხოლო შემდგომ ლომის სხვადასხვა ცხოველთან, მათ შორის ჯიხვთან, თხასთან და ა. შ. ბრძოლის სცენების სახით წმინდა დეკორატიულ ელემენტად იქცა ბერძნულ ხელოვნებაში.⁷⁷ გამომდინარე იქიდან, რომ საირხისა და ვანის სამარხებში ოქროს დიადემებთან ერთად აღმოჩენილ სხვადასხვა სამკაულზე ცალ-ცალკე გვხვდება ტახის, ჯიხვისა და ხარის გამოსახულებები, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ლომებთან ბრძოლის სცენებში მათ კონკრეტული, მით უმეტეს ნეგატიური სიმბოლური დატვირთვა ჰქონდეს.⁷⁸

თითქმის საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში კომპოზიციური სქემის გამოვლენა, რომელშიც მხოლოდ მსხვერპლი ცხოველი იცვლება; საირხის ოქროს დიადემაზე გამოსახული მზის ნიშანი და თავად მზის განსახიერება – სხივანა საყურე, რომელიც სამკაულის ამ ფორმის სხვა სახეობებისგან განსხვავებით, ოქროს დიადემის შემცველ ყველა სამარხში დასტურდება – ყოველივე ეს უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ აქემენიდურ და ბერძნულ ხელოვნებაში ფართოდ გაერთიანებული ცხოველთა ბრძოლის მოტივი და ზოგადად, ლომი, როგორც მზისა და სინათლის, ასევე ძალაუფლების სიმბოლო, თავისებურადაა მისადაგებული კოლხური ოქროს სამკაულის რელიგიურ ფონთან. ვანის დიადემების დეკორი სიმბოლურად ასახავს მზის, სინათლის უპირატესობას ყველა ძალაზე, მეორე მხრივ, ის ზუსტად შეესაბამება სამკაულის ამ გამოირჩეული ფორმების როგორც ინსიგნიის ფუნქციას.

ცხოველთა ბრძოლის გამოსახულებებით შემკული დიადემები არა მხოლოდ ჭედური ხელოვნების გამორჩეული ნიმუშებია, არამედ ისინი ნათელი მაგალითია, თუ როგორ ქმნიდნენ კოლხი ოსტატები წამყვან ცენტ-

236. დიადემა; სასაფლაო №11

ვანი, 186 სამარხი; იმერეთი

ფ. 5. IV საუკუნის პირველი ნახევარი

სიმაღლე 24,5X24,5X4,6 სმ; 6,83X3,7 სმ; 6,85X3,76 სმ

რეზმი ჩამოყალიბებული ტენდენციების თავისებურად გადაშენებით ტიპურ კოლხურ ოქროს სამკაულს. ბერძნული მონუმენტური რელიეფის, კერძოდ ფრონტონული კომპოზიციების პრინციპების, აქემენიდური და ასევე ძველი აღმოსავლური, ძირითადად მანას სამეფოს ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი სიუჟეტების, თუ სტილისტური ელემენტების გამოყენებით ვანის ოქროს დიადემებზე ორიგინალური მანერითაა წარმოდგენილი ცხოველთა ბრძოლის სამეფიურიანი კომპოზიციები.²⁷

ვანის №11 და №6 სამარხებში აღმოჩენილი ოქროს დიადემების მხატვრული კონცეფციის ორიგინალობას განსაზღვრავს ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი: რომბისებურ ფორფიტებზე სარკის პრინციპით შესრულებული ცხოველთა ბრძოლის ოთხივე გამოსახულების ერთობლიობა აღიქმება მგრუნავ კომპოზიციად. ის კარგად ეთანხმება თავად სამკაულის ფორმას და სპირალურ რკალს, რომელიც, თავის მხრივ, მუდმივი მოძრაობისა და მარადიულობის იდეის გამოსახულებას. სწორედ ცხოველთა გამოსახულებების წრიული კომპოზიციით (და არა გამოსახვის სარკისებური პრინციპით) კოლხური დიადემები მოგვაგონებს გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის კავკასიის ბრინჯაოს წრიულ ბალთებზე, ან სამთავროს სარტყლებზე შესრულებულ გამოსახულებებს. შემთხვევითი არ არის, რომ ბრინჯაოს ნიმუშებზე წარმოდგენილ კოსმოლოგიურ შინაარსის კომპოზიციებში, რომლებშიც სხვადასხვა ცხოველთა გამოსახულებები, მათ შორის მათი ბრძოლის სცენებია ჩართული, მარადიული ბრუნვის იდეის გადმოსაცემად ხშირად სწორედ სამკეთხედებად დაყოფილი რომბებია გამოყენებული.²⁸

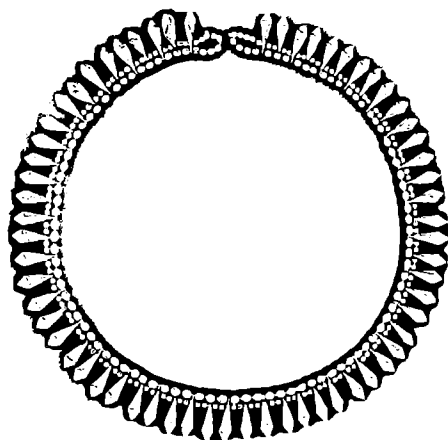
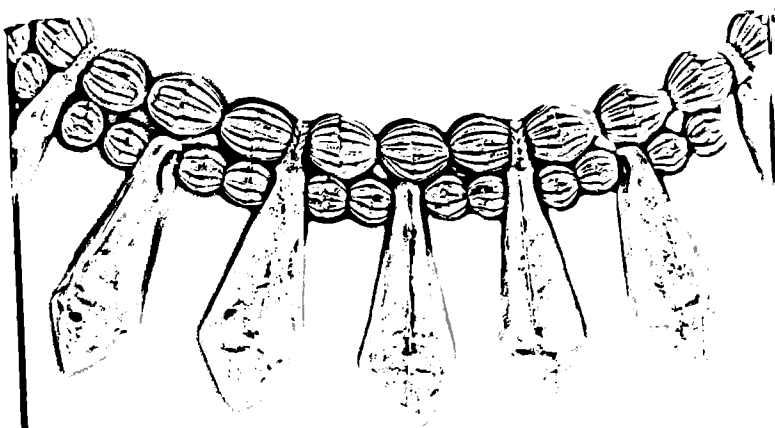
ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილი ბეჭდებიანი სხივანა საყურეები დიადემზე უნდა ყოფილიყო ჩამოკიდებული. მრავალფეროვნებით გამოირჩეული კოლხური საყურეებიდან სწორედ ეს სახეობა დასტურდება ყოველთვის ოქროს დიადემებთან ერთად. ნიშანდობლივია, რომ საირხის №13 სამარხში და ვანის №11 და №6 სამარხებში თანდაჯერებულად ვერცხლის დიადემებთან ერთად აქვთ ოქროს სხივანა საყურეები. დიადემისა და სხივანა საყურეების ერთობლიობა როგორც ფორმით, ასევე მათზე შესრულებული გამოსახულებებით პირდაპირ შიშის სიმბოლური უკავშირდება და შეიძლება ითქვას, ყველაზე თვალსაჩინოდ ასახავს კოლხური ოქროს სამკაულის რელიგიურ ფონს.

დიადემებთან ერთად თავის არეში აღმოჩენილი ოქროს მძივები, საკიდები, დასაკერებელი ფირფიტებიც თავსამკაულის შემადგენელი ნაწილი იყო. საირხის №13 სამარხში მთავარი მიცვალებულის თავთან აღმოჩენილი წვეილი ფირფიტა რელიეფური წვლელებით, წერტილებით და სამი ბურტობით თავსაბურავზე უნდა ყოფილიყო დაკრებული. ამაზე მიანიშნებს უკანა მხარეს დარჩილი ყუნწები. თავსამკაულის შემადგენლობაში შედიოდა ასევე ვერცხლის მილაკები, მძივები, ნახევარსფერული საკიდები და მინისებური მასის იოტები.²⁹

ვანის №11 სამარხში უშუალოდ დიადემასთან ერთად ნაპოვნი დღარული სფეროსებური მძივები და ე. წ. მსხლისებური საკიდები, რომელთაგან ზოგი მაგთულების წნულით შედგენილი ყუნწით გამოირჩევა, თავსამკაულის ცალკე სახეობას განეკუთვნება. მსგავსი ფორმის საკიდებისგან შედგენილი თავსამკაული დამახასიათებელია ძვ. V-II საუკუნეების სკვითური ოქრომჭედლობისთვის. ვანში, წარჩინებული მეომრის №9 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს საბეჭდავ-ბეჭდზე გამოსახულია ქალი მსგავსი თავსამკაულით.³⁰ ანალოგიური მსხლისებური საკიდები ნაპოვნი საირხის №6 სამარხის ახლოს მდებარე საკულტო ორმოში ოქროს სფეროსებურ მძივებთან და დიდი ზომის ცილინდრულ საკიდთან ერთად, რომელზეც გამოსახულია ცენტრის გარშემო განლაგებული პუნსონური წერტილები. აღმოჩენის კონტექსტის მიხედვით ძნელია განისაზღვროს მათი ფუნქცია.³¹

თავსამკაულის საკიდები კონუსისებური დაბოლოებით კარგად ეთანხმება დიადემის რომბისებურ ფორფიტებს, რაც ნიშნავს, რომ კოლხი წარჩინებულის თავსამკაულის შემადგენელი ნაწილები ერთიან, კარგად გააზრებულ მხატვრულ კონცეფციას ექვემდებარებოდა.

თავსამკაულის შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს ასევე ვანის №11 სამარხში ნაპოვნი ცილინდრის მსგავსად მოკეცილი სწორკუთხა ფირფიტა, რომელიც ცერათი გამოყვანილი გეომეტრიული ორნამენტით და ფილიგრანული ჩარჩოთაა შემკული. ფირფიტას ორივე მხარეს აქვს ქსოვილზე დასაკერებლად განკუთვნილი ნახვრეტები. ანალოგიური ფორმის ორი ნიმუში, ასევე ნახვრეტებით,³² დასტურდება საირხისა და ვანის ძვ. IV საუკუნის №10 და №24 სამარხებში. ეს უცხო სამკაული, მხოლოდ მოყვანილობით, სამკაულის ცნობილი ფორმებიდან ეტრუსკულ ე. წ. *a baula* ტიპის საყურეებს უკავს.

შპს "საქართველოს ტანსაცმელი"
 გ. ბაგატი
 დ. ბ. ბ.
 მ. ბ. ბ.
 მ. ბ. ბ.

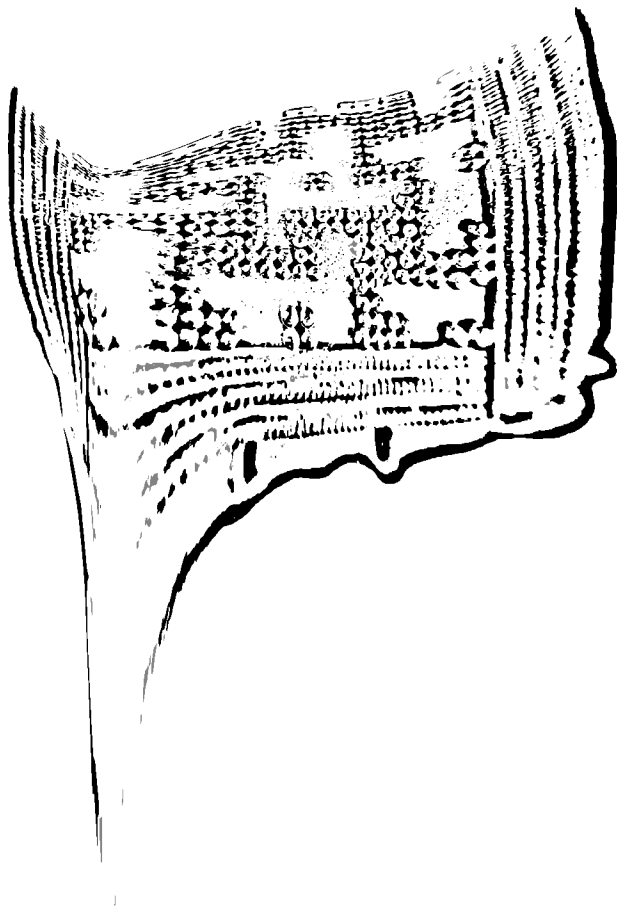
რეგებს შეიძლება დაუკავშირდეს.²³⁸ თუმცა, ვანის №24 სამარხში მიცვალებულის თავის ცენტრალურ ნაწილთან აღმოჩენილი სრულიად გამოირჩეული ჭვირული ნიმუში ცხადყოფს, რომ საქმე თავსამკაულს ეხება (იხ. №374), რომელიც აწეულ, ან ვერტიკალურ მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყო დაკრებული.

ამრიგად, მთავარი მიცვალებულის თავსაბურავს დიადემასთან, სხივანა საყურეებთან, კონუსისებური ან ე. წ. მსხლისებური საკიდებისა და სფეროსებური მძივებისგან შედგენილ თავსამკაულთან ერთად ამშვენებდა ცილინდრული ფორმის ნივთი, რომელიც, სავარაუდოდ, ცენტრალურ ნაწილში იყო დაკრებული და ქარვის დიდი ზომის მძივები.²³⁹ ძვ. წ. V საუკუნის სამარხებში მთავარი მიცვალებულის სამკაულის კომპლექტში ოქროსთან ერთად სხვა მასალის სახით მხოლოდ ქარვა და სარდიონი დასტურდება. ოქროსა და სარდიონის მძივებითაა შედგენილი სამაჯურების წვეილი ვანის №11 სამარხიდან და ყელსაბამი საირხის №13 სამარხიდან. შესაძლოა, ეს არჩევანი ქარვის განსაკუთრებული თვისებების და მნიშვნელობის გარდა, იმითაცაა განპირობებული, რომ თავისი ნათელი, მოწითალო-მოყვითალო ფერით ის და სარდიონიც სწორედ მზესა და ოქროს უკავშირდება.

საირხის №10 სამარხში მთავარი მიცვალებულის თავის არეში რამდენიმე ათეული ნიმუშის სახით აღმოჩენილია დასაკრებელი ფირფიტები, რომლებზეც გამოტვიფრული ვარდულები ჯვრისებურადაა განლაგებული. ამ ფირფიტებთან ერთად, სავარაუდოდ, თავსამკაულს ქმნიდა ზევით ნახსენები ცილინდრის ფორმის სამკაული და მილაკები, ასევე მცირე ზომის საკიდები, რომლებიც მათზე დარჩილული მავთულის მარყუევებით გამოირჩევა.²⁴⁰ თუ გავითვალისწინებთ, რომ საირხის ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე მეოთხედით დათარიღებული ეს ერთ-ერთი მდიდრული სამარხი, რომელშიც უფრო გვიანდელი პერიოდისთვის დამახასიათებელი სამკაული, მაგალითად, ნახევარმთვარისებურ საკიდებიანი ყელსაბამი ან ბურთულებისგან შედგენილი სამკეთხედის ფორმის საკიდები დასტურდება, რთული შედგენილობის თავსამკაულის მიხედვითაც ლოგიკურად ასახავს ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარზე გარდამავალ ეტაპს.

238. თავსამკაულის დეტალი

ვანი, №11 სამარხი, ადრეული
ძვ. წ. V საუკუნის მუხანგება
19 ს.

საქართველო

სხივანა საყურეებთან ერთად ტიპურ კოლხურ სამკაულს განეკუთვნება საყურეების საკმაოდ მრავალრიცხოვანი ჯგუფი. ძვ. წ. V საუკუნისა და ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრის მდიდრულ სამარხებში მთავარ მიცვალებულს, ჩვეულებრივ, სხივანა საყურეებთან ერთად აქვს საყურეების კიდევ ერთი ან რამდენიმე წყვილიც კი. ტიპური კოლხური ოქროს საყურეები გვხვდება თანდაცარქალების სამარხებულ ინვენტარშიც. ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან კოლხეთის მდიდრულ სამარხებში საყურეები მხოლოდ თითო წყვილით. ან ცალი საყურითაა წარმოდგენილი, როგორც, მაგალითად, ამას ეხედათ ვანში აღმოჩენილ წარჩინებული მეომრის №9 სამარხში.

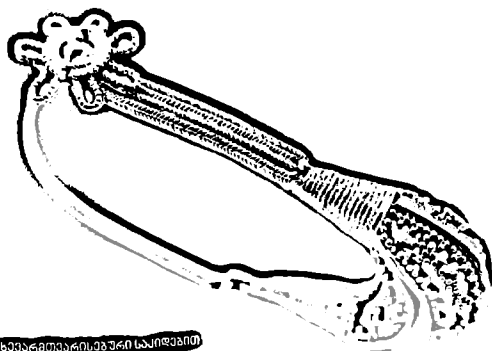
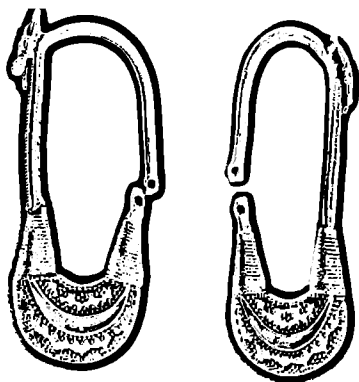
ანტიკურ ხანაში ჩამოყალიბებული საყურეების ისეთი ცნობილი ტიპებისგან, როგორებიცაა ბერძნული და აქემენიდური, კოლხურ საყურეებს, უპირველეს ყოვლისა, განასხვავებს ორნამენტირებული სარტყლით შემკული ოვალური საყურე რგოლი და თავად საკიდები – რგოლზე მიჩრილული ელემენტები, რომლებიც მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. საკიდების ფორმის მიხედვით კოლხური საყურეები შემდეგ ძირითად ტიპებად იყოფა: სხივანა, ნახევარმთავარისებური, ფიგურული და გეომეტრიული ფორმის საკიდებიანი საყურეები.²⁸⁸ ეს უკანასკნელი აერთიანებს საყურეების რამდენიმე სახეობას: 1. ბურთულიანი საყურეები, რომლებიც დეკორის მიხედვით იყოფა დაღარულბურთულიან, დაცვარულბურთულიან, ჭვირულბურთულიან, მათ შორის, ოვალური ფორმის საყურეებად; 2. ბიპირამიდულსაკიდიანი საყურეები ჭვირული და ფირფიტოვანი ვარიანტებით.²⁸⁹

განსხვავებით ძვ. წ. V-IV საუკუნის პირველი ნახევრისთვის დამახასიათებელი კოლხური სამკაულის სხვა ფორმებისგან, რომლებიც ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარში პრინციპულად იცვლის იერსახეს, საყურეების ძველი ტიპები განაგრძობს არსებობას. ამის ნათელი მაგალითია ვანის ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის №22 სამარხში აღმოჩენილი კოლხური საყურის ყველა ტიპი, რომელიც ძვ. წ. V საუკუნეიდანაა ცნობილი. ოქროს სამკაულით საკმაოდ მდიდარი ეს სამარხი, რომელშიც ხუთი მიცვალებულიდან ვერ ხერხდება მთავარი მიცვალებულის გამოყოფა, გამოირჩევა სამკაულის აღმოჩენის კონტექსტითა და დაკრძალვის ტიპითაც: ხუთივე მიცვალებულის, სავარაუდოდ, ქალების, პი-

რადი სამკაული წარმოდგენილია ძირითადად ვერცხლის, რკინისა და ბრინჯაოს საკისრე რგოლებითა და საშაფურებით, ოქროს, სარდიონის, ქარვის, მინის ე. წ. თვალად მძივებით, ვერცხლის ერთი მშვილდსაკინძით, ოქროსა და ვერცხლის ნახევარმთავარისებური საკიდებით, ოქროს სადა საყურე რგოლებით. ტიპური კოლხური ოქროს საყურეებიდან მხოლოდ ორი სახეობა – ჭვირულბურთულიანი და დაღარულბურთულიანი – აღმოჩნდა მიცვალებულებთან. მდიდრულად შემკული საყურეები, კერძოდ, სხივანა, დაცვარულბურთულიანი, ჭვირული ბიპირამიდული, ნახევარმთავარისებური და ფიგურული საკიდებით, ასევე ოქროს განსაკუთრებით ძვირფასი სხვა სამკაული მოთავსებული იყო თიხის დიდ ჭურჭელში, რაც იშვიათი შემთხვევაა. აღსანიშნავია, რომ რამდენიმე საყურეს ეტყობა ხმალების და შეკეთების კვალიც კი.²⁹⁰

ამრიგად, ძვ. წ. V საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოყოლებული ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულამდე, კოლხური საყურის ტიპს განსაზღვრავს ორნამენტირებული სარტყლით შემკული ოვალური საყურე რგოლი და მასზე მიჩრილული სხვადასხვა ფორმის უძრავი საკიდები. რგოლები გახსნილია და ოდნავ გაბრტყელებული ბოლოები გახერგითლი აქვს. ეს დეტალი თავს იჩენს ჯერ კიდევ წინარეანტიკურ ხანის საყურეებზე და დამახასიათებელია მხოლოდ კავკასიისთვის, უმეტესწილად საქართველოში აღმოჩენილი საყურეებისთვის.²⁹¹ სავარაუდოდ, ნახევრეტებს დეკორატიული ან სიმბოლური ფუნქცია უფრო ჰქონდა, ვიდრე პრაქტიკული დანიშნულება. საინტერესოა, რომ კუჭტინი ჯერ კიდევ ფრინველებს გამოსახლებებით შემკული საყურეების აღმოჩენამდე ბოლომდეგახერგებულ რგოლებს ფრინველის თავის სქემატურ გადმოცემას უკავშირებდა.²⁹²

სხივანა საყურეებს შორის იშვიათად გვხვდება ოვალური რგოლი. ასეთი ნიმუშები ცნობილია მოდინახეს ციხის სამხრეთ ფერდობზე გამოვლენილი ადრეანტიკური ხანის სამარხიდან, ბრილიდან. ორნამენტირებული სარტყლით შემკული სხივანა საყურეები სამარხებში ძირითადად გვხვდება ვანსა და მის შემოგარენში, კერძოდ, მთისძირში. ყაზბეგის განძიდან ცნობილი ნიმუშის გარდა, აღსანიშნავია ფიჭვნარის განძში აღმოჩენილი ოქროს სხივანა საყურეები, რომლებზეც ვარდულა წარმოდგენილია გრხნილი მავთულით შედგენილი სპირალით და მის ცენტრში ჩასმული მარცვლით.²⁹³ ნიშანდობლივია, რომ ერთად-

1. საქართველოს მემკვიდრეობის მინისტრის განკარგულებაში
 2. საქართველოს მემკვიდრეობის მინისტრის განკარგულებაში
 3. საქართველოს მემკვიდრეობის მინისტრის განკარგულებაში
 4. საქართველოს მემკვიდრეობის მინისტრის განკარგულებაში

ერთი და ყველაზე სადა, ამასთან ერთად, მასობრივად გაერცლებული სახეობა – დაღარულბურთულიანი საყურე, რომლის ოვალური რგოლი არ არის შემკული ორნამენტებული სარტყლით, მთავარი მიცვალებულის მდიდრულ სამკაულს შორის არც საირხეში და არც ვანში არ დასტურდება, ხოლო ფიჭვნარის კოლხურ სამაროვანსა და დაბლაგომის ერთ-ერთ ქვევარსამარხში აღმოჩენილია ბრინჯაოს ნიმუშები.²⁴

სარტყელი, რომელიც რგოლის წინა მხარეს ამკობს, წარმოდგენილია სხვადასხვა სახეობის ფილიგრანული დეკორით, კერძოდ: სადა, ამ ანობურცულზოლიანი მავთულებისგან შედგენილი დაჭერილი ფიჭვნარის მქონე მარცხენა ორ რიგს შორის მოთავსებული ფილიგრანის სხვადასხვა სახეობები, გრეხილი მავთულების რამდენიმე რიგი. უფრო გვიანდელი, ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის საყურებისთვის დამახასიათებელია ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით შემკული განიერი სარტყელი.

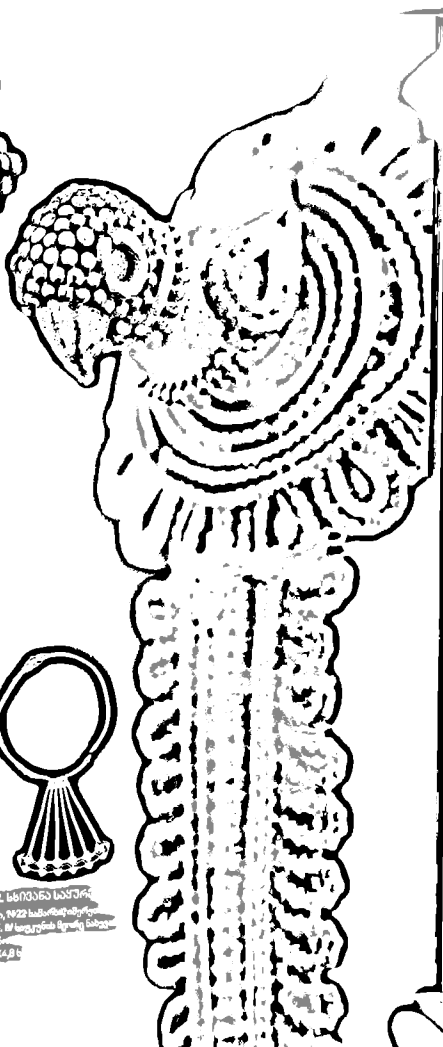
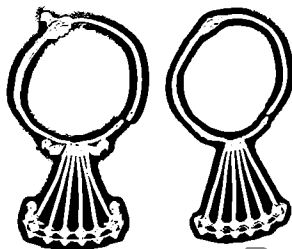
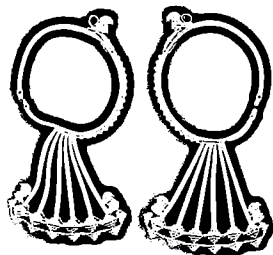
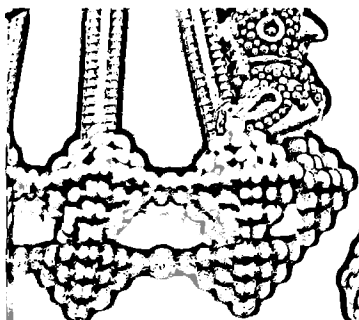
სწორედ ყურში გასაყრელი რგოლის შემკობის ორიგინალური მანერა, ასევე მისი წარმომადგენელი, ოვალური ფორმა ანიჭებს თავისებურ იერს ჯერ კიდევ ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისიდან წინა აზიაში, შემდეგ მთელ ხმელთაშუაზღვისპირა და რაქილიოთ შეიჭრულისპირეთში ფართოდ გაერცლებულ ნახევარ-მთვარისებურ და ნავისებურ საყურეებს.²⁵

კოლხური საყურის სარტყლის დეკორის აუცილებელი ელემენტია ზედა ნაწილში გამოსახული ვარდულა, რომელიც თხელ ფირფიტაზე დარჩილული სხვადასხვა სახის ფილიგრანული მარყუჟებითა და ცენტრის – მსხვილი მარცკლის გარშემო განლაგებული ფილიგრანული წრეებითა შედგენილი. მხოლოდ დამზადების წესით და, რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, არა ტიპოლოგიურად, კოლხურ ნიმუშებზე წარმოდგენილი ვარდულები ყველაზე ახლოს დგას ი. წ. სარტყლისებურ საყურეებზე გამოსახულ ვარდულებთან, რომლებიც ცნობილია მაკედონიდან – სინდოსის ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულთ დათარიღებული სამარხებიდან.²⁶ ვარდულები, როგორც საყურის შემკულობა, ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულიდან გვხვდება ძველ აღმოსავლეთში. ისინი განსაკუთრებით პოპულარულია ძვ. წ. VII საუკუნის რიღისულ ოქრომჭედლობაში და სხვადასხვა სახით (მათ შორის, ვარდულებიანი ძვ. წ. მოსართავი დისკოები) ფართოდ გამოიყენება ძვ. წ. V-IV

საუკუნეების მდიდრული სტილის საყურეების როგორც ზედა ნაწილის, ასევე საკიდების შესამკობად.²⁷ გარდა იმისა, რომ მათგან კოლხურ საყურეებზე გამოსახული ვარდულები როგორც ტიპოლოგიურად, ასევე სტილისტურად სრულიად განსხვავდება, ამ ყველაზე ფართოდ გაერცლებული დეკორატიული ელემენტის კოლხურ ოქრომჭედლობაში გამოყენების ორიგინალურ ხასიათს განსაზღვრავს, უპირველეს ყოვლისა, სამკაულის ადგილობრივ ჩამოყალიბებული ტიპი. ნიშანდობლივია, რომ ბერძნული მდიდრული სტილით შესრულებული სამკაულის სხვადასხვა ფორმებისგან განსხვავებით, ვარდულა ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ ოქრომჭედლობაში მხოლოდ საყურეებზე გვხვდება. ერთი მხრივ, ეს კიდევ ერთხელ ცხადყოფს კოლხური საოქრომჭედლო სკოლის თვითმოყოფადობას, მეორე მხრივ, ვარდულის სიმბოლურ დატვირთვაზე მიანიშნებს.

საინტერესოა, რომ თავად ვარდის ბერძნული სახელწოდება სწორედ როდოსს უკავშირდება, რადგან გადმოცემის თანახმად, "ვარდის კოკორი" პირველად იქ აღმოაჩინეს ქალაქის დაარსებისას. ბერძნულ მითოლოგიაში ვარდი მიჩნეულია სიყვარულის, განახლების, სიამოვნების სიმბოლოდ და ასოცირდება ნაყოფიერებისა და სიღამაზის ღვთაებებთან.²⁸ ვარდულის, როგორც დეკორატიული ელემენტის გამოყენება კოლხურ საყურეებზე, უფროდ ბერძნული ოქრომჭედლობის გავლენას უკავშირდება და შესაბამისად, ვარდის სემანტიკათაც შეიძლება იყოს ნაკარნახევი. თუმცა, ვარდულის უფრო "ღრმა" სიმბოლიკა, რომელიც მზესა და ნაყოფიერების ღვთაებებს უკავშირდება და დიდი დედის ქალღვთაების ატრიბუტიცაა, ყველაზე მეტად შეესაბამება კოლხურ რწმენა-წარმოდგენებს.

ცალკე უნდა გამოიყოს ვარდულები, რომელთა ცენტრში ფრინველის ფიგურაა დარჩილული. ისინი მხატვრული კონცეფციით მოგავგონებს გაცილებით უფრო ადრეულ, ძვ. წ. VII საუკუნის მელოსის ვარდულების სახელით ცნობილ ნიმუშებს, რომლებიც სამკაულის სხვადასხვა ფორმებს, უმეტესწილად დიადემებს ამკობდა. ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში ფართოდ გაერცლებული ვარდულების ნაირსახეობების ფონზე ყურადღებას იმყრობს ის ფაქტი, რომ ზომორთფული ფიგურებით, კერძოდ, ფრინველის გამოსახულებით შემკული ვარდულები, კოლხეთის ფარგლებს გარეთ ამ პერიოდში არ გვხვდება. შესაბამისად, ძნელია ისინი უცხო გავლენის დაუკავშირდეს, მით უმეტეს, რომ ფრინველების გამოსახულები

ბას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებში.

თუ ვარდულის ადგილი კოლხური ტიპის საყურეზე მკაცრად განსაზღვრულია და ის მხოლოდ საყურე რგოლის ზედა ნაწილის შესამკობად გამოიყენება, ფრინველის მინიატურულ ფორმებს საყურეების სხვადასხვა ნაწილებსა და სამკაულის სხვადასხვა ფორმებზე ეხებადეთ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ისინი, როგორც კოლხური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელი, კახეთში, კერძოდ, გურჯაანში შემთხვევით აღმოჩენილ აქემენიდური ტიპის წრიულ საყურეზეც დასტურდება.

ფრინველის ფორფიტოვანი გამოსახულებები ჯერ კიდევ მიკენურ ოქრომჭედლობაში ტანსაცმლის სამკაულის სახით გვხვდება. ფრინველის სამგანზომილებიანი გამოსახულებები კი, ჯერ ძვ. წ. VII საუკუნის როდოსულ ოქრომჭედლობაში, შემდეგ ძვ. წ. V-IV საუკუნეების მდიდრული სტილის ნიმუშებზე მცენარეულ მოტივებთან, სხვადასხვა ცხოველის თავების გამოსახულებებთან ერთად ნატურალისტური დეკორის ერთ-ერთი მთავარი შემადგენელი ნაწილია. ზოგადად, ფრინველები მიჩნეულია ბუნების დიდი დღეის ერთ-ერთ მთავარ ატრიბუტად. ოქროს სამკაულიდან ამის საუკეთესო ილუსტრაციაა ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების ცნობილი როდოსული ფორფიტოვანი სამკაული ნადირთა მუფე ქალღმერთის გამოსახულებით, რომელსაც ორივე ხელში ფრინველები ან ღომები უჭირავს.²⁹⁹ მნიშვნელოვანია, რომ წერილობითი წყაროების მიხედვით, სწორედ ამ ქალღმერთსაც სცემდნენ თავყანს კოლხეთში, რასაც სხვადასხვაგვარი არქეოლოგიური მასალაც ადასტურებს.³⁰⁰ მაშინ ნათელი ხდება ვარდულისა და ფრინველის გამოსახულებების ერთობლიობაც.

ასევე გასათვალისწინებელია ფრინველის, როგორც ზეცისა და მიწის დამაკავშირებელი არსების სიმბოლიკაც. თუ გავიხსენებთ გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის სამკაულსა და შტანდარტებზე ფრინველების მინიატურული ქანდაკებების სამკუთხედებთან ერთად გამოსახვის ტრადიციას, მარადიულობისა და უკვდავების შესახებ რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის იმავე სქემასთან უნდა გვერიდეს საქმე ოქროს საყურეებზე გამოსახული ფრინველებისა და სამკუთხედების ერთობლიობის შემთხვევაშიც. ნიშანდობლივია, რომ ყელსაბამებისა და გულსაბნევისგან განსხვავებით სა-

ყურეებზე, ასევე №24 სამარხში აღმოჩენილ ჭვირულ თავსამაკაულზე გამოსახული ფრინველების ტანი შემკულია ცვარათი შედგენილი ორნამენტული სახეებით, უმეტესწილად სწორედ სამკუთხედებით. ეს, ერთი შეხედვით, უმნიშვნელო დეტალი არა მხოლოდ ძვ. წ. V-IV საუკუნეების თავსამაკაულის შემადგენელ ნაწილებს შორის სტილისტურ ერთიანობაზე, არამედ მათი მეშვეობით რელიგიური ფონის გადმოცემის სისტემურ ხასიათზე მიანიშნებს.

ასევე ორიგინალური მანერითაა გამოყენებული საყურის ფართოდ გავრცელებული შემკულობა – ცვარათი შედგენილი პირამიდა. აღსანიშნავია სხივანა საყურეებზე გეომეტრიული წესრიგით განლაგებული პირამიდები, რომლებიც სხივებს კრავს. კოლხური საყურეების სხვა სახეობებზე საკიდების ქვევით ცვარათი შედგენილი პირამიდები ისეა მიჩნეული, რომ იქნება ერთი ჭვირული ფეხქტის მქონე პირამიდა. რაც შეეხება გეომეტრიული ფორმის საკიდების მზატერულ კონცეფციას, გეომეტრიზაციის ტენდენციები იკვეთება დეკორშიც, რაზეც მეტყველებს: ცვარათი შედგენილი ორნამენტული სახეები, კერძოდ, სამკუთხედები, მათ შორის ლენტისებური წყობით; მცირე ზომის პირამიდები, რომლებიც განლაგებულია საკიდის შუა წელზე დარჩილულ ვიწრო ფორფიტოვან სარტყელზე; თვით სხივანა საყურეების რამდენიმე ნიმუშზე სხივებისა და რგოლის შეერთების ადგილას გამოსახული ლენტისებური სამკუთხედები. ეს დეკორატიული ელემენტები სტილისტურ ერთიანობაშია საყურე რგოლის სარტყელზე გამოსახულ სამკუთხედებთან და პირამიდებთან დაბოლოებულთან. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ გაგარსით შედგენილი გეომეტრიული ორნამენტული სახეები და ჭვირული ფეხქტი აახლოებს ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ საყურეებს საქართველოში აღმოჩენილ წინარეანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან.³⁰¹ ამდენად, საყურე-სასაფეთქლე, როგორც ანტიკური ხანის კოლხური ოქროს სამკაულიდან ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ფორმა, ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან მოყოლებული კოლხური ოქრომჭედლობის სკოლის განვითარების ერთიანი ხაზის საუკეთესო მოწმობაა.

სხივანა საყურეებისა და თავსამაკაულის შემადგენელი სხვა ნაწილების მგავსად, კოლხურ დიადემებთან ერთად აღმოჩენილი საყურეების სხვა სახეობებზეც ყოველთვის იკითხება დეტალები, რომლებიც ცხადყოფს, რომ კოლხი წარჩინებულის თავსამაკაული მკაცრ

სისტემას წარმოადგენს როგორც სიმბოლიკის, ასევე მხატვრული გაფორმების თვალსაზრისით. საყურებ-ის გეომეტრიული ფორმის საკიდების ორად გაყოფის პრინციპი, ბიპირამიდული, ე. ი. რომის ფორმის საკიდები, საყურებზე დაბოლოების სახით მირჩილული შეწყვილებული პირამიდების რომბისებური კონტურები, ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილ ნახევარმთვარისებურ საყურებზე წარმოდგენილი ვაგასით შედგენილი რომბები, რომლებიც არცთუ ისე გავრცელებულია როგორც სამკუთხედები, პარმონიულად ერწყმის დიადემების ორად გაყოფილ რომბისებურ ფორფიტებს.

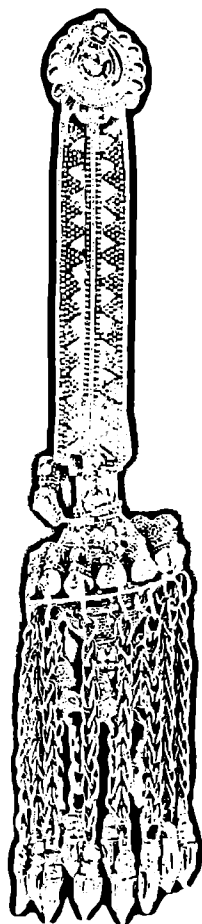
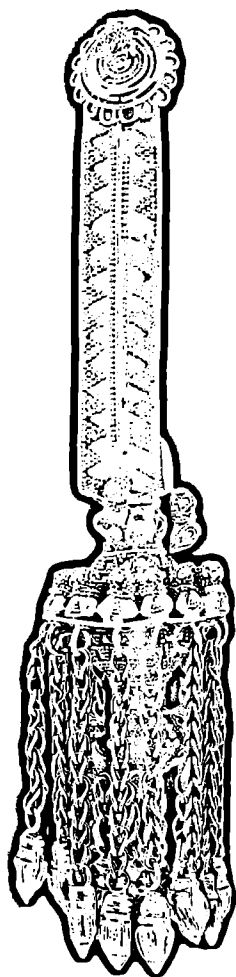
ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშები როგორც სამკაულის ფორმების, ასევე ოქროს მხატვრული დამუშავების მიხედვით, ძველ ქართულ სამკაულს შორის ყველაზე დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მათ შორის საკმაოდ მრავალადაა წარმოდგენილი გეომეტრიზაციის ტენდენციების ამსახველი სამკაული და გვხვდება ასევე წმინდა გეომეტრიული სტილი, რაც იშვიათი მოვლენაა ამ ეპოქის ბერძნულ და ეტრუსკულ ოქრომჭედლობაში. ნიშანდობლივია, რომ ასეთი ნიმუშები კოლხეთში უმეტესწილად თავსამკაულის შემადგენელი ნაწილია ძვ. IV საუკუნის მეორე ნახევარშიც კი, როცა კოლხური ტიპის დიადემას ცვლის ელიზური ელემენტების შემცველი რთული შედგენილობის თავსამკაული. იმავდროულად გეომეტრიული სტილისგან რადიკალურად განსხვავებული, ძვ. წ. IV საუკუნეში აქტუალური მდიდრული სტილისთვის დამახასიათებელი ელემენტები უხვად და მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი ტიპურ კოლხურ ფიგურულ საყურებზე და სამკაულის სხვა ფორმებზე – ყელსაბამებზე, სამაჯურებზე. ისევე როგორც შვის სიმბოლიკის გარშემო შეიძლება გაერთიანდეს დიადემები და სხივანა საყურები, გარკვეული რწმენა-წარმოდგენებით უნდა იყოს ნაკარნახები თავსამკაულზე გეომეტრიული სახეების ე. ი. სიმბოლიკით ყველაზე დატვირთული დეკორის ასეთი სისტემური სახით გამოყენება: სამკუთხედები და პირამიდები, როგორც უსასრულობისა და მარადიულობის სიმბოლოები, ასევე მკლავებმოხრილი ჯვრის მსგავსი ბრუნვის ნიშნები, რომლებიც ერთმანეთზე გადაბმულადაა გამოსახული ვანის №11 სამარხში ნაპოვნ თავსამკაულის დეტალზე და მუდმივ მოძრაობას აღნიშნავს, ერთიანდება მარადიულობის შესახებ რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში. ისინი პარმონიულად ერწყმის თავსამკაულის მთავარ ნაწილებზე

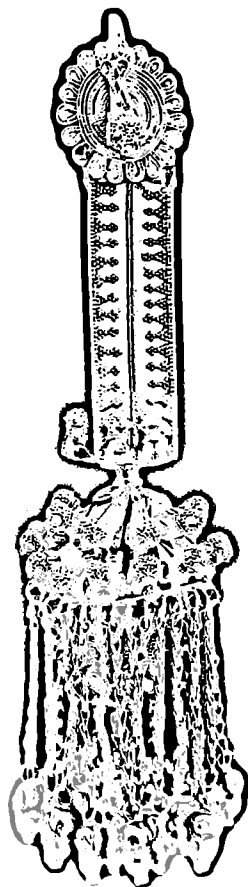
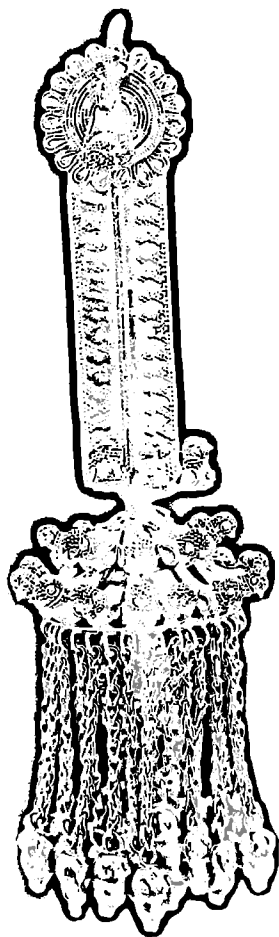
245. სანაფეთქლები

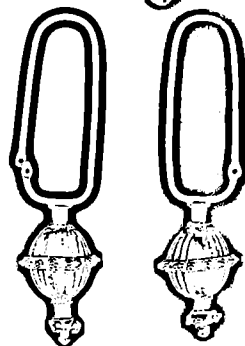
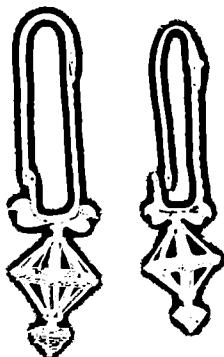
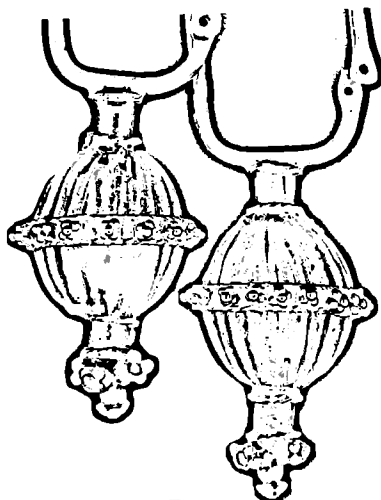
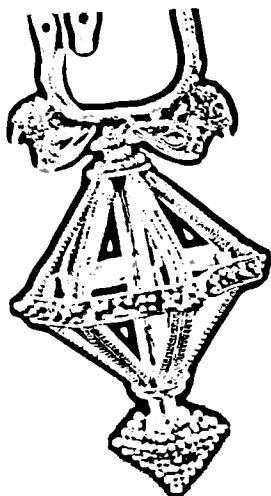
ვანი, №22 სამარხი, იმერეთი

ძვ.წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი

10 x 2 სმ, 10x2 ს

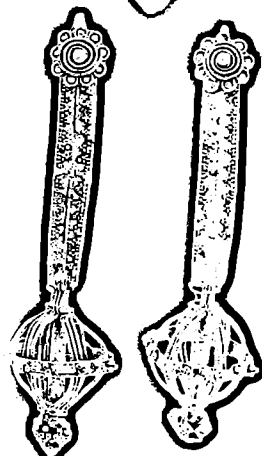
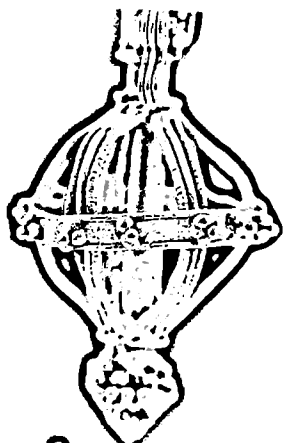

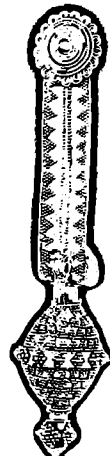
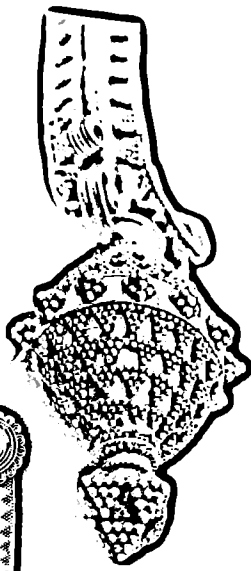

247. სანარკვევი ქვისგანაქმებული
 ჯაშყვა
 მასა 22 სმ
 248. სანარკვევი ქვისგანაქმებული
 ჯაშყვა

248. სანარკვევი სფეროსებრი ჯაშყვა
 ჯაშყვა
 მასა 1022 სმ
 249. სანარკვევი ქვისგანაქმებული
 ჯაშყვა
 მასა 45X1 სმ

219. მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს

220. მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს
 მარჯვენა მხარეს მდებარეობს მარჯვენა მხარეს

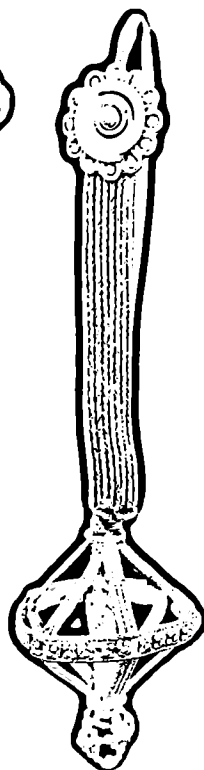
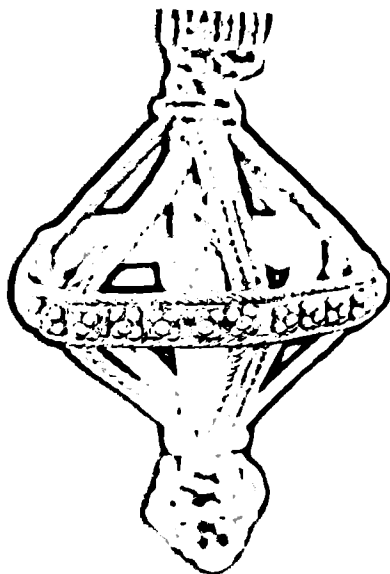
ლებები ძეწკვებით დაფარულ ნაწილზეც არის წარმოდგენილი და მათთან ერთად საკიდების სხვა დეკორატიული ელემენტები, მაგალითად, ცვარათი შედგენილი სამკუთხედები და პირამიდები, ზედმიწევნითაა დამუშავებული. ეს არა მხოლოდ კოლხი ოსტატების მაღალ დონეზე მიანიშნებს, არამედ მათ სიმბოლურ დატივითაცაა.

რაც შეეხება საირხის საყურეებზე წარმოდგენილ ვერძის უჩვეულო გამოსახულებებს, რომლებიც მხოლოდ ბრილიდან და სვანეთიდან ცნობილ ბრინჯაოს საკიდებს მოგვაგონებს, ნათელი მაგალითია იმისა, თუ როგორი ორიგინალური მანერით იყენებდნენ კოლხეთში ანტიკური ხანის აქემენიდურ, ბერძნულ თუ ოქრომჭედლობის სხვა ცნობილ ცენტრებში ამ ყველაზე ფართოდ გავრცელებულ ზოომორფულ მოტივს. საირხესა და ვანში ოქროს სამაჯურების დაბოლოებების, ყელსაბამების საკიდების, თავსამაკაულის შემადგენელი ნაწილების, კერძოდ, დასაკრებელი ფირფიტების სახით დადასტურებული ვერძის გამოსახულებები, განსაკუთრებით კი ისეთი ნივთები, როგორებიცაა ვანის ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების საკულტო მოედანზე აღმოჩენილი თიხის ფიგურები, მიანიშნებს, რომ ვერძს განსაკუთრებული ადგილი ეჭირა კოლხთა რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ოქროს საწმისის ქვეყნის პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ და რელიგიურ ცენტრებში ვერძის გამოსახულებების კონცენტრაცია: სწორედ ძვ. წ. VI-IV საუკუნეების ბერძნულ ლიტერატურასა და ხელოვნებაში განსაკუთრებით პოპულარულია არგონავტიკის ციკლის თქმულებები, პირველად იხსენიება „ოქრომრავალი კოლხეთი“ და ისტორიოგრაფები კოლხეთის შესახებ ცნობებს სწორედ მითის კონტექსტში გადმოგვცემენ.³⁹² გარდა ამისა, ვერძი ბუნების დიდი ღვდის კულტასაც უკავშირდება, როგორც მისთვის მსხვერპლად შეწირული ცხოველი.³⁹³

სრულიად განსხვავებული ელემენტებისგანაა შედგენილი ვანის N6 სამარხში აღმოჩენილი ფიგურულ-საკიდიანი საყურეები. საკიდი წარმოდგენილია ოთხთვლიან პაქანზე მდგარი ორი მხედრის გამოსახულებებით. განსხვავებით ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხური საყურეებისგან, საკიდი მოძრავია და მარეყვითაა ჩამოკიდებული ტიპურ ოვალურ, ორნამენტირებული სარტყლითა და ვარდელით შემკულ რგოლზე. როგორც მხედრების, ასევე ცხენების ფეხე გაბოსახულებები მძიმედაა დატვირთული ფირფიტების, კერძოდ, ორი ნახევრის ერთ-

მანეთზე მიჩრილვით. მხედრების წელზე მიჩრილულია ქამრის აღმნიშვნელი ვიწრო ფირფიტა, ხოლო თეძოზე – კაპარტი, წარმოდგენილი გამოტივიფრული ფირფიტით, რომელიც ზევით კაუჭით ბოლოვდება. მის შუაწელზე გადაკრული სალტე ქამრის გაგრძელებაა. მხედრების სახის ნაკეთები გამოტივიფრულია და სქემატურადაა გადმოცემული. თვალები მხოლოდ თითო მარცვლითაა გამოსახული, ხოლო ფირფიტებისგან დამზადებული ყურები სახესთან შედარებით ზედმეტად დიდია. თავებზე უწესრიგოდ განლაგებული გავარსი თმის ან ქუდის იმიტაციაა. ხელები წვრილი ღეროებითაა გამოსახული, ხოლო ცხენის ტანზე შემოჭდობილი ფეხები ცალკე გამოჭრილი და გამოტივიფრული ფირფიტებისგან არის დამზადებული. განსხვავებით მხედრების სქემატური გამოსახულებებისგან, ცხენების ფიგურები გათლის სტრია და ზედმიწევნითაა დამუშავებული მათი სახის ნაკეთები. ცხენების ტანი მდიდრულადაა შემკული ცვარათი შედგენილი ორნამენტული სახეებით, კერძოდ, სამკუთხედებით, გაეაზე გამოსახული სვასტიკა, ხოლო თვალები, ლაგამი და საყურეები ამოზერტულ-ზოლიანი ფილიგრანითაა გამოყვანილი. კოლხურ ოქრომჭედლობაში, რომელიც რთული ტექნიკური ხერხების გამოყენებით და მაღალმხატვრული დონით გამოირჩევა, ადამიანი იმდენად ხაზგასმით არარელისტურად და სქემატურადაა წარმოდგენილი, რომ, შესაძლებელია, გამოსახვის ამ მანერას ფუნქციური დატივითაც კი ჰქონდეს.³⁹⁴

ეს ნიმუში, რომელიც საქართველოში ადამიანის გამოსახულებებით შემკული საყურეების აღმოჩენის იშვიათი, თუ არა ერთადერთი შემთხვევაა,³⁹⁵ სხვა კოლხურ საყურეებს შორის ყველაზე მეტად ასახავს კლასიკური ეპოქის ტენდენციებს. სწორედ ანთროპომორფული მცირე პლასტიკის ნიმუშებით შემკული საყურეები, რომლებიც საბერძნეთში ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულს ჩნდება და განსაკუთრებით ფართოდ ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან გრცელდება, მდიდრული სტილის განვითარების უმაღლეს საფეხურადაა მიჩნეული და მათი ტრადიცია ელინისტურ ხანაშიც გრძელდება.³⁹⁶ ეს სახალე კოლხმა ოქრომჭედლებმა მაშინვე აითვისეს, მაგრამ არა მხოლოდ საყურის ადგილობრივ ტიპს, არამედ საკუთარ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს მიუდავს. ვანის საყურეებზე სქემატურად გამოსახული მხედრები სტილისტურად და თემატიკითაც სრულიად განსხვავდება ეროტების, ნიკეს, სირენების, მუზების,

25. მცირედი ძეგლები, რომლებიც
 აღმოჩენილია ქვემოთ
 ნაჩვენებ ადგილებზე

განიმედების. ასევე პეგასუსისა და ნიკეს ეტილის სახით წარმოდგენილი ცხენის მინიატურული ფიგურებისგან, რომლებიც შექმნილია საბერძნეთში, იტალიაში, თრაკიაში, მცირე აზიაში, განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით კი, მეზობელი ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთის ბერძნულ კოლონიებში აღმოჩენილი საყურეები.³⁰⁷ რაც მთავარია, ტიპოლოგიური სხვაობა კოლხურ ფიგურულსაკიდან საყურეებსა და ძვ. წ. V საუკუნის დასასრულსა და ძვ. წ. IV საუკუნეში ყველაზე ფართოდ გავრცელებულ ბერძნულ საყურეებს შორის, რომლებიც უმეტესწილად ე. წ. მოსართავ დისკოზე დარჩილულ რთული შედგენილობის, კერძოდ, ძეწკვებით და მინიატურული ფიგურებით შემკულ ნახევარმთავრისებურ საკიდს, ან უშუალოდ ვარდულაზე დამაგრებულ ბერძნული მითოლოგიური პერსონაჟების სკულპტურულ გამოსახულებას წარმოადგენს და როგორც "ბერძნული მდიდრული სტილის სამკაული, იგივე სულისკვეთებითაა შექმნილი, როგორც კლასიკური ეპოქის ბერძნული მხატვრობა და ქანდაკება".³⁰⁸

აღსანიშნავია, რომ საკიდები მხედრების გამოსახულებებით, რომლებიც ქვემო ვოლგისპირეთში, საზონკინ ბუგორის სამაროვანზე წარჩინებული საყრმატის სამარაში საყურე რგოლის გარეშე იქნა ნაპოვნი, კოლხეთის ფარგლებს გარეთ კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშის ზუსტი ანალოგის აღმოჩენის ერთადერთი შემთხვევაა. ვანის N6 სამარაში აღმოჩენილი ფიგურულსაკიდან საყურეები რომ კოლხური კულტურის ორგანული ნაწილია, ამას მოწმობს არა მხოლოდ საყურე რგოლის ტიპი, არამედ ვანის მახლობლად, სოფელ სულორში ნაპოვნი ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების კოლხური ცული. საყურეების მსგავსად, ცულზე სკულპტურული გამოსახულებების სახით წარმოდგენილია მხედრების წყვილი, რომლებსაც ასევე ისრებიანი კაპარტები აქვთ.³⁰⁹ ამრიგად, სახეზეა კიდევ ერთი თვალსაჩინო მაგალითი, რომ კოლხური ოქრომჭედლობა სათავეს კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში იღებს.

მხედრების წყვილის როგორც "დიდი ღედის მხედრების" ინტერპრეტაცია, რომელთა კულტი სხვა კულტურებშიც, მაგალითად, სკიითურ-სარმატულ სამყაროში ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში დასტურდება, ზუსტად ეთანხმება ვანში ერთიანი სისტემის სახით გამოვლენილი ძვ. წ. V საუკუნის მეორე ნახევრისა და ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრის ოქროს სამკაულის რელიგიურ ფონს.³¹⁰ აღსანიშნავია აგრეთვე დიდი ღედის, რი-

გორც ნაყოფიერების ღვთაებისა და მზის ღვთაების სინთეზი. ამის გამოსახულებაა "დიდი ღედის მხედრები" ცხენებზე გამოსახული სვასტიკა – მარადიული ბრუნვის ნიშანი, რომელიც ასევე მზის სიმბოლოდ განიხილება. შესაბამისად, საქმე ეხება ცხენს, როგორც მზის "ნაწილიან" ცხოველს, რაც ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალაშიც დასტურდება.³¹¹

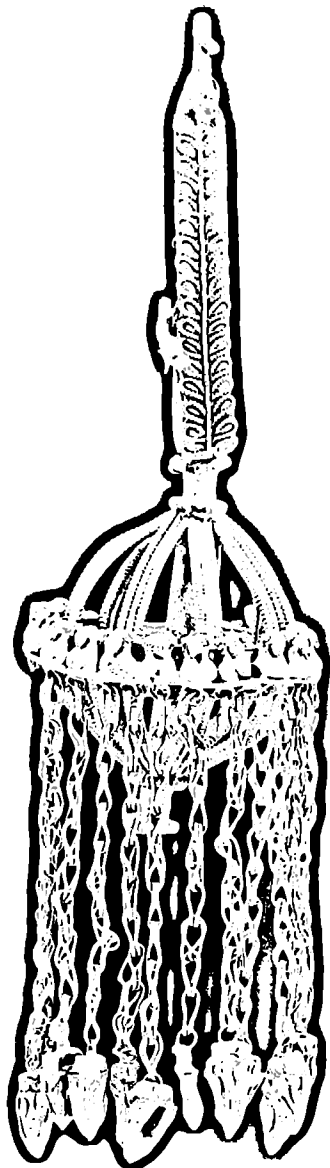
განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ერთი დეტალი: ორივე ცხენის ყურებს შორის გამოსახულია რქისებური წანაზარდი. იმის გათვალისწინებით, რომ რქოსანი ან "მარტორქა" ცხენისა და მასზე ამხედრებული შუბოსნის გამოსახულებები დასტურდება ვანის N9 სამარაში, ასევე ქვიანას სამაროვანსა და ყანაეთში აღმოჩენილ ძვ. წ. VI-V საუკუნეების საბეჭდო-ბეჭდვებზე და რაც მთავარია, ახალგორის სასაფეთქლებზე, რომლებიც წყვილად წარმოდგენილი ცხენების ფიგურებით კომპოზიციურად ყველაზე ახლოს დგას ვანის ნიმუშებთან, საქმე სწორედ ამ გამოჩენილი არსების გამოსახულებას უნდა ეხებოდეს.³¹²

რქოსანი ცხენის გამოსახულებები, რომლებიც დღეს უმეტესწილად ქრისტიანული ხელოვნების ნიმუშებთანაა ცნობილი და ქრისტეს ნიშნად აღიქმება მინიშნული, პირველად ჯერ კიდევ ბაბილონში იჩენს თავს. ინდოეთში, სპარსეთში ის მაგიური ძალის მქონე რქის გამო წმინდა ცხოველად იყო მიჩნეული და მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში, მათ შორის ზოროასტრიზმში. ბერძნულ-რომაულ სამყაროში კი, ის მხოლოდ რეალურ ან ეგზოტიკურ ცხოველად იყო მიჩნეული და არასოდეს ყოფილა მითოლოგიის ან რელიგიის შემადგენელი ნაწილი. შესაბამისად, ქრისტიანულ სიმბოლიკაში რქოსან ცხენს ალემგორიულად ძველ აღმოსავლურ მითოლოგიასა და რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირებენ, კერძოდ, მასზე ნადირობის კონტექსტში. რქოსანი ცხენის მოტივის გავრცელების ქრონოლოგიური და გეოგრაფიული საზღვრების თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ დასავლურ სამყაროში ის პირველად ძვ. წ. IV საუკუნის დასაწყისში ე. ი. ალექსანდრე მაკედონელის დაბადებამდე ცოტა ხნით ადრე, ბერძნულ მწერლობაში იჩენს თავს: კტესია სპარსეთში ნანახი და გაგონილი ამბების თხრობისას მას, როგორც ინდოეთში ბინადარ ცხოველს, დეტალურად აღწერს; მოგვიანებით არისტოტელე ეჭვქვეშ აყენებს ამ ცხოველის რეალურ არსებობას, ხოლო სტრაბონის მიხედვით (გეოგრაფია, XV,

I, 56) რქოსანი ცხენები კავკასიაში ცხოვრობდნენ.³¹³ ამ მონაცემებისა და აქემენიდურ ირანიდან კოლხეთის მჭიდრო ურთიერთობების გათვალისწინებით, სავარაუდოა, რომ რქოსანი ცხენის მოტივი კოლხეთში წინარეკლინისტურ ხანაში აღმოსავლეთიდან, კერძოდ, ირანიდან შემოსულიყო.

სიმბოლიკით და კომპოზიციით გამორჩეული ფიგურულსაკიდიანი საყურეები ეანის X სამარხიდან, ასევე საქართველოში აღმოჩენილი წინარეკლინისტური ხანის სხვა სამკაული რქოსანი ცხენის გამოსახულებებით, გვიჩვენებს, რომ ამ მოტივის აღმოსავლეთიდან დასავლეთით გავრცელებისა და ტრანსფორმაციის ხანგრძლივ პროცესში საქართველოს ტერიტორია ერთერთ მნიშვნელოვან რგოლს წარმოადგენდა. ეანის საყურეებზე გამოსახული მზის ნაწილიანი რქოსანი ცხენები, ნაყოფიერებასთან და მზესთან დაკავშირებული "დიდი დედის მხედრები", ასევე მხოლოდ ქართლის სამეფოსთვის დამახასიათებელ რომაული ხანის ვერცხლის პინაკებზე (ლარნაკებზე) გამოსახული ცხენი, რომელიც სამსხვერპლოსთან დგას, ხოლო ყურებს შორის გამოსახული წანაზარდი რქას პავს³¹⁴ – იქნებ, ის ელემენტებია, რომლებშიც ქრისტიანული სიმბოლიკის საწყისები შეიძლება მოიძებნოს?

და ბოლოს, ძეწკები რკოსგამოსახულებიანი საკიდებით არა მხოლოდ კლასიკური ეპოქის ოქროს საყურეების ტენდენციებს ასახავს, არამედ რკო, როგორც "განსაკუთრებული სასიცოცხლო ძალის მქონე და გამანაყოფიერებელი ელემენტი", ლოგიკურად უკავშირდება ფიგურული საკიდების თემატიკას.³¹⁵

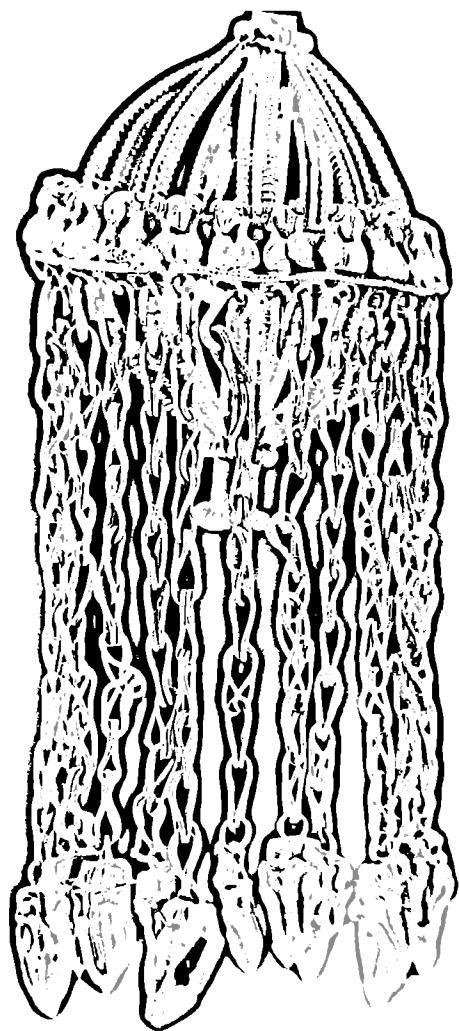

253. სასაფეთქლე პერკების გამოსახულებებით

ქობულეთი, X-XI საუკუნეები

ქ. V საუკუნის მუხრანის

ქ. V ს.

საქართველო

კოლხი წარჩინებული ქალის სამკაულის კომპლექტში ყელსაბამები განსაკუთრებული სიმრავლით და მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მიცვალებულის ყელისა და მკერდის არეში ასეულობით აღმოჩენილი სხვადასხვაგვარი საკიდებისა და მძივების მიხედვით რამდენიმე, ზოგჯერ ხუთი ან მეტი სახეობის ყელსაბამის აღდგენაა შესაძლებელი. მათი კომპოზიციები მძივებისა და საკიდების აღმოჩენის პირობების საფუძველზე განისაზღვრება.

სადა ყელსაბამები, რომლებიც ოქროს სფეროსებური ან მილაკისებური მძივებით, იშვიათად კი მათი და სარდიონის, ან მინისებური მასის – ე. წ. პასტის მძივების მონაცვლეობითაა შედგენილი, თანადაკრძალულების კუთვნილებაა.²¹⁶ კოლხეთში იშვიათად გვხვდება ფილიგრანითა და გაგარსით შემკული მცირე ზომის მძივები, რომლებიც ბერძნული ყელსაბამებისთვისაა დამახასიათებელი. თუმცა, მხოლოდ ვანის №6 და №11 სამარხებიდან არის ცნობილი ოქროს მძივების რამდენიმე ტიპი, რომლებიც ლოკალურ ვარიანტებადაა მიჩნეული. ესენია: სადა და ამობურცულზოლიანი მავთულების მონაცვლეობით შედგენილი მილაკები და კონუსური მძივები, რომლებიც შემკულია ფილიგრანული მავთულებითა და ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით. შესაძლებელია, ეს მძივები როგორც ყელსაბამის შემადგენელი ნაწილი, ასევე სუდარის მოსართავი ყოფილიყო.²¹⁷ აღსანიშნავია, რომ №6 სამარხში აღმოჩენილ ერთ-ერთ კონუსურ მძივზე დასტურდება ისეთი მნიშვნელოვანი დეკორატიული ელემენტი, როგორიცაა მინაჰქრითი, კერძოდ, გაუმჭვირვალე ცისფერი მინით ინკრუსტაცია. მინაჰქრითი ინკრუსტაცია, რომელიც სათავეს ჯერ კიდევ ძველადმოსავლურ ოქრომჭედლობაში იღებს და წამყვანი დეკორატიული ხერხი ხდება ელინისტურ ეპოქაში, ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხური ოქრომჭედლობის სხვა ნიმუშებზეც დასტურდება.²¹⁸ მაგალითად, ვანის №11 და №6 სამარხებში აღმოჩენილი ყელსაბამების შემადგენელ კუსა და ფრინველის ფორმის საკიდებზე მინაჰქრის კვალი შემორჩენილია თვალებზე, რომლებიც ფილიგრანითაა გამოყვანილი.

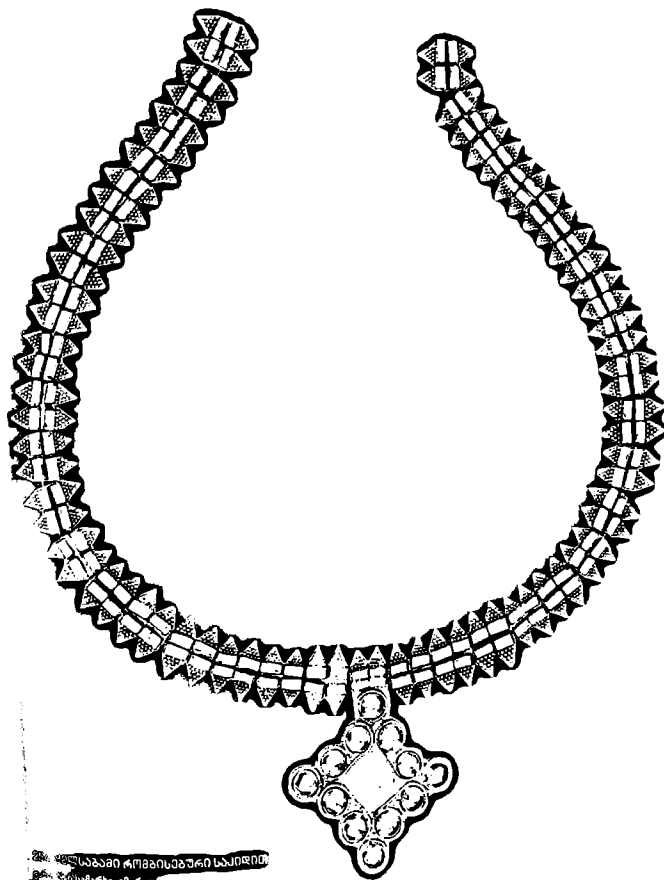
კოლხ წარჩინებულთა ყელსაბამები შედგენილია ოქროს ფიგურული საკიდებისა და სფეროსებური ან ბიკონუსური როგორც გლუვი, ასევე დაღარული მძივებისგან. საკიდები ზომიორფული, ნაყოფის ფორმის, ან

გეომეტრიულსახოვანია. ისინი სამგანზომილებიანია და ისევე, როგორც ოქროს მძივები, ბერძნულ ოქრომჭედლობაში ფართოდ გავრცელებული მეთოდით – ორი გამოტივებული ფირფიტის ერთმანეთთან მიჩრჩილვითაა დამზადებული. კოლხეთში აღმოჩენილი ყელსაბამები ტიპოლოგიურად უკავშირდება ყელსაბამებს, რომლებიც საბერძნეთში ძვ. წ. VI საუკუნის დასასრულს ყალიბდება და ფართოდ გრცელდება კლასიკურ ეპოქაში.²¹⁹

ფიგურულსაკიდიანი ყელსაბამების ყველაზე მარტივი კომპოზიცია წარმოდგენილია მძივებითა და ერთი ცენტრალური საკიდით. ოქროსა და სარდიონის მძივების მონაცვლეობით შედგენილ ყელსაბამს საირისი №13 სამარხიდან ამშვენებს ხარის თავის ფორმის სამგანზომილებიანი საკიდი, რომელიც მავთულების წნულით შედგენილი ფილიგრანული დეკორით გამოირჩევა. ფილიგრანული დეკორის ამ სახეობის არქაულობასა და წინარეანტიკური ხანის კოლხურ ოქრომჭედლობასთან გენეტიკურ კავშირზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ საკიდი ანტიკური ხანის კოლხეთის მდიდრულ სამარხებს შორის უძველეს სამარხშია აღმოჩენილი.

მსგავსი ყელსაბამი დაღარული ბიკონუსური მძივებითა და გარეკვევილი, ყურებდაცქვტილი ცხოველის თავის გამოსახულებიანი საკიდით დასტურდება ვანის №11 სამარხში, ერთ-ერთი თანადაკრძალულის მკერდის არეში. ცხოველის თვალები გამოყვანილია მსხვილი მარცვლებით, ხოლო სახის სხვა დეტალები – სადა და ამობურცულზოლიანი ფილიგრანული მავთულებით.²²⁰ ორივე ყელსაბამი განეკუთვნება ძვ. წ. VI-V საუკუნეებში საბერძნეთში ფართოდ გავრცელებული ცენტრალურსაკიდიანი ყელსაბამების იმ სახეობას, რომელზეც საკიდი ხშირად სწორედ ხარის ან ვერძის თავის გამოსახულებითაა წარმოდგენილი. თუმცა, ბერძნულ და კოლხურ ნიმუშებს შორის განსხვავება მძივებსა და საკიდებშია როგორც მათი ფორმის, ასევე მხატვრული დამუშავების თვალსაზრისით.²²²

ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილი ყელსაბამი, რომლის ცენტრალური საკიდი ფილიგრანული მავთულით გარშემოვლებული კონუსებით შემკული რომბისებური ფირფიტაა, ყურადღებას იპყრობს რთული შედგენილობის მძივებით. ორ რგადე განლაგებულ მილაკებზე დარჩილული სამკუთხედები, რომლებიც ცვარათია დაფარული, წყვილის სახით ქმნის ერთ ცალ მძივს. "მძივილაკებს" ორ სამკუთხედად გაყოფილი რომბის ფორმა აქვს და ისინი

შპს "სადავო კომპიუტერი სპირიტუალური"
ქ. თბილისი, ვ. ბერიძის ქ. 100
ტელ: 577 00 00, 577 00 01
www.sadavokomputeri.ge

ყელსაპამის ცენტრალურ საკიდთან ერთად პარმონიაშია წარჩინებული კოლხი ქალის თავსამკაულთან, რომელშიც სწორედ ეს გეომეტრიული ფორმები ჭარბობს.

სადა სფეროსებური მძივებითა და გრძელი მილაკებით შედგენილი ყელსაპამი ბიპირამიდული ფორმის ცენტრალური საკიდით, რომელიც მხოლოდ ნახევრეტბთანაა ფილიგრანული მავთულით შემკული, დასტურდება ვანის №11 სამარხში, ერთ-ერთი თანადაკრძალულის მკერდის არეში.²² მისგან განსხვავებით, ცვარათი შედგენილი გეომეტრიული სახეებით, როგორებიცაა სეასტიკა, დაგრძელებულკლავებიანი ოთხკუთხედები, ფილიგრანული მავთულით მდიდრულად შემკული დოლისებური მძივსაკიდებისა და დაღარული მძივებისგან არის შედგენილი მთავარი მიცვალებულის კუთვნილი ყელსაპამი. აღსანიშნავია, რომ ამ შემთხვევაშიც გეომეტრიული ორნამენტით ყელსაპამი სტილისტურ ერთიანობაშია თავსამკაულის შემადგენელ ცილინდრისებურ დეტალთან. მხოლოდ კომპოზიციით, რომელიც სფეროსებური მძივებითა და მათ შორის ჩასმული რამდენიმე ერთნაირი ფორმის საკიდით განისაზღვრება, ეს ყელსაპამი ყველაზე ახლოს დგას სინდოსსა და ერეთრიაში აღმოჩენილ ე. წ. ბროწეულის საკიდებთან ნიმუშებთან.²³

კოლხეთში მხოლოდ ვანში დასტურდება ყელსაპამები, რომელთა საკიდები ფორმისა და მათზე გამოტვიფრული სიმიანდის კბილების მსგავსი ბურცოების გამო სიმიანდის ტაროს ასოციაციას იწვევს.²⁴ ვანის №6, №11 სამარხებში მათი აღმოჩენის ფაქტი ცხადყოფს, რომ მსგავსი ე. წ. წვეთისებური და კვირტის გამოსახულებიანი საკიდებისგან შედგენილი ბერძნული ტიპის ყელსაპამი, რომელიც ჯერ კიდევ არქაული ეპოქიდან მოყოლებული ელინისტურ ეპოქამდე ფართოდ გავრცელდა, კოლხ წარჩინებულთა სამკაულის კომპლექტის შემადგენელი ნაწილი იყო. თუმცა, საბერძნეთში, სამხრეთ იტალიაში, თრაკიაში, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი ყელსაპამების, საყურებისთვის დამახასიათებელი საკიდებისგან განსხვავებით, კოლხური ნიმუშები უფრო წაგრძელებულია და არ არის შემკული მცენარეული ორნამენტებით. გარდა ამისა, ისევე როგორც კოლხ წარჩინებულთა ყელსაპამების უმრავლესობა, "სიმიანდისტაროსებური" საკიდებიანი ყელსაპამებიც მხოლოდ ორი ელემენტის – ერთნაირი საკიდებისა და სფეროსებური მძივების მონაცვლეობითაა შედგენილი. მათთვის უცხოა ბერძ-

255. ყელსაპამი დოლისებური საკიდებით

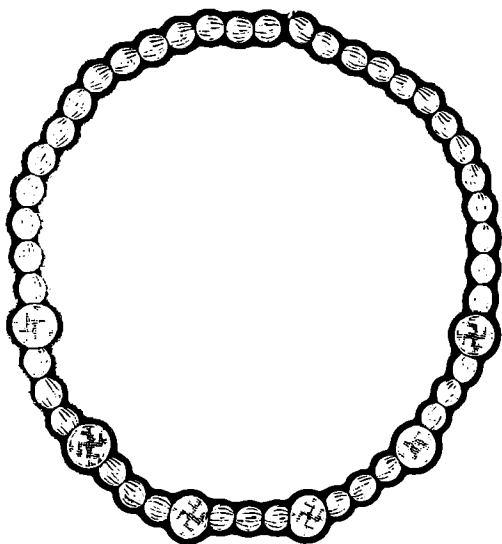
ვანი, №11 სამარხი, გეომეტრიული

ე. წ. V საუკუნე

ქ.

ანამედროვე ასხმის სიგრძე 39 სმ; დი. 11 სმ

ნული ყელსაბამებისთვის დამახასიათებელი პალმეტებით, ვარდულებით შემკული გამყოფები და დამატებით სხვა სახის. მაგალითად, ზოომორფული და ანთროპომორფული საკიდების გამოყენება.³²⁵ ამდენად, ვანში აღმოჩენილი ეს ორი ყელსაბამი შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ე. წ. წვეთისებური ან კვირტის ფორმის საკიდებიანი ყელსაბამების ლოკალურ ვარიანტებად, რომლებიც ნაყოფის სტილიზებული გამოსახულებების კატეგორიას განეკუთვნება. ძვ. წ. VI-IV საუკუნეების ბერძნულ ოქრომჭედლობაში ასევე პოპულარული რკოს, ბროწეულის საკიდებიანი ყელსაბამების მსგავსად, ისინიც ნაყოფიერების იდეას უკავშირდება.

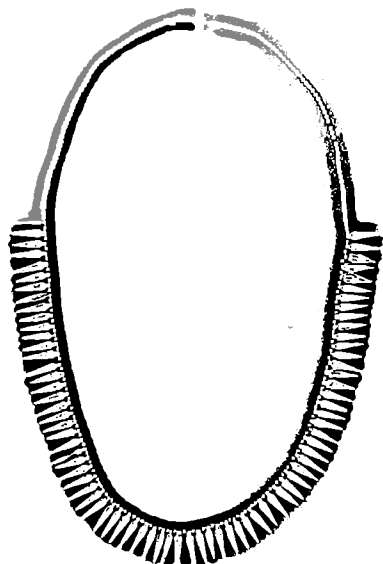
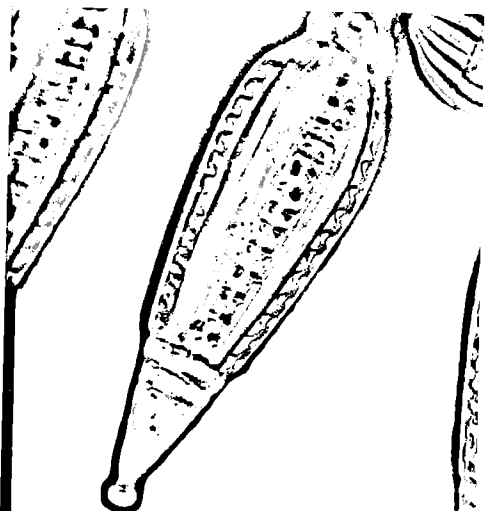
ორივე ყელსაბამი არა მხოლოდ სიმბოლიკის თვალსაზრისით, არამედ კომპოზიციურად, კერძოდ, სხივისებურად განლაგებული საკიდებით, ჯდება კოლხი წარჩინებულის სამკაულის კომპლექტის მხატვრულ კონცეფციაში.

საირხისა და ვანის ძვ. წ. V-IV საუკუნის პირველი ნახევრის მდიდრულ სამარხებში ყოველთვის გვხვდება ერთი ყელსაბამი მაინც, რომელზეც რამდენიმე ათეული ზოომორფული საკიდი აწარმოდგენილი.³²⁶

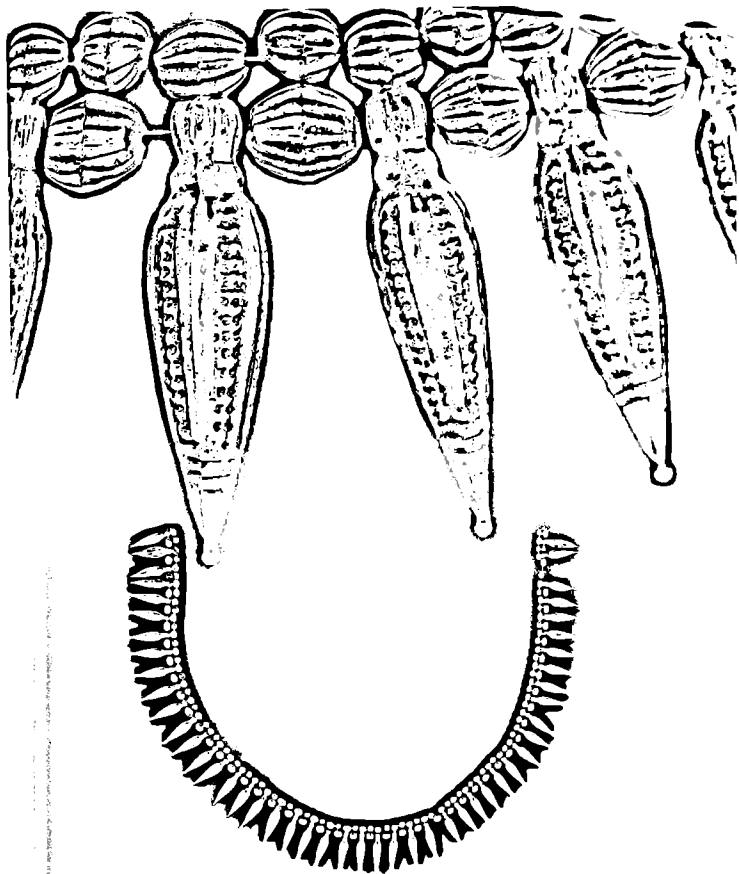
ზევით განხილული ყელსაბამის გარდა, რომელზეც ხარის თავის გამოსახულება ცენტრალური საკიდის სახითაა წარმოდგენილი, საირხეში აღმოჩენილია ვერძის თავის გამოსახულებიანი საკიდებისა და დაღარული მხივების მონაცვლეობით შედგენილი ორი ყელსაბამი. ცალკეული საკიდების სახით გვხვდება არწივის თავისა და ჯიხვის მსგავსი ცხოველის გამოსახულებები.³²⁷

ვანში აღმოჩენილი ცხოველსახოვანი ყელსაბამები უფრო მრავალფეროვანია და მათი საკიდები წარმოდგენილია ვერძის თავის, ჯიხვის, კუს, ფრინველის სამგანზომილებიანი გამოსახულებებით. საკიდები ამ შემთხვევაშიც ორი გამოტიფიური ფირფიტის ერთმანეთთან მიჩირილვითაა დამზადებული.

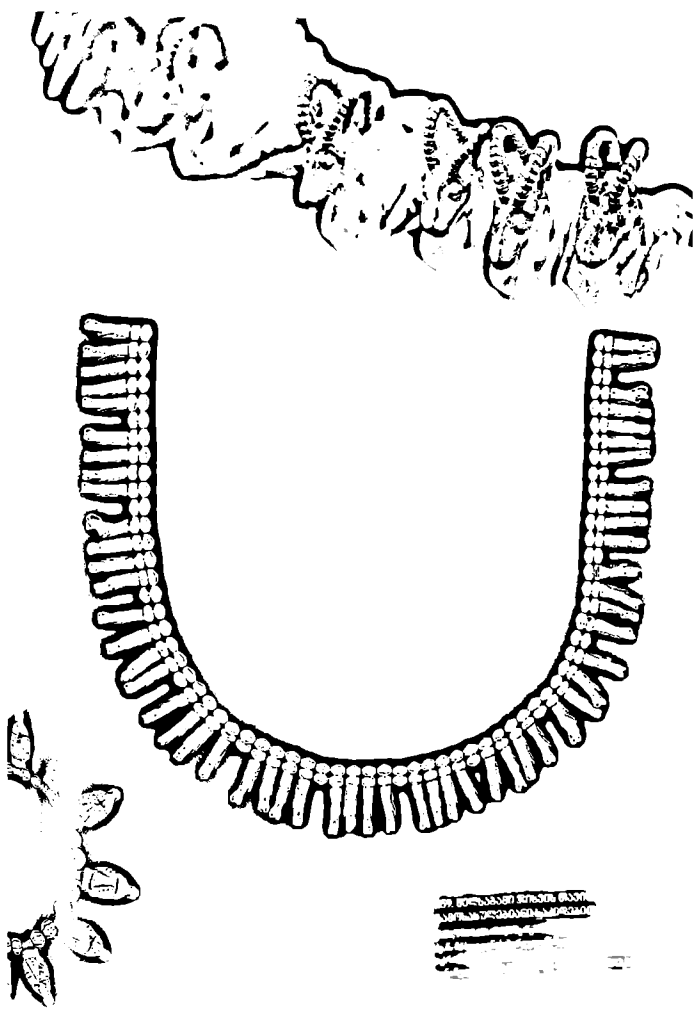
საირხის №13 და №5 სამარხებში და ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი ყელსაბამები, რომლებიც სრულიად იდენტური ვერძის თავის გამოსახულებიანი საკიდებისა და დაღარული მხივების მონაცვლეობითაა შედგენილი, ამ დროს უკვე ერთიანი სისტემის სახით ჩამოყალიბებული კოლხური ოქრომჭედლობის სკოლის კიდევ ერთი მოწმობაა. ეს საკიდები ტიპოლოგიურად ახლოს დგას ძვ. VI-V საუკუნეების ბერძნულ ოქრომჭედლობაში ფართოდ გავრცელებულ ვერძის თავის გამოსახულებიან საკიდებთან. თუმცა, განსხვავე-

256. ყელსაბამი „ნიმინდის ტაროსაპური“ საკიდებით
ვანი, №6 სამარხი, იმერეთი
ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევარი
კერძო
ანამედროვე ასპიზის სიგრძე 44 სმ; საკიდი 2,5 ს

1. სახელწოდება "სტილიზებული ტარაქსიფორმის" სტილიზებული
 2. სახელწოდება, იმპრინტი
 3. სახელწოდება, იმპრინტი
 4. სახელწოდება, იმპრინტი

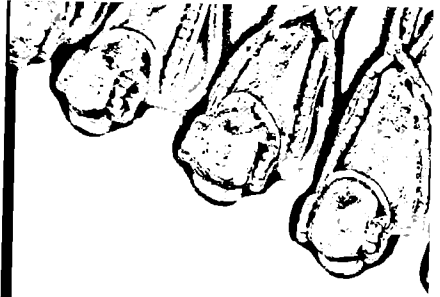

შედგენილი ორივე ყელსაბამის უნიკალურობას სწორედ ასეთი მაღალმხატვრული დეტალები განსაზღვრავს.

აღსანიშნავია, რომ კოლხურ ოქრომჭედლობაში მოგვიანებით ზოომორფულსაკიდებიანი ყელსაბამებიდან მხოლოდ ფრინველის გამოსახულებიანი ნიმუში გვხვდება, რომელიც ვანის №24 სამარხში იქნა აღმოჩენილი. ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდებისგან შედგენილი ყელსაბამები ცნობილია ფიჭვნარიდან და ყაზბეგიდან.²⁶⁰

კლასიკური ეპოქის ოქრომჭედლობის ერთ-ერთ შედეგადაა აღიარებული ყელსაბამი კუს გამოსახულებიანი საკიდებით. ერთნაირი ზომის 30 და ერთი დიდი ცენტრალური საკიდი არა მხოლოდ გრანულაციისა და ფილიგრანის ტექნიკით შესრულებული გამორჩეული ნიმუშებია, არამედ უნიკალურია მათზე წარმოდგენილი ზოომორფული სახის გამო. ანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ცნობილ ნიმუშებს შორის ვანის ყელსაბამის გარდა კუს გამოსახულება არსად დასტურდება. ყელსაბამის ადგილობრივ წარმომავლობაზე, უპირველეს ყოვლისა, მეტყველებს საკიდების სტილისტური ერთიანობა კოლხური ოქრომჭედლობის სხვა ნიმუშებთან. კუს გამოსახულებებზე წარმოდგენილი ისეთი დეკორატიული ელემენტების ერთობლიობა, როგორებიცაა ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით დფარული ზედაპირი, სადა და ამობურცულ ზოლიანი მავთულების მონაცვლეობა, ამობურცულ ზოლიანი მავთულით მოჩარჩოება, მავთულით გამოფვანილ თვალეში ჩასმული მარცვლი, მხოლოდ კოლხური ტიპის საყრდენებისთვისაა დამახასიათებელი. ვანის №6 სამარხში ნაპოვნი ყელსაბამის შემადგენელი ფრინველის გამოსახულებების მსგავსად, კუს გამოსახულებიან რამდენიმე საკიდზე ჩანს, რომ თვალები თეთრი მინანქრით ყოფილა ინკრუსტირებული. აღსანიშნავია, რომ საკიდებზე გამოსახულია ხმელეთის კუ, რომელიც კოლხეთში იყო გავრცელებული.²⁶¹ კუს გამოსახულებიანი საკიდებისა და სფეროსებური მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამი კოლხური ცხოველსახოვანი ყელსაბამების მხატვრულ კონცეფციას ეთანხმება, რომელიც იმ ეპოქაში ფართოდ გავრცელებული ზოომორფულსაკიდებიანი ყელსაბამებისგან განსხვავებით, მხოლოდ ერთი კონკრეტული ცხოველის გამოსახულებაზეა დამყარებული.

იმ სქემის მიხედვით, რომელიც ზოგადად სამგანზომილებიანი საკიდებისა და მძივების მონაცვლეობით განისაზღვრება, კოლხური ცხოველსახოვანი ყელსაბამები ტიპოლოგიურად კლასიკური ეპოქის ბერძნულ

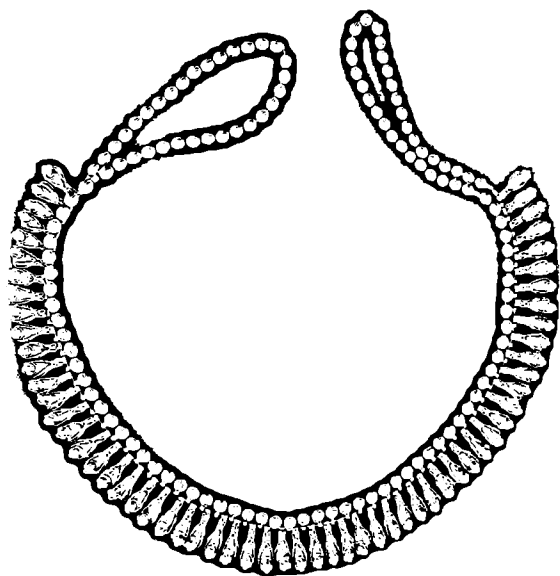
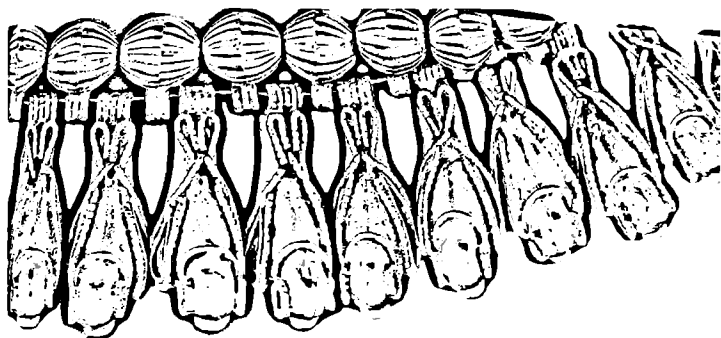
260. ყელსაბამი ფრინველის გამოსახულებიანი საკიდები

ვანი, № 24 სამარხი, ფიჭვნარი

ფ. V საკუთნის მუზეუმი

ფოტ.

ანამეორე ფაზის სივრცე 44 სმ სიგანე

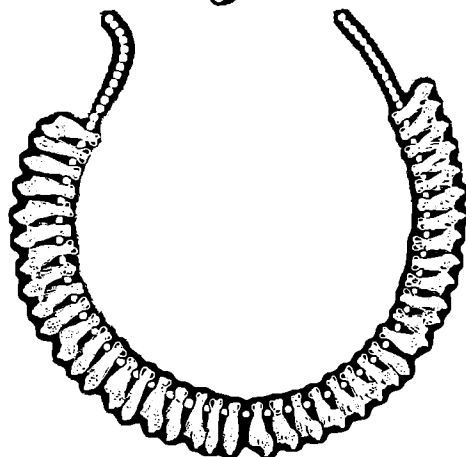
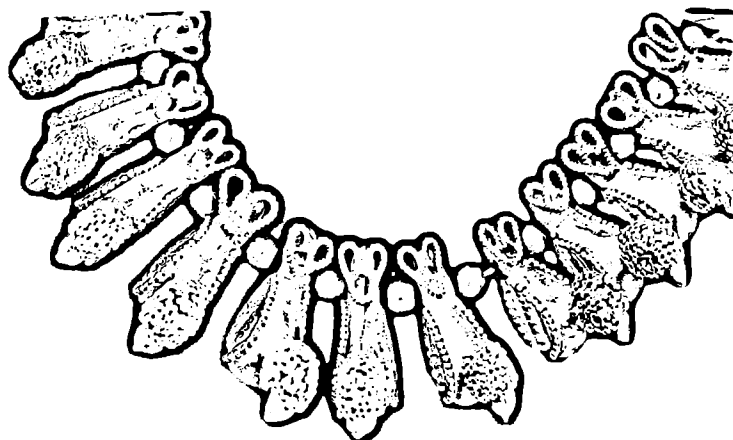
ოქროს ყელსაბამებს უკავშირდება. მაგრამ მათ შორის მთავარი ვანსხევაება სწორედ ზოომორფული საკიდების გამოყენების მანერაშია: ბერძნულ ყელსაბამებზე ზოომორფულ საკიდებს უმეტესწილად ცენტრალური საკილის ფუნქცია აქვთ და ისინი ყოველთვის სხვა ტიპის საკიდებთან ერთად გვხვდება.

აღსანიშნავია, რომ ფართოდ გავრცელებული აქემენიდური ტიპის ზოომორფული საკიდების მრავალფეროვნების ფონზე ერთი ცხოველის გამოსახულებიანი საკიდებისგან შედგენილი ყელსაბამები იშვიათობას წარმოადგენს და მხოლოდ ორი ნიმუშია ცნობილი. აქედან ერთი, რომელიც ხახხადლებული ლომის გამოსახულებიანი ფორფიტოვანი საკიდებისგან შედგება, ახალციხის განძშია აღმოჩენილი, ხოლო მეორე ყელსაბამი, რომლის აღმოჩენის ადგილი უცნობია, წარმოდგენილია რქოსანი ლომის თავის გამოსახულებიანი 20 საკიდით. აქემენიდური ყელსაბამის ყველაზე გამორჩეული ნიმუში კი, რომელიც პასარგადის განძიდანაა ცნობილი, სხვადასხვა ტიპის საკიდებისგან, კერძოდ, ლომისა და გარეული თხის, ასევე ადამიანისა და ბესის თავების გამოსახულებიანი 131 საკიდისგან შედგება.³³²

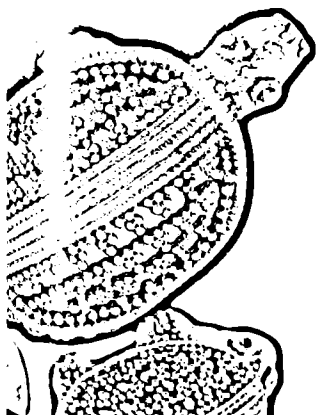
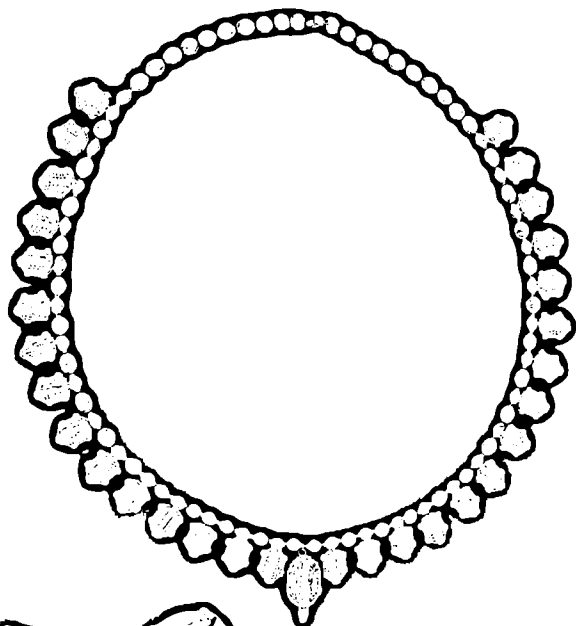
ფიგურულსაკიდებიანი ყელსაბამების სიმრავლით გამორჩეულ ბერძნულ ოქრომჭედლობასა და ცხოველსახოვანი სამკაულით სახელგანთქმულ აქემენიდურ, ასევე სკითური ოქრომჭედლობაშიც კი იშვიათია ზოომორფული საკიდებისგან შედგენილი ყელსაბამების ისეთი მრავალფეროვნება, როგორც ეს კოლხეთში დასტურდება. ამრიგად, დიადემებთან და სხივანა საყურეებთან ერთად ერთი სახის ზოომორფული საკიდებიდან შედგენილი ყელსაბამებიც იმ ტიპურ კოლხურ სამკაულს განეკუთვნება, რომლებიც მთელი საუკუნის განმავლობაში კოლხ წარჩინებულთა სამკაულის კომპლექტის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილი იყო. კოლხურ ყელსაბამებზე ზოომორფული გამოსახულებების ასეთი კანონზომიერი გამოყენება არ უნდა იყოს განპირობებული მხოლოდ ესთეტიკური ფაქტორით და ისევე და ისევე ადგილობრივ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირდება. კუს გამოსახულების გარდა, ყელსაბამებზე წარმოდგენილი ყველა ზოომორფული სახე კოლხური ოქროს სამკაულის სხვა ფორმებზეც გვხვდება, რომლებიც უმეტესწილად მათთან ერთადაა აღმოჩენილი. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი ფრინველის გამოსახულებებიანი საყურეები და ყელსაბამი, ვერძის თავის გამოსახულებიანი სამაჯურები და ყელსაბამი; საირხის №5 სა-

მარხში – ვერძის გამოსახულებებიანი საყურეები და ყელსაბამი;³³³ ვერძის თავის გამოსახულებებით დაბოლოებული აქემენიდური ტიპის სამაჯური საირხის №8 სამარხიდან; ვანის №6 სამარხში – ჯიხვის გამოსახულებებიანი ყელსაბამი, აქემენიდური ტიპის სამაჯურების წვეილი ბოლოებზე მსგავსი ცხოველის თავის გამოსახულებებით³³⁴ და ორი საბეჭდავი-ბეჭდილი მსგავსი ცხოველების გამოსახულებებით, რომლებიც ნიაშრად და გარეულ თხადაა მიჩნეული.³³⁵ ასევე ჯიხვია გამოსახული საბეჭდავი-ბეჭდზე საირხის №13 სამარხიდან. ნიშნდობლივია, რომ ვანში ძვ. წ. III-I საუკუნეების ერთ-ერთ საკულტო კომპლექსში შეწირულობის სახით აღმოჩენილია ჯიხვის რქები.³³⁶ ისევე როგორც ფრინველები, ჯიხვი, გარეული თხა, ნიაშორი ბუნების დიდი დიდის ატრიბუტებია. ამასთან ერთად, სწორედ ჯიხვისებურ ცხოველებშია განსახიერებული ნადირთა მეუფე და ნაყოფიერების მფარველი ეს ქალღვთაება. ცხოველთა ამავე წრეს, როგორც ნაყოფიერების სიმბოლო, განეკუთვნება ხარიც.³³⁷ ყელსაბამის ცენტრალური საკიდის (საირხე, №13 სამარხი) გარდა ხარის თავის გამოსახულება დასტურდება ოქროგადაკრულ ვერცხლის მედალიონზე (საირხე, №10 სამარხი), რომელზეც ის გარშემორტყმულია ყურებდაცქვეტილი, შვლის მსგავსი პატარა ცხოველისა და ორი არწივის მსგავსი ფრინველის გამოსახულებებით, ხოლო მთავარი მიცვალებულის კუთვნილ საბეჭდავი-ბეჭედზე ხარი მთელი სხეულითაა გამოსახული.³³⁸

ამდენად, კოლხ წარჩინებულთა ოქროს სამკაულზე ორიგინალური მანერით და სისტემური სახითაა წარმოდგენილი ის სემანტიკური გარემო, რომელიც ფართოდ გავრცელებულ დიდი დედის კულტს უკავშირდება. როგორც ზევით აღინიშნა, ვერძიც შეიძლება ამ კონტექსტში იქნეს განხილული. თუმცა, ბერძნული მითოლოგიური ტრადიციისა და ისტორიოგრაფიული წყაროების გარდა, ოქროს საწმისთან მისი დაკავშირების სასარგებლოდ მეტყველებს: სხვა ზოომორფული გამოსახულებებისგან განსხვავებით, კოლხურ კულტურაში ვერძის სახის გამოყენების ხანგრძლივი ტრადიცია და ხასიათი, რომელსაც ბრინჯაოს სამკაულსა და სარიტუალო ნივთებზე ხედავთ, ხოლო ოქრომჭედლობაში – როგორც თავად ვერძის გამოსახულებების, ასევე სამკაულის იმ ფორმის მრავალფეროვნება, რომელიც ძვ. წ. V საუკუნის პირველი ნახევრიდან მოყოლებული ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის ჩათვლით, საირხისა და ვანის თითქმის ყველა მდიდრულ სამარხშია წარმოდგენილი.

2011 წლის 15 ივნისს
 2011 წლის 15 ივნისს
 2011 წლის 15 ივნისს

ვერცხლის საკისრე რგოლები, რომლებიც კაუჭებით იკვრება და ბოლოები ორნამენტირებულია ღარებითა და მძივების მქონე შესქელებებით, მიჩნეულია სწორედ გარკვეული სოციალური სტატუსის აღმნიშვნელ სამკაულად და არა მიღის ტენდენციად.³⁴⁰

სამაგურები

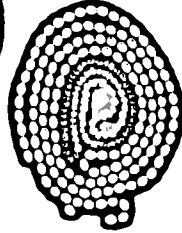
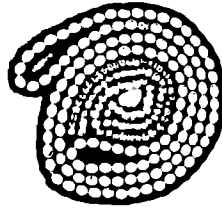
კოლხ წარჩინებულთა ოქროს სამკაულის კომპლექტის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია ფართოდ გავრცელებული ვახსნილი, ზოომორფული გამოსახულებებით დაბოლოებული სამაგურები, რომლებიც როგორც ირანული, ასევე ბერძნული სამყაროს სამკაულის რეპერტუარში წველის სახითაა წარმოდგენილი.³⁴¹ გამონაკლისად შეიძლება ჩათვალოს საირახის №8 სამარხში აღმოჩენილი ვერძის თავის გამოსახულებებიანი ცალი სამაგური და სამაგურების წყვილი, რომელიც ცხოველსახოვანი ოქრომჭედლობის ნიმუშებით გამოირჩეულ საირახის №13 სამარხშია აღმოჩენილი. ამ უკანასკნელზე წარმოდგენილი შემსხვილებული და დაღარული ბოლოები დამახასიათებელია გაცილებით უფრო გვიანდელი, ძვ. წ. IV-III საუკუნეების სამაგურებისთვის, ასევე საკისრე რგოლებისთვის.³⁴²

მთავარი მიცვალებულების სამაგურებისგან განსხვავებით, თანდაკრძალულთა სამაგურები ვერცხლისგანაა დამზადებული. ცხოველის თავის გამოსახულებებით დაბოლოებული ვერცხლის სამაგურები ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის სამაროვანზეც გვხვდება. ცალკე უნდა გამოიყოს ვერძის თავის გამოსახულებებით შემკული სამაგურების წყვილი, რომელიც ტიპურ კოლხურ ჭვირულბურთულიან ოქროს საყურესთან ერთად იქნა ნაპოვნი №305 სამარხში.³⁴³

კოლხეთში გვხვდება როგორც ოვალური, ასევე ზურგმუხნეილი ფორმის ცხოველსახოვანი სამაგურები, რომლებიც აქემენიდური ირანიდან გავრცელდა ანტიკურ სამყაროში. პირველი ტიპის უნიკალური ნიმუშებია ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი სამაგურები ტახის ფიგურებით, რომლებიც დამზადებულია ორი ნახევრის შეერთებით და მალაღი ოსტატობითაა დარჩილული საგარეოდ მთლიანად ოქროსგან სხმულ ლერწმზე. გამოსახულებები გამოირჩევა რელიეფურობით და შეიძლება მიღებული იყოს როგორც მატრიცის გამოყენებით, ასევე თეგით. გასაიყარი სიზუსტით

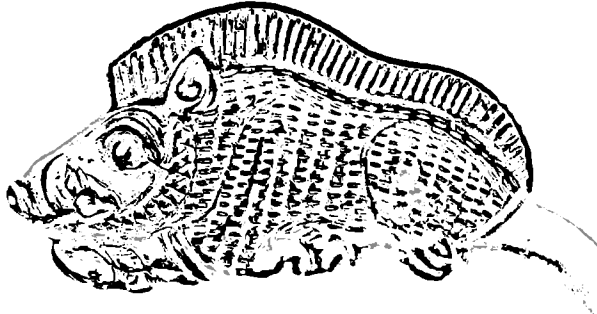
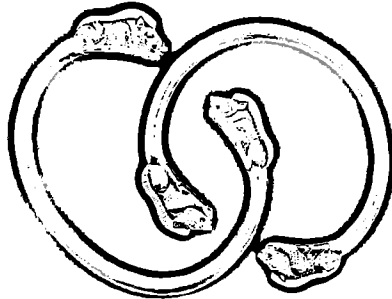
ერთნაირადაა გაკეთებული ნაჭდეგებით ორივე ფიგურის ტანზე. დეტალურად და საკმაოდ რეალისტრადაა გადმოცემული ცხოველის როგორც სახის ნაკეთობი, ასევე ჩლიქები, გვერდზე გადმოგებული კუდი. აქემენიდური ხელოვნების გავლენა ჩანს ცხოველის პოზაში, სახის გარშემო გამოყვანილ ე. წ. რომბულ ბადეში, რომელიც ხშირად გვხვდება აქემენიდურ ოქრომჭედლობასა და არქიტექტურაში გამოსახულ ცხოველებზე. რელიეფური ხაზებით გადმოცემული ჯვგარი მოგვაგონებს აქემენიდურ სამაგურებზე ცხოველების რქების გამოსახვის მანერას. თუმცა, ტახების ამ გამოსახულებებს ანალოგები კოლხეთის ფარგლებს გარეთ არასდ მოუპოვება, მათ შორის არც სკვითური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს შორის, რომლებიც ამ ცხოველის გამოსახულებებით გამოირჩევა.³⁴⁴ ტახის ანალოგიური გამოსახულებები დისტრდება სამაგურებთან ერთად აღმოჩენილ ვერცხლის სამგანზომილებიან საკიდებზე, ბრინჯაოს სიტულის ფრაგმენტზე, ასევე ვანის ძვ. წ. IV საუკუნის სამარხებში აღმოჩენილ დიადემაზე, მოოქრული ვერცხლის საბეჭდავ-ბეჭედზე (№19 სამარხი), ვერცხლის სიტულაზე (№24 სამარხი), რაც სამაგურების ადგილობრივ წარმოშეგებაზე მეტყველებს.³⁴⁵ ენში ტახის გამოსახულებების ასეთი კონკრეტაცია იმაზე მიანიშნებს, რომ ძლიერების სიმბოლოდ მიჩნეულ ამ ზოომორფულ სახეს მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ადგილობრივ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში.³⁴⁶

ვერძის თავის გამოსახულებებითაა შემკული სამაგურების მეორე წყვილი, რომელიც ასევე ვანის №11 სამარხში მთავარი მიცვალებულის მკვების არეში იქნა ნაპოვნი. ეს სამაგურებიც ოვალური ფორმისაა და მათი ასევე მრგვალგანიცვითიანი, სადა და გაპირადებული ღერო შედარებით წვრილია. საგარეოდ, ისინი დამზადებული უნდა იყოს ოქროს ფიგურტის სხვა ლითონისგან დამზადებულ სარჩულზე გადაკრით. ამაზე მიანიშნებს რკინის ჟანგი და მოთეთრო ფერის მასალა, რომელიც სამაგურის ზურგს სწორ ხაზად გასდევს. ვერძის კისერზე ბერძნული და სკვითური ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის დამახასიათებელი ნახევარწრიული ნაჭდეგებით გადმოცემულია ბეწვი, ხოლო სახე დამუშავებულია ტიპური აქემენიდური რომბული ბადით. ჭდეგები ალაგ-ალაგ შემორჩენილია რქებზეც. ვერძის ეს გამოსახულებები გამოირჩევა, უპირველეს ყოვლისა, წარგებლებული სახით და ზუსტი ანალოგები არ მოუპოვება მრავლად აღმოჩენილ აქემენიდურ და

263. სპირალური
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა

264. სპირალური ტიპის მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა
 მონაწილეობა, მონაწილეობა

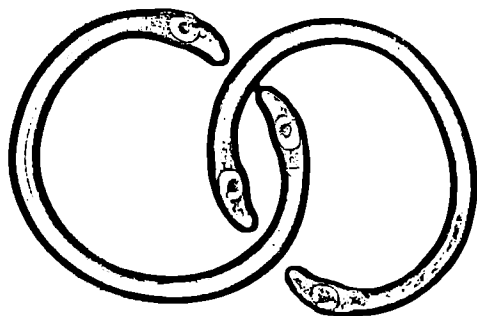

ბერძნულ სამაჯურებს შორის.³⁴⁷ სამაჯურებს აშკარად ეტყობა ხმარების კვალი. აღსანიშნავია, რომ ვანის №24 სამარხში მთავარ მიცვალებულს პეონდა სამაჯურების წყვილი, რომლებიც ასევე ვერძის თავის გამოსახულებებითაა შემკული და საკმაოდ გაცეითილია. ეს ფაქტი და სამაჯურების მცირე ზომა უფლებას იძლევა ვივარაუდოთ, რომ ისინი დაკრძალული პირების პავშოპის პერიოდს განეკუთვნება. შესაბამისად, კოლხი წარჩინებულისთვის პავშოპისდროინდელი სამკაულის, კერძოდ, ვერძის გამოსახულებებით შემკული სამაჯურების იმპევენად გატანება საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში დაკრძალვის წესის შემადგენელი ნაწილი იყო, რაც კიდევ ერთხელ ცხადყოფს კოლხურ ოქრომჭედლობაში ამ ზომოზოფული სახის განსაკუთრებულ სიმბოლურ დატვირთვას.

აქემენიდური ტიპის ზურგშეზნექილი ცხოველსახოვანი სამაჯურები, რომლებიც ფართოდ იყო გავრცელებული ანტიკურ სამყაროში, კოლხ წარჩინებულთა სამარხებში იშვიათად დადასტურებულ უცხოური სამკაულის ფორმებს განეკუთვნება. ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილია ტიპური აქემენიდური ორი ზურგშეზნექილი სამაჯური, რომელთა ღერო მოკეცილი ფირფიტისგანაა შედგენილი და ინკრუსტირებული იყო ფერადი მინანქრით. ერთის ბოლოები შემკულია ლომის, ხოლო მეორის – ხბოს თავის გამოსახულებებით.³⁴⁸ ისინი, ისევე როგორც საირხისა და ვანის სამარხებში აღმოჩენილი სხვა ძვირფასი აქემენიდური, ასევე ბერძნული ნივთები (ძირითადად ჭურჭელი, სავაჭრო იმპორტის, ან ძღვნის სახით მოხვედრილი კოლხეთში), გარე სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტების პირდაპირი მოწმობაა და ნათლად ასახავს იმ კულტურულ პროცესებს, რომელთა შედეგად ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ ოქრომჭედლობაშიც დამკვიდრდა ეპოქის მხატვრული ტენდენციები – საერთო მოდა. მნიშვნელოვანია, რომ ინკრუსტირებულ აქემენიდურ სამაჯურებთან ერთად სამარხში წყვილის სახით აღმოჩენილი ზურგშეზნექილი სამაჯურები ჯიხვის ან გარეული თხის თავის გამოსახულებებით,³⁴⁹ ასევე საირხის №8 სამარხში აღმოჩენილი ცალი სამაჯური ვერძის თავის გამოსახულებებით, მიჩნეულია აქემენიდური მოდელის მიხედვით დამზადებულ ადგილობრივ ნაკეთობებად. ამ ვარაუდის

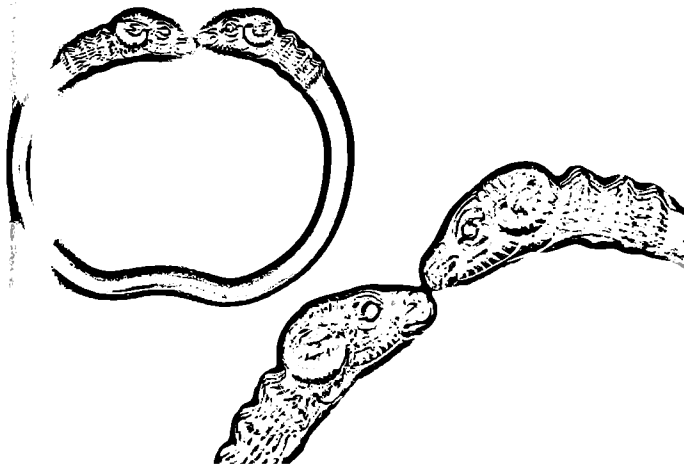
საფუძველს იძლევა ტექნოლოგიური, იკონოგრაფიული თავისებურებები, რომლებითაც ისინი „წმინდა აქემენიდური სტილით“ დამზადებული ნიმუშებისგან გამოირჩევა. მიჩნეულია, რომ ეს სამაჯურები ცვილის დაკარგვის მეთოდის გამოყენებითაა დამზადებული. თუმცა, აქემენიდური, ასევე ოქრომჭედლობის სხვა ცენტრებიდან ცნობილი ნიმუშებისგან განსხვავებით, რომელთა ღერო ბიშტალურ, ძირითადად ბრინჯაოზე გადაკრულ ოქროს ფირფიტას წარმოადგენს, ისინი მთლიანად ოქროსი უნდა იყოს. მთლიანად ოქროსგან სხმული ასეთი მასიური სამაჯურები იშვიათობას წარმოადგენს.³⁵⁰ ისეთი იკონოგრაფიული დეტალები, როგორებიცაა ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილ სამაჯურებზე ჯიხვის გამოსახვა ტიპური „აქემენიდური წვერის“ გარეშე, თვალისგან გადმოცემის მანერა, არ შეესაბამება აქემენიდურ ოქრომჭედლობაში დამკვიდრებულ ნორმებს.³⁵¹ გარდა იმისა, რომ საირხის №8 სამარხში აღმოჩენილ სამაჯურზე გამოსახული ვერძის თავები ვანის ნიმუშების მსგავსად წაგრძელებული ფორმით გამოირჩევა და ჯიხვის გამოსახულებებსაც კი ემსგავსება, ლოკალური თავისებურებაა ღეროზე გამოყვანილი მივიისებური, ტანდალარული შემსხვილებები.³⁵² ამრიგად, აქემენიდური ირანის იმპერიაში, ასევე მის მომიჯნავე ქვეყნებში მოქმედ ოქრომჭედლობის ცენტრებთან თუ სახელისწილებთან ერთად, სადაც ძვ. წ. IV საუკუნის პირველ ნახევარში ყველაზე აქტუალური სამაჯურები აქემენიდური მოდელის მიხედვით მზადდებოდა, კოლხეთიც იგულისხმება.³⁵³ ამის ერთ-ერთი მთავარი არგუმენტი საირხისა და ვანში აღმოჩენილი ზურგშეზნექილი სამაჯურებისთვის დამახასიათებელ თავისებურებებთან ერთად, კოლხური ცხოველსახოვანი სამკაულის მდიდარი ტრადიცია და ისეთი სამაჯურებია, როგორებიცაა მხოლოდ კოლხეთიდან ცნობილი ტახის ფიგურებით შემკული ადრეული ნიმუშები.

სამაჯურების განსაკუთრებულ ტიპს ქმნის ოქროსა და სარდიონის რამდენიმე ასეული სფეროსებური მძივი, რომლებიც ვანის №11 სამარხში ვერძისა და ტახის გამოსახულებებით შემკულ ოქროს სამაჯურებთან ერთად იქნა აღმოჩენილი.

265 სპიჯაურები პერძის თავის-გამოსახულებით
 266 სპიჯაურები, იმერეთი
 267 სპიჯაურების მუხრანის
 268 სპიჯაურები

269 სპიჯაური პერძის თავის-გამოსახულებით
 270 სპიჯაური, იმერეთი
 271 სპიჯაურების მუხრანის
 272 სპიჯაური

ბეჭდები

ბეჭედი სამკაულის იმ ფორმას განეკუთვნება, რომელსაც უშველესი დროიდან მოყოლებული, დღემდე, სამკაულის გარდა, სხვა დანიშნულებაც აქვს. ბეჭდების ფართო გავრცელება საქართველოში ძვ. წ. V საუკუნიდან იწყება. თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში ისინი უმეტესწილად ჭრილაფარაკიანი ლითონის ბეჭდები, კერძოდ, საბეჭდავ-ბეჭდების ან ინტალიო-ბეჭდების სახითაა წარმოდგენილი, რომლებზეც სხვადასხვა ცხოველები და ბერძნული მითოლოგიის პერსონაჟებია გამოსახული. კოლხეთში ეს სახელე საბერძნეთიდან შემოვიდა, რომელიც ადრეანტიკურ ხანაში გლიბტიკის – მხატვრული ხელოსნობის უმნიშვნელოვანესი დარგის განვითარების ერთ-ერთ მთავარ კერას წარმოადგენდა. ამაზე მეტყველებს საბერძნეთის სხვადასხვა სახელოსნოებში დამზადებული ჭრილაფარაკიანი ლითონის ბეჭდები, რომლებიც იმპორტის სახით კოლხეთის საკმაოდ ფართო ტერიტორიაზე, როგორც ზღვისპირა ზოლში, ასევე ცენტრალურ ნაწილში გამოვლენილ არქეოლოგიურ კომპლექსებშია დადასტურებული. "ამასთანავე, ადგილობრივ სახელოსნოებში ნაკეთი სინერგული ინტალიო-ბეჭდების საგლისხმო რაოდენობა იმას მოწმობს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს მხოლოდ იმპორტული ნახელავი... და კოლხეთში საკუთარი – საეციალური სახელოსნოს დაარსება აუცილებელ პირობად მოუწევიათ"³⁴ – აღნიშნავს მარგარიტა ლორთქიფანიძე, რომელმაც საქართველოში გლიბტიკის კვლევას ჩაუყარა საფუძველი.

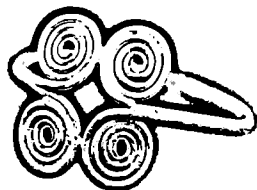
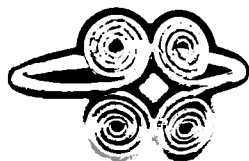
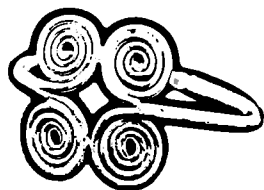
კოლხეთში აღმოჩენილი ლითონის ბეჭდები, რომელთა ფარგლებზე საეციალური საჭრისებით სხვადასხვა გამოსახულებებია ამოკვეთილი, უპირატესეს ყოფილას, საბეჭდავის ფუნქციას ასრულებდა, მაგრამ მათ სამკაულადაც ხმარობდნენ. მიჩნეულია, რომ სამკაულის და არა საბეჭდავის ფუნქცია ჰქონდა ზუგდიდის მუზეუმში დაცულ და სავარაუდოდ, თავილონიში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედს, რომლის ფარგლებზე "რელიეფური კეთილია" გამოყვანილი ტაძარში მჯდომარე ღვთაების გამოსახულება. მსგავსი გამოსახულებებიანი ოქროს ინტალიო-ბეჭდები იმეფათა, და ერთ-ერთი ბერძნული ნიმუშის საფუძველზე, რომელზეც ქალღმერთი კიბელა გამოსახული, თავილონის ბეჭედი-ინტალიო ძვ. წ. IV საუკუნის შეიძლება დათარიღდეს. ბეჭედი ადგილობრივ ნაკეთობადაა მიჩნეული, რაზეც გამოსახულების სქემა-

ტური ხასიათი, დეტალების არაზუსტი გადმოცემა, შესრულების უხეში მანერა და რაც მთავარია, მისი თემატიკაც მეტყველებს. ღვთაების მჯდომარე პოზის, მისი საერთო იერისა და ატრიბუტების, კერძოდ, მარჯვენა ხელში გამოსახული გაურკვეველი საგნის, რომელიც შესაძლოა იყოს კომპალონი (დასაკრავი ინსტრუმენტი, ქალღმერთ კიბელეს ატრიბუტი) და მარცხენა ხელში გამოსახული ჩირალდნის (არტემისის, როგორც ნაყოფიერების მფარველი ქალღმერთის ატრიბუტი), ან თუნდაც, სიუხვის ყანწის მიხედვით, საქმე უნდა გვექნოდეს ადგილობრივი, დიდი დედის სინკრეტული ღვთაების გამოსახულებასთან. ამგვარ ინტერპრეტაციას კოლხეთში დადასტურებულ დიდი დედის კულტთან ერთად ამყარებს ისიც, რომ ბეჭედზე გამოსახული ტაძარში მჯდომარე ღვთაება, გარკვეულწილად, შეიძლება დაუკავშირდეს გვიანდელ წერილობით წყაროში, კერძოდ, ზოსიმეს მიერ აღწერილ "ფასიანელი არტემისის ტაძარს", რომელიც კოლხეთში, ფასისში იდგა და ასევე არიანეს ცნობას მდინარე ფასისის მარცხენა სანაპიროზე აღმართული რეას მსგავსი "ფასიანელი ქალღმერთის" ქანდაკების შესახებ.³⁵ გამოსახულების რელიგიური შინაარსიდან გამომდინარე, ეს ბეჭედიც განსაკუთრებულ სამკაულს წარმოადგენს.

ჭრილაფარაკიანი ბეჭედი ავგაროზადაც შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული, ამის მაგალითია ფიჭვნარის სამართავანზე აღმოჩენილი ბეჭედი. ბრინჯაოს ფარგლებზე ამოჭრილია ნიამორის ან კრეტული თხის გამოსახულება, ხოლო ფარგლებზე მაგიური დანიშნულებით ჩამოთქმულია ოქროსა და ვერცხლის ორი სამსჭვავი, რომლებიც ადრეანტიკურ ხანაში საბერძნეთის გარკვეულ ნაწილში გავრცელებული წესის თანახმად, მზესა და მთვარეს განასახიერებენ.³⁶

კოლხეთში აღმოჩენილ საბეჭდავ-ბეჭდებს შორის რამდენიმე დანიშნულების საბეჭდავის გამოყოფა შეიძლება. ინსიგნიის ტოლფასი უფლებბრივი საბეჭდავები მხოლოდ ოქროსგანაა დამზადებული და ისეთი მაღალი სოციალური სტატუსის მქონე პირს ეკუთვნოდა, როგორც ვანის ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის №9 სამარხში დაკრძალული წარჩინებული მეომარი იყო.

პირადი საბეჭდავები, რომლებსაც როგორც ყოველდღიური საჭიროებისთვის, ასევე სამკაულადაც ხმარობდნენ, სხვადასხვა სოციალურ ფენებში იყო გავრცელებული. ამაზე მიანიშნებს დაბალი ხარისხის ნახელავი ბრინჯაოს ბეჭდები. საირხისა და ვანის მდიდ-

267. **தமிழக அரசு**
தமிழக அரசு, திருச்சி, தமிழகம், இந்தியா
தமிழக அரசு, திருச்சி, தமிழகம், இந்தியா
தமிழக அரசு, திருச்சி, தமிழகம், இந்தியா

რულ სამარხებში, როგორც წესი, ერთი ან რამდენიმე ოქროს საბეჭდავი-ბეჭედი დასტურდება. მაგალითად, ვანის №6 სამარხში მთავარ მიცვალებულს ოქროს ოთხ საბეჭდავ-ბეჭედთან ერთად, რომლებზეც გამოსახულია ნიამორი, გარეული თხა ან ჯიხვი, გაურკვეველი მტაცებელი ცხოველი და მდინარის ღვთაებად მიჩნეული ფანტასტიკური არსება ასევე გაურკვეველ ცხოველთან ერთად, ეკუთვნოდა განსხვავებული ტიპის, ე. წ. მბრუნავი (swivel) საბეჭდავი, წარმოდგენილი ოქროს ყუნწიან ლერაკზე წამოცმული ქარვის ორმხრივი ინტალითი. საბეჭდავი, რომლის ერთ მხარეს ირემი, ხოლო მეორე მხარეს კურდღელია გამოსახული, ბერძნული ორიენტალიზებული სტილის გემებს განეკუთვნება. ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ „შესაკიდ“ საბეჭდავის ეს ტიპი, რომელიც მიქენური ეპოქის ფინიკიურ გემებს შორის გვხვდება და არქაულ ხანაში მიკრიერციხოვანი ნიმუშებითაა წარმოდგენილი, საქართველოში ვანის №6 სამარხის გარდა არსად დასტურდება.³⁵⁷ ვანის №24 სამარხში გემების გარეშე აღმოჩენილია ასეთი „მბრუნავი“ საბეჭდავების ჩამოსაცმელი ოქროს და ვერცხლის ბეჭდები.

კოლხ წარჩინებულთა სამარხებში აღმოჩენილი ოქროს საბეჭდავი-ბეჭდების უმრავლესობა საბერძნეთის, კერძოდ, იონიის პირველხარისხოვან სახელის-ნოებსა და მშადადებული. გლიპტიკის ეს სრულყოფილი ნიმუშები კიდევ ერთი ნათელი მაგალითია ადგილობრივი საზოგადოების ეკონომიკური და კულტურული ცხოვრების მაღალი დონისა. როგორც ზევით აღინიშნა, საბეჭდავებზე წარმოდგენილი ფართოდ გავრცელებული ზოომორფული სახეები, კერძოდ, ხარი, ჯიხვი ან გარეული თხა, ნიამორი, კარგად მიესადაგება ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებს. შესაბამისად, სამკაულის სხვა ფორმებთან ერთად საბეჭდავი-ბეჭდებიც კოლხი წარჩინებულის ოქროს სამკაულის კომპლექტის, როგორც ერთიანი, მკაცრი სისტემის კონტექსტში უნდა იქნეს გააზრებული.

იკონოგრაფიული თვალსაზრისით განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი საბეჭდავი-ბეჭედი, რომლის ტიპურ არქაულ, ოვალურ და ბოლოებსწაწვეტებულ ფარაკზე ამოჭრილია ფანტასტიკური სინკრეტული არსების – „ლომკაცის“ გამოსახულება. მას ბერძნულ ხელოვნებაში, მათ შორის გლიპტიკაში ფართოდ გავრცელებულ ადამიანისა და ცხოველის შერწყმულ გამოსახულებებს შორის ანალოგი არ მოუპოვება. საერთო იერიის ის ბერძნულ ნაკეთ-

ბას ჰგავს, მაგრამ გამოსახულების შესრულების მანერა, კერძოდ, სხეულის არასწორად და არაპროპორციულად გადმოცემა, ასევე კეთის ხასიათი განსხვავდება ბერძნული არქაული სტილისგან. განსხვავებით ფართოდ გავრცელებული წმინდა ხაზებისგან შედგენილი ან წნული ჩაჩოხგან, სახეზეა უწყველო წერტილოვანი ჩაჩოხ, რომელიც ორ რიგად შემოუყვება გამოსახულებას და რამდენიმე იარაღის გამოყენებითაა ამოჭრილი. ლომკაცის გამოსახულებას სტილისტურად ძალიან ჰგავს ვანის №6 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს იმავე ტიპის საბეჭდავ-ბეჭედზე ამოჭრილი მწოლიარე ან მოცურავე წვეროსანი ფანტასტიკური არსების გამოსახულება, რომელიც მდინარის ღვთაებადაა განსაზღვრული. ამ „საშინელი შესახედაობის“, „საზარელიკაპიან“ არსებას აღწერს ახ. წ. II-III საუკუნეების ბერძენი ავტორი ფილოსტრატე IV (უმცროსი) კოლხეთში, ფაზისში არგოს შემოქლასთან დაკავშირებით (ფილოსტრატე IV, სურათები. 8. „მოთამაშენი“, 12. „არგო“ ანუ „აიეტი“).³⁵⁸ ორივე საბეჭდავი-ბეჭედი გამოირჩევა თავად №6 სამარხში და ზოგადად, კოლხეთში აღმოჩენილი საბეჭდავი-ბეჭდებისგან. ისინი დამზადებული უნდა იყოს აქამდე უცნობ ადგილობრივ სახელოსნოში, რომელსაც ბერძენი ოსტატები ხელმძღვანელობდნენ. რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ლომკაცის გამოსახულებაც ზუსტად ეთანხმება კოლხეთისა და არგონავტიკის თემატიკას, კერძოდ, აპოლონოს როდოსელის მიერ აღწერილ ადამიანისა და სხვადასხვა ცხოველების შერწყმულ არსებებს, რომლებითაც გარშემორტყმული იყო კოლხთა მეფის აიეტის და – გრძნეული კირკე („არგონავტიკა“, IV, 660-699).³⁵⁹

კოლხი წარჩინებული ქალების კუთვნილი ამ ორი საბეჭდავი-ბეჭდის სახით ჩვენ მოგვპოვება კოლხური ოქროს სამკაული, რომელსაც საქართველოში აღმოჩენილ არქეოლოგიურ მასალაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს როგორც არგონავტიკის მითის იკონოგრაფიულ წყაროს. კოლხური სამკაულისთვის დამახასიათებელი ვერძისა და ურჩხულის მრავალრიცხოვანი გამოსახულებები კოლხეთში მხოლოდ ოქროს საწმისსა და მის მცველთან ასოცირდება. ამ სიმბოლური ხასიათის გამოსახულებებისგან განსხვავებით, საბეჭდავ-ბეჭდებზე წარმოდგენილი ლომკაცი და მდინარის ღვთაება ზოგადად ძველ ქართულ კულტურაში ის იმავითი შემთხვევაა, როცა გამოსახულება პირდაპირ უკავშირდება ანტიკური წერილობითი წყაროებით დადასტურებულ არგონავტიკის მითის სიუჟეტს. და ბოლოს, ორივე

განმარტებულია და შენობის მშენებლობისათვის გამოიყენება.

განმარტებულია და შენობის მშენებლობისათვის გამოიყენება.

განმარტებულია და შენობის მშენებლობისათვის გამოიყენება.

საბუღალტრო-ბუღალტრულ რომ სამკაულის ფუნქციაც პქონდა, ერთი შეხედვით, ისეთი უმინიმუმოდ დეტალიც მინიმუმ ნების, როგორცაა ლიმიტაციის გამოსახულების წერტილოვან ჩარჩოზე შემორჩენილი მოცინაფრო-მოწყვანო მინანქარი და მეორე შემთხვევაში – ლურჯი ფერის მინანქრით ამოვსებული ლარის სახით წარმოდგენილი ჩარჩო.

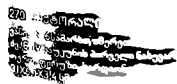
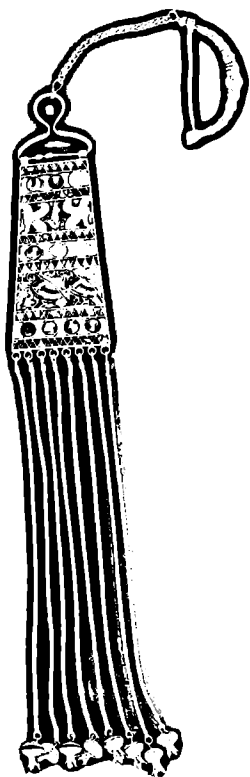
წინარეაგტიკური ხანის ტრადიციის პირდაპირ გაგრძელებად შეიძლება მიჩნეულ იქნეს ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი ზუსტად ერთნაირი ბეჭდები, რომელთა გახსნილი რკალის ბოლოები ორად იყოფა და სპირალურად ისეა დახვეული, რომ იქმნება ოთხგოლუტიანი ფარაკი. თავად ის ფაქტი, რომ ილმასხლისა და ვანის სამარხებში ვალუტებიანი ბეჭდები ოთხ-ოთხი ნიმუშითაა წარმოდგენილი, ცხადყოფს, რომ მარადიულობის და უწყვეტობის ამ საყოველთაოდ მიღებული სიმბოლოთი შემკულ ბეჭდებს სამკაულის ფუნქციის გარდა განსაკუთრებული შინაარსობრივი დატვირთვაც უნდა ჰქონოდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიური ვერცხლის ბეჭდები დასტურდება ფიჭვნარის ძვ. წ. IV საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე, კერძოდ, №42 სამარხში.³⁰⁰

ქრისტიანობისა და სუბიტი სწავალო

ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრიდან მოყოლებული, საქართველოსა და ზოგადად კავკასიაში ტანისამოსის სამკაულის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ფორმა – რკალისებური მშვილდსაკინძი, რომლის სხვადასხვა ტიპები თავისი ქვეტიპებითა და ვარიანტებით ბრინჯაოს მრავალრიცხოვანი ნიმუშებითაა ცნობილი, ოქროსა და ვერცხლის ნიმუშების სახით მხოლოდ კოლხეთის ძვ. წ. V-IV საუკუნეების სამარხებში დასტურდება. რაც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, კავკასიაში ერთწილადი რკალისებური ფიბულების გავრცელების ამ უკანასკნელ ეტაპზე ვერცხლისა და ოქროსგან მხოლოდ მათი ლოკალური ვარიანტები მზადდება. ესენია: აფხაზეთში აღმოჩენილი ვერცხლის ფიბულები, რომელთა რკალი წარმოდგენილია ოვალური ან რომბის ფორმის ორნამენტირებული ფირფიტით და ნიშნადობლივია, რომ ერთ-ერთი მათგანი ოქროს სამკაულით გამოირჩეულ წითელი შექუერის №12 (42) ორმოსამარხში დასტურდება;³⁰¹ მიივსებურაკალიანი ფიბულები, რომლებიც ოქროსგან დამზადებული ერთწილადი ერთი

ნიმუშის სახით დასტურდება ვანის №11 სამარხში, ორწილადი (ე. ი. როცა ფიბულის რკალი და ნეშის ცალკეა დამზადებული) ორი ნიმუშის სახით – ვანის №6 სამარხში, ხოლო ვერცხლისგან დამზადებული ერთწილადი ნიმუშები ცნობილია ბრილიდან და ფიჭვნარიდან.³⁰² ეს ფიბულები რომ ქართული ოქრომჭედლობის ორგანული ნაწილია, ამაზე მეტყველებს მათი და ბრილსა და ყაზბეგში აღმოჩენილი ამავე ტიპის ბრინჯაოს ფიბულების პრინციპული განსხვავება მიივსებურაკალიანი ფიბულების უცხოური ნიმუშებისგან (მაგალითად, რკალის მოყვანილობა, მიივსებური ელემენტების ტიპი და მათი განლაგება და ა. შ.), ასევე ფიბულებზე წარმოდგენილი მიივსებური ელემენტების კომბინაციის (ცენტრალური, დიდი ზომის დაღარული “მივი” და მის ორივე მხარეს განლაგებული შეღარებით მცირე ზომის დაღარული “მივიები”) გამოვლენა საქართველოში აღმოჩენილ სხვადასხვა სამკაულზე.³⁰³

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმეორებს ვანის №6 სამარხში ნაპოვნი ერთ-ერთი ოქროს ფიბულა მასზე დამაგრებული კოლხური ოქრომჭედლობისთვის სრულიად უცხო პოლიქრომიული საკილით, რომელიც ანტიკური პერიოდის ტიხრული ინკრუსტაციის ერთ-ერთ შედეგადაა აღიარებული. ტრადიციის ფორმის საკიდზე პოლიქრომიული დეკორი პოროზონტალურ სარტყლებდაა განლაგებული. ოქროს ტიხრებით შედგენილი და მინანქრით ინკრუსტირებული სამკუთხედების ორ რიგს შორის მოთავსებულია სარდიონის ქვებით ინკრუსტირებული წრეები, რომელთა გარშემო მთელი სივრცე ცისფერი მინანქრითაა ამოვსებული. ამგვარად შედგენილ სამ სარტყელს ენაცვლება ორი სარტყელი, რომელთაგან ერთზე გამოსახულია ორი გრიფონი – არწივისთავიანი და ლომისტანიანი ფანტასტიკური არსებები, ხოლო მეორეზე – ფრინველების წყვილი. ორ გრიფონს შორის გამოსახული ლოტოსის ყვავილი, ეგვიპტური მოტივი, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული ძველ აღმოსავლეთში და მოგვიანებით აქემენიდურმა ხელოვნებამაც შეითვისა, სიცოცხლის, განახლების, ასევე მზის სიმბოლოდაა მიჩნეული. ასევე სიცოცხლისა და ნაყოფიერების იდეას უკავშირდება აქემენიდურ და ბერძნულ ოქრომჭედლობაში ფართოდ გავრცელებული ბროწეულის გამოსახულებები, რომლებიც ძეწეკებზე შემკული საკიდების სახით ამშვენებს პოლიქრომიულ სამკაულს.³⁰⁴ აქემენიდური ხანის ეგვიპტიზირებული ხელოვნების ნიმუშად მიჩნეული საკიდის დამზადების

ცენტრი ზუსტად არ არის განსაზღვრული და ივარაუდება, რომ ის აქემენიდური ირანის იმპერიის რომელიმე ცენტრში მოლაგნე ეგვიპტელი ხელისუფლის მიერ ან საკუთრივ ეგვიპტეშია დამზადებული.³⁶⁶ განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ მსგავსი ტიპის საკიდები უკავშირდება ეგვიპტური პექტორალების ტარების განსაკუთრებულ მანერას. სირიული ძეგლის ფიგურების ზურგზე წარმოდგენილი ფირფიტოვანი საკიდების გამოსახულებების საფუძველზე მიჩნეულია, რომ ზურგზე მოთავსებული ასეთი საკიდი განკუთვნილი იყო წინა მხარეს დაკიდებული პექტორალის გასაწონასწოებლად.³⁶⁷ სამარხში არ დასტურდება წინა მხარეს დასაკიდებელი ეგვიპტური ტიპის პექტორალი და ძნელი წარმოსადგენია, რომელი ყელსაბამი შეიძლება ყოფილიყო მორგებული საკიდის ტარების ეგვიპტურ მანერას. გარდა ამისა, სწორედ ადგილობრივი ფიგურა, რომელზეც საკიდი საგანგებოდაა დამაგრებული, არ ჯდება ამ სქემაში.³⁶⁷ შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს იმპორტული სამკაული არ გამოიყენებოდა თავისი პირვანდელი დანიშნულებით, არამედ ის, როგორც განსაკუთრებული სამკაული, ფიგურის მეშვეობით დამა მხარეს, გულმკერდის არეში უნდა ყოფილიყო დამაგრებული. ამდენად, საკიდი ფაქტობრივად ფიგურის დამატებითი ნაწილია და ტანსაცმლის სამკაულად უნდა განისაზღვროს, ხოლო როგორც გულმკერდის მოსართავი – გულსაკიდად ან პექტორალად.

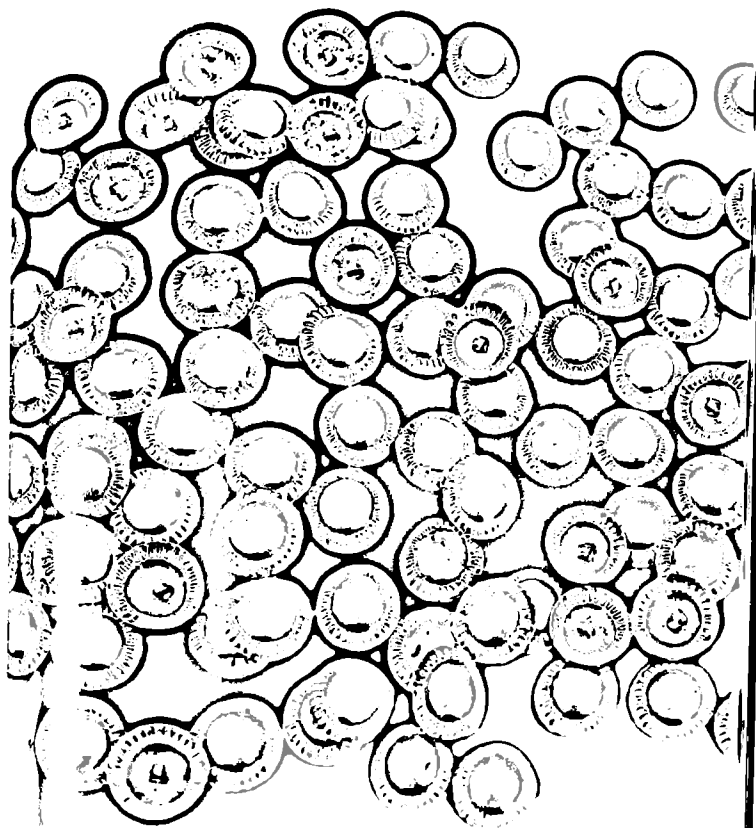
ის ფაქტი, რომ ეს უნიკალური პოლიქრომიული საკიდი კოლხი წარჩინებული ქალის მკაცრად განსაზღვრულ სამკაულის კომპლექტში დასტურდება, არ უნდა იყოს განაირობებული მხოლოდ მისი ესთეტიკური ღირებულებით, არამედ მასზე წარმოდგენილი გამოსახულებების მდიდარი სიმბოლიკითაც.³⁶⁸

კოლხეთის ფარგლებს გარეთ მხოლოდ სკვითურ სამარხებში, განსაკუთრებით უკანასკნელ წლებში არეანში გამოვლენილ ყორღანებში დასტურდება აურაცხელი რაოდენობით სამოსის ან სუდარის, ზოგადად ქსოვილის ან ტყავის მოსართავები, რომლებიც ფირფიტისგან გამოჭრილი სხვადასხვა ზოომორფული გამოსახულებებით ან ორნამენტული სახეებითაა წარმოდგენილი. მათზე სიმეტრიულად გაკეთებული უწვრილესი ნახვრეტები ან დარჩილული ყუნწები მიანიშნებს, რომ ისინი დასაკრებლად იყო განკუთვნილი. კოლხ წარჩინებულთა სამარხებში სამოსის ან სუდარის მოსართავების ცალკეული სახეობა ზოგჯერ რამდენიმე ასეული ნიმუ-

შითაა წარმოდგენილი და აღმოჩენის კონტექსტი უმეტეს შემთხვევებში საშუალებას იძლევა განისაზღვროს მათი ფუნქცია. ტანისამოსის სამკაულის სხვა ფორმებისგან, მაგალითად, საკინძებისგან, მშვილდსაკინძებისგან, ღუგმებისგან, ღილებებისგან განსხვავებით, დასაკრებელ ფირფიტებს არ ჰქონდა პრაქტიკული დანიშნულება. მთმცა, მთავარი – დეკორატიულის გარდა, შეიძლება მათ სხვა ფუნქციაც ჰქონდათ. მაგალითად, ვანის №6 და №11 სამარხებში მთავარი მიცვალებულების გულმკერდის არეში წყვილის სახით აღმოჩენილი დასაკრებელი ფირფიტები ძალაუფლების ერთ-ერთი მთავარი სიმბოლოთი – ფრთავაშლილი არწივის გამოსახულებებით – შეიძლება პერალდიკურ ნიშნებადაც იქნეს განსაზღვრული.³⁶⁹

ასევე მხოლოდ ესთეტიკური ფაქტორით არ შეიძლება იყოს განაირობებული, რომ საქართველოში აღმოჩენილი ტანსაცმლის მოსართავი ცხოველსახოვანი ფირფიტები საკმაოდ ზანგარძლივი პერიოდის განმავლობაში უმეტესწილად არწივისა და იხვის გამოსახულებებითაა წარმოდგენილი. იხვის გამოსახულებიანი ფირფიტები ჯერ კიდევ ძვ. წ. VII საუკუნით დათარიღებულ ნარეკავის სამაროვანზეა აღმოჩენილი. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ კოლხეთის ფარგლებს გარეთ სხვაგან არსად, თვით ცხოველსახოვანი ფირფიტების მრავალფეროვნებით გამორჩეულ სკვითურ ოქრომჭედლობაში არ დასტურდება არწივისა და იხვის გამოსახულებებიანი დასაკრებელი ფირფიტების ერთად აღმოჩენის შემთხვევები. ორივე ზოომორფული გამოსახულების ერთად გამოყენების ასეთი კანონზომიერი ხასიათი მათი სიმბოლიკით უნდა აიხსნას. არწივი მიჩნეულია ძალაუფლების სიმბოლოდ, ხოლო იხვი, როგორც იმექვეყნურ სამყაროსთან დამაკავშირებელი წყლის ფრინველი, სიკვდილისა და ძილის სიმბოლოცაა. ძვ. წ. V საუკუნის შუახანებით დათარიღებულ საირხის №5 სამარხში ერთად აღმოჩნდა 8 ფირფიტა იხვის, ხოლო 6 ფირფიტა არწივის გამოსახულებით, რომელიც მაროსებურად გაშლილი კუდით გამოირჩევა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამავე სამარხის ახლოს გამოვლენილ საკულტო მოედანზე იქნა ნაპოვნი რამდენიმე ათეული ფირფიტა არწივის განსხვავებული გამოსახულებით, ასევე ერთმანეთზე დარჩილული სამი ფურცლოვანი დისკოთი შედგენილი ფირფიტები.³⁷⁰

საირხისა და ვანის ძვ. წ. V საუკუნისა და ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრის ყველაზე მდიდრულ

ქვემოთ მოცემული სახეების მფლობელები

№13, 6, 11, სამარხებში კოლხ წარჩინებულთა არა მხოლოდ სამკაულის სრული კომპლექტია წარმოდგენილი ტიპოლოგიურად მსგავსი, ხშირად ზუსტად ერთნაირი სამკაულის ფორმებით, არამედ სუდარის ან წამოსასხამის შემკულობაც კი. სამივე სამარხში მთავარ მიცვალებულებთან მთელ ფართობზე მიმოფანტული იყო ასეულობით მცირე ზომის ლილაკი. ლილაკების შუაგული ამოტვიფრულია, კიდევს რადიალურად განლაგებული ღარები ან ქედი შემოუყვება, ხოლო უკანა მხარეს მირჩილულია ქსოვილზე, კერძოდ, სუდარაზე დასაკერებელი ყუნწი.⁷¹

ასევე სუდარას, კერძოდ, მის კიდეს ამკობდა ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი მილაკები და სამკუთხედის მოყვანილობის საკიდები, რომლებიც ერთმანეთის მონაცვლეობით ერთ რიგად იყო განლაგებული მთავარი მიცვალებულის სამაჯურების ქვემოთ და თავსამკაულის ორივე მხარეს. საკიდები მათზე გამოტვიფრული თითო ვარდულითა და მანების წყვილით აქემენიდურ იერს ატარებს, თუმცა მათი და ზოგადად, ამ ტიპის სამკაულის ანალოგი არ არის ცნობილი.

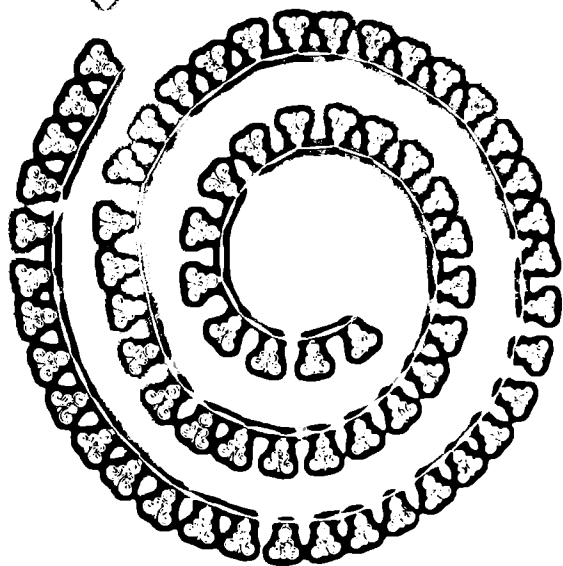
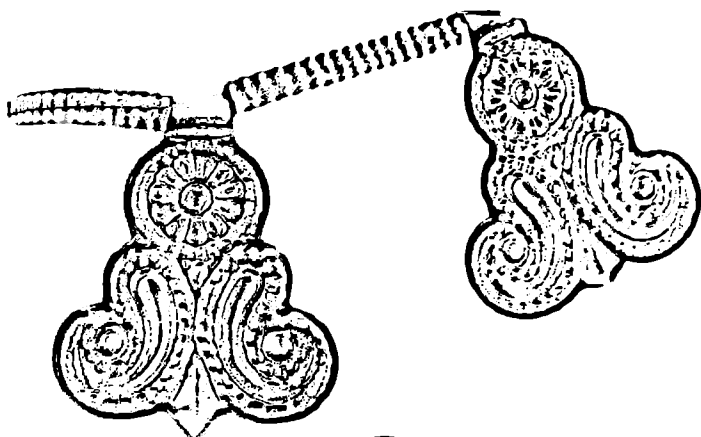

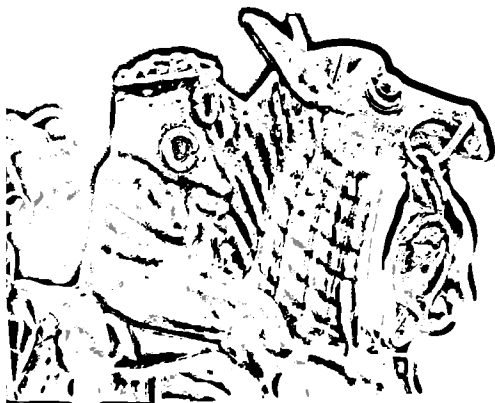
72. სუდარის სამკაული

ვანა, № 11 სამარხი, მიწვენი

გ. V საუკუნე

აქამედორე მხარის ზღვრულ 156 სმ სიგანე 22 სმ

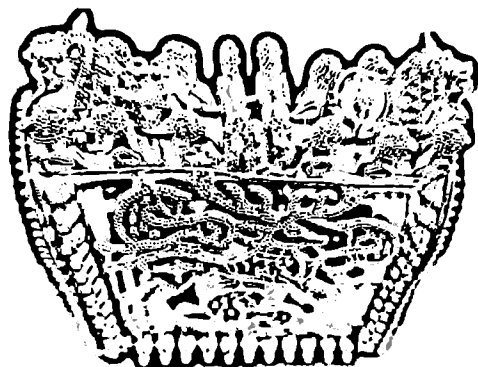
ბე. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი

ბე. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი კვლავ საირხესა და ეანში აღმოჩენილი მდიდრული სამარხებით გამოირჩევა და კოლხ წარჩინებულთა სამკაულის კომპლექტის შემადგენლობა თითქმის უცვლელი რჩება. თუ გავეითვალისწინებთ, რომ ამ პერიოდში ისახება ელინიზმის ფენომენი, ხოლო კოლხეთის სამარხებში განსაკუთრებით ნათლად არის არეკლილი პერძნულ სამყაროსთან მჭიდრო კონტაქტები და ელინური გავლენა ჩანს თვით დაკრძალვის წესში, განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს კოლხური ოქროს სამკაულის თვითმყოფადობა.

ბე. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი
მეორე ნახევარი
მეორე ნახევარი
მეორე ნახევარი

სწორედ ასეთი თავსამკაულს ქმნიდა ვანის №9 სამარხში მთავარი მიცვლებულის – კოლხი წარჩინებული მეომრის თავის არემი აბოჩრჩინილი სხვადასხვა ფორმის მძივები, მილაკები და ერთმანეთზე მირჩილული მხედრის, ერთი დიდი და ერთი პატარა ფრინველის სამგან-ზომიშედიანი გამოსახულებები, რომელთა ქვედა ნაწილში ორივე მხრიდან გაკეთებული ნახვრეტები მიანიშნებს, რომ ისინი ქსოვილზე უნდა ყოფილიყო დაკრეფული.⁷⁷ მხედარი და ცხოველი, რომელიც შეიძლება განისაზღვროს როგორც ცხენი ან ჯორი, აარაგავლისტურადაა გადმოცემული. მაღალი კისრის გამო როგორც დიდი, ასევე პატარა ფრინველი შეიძლება წყნის ფრინველად იქნეს მიჩნეული, თუმცა მათი ზუსტად განსაზღვრა ვერ ხერხდება. ისინი ერთმანეთისგან არა მხოლოდ ზომებით, არამედ მხატვრული დამუშავებითაც განსხვავდება, კერძოდ, დიდი ფრინველის ფრთებსა და კისერზე დეზალები გამოტვიფრულია, ხოლო მცირე ზომის ფრინველის ფრთები გამოყვანილია ფილიტანული მავთულით. ცუარათი დაფარული თავით და მავთულით გამოყვანილი თვალებით, ასევე კისერზე შემოუღებულ მავთულით ისინი სტილისტურ ერთიანობაშია კოლხური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი ფრინველების გამოსახულებებთან. ყურადღებას აიყრის მოძრავი საკიდები, რომლებიც სამივე ზოომურ ფილა გამოსახულების პირზეა დამკრეფული. თხელი ფრთისათვისაა დამხადებული დისკოსებური, მათ შორის მავთულის წრულით გარშემოცემული, მოძრავი საკიდები, რომლებიც ფართოდ იყო გავრცელებული აქემენიდურ ოქრომჭედლობაში, ერთ-ერთი წამყვანი ელემენტი ხდება ძვ. წ. IV საუკუნის მთელი ნახევრის კილხურ ოქროს სამკაულში. ცხოველის დრუნჩზე მოძრავად დამაგრებული დემისებური საკიდების ზუსტი ანალოგიური უცნობია იმ საკიდების გარდა, რომლებიც ამავე სამარხში აღმოჩენილ ყოლხაშას აკმატოს.

ერთი მხრივ, მხედრებისა და ფრინველების, მათ შორის წყლის ფრინველების გამოსახულებების კომბინაცია შეიძლება ნაყოფიერების ღვთაებებს, დიდი ღვდის კულტს დაუკავშირდეს. შესაბამისად, თავსამაკაული ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის თვალსაზრისით იმ ერთიან ზაუს აგრძელებს, რომელიც სათავეს ქ. წ. V-IV საუკუნის პირველი ნახევრის კოლხურ ოქრომჭედლობაში იღებს. მეორე მხრივ, იმის გათვალისწინებით, რომ არ ფიგურირებს სილარული ნიშნები, მხედარი შეიძლება განისაზღვროს როგორც მთავრის მამრობითი სქესის ღვთაება, რომელმაც მღერლობითი სქესის შვის ღვთაება ჩაანაცვლა.³⁷⁷ არ ვინის გამოირჩელება, რომ ამ შემთხვევაში მხედარი ზედა სამყაროს განასახიერებდეს, ხოლო წყლის ფრინველები – ქვესქენებს.³⁷⁸ თავსამაკაულზე წარმოდგენილი კომპოზიცია, საკარავოდ, იმპევენიურ სამყაროში გადასვლის შესახებ რწმენა-წარმოდგენებს უნდა ასახავდეს. ამგვარ ინტერპრეტაციას ეთანხმება დაკარბალვის წესის შემადგენელი მნიშვნელოვანი ელემენტები, რომლებიც ამავე სამარხში მიცვალებულის კისრის არეში აღმოჩენილი ფილიბე მაკელენელის ოქროს სტატერის, ასევე ვანის №24 სამარხში მთავარი მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩენილი ვერცხლის მონეტის სახით დასტურდება. ეს მონეტები, ე.წ. ქარონის ობოლის მსგავსად, ზუსტად ასახავს ელინურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ ტრადიციას, რომლის თანახმად, მიცვალებულს პირში უდებდნენ მონეტას, როგორც მოხუცე მენაგის – ქარონის საფასურს სულის პასუხში გადასაცემად.

74. 11. 1953. 1953. 1953.
74. 11. 1953. 1953. 1953.
74. 11. 1953. 1953. 1953.
74. 11. 1953. 1953. 1953.

კიდევ უფრო რთული შედეგნილობის უნდა ყოფილიყო თავსამკაული, რომლის აღდგენაც ვანის №24 სამარხში მთავარი მიცვალებულის თავის არეში აღმოჩენილი სხვადასხვა დეტალების მიხედვითაა შესაძლებელი.³⁷⁰ ესენია: 1. ტრაპეციის ფორმის ჭვირული თავსამკაული, რომელიც, სავარაუდოდ, თავსაბურავის ცენტრალურ ნაწილში უნდა ყოფილიყო დაკრებული. ამაზე თავად მისი აღმოჩენის კონტექსტიც მოწმობს; 2. ვერძის მგავასი ცნოვლის გამოსახულების ფორმის დასაკრებელი ფირფიტები (8 ცალი); 3. ცვარათი შედეგნილი გეომეტრიული სვასტიკებითა და დავრძელებულმკლავებიანი ოთხკუთხედებით შემკული მილაკები (3 ცალი), რომლებსაც თავებზე ამობურცულზოლიანი ფილიგრანული მავთული აქვს შემოვლებული. შესაძლებელია, ეს მილაკები თმების გასაყრელად ყოფილიყო განკუთვნილი. აღსანიშნავია, რომ გეომეტრიული დეკორით ისინი სკანდინავიურად ახლოს დგას ვანის №11 სამარხიდან ცნობილ ცილინდრის ფორმის თავსამკაულთან და ყელსაბამის ე. წ. დოლისებურ საკიდებთან; 4. დაღარული მილაკების რამდენიმე ასხმა, რომლებიც კოლხური საყურეებისთვის დამახასიათებელი ბიბირამიდული საკიდებისა და დაბოლოებების, ასევე ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი ცვარათი შემკული ვერცხლის ორი მძივის ანალოგიური მიხედვით ბოლოვდება, ხოლო მათზე შემბულია *loop-in-loop* ტექნიკით დამზადებული ბეწვები ბროწეულის ფორმის საკიდებით. შესაძლებელია, თავსამკაულის შემადგენელი ეს ნაწილი შუბლზე თასმასავით ყოფილიყო შემოჭერილი; 5. ფრინველების მინიატურული ფიგურებით შემკული ტიპური კოლხური საყურე-სასაყდეთქლები, რომლებზეც სიმარგის ძე. წ. VI საუკუნის ნამოსახლარიდან ცნობილი სამკუთხა საკიდის ზუსტად ანალოგიური საკიდები იყო დამაგრებული.

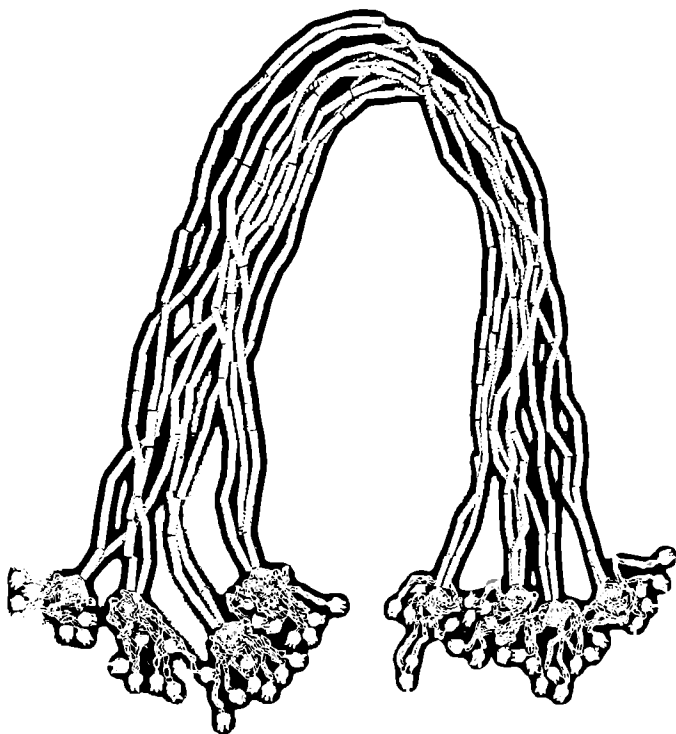
თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ვანის ჭვირულ თავსამკაულს, როგორც მხოლოდ კოლხური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელ სამკაულის ფორმას, ანტიკური სამყაროს საიუველირო ხელოვნებამი ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი უჭირავს ტექნიკური, მხატვრული და იკონოგრაფიული თვალსაზრისით. ის რომაულ სამყაროში *opus interrasile*-ს სახელით დამკვიდრებული ტექნიკით დამზადებული ერთ-ერთი ადრეული ნიმუშია. ეს ტექნიკა ფურცლოვან ოქროზე ჭვირული გამოსახულების ამოჭრით გამოიყენას გულისხმობს. იგი პირველად ძე. წ. VII საუკუნის ეტრუსკულ ოქრომჭედლობაში დასტურდება და ფართოდ მხოლოდ რომაულ

ეპოქაში ვრცელდება.³⁸⁰ კოლხურ ოქრომჭედლობაში *opus interrasile*-ს გამოყენების ერთ-ერთ მთავარ წინაპირობად შეიძლება ჭვირული ეფექტის მქონე სამკაული იქნეს მიჩნეული, კერძოდ, ნოსირიდან, ფარცხანაყანევიდან, ცაიშიდან ცნობილი მიძე-საკიდები და ტიპური კოლხური საყურე-სასაფთვებლები.

მიუხედავად თავისი უნიკალურობისა, ვანის ჭვირული თავსამკაული ქართული საიუველირო ხელოვნების ორგანული ნაწილია. უპირველეს ყოვლისა, ამას მოწმობს მხოლოდ ვანის საოქრომჭედლო სკოლისთვის დამახასიათებელი ფრინველების მინიატურული ფიგურები. ერთი მხრივ, ირმისა და ყურბადაცეხტილი, ღრმად გაღებული ხაზიდან ენაგადმოშეებული ფანტასტიკური ცხოველის გამოსახულებების სახით თავსამკაულზე თავმოყრილია გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ხანის მხატვრული ბრინჯაოს ელემენტები. მეორე მხრივ, მის პირდაპირ გაგრძელებას შეიძლება ახ. წ. პირველი საუკუნეების ბრინჯაოს ჭვირული ბალთები წარმოადგენდეს.

ძე. წ. V-IV საუკუნეების კოლხური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელ უხე გავარსთან და ფილიგრანულ ჩარჩოსთან ერთად აღსანიშნავია ერთი სიახლე – ჭვირული თავსამკაულის გარშემო განლაგებული მსხვილი მარცვლები ზევიდან დარჩილული მცირე ზომის თითო მარცვლით, რომელსაც ასევე ამობურცულზოლიანი ფილიგრანული მავთული აქვს შემოვლებული. სწორედ ეს მდიდრული დეკორატიული ელემენტია ახალგორის განძის შემადგენელი აქემენიდური ტიპის მრგვალი საყურეების (იხ. №297), ასევე არმაზისხევის ცნობილი ჭვირული ყელსაბამის (იხ. №314) ორიგინალობის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი.

ჭვირული თავსამკაული, რომელიც სხვადასხვა ზომოზომიდან, ამასთან ერთად, სამგანზომილებიანი გამოსახულებებით გამოირჩევა და ცხოველსახოვანი კოლხური სამკაულის განვითარების მწვერვალს წარმოადგენს, ადგილობრივი რწმენა-წარმოდგენების გადმოცემის ერთიან ხაზს აგრძელებს. შემთხვევითი არ არის, რომ პირველად კოლხურ სამკაულზე სწორედ ამ კონტექსტში ცენტრალურ ფიგურად გამოსახულია ირემი, როგორც ყველაზე კომპლექსური ბუნების მქონე ცხოველი, რომელიც ნაყოფიერებას იღებს, თავად ბუნების დიდი დედის განსახიერება და ამავდროულად, თავისი რქებით ზეციურ სამყაროსთან დამაკავშირებელია. თავსამკაულის ზედა ნაწილის კიდევში გამოსახული

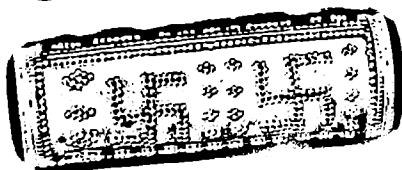
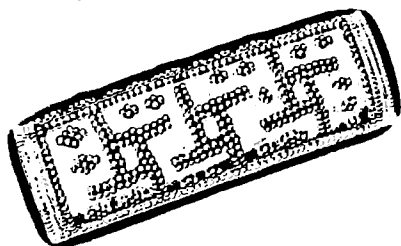
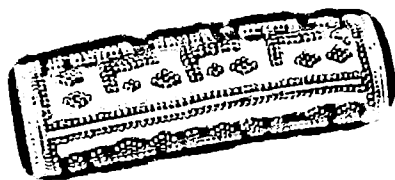
THE
JEWELLERS
OF
THE
JEWELLERS
OF
THE
JEWELLERS

ლომის მსგავსი ფანტასტიკური ცხოველი კი, რომელიც სოლარული ხასიათის მატარებელია, კოლხური ოქროს სამკაულის. განსაკუთრებით დიადემების ტრადიციის გაგრძელებად შეიძლება იქნეს მიჩნეული.

ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილი თავსამკაული მის შემადგენელ სხვა ნაწილებზე წარმოდგენილი გამოსახულებებით თითქოს ყველა იმ ელემენტს აერთიანებს, რომლებიც აქამდე კოლხური ოქროს სამკაულის რელიგიურ ფონს ქმნიდა. ესენია: ნაყოფიერებისა და სიუხვის სიმბოლოდ საყოველთაოდ აღიარებული, ხოლო ბერძნულ-რომაულ სამყაროში აგრეთვე მიცვალებულისთვის შეწირულობად მიჩნეული ბროწეულის გამოსახულებები; მზის, მარადიულობისა და მუდმივი ბრუნვის აღმნიშვნელი გეომეტრიული ორნამენტები; სამკუთხა საკიდებზე გამოსახული თავის მსგავსი ხთონიური არსებები და კოლხური ოქროს ფენომენის განუყოფელი ნაწილი – ვერძის გამოსახულებები.

ოქრომჭედლობის ამ გამორჩეულ ნიმუშებს განსაკუთრებულ ფერადოვან ეფექტს სძენდა მათთან ერთად აღმოჩენილი ზურმუხტისფერი, ფიროზისფერი მძივები. განსხვავებით წინამორბედი პერიოდის კოლხური თავსამკაულის შემადგენელი მძივებისაგან, ვანის №24 სამარხში ისინი არა მხოლოდ მთავარი მიცვალებულის თავსამკაულის შემადგენლობაში გაცილებით უფრო დიდი მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი, არამედ, სავარაუდოდ, თავსამკაულის განსაკუთრებულ სახეობასაც კი ქმნიდა. ამაზე მეტყველებს ერთ-ერთი თანადაკრძალულის თავის არეში კონცენტრირებული იოტები, რომელთა თანამედროვე ასხმის სიგრძე 7 მეტრს აღწევს.²⁶¹

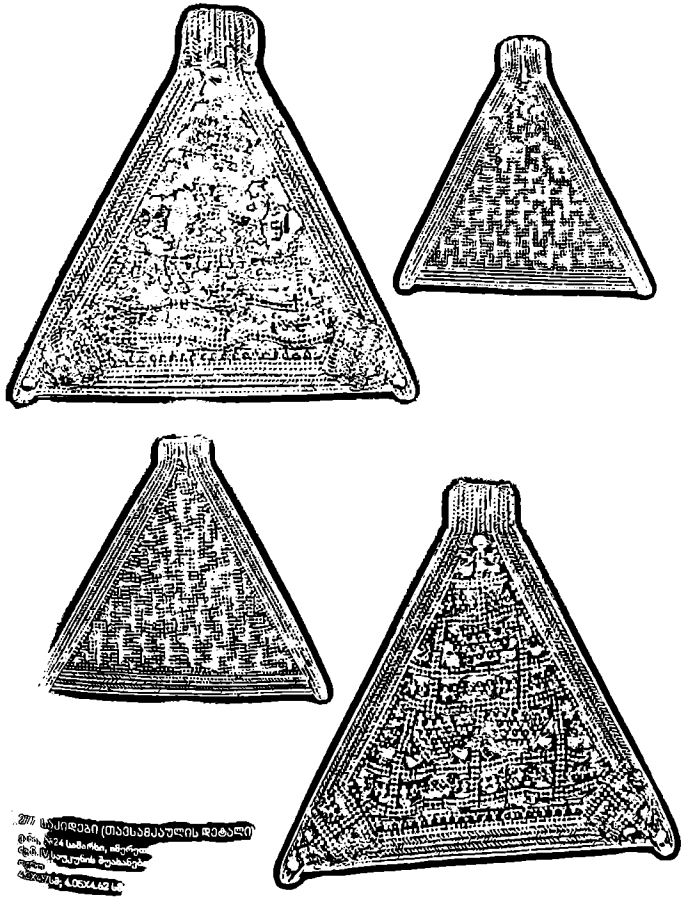

276. შილაქაში (თავსამკაულის დეტალი)

ვანი, №24 სამარხი, იმერეთი

მგ.წ. IV საუკუნის შუაპირი

ქ.ქ. 2, AXI. 1

შპს „საქიფიკა“ (თავისებრიველი მატალი)
ტრეი 124 (საქიფიკა მატალი)
ტრეი 125 (საქიფიკა მატალი)
ტრეი 126 (საქიფიკა მატალი)
ტრეი 127 (საქიფიკა მატალი)

ყველაზე

ტიპოლოგიური თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ცვლილება შეინიშნება ყელსაბამებში: სამგანზომილებიანი საკიდებისგან შედგენილ პერძული ტიპის ყელსაბამებს, რომლებიც ძვ. წ. IV საუკუნის დასასრულამდე აქტუალური რჩება ოქრომჭედლობის სხვადასხვა ცენტრებში, მათ შორის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, კოლხურ ოქრომჭედლობაში სრულიად განსხვავებული, ფირფიტოვანი, საკიდებიანი ყელსაბამები ცვლის.

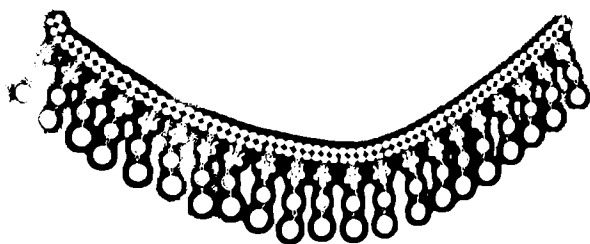
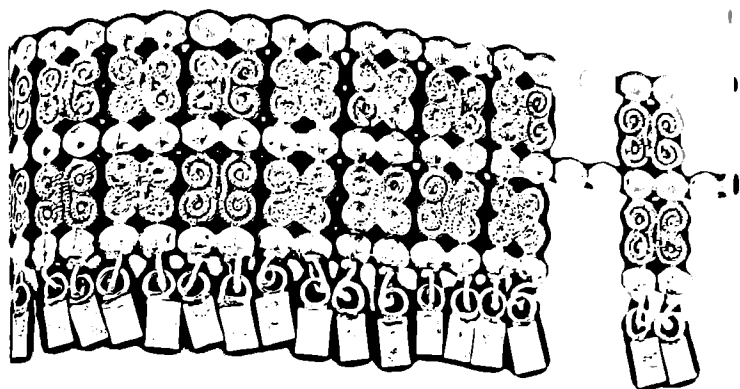
განვითარების იშვიათად ლოგიკურ სურათს გვიჩვენებს ვანში აღმოჩენილი ყელსაბამები, რომლებიც შედგენილია შეწყვილებულ სფეროსებურ მიძევებზე დარჩილი საკიდებისგან. ამ თვალსაზრისით ძვ. წ. V-VI საუკუნის პირველი ნახევრიდან ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარზე გარდამავალ ეტაპს წარმოადგენს ფილიპე მაკედონელის მონეტის მიხედვით ძვ. წ. IV საუკუნის მესამე მეოთხედით დათარიღებულ №9 სამარხში აღმოჩენილი ყელსაბამი. ერთი მხრივ, მას წინამორბედ პერიოდთან აკავშირებს დაღარული, სფეროსებური მიძევები, მეორე მხრივ, სიახლეა ბრტყელი, ფირფიტოვანი და რთული შედგენილობის საკიდები, წარმოდგენილი ფართოდ გაერცელებული ნახევარმთვარისებური საკიდებით და მათზე შემბლი მცირე ზომის ღვემსებური ელემენტებით. ყელსაბამის შემადგენელი ნახევარმთვარისებური საკიდები, რომლებიც შექმულია ტიპური აქემენიდური ელემენტებით – მოძრავი, ფირფიტოვანი დისკოებით, ვანის №22 სამარხში, საირხის №10 სამარხში და უფრო ადრეულ, ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრის №8 სამარხშიც დასტურდება.²²

ყელსაბამის ცალკე ტიპს ქმნის ვანის №22 და №24 სამარხებში აღმოჩენილი ნიშნები შეწყვილებულ სფეროსებურ მიძევებზე დარჩილი ორნამენტული ბრტყელი საკიდებითა და მათზე მოძრავად დამაგრებული დისკოსებური ან მართკუთხა ფირფიტებით. ორნამენტული საკიდები ერთ შემთხვევაში წარმოდგენილია ამოზრეცულზოლიანი ფილიგრანული მატყლით გამოყვანილი ელემენტებით, ხოლო მეორე შემთხვევაში – ფრინველის გამოსახულებებით. არც კომპოზიციის და არც ორნამენტული საკიდების მიხედვით ანალოგიები მათ საქართველოს ფარგლებს გარეთ არ მოეძებნება. ტიპოლოგიურად მსგავსი ყელსაბამი მხოლოდ ახალგორის განძში დადასტურებული ნიშნის სახითაა ცნობილი, რომელიც აქემენიდური ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი ლომის თავის ფორმის ფირფიტო-

ვანი საკიდებით გამოირჩევა. ფრინველის გამოსახულებები ცეკრათი დაფარული თავით კოლხური ოქრომჭედლობის ორგანული ნაწილია. ამასთან, ისინი ვანის №24 სამარხში ყელსაბამთან ერთად აღმოჩენილ სამკაულის სხვადასხვა ფორმებზე, განსაკუთრებით თავსანიშნავი სტილისტური ერთიანობა ოთხეულუბიანი საკიდებისგან შედგენილ ყელსაბამებს შორის, რომლებიც ვანში, საირხში და ფიჭვნარში აღმოჩენილი. ამ ელემენტებიანი ყელსაბამი ვანიდან არა მხოლოდ რთული კომპოზიციით, გეომეტრიული წესიერით და ფილიგრანის ტექნიკით, არამედ ფერადოვნების ეფექტითაც გამოირჩევა, რასაც ოსტატმა სხვადასხვა ფერის ოქროს გამოყენებით მიღწია. ფერადოვნებისადმი სწრაფვა კი ეპოქის საერთო ტენდენციებს ეთანხმება, რომლებიც ვანის №24 სამარხში ორიგინალური მანერით, კერძოდ, ათასობით აღმოჩენილი მრავალფეროვანი და სხვადასხვა ფუნქციის, მათ შორის ყელსაბამების შემადგენელი მიძევებით აისახა.

ერთნაირი საკიდებისა და მილაკისებური მიძევების მონაცვლეობით შედგენილი კოლხური ყელსაბამების ტრადიციას აგრძელებს ყელსაბამი, რომლის ფირფიტოვანი საკიდებს მომრგვალებული თავი და წაწვეტებული ძირი აქვს. თითოეული საკიდი შემკულია ცეკრათი შედგენილი სამკუთხედი და წვერზე დარჩილია მსხვილი მარცვლი. არ არის გამორიცხული, რომ ამ მცირე ზომის საკიდების ფილიგრანული დეკორი სათვალისებური სიძარღვის ფართოდ გაერცელებულ მოტივს და მის მდიდარ სიმბოლიკას, კერძოდ, მარადიულობისა და უსასრულობის იდეას დაუკავშირდეს. ამრიგად, კოლხი წარჩინებულის ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრისთვის დამახასიათებელ სამკაულის კომპლექტში, რომელიც ყველაზე სრულყოფილად ვანის №24 სამარხშია წარმოდგენილი, ოქროს სამივე ყელსაბამი თავისი სიმბოლიკით, უპირველეს ყოვლისა, პარმონიულად ერწყმის თავსამკაულის ცალკეულ დეტალებს.

საირხისა და ვანის სამარხებში პირველად ჩნდება მრავალნახევრეტიანი მიძევასკიდები, რომლებსაც ე. წ. შექცევი მიძვის ფუნქცია აქონდათ. ორიგინალობით გამოირჩევა ვანის №22 სამარხში აღმოჩენილი ტრაპეციის ფორმის გრძელი მიძევასკიდი. იგი ფურცლოვანი ოქროსგან დამზადებულ წაგრძელებულ ტრაპეციას წარმოადგენს და ორივე მხარეს მთელ სიგრძეზე ძაფების გასაყრელი დიდი ნახევრეტიები აქვს. საკიდი ცეკრათი შედგენილი სამკუთხედებითაა მომარჩოებული, ხოლო ნახევრეტიები ამოზრეცულზოლიანი

20. მამულა (მამულა)
 21. მამულა (მამულა)
 22. მამულა (მამულა)
 23. მამულა (მამულა)
 24. მამულა (მამულა)
 25. მამულა (მამულა)
 26. მამულა (მამულა)
 27. მამულა (მამულა)
 28. მამულა (მამულა)
 29. მამულა (მამულა)
 30. მამულა (მამულა)

ფილიგრანული მავთულით არის გარშემორტყმული. აქემენიდური გავლენით უნდა იყოს დამზადებული სამკუთხედის ფორმის მძივები, რომლებიც ერთმანეთზე დარჩილული, გახვრეტლი ბურთულებითაა შედგენილი. ვანის №22 სამარხში ასეთ მძივთან ერთად დასტურდება სვასტიკის გამოსახულებიანი შემკრები მძივი, რომელიც ანალოგიური წესითაა დამზადებული.³⁸⁴ ყელსაბამის განსაკუთრებულ სახეობას ქმნიდა საირხის უფრო ადრეული, ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე მეოთხედით დათარიღებულ №10 სამარხში აღმოჩენილი სამკუთხედის ფორმის მძივები, რომელთა გვერდები ოთხი ბურთულისგან შედგება. შესაბამისად, ისინი ოთხ ძაფზე ისე უნდა ყოფილიყო ასხმული, რომ სამკუთხედები ერთმანეთს ენაცვლებოდა ზევით და ქვევით მიმართული წვერებით.³⁸⁵ ბურთულებით შედგენილი სამკუთხა საკიდები ახალგორის განძშიც დასტურდება.³⁸⁶

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სიახლე, რომელიც ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის ყელსაბამებში შეინიშნება, არის დიდი ზომის, სფეროსებური, მათ შორის ფართოდ გავრცელებული ე. წ. ნესვისებური მძივები. ვანის №22 სამარხში აღმოჩენილია ორი, სავარაუდოდ, იმპორტული ნიმუში, რომელთაგან ერთი ნახვრეტების გარშემო კოლხური სამკაულისთვის უცხო მცენარეული ორნამენტითაა შემკული.³⁸⁷ მათგან განსხვავებით ადგილობრივად უნდა იყოს დამზადებული საირხის №1 სამარხში აღმოჩენილი მძივი, რომელიც მთლიანად ცვარათი დაფარული ზედაპირით წინამორბედი ეპოქის კოლხური ოქრომჭედლობის ტრადიციების პირდაპირი გაგრძელებაა. აღმოჩენის კონტექსტი არ იძლევა შესაძლებლობას, რომ განისაზღვროს ყელსაბამის სახეობა, რომლის შემადგენლობაშიც ეს დიდი ზომის მძივები შედიოდა.

ასევე ძნელი სათქმელია, ცალკე საკიდების სახით, თუ ყელსაბამის შემადგენელ სხვა ელემენტებთან ერთად იხმარებოდა ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილი რამდენიმე ნიმუში, რომელთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია: ოქროს თხელი ფერცლისგან დამზადებული, ორნამენტირებული საკიდი, რომელშიც ცხოველის კბილია ჩასმული და ავეგროზის ფუნქცია უნდა ჰქონოდა; სავარაუდოდ, საპერძნეთიდან შემოტანილი და თავად სამარხზე ადრეული საკიდი, რომელსაც ბროწეულის ფორმა აქვს და ძვ. წ. VII-VI საუკუნეების როდოსული ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი ვარდულეებით, ქალღმერთის თავისა და მის ორივე მხარეს წარმოდგენილი სფინქსების გამოსახულებებითაა შემკული.³⁸⁸

როგორც ზევით უკვე აღინიშნა, ყელის სამკაულის ერთ-ერთი გავრცელებული სახეობა ვერცხლის საკისრე რგოლები იყო.

280. ყელსაბამი

ვან; №24 სამარხი, იმერეთი

ძვ. წ. IV საუკუნის უახანესი

ქვე

ანამედროვე მსხმას სიგრძე 68 სმ; საკიდი მავთული

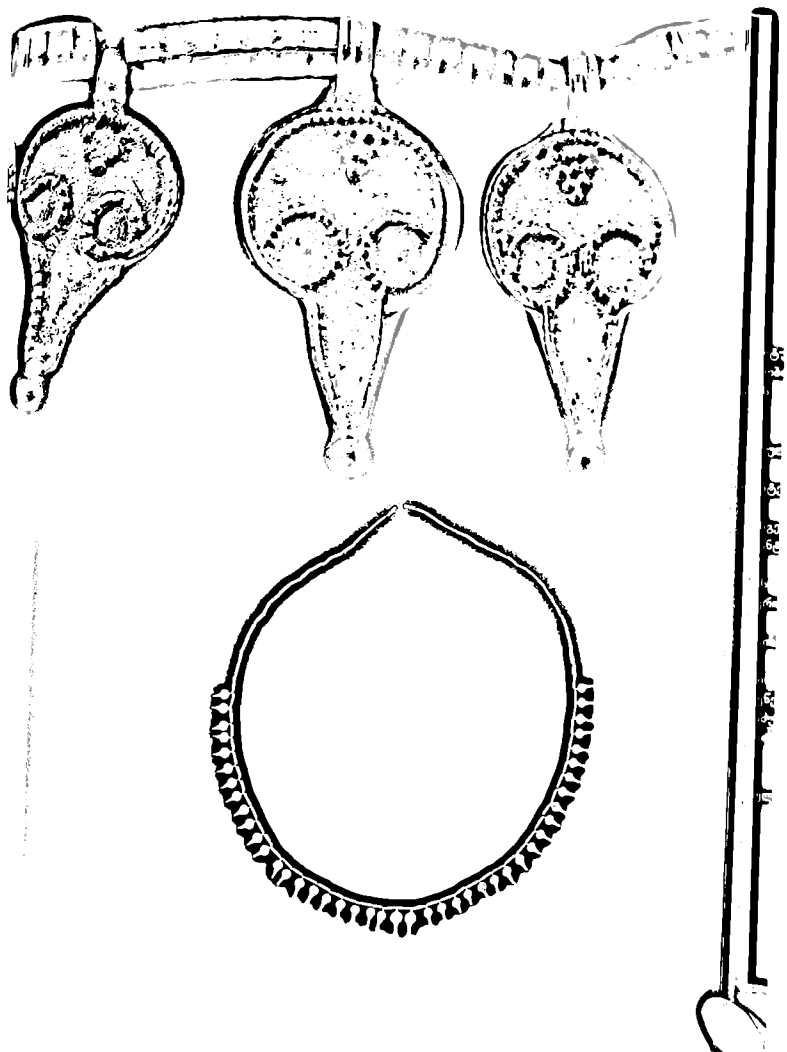

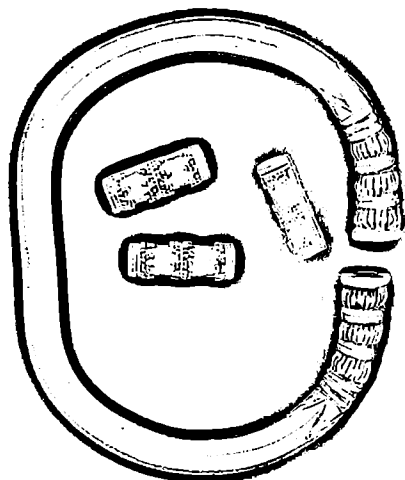
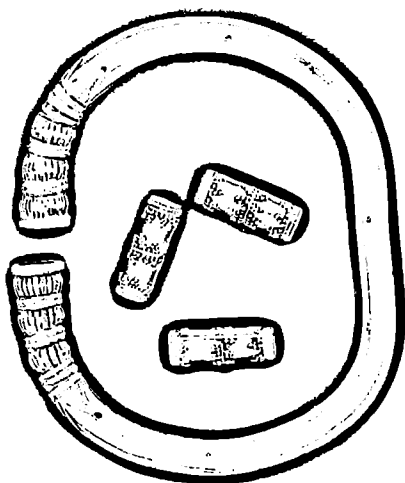
Fig. 1. A necklace with three pendants. The pendants are teardrop-shaped with a wide, rounded top and a narrow, pointed bottom. The top portion of each pendant is decorated with a pattern of small dots. The middle portion of each pendant features two large, circular, eye-like motifs. The bottom portion of each pendant is a simple, tapered stem.

სანაჯარო

პირველ რიგში ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ ცხოველის თავის გამოსახულებებით დაბოლოებული სამაჯურის ტიპი, რომელიც კვლავ ყველაზე გავრცელებულია ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის აქემენიდურ და ბერძნულ ოქრომჭედლობაში, კოლხეთის მდიდრულ სამარხებში თითქმის აღარ გვხვდება. ვანის №24 სამარხში ნაპოვნი ვერძისთაგებიანი ოქროს მცირე ზომის სამაჯურების წყვილის გარდა, რომლებიც მათი მფლობელის ბავშვობის ხანას განეკუთვნება, ზოომორფულთაგებიანი, კერძოდ, ძაღლის გამოსახულებებით შემკული ვერცხლის სამაჯურების წყვილი დასტურდება ვანის №9 სამარხში. ძაღლის, როგორც ერთგულებისა და სიუხიზლის სიმბოლო და ხშირად სხვადასხვა მითოლოგიური გმირებისა და მეომრების ატრიბუტი,²⁸⁹ თითქოს, ზუსტად ეთანხმება სამაჯურების კოლხი წარჩინებული მეომრის სამარხში აღმოჩენის კონტექსტს, მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სწორედ ამ სამარხში თანდაკრძალულ ქალისა და მამაკაცის ჩონჩხთან ერთად ძაღლის ჩონჩხიც იქნა აღმოჩენილი. აღსანიშნავია ამავე სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ოვალური, გახსნილი სამაჯურების წყვილი, რომელიც შევრილებითაა შემკული და ზუსტი ანალოგიები უცნობია.

საქართველოს ვრცელ ტერიტორიაზე ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრის, ასევე ძვ. წ. III საუკუნის სამარხებში უმეტესწილად ოქროსა და ვერცხლის ოვალური, ან ზურგშეზნექილი სამაჯურები დასტურდება, რომლებიც შემსხვილებული, ორნამენტირებული ბოლოებით გამოირჩევა. როგორც ზევით აღინიშნა, სამაჯურის ეს ტიპი პირველად საირხეში ძვ. წ. V საუკუნის პირველი ნახევრით დათარიღებულ №13 სამარხში გვხვდება და ფართოდ ვრცელდება სწორედ ძვ. წ. IV საუკუნიდან.²⁹⁰

სამაჯურის ცალკე სახეობას ქმნიდა ცვარათი შემკული ოქროს მილაკები და სარდიონის, ასევე სხვა ფერადი მძივების ასხმა, რომლებიც ვანის №24 სამარხში მთავარი მიცველების მაჯების არეში იქნა აღმოჩენილი.²⁹¹ ისინი ვანის №11 სამარხში აღმოჩენილი სარდიონისა და ოქროს მძივებისგან შედგენილი სამაჯურების ტრადიციის გაგრძელებად შეიძლება იქნეს მიჩნეული.

281. სამაჯურები მილაკებით

ვანის, №24 სამარხი, იმერეთი

ძვ.წ. V საუკუნის შუაპირი

ქრ.

დ. ბუბუაძე, მ. ბუბუაძე

2281 სპარსული-პერსიული ბერძნული წარწერით
 2282 სპარსული-პერსიული
 2283 სპარსული-პერსიული
 2284 სპარსული-პერსიული
 2285 სპარსული-პერსიული

ტიკური ხანის გლიპტიკასა და ზოგადად, ხელოვნებაში ფართოდ იყო გავრცელებული. ყველაზე დიდ მსგავსებას ვანის საბეჭდავ-ბეჭედზე გამოსახული სცენა სატირის ან სილენის და ნიმფის გამოსახულებებთან ავლენს, რომლებიც "ნიმფის ვატაცების", "ნიმფისთვის ტანისამოსის შემოხვევის" სიუჟეტებადაა განსაზღვრული.³⁷⁶ ვანის საბეჭდავ-ბეჭედზე ახალგაზრდა მამაკაცი კლასიკური ეპოქის სატირისა და სილენის გამოსახულებებისთვის ტიპური იკონოგრაფიული ნიშნის, მაგალითად, წვერის, რქების ან კუდის გარეშე, მაგრამ სატირის გაცილებით უფრო გვიანდელი, რომელიც ხანის გამოსახულებებისთვის დამახასიათებელი ვარცხნილობით (ჩამოშლილი კულები) არის წარმოდგენილი. კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე წარმოდგენილი ანთროპომორფული გამოსახულებების სქემატიზმის, ვანის არქეოლოგიურ მასალაში აშკარად გამოკვეთილი დიონისური თემატიკის, თავად ოქროს საბეჭდავ-ბეჭდის ფუნქციის გათვალისწინებით, რომელიც აშკარად ვანში აღმოჩენილი კოლხური უფლებრივი საბეჭდავ-ბეჭდების ტრადიციას აერძელებს, ე. წ. ყოველდღიური ცხოვრების სცენის (Alltagszene) გამოსახვა ძნელი წარმოსადგენია.³⁷⁷ არ არის გამორიცხული, რომ ვანის №22 სამარხში აღმოჩენილ უფლებრივ საბეჭდავ-ბეჭედზე გამოსახული ქალი და მამაკაცი სატირსა და ნიმფას უკავშირდებოდეს, ან ზევით ნახსენები რომელიმე მითოლოგიური სიუჟეტით იყოს ინსპირირებული.

ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარში, პერიოდში, რომელიც უშუალოდ წინ უსწრებს ელინისტურ ეპოქას და უკვე სახეზეა ელინიზმის პირველი ნიშნები, კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს შორის ბერძნული გავლენა ყველაზე მეტად სწორედ საბეჭდავ-ბეჭდებს ეტყობა. ამიტომ კიდევ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს როგორც ბერძნული მითოლოგიური სიუჟეტების ორიგინალური მანერით ინტერპრეტაცია და გლიპტიკის ადგილობრივი სკოლის არსებობა, ასევე საბეჭდავ-ბეჭდების საკუთარი ტიპიც კი. ამის ნათელი მაგალითია ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის საბეჭდავ-ბეჭდები, რომლებზეც გამოსახულია როგორც ბერძნული მოტივი – ელინური იარაღის ნაკერები, კერძოდ, წვივსაფარი, მუზარადი და ფარი არწივის, ასევე კოლხური სამონეტო ტიპი – კოლხური თეთრი ხარის თავის გამოსახულებით.³⁷⁸ სიმბოლურია, რომ ეს სამარხი მთავარი მიცვალებულის თავის არეში ქარონის ობოლის სახით აღმოჩენილი პანტიკაპეიონის ვერცხლის ობოლის მიხედვით ძვ. წ. 340-330 წლებით თარიღდება, სწორედ იმ პერიოდით, რომელიც ელინისტური ეპოქის ფორმალურ დასაწყისადაა მიჩნეული.³⁷⁹

284. საბეჭდავი-ბეჭედი ქალის და მამაკაცის გამოსახულებით

ვან, №22 სამარხი, იმერეთი
ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევარი
ქალი და მამაკაცი
XIX ს.

შპს "საქართველოს ავტოტრანსპორტის
მსახურების სააგენტო"
საქართველოს ავტოტრანსპორტის
სააგენტოს მსახურების სააგენტო
საქართველოს ავტოტრანსპორტის
სააგენტოს მსახურების სააგენტო

ქრისტიანული და სეკულარული სამართალი

ტანისამოსის შესაკრავი ოქროს სამკაულიდან აღსანიშნავია ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილი გულსასხვევი, რომელზეც კოლხური და ბერძნული ოქროშეჭედლობის ტრადიციების შერწყმის ერთ-ერთი იშვიათი ნიმუშია. ტიპური ბერძნული მედალიონისებრი გულსასხვევი, რომლის ნემსისებური სარჭი საკმაოდ სქელი ღეროვანაა დამზადებული, შემკულია კოლხური ოქროს სამკაულისთვის დამახასიათებელი ფრინველების მინიატურული ფიგურებით, რომლებიც მას გარშემო შემოუყვება და განსაკუთრებულ მდიდრულ იერს ანიჭებს. ყურადღებას იპყრის გულსასხვევის ცენტრში ფილიგრანული მავთულით გამოყვანილი წრის ქვეშ მოქცეული ნაკწრები, რომლებიც, შესაძლებელია, ინკრუსტაციის კვალიც იყოს.

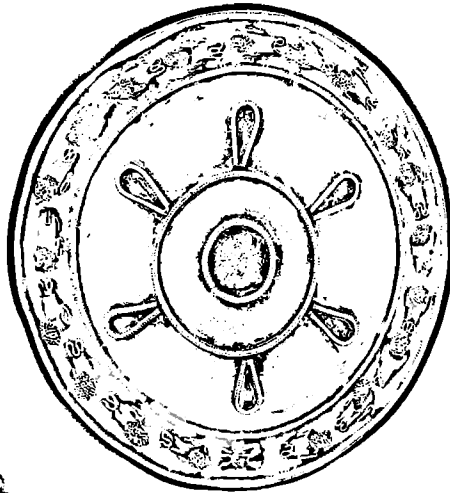
წინამორბედი პერიოდის მსგავსად, ტანისამოსის მოსართავად ოქროს ღილაკების გარდა დასაყრდენი ფირფიტები გამოიყენებოდა. რაც მთავარია, გრძელდება არწივისა და იხვის გამოსახულებებიანი ფირფიტების ტრადიცია. მათი ფუნქციის შესახებ ყველაზე ნათელ წარმოდგენას ვანის №24 სამარხი გვიქმნის, სადაც არწივისა (103 ცალი) და იხვის (147 ცალი) გამოსახულებებიანი ფირფიტები აღმოჩნდა მთავარი მიცვალებულის კისრისა და მხრების არეში, ხოლო მკლავების ადგილას ისინი ერთმანეთის საპირისპიროდ ორ რიგად იყო განლაგებული, ე. ი. არწივისა და იხვის გამოსახულებებიანი ფირფიტები დაკრებული უნდა ყოფილიყო ტანისამოსზე საყვლის, მხრებისა და მკლავების გაყოფაზე. ნიშანდობლივია, რომ სამარხში აღმოჩენილ ვერცხლის სარტყელზე გამოსახულია მამაკაცი, რომლის ტანისამოსზე სწორედ სახელების შემკულობა წარმოდგენილია წერტილების ორი რიგით. არწივისა და იხვის ზევით განხილულ სიმბოლურ დატვირთვებზე და მათი გამოსახულებების განსაკუთრებულ მნიშვნელობაზე ისიც მიაჩნდება, რომ ისინი მთავარი მიცვალებულის ოქროს საბეჭდად-ბეჭდებზე დასტურდება. აღსანიშნავია, რომ იხვის გამოსახულებები სწორედ ამავე სამარხში აღმოჩენილ სხვა ნივთებზეც, კერძოდ, ვერცხლის სარტყელსა და ორ ფიალაზე დასტურდება.

თუ გავითვალისწინებთ ვანის №24 სამარხში ათასობით აღმოჩენილ მინისა და ე. წ. მინისებური პასტის როგორც მონოქრომიულ, ასევე პოლიქრომიულ, მათ შორის სხვადასხვა ტიპის თვალად და მოზაიკურ მიხედვებს, როგორმეც მთავარი მიცვალებულის არეში მთელ პერიმეტრზე იყო გაბნეული და შესაბამისად, სუდარის შემკულობას წარმოადგენდა, შეიძლება ითქვას, რომ

ეპოქის მთავარი სახელე – ფერადოვნება – წინარეგლენისტური ეპოქის კოლხურ ოქროშეჭედლობაში ყველაზე მეტად სწორედ ასეთი ორიგინალური მანერით გამოვლინდა. მიივებთან ერთად სუდარას მცირე ზომის ოქროს მილაკებიც აქვოდა. საკარადოდ, მიხედვით სუდარაზე ისე იყო დაკრებული, რომ გარკვეულ მონაკვეთებში ორნამენტიც კი იკითხება, მაგალითად, მწვანე მიხედვით გამოყვანილი მანდრი.⁴⁰⁰

ვანის №24 სამარხში გამოვლენილ სამკაულის კომპლექტში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს იმ დროისათვის სამკაულის ისეთ იშვიათ ფორმას, როგორიცაა ორნამენტირებული სარტყელი. ის მთავარი მიცვალებულის წელის არეში აღმოჩნდა და წარმოდგენილია ვერცხლის განიერი ფირფიტით, რომელზეც თევზით მრავალფეროვული კომპოზიციის გამოყვანილი. კომპოზიციის ცენტრში გამოსახულია საგოცელზე წამოწოლილი მამაკაცი ფიალით ხელში. მის უკან მერიქიფე დგას, რომელსაც ერთ ხელში ჭურჭელი უჭირავს, მეორეში – ჩაშა, ხოლო წინ მუსიკოსისა გამოსახული სალამურის მსგავსი ორი საკრავით, რომლებიც ანტიკურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებულ „ორმაგ ავლის“ შევსებული. ცენტრალური სცენის ერთ მხარეს ენაგაღმომყვებული ლომი და ხარია გამოსახული, ხოლო მეორე მხარეს – სავარაუდოდ, ძაღლის, ირმისა და გაურკვეველი რქოსანი ცხოველის ბრძოლის სცენა და იხვი, ან წყლის სხვა ფრინველი. კომპოზიციის სფინქსის გამოსახულებებს შორისაა მოქცეული. ფირფიტის კიდევზე სიმეტრიული ნახევრები მხედვით სარტყელი სამოსზე უნდა ყოფილიყო დაკრებული და არ აქვს შესაკრავი ბალოების ან ღუგუმების კვალი.⁴⁰¹ ყურადღებას იპყრობს გამოსახულების არეში ორ ადგილას, კერძოდ, ლომის ტანზე, იხვისა და სფინქსის გამოსახულებებს შორის გაკეთებული ნახევრები, რომლებიც ოთხკუთხედებს ქმნის და მათი დანიშნულება გაურკვეველია. გამოსახულება ცნადოფოს, რომ სარტყელს არა მხოლოდ პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა, არამედ გარკვეული სიმბოლური დატვირთვის მქონე ტანისამოსის სამკაულად შეიძლება იქნეს განხილული.

როგორც ზევით უკვე აღინიშნა, სარტყელზე გამოსახული მამაკაცის ტანისამოსის სახელოს დეკორი ეთანხმება სამარხში დასაყრდენი ფირფიტების აღმოჩენის კონტექსტს. სარტყელზე გამოსახული სხვა ელემენტები, მაგალითად, ჩაშა და აქემინიდური ტიპის ფიალა, სავარაუდოდ, დაკრავის რიტუალში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. სამარხში აქემინიდური ტიპის ხუთი ფიალიდან ოთხი მთავარი მიცვალებულის მკერდის

၂၈၆. ဦးစွာအောင်အောင်အောင်
ဦးစွာအောင်အောင်အောင်
ဦးစွာအောင်အောင်အောင်
ဦးစွာအောင်အောင်အောင်
ဦးစွာအောင်အောင်အောင်

არეში, პირქვე დახვობილ მდგომარეობაში იქნა აღმოჩენილი.²⁸² ეს უფლებას გვაძლევს ფიქტები დაკრძალვის თანმხლებ რიტუალს, მაგალითად, ლიბატიას დავეკავშიროთ. ნიშანდობლივია, რომ აქემენიდური ტიპის ფიგურებისგან განსხვავებით, ჩამწა ვანის სხვა სამარხებში არ გვხვდება. ამგვარი დამთხვევები გვაფიქრებინებს, რომ სარტყელზე, შესაძლებელია, თავად კოლხი წარჩინებული პირი იყოს გამოსახული, ხოლო სარტყელსა და ჭვირულ თავსაქაულზე წარმოდგენილი ზოომორფული მოტივები, ასევე სფინქსების წყვილი მარადიული სიცოცხლისა და უსასრულობის შესახებ რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში ერთიანდება. გამოსახულების ამ ინტერპრეტაციას ამყარებს ზოგადად სარტყლის, როგორც აღმამანის სხეულის გამყოფის და იმპევენიურ სამყაროსთან დამაკავშირებლის სიმბოლიკა.²⁸³

სარტყელზე გამოსახულია როგორც ბერძნული, ასევე აქემენიდური სამყაროსთვის დამახასიათებელი და ფართოდ გავრცელებული ელემენტები – სამოსი, თავსაბურავი, კლინე, ფილა. ისინი მხოლოდ იმაზე მეტყველებს, რომ სარტყელი მაღალგანვითარებული საზოგადოების ელიტის წარმომადგენელს ეკუთვნოდა და ვერ გამოდგება ნივთის წარმომადგენლობის დასადგენად. ვერცხლის სარტყელზე, მასთან ერთად აღმოჩენილ სამკაულის სხვა ფორმებსა და ზოგადად, კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებზე ზოომორფული მოტივების გამოჩენა, რაც მთავარია, მათ შორის კავშირი რელიგიური ფონის თვალსაზრისით, ხშირ შემთხვევებში სტილისტური ერთიანობაც კი, განსაკუთრებით ცხოველების ბუნების გამოსახვის მანერის მიხედვით, და ბოლოს, სარტყლის უნიკალურობა მის ადგილობრივ წარმომადგენლობას მოწმობს. თუ გავიხსენებთ საქართველოში აღმოჩენილ ბრინჯაოს გრაფირებულ სარტყლებს, მათ შორის კოლხეთში, წითელი შუქურასა და ცაიშის სამაროვნებზე დადასტურებულ როგორც გრაფირებული, ასევე პუნსონური ორნამენტით შემკულ სარტყლებს, მოულოდნელი არ უნდა იყოს ვერცხლის ნიმუშების სახით ტრადიციის გაგრძელება. აქვე უნდა აღინიშნოს ვანის N22 სამარხში აღმოჩენილი ვერცხლის ორნამენტირებული სარტყელი.²⁸⁴ მიუხედავად მისი აღმოჩენის განსხვავებული კონტექსტისა, ვანის N24 სამარხში ნაპოვნ ნიმუშთან ერთად ის ერთ-ერთი მთავარი სიახლეა, რომელიც ძვ. წ. V-IV საუკუნეების მდიდრული სამარხების უკანასკნელ ეტაპზე კოლხი წარჩინებულის სამკაულის კომპლექტში იჩენს თავს.

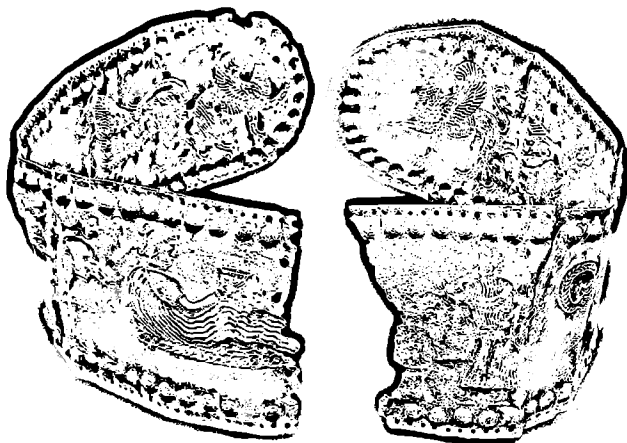
287-288. ფირფიტები

ვანი, N24 სამარხი, იმერეთი
ძვ. წ. IV საუკუნის შუახანება
ქიქო, მინა, მონისებური მასა
მთლიანად 0,4X0,6 სმ
განკ. 1:1X1/3 სმ

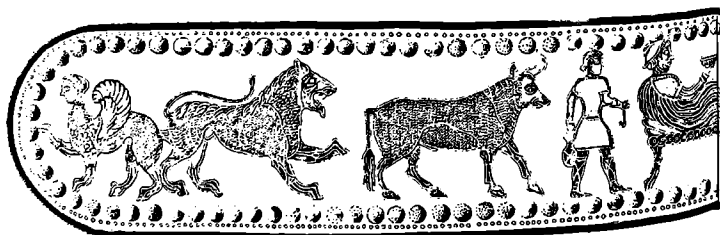
289. მძიმე ფირფიტა

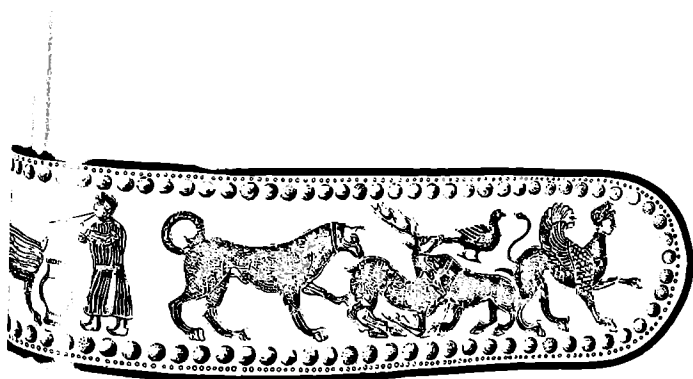
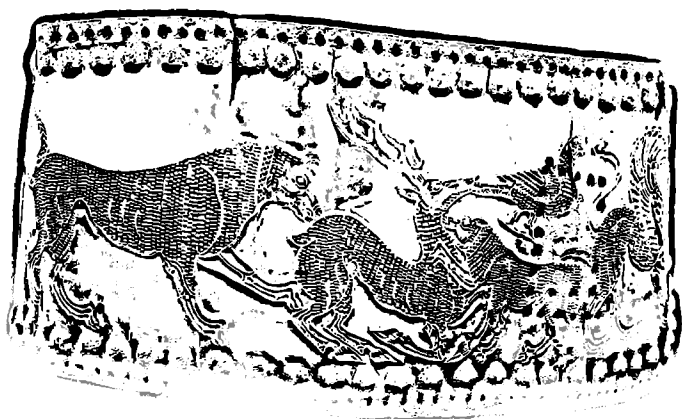
ვანი, N24 სამარხი, იმერეთი
ძვ. წ. IV საუკუნის შუახანება
ქიქო, მინა, მონისებური მასა
მთლიანად 0,4X0,6 სმ
განკ. 1:1X1/3 სმ
განკ. 1:1X1/3 სმ

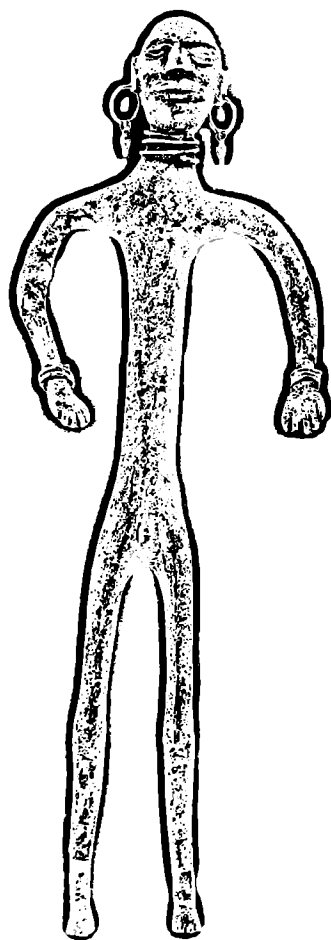

2011-06-01
 2011-06-01
 2011-06-01
 2011-06-01
 2011-06-01
 2011-06-01

სწორედ ძე. წ. IV საუკუნის დასასრულიდან ხდება ძირეული გარდატეხა კოლხურ ოქრომჭედლობაში. აქ ჩამოყალიბებული სამკაულის ფორმების ადვილს ელინისტური კონენს სტილით შესრულებული სამკაული იკავებს: ფოთლოვანი ვივრგვინები, რომლებიც მხოლოდ ფრამენტების სახითაა შემორჩენილი; მცირე ზომის, წრიული ფორმის საყურეები; ზოომორფული გამოსახულებები, უმეტესწილად ღმოს თავები დაბოლოებული საკისრე რგოლები; ზურგმდრავილი, ასევე გრებილდორფიანი სამაჯურები; საბეჭდავ-ბეჭდებთან ერთად ღვთაებების ან ბერძნული მითოლოგიური პერსონაჟის გამოსახულებიანი სამკაულის სხვა ფორმები. განსაკუთრებით აღსანიშნავია დასაქრებული ფირფიტები გველისფეხებიანი ქალღმერთის ფართოდ გაერცლებული გამოსახულებით და საგარაოდ, ჰერაკლეს ნეშტის ღმითან ბროლის ამსახველი წრიული ფორმის ბაღთა, რომელიც ღმოს გამოსახვის მანერის, კერძოდ, ნაჭდეგების გამო ადვილობრივ ნაკეთობადაა მიჩნეული. ეს უხბო მოტივები კარგად ეთანხმება კოლხეთში გაერცლებულ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს, კერძოდ, პირველი მთავანი - ბუნების დიდი ღვდის კულტს, ხოლო მეორე - ჰერაკლეს კულტს. ეს უკანასკნელი არა მხოლოდ ვანსა და მის შემოგარენში აღმოჩენილი სხვადასხვა ტიპის არქეოლოგიური მასალები, არამედ პერძენი მწერლის დურისის (ძე. წ. 340-275 წწ.)

20. მანდაქიბა
მანდაქიბა, მანდაქიბა, მანდაქიბა
მანდაქიბა, მანდაქიბა, მანდაქიბა
25X57 სმ

ცნობითაც დასტურდება:⁴⁰⁸ პერაკლეს კვანძის გამოსახელებიანი სამკაული და ბოლოს, ელინისტური სამკაულის ერთ-ერთი მთავარი მახასიათებელი – პოლიქრომიული სამკაული. პერაკლეს კვანძები, როგორც სამკაულის სხვადასხვა ფორმებზე ყველაზე ხშირად წარმოდგენილი მოტივი, კოლხეთშიც დასტურდება, კერძოდ, დიადემის შემადგენელ ნაწილებზე, რომლებიც ვანში წყვილის სახით შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი. ფერადი მინანქრითა და გრანატის ქვებით ინკრუსტირებული ეს სამკაული, აგრეთვე გრანატის თვლებით შემკული ყელსაბამის შესაკრავი და საკიდი ვანიდან, ნათელი მოწითაა იმისა, რომ კოლხები ელინისტური სამკაულის მოდის მთავარ ტენდენციებს მისდევდნენ.⁴⁰⁹

კოლხეთის აღმოსავლეთ ოლქებში, ვანის შემოგარენში გამოვლენილ ქვევრსამარხებში, ზღვისპირა ზოლში გუადიხუს, ფიჭვნარის სამაროვნებზე მრავლად გვხვდება ბრინჯაოსა და ვერცხლის ზურგშეხვეტილი, ზოომორფულთაგვებიანი სამაჯურები, საკისრე რგოლები, როგორც სადა, წრიული, ასევე მომრავლაციდნაი საყურეები, ჭრილაგარკიანი საბეჭდო-ბეჭდები, აქატის, სარდიონის, გიშრის, ქარვისა და სხვა ნახევრადმჭირფასი ქვების, ფერადი მინის და გაუმჭვირეაღე მინის, მათ შორის თვალადი და ე. წ. ოქროფენილი მინის მძივებისგან შედგენილი ყელსაბამები, რომლებიც მასობრივად იყო გავრცელებული ელინისტურ სამყაროში. ეს უკანასკნელი საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა ნაპოვნი ვანში. პოლიქრომიული ყელსაბამებით გამოირჩევა ვანის N13 და N15 სამარხები, სადაც ოქროს ტიპური ელინისტური, ფართონანხვრეტებიანი სფეროსებური და კასრისებური, მათ შორის ცვრათი და ფილიგრანით შემკული მძივებისა და აქატის, სარდიონის სხვადასხვა ფორმის მძივსაკიდებისგან შედგენილი ნიმუშებია აღმოჩენილი. ერთ-ერთი მათგანის ცენტრალურ საკიდს ცისფერი გაუმჭვირეაღე მინით ინკრუსტირებული და მავთულის წნულით გარშემორტყმული თვალბუდე ამშვენებს, რომლის გარშემოც ოქროს ბურთულეებია დარჩილული. საქართველოში მხოლოდ ვანში გვხვდება ელინისტური ეპოქისთვის დამახასიათებელი პეპლისგამოსახელებიანი საკიდები, რომლებიც თეთრზოლებიანი აქატის ქვისგან გამოჭრილი ორი ნიმუშითაა წარმოდგენილი. მათზე შემოვლებული ოქროს მავთულები ცილინდრის ფორმის ყუწებით ბოლოვდება. მნიშვნელოვანია, რომ არც ყელსაბამებს და არც პეპლისგამოსახელებიან საკიდებს ზუსტი ანალოგები არ მოგვაგება.⁴¹⁰

ოქროსა და ვერცხლის მდიდრული სამკაულით გამოირჩევა ფიჭვნარის ელინისტური ხანის სამაროვანი, ვანი, მისი შემოგარენი, კერძოდ, დაბლაგომი, სადაც სამარხების გარდა ოქრომჭედლობის ნიმუშები როგორც ნაქალაქარის კულტურულ ფენებში, ასევე შემთხვევითი აღმოჩენების სახით დასტურდება. ოქრომჭედლობის წამყვანი ცენტრებიდან შემოტანილ ტიპურ ელინისტურ სამკაულთან ერთად, როგორცაცაა, მაგალითად, ლომისთავებიანი, გრეხილფეროვანი საყურეები ფიჭვნარიდან, ან რქოსანი ლომის თავებით დაბოლოებული ძეწკვი ვანიდან, გვხვდება ადგილობრივი ოსტატების მიერ ინტეგრირებული სამკაული.⁴¹¹ ცალკე უნდა გამოიყოს საყურეები, რომლებიც წარმოდგენილია მცირე ზომის რგოლებზე თავისუფლად მოძრავი, გაყარსით, ფილიგრანითა და სხვადასხვა დეკორატიული ხერხებით დამუშავებული საკიდებით. ამ ტიპის ოქროს საყურეები ძე. წ. III-I საუკუნეებში გავრცელებული იყო არა მხოლოდ კოლხეთში, ისინი ცნობილია აგრეთვე სამადლოდან, არმაზისხევიდან, ძეგვიდან, კავთისხევიდან. მაგალითად, ვანის N4 სამარხში აღმოჩენილ ბავშვის ოქროს სამკაულის კომპლექტს, რომელიც დასაყრებელი ვარდულებისგან შედგენილი თავსამკაულით, ლომის თავის ერთნაირი გამოსახელებებით დაბოლოებული საკისრე რგოლითა და ზურგშეხვეტილი სამაჯურების წყვილითაა წარმოდგენილი, განსაკუთრებულ მდიდრულ იერს ანიჭებს საყურეები – გახსნილ რგოლებზე ჩამოკიდებული სტატიტის თითო ბურთულა, რომელიც ფილიგრანული მავთულით შემკულ ორ ვარდულას შორისაა მოქცეული და ცვრათი შედგენილი პირამიდებით ბოლოვდება.⁴¹²

ოქრომჭედლობის გამორჩეულ ნიმუშებთან ერთად ოქროს მხატვრული დამუშავების სხვადასხვა ნაშთები, დიდი რაოდენობით ძვლის იარაღები, რომლებიც ვანის ნაქალაქარზე ძე. წ. IV-III საუკუნეების, ასევე ძე. წ. III-I საუკუნეების კულტურულ ფენებშია ნაპოვნი, ცხადყოფს, რომ ოქრომჭედლობის ადგილობრივ სკოლას მოქმედება არ შეუწყვეტია და ის ელინისტური კონიკის კონტექსტში "რეგიონულ ცენტრად" არის მიჩნეული.⁴¹³

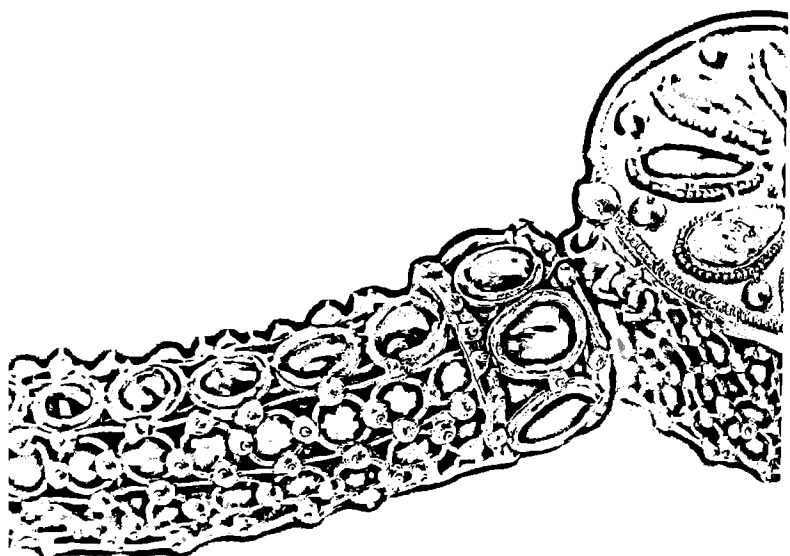
და ბოლოს, ძე. წ. IV-III საუკუნეების ვანში – კოლხეთის რელიგიურ ცენტრში – ალაბთ, ყველაზე დიდ ყურადღებას სამკაულის აღმოჩენის უნიკალური კონტექსტი და ის ამოუცნობი ფენოგენი იმსახურებს, რომელშიც სამკაულის განსაკუთრებული ფუნქცია იკვეთება. სხვადასხვა ტიპის ანთროპომორფულ, კერძოდ, ქალის,

სატირის, სქემატური ხასიათის როგორც გაურკვეველი სქესის, ასევე ითიფალურ ბრინჯაოსა და რკინის 7 ჭანდაკებას აერთიანებს ის, რომ მათზე წარმოდგენილია ეპოქისთვის დამახასიათებელი ოქროს საყურეების, საკისრე რგოლის, მათ შორის სპირალურის, სამაჯურების წყვილის, ვარდულებიანი თავსამკაულისგან შედგენილი სამკაულის კომპლექტი და ქსოვილზე დასაკრებელი ფირფიტები და საკიდებიც კი. ამ სახით აღმოჩენილი სამკაული კიდევ უფრო ცხადყოფს, რომ კრამიტებზე "დასვენებული" და სწორკუთხა ორმოებში მოთავსებული ეს ჭანდაკებები სწორედ დაკრძალვის რიტუალს განასახიერებენ.⁴¹¹

კოლხურმა ოქრომჭედლობამ, რომელიც სათავეს კოლხური ბრინჯაოს კულტურის ტრადიციებში იღებს, განვითარების უმაღლეს საფეხურს ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში მიაღწია და ორი სამყაროს – დასავლური (ბერძნული) და აღმოსავლური (აქემენიდური) კულტურების გაელენის ქვეშ მოქცეულმა შეინარჩუნა თავისი იერსახე, სისტემური მთლიანობა: შეითვისა, მაგრამ თავისებურად გადაამუშავა ახალი ელემენტები და საკუთარი ადგილი დაიმკვიდრა ბერძნული და აქემენიდური ოქრომჭედლობის გვერდით. "ამრიგად, კოლხურ ოქროს სამკაულშიც საკმაოდ თვალსაჩინოა კოლხური მხატვრული კულტურის განვითარების ტენდენციები: ადგილობრივი ტრადიციები და მათ პრიზმაში გადაამუშავებული ინოვაციები, რომელნიც გზას იკვლევენ გარე სამყაროსთან კონტაქტებით, მსოფლიო კულტურულ-ისტორიულ პროცესში აქტიური მონაწილეობით". გარდა იმ მხატვრული, თემატური თუ ფუნქციური მრავალფეროვნებისა, რომლითაც კოლხური ოქროს სამკაული გამოირჩევა, კოლხმა ოქრომჭედლებმა შექმნეს სამკაულის საკუთარი ტიპები დიადემისა და სასაფეთქლე-საყურეებისა, რომლებსაც ანალოგი არ ეძებნება არც აქემენიდურ ირანში, არც საბერძნეთსა და ოქრომჭედლობის სხვა ცნობილ ცენტრებში – ეტრურიაში, თრაკიაში, ჩრდილოეთ შავი-ზღვისპირეთში.⁴¹²

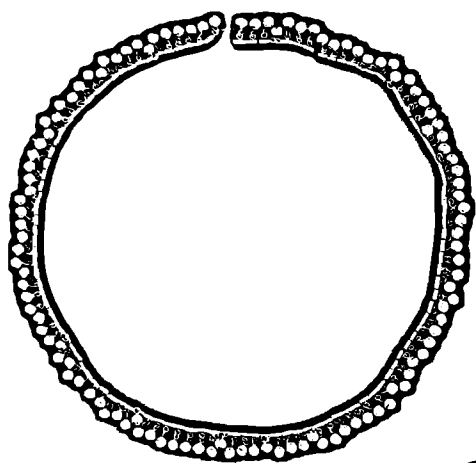
"ოქრომრავალი" კოლხეთი, როგორც რეალობა, ცხადყოფს, რატომ აირჩიეს ბერძნებმა ოქროს საწმისის ქვეყნად კოლხეთი და რატომ მიუძღვნეს მითოლოგიური სამი ციკლიდან ერთი ელადის საუკეთესო გმირების ამ ქვეყანაში ლაშქრობას.

ქართლის ციხე

ბე. წ IV-I საუკუნეები

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, კერძოდ, შიდა ქართლსა და მტკვრის ხეობაში ბე. წ. V საუკუნისა და IV საუკუნის დასაწყისში დემოგრაფიული კრიზისი შეინიშნება. ბე. წ. IV-III საუკუნეებში აქ საქალაქო ცხოვრების აღმავლობა იწყება. კავთისხევი-ციხიაგორას, ყანჩაეთის, ტახტიძირის, შავსაყდარას სამარხებში, ახალგორის განძში საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი ოქროს სამკაული, რომელსაც მხატვრული ღირებულების გარდა, გარკვეულწილად პოლიტიკური დატვირთვაც კი აქვს: სამკაულის სხვადასხვა ფორმები, განსაკუთრებით საბეჭდავი-ბეჭდები, რომლებზეც უმეტესწილად აქემენიდური მოტივებია გამოსახული, ასევე მრავლად აღმოჩენილი ფუფუნების სხვა საგნები, როგორებიცაა აქემენიდური ტიპის ვერცხლის თასები, ცხენის ალკაზმულობის დეტალები, წარმოდგენილი ოქროს ორნამენტირებული დისკოებით, ადგილობრივი არისტოკრატიის არსებობაზე მიანიშნებს. ეს ძეირფასეულობა პირდაპირი ანარეკლია სოციალური და კულტურული ცხოვრების მაღალი დონისა, რომელიც ბე. III საუკუნეში ქართლის (იბერიის) ძლიერ სამეფოდ ჩამოყალიბების მთავარ წინაპირობას წარმოადგენდა.¹¹³

შიდა ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ ბე. წ. IV-III საუკუნეების არქეოლოგიურ კომპლექსებში გვხვდება სამკაული, რომელსაც, ერთი მხრივ, აქემენიდური გავლენა ეტყობა, მაგრამ, მეორე მხრივ, თვითმყოფადობით გამოირჩევა და აშკარა მსგავსებას აგულის კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან.¹¹⁴

ზუსტი ანალოგები არსად მოვაგება ახალგორის განძში აღმოჩენილ ტიპური აქემენიდური წრიული საყურეების ერთ-ერთ ფართოდ გავრცელებულ სახეობას. ოქროს საყურეების ეს წყვილი, რომლებსაც ლეროებზე წამოცმული ბურთულები ქმნის, ცენტრში გამოსახული ვარდულით გამოირჩევა, რაც უჩვეულოა აქემენიდური წრიული საყურეებისთვის და მხოლოდ ნეირაბში აღმოჩენილი გვიანბაბილონური ვერცხლის ერთი ნიმუშის სახითაა ცნობილი.¹¹⁵

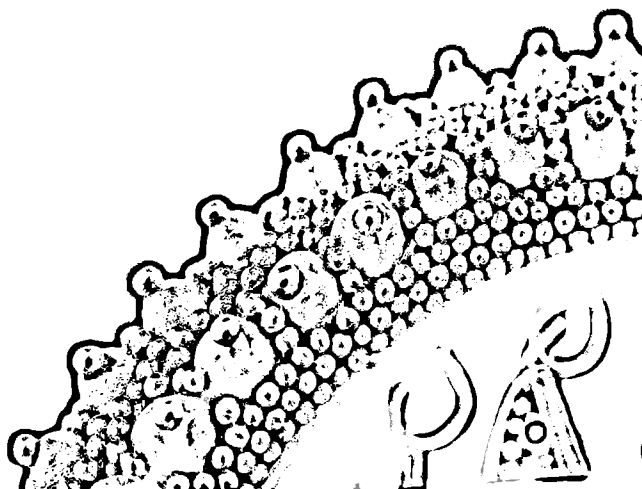
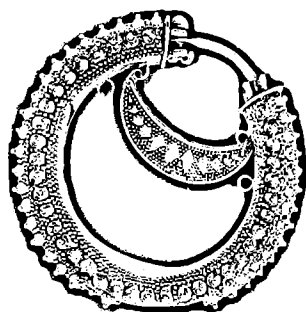
ახალგორის განძის შემადგენელი წრიული საყურეების მეორე წყვილი უნიკალურია აქემენიდური ოქრომჭედლობის ცენტრებიდან ცნობილ მრავალრიცხოვან ნიმუშებს შორის, რომლებთანაც მხოლოდ ფორმა და ე. წ. სახსრისებური საკეტი აკავშირებს. გარდა გაუარსით მთლიანად დაფარული ზედაპირისა და ბურთულაზე დარჩილული თითო მარცვლისა, რაც ახალგორის საყურეებს კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან, მათ შორის, ვანის ჭვირულ თავსამკაულთან აახლოებს, აქემენიდური საყურეებისგან კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დეტალი – ნახევარმთვარისებური ფირფიტები – განასხვავებს. ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით შემკული ფირფიტები, რომლებიც რგოლების შიგნით მოძრავი საკიდების სახითაა დამაგრებული, გაგარსის სიუხვით გამოირჩეულ ამ სამკაულს პატივსაცემად ანიჭებს.

არა მხოლოდ ახალგორის განძის შემადგენელ ოქროს სამკაულის სხვადასხვა ფორმებს, არამედ, ზოგადად ძველი ქართული ოქრომჭედლობის ნიმუშებს შორის, განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს რქოსანი ცხენების ფიგურებით შემკულ საყურე-სასაფეთქლებს, რომლებზეც კოლხური და აქემენიდური ოქრომჭედლობის ტრადიციები ჰარმონიულადაა შერწყმული. ცალკეული დეკორატიული ელემენტები – ფირფიტოვანი ქონგურები, რომლებიც სადგარებს შემოუყვება გარშემო, ნუშისებური ბურცოები, მცენარეული მოტივებით შემკული ფირფიტები, რომლებიც მოძრავი საკიდების სახითაა ცხენების კუდებზე წარმოდგენილი და ვარდულები შუაზე გაყოფილი ფურცლებით – ახალგორის საყურე-სასაფეთქლებს აქემენიდურ იერს ანიჭებს.²⁹⁴ საყურეების ტიპისა და კომპოზიციის მიხედვით ისინი ზუსტად იმეორებს ვანის №6 სამარხიდან ცნობილ საყურეებს, რომლებიც მხედრების წყვილი ფიგურებითაა შემკული. ახალგორის განძის შემადგენელი ეს საყურეები რომ ძვ. წ. IV საუკუნეში გაგრეცელებულ კოლხური ტიპის ე. წ. ფიგურულსაკიდიანი საყურეების ჯგუფს განეკუთვნება, ამაზე მეტყველებს არა მხოლოდ მათზე წარმოდგენილი ყველა ტიპოლოგიური ნიშანი (კერძოდ, მავთულისგან დამზადებული წაგრძელებული ოვალის ფორმის საყურე რგოლი, რომლის ბოლოებზეც თასმის გასაყრელი ნახერტებია გაკეთებული, მასზე დარჩილული ვარდულაანი განიერი სარტყელი და ძეწკვებიანი ფიგურულ საკიდი), არამედ მხატვრული კონცეფციაც. ახალგორის საყურეების მხატვრული კონცეფციის მთავარი

294. საპამდანი-გამდანი
ახალგორის განძი, შიდა ქართლ
ძვ. წ. IV საუკუნე
ქრ.
მძ. 22 ს.

295. საწარმანი
ახალგორის განძი, შიდა ქართლ
ძვ. წ. IV საუკუნე
ქრ.
მძ. 22 ს.

განსაზღვრელი ცვარათი შედგენილი სამკუთხედების სახით წარმოდგენილი დეკორია, ისევე როგორც ამას ეხედავთ კოლხური საყურეების უმრავლესობის სარტყ-ლეზე და, რაც განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რქო-სანი ცხენების ფიგურებზე, რომლებიც ვანის ზემოთ აღნიშნულ საყურეებზეა გამოსახული.

საყურეები, როგორც თავისი რთული კომპოზიციით, ასევე ერთიანი ფორმისგან დამზადებული სამგან-ზომილებიანი გამოსახულებებით, რომლებიც გრანუ-ლატისა და ფილიგრანის ტექნიკის, კერძოდ, გრებილი მავთულების გამოყენებით იშვიათი სიზუსტითაა შემკუ-ლი, ანტიკური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთი შედეგია. ძველი ქართული სამკაულის განვითარების ისტორიაში მათ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სხივანა საყურეების გარდა, ისინი კოლხური ტიპის საყურეების აღმოჩენის ერთადერთი შემთხვევაა.

ახალგორის განძის შემადგენელი როგორც კოლ-ხური ტიპის, ასევე წრიული საყურეები, რომლებსაც აქემენიდური ნიმუშებისგან სწორედ კოლხური ოქრო-მჭედლობისთვის დამახასიათებელი ნიშნები, მაგალი-თად, უზვი გაეარსი და მსხვილ მარცვალზე დარჩილ-ული ცვარა განასხევენ, ცხადყოფს, რომ გურჯაანში შემთხვევით აღმოჩენილი ოქროს წრიული საყურის დე-კორში მოულოდნელი არ უნდა იყოს ტიპური კოლხური ფრინველის ფიგურის გამოყენება.

საყურეებთან ერთად ახალგორის განძში განსა-კუთრებული მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი ყელსაბამები. გარდა ფართოდ გავრცელებული ოქროს საკისრე რგოლებისა, სხვადასხვა ფორმის დადარული ოქროს მძივებისა და ქარვის, მთის ბროლის, გიშრის მძივების, მათ შორის, დაწახნაგებული ნიმუშების, ასევე ფერადი მინის, თვალადი მძივების მონაცვლეობით შედგენილი ყელსაბამებისა და ცალკეული დეტალე-ბისა, როგორებიცაა სფეროსებურ მძივზე დარჩილული ნახევარმთვარიისებური ფორფიტა, ოქროს მცირე ზომის ბურთულებით შედგენილი სამკუთხედის ფორმის შემკ-რები მძივები, რომლებიც აქემენიდური ოქრომჭედ-ლობისთვისაა დამახასიათებელი და საირხის, ვანის ძვ. წ. IV საუკუნის მდიდრულ სამარხებშიც დასტურდება, აღსანიშნავია კოლხური ოქროს ყელსაბამების მსგავსი სამი ნიმუში.⁴¹⁷

სამივეს კოლხურ ოქროს ყელსაბამებთან აერთი-ნებს მთავარი – სამკაულის ტიპი და კომპოზიცია, რასაც

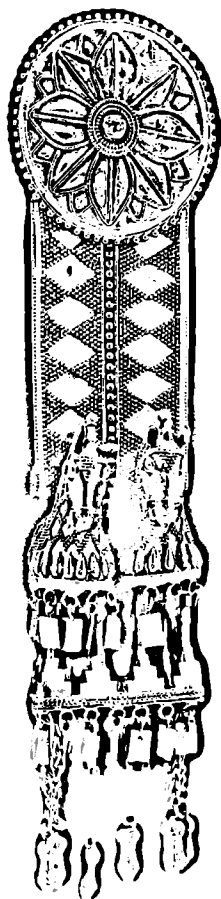
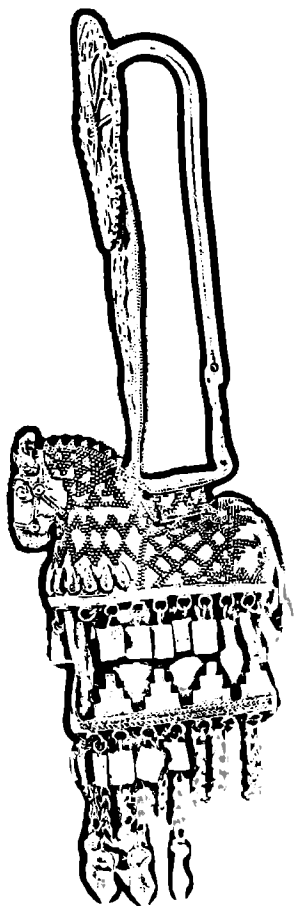
296. სასაფეთქელები

ახალგორის განძი, მდიდარი

გან. IV საუკუნე

ქრ

292,8x3,5 სმ

შეწყვილებული სფეროსებური მძივებისა და ანალოგურ ელემენტზე დარჩილი ერთნაირი ფიგურული საკიდების მონაცვლეობა განსაზღვრავს. ერთ შემთხვევაში შეწყვილებული ბურთულები წაგრძელებული კონუსის ფორმის საკიდებთან ერთად ორი ნახევრის ერთმანეთზე დარჩილეთაა დამზადებული და ცალკე მძივების ნაცვლად სამგანზომილებიანი საკიდის თავის ფუნქციას ასრულებს, რომელშიც მათი უნდა ყოფილიყო გაყრდილი. ეს ყელსაბამი საკიდების ფორმის მიხედვით ვანის N-6, 11 სამარხებში აღმოჩენილ იმ ყელსაბამებს უკავშირდება, რომელთა საკიდები პირობითად სიმინდის ტაროს ან ნაყოფის სტილიზებულ გამოსახულებებადაა მიჩნეული.

მეორე ყელსაბამი შეწყვილებული დაღარული სფეროსებური მძივებითა და სამგანზომილებიანი ერთნაირი ზოომორფული საკიდებით და, რაც მთავარია, სიმბოლიკითაც მხოლოდ კოლხურ ყელსაბამებს უკავშირდება, რომლებიც ძვ. წ. V-IV საუკუნის პირველ ნახევარში იყო გავრცელებული. საკიდები გომბეშოს – ნაყოფიერების სიმბოლოს რელიეფური გამოსახულებებითაა წარმოდგენილი, რომლებიც ოქროს თხელი ფირფიტისგან ერთი შტამპით, ან ერთ მატრიცაშია გამოჭედილი. მათ ძირზე თხელი ფირფიტა ისე ოსტატურადაა დარჩილი, რომ რჩილის ზაზი არ ეტყობა. საკიდები მდიდრულადაა შემკული ფილიგრანული დეკორით, კერძოდ, დახვეული მათულების ორი რიგით და ცვაზათი შედგენილი სამკუთხედებით. კოლხური ოქროს ზოომორფული გამოსახულებების მსგავსად, თვალები წრეში ჩასმული ოქროს თითო მარცვლითაა გამოსახული. ეს ყელსაბამი ზემოთ განხილულ სამივე საყურესთან ერთად ახალგორის განშში მხატვრული შესრულების ყველაზე მაღალი დონით გამოირჩევა.

ყელსაბამი, რომელიც აქემენიდური ხელოვნებისთვის დამახასიათებელი ლომის თავის გამოსახულებიანი საკიდებითაა შემკული, არა მხოლოდ ტიპოლოგიურად, არამედ სტილისტურადაც ყველაზე ახლოს ვანის N-22, 24 სამარხებიდან ცნობილ ყელსაბამებთან დგას.¹¹⁶ ამ ყელსაბამების მხატვრულ კონცეფციას რთული შედგენილობის მოძრავი ფირფიტოვანი საკიდებისა და სფეროსებური, კერძოდ, შეწყვილებული მძივების მონაცვლეობა განსაზღვრავს. ნიშანდობლივია, რომ ლომის თავის გამოსახულებებიან ყელსაბამზე თავმოყრილია არაფიგურული ფირფიტოვანი საკიდების

297. ყელსაბამი გომბეშოს გამოსახულებიანი საკიდებით
ახალგორის განში, შიდა ქართლ
ძვ. წ. IV საუკუნე
ქართული
ანამკრეფე ახალგორის სოფელში 26 სმ; საკიდი 2,5 სმ

ყველა სახეობა, რომლებიც თანადროულ კოლხურ ყელსაბამებზეც დასტურდება. ესენია ორი სახეობის დისკოსპერული საკიდები, რომლებიც აქემენიდურ გავლენას უნდა უკავშირდებოდეს და სწორკუთხა საკიდები, რომლებიც მხოლოდ ვანის №24 სამარხში აღმოჩენილ ვოლუტებიან ყელსაბამსა და ახალგორის განძის შემადგენელ კოლხური ტიპის სასაფეთქლებზეა წარმოდგენილი.

კოლხური ყელსაბამების ქრონოლოგიის მიხედვით ახალგორის განძის შემადგენელი ყელსაბამები, რომლებიც სამგანზომილებიანი გამოსახულებიანი საკიდებითაა წარმოდგენილი, არაუგვიანეს ძვ. წ. IV საუკუნის პირველი ნახევრით უნდა დათარიღდეს, ხოლო ყელსაბამი რთული შედგენილობის ფირფიტოვანი საკიდებით – არაუადრეს ძვ. წ. IV საუკუნის მეორე ნახევრისა.

ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ელინისტური ეპოქის სამკაულიც სტილისტურ და ტიპოლოგიურ მსგავსებას ავლენს კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია კავთისხევში აღმოჩენილი საყურეები, რომლებიც ზუსტად იმეორებს კოლხეთში ელინისტურ ეპოქაში გავრცელებულ მოძრავსაკიდიანი საყურის ტიპს. აღსანიშნავია მათი საკიდები და იქვე აღმოჩენილი გულსაკიდი, რომლებიც ფილიგრანულ ბადეში ჩასმული სტეატიტის თითო ბურთულითაა წარმოდგენილი. ეს მდიდრული დეკორატიული ელემენტი, კერძოდ, ფილიგრანულ ბადეში ჩასმული ლაჟვარდის ქვა, საკიდის სახით ამკობს ე. წ. ფილიგრანული, წრიული ტიპის საყურეებს, რომლებსაც პასარგადის განძში გამოჩენილი ადგილი უჭირავს როგორც აქემენიდური ოქრომჭედლობის ერთ-ერთ შედეგს.¹¹⁹

ოქრომჭედლობის ნიმუშებს, რომლებიც ქართლის ტერიტორიაზე გამოვლენილ ძვ. წ. IV-III საუკუნეების არქეოლოგიურ კომპლექსებში დასტურდება, ქართლის სამეფოს ჩამოყალიბების ამ გადამწყვეტ ეტაპზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება: ტიპოლოგიური და სტილისტური მსგავსება, ასევე სიმბოლიკის თვალსაზრისით თემატური კავშირი, რომელიც სახეზეა მხოლოდ მათ და კოლხური ოქრომჭედლობის თანადროულ ნიმუშებს შორის, უფლებას იძლევა, ამ პერიოდში საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე მოქმედი ოქრომჭედლობის სკოლები ერთიან სისტემად იქნეს გააზრებული. გარდა ამისა, სწორედ მათი ტრადიციებისა და ახალი პოლიტიკომიული სტილის შერწყმით ქართლის სამეფოში ახ. წ. II-III საუკუნეებში ჩამოყალიბდა იბერიული ოქრომჭედლობის თვითმყოფადი სკოლა.

ძველი ქართული ოქრომჭედლობის განვითარების უწყვეტობის თვალსაზრისით განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ალაიანისა და სარკინის ძვ. წ. II-I საუკუნეებით დათარიღებულ არქეოლოგიურ კომპლექსებში აღმოჩენილი ოქროსა და ვერცხლის სამკაულის თუნდაც მარტივი, მაგრამ ეპოქისთვის დამახასიათებელი სახეობები, როგორებიცაა ფირფიტოვანი, დისკოსპერული საკიდებისგან შედგენილი ყელსაბამები (როგორც თავებგანსნილი და ზურგშედრეკილი), ასევე წრიული და მათეთლშემოხვეული სამაჯურები, საყურე რგოლები. ცალკე უნდა გამოიყოს გრანატის თვლებით შემკული ოქროს სამკაული, მაგალითად, ალაიანში ნაპოვნი საყურის საკიდი, წარმოდგენილი გრანატის თვლებით შემკული ოქროს ფირფიტით.

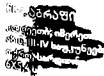
სამარხები იბერიის მმართველი წრის წარმომადგენლებსა და მათი ოჯახის წევრებს ეკუთვნოდათ. არამაზისხევთან აღმოჩენილ ასევე ქვით ნაგებ სამარხებში ან სარკოფაგებში დაკრძალული იყვნენ ქართლის სამეფოს უზენაესი მოხელეები, რომლებიც სხვადასხვა წერილობით წყაროებში, მათ შორის ჩვენამდე მოღწეულ უძველეს ქართულ ლიტერატულ ნაწარმოებში – “წამებაა წმიდისა მუშანისკის დედოფლისაჲ” და რაც მთავარია, თავად სამკაულზე, პიტიახშების – ქართული “ერისთავის” შესატყვისი სახელით იხსენიებიან. სწორედ ასეთ მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს არამაზისხევის №1 სამარხში აღმოჩენილი უფლებრივი საბეჭდავი-ბეჭდი, რომელსაც სამკაულის ფუნქციაც ჰქონდა. ოქროს მასიურ ბეჭედში ჩასმულ სარდლიონის ქვაზე ამოკვეთილია მამაკაცის გამოსახულება და ბერძნული ასოებით შესრულებული წარწერა – “ასპერუკ პიტიახში”. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საბეჭდავი-ბეჭდის მფლობელის ვინაობის აღმნიშვნელი წარწერისა და თავად მამაკაცის გამოსახულების, კერძოდ, სახის ნაკეთების სკულპტურულად დამუშავების მანერის, თემების სქემატურად გადმოცემის საფუძველზე, პორტრეტული გემა იბერიული ოსტატის ნახელავადაა განსაზღვრული.⁴²¹

ასპერუკ პიტიახშის საბეჭდავი-ბეჭდითან ერთად სამარხში ნაპოვანია კიდევ ერთი წარწერიანი პორტრეტული გემა, რომელზეც რომაულ ყაიდაზე გამოწყობილი ქალია და მამაკაცის გამოსახულებაც ამოკვეთილი. გარდა იმისა, რომ გემა მნიშვნელოვანია როგორც ადგილობრივი ნაკეთობა, ის, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იწოვებს, როგორც სამკაული. მუქი ფერის პირობის (გრანატის) გემა ჩასმულია ოქროს ფირფიტოვან ბალთაში, რომელიც შემკულია გრანატის თვლებით, გავარსით და ორი სახის ფილიგრანული დეკორით – ამობურცულსოლიანი მათულებით შედგენილი ზეწური სპირალებით და მათულებიან წრულით გამოყვანილი ჩარჩოთი. მდიდრულ სარტყელს ქმნის ეს ბალთა და მასთან ერთად აღმოჩენილი მსგავსი ტიპის ოქროს ბალთები, რომლებშიც ჩასმულია გრანატის, ფირუზის ქვები და რომაული გლასბიკის ტიპური ნიმუშები, კერძოდ, ფორტუნა-იზიდას გამოსახულებიანი პირობის ინტალით და არიადნეს გამოსახულებიანი სარდლიონის კამბე. ჭრილა ქვევით, მათ შორის, პორტრეტული გემებით, ზეწური ხევიებითა და თვლებით მორთული ამ ტიპის ბალთები, მედალიონები, ან აგრავები, დასტურდება როგორც საქართველოში, კერ-

ბოდ, ბორში, კლდეტში, ახალდაბაში, უსახელში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ – ბოსფორის სამეფოსა და მომიჯნავე ტერიტორიაზე აღმოჩენილ სამკაულს შორის. ამ ნიმუშებისგან ასპერუკ პიტიახშის სარტყელს გამოარჩევს ფირუზის ქვები, რომლებიც გრანატის ქვებთან მონაცვლობით არმისასვით შემოუყვება ბალთებს და დიდი ზომისაა. ე. წ. სამბილა ან ნახევარმთვარისებური ქვები, რომლებიც მხოლოდ ამავე სამარხში აღმოჩენილ დიადემაზე გვხვდება ბალთების ანალოგიური დეტალების სახით. ამიტომაც, ასპერუკ პიტიახშის “საერისთავო სარტყელი” და დიადემა იბერიული ოქრო-მჭედლობის იშვიათ ნიმუშებადაა აღიარებული.⁴²²

ბერძნული წარწერის – “ზევახი – სიციტხლე ჩემი – კარაკი” – მიხედვით, გემაზე ასპერუკ პიტიახშის მშობლები უნდა იყვნენ გამოსახულნი. სწორედ ზევახ პიტიახში იხსენიება ორენოვან, კერძოდ, ბერძნულ და “არმაზულ” (არამეული ხასიათის) ეპიტაფიამი, რომელიც არმაზისხევის სამარხშიც აღმოჩენილ ერთ-ერთ სტელაზეა შესრულებული და სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია “არმაზის ბილინგვის” სახელით. ეპიტაფია მოგვითხრობს პიტიახშების ამ ოჯახის კიდევ ერთი წარმომადგენლის, ზევახის ქალიშვილის – სერაფიტის შესახებ, რომელიც “მქონებელია სწორ-უპოვარი სილამაზისა 21 წლის გარდაიცვალა”.⁴²³

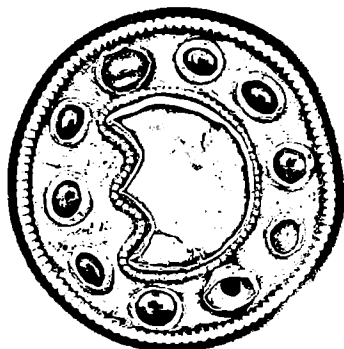
არამაზისხევის სამარხებში აღმოჩენილი იბერიული ოქრომჭედლობის ნიმუშები, რომლებიც წარწერიანი პორტრეტული გემებითაა შემკული, არა მხოლოდ მაღალსაზრეულო დონით გამოირჩევა, არამედ უძველესი ქართული სამკაულია, რომელიც დანამდვილებით გადმოგვცემს სამკაულის მფლობელთა ვინაობას, წარმოდგენას გვიქმნის მათ გარეგნობაზე, ტანისამოსისა და ვარცხნილობის მოდაზე. გარდა ამისა, ისინი შესაძლებელს ხდის, განისაზღვროს უჩვეულო სამკაულის ფუნქცია, როგორიცაა, მაგალითად, “ლამბაქისებრი” სამკაული, რომელიც ნაპოვნი იქნა, საეპარუდოდ, სერაფიტის კუთვნილ №7 სამარხში. იგი წარმოადგენს აქატის დიდ, სარკესავით გაპრიალებულ ქვას, რომელიც ჩასმულია ალმანდინის წვრილი, კონუსისებური ქვებით მოთვალულ ოქროს მრგვალ და დაღარულ ფირფიტაში. თავის ქალის ფრაგმენტებთან ერთად “ლამბაქისებრი” სამკაულის აღმოჩენის კონტექსტის, რაც მთავარია, კარაკის გამოსახულებასა და ზღუდერში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედში ჩასმულ სარდლიონის ინტალითზე წარმოდგენილი ქალის – “მატრონას” –

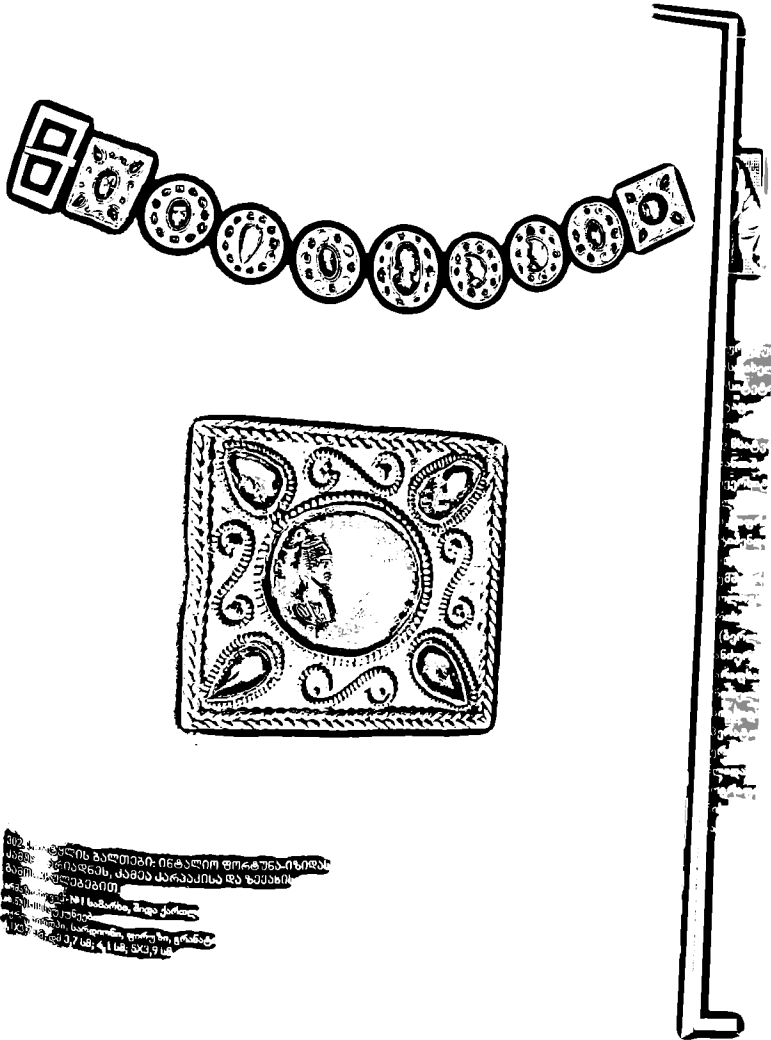

გამოსახულების საფუძველზე, ის შეიძლება განისაზღვროს როგორც თავსამკაული, რომელიც უკანა მხარეს დარიჩული მცირე ზომის ყუნწებით ქსოვილზე უნდა ყოფილიყო დაკრებული.⁴⁴ პორტრეტული, განსაკუთრებით წარწერაიანი გეგმებით მორთული სამკაულის სხვადასხვა ფორმებით, არა მხოლოდ ხაზგასმული ან აღნიშნულია მფლობელის სოციალური სტატუსი, როგორც, მაგალითად, ასპაერუკ პიტიახშის საბეჭდავი-ბეჭდის შემთხვევაში, არამედ ისინი საუკეთესო გამოხატულებაა იმ პროცესებისა, რომლებიც რომელიც სამკაულის ფენომენის პარალელურად ახ. წ. II-III საუკუნეების იბერიულ ოქრომჭედლობაშიც შეინიშნება და სამკაულის, როგორც სოციალური განმასხვავებლის ფუნქციის გაძლიერებას გულისხმობს.⁴⁵

მოუხედავად იმისა, რომ იბერიაში ქვაზე ჭრის ტექნიკის განვითარებას წინ უძღოდა ვერც კიდევ ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში ლითონებისგან დამზადებული ინტალიოების, ხოლო მოგვიანებით მინის საბეჭდავების ტრადიცია, რომელიც მცირე აზიიდან შემოტანილი გვიანაქემენიდური და ელინისტური პერიოდის ქვის საბეჭდავებიდან მინის საბეჭდავების ჩამოსხმას გულისხმობდა, ჭრილა ქვები ერთ-ერთი მთავარი და შეიძლება ითქვას, პირველი სიახლეა იბერიულ სამკაულში. საქართველოს ტერიტორიაზე სწორედ მათ გამოჩენას მოჰყვა ალბათ სიახლეების ის ტალღა, რომლებმაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრა იბერიული ოქროს სამკაულის, როგორც დამოუკიდებელი ფენომენის, ჩამოყალიბება. ძვ. წ. I საუკუნის შუა წლებიდან მოყოლებული, ახ. წ. III საუკუნის პირველ ნახევრამდე ქართლის სამეფოში, კერძოდ, მცხეთაში მასობრივად შემოღის ანტიკური – ბერძნულ-რომაული ჭრილა ქვები. ქართლის სამეფოში ასევე შემოაქვთ ალმოსავლური – პართიული და სასანური გეგმები. ახ. წ. I საუკუნიდან ქართლის სამეფოში ჩნდება ადგილობრივი სახელისწილი, სადაც გლიპტიკის ცენტრებიდან მოწვეული ოსტატებიც მუშაობდნენ.

იბერიაში ჩამოყალიბდა გლიპტიკის საკმაოდ ძლიერი სკოლა. გარდა იმისა, რომ ადგილობრივი ოსტატები ფლობდნენ დაზღაზე ქვის ჭრის რთულ ტექნიკას, მათ შეიმუშავეს ანტიკური და ალმოსავლური გლიპტიკური ძეგლებისთვის უცხო მეთოდი – გემების ე. წ. "მოპირკეთება" ოქროს ფურცლით. სწორედ ეს ტექნიკური ხერხია გამოყენებული ოქროს ბეჭედზე, რომელსაც ამკობს რომელიც კლასიციზმის ერთ-ერთი

მე-1 მფუნს ბალთები: ინტალიურ ფორმაციაში
მე-2 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-3 მფუნს ბალთები
მე-4 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-5 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-6 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-7 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-8 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-9 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის
მე-10 მფუნს, ახმეა ქარაქისა და ზეჟანის

შედგენი – აქტიურობის ირმად გადაქცევის მითის ამსახველი ამეთუისტოს ინტალიო. ბუდის ძირზე დაფენილი იყო ოქროს თხელი ფირფიტა, რომლის ცენტრალური ნაწილი ჩანჭილი ყოფილა ქვაზე ამოკვეთილ გამოსახულებაში. თვალბუდეში პირქვე ჩადებულ ინტალიოს ოქროს ფირფიტა ელვარებასთან ერთად მოცულობით ეფექტსაც ანიჭებდა. საქართველოს ფარგლებს გარეთ აღმოჩენილ გლიბტიკურ ძეგლებზე ეს დეკორატიული ელემენტი არ გვხვდება. ანალოგიური მეთოდით ყოფილა ჩასმული ლუცი ვერის გამოსახულებიანი ბროლის ინტალიო აგრავში, რომელიც ბათუმის შემოგარენშია ნაპოვნი, და უსახელოდან ცნობილი პელიოსის გამოსახულებიანი ტოპაზის ინტალიო – ოქროს ბუდეში.⁴²⁸

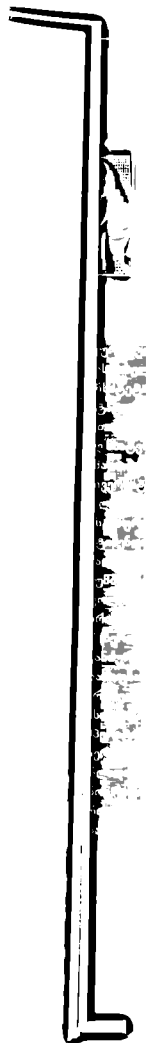
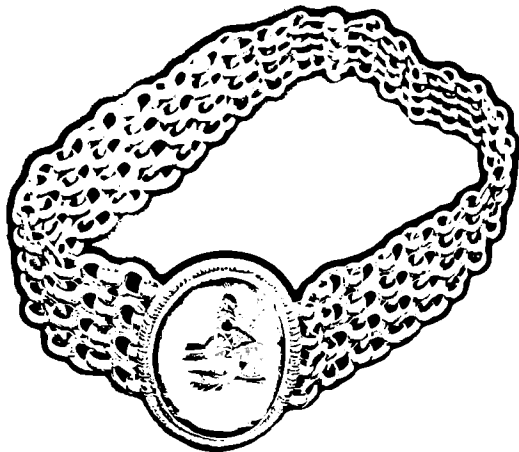
ჭრილა ქვის წმინდა სამკაულის ფუნქციით გამოყენების საუკეთესო ნიმუშია ოქროს წნული სამაჯური მედალიონით, რომელშიც ათენას გამოსახულებიანი ბუქი მწვანე ფერის პრაზემის ინტალიოა ჩასმული. თუ გავიხსენებთ ძვ. წ. V-IV საუკუნეების კოლხურ ოქრომჭედლობაში, მათ შორის საბეჭდავ-ბეჭდებზე, ამოკვეთილ ანთროპომორფულ გამოსახულებებს, ნათელი გახდება, რატომ მიეწერება ინტალიოზე შესრულებული ათენას ეს გამოსახულება თავისი არასწორი პროპორციების გამო იბერიულ ოსტატს. ოქროს განიერი ჯაჭვი, რომელიც საკმაოდ დიდი ზომის რგოლებითაა შედგენილი და მასიური ოქროს სამკაულის ეფექტს ახდენს, არმაზისხევის სამარხებში აღმოჩენილ ოქროს მასიურ სამაჯურებთან ერთად, ასახავს იბერიული ოქრომჭედლობის შემდეგ ტენდენციებს: 1. ოქროს მხოლოდ ტექნიკური ფუნქცია არ აქვს, მას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა და იბერიულ ოქრომჭედლობაში მთავარია ქვების ფერადოვნების შეხამება ოქროს ელვარებასთან. 2. სამკაულის რთულ კონსტრუქციას, კერძოდ, სახსრიან შეერთებას ან სამსჭვალთან საკეტებს, ხშირად ფუნქციურ დატვირთვაზე უფრო დეკორატიული დანიშნულება შეიძლება ჰქონდეს.⁴²⁹

ქართული სამკაულისთვის სრულიად ახალი ტიპის, პოლიტიკური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს, რომლებიც ქართლის სამეფოს ტერიტორიაზე იქნა აღმოჩენილი, მაღალი მხატვრული ღირებულების გარდა, ისტორიული მნიშვნელობაც აქვს. ისინი იმპორტისა და დიპლომატიური ძღვნის სახით შემოსულ ბერძნულ ნივთებთან ერთად, რომლებიც უმეტესწილად ტო-

მომ. ჰაფიდი აქტიურობის გამოსახულებიანი ინტალიო
არმაზისხევის N7 სამარხი, შიდა ქართლ
ახ. წ. II-III საუკუნეები
ოქრო, ამოკვეთილი
2,5x3,2 სმ

მომ. სამაჯური ათენას გამოსახულებიანი ინტალიო
არმაზისხევის N2 სამარხი, შიდა ქართლ
ახ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევარი
ოქრო, პრაზემა
2,0x2 სმ

რეცტიკის ნიმუშებით და ტიპური რომაული სამკაუ-
ლით, კერძოდ, გლიტიკის ძეგლებითაა წარმოდგე-
ნული, ნათლად ასახავს ქართლის სამეფოს მჭიდრო
სავაჭრო-ეკონომიკურ, დიპლომატიურ და კულტურულ
კონტაქტებს რომთან და სასანიანთა ირანთან. იბერი-
ული პოლიქრომიული სამკაულის მთავარი განმსაზ-
ღერელი ფერადი ქვები, კერძოდ, გრანატი და ფირუ-
ზი, ასევე ზურმუხტი, საფირონი და თვით ალმასი,
რომლებიც ახ. წ. პირველ საუკუნეებში იშვიათობას
წარმოადგენდა და მხოლოდ პეტრეებზე გვხვდება მცირე
ზომის თითო თვლის სახით, იბერიაში აღმოსავლეთის
ქვეყნიდან, ძირითადად ინდოეთიდან შემოაქვნიდათ.
ამ ურთიერთობებმა ასახვა პოვა თავად ოქროს სამკაუ-
ლის დამუშავების მეთოდებზე. უპირველეს ყოვლისა,
აღსანიშნავია სწორედ ფერადი ქვების ინკრუსტაცია.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ რომაული ოქროს სამ-
კაული ფერადი ქვების ინკრუსტაციის თვალსაზრისით
ელისინტური სამკაულის ტრადიციების პირდაპირ
გატარებულადაა მიჩნეული,³⁰⁵ იბერიულ ოქრომჭედლო-
ბაში ეს დეკორატიული ელემენტი გარედან შემოსულ
სიახლედ უნდა იქნეს განხილული, უპირველეს ყოვლი-
სა, იმის გამო, რომ მისი გამოყენების სისტემური ხას-
იათი მხოლოდ ახ. წ. II საუკუნიდან იკვეთება. თუმცა,
აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფერადი ქვების ინკრუსტა-
ცია საქართველოში ჯერ კიდევ თრიალეთურ კულ-
ტურაში და უშუალოდ წინამორბედი ელისინტური ეპო-
ქის ოქრომჭედლობაშიც არ ყოფილა უცხო მოგლეწა.
ამიტომაც, ოქრომჭედლობის ისეთი იშვიათი ნიმუშები,
როგორებიცაა არმაზისხევისა და სამთავროს სამარხ-
ებში ნაპოვნი მძივსაკიდები, რომლებიც ოქროს თხელი
ფირიფიტებისგანაა დამზადებული და ინკრუსტირებუ-
ლია ფერადი ქვებით, არა უბრალოდამთხვევად, არამედ
გაცილებით ადრეული თრიალეთური ოქრომჭედლობის
მემკვიდრეობადაც შეიძლება იქნეს აღქმული.³⁰⁶

შედეგად აღიარებულ ყელსაბამზე, რომელიც,
"არმაზის ბილინგვის" საფუძველზე, იბერიელი წარ-
ჩინებული ახალგაზრდა ქალის - სერაფიტის კუთვნი-
ლებადაა მიჩნეული, სახეზეა რომაული ეპოქის
საიუველირო ხელოვნების ყველა მთავარი ტენდე-
ცია: ფერადი ქვების ბუდეში ჩასმული თვლების, კა-
მეების, ასევე ფირიფიტების სახით გამოყენება; წნული,
მათ შორის ფერადი თვლებით შემკული დაბოლოებე-
ბიანი ძეწკვები; საკიდები, წარმოდგენილი კოლოფისე-
ბური საავგაროზეთი და სანელასცხეებით. ყელსა-

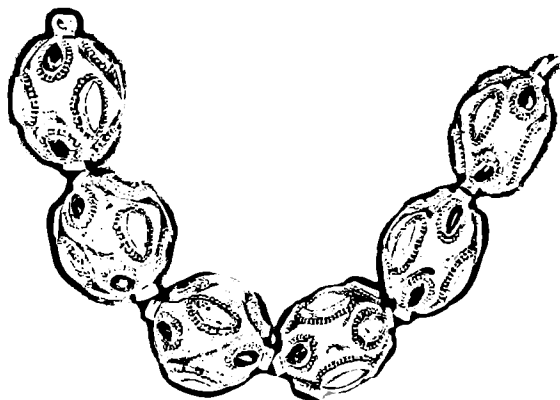
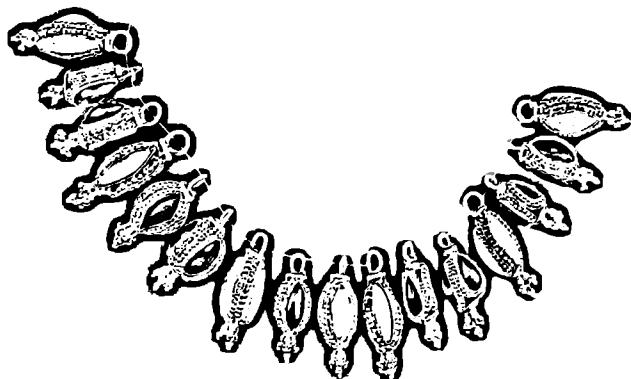
305. მძივსაკიდები.

არმაზისხევის №1 სამარხი, შიდა ქართლ.

ახ. წ. II-III საუკუნეები.

ქრო, გრანატი, ფირუზი.

მზ 17 სმ.

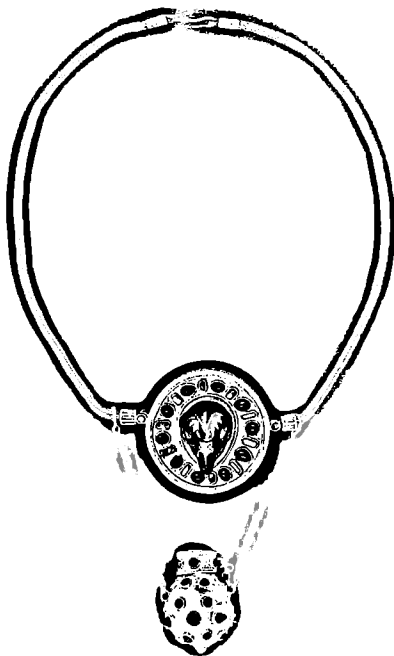
2010-01-01
2010-01-01
2010-01-01
2010-01-01
2010-01-01

ბამის ცალკეულ დეტალებს, ამასთან ერთად, მხოლოდ ზოგადი ნიშნების – სანელსაცხებელე-საკიდის ფორმისა და ფერადი თვლებით დაბოლოებული ძეწკვების მიხედვით მოეპოვება პარალელები.⁴³⁰ ყელსაბამის უნიკალურობას განაპირობებს: ფუნქციისა და ფორმის მიხედვით ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული საკიდებისგან შედგენილი რთული კომპოზიცია, ტექნიკური და მხატვრული ხერხების ერთდროულად გამოყენება, როგორც ამას ვხედავთ კოლოფის ფირფიტოვან სარქველზე შემადგენულ და ფილიგრანული მავთულით გარშემორტყმულ ბუდეში ჩასმული ამეთვისტოს კამეის, ტიხრებში ჩასმული ფირუზის ქვის ფირფიტების და რაც მთავარია, ფირუზისა და გრანატის თვლების მონაცვლეობის სახით.

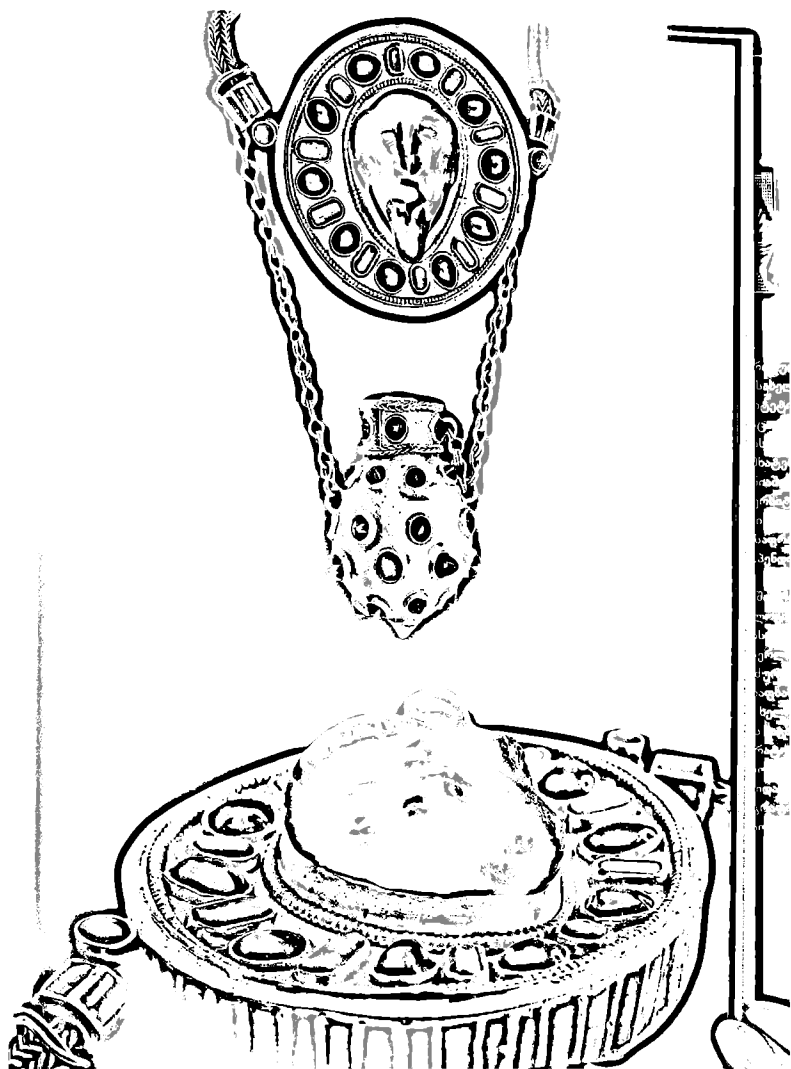
ყელსაბამს სიმბოლურ დატვირთვას ანიჭებს ვერძის თავის გამოსახულებიანი კამეა. გარდა იმისა, რომ ამეთვისტო ავგაროზების დასამზადებელ ქვად იყო მიჩნეული და ვერძის გამოსახულებას შეიძლება აპოტროპეული დანიშნულებაც ჰქონოდა, ის, როგორც ძალაუფლების სიმბოლო, ზუსტად ეთანხმება ამ მდიდრული სამკაულის მფლობელის მაღალ სოციალურ სტატუსს, რის შესახებ სერაფიტის ეპიგრაფია მოგვითხრობს.⁴³¹ აღსანიშნავია, რომ კოლოფში ავგაროზის სახით შემორჩენილი იყო სარძევე კბილის ფრაგმენტები. ფერადი ქვის ნაცვლად ასევე ბეჭდის კბილი იყო ჩასმული არმაზისხევის №40 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს ბეჭედში, რაც კიდევ ერთი მოწმობაა იბერიელი წარჩინებულების ტრადიციისა, რომლის მიხედვით ისინი სარძევე კბილებს ავგაროზებად, ამასთან ერთად, ოქროს სამკაულთან კავშირში იყენებდნენ.⁴³²

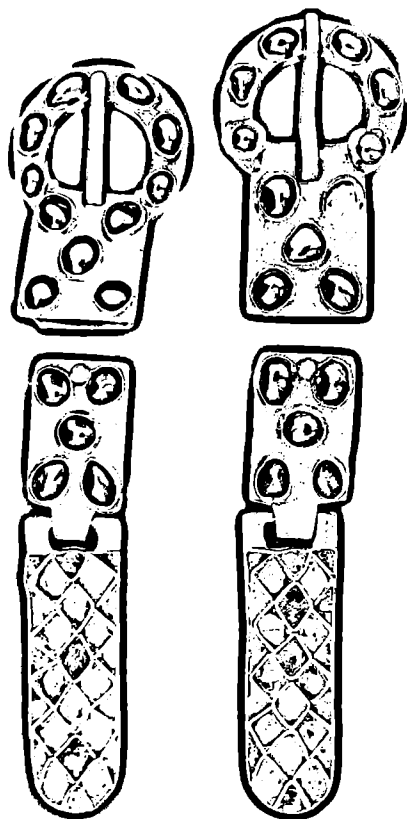
თვით ისეთი რთული შედგენილობის და მდიდრულ ყელსაბამს, როგორიც სერაფიტის ყელსაბამია, განსაკუთრებულ ელფერს გრანატისა და ფირუზის ქვების მონაცვლეობა ანიჭებს. სწორედ ეს არის ის მთავარი ნიშანი, რომელიც არმაზისხევის, ასევე სამთავროს სამარხებში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშების უმრავლესობას ეპოქის ყველაზე ცნობილი – რომაული და პართული პოლიტიკური სამკაულისგან განსხვავებს. წითელი და მწვანე ფერის ქვების მონაცვლეობას სხვადასხვა სახით ვხედავთ არა მხოლოდ საფურეებზე, ყელსაბამებზე, სარტყლის ბალთებზე, არამედ თვით ფეხსაცმლის შესაკრავ აბზინდებზე, რომლებიც ინკრუსტირებულია გრანატის ქვებით და მწვანე მინით.

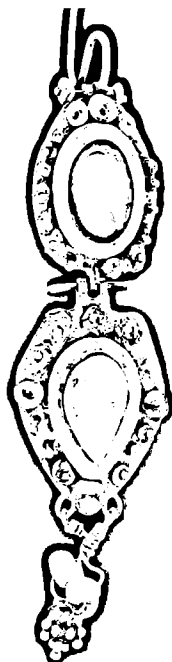
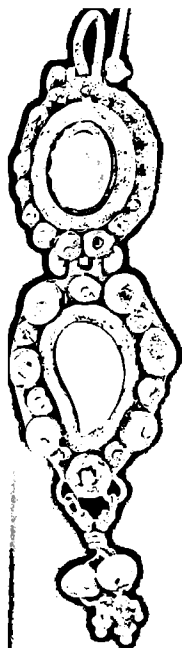
307. ყელსაბამი

გრანატისხევის №7 სამარხი, შიდა ქართლ
ა. 6. II-III საუკუნეები
ქრონოლოგიისტო, ფიროუზი, გრანატის
სერაფიტის ბეჭედი 33 სმ; ქაფავაროზე დმ 3 ს

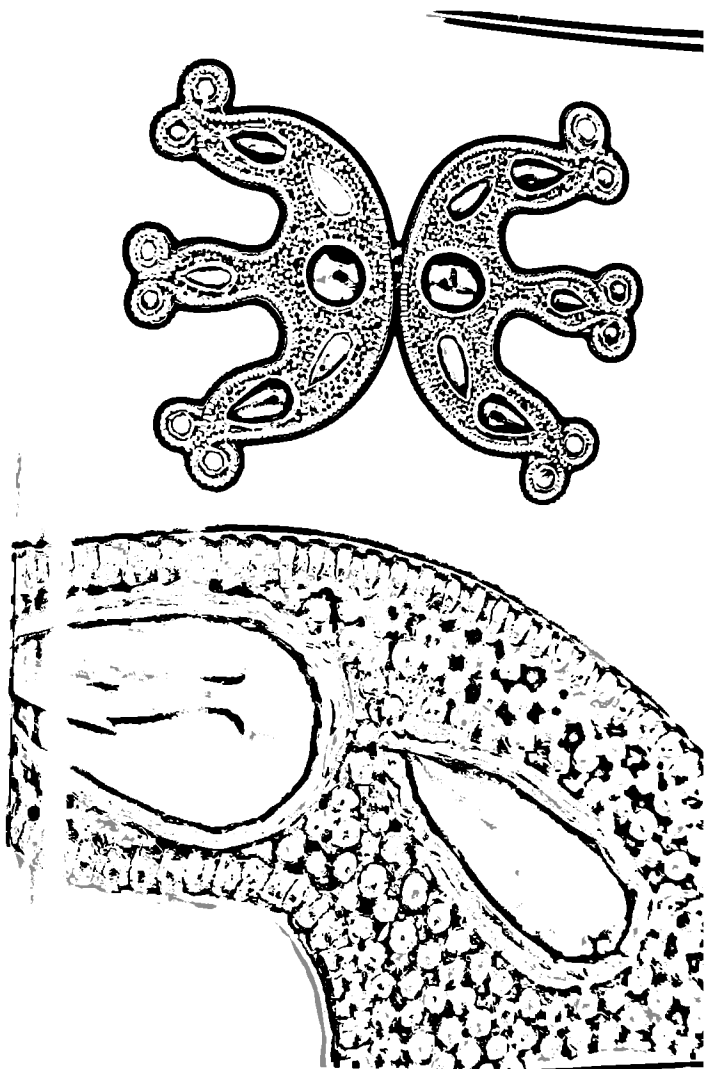

938. 4561013389
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

1. 6. 1990
 2. 6. 1990
 3. 6. 1990
 4. 6. 1990
 5. 6. 1990
 6. 6. 1990
 7. 6. 1990
 8. 6. 1990
 9. 6. 1990
 10. 6. 1990
 11. 6. 1990
 12. 6. 1990
 13. 6. 1990
 14. 6. 1990
 15. 6. 1990
 16. 6. 1990
 17. 6. 1990
 18. 6. 1990
 19. 6. 1990
 20. 6. 1990
 21. 6. 1990
 22. 6. 1990
 23. 6. 1990
 24. 6. 1990
 25. 6. 1990
 26. 6. 1990
 27. 6. 1990
 28. 6. 1990
 29. 6. 1990
 30. 6. 1990
 31. 6. 1990
 32. 6. 1990
 33. 6. 1990
 34. 6. 1990
 35. 6. 1990
 36. 6. 1990
 37. 6. 1990
 38. 6. 1990
 39. 6. 1990
 40. 6. 1990
 41. 6. 1990
 42. 6. 1990
 43. 6. 1990
 44. 6. 1990
 45. 6. 1990
 46. 6. 1990
 47. 6. 1990
 48. 6. 1990
 49. 6. 1990
 50. 6. 1990
 51. 6. 1990
 52. 6. 1990
 53. 6. 1990
 54. 6. 1990
 55. 6. 1990
 56. 6. 1990
 57. 6. 1990
 58. 6. 1990
 59. 6. 1990
 60. 6. 1990
 61. 6. 1990
 62. 6. 1990
 63. 6. 1990
 64. 6. 1990
 65. 6. 1990
 66. 6. 1990
 67. 6. 1990
 68. 6. 1990
 69. 6. 1990
 70. 6. 1990
 71. 6. 1990
 72. 6. 1990
 73. 6. 1990
 74. 6. 1990
 75. 6. 1990
 76. 6. 1990
 77. 6. 1990
 78. 6. 1990
 79. 6. 1990
 80. 6. 1990
 81. 6. 1990
 82. 6. 1990
 83. 6. 1990
 84. 6. 1990
 85. 6. 1990
 86. 6. 1990
 87. 6. 1990
 88. 6. 1990
 89. 6. 1990
 90. 6. 1990
 91. 6. 1990
 92. 6. 1990
 93. 6. 1990
 94. 6. 1990
 95. 6. 1990
 96. 6. 1990
 97. 6. 1990
 98. 6. 1990
 99. 6. 1990
 100. 6. 1990

მით ოქროს გავარსითა და ფილიგრანით დამუშავების ადგილობრივ მდიდარ ტრადიციებთან, იბერიელმა ოსტატებმა შექმნეს სამკაულის საკუთარი პოლიქრომი-ული სტილი, რომელსაც ძირითადად ორი ფერის ქვის – ცისფერი ფირუზისა და წითელი გრანატის მონაცვლეო-ბა განსაზღვრავს. ძველი ქართული სამკაული, ისევე, როგორც თავისი განვითარების მრავალსაუკუნოვან ვზაზე, უკანასკნელ ეტაპზეც – იბერიულ ოქრომჭედ-ლობაში – ასახავს ეპოქის ყველა მთავარ ტენდენციას, მაგრამ თვითმყოფადობით გამოირჩევა და საქართვე-ლოს ფარგლებს გარეთ ზუსტი ანალოგები არ ეძებნება. ამის თვალსაჩინო მაგალითებია ფირუზისა და გრანა-ტის თვლებით შემკული აბზინდა, რომლის ზედაპირი მთლიანად ცვარათია დაფარული, და რომელიც ეპოქის ოქრომჭედლობის შედევრად აღიარებული ჭვირული ყელსაბაში, რომელიც სამი ძირითადი ნაწილისგან – ორი რკალისაგან და რადიალურად განლაგებული მწვა-ნე და წითელი თვლებით, გავარსით და ფილიგრანული დეკორით შემკული ე. წ. კოლოფისებური საკიდისგან შედგება. ჭვირული კოლოფი რკალებს შორის სამსჭვა-ლიანი სახსრებითაა დამაგრებული. თითოეული რკა-ლი სამი მცირე ზომის რკალისგან შედგება, რომლებიც ერთმანეთთან უძრავადაა დაკავშირებული. თითოეული რკალის ძირი წარმოადგენს თხელ, მოხრილ ფირფიტას, რომელსაც ორივე ნაპირზე მიუყვება მათეული. ყელ-საბამის როგორც რკალები, ასევე კოლოფი ჭვირული ფილიგრანის ნიმუშებად შეიძლება იქნეს განხილული. რკალის დაბოლოებებს აერთებს მათეულები, რომელთა შორის რგოლებია დარჩილული, ხოლო მათი გადაბმის ადგილას – ნახევარბურთულები ცრუ ცვარათი გამოყ-ვანილი თავით. სწორედ ეს დეკორატიული ელემენტი აკავშირებს ყელსაბამს ვანის ჭვირულ თავსამკაულთან და ახალგორის წრიულ საყურეებთან. რკალების ანალო-გიურად არის შედგენილი ე. წ. კოლოფიც. ყელსაბამის რკალების მთავარი მშენებება ორმაგსატყლიან ბუდე-ებში ჩასმული გრანატის ქვები, რომლებსაც ჭვირული დეკორი განსაკუთრებულ ელვარებას ანიჭებს.¹³¹

ქართლის სამეფოს პოლიტიკური ძლიერების, ფარ-თო სავაჭრო და კულტურული კონტაქტების ფონზე ქართულმა ოქრომჭედლობამ განვითარების უმაღლეს საფეხურს მიაღწია იმ თვალსაზრისითაც, რომ მასში თავი მოიყარა ქართული სამკაულის შექმნის მრავალ-საუკუნოვანმა გამოცდილებამ.

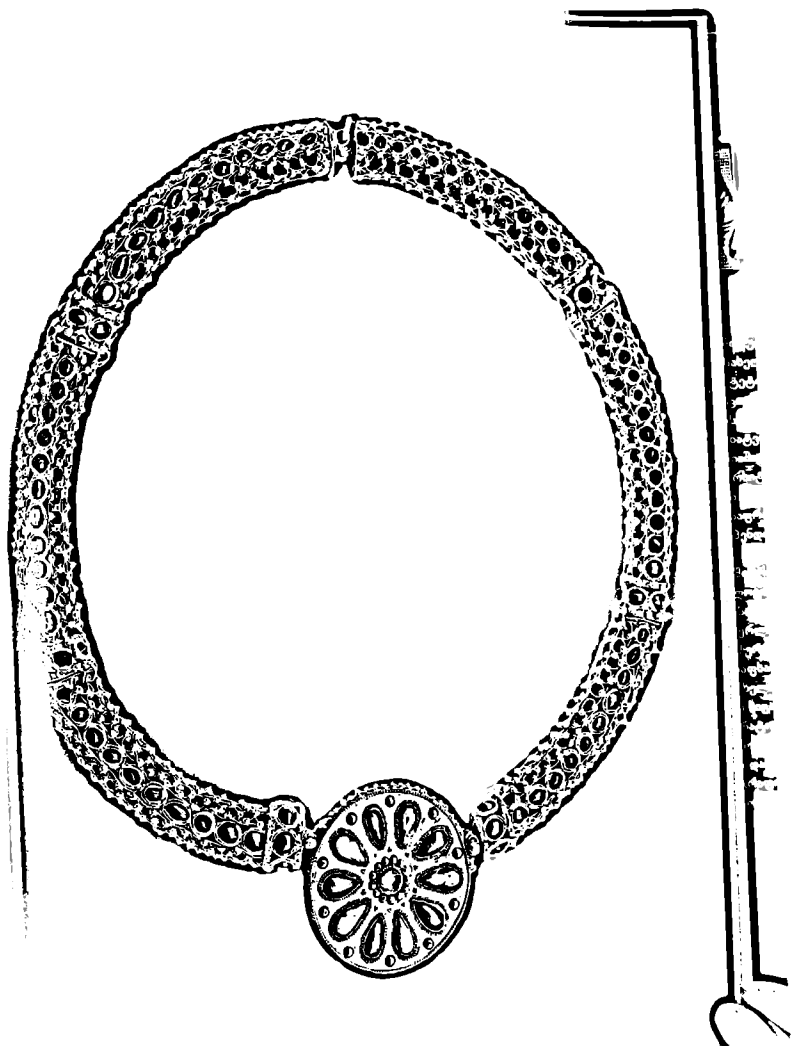
მ12. ყელსაბამი

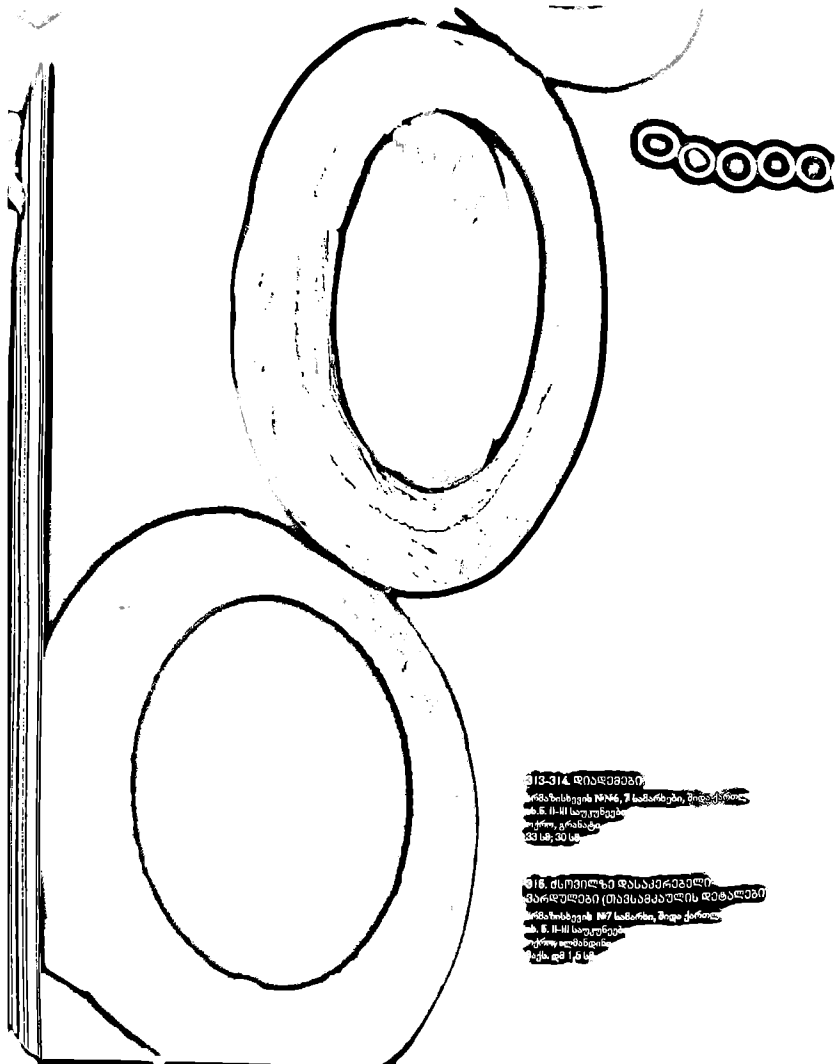
გრანატისგან ნაწარმოებული, შიდა ქართლ

ახ. 1-III საუკუნეები

ქრო, გრანატი, ფირუზ

მ21 სმ

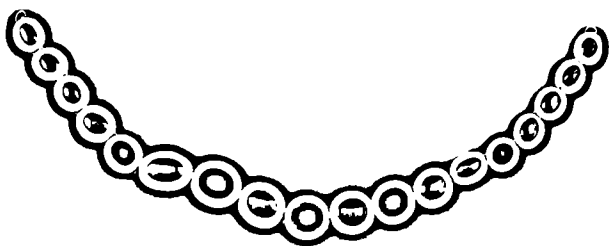

მ/3-314 დიაგნოზი

კონსტრუქციის მ/3-314, 7 სართული, შედგენილი
მ. 11-11 საკონსტრუქციო
პროექტის მიხედვით
მ/3-314, 7 სართული

მ/3-314 დიაგნოზი

კონსტრუქციის მ/3-314, 7 სართული, შედგენილი
მ. 11-11 საკონსტრუქციო
პროექტის მიხედვით
მ/3-314, 7 სართული

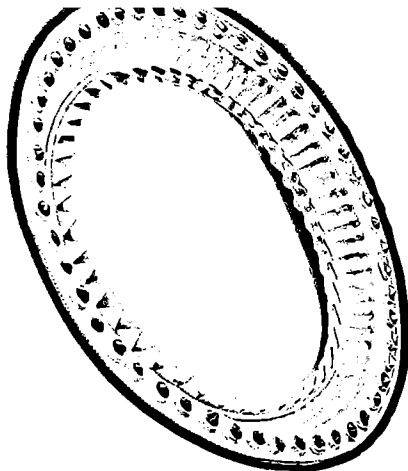

ქართული სამკაულის განვითარების ერთიან ხაზზე მაინიშნებს იბერიულ ოქრომჭედლობაში არა მხოლოდ ოქროს დამუშავების მხატვრული ხერხების ან დეკორატიული ელემენტების მემკვიდრეობითობა, არამედ წარჩინებულთათვის განკუთვნილი სამკაულის კომპლექტის კარგად გააზრებული კონცეფცია, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი რთული შედგენილობის თავსამკაულს უჭირავს. ამას მოწმობს არმაზისხევის №6, 7 სამარხებში აღმოჩენილი სამკაული.

გარდა იმისა, რომ სერაფიტის კუთვნილი ე. წ. ლამბაქისებრი სამკაული მხოლოდ გამოსახულებების მიხედვით უკავშირდება რომაულ ტრადიციას, მას დაკბილულ ბუდეზეც "ელინისტურ-რომაული სტილის" სამკაულის გავლენა ეტყობა. მიუხედავად ამისა, თავსამკაულის ეს დეტალი, მასთან ერთად აღმოჩენილი ოქროს დასაკერებელი ვარდულები, რომლებიც ეპოქისთვის დამახასიათებელი გრანატის პატარა თვლებითაა შემკული და ოქროს განიერსარტყლიან მრგვალ ან ოვალურ ბუდეებში ჩასმული ალმანდინის ბრტყელი ქვებისგან შედგენილი დიადემა, რომელსაც ანალოგი მხოლოდ არმაზისხევის №6 სამარხში მოგვაგვება, ქმნის იბერიული წარჩინებული ქალისთვის დამახასიათებელ თავსამკაულს.

ორივე დიადემა ყურადღებას იმყრობს იმიტომაც, რომ მათზე იკვეთება იბერიული ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელი მეორე სტილისტური მიმართულება – ალმანდინის ბრტყელი ქვების ოქროს ზედაპირის ერთ სიბრტყეზე ინკრუსტაცია. მნიშვნელოვანია, რომ წითელი ფერის გრანატის და ალმანდინის ქვებით ინკრუსტაციის ეს სტილისტური მიმართულება, ხოლო ოღონდ მოგვიანებით, ახ. წ. III საუკუნიდან – წითელი ქვების ტიხრული ინკრუსტაცია იბერიაში ასე ადრე ჩნდება, მაშინ როცა ევროპაში ის ახ. წ. IV- VIII საუკუნეების გუთური, სარმატული, მეროვინგული ოქრომჭედლობის ნიმუშებითაა ცნობილი.⁴³⁵

ახ. წ. III საუკუნის მეორე ნახევრიდან იბერიულ ოქრომჭედლობაში ძირითადად გამოიყენება ტიხრული ინკრუსტაციის ტექნიკა, რომელიც არმაზისხევის სამარხებიდან ცნობილ უფრო ადრეულ ნიმუშებზეც – ფეხსაცმლის შესაკრავ აბზინდებზე, სერაფიტის ფელსაბამის საავგაროზე – დასტურდება. თუ ახ. წ. II-III საუკუნეების იბერიული ოქროს სამკაულის პოლიტიკის მთავარ პრინციპს ფერადი ქვების ოქროს ელვა-

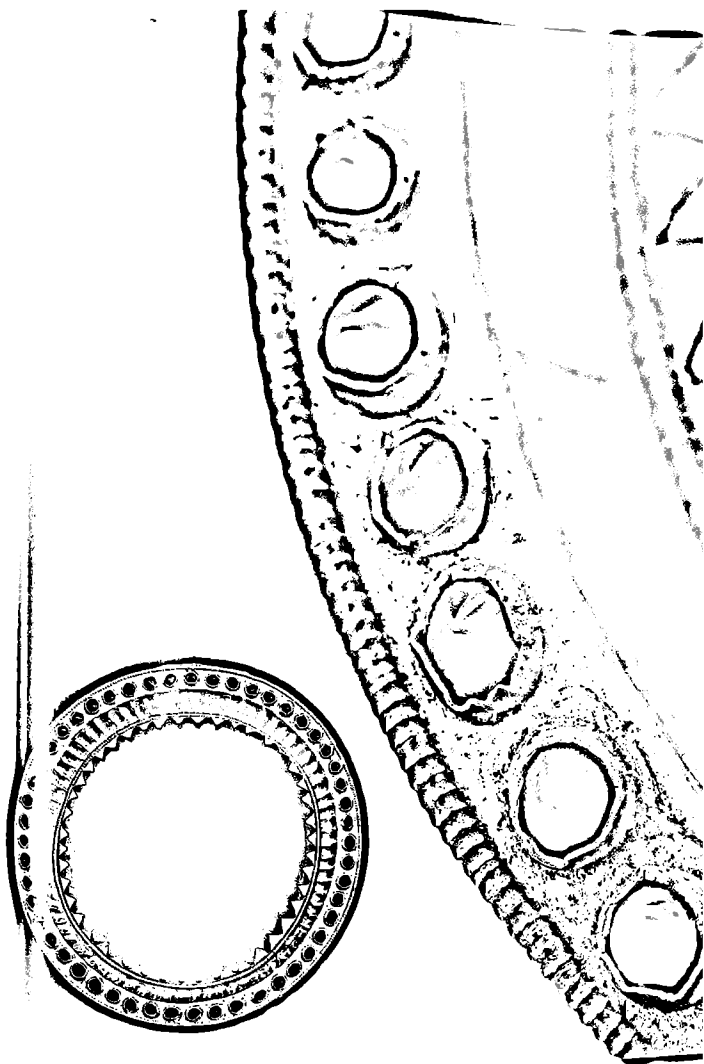
716. თავსამკაული

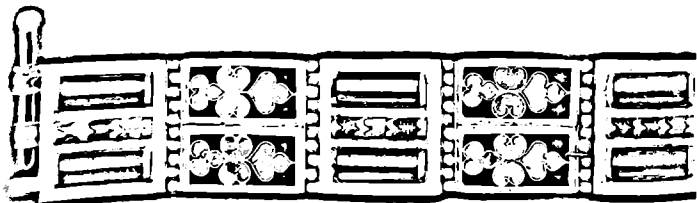
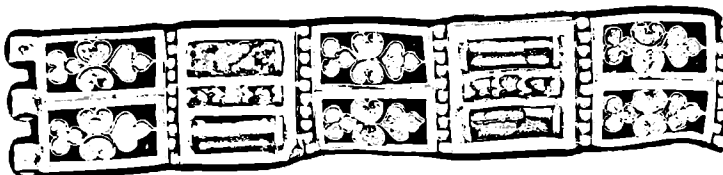
არმაზისხევის №7 სამარხი, IV-V საუკუნე

ახ. წ. II-III საუკუნეები

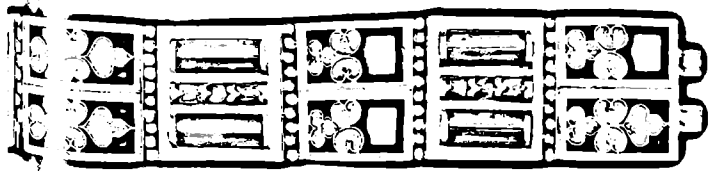
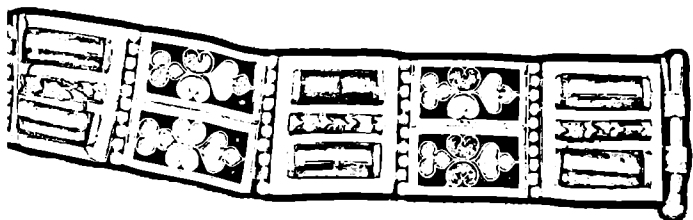
ქართული გრანატი

მ 93 სმ

317 1000-1000
1000-1000
1000-1000
1000-1000
1000-1000

რეზასთან შეზამება წარმოადგენდა, ტიხრული ინკრუსტაციის ტექნიკით დაშვადებული სამკაულის მთელი ზედაპირი მორთულია ფერადი მასალით: მინანქარი ან კარვად თლილი, ბრტყელი და ხშირად ფირფიტოვანი ქვეები ინკრუსტირებულია ოქროს ტიხრებით შედგენილ ფოსფატში, მათ შორის ორნამენტულ სახეებშიც. ამრიგად, ოქრო მხოლოდ ტიხრის ფუნქციას ასრულებს და მთავარი აქცენტი სამკაულის ფერადოვნებაზეა გადატანილი. განსაკუთრებით პოპულარული იყო ტიხრული ინკრუსტაციით შესრულებული საყურეები, რომლებზეც ფერადი ქვებით სხვადასხვა ორნამენტული სახეებია გამოყვანილი, მაგალითად, ჯერ კიდევ ელინისტური ეპოქიდან ცნობილი მოტივები, როგორებიცაა პეპლის ან მწერის მსგავსი გამოსახულებები. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ახ. წ. III-IV საუკუნეების საყურეებში კიდევ ერთი ტიპოლოგიური ცვლილება შეინიშნება: ყურში გასაყრელი კაუჭები ჩაანაცვლა რგოლებმა. როგორც საყურეების, ასევე გულსაკიდების აუცილებელი ატრიბუტია დაბოლოების სახით მათულზე წამოჭმული თითო მარგალიტი. მასობრივად იყო გავრცელებული მხოლოდ ოქროს ან მარგალიტის საკიდებისგან შედგენილი საყურეები, რომელთაგან ცალკე უნდა გამოიყოს მარგალიტების კონით და ქართული სამკაულისთვის უიშვიათესი ლაჟვარდის ქვებისგან შედგენილი საყურეები, რომლებიც საკმაოდ რთული კომპოზიციით გამოირჩევა და ოქრო მხოლოდ ყურში გასაყრელ რგოლზე ჩანს.³⁰⁰

განსაკუთრებული ფერადოვნებით გამოირჩევა ტიხრული ინკრუსტაციით შესრულებული ე. წ. დასახსრული სამაჯურების ორი წყვილი, რომლებიც არმაზისხევის გვიანდელ სამარხებშია აღმოჩენილი. ოთხივე სამაჯურზე პარმონიულად არის შერწყმული ერთნაირი ფორმის ალმანდინის ბრტყელი ქვებითა და მინანქრით ინკრუსტაცია, რომელიც ორ ნიმუშზე წარმოდგენილია ლურჯი და მწვანე მინანქრით ინკრუსტირებული მცენარეული ორნამენტის ფორმის ფოსფატში, ხოლო ორ ნიმუშზე – ლურჯი ფერის მინანქრით ინკრუსტირებული მართკუთხედებით. ამ ორი ფერადოვანი ელემენტის რიტმული მონაცვლეობა და ოთხკუთხა ფორმის დეტალებისგან შედგენილი სამაჯურების კომპოზიცია კიდევ ერთი ორიგინალური გამოხატულებაა სამკაულის წყობის გეომეტრიული პრინციპის, რომელიც იბერიული ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელია განვითარების ყოველ

318. სამკაულები

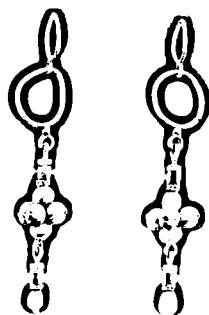
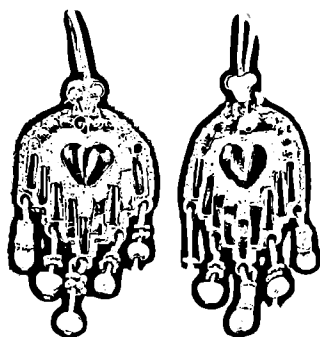
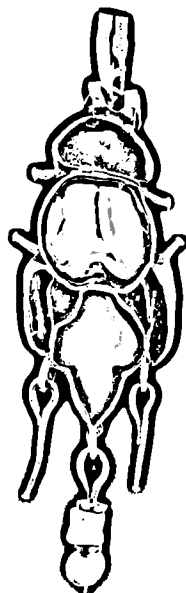
არმაზისხევის №19 სამარხი, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, მარგალიტი, გრანატი, მინისებური მასა
5,5x1,5 სმ

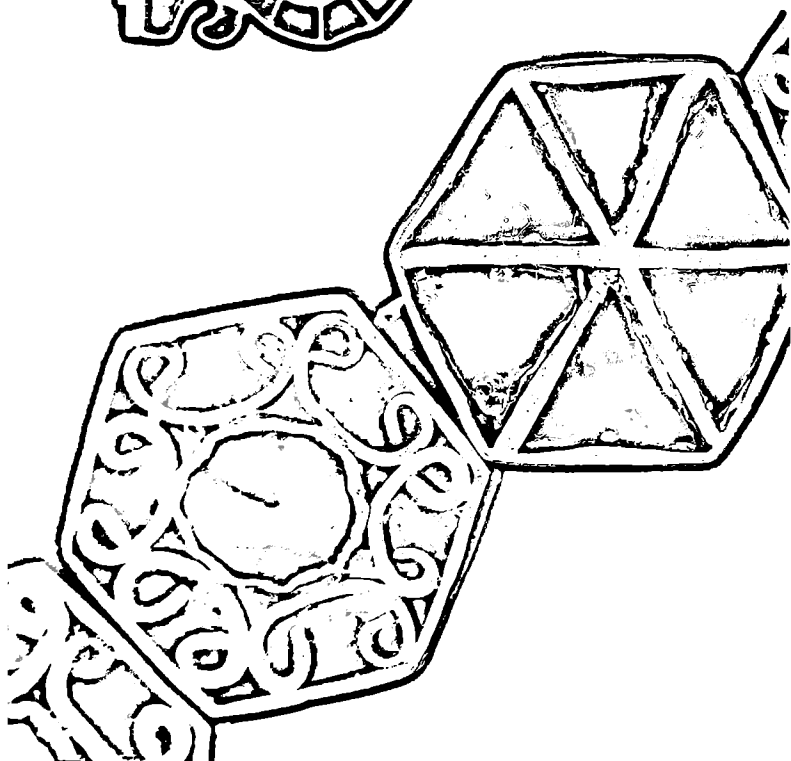
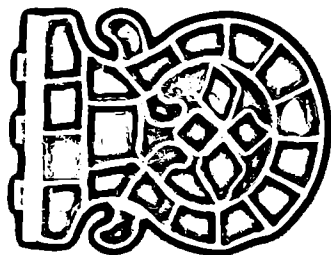
319. სამკაულები

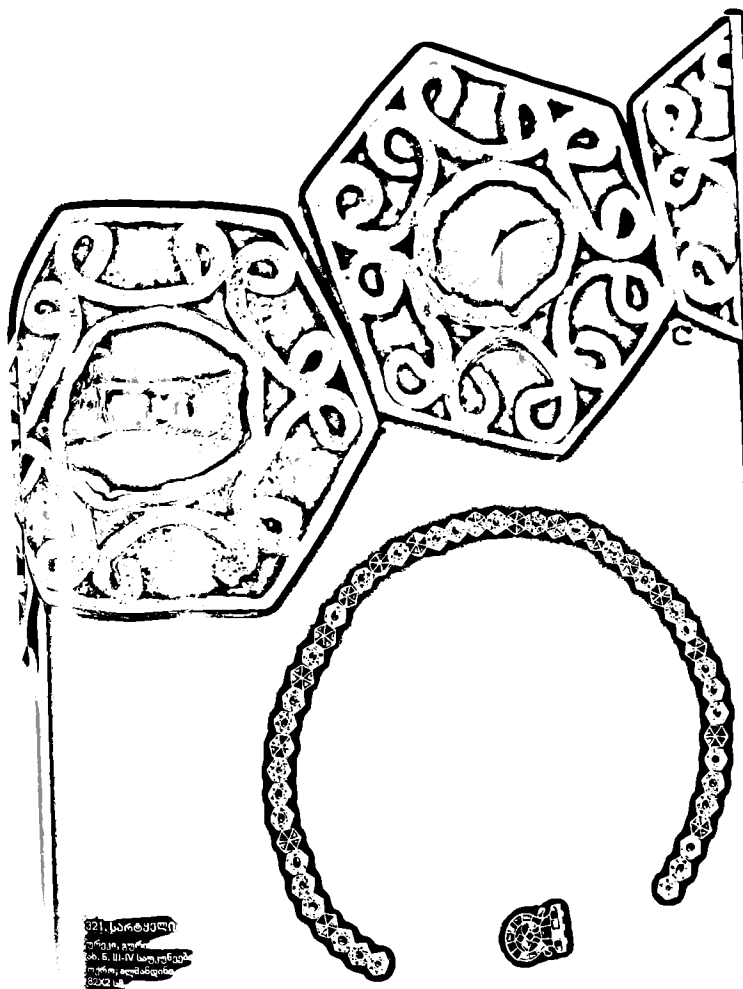
არმაზისხევის №19 სამარხი, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, ზარდონი, მარგალიტი, მინ
5,5x2,3 სმ

320. სამკაულები

არმაზისხევის №19 სამარხი, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, მინისებური მასა, მარგალიტი
5,5 სმ

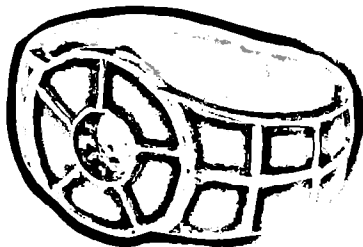
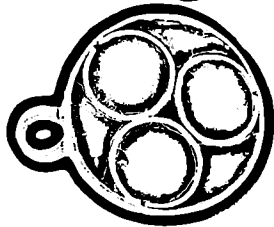
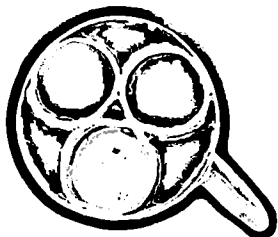

ეტაპზე. ყურადღებას იმყრობს ორი სამაჯურის უკანა მხარეს ამოკაწრული "არმაზული" წარწერა, რომელიც მიძღვნილი ხასიათის უნდა იყოს.⁴⁷

ტიხრული ინკრუსტაციის ტექნიკით შესრულებული ახ. წ. II-IV საუკუნეების იბერიული ოქროს სამკაული მნიშვნელოვანი წინაპირობაა ქართული ტიხროვანი მინაწერის სკოლის იმ სახით ჩამოყალიბებისა, როგორც ის ქართული ქრისტიანული კულტურის ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი გახდა. ეს სამკაული ადასტურებს, რომ ასავერუკ პიტიაზის სატყერის ქარქაშის ძირზე დამაგრებული "მედალიონი", როგორც ქართულ ოქრომჭედლობაში დადასტურებული სრულყოფილი ტიხრული მინაწერის უძველესი ნიმუში (იგულისხმება ერთ სიბრტყეზე მთლიანად მოხეხილი ზედაპირი), ასევე არმაზისხევის 146 სამარში აღმოჩენილი მედალიონი (მასზე ტიხრებით შედგენილი ოთხფურცლიანი ყვავილის მსგავსი ორნამენტი ინკრუსტირებულია გრანატის თხელი ფორფიტებით, ხოლო დანარჩენი ნაწილი ამოვსებულია ზედაპირმოსწორებული ცისფერი მინანქრით), შემთხვევითი ეპიზოდი კი არ არის იბერიულ ოქრომჭედლობაში, არამედ იბერიული პოლიქრომული სამკაულის განვითარების ლოგიკური შედეგია, რამაც დასაბამი მისცა ქრისტიანული ეპოქის ქართული ტიხროვანი მინაწერის ფენომენს.⁴⁸

ახ. წ. I-IV საუკუნეების ოქროს სამკაული საკმაოდ დიდი რაოდენობითაა აღმოჩენილი არა მხოლოდ ქართლის სამეფოში, არამედ თვით მთიან კოლხეთში და თითქმის მთლიანად რომაელთა გამგებლობაში მოქცეულ კოლხეთის ზღვისპირა ზოლში, სადაც მათი სამხედრო გარნიზონებისთვის აგებული ციხესიმაგრეები იყო განლაგებული. ეს სამკაული, რომელიც უმეტესწილად იბერიული ოქრომჭედლობის გაფუნას უკავშირდება, საქართველოს ტერიტორიაზე მხატვრული კულტურის ერთიანობასა და მთლიანობას მოწმობს.

რომაული ეპოქის ოქრომჭედლობის ტენდენციებს ასახავს ურეკში აღმოჩენილი უნიკალური აგრაფი, რომლის ორნამენტირებულ და ცვარათი შემკულ ბუდეში ჩასმულია აქტის დიდი ქვა. ბეწვები გამოირჩევა, სავარაუდოდ, გაცილებით ადრეული თვალადი მძივებით, რომლებიც ბე. წ. IV-III საუკუნეებიდან ქრება და ფილიგრანულ ბუდეში ჩასმული გრანატის კრისტალებით. ეს უძველესი დეკორატიული ელემენტები თითქოს ძველ ტრადიციებს ეხმარება. თვალადი მძივების ოქროს

322. აზნინდები

პლუდერი, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, აღმანდინი
2,3X1,5 სმ

324. მედალიონი

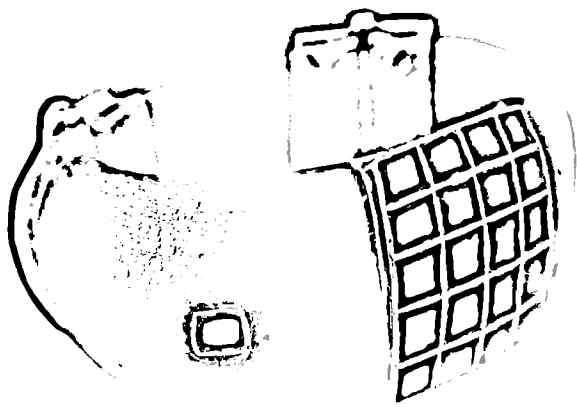
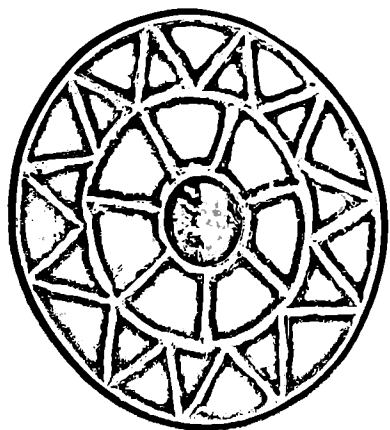
ფინეალიშნოვოლე
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, აღმანდინი
2,9 სმ

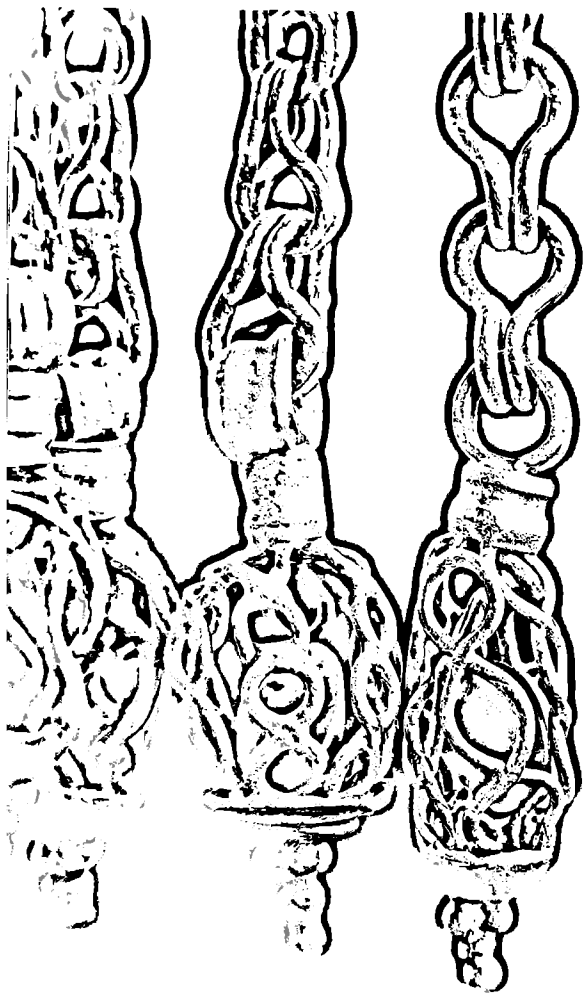
323. ბიჭვილი

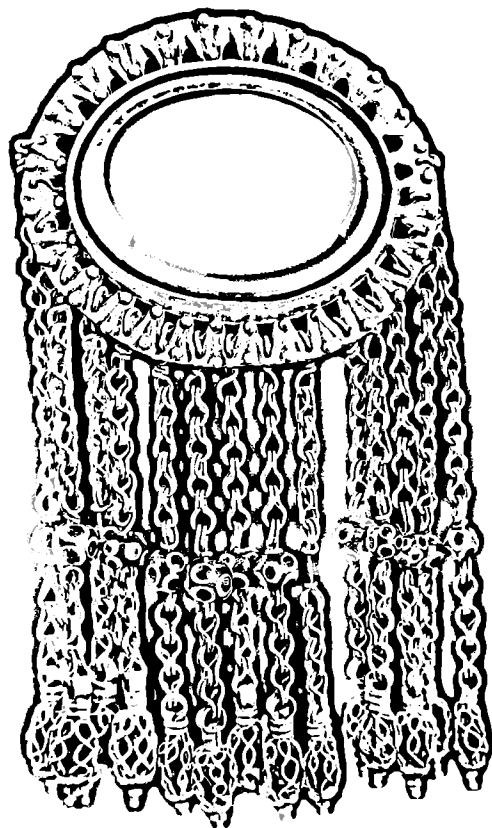
სინდერი, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, აღმანდინი
2,3X2,8X1,5 სმ

325. სამაჯური

ამთავო, შიდა ქართლი
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ოქრო, გიშვილი, აღმანდინი
2X6X3,5 სმ

328. မြန်မာမင်း
မင်းမင်းမင်း
မင်းမင်းမင်း
မင်းမင်းမင်း
မင်းမင်းမင်း

სამკაულში "ჩართულობა" მოგვაგონებს ვანის №24 სამარხში, ასევე საირხის №6 სამარხში, ციხიავილის მდიდრულ ორმოსამარხში დადასტურებულ ე. წ. ბურთულასაკიდებს. რომლებიც წარმოადგენს თვალად მძივებზე შემოხვეულ ოქროს მავთულს.⁴⁰ ფილიგრანულ ბუდეში ჩასმული მძივები ცხვდება აგრეთვე კავთისხევში აღმოჩენილ საყურეებსა და გულსაკიდზე.

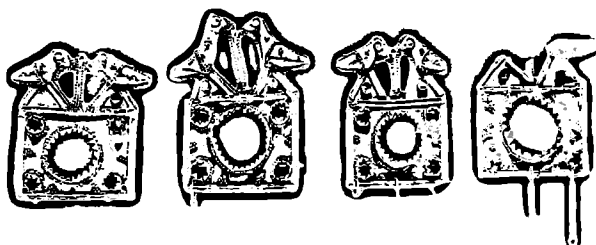
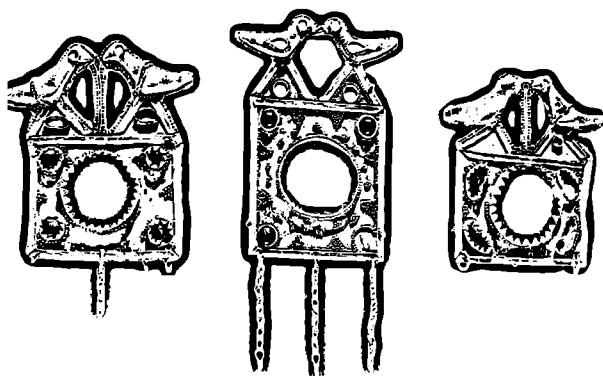
ახ. წ. III საუკუნიდან საქართველოს თითქმის მთელ ტერიტორიაზე ვრცელდება ალმანდინის თლილი ქვების ტიხრული ინკრუსტაციის ნიშნები. შეიძლება ითქვას, რომ ოქროს სამკაულის მხატვრული დამუშავების ეს ხერხი, რომელიც ახ. წ. IV-VIII საუკუნეებში ფართოდ ვრცელდება ევროპაში, ახ. წ. III-IV საუკუნეების ქართულ ოქრომჭედლობაში წამყვან როლს ასრულებს და შავიზღვისპირეთიდან მოყოლებული აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთამდე, ქართული სამკაულის სტილისტური ერთიანობის თვალსაჩინო მოწმობაა.

ცალკე უნდა აღინიშნოს კლდეებიდან ცნობილი და გონიოს განძის შემადგენელი ახ. წ. I-II საუკუნეების ოქროს ბალთები, რომლებზეც ვხვდეთ გრანატის თვლების ინკრუსტაციის შერწყმას კოლხური ოქრომჭედლობისთვის დამახასიათებელ ისეთ ელემენტებთან, როგორებიცაა ცვარათი შედგენილი სამკუთხედები, ჩიტებისა და ვარდულით შემკული ცხენის გამოსახულებები და თვით მხედრის ის იკონოგრაფიული ტიპი, რომელიც მხოლოდ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების კოლხური ბრინჯაოს მცირე პლასტიკიდან არის ცნობილი.⁴¹

პოლიტიკურად და ეკონომიკურად ძლიერი ქართლის სამეფო, რომლის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი ოქრომჭედლობის ადგილობრივი სკოლის განსაკუთრებული დაწინაურება გახდა, ერთიანი ქართული სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი საფუძველია.

327. ტალთაში (თავსამკაულის დეტალები)

აღმოჩენილია იმერეთში
ახ. წ. III-IV საუკუნეები
ქრო, გრანატი
5X4,5X6, 9X3,7 სმ

THE PALAEOLITHIC PERIOD

The caves of western Georgia, in Abkhazia and in the Rioni-Abkhaz river basin were inhabited by humans in the Upper Palaeolithic period and have yielded some of the earliest jewellery. Archaeologists have discovered jewellery consisting of pendants made of various materials, that have parallels on Palaeolithic sites elsewhere. Animal teeth, bone plaques, sea shells, or unusual stones were drilled deliberately and used as necklaces or pendants, probably functioning as amulets.

EARLY FARMERS

The innovations brought by the 'Neolithic Revolution' were reflected in the jewellery found in east Georgia, at sites of the Early Farmers dated to between the sixth and fourth millennia BC, covering Neolithic and Eneolithic (or Chalco-

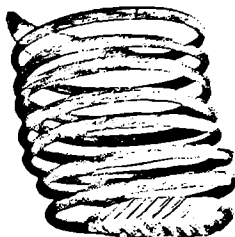
lithic, periods. The culture of Early Farmers was characterised by jewellery of various shapes made from a wider range of materials. Items were made of coloured stones such as carnelian have been found at sites of the Neolithic period throughout Georgia. The most important development was the emergence of metal

The earliest metal jewellery appeared in Georgia during the Eneolithic Period. Jewellery made in a variety of shapes, such as bracelets made from copper strips, spiral temple ornaments and pendants were found at the Eneolithic settlement at Berikdeebi. These shapes were further developed and reached a higher level during the period of the Kura-Araxes Culture.

THE KURA-ARAXES CULTURE

The Kura-Araxes Culture was widespread throughout the southern Caucasus (apart from the coastal area of Georgia on the Black Sea to the west). The culture was diffused over the eastern part of the North Caucasus, Eastern Anatolia, north-west Iran, Syria-Palestine and lasted for almost a millennium, from the second

half of the fourth millennium to the first half of the third millennium BC. This period proved to be a pivotal stage in the development of jewellery-making in Georgia. The complex process of metalworking began in earnest during this period and contacts with the outside world in particular with Anatolia, can be observed. These interactions greatly influenced the kind of jew-

ellery made in Georgia and it was at this time that the principal shapes and decorative motifs were established. The main types of jewellery were bracelets, pins, necklaces and head decorations, these consisting of temple spirals and hair-rings, and also diadems, made from a single sheet of metal and adorned with sophisticated many-figured compositions that reflected local cult beliefs.

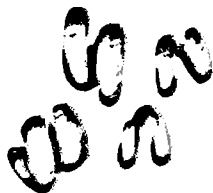

The earliest gold and silver jewellery, such as temple spirals and ring ornaments appear on the territory of Georgia. A significant fact is that interdisciplinary studies conducted at Sakdzhis, the most ancient gold mining site, as well as at the ancient settlement of Bailon-Dzudzu, thought to be where the gold miners lived, confirm the existence of gold mining in the area ever since the Kura-Araxes Culture.

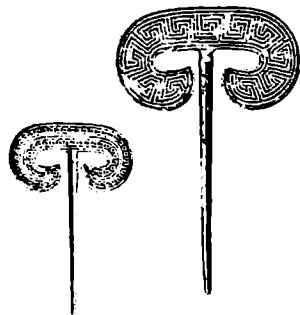

THE GREAT KURGAN CULTURE

Richly equipped kurgans or burial mounds found in east Georgia gave the name to the Great Kurgan Culture whose distinctive feature was high quality gold jewellery and other objects. The Great Kurgan Culture had three stages of development: the culture of Early Sak-

rows (Early Bronze Age, second half of the third millennium BC), the Magnificent Culture of Trialeti Great Barrows (Middle Bronze Age, first half of the second millennium BC) and the Late Kurgans (the final stage of the Middle Bronze Age). The Great Kurgan Culture played a special role in the history of the development of Georgian jewellery.

Polychrome jewellery first appeared in Georgia during the Trialeti Culture. The rich Trialeti kurgans yielded gold artefacts made using sophisticated and innovative techniques such as filigree, engraving and inlaid gems. A distinctive feature of these objects was the application of techniques derived from the leading cultural centres of the Near East (especially Sumer), skillfully coupled with Georgian jewellery-making traditions of earlier periods. The local origin of this polychrome jewellery and metalwork is attested by their stylistic resemblance with contemporary local pottery and other products of goldsmithery, and demonstrates an apparently

organic connection with the jewellery traditions of the Early Bronze Age and of the Kura-Araxes Culture.

EASTERN GEORGIA IN THE LATE BRONZE-EARLY IRON AGE

The period that followed the collapse of the Trialeti Culture down to the eighth to sixth centuries BC was characterized by the substitution of bronze for gold jewellery. These changes are mainly apparent in the burial goods and the offerings at shrines of the Late Bronze-Early Iron Age sites of the east Georgian provinces (Kartli, Meskheti and Kakheti), as well as in the adjacent territories of Armenia and Azerbaijan. A high level of development of metalworking in the central Caucasus during the Late Bronze-Early Iron Age is attested by the amount of artefacts made of bronze and other alloys in various shapes and with sophisticated decor.

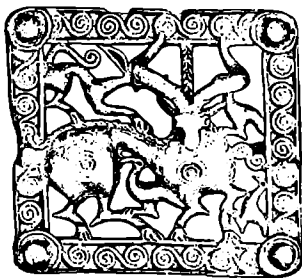
The Samtavro necropolis in east Georgia, especially the Samtavro necropolis yielded skillfully engraved belts decorated with multi-figured compositions of local religious significance,

dated to the eighth-sixth centuries BC; they too belong to the group of bronze jewellery and other metal artefacts of the same period found throughout Georgia. Stylistically these belts display the continuity of a rich ancient tradition of metalworking in Georgia, as well as creating

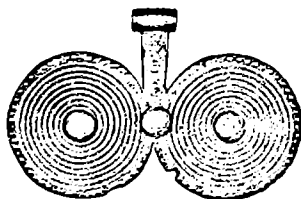

novel approaches; the sophisticated engraving technique also reveals a distinctively local style.

Jewellery adorned with representations of animals, such as pins and miniature pendants, have been excavated at sites in Georgia dating to the

Late Bronze and Early Iron Age. They were executed within the traditions of the Trialeti culture, but at the same time clearly show Anatolian influence. The metalworking tradition was to be continued for many centuries to come, and the ancient traditions are still manifested for example in the openwork clasps of typically Caucasian origin that belong to the completely different historical context of the Iberian kingdom.

THE COLCHIAN BRONZE CULTURE

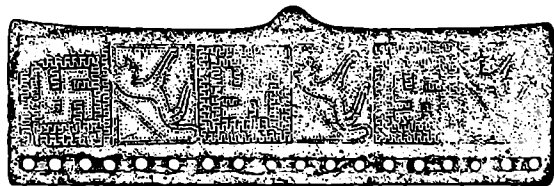
At the turn of the 3rd and 2nd millennia BC, proto-Colchian culture was distinguished by a high level of metallurgical development. Archaeological excavations in the mountainous regions of Abkhazia, Racha and Svaneti revealed mining tools, metal objects of the period. In question, and dozens of sites where copper

was mined. More importantly, pieces of jewellery were found. Some were chance finds, while others were excavated both in the Brili necropolis, dated to the second half of the 2nd millennium BC, and in settlements in central Colchis. This jewellery, even in its simplest forms, can be considered to be precursors of the style of jewellery that flourished in Colchis in the 8th-7th centuries BC, a period when Colchian culture achieved its zenith.

Colchian culture displays a certain consistency not only in the case of jewellery itself, but in the way in which such jewellery was employed in funerary rites. There are virtually no burials found in central Colchis until the early first millennium

BC, when jewellery became abundant. This suggests that the deceased were left above ground, disposed of by means of so-called sky burials, apparently widespread in Colchis according to

Greek authors including Apollonius of Rhodes.

The burials in central Colchis of the 8th-7th centuries BC, as well as those in the wider area within the Colchian cultural sphere, yielded hoards with an abundance of bronze jewellery deposited together with Colchian axes, which suggests that the jewellery had a ritual significance. Their vivid animal decoration is distinguished by a characteristically Colchian style of engraving, in particular with zoomorphic imagery, depicting rams and fantastic animals: wolf-dragons, or wolf-snakes, perhaps an echo of the myth of the Argonauts.

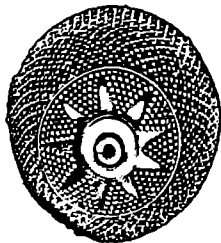

Parallels for Colchian bronze jewellery, and stylistically similar artefacts with geometric decoration, are to be found in the metal hoards of Europe, indicating links with southern Europe. The genesis of the sub-Mycenaean one-piece fibulae to be found in Colchis might also be considered to be the result of cultural contacts between Colchis and the Aegean world. Colchian jewellery developed as part of a process of

transformation of novel influences reaching Colchis from the outside world, of which Colchian diadems are the best example.

"COLCHIS RICH IN GOLD"

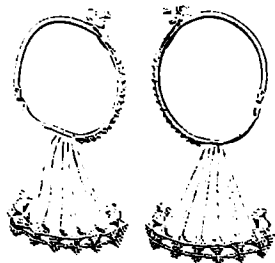
The next stage in jewellery production after the Trialeti Culture, occurred in the first half of the 1st millennium BC, when jewellery made of precious metals, gold, silver and electrum, occurs again in hoards, burials and settlements throughout Georgia.

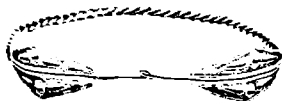
Goldsmiths adopted different techniques, as well as ornaments from the artistic treatment of bronze, but from the start granulation was the distinctive technique of the artistic treatment of gold and silver.

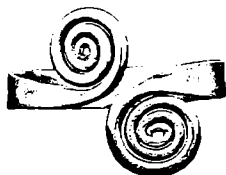
Why Colchis is referred to as "rich in gold" in Classical literature, similarly to Mycenae, Sardis and Babylon – all famed for their wealth – is made clear by archaeological finds from Sairkhe

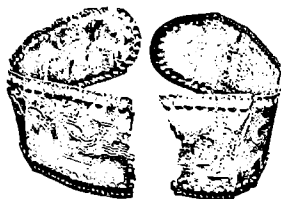
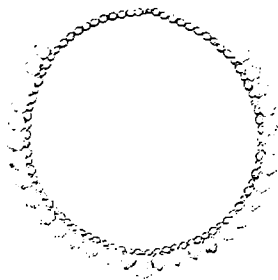
and Vani, the political-administrative and religious centres of the Kingdom of Colchis. In almost all literary or historiographic works touching the myth of the Golden Fleece the element of richness in gold of Colchis is underscored by various poetic devices.

The largest amount of items of gold and silver in Colchis comes from the burials of Saikhe and Vani. They belonged to representatives of the ruling circle. Ornaments of Saikhe and Vani, primarily typically Colchian diadems composed of twisted bar and rectangular plaques and radial temple rings originated in the 6th century BC, point to a single Colchian school of goldsmithery having come into existence. Several workshops were active within the boundaries of this school. All the gold ornaments discovered

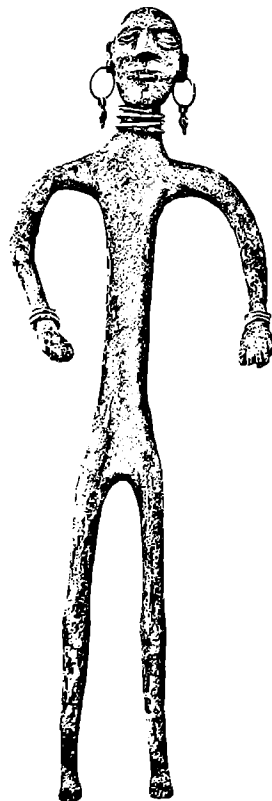

in the grave are linked to the cult of the dead and at the time their various symbolic meanings express the religious conceptions as well. They could be connected with a cult of the sun (radial temple rings, the solar symbols etc.), a cult of magna mater (representations of birds), with

the phenomenon of fertility (the necklace with turtle pendants).

Goldsmithery of the 8th-6th centuries B. C., which arose on the traditions of "Colchian

Bronze Culture", attained the highest stage of development in the 5th-4th centuries. Colchian goldwork – coming under the influence of two world cultures: Western (Greek) and Eastern (Achaemenid) – preserved its originality and systemic wholeness; adopted, but digested the new elements in its own way, gaining its own place beside Greek and Achaemenid (Persian) goldwork.

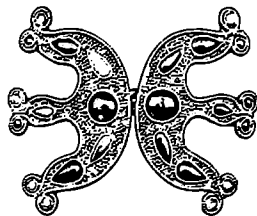
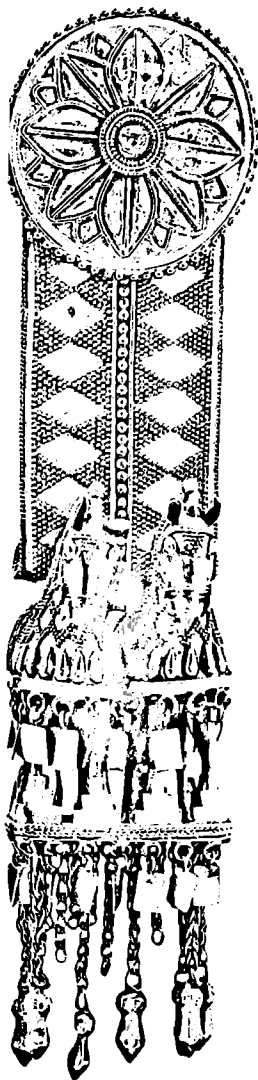
KINGDOM OF KARTLI (IBERIA)

Kingdom of Kartli (Iberia), as it is referred to in Greco-Roman written sources, formed in the

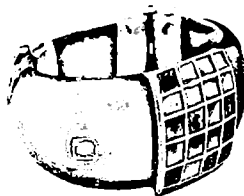
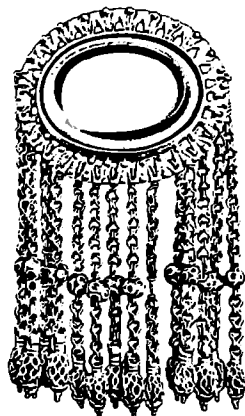
3rd century B. C., attained especial political and economic might in the 1st-3rd centuries A. D. Gold ornaments of the 4th-3rd centuries B. C. discovered on the territory of Eastern Georgia point to the establishment of aristocracy prior to the formation of the Kingdom of Kartli. Some

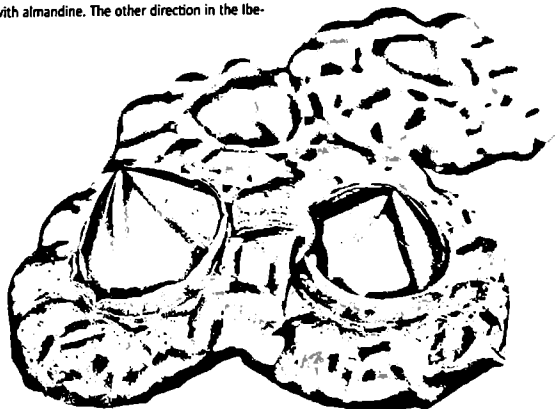
of them, for example the temple rings from Akhagori hoard were made on the model of Colchian temple rings, while the influence of Achaemenid art is noted in details.

Gold ornaments and silver vessels were found in large quantity in the burials of the royal family

and eristavis (pitiakhshes) at Mtskheta, the capital of the Kingdom of Kartli. Goldsmithery was an especially advanced branch of artisanship in the Kingdom of Kartli. The Iberian goldsmithery based on the traditions of the preceding periods, is distinguished for its original polychrome style, namely for using of turquoise together with almandine. The other direction in the Ibe-

rian polychrome style of 2nd-3rd centuries was the incrustation on the gold with garnet, which became well-known in the 4th-8th centuries in the goldsmithery of Goths, Sarmats and Merovingians. At the same time close cultural contacts of Iberia with the outer world, especially with the Roman Empire, found reflection on the development of artisanship, namely on the gem-carving. The goldsmithery of this period arose on the traditions of the artisanship of the preceding periods, for its part paving the way for the further development of jeweller's art.

1. დანერ, იბ. მეშველინი თ., ჯაფელი ნ., ბარ-ოზიზი ი., ბელდერ-კოენი ა., ვან-ბა-ლერ-არქეოლოგიური ექსპედიცია ძუბუზანში (2000 წლის საველე სამუშაოების შედეგები), აკადემია ტომი 3, 2002, 29-32; Bar-Neset O., Beller-Cohen A., Meshveliani T., Jaleli M., Bar-Or G., Boarento E., Goldberg P., Raviv E., Mastsevich Z. *Dzudzuana: an Upper Palaeolithic cave site in the Caucasus foothills (Georgia)*. Antiquity 2011, 85, pp. 331-349.
2. კოხაძე (გერმანიელი) ნ., შრადლენციანი არქეოლოგიური ძეგლი "საგვარჯლო", საქართველოს მუზეუმების აკადემიის მომხმ., XIV, 99, 1953; გრიგოლია გ., ქვის ხანის ლია ნაშისახარები კოლხეთში, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, VI, 1974, 85-89; ლორთქიფანიძე ი., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებიან, თბილისი 2002, 98-13.
3. ნებეირძე ლ., მღვიმე საგვარჯლოს სამკურნალოს და პუბლიკების დამარღვბისთვის, თბილისი №6, 2000, 7.
4. "ადრესანინამოქმედი კულტურა", როგორც ნეოლითური ტერიტორიის გამოყენებულა ზოგადი იმ კულტურის აღნიშვნელად, რომელიც კონსოლიდირებულია როგორც ნეოლითის, ასევე მის მომდევნო ენოლითის ეპოქის დანერ, იბ. ჯაფარიძე ი., ჯაფარიძე ი., უძველესი მინამოქმედი მინამოქმედის კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე, თბილისი 1971, 37-106.
5. რამდენიმე მეშველიანი ძეგლი არსებული ადრესანინის საფუძვლისგან დამაჯერებელი ცრეპტების საკითხები, ასევე "საგვარჯლო" სახით შემორჩენილი მასალა დანამდებლობის ნეოლითის ეპოქა იქნეს დათარიღებული - დანერ, პანენი ს., მინამოქმედი გ. (რედაქტორები), ადრესანინამოქმედი კულტურა სამხრეთ კავკასიაში (არსებულ გოზაზე 2005-2011 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში), თბილისი 2013, 96-98.
6. ლამაშიძე ი., მინამოქმედი გ., გოგოჭური გ., ქახანი ე., ჯაფარიძე ი., უძველესი მეტალურგია და სამთო საუნე საქართველოში, 98-99, 106, 115.
7. იქვე, გვ. 185, 203, 266-267, NN 18, 19, 22, 26.
8. მტკვარ-არქაის კულტურის ქრონოლოგია და ნარმოცობის საკითხი კვლევე საკამათო პრობლემად რჩება. ტრადიციული ქრონოლოგიით, გამოყოფენ განვითარების ორ ეტაპს: ადრესანინი I. ენოლითის, რომელიც ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარში ექცევა, ხოლო მეორე, ადრესანინის ეტაპი თარიღდება ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასაწყისითა და III ათასწლეულის პირველი ნახევარით - დანერ, იბ. ჯაფარიძე ი., ქართული ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბილისი 1976, 88-89, ლორთქიფანიძე ი. (2002), 69-70 დასაბუთებული ლიტერატურით; მდრ. მასაბაძე ზ., ენოლით-ადრესანინის ხანის კავკასიის არქეოლოგიის ზოგიერთი პრობლემა, ტიბანი 1998, N1, 29.
9. ლიონის ამ სამკურნალოს ქლასიფიკაცია და მინამოქმედი ენოლითი - ლამაშიძე ი. და სხვები (2010).
10. Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н., Древние культуры Южного Кавказа, Ленинград, 1970, 128.
11. საკინების ამ ჯგუფის ასე ენოლდება ლათინური ანბანის ასოს ზ-ბაზო.
12. მტკვარ-არქაის კულტურის ქრონოლოგია და ნარმოცობის საკითხი კვლევე საკამათო პრობლემად რჩება. ტრადიციული ქრონოლოგიით, გამოყოფენ განვითარების ორ ეტაპს: ადრესანინი I. ენოლითის, რომელიც ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარში ექცევა, ხოლო მეორე, ადრესანინის ეტაპი თარიღდება ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასაწყისითა და III ათასწლეულის პირველი ნახევარით - დანერ, იბ. ჯაფარიძე ი., ქართული ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბილისი 1976, 88-89, ლორთქიფანიძე ი. (2002), 69-70 დასაბუთებული ლიტერატურით; მდრ. მასაბაძე ზ., ენოლით-ადრესანინის ხანის კავკასიის არქეოლოგიის ზოგიერთი პრობლემა, ტიბანი 1998, N1, 29.
13. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 182; ჯაფარიძე ი., შიდა ქართლის უძველესი ნარსულდან, თბილისი 2009, 93-94.
14. Марковин В. И. Северо-Восточный Кавказ в эпоху бронзы. Археология: эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. М.: Наука, 1994, გვ. 313, გვ. 98-13; გვ. 318, გვ. 100-34, 44, გვ. 313, გვ. 98-13; გვ. 318, გვ. 100-34, 44.
15. გოგაძე ე., თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი, თბილისი 1972, 70-71.
16. მდრ. Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н (1970), 167.
17. როგორც ძვ. წ. III ათასწლეულის ურის სამეფო სამარხები, ასევე უფრო ადრეული, ხალხობის პერიოდი დათარიღებული ნაპოვ მიწების (ისრაელი) ცნობილი განვითარებული ანტიკობის მაღალი შემცველობის არქეოლოგიური ნარმოცობის უმეტესწილად იარაღები და საერთაშორისო ნივთები. ნაპოვ მიწების განვითარებული 300-მდე ნივთისა და აგრეთვე ძვ. წ. III ათასწლეულის ანტიკობისგან დამაჯერებელი ნივთები, მათ შორის სირიის ანტიკობის რამდენიმე მხრის, კავკასიასთან, კერძოდ საქართველოსთან მიმართების შესახებ დანერ, იბ. Hauptmann A., Gamschidze I., Antimon - eine metallurgische Besonderheit aus dem Kaukasus. In: Georganen - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum in Verbindung mit dem Zentrum für Archäologische Forschungen der Georgischen Akademie der Wissenschaften Tbilisi vom 28. Oktober 2001 bis 19. Mai 2002, Herausgegeben von Gamschidze I., Hauptmann A., Slotta R., Yalçın S., Bochum 2001, 150-153.
18. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), 123-126, NN 100, 118, 131, 504, 505, 507, 364, 332, 334, 340, 349, 374, 376.
19. ჩუბინიშვილი გ., ამირანის გოზა, თბილისი 1963, 61-62.
20. მტკვარ-არქაის კულტურისთვის დამახასიათებელი მისთვის მისიგან დამაჯერებელი მისთვის საქართველოს ტერიტორიაზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი იყო გამოქმედი ვარაუდი, რომ მისთვის ნარმოცობის უძველესი ცენტრი ჩრდილოეთ საქართველოში ან სწორედ კავკასიაში იყო, სადაც ექვემდებარებოდა დანერ მისის ნარმოცობა - Petrie, W.M.F. [1926]. Glass in the early ages, ISGT 10: 229 - 234.
21. დანერ, იბ. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), 222 დასაბუთებული ლიტერატურით.
22. დანერ, იბ. ლონტი ლ., ნარინებელი ქალის სამარხი ქვეყნების სამაროვანზე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მომხმ., XXCVI-8, თბილისი 1982, 62, 66-68.
23. დანერ, იბ. ხიდაშელი მ., რიტუალი და სიმბოლი არქეოლოგიური კულტურაში, თბილისი 2005, 151.
24. ქვეყნების დიდიგანის სიუტეტიური კომპლექსის შესახებ მდრ. ლონტი ლ. (1982), 67 - ცენტრში გამოსახულია დიდიგანის - მზე თავის ატრებუბებით - ირმებისა და ნეოლითის და ორი ასტროლოგიური ლეგენდა - მთავარი და ცისკრის გარსკვალვი. ნათყოფიერების აღნიშვნის როგორც ხარკი, ასევე ნერო - განახლების მომხმადეხელი ფრინველი, რომელიც უკავშირდება ასტროლოგიის, მზეს; სურველად ი., ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლი, თბილისი 1986, 90 - ირმა კომპლექსურად არ უკავშირდება მზესა და ნეროს.
25. Belfiore, J.-C., Dictionnaire des croyances et symboles de l'antiquité, Larousse 2010, 536, 1048.
26. დანერ, იბ. ხიდაშელი მ. (2005), 152-154, 224-225.
27. ჩუბინიშვილი გ. (1963), გვ. 47, გვ. X6; Georganen - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), N27.
28. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 119-120, NN119, 123, 124, 94, 162, 168, 200, 206, 187, 411, 772.
29. იბ. იქვე, NN 277, 427, 768, 769.
30. დანერ, იბ. იქვე, გვ. 53-86.
31. Куфтин Б. А., Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетии и Имеретии. თბილისი 1949, 79.
32. პირველი ყორღანული სამარხის საქართველოს ტერიტორიაზე მტკვარ-არქაის კულტურის ფინალურ სტადიაზე გვხვდება, მდრ. ამ ირმა უმეტესწილად კოლხეთური სამარხებისა. ძვ. წ. III-IV ათასწლეულებში აღმოჩენილი საქართველოს ტერიტორიაზე გავრცელებულიყოლორდული კულტურის გენეზისისა და ეთნიკური ატრებუბის საკითხის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა - დანერ, იბ. გოგაძე ე. (1972), 11-13; ლორთქიფანიძე ი. (2002), 99-101. ამ ურთულესი საკითხის განხილვა სცილდება ნივთის მიზანს და აშენდება მისი ზოგიერთი ასაქმედი მხოლოდ საკაულის მაგალითზე იქნება განხილული.
33. ნიალითად, სიუტეტიური ეთნოლოგიური ტრადიციების მატარებელი ტომების მონაწილეთა მთავრობური კულტურის შემდგომი, შესაძლებელია, გულისხმობდეს იმ ტომების, სადასახელო, ქართველები, "დარეგებას", რომლებმაც მტკვარ-არქაის კულტურის შიგნით აღმოჩენილი ანტიკობა. - დანერ, ლორთქიფანიძე ი., (2002), გვ. 100, შფ. 117.
34. დანერ, იბ. გოგაძე ე. (1972), 79-94.
35. დიდი ყორღანების კულტურის (თრიალეთური კულტურის) ტრადიციული ქრონოლოგიის შესახებ იბ. ქრონოლოგიური სტეგა - გოგაძე ე. (1972), 95; მდრ. Abramishvili M. In search of the origins of metallurgy - An overview of South Caucasian evidence, in: Von Marjap bis Trialet, Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4.-2. Jt.

- v. Chr. Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 1.-3. Juni 2006 (Herausgegeben von Hansen S., Hauptmann A., Motzenbacher I. und Pernicka E.), Bonn 2010, 167-175; f. L. Кастрарадзе. К хронологии эпохи эллинизма и бронзы Грузии, Тбилиси 1983, 105-141 – საქართველოს და კავკასიის ისტორიაში და ადრეკლასიკის ხანის ძეგლების კალიბრირებული რადიოკარბონული მეთოდით დათარიღების საფუძველზე გამოთვლილი საყურადღებო მოსაზრება მათ დამკვეთების შესახებ. ამ შეცვლილი ქრონოლოგიის მიხედვით, რომელიც არ არის საყოველთაოდ მიღებული, თრიალეთური კულტურის ადრეული ეტაპი გადაზნაილია ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველ ნახევარში, ხოლო „აგაძეების ხანის ყორღანები“ მოიცავს ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევარს და ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ საუკუნეს.
36. განსაკუთრებით იმ შეცვლილი მოსაზრებას, ბინსანს, რომელიც დიდი ყორღანების კულტურის ეტაპში მუდმივობის განსაზღვრეად, ადრე, მხოლოდ შესაძლებლობას მიიჩნევდა, დანერ. იმ. კიკელიძე, მ., მინაშობებები და სამინამოძებელი კულტურა ძველ საქართველოში, თბილისი 1976, 65-84.
37. Дедаршвили Ш., Курганы Алванской долины. Тбилиси, 1979, 69-70.
38. Dshaparidze O., Die Kurgane von Martqopi. In: Unterwegs zum Goldenen Vlies. Archäologische Funde aus Georgien (Herausgegeben von A. Miron und W. Ortman), Saarbrücken 1995, 75, 229, N66.
39. Woolley L., The royal cemetery (Ur excavations, vol. II), New York, 1934, 370-372.
40. დანერ. იმ. გოგაძე ე. (1972), 71.
41. იმ. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 195, ტაბ. 020.
42. ჯავახიშვილი ი. (1976), სურ. 47-48.
43. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 341, N300; ეს საბეჭადი, რომელიც სპირალურ-რელიეფურ-ორნამენტული უძველესი ნიმუშის ამირეკავასიაში, პირველად ე. გოგაძემ დაუყენებდა თრიალეთური ოქრომჭედლობის ნიმუშებს – გოგაძე ე., (1972), 74.
44. Дедаршвили Ш. (1979), 69-70, ტაბ. XI.
45. ბრინჯაოს ხანის კულტურებში წრეების, სპირალური მხრისწავი ჯვრისებრი გამოსახულებების შიშის სიმბოლურობის კავშირს, მათგან პირველად გამოსახულებების განვითარების, აგრეთვე ლომის გამოსახულებების შიშის სიმბოლურობის კავშირს შესახებ დანერ. იმ. სურგულაძე ი. (1986), 54-80.
46. ფილიტარული დეკორირებული ოქრომჭედლობის უძველესი ნიმუში, რომელიც ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისით თარიღდება, დატყვევდა ურს ერთ-ერთ საძოვო სამარხში – Woolley L. (1934), გვ. 571, N11584, ტაბ. 138.
47. ფილიტარული ტექნიკის შესახებ დანერ. იმ. Уильямс Д., Огден Дж., Греческое золото. V-V ввек до н.э., СПб, Славия. 1995, 23-26.
48. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 432.
49. ოქროს უძველესი ნივთები, კერძოდ სამკაულები, აღმოჩენილია ბულგარეთში და თარიღდება ძვ. წ. V ათასწლეულით, ხოლო მესპოტამიაში ნაპოვია მათზე ოდნავ უფრო ადრეული ოქროს მათეთი. ურს სამარხში აღმოჩენილი ოქროს სამკაულები, ასევე მძივები, თარიღდება ძვ. წ. 3500 წლით. ძვ. წ. IV ათასწლეულის პირველი ნახევარი თარიღდება კავასიის, მთ შორის პერატაიანში სოფელ ბუღაღის, N1 ყორღანში აღმოჩენილი ოქროს მძივები, ხოლო ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარი – მაიკოპის მდინარე ყოვანარე სამარხში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშები.
50. გოგაძე ე. (1972), 70.
51. ქარვის დანიშნულებისა და მისგან დამზადებული სამკაულების შესახებ დანერ. იმ. Causey F., Amber and the ancient world, Published by the J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2011, 13-28, 89-90.
52. საიტი თარიღდება ძვ. წ. 2400 წლით და თავიდან მიწვეული იყო ქარვისგან დამზადებული, თუმცა ახალი მონაცემების მიხედვით, ეს საეჭვო გახდა. ახალი აღმოჩენილი ქარვის უძველესი ნიმუშების შესახებ დანერ. იმ. Moorey P.R.S., Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence, Oxford 1994, 79-80; Gestao Singer G., Amber in the Ancient Near East, I-Mediat, (UNIRAC), N2, 2008.
53. Price I., Masterpieces of Ancient Jewellery – Exquisite Objects from the Cradle of Civilization, Philadelphia 2008, 10-11, 24.
54. დანერ. იმ. გოგაძე ე. (1972), 44-45, ტაბ. 21, NN 26-28.
55. Кифини Е., Археологические находки в Трмалети, I, ძველესი პერიოდიზაციის ცდა, თბილისი 1941, 83.
56. „ქვის სახეობის“ ამგვარი ინტერპრეტაციის შესახებ დანერ. იმ. ბერიშვილი მ., დაკრძალვის რიტუალი ხეობაში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXXVI-8, თბილისი, 1982, 39-50.
57. ეს ტექნიკა დამასათიბელა ტრიაში აღმოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშებისთვის – დანერ. იმ. გოგაძე ე. (1972), გვ. 74, პენ. 905.
58. Higgins R., Greek and Roman Jewellery, Methuen & Co. Ltd, London 1980 (second edition), გვ. 20.
59. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), NN 676, 677, ტაბ. XXXIX, ფურცლი ტაბ. G-V, NN 56, 57.
60. დანერ. გრანუღაიის ტექნიკის გავრცელების შესახებ, რომლის პირველნაირად მესპოტამიაში მიჩნეული, იმ. – გოგაძე ე. (1972), 71-72.
61. Динаридзе Н. О. Ювелирное искусство эпохи бронзы в Грузии, Тбилиси, 1988, ტაბ. XIV-XV.
62. იმ. იქვე, ტაბ. XI, XXII-XCVI, XXXIII; გოგაძე ე. (1972), გვ. 72, ტაბ. 23 (11).
63. იმ. იქვე, ტაბ. 17(26); 25 (10, 29); 28 (17-18, 32).
64. დანერ. იმ. Динаридзе Н. О. (1988), გვ. 34-35, პენ. 114.
65. The Gold of Ancient Armenia (III mill. BC-XIV cent. AD), National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography, Yerevan 2007, ტაბ. XI (2). – თეთრი ქვების ყორღანში აღმოჩენილ საკუთარ უზუნარის მდინარისგან განსხვავების თავად წრეების გამოსახვის მანერა, კერძოდ, ამ უკანასკნელზე კონცენტრული წრეების ნაცვალად გამოსახულია წრე შუაში პუნქტურით და კიდევაც პუნქტურით წერტილები აქვს გარსემყოფილებული.
66. ბერიშვილი აღმოჩენილი აღმასტარის საკუთარ შესახებ – იმ. უზნობის შესახებ იმ. ლამაშიძე ი. და სხვები (2010), გვ. 446, N707, ტაბ. XIII.
67. დანერ. იმ. ფილიტარული ოქრომჭედლობის ნაწარმის ერთი ტიპის კლასიკის (კავასია – ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები), თბილისი 2001, 117-121.
68. გოგაძე ე. (1972), გვ. 72, სურ. 871.
69. შერ, Динаридзе Н. О. (1988), 53-55 – ამ მძივის ადრეულიაობის პრინციპი ძირითადად ეყრდნობა ნ. ჯავახიშვილის აღწერილობას, რომლის მიხედვითაც, ტალღური სახეობით შესრულებული ორნამენტები ეკუთვნის, როგორც ვასილკაი (ერთ მხარეს) – ექვსი დამბოლოებით, ხოლო მეორე მხარეს – მეოთხე).
70. Deppert-Lippitz B., Griechischer Goldschmied, Mainz 1985, გვ. 42, სურ. 17.
71. დანერ. იმ. Кифини Е. (1941), გვ. 92-94, სურ. 96; Динаридзе Н. О. (1988), 42-55.
72. შეცვლილი უმრავლესობის აწარმო, ფერადი მუხები იმერეთის პირველნაირის სამხრეთ მესპოტამიაში წარმოადგენდა, მაგრამ შეზღუდული ოქრომჭედლობისთვის დამასათიბელა ე.წ. „შოპაკური იმერეთისკისგან“ (ლ. ული) განსხვავებით, თრიალეთური პოლიქრომული ნიმუშებზე ქვემო, უმეტესწილად სარდონი და მთის ბროლი, თასის შემოხვევაში კი, ლავადერი, ჩასხულია მაღალ, მრგვალი კონფიგურაციით, რომელიც ცვადაც, ამ ფილიტარული მათეთობაში მოაწარმოებული; დანერ. იმ. იმერეთის მუქეური მძივების შესახებ იმ. – გოგაძე ე. (1972), 71.
73. იმერეთი ოქრომჭედლობის წინამორბედ ეტაპებში კავასიის და მხატვრული განვითარების უნაწილობის კონტრასტული განხილვის შესახებ დანერ. იმ. გ. რეზინაშვილი, არმანის კამარანური, თბილისი 2007, 80-85.
74. Benzl K., The Art of Jewellery, In: Beyond Babylon-Lit, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C., Edited by Aruz I., Benzl K., and Evans J. M., Catalog of an exhibition at the Metropolitan Museum of Art, New York Nov. 18, 2008-Mar. 15, 2009, New York, 2008, 101-103; იმ. აგრეთვე Динаридзе Н. О. (1988), 58.
75. Кифини Е. (1941), 94.
76. ე. წ. ხვეული მათეთის დასაზღვრებლად იყენებდნენ ხის საეკილურ იარაღს ამოჭრილი კიბით და იარაღს მათეთზე დაბრლი მდებარეობაში მხოლოდ ერთი მხრით გატარებისას წარმოქმნილად ხნორედ ხვეულები – დანერ. იმ. Уильямс Д., Огден Дж. (1995), გვ. 22-24, სურ. 16, 208.
77. საკინის შესახებ იმ. ზეითი გვ. 66; Koridze I.,

- Der Kurgan von Benikdeebi. In: *Unterwegs zum Goldenen Vlies* (1995), 109, NN 157, 158.
78. Kyffius, E. (1941), 154.
79. დანერ, იხ. ვეჯახიძე ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბილისი 1979, 60-65; ლორთქიფანიძე ო., ძველი საქართველო [კრებული დო ბრძან.] სტამბოლის გეოგრაფიაში – ახალი კომენტარები, თბილისი 2010, 116, 124-129, 138-149.
80. ლუკაშენ-ნიოლეგორის კულტურის სხვა-დასხვა ეტაპზე მცირე პლასტიკის განვითარების წყვეტილი ხასიათის შესახებ დანერ, იხ. გომელაური ნ., გვიანბრინ-ჯაო-ადრეკინის ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს მცირე პლასტიკა, დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი 2005, 21-23.
81. *Unterwegs zum Goldenen Vlies* (1995), 247, NN 119, 120; Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 292, N123; 295, N131; 300, N144; 303, N152.
82. სურგულაძე ი. (1986), 98, 103.
83. მტანგრავთა ზოომორფული ფიგურებზე მუხატული ზარბაზნის სიმბოლოები; დარქალვის რიტუალთან ზარის, როგორც ხმის გამოძეგვის, მმართველის შესახებ, რაც ასახავს პოლიტის სივრცე სამოლოგარ სიმბოლურ – “ხარი”, აგრეთვე ქართული სიტყვა – “ხმა”, რომლის გამხატვრებაცაა “ვახანა”, “გაღება”, ე.ი. ხეობის საყარში შეხველა, დანერ, იხ. გომელაური ნ. (2005), 12-13.
84. იხ. იქვე, 297, NN133-136.
85. *Unterwegs zum Goldenen Vlies* (1995), 248, N122.
86. დანერ, იხ. ფიცხელაური კ., აღმოსავლეთ საქართველოს ტოპო ისტორიის ძიოთა-დასაძრებელი, თბილისი 1973, 112-116; ლორთქიფანიძე ო. (2002), 120-121.
87. Belfiore (2010), 523-524.
88. ნ. გომელაური “ლუკაშენ-ნიოლეგორის კულტურის” მცირე პლასტიკის სამართლი-ადრეკინის ცენტრალურ ანატომიას, კერძოდ, ადრეკინის ხანის ალუბის ჯვარის ძეგლებს (ალუბა-პუტუტი, ბორბო-შუკი, ჭირჭირი, ხოლო მათ “პარპარადარი ნინამაგონედე” მოიწვევს თრიალეთური კულტურის მოხატულ კერამიკაზე გამო-სახულ ფორმების დაფიქრება სამკუთხა არხებით, რაც მცირე პლასტიკის ნიმუშებს ზღოვებს შეესაბამება – გომელაური ნ. (2005), 14-17, 21-23; იხ. აგრეთვე Spanos P., Kunst-Anatolien. In: B. Hroud, Der Alte Orient, Geschichte und Kultur des alten Vorderasien, C. Bertelsmann Verlag 1991, 378-379.
89. დანერ, იხ. გომელაური ნ. (2005), 9-13.
90. იქვეა ანაზონიელი ევლასიამი, რომლის საკუთრივ ნაშრომადგენს მცირე ზომის ქვირ-ულ დისკოებს ობო-ობის სპირალით – B. Hroud, Kunst. Mesopotamien. In: Der Alte Orient, Geschichte und Kultur des alten Vorderasien, C. Bertelsmann Verlag 1991, 362. აღსანიშნავია რომ მესხეთის სამაროვნებზე სპირალები-ან საკუთრივ აღმოჩენილია ჯერად დის-კოებიდან ერთად – იხ. კერძოდ ევლასის ქა-ლებს სამარებს NN 72, 73, 102 იხ. ნიჭნატი-არ – Gambaschide I, Die Sonnenscheibenanhang
- von Meskhetien, In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 175, 302, 311.
91. დანერ, იხ. იქვე, 168-175.
92. ბორჯბაღიას სიმბოლოების შესახებ დანერ, იხ. სურგულაძე ი. (1986), 66-80.
93. დანერ, იხ. Yalgin U., Gambaschide I., Die Sonnenscheiben von Meskhetien: naturwissen-schaftliche Deutung. In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 176-181.
94. *Unterwegs zum Goldenen Vlies* (1995), 324, N358.
95. კოლხეთში აღმოჩენილი მცირე პლასტიკის ნიმუშები იხ. – სულავა ნ., ცაგერის ის-ტორიული მუზეუმის ბრინჯაოს ნაძებები, ცაგერის ისტორიული მუზეუმის ნაძებები, I, თბილისი 2014, გვ. 46, გვ. 51, ტაბ. 1, 1; ლორთქიფანიძე ო. (2002), სურ. 165 (9, 10); აღსანიშნავია, რომ სწორედ ცხენის მტავ-ელ ტაბის გამოსახულებიან მუხატულ ქა-ლის მინიჭატებული ქანდაკება, რომელიც კოლხური ნაშრომების სხვა ნივთებთან ერთად ხაზობის პერაიონში შენარჩუნ-ლის სახით იქნა აღმოჩენილი, მიწვეულია უძველეს, ჯერ კიდევ კოლხურიზაციამდე ხანაში არსებული ბერძნულ-კოლხური კონ-ტაქტების ერთ-ერთ არგუმენტად – დანერ, იხ. იქვე, გვ. 189-190.
96. Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 315, NN 180 ა, 181.
97. საქართველოში დღემდე აღმოჩენილ უძ-ველეს რკინის ნივთად მიჩნეულია ფლა-დისგან გამოძედილი ბრინჯაოსტარიათი სატყეარი, რომელიც ძვ. წ. XIV საუკუნით თარიღდება. ძვ. წ. XII-XI საუკუნეებიდან აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორი-აზე იწყება რკინის ფართო ათვისება – დანერ, იხ. აბაშიშვილი რ., რკინის ათვისე-ბის საკითხისათვის, საქართველოს სახელ-მწიფო მუზეუმის მოამბე, XXII-8, 1961, 307-308.
98. ვეერდონი კავკასიის გრავირებულ ბრინჯაოს ნიმუშების განხილვის დ. ფსე-ვახის მიერ შემოთავაზებულ პრინციპს “გრაფიკული” სტილის და არა “ცხოველ-რ” სტილის მიხედვით (ფრ. ჰანსარი, ლ. აბრამაშვილი) – დანერ, იხ. დაწინააღ, კოლხური კულტურის მხატვრული ხელო-ნობის ძეგლები, თბილისი (1988), 5-24; 83-90.
99. Урушадзе Н., Бронзовая лепнина древней Грузии. Тбилиси, 1984, 85, ტაბ. XXV.
100. დანერ, იხ. სურგულაძე ი. (1986), 114-116.
101. მგალობლე, ჩაბარებში აღმოჩენილ სარ-ტყელზე გამოსახულ ერთმანეთის პირის-პირ მხედომ ორ ფიგურის ხელში უჭირა-ნი გზავრკველი საგნები, საყარადრედ, ძელები – დანერ, იხ. ხიდაშელი ნ. (2005), 178-190.
102. Kyffius, E. (1941), 87-89; Урушадзе Н. (1984), 48-65.
103. დანერ, Урушадзе Н. (1984), 12-19.
104. Belfiore (2010), 209-212.
105. იხ. იქვე, 85; ხიდაშელი მ., ცენტრალური აფრიკაეკასიის გრავირული ხელოვნო-ბის დანერ რკინის ხანაში, თბილისი 1982, 46.
106. ქვირულ ბალეტში ასახული სხვადასხვა ტრადიციის, როგორც ქართლის სამე-ფოში მიმდინარე პროცესებისანარკელოს შესახებ – იხ. გომელაური ნ. (2005), 20-21; გვიანდარტური ხანის ბრინჯაოს სამკაუ-ლის გვიანდარტური-ადრეკინის ხანის და თვით მისი ნიშანდარტული შუამრჩევის ხანის ბრინჯაოს სხვადასხვა მხატვრულ ნიმუშებთან მიმართებასა და მათი, რო-გორც რელიგიური რწმენა-ნარმოვანე-ბის ერთობი სისტემის ნაწილის შესახებ, რომლის გარკვეული სიმბოლოები (ირემი, ერემი, ლომი და ა. შ.) შეთვისდა ქრისტიან-ულმა ხელოვნებამ, დანერ, იხ. რამიშვილი ქ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მცირე პლასტიკის ძეგლები, თბილისი 2007; ხიდაშელი ნ. (2005), 232-253.
107. Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), NN 88, 89, 91, 92, 94, 98-102.
108. ვეჯახიძე ი. (2009), 111-119.
109. დანერ, იხ. Козениова В.И. Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке. Москва 1996, სადაც კავკასიის ქე-ლის განვითარებული საქართველოს ტერიტო-რიაზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს მხატვრულ ნიმუშები, რომელთა უმრავლესობას სამკაული შეადგენს, განხილულია როგორც “უძველესი კულტურის ცენტრალური ვარიანტის სამხრეთკავკასიური ჯგუფი”, 149-150.
110. “ღობორის ტიპის” მიძევების შესახებ დანერ, იხ. ვეჯახიძე ი. (2009), 191.
111. შერ, იქვე, 101.
112. Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), NN 83, 92.
113. მგალობლე, განთავის სამაროვანზე ქა-ლის N141 სამარხში ნაპოვია აქატისა და სარდოიონის რამენიზე ასეული სხვადასხვა ფორმის მძივი – Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), N318; ელ-ბა-ბას სამაროვანზე აღმოჩენილი მძივების შესახებ დანერ, იხ. – Hachavade M. Tivoliძიონ ნყ მოთხრობის შინა-ნაწი – კავკასიის არქე-ოლოგია, ეთნოლოგია, ფოლკლორისტიკა, თბილისი 2011, 144-147.
114. ათასა და კოლხების ერთმანეთთან ჯერ კიდევ პერიოდზე (I, 2; VI, 193 და 197) და აო-ლიონის როდოსელი (II, 417) აიგვივნებენ.
115. ტაროს იხი განიხილვის ასევე შევი ზულის მრავალმუხებულის ბრძოლად – დანერ, იხ. ლორთქიფანიძე ო. (2002), 150-153.
116. იხ. იქვე, შერ, 185; თურქეთში, კერძოდ მა-შაბში, სამხრეთაზი ახლოს აღმოჩენილი მიკენური კერამიკა არ გამოირჩევა სხვა-სადაც გნით მოხედვას, მაგრამ მის გამოდგება ბერძენ-პაქეულია შე ზედაც ნაოსნობის დამადასტურებელი ზეარ არ-გუმენტად – Lévêque P., Le Mythe des Argonautes, dans: Sur Les Traces des Argonautes (Actes du 6e symposium de Vani 1990), Paris 1996, 47; კოლხურ-მიკენური კონტაქტის შესახებ იხ. აგრეთვე მიქელაძე ო., მიქანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აფრიკული მა-კინეზიკური უძველესი მოსახლეობის მიმართიდან (ძვ. წ. II-I ათასწლეულები), თბილისი 1974, 94-95.

117. ვ. ნ. გოლტოტრონოლოგიური მეთოდის მონაცემებით, მეორე კავკასიონის დასავლეთ და ცენტრალურ ნაწილში ლოკალიზებული საერთო ქართველური ფუძემდებლის დამოს პრეფიქსი ძვ. წ. IV-III ათასწლეულებში იგარდუდება. ქართველური ტომების პირველი მიგრაციული ტალღა მდინარე იფო დღევანდელი კოლხეთის დაბლობისკენ, რომლის შედეგადაც ძვ. წ. III ათასწლეულისთვის მანვე უნდა მომხდარიყო სვანური ენის გაშენება. სამეგრელოში მონასტეობა თავდაპირველად ზღვისპირა ზოლში, როზ-ენგერის აუზში იყო დადგენიებული, რის შემთხვევაში ტომპოლიური და არქეოლოგიური მასალა, კერძოდ, ისპანისა და დისავაუბის ნაშთსაღარებზე აღმოჩენილი განსაკუთრებული კერამიკა მიწვეული. ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისში ქართლ-ხანური (ქართლ-კოლხური) ერთობის დაღის შედეგად ჩამოყალიბებულმა მეგრულ-ქსურმა (კოლხურმა) ერთობამ სვანურენოვანი მოსახლეობა თავიდანვე აკავშირებდა კავკასიონის სამხრეთ კალთებისკენ, დამკვიდრდა და ვრცელ ტერიტორიაზე, რომელიც კოლხეთის სახელითა ცნობილი და მოიცავდა სახრეთ-აღმოსავლეთ მაკონსტანტინოპოლის, კოლხეთის დაბლობსა და ისტორიულ მესტიას, ხოლო აღმოსავლურ-ქართლური დიალექტის მატარებელი ეთნიკური ერთობის ერთი ნაწილი დამკვიდრდა აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე, სადაც შემდეგ იქმნება ანტიკური წყაროების იტორიის სახელით ცნობილი ქართლის სამეფო, ნაწილი დარჩა დასავლეთ მეგრეთა ახლოს სახლებში, ხოლო სამხრეთით განსაზღვრულ ნაწილს წყაროები შეუქცის სახელით იხსენიებენ. – დანერ. იხ. Гамкреладзе Т.В., Вих. С.В. Иванов. Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси, 1984, 880, 880; ძვ. წ. 904-90; ლიტერატურა იხ. (2002), 18-19.
118. ძველმოსავლურ წყაროებში მოხსენიებული კოლხურ ტომთა პირველი პოლიტიკური გაერთიანების შესახებ დანერ. იხ. ლიტერატურა იხ. (2002), 153 დასახლებული ლტერატურით.
119. დანერ. იხ. მიქელაძე ი. (1974), 9-75; ლიტერატურა იხ. (2002), 138-140.
120. ვილადე რ., კოლხეთის დაბლობის ძვ. წ. III-III ათასწლეულების ნამოსახლარები, თბილისი 2007, 76; ზღაბაძე ი. და სხვები (2010), გვ. 491, N879.
121. აღსანიშნავია აკრეფი ჯერის ფორმის ბრინჯაოს საკრეფი და შამბისონის მონისებური მასის მძივი, რომლის ანალიზი გავლენა ფიზიკის ნამოსახლარის VIII ფენაზე და უფრო გვიან, ძვ. წ. VIII საუკუნის ერგების სამაროვანზე – დანერ. ახალი II ნამოსახლარზე აღმოჩენილი საკრეფის შესახებ იხ. მუსხელიშვილი დ., ჯიბაძე ი., პაუვაშვილი ნ., პაუვაშვილი ნ., ახალი II, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია (ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის კომისია), თბილისი 2010, გვ. 51, ტაბ. 28 გ, 9, 13, 46 1-3. ნივთები ინახება ფოთის კოლხური კულტურის მუზეუმში.
122. გიგაძე ე., კოლხეთის ბრინჯაოსა და ფრეზული ნაწილის ნამოსახლართა კულტურა, თბილისი 1982, 67-68.
123. ფსაკაძე გ., ბარაშვილი მ., ახალი არქეოლოგიური მონაცემები გალის რაიონში (კავკასია – ნეოლით-პრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები), თბილისი 2001, 123-128, ტაბ. II.
124. მიქელაძე ი., კოლხეთის ადრეკრისტის ხანის სამაროვანი, თბილისი 1985, 13-20.
125. გობეჯოვლი გ., არქეოლოგიური გათხრების საბოლოო საკრეფო, თბილისი 1952, 56; ფანცხავა დ., მისურაძე პ., გობეჯოვლი გ., ბრლის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი N12 სამარის დათარიღებისათვის, ძიებანი N8, 2001, 39-42; სულავა ნ., კალაძე ნ., მინი ინერსტიკური უჯრუტის ნივთები ბრლისა და სამარის სამაროვანიდან, АСАДЕМIA, ტომი 6-7, თბილისი 2006, 15-20.
126. იხ. იქვე, გვ. 42, ტაბ. III. 23, 26-28; პუნსურე ნერტიკული მუქული დისკოსტურ-თავიანი საკინების პარალელები იხ. – Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), N115 ა, c.
127. დანერ. იხ. ჯავახიშვილი ი., შიდა ქართლის უქელსი ნარსულდან, თბილისი 1909, 95-98, 111-119.
128. გობეჯოვლი გ. (1952), 60.
129. დანერ. იხ. Hauptmann A., Gamschidze I. (2001), 154.
130. ფანცხავა დ. და სხვები (2001), 44; Motzenbacher I., Sammlung Kossnietzka, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Bestandskataloge, 3, Berlin, 1995, 17.
131. დანერ. იხ. გობეჯოვლი გ. (1952), 59-61; ფანცხავა დ. და სხვები (2001), 42-43, ტაბ. I 2, 3; III 24, 25, 37-42.
132. გამოსახულებების პირობითად "ცხარეზაბა" უნდა იქნეს, ისევე როგორც მხოლოდ სანებო, ანტიკური ხანის ლარარის სამაროვანზე აღმოჩენილი ბრინჯაოს საკრეფის განსაკუთრებული სახეობა. ადგილი ინტერპრეტაცია განმარტებულია იმით, რომ ლარარის საკრეფის შემთხვევაში ტანზე გამოყვანილი რელიეფური ორნამენტები ბუმბულის იმიტაციად მიჩნეული – დანერ. იხ. ჩართიანი ნ., ძველი სანებო, თბილისი 1996, 201-202, სურ. 22. ეს გამოსახულებები ტანის მიხედვით, მარცხენა, შუალედის ფრენის დუკამბრებს, თუ-ცა ფრთების უქონლობის გამო, ჩვენ მათ მხოლოდ ეგრის ან ცხარის ტიპისადაც გამოსახულებების უნდა იქნეს.
133. იხ. იქვე, გვ. 137, ტაბ. XIV 20, 21.
134. Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), NN124-125; 145 (საქართველოს ეროვნული მუზეუმის სილანის მუზეუმში).
135. ლეპუნ-ნოვოვოგრების კულტურისთვის დამახასიათებელი მინიატურული ქანდაკებების გენეზისი, მათზე გამოსახული სამკრეფების სიმბოლოების შესახებ დანერ. იხ. გომელაური ნ. (2005) 12-16; 22.
136. Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), N115.
137. დანერ. მსგავსი სიმბოლოების ერთობლიობის შესახებ, მათ შორის კავკასიურ მასალაში, იხ. სურგულაძე ი. (1986), 45-47, 98, 103.
138. Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), NN140, 122.
139. ვასკაძე აღმოჩენილი ვ. ნ. ორმაგი ცულის ფორმის ერთ-ერთ საკრეფი დადრული ოთხკუთხედი წარმოდგენილია დისკოსტების გარეშე, ხოლო მტანდარტის მხოლოდ ეგრისის თავის ორი გამოსახულება აქიოს – Kossnietzka B.M. (1996), გვ. 91, სურ. 34, 37-38; გვ. 118, სურ. 43 (7). განსაკუთრებით ბრლით აღმოჩენილი მტანდარტისგან, რომელია სატარე მთლი და პირველ უნდა დადგარიყო საკრეფი ნაჭევებისა, ე.წ. ლენტისებრი სამკრეფებით, გრავირებული რკეტივები და ერთ შემთხვევაში სატარე მთლი მთელ სიტარეზე შემკულია ეგრისის თავის სუთი სურგულაძე გამოსახულებით – ფანცხავა დ. და სხვები (2001), ტაბ. 12-4.
140. Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), NN63, 223.
141. შერ. იქვე, ტაბ. 115 – მანეულია საკრეფი; Kossnietzka B.M. (1996), გვ. 114-115, სურ. 43 (7).
142. Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), N194; Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), NN105, 144 – განთავსდა და ბორნილეს ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეების სამაროვანზე აღმოჩენილი ამ ევლზე მარტივ სახეობის საკრეფისა ლრეფულეს სქენ მასალა, კერძოდ, ტეგანარევი დარმინანტი მასლები და ატანობინი საკრეფი.
143. კოლხური "გრაივიკული" სტილით გრავირებული ნივთების ბრლის ძვ. წ. ათასწლეულის პირველი ნახევრის სამაროვანი წარმოადგენილია მკრეფისა კინების და სრულად გამოჩენილი საკრეფები. ერთ-ერთზე გრავირებულია კოლხური კულტურისთვის ტიპური სამკრეფისათვის გველები, ხოლო მეორეზე, რომელიც ეგრისის თავის სურგულაძე გამოსახულებებითა შემკულია, გრავირებულია გამოყვანილი თევზიხური ორნამენტი. გობეჯოვლი (1952), 99; Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), N231; სულავა (2011), ტაბ. 17, NN182, 183; ტაბ. 19, N225; ტაბ. 29, N336; ტაბ. 31, N387; ტაბ. 40.
144. კოლხეთი რკინის წარმოების ერთ-ერთ უძველეს კერადა მიჩნეული, რასაც მანეტიკურ, ასევე მანეტიკურ რკინის სიმდრე უნდა იქნეს და აქარსა და გურამის არქეოლოგიურად გამოვლენილი რკინის წარმოების ნაშთები, კერძოდ ქურა-სახე-ლომების ნაშთები საუფუძველზე აქ რკინის ათვისება ძვ. წ. VIII საუკუნეში, ე. ი. რკინის არტეფაქტების გამოჩენად გაკონკრეტდა, ჯერ კიდევ ძვ. წ. II ათასწლეული იგარდუდება – დანერ. იხ. Хачатурянский А.А. Промышленное развитие в Колхиде, Тбилиси, 1987; Chachaturianski A., Alte Eisenproduktion an der südlichen Schwarzmeerküste, in: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 182-185; Chachaturianski A., Alte Eisenproduktion an der südlichen Schwarzmeerküste, in: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 182-185. კიდევ ეს უნდა ენოლოგების შედეგები კიდევ უფრო გამოდგინდეს კოლხეთის სხვა რეგიონებში, მათ შორის რაჭა-ლეჩხუმში, თანამედროვე მეოთხედიან ჩატარებული ტექნიკური კვლევებით, მხოლოდ იმის თქმით შემოიფარგლება, რომ ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში

- რატა-ლუნები, სვანეთი რკინის მეტალურგიის მძლავრ კერებს წარმოადგენდა. ამაზე მეტყველებს აქ აღმოჩენილი რკინის ნარმოვები, აგრეთვე სახლების ნაშთები – Sulava N., Letchchumi – eine bedeutende frühe Metallurgie-Region in der Kolchis – იქვე, 187; აგრეთვე NN 391, 393.
145. სამეგრეოს სამაროვანზე აღმოჩენილი ნახევარწრიული ამონიუმის ტრადიციული ქრონოლოგიით ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეებით თარიღდება – დანერ. იხ. ზუბინაშვილი გ., მეცხთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი, 1957, 23-30, 90, 103; აბრამიშვილი რ. ამიერკავკასიის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიური ჯგუფები, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის, თბილისის არქეოლოგიური მუზეუმის ბოლძელის N1, თბილისი, 1977, ტაბ. III-63; სამთავროს სამაროვანზე, აგრეთვე ქარბეთი და შოთა აფხაზეთში, კერძოდ, ჯანჭუჭის სამაროვანზე აღმოჩენილი ნიშნების საფუძველზე დათარიღებული ჩრდილოეთ კავკასიიდან ცნობილი ზუსტად ანალოგიური ნიშნები, რომლებიც მთავრად საყრდენადაა გამოყენებული ქობულთა კულტურაში ცალკე ტიპის – პირტყოყბანურიდან ყობანურ პერიოდზე გარდაცვალი ხანის გამოსაყოფად. შერ. Казенишова В. И. Нобанская культура и ее место в истории мира, Москва, 2013, 75. ნახევარწრიული ამონიუმის ყობანური ნარმოვების მთავარ არეულზედ მიჩნეულია სპარსელებით შედგენილი ტრასკების ორნამენტები, რომელიც ევროპიდან შემოვიდა და "მეცხთის სტილის მერაბიდან მიზანძახის" სახით დასტურდება ძვ. წ. XVI-XII საუკუნეების ბოლოდან განხილ აბრამიშვილი სატყვევზე. ნახევარწრიული ამონიუმის ყველაზე გვიანდელ თარიღად მიჩნეულია ძვ. წ. XIII-XII საუკუნეები. – დანერ. იხ. იქვე, გვ. 75-76, ნახ. 35, 5-12; შერ. სულავა ნ., კავკასიის ფიზიკური (გეოლოგია, ქრონოლოგია, გენეზისი), თბილისი 2011, 73-77; 182-186 – ნახევარწრიული ამონიუმზე გამოყენებული კვლევისა და გრავირების ტექნიკის გარდა, მათ გვიანდელი პერიოდით დათარიღებას განმარტობს შემდეგი გარემოება: დღეს ჩვენს ხელთ არსებული მონაცემებით, სამთავროს სამაროვან NS91 აზონდასთან ერთად ურარტული ტიპის მოჭიქულ კერძების, ფიბულას და სავარაუდოდ, გრავირებულ სარტყელზედა შეიქცადა, რომლებიც ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებს უნდა დაეკუთვნებოდეს. ნახევარწრიული ამონიუმები განეკუთვნება "კულტურ-ყობანურ ბრინჯაოსთვის" დამახასიათებელ ნივთებს ცენტრალთან ახლოს, მეტყველებს აღმოჩენილი ნიშნები განილბიდან ასევე როგორც "კულტურ-ყობანური ბრინჯაოსთვის" დამახასიათებელი ნივთი. შინშენდელავანია, რატ მასთან ერთად ნახევრ კერძი-კანი ჩანს ისეთი ტრადიციები, რომლებიც ჯერ არ არის გამოვლენილი კობულთ კერძებში – Купчин Б. А., Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетии и Имеретии, Тбилиси, 1949, გვ. 30, ტაბ. XII, 2.
146. კალანდოძე ნ., კობულთის გვიანდონი-ჯიანდერქონის ხანის გრავირებული და იკრუსტერებული ბრინჯაოს ნაწარმი (გეოლოგიურ-ტექნოლოგიური გამოკვლევა).
- ავტორიზებული ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპყრებლად, თბილისი 2006.
147. დანერ. იხ. Тенишова М. К., Заман и история, Seminarium Kondalovianum, Парпа 1930, 55, 56, 64.- ტენიშევაძე ეს ვარაუდი გამოთქვა კავკასიაში აღმოჩენილი მარკეტისა ამონიუმების საფუძველზე, რომელიც კიდევ უფრო გააძლიერა ბრინჯაო და დიგარისი ვეფხის ნივთებმა.
148. Hänsel A., Hänsel B., Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas, Bestandskataloge, Band 4, Berlin 1997, 112, 113.
149. Казенишова В. И. (2013), სურ. 56.
150. Rassmann K., Scholnrecht U., Insignien der Macht – Die Stabdolche aus dem Depot von Melz II, in: Hänsel A. (1997), 43-47, სურ. 1.
151. იხ. Казенишова В. И. (1996), სურ. 47-48.
152. პლასტური გამოხატულებებით შემუშავებული სარტყელის ცულის, როგორც ხელი-სუფლების სიმბოლოს და მეფე-ქვეშევრდის ნიშნების შესახებ დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი., ძველი კობულთის კულტურა, თბილისი 1972, 13-14.
153. იხ. შერ. 87.
154. შერ. გობეჯიშვილი გ. (1952), 60.
155. იხ. აგრეთვე აქაინე, "მთიარულეთის ომები", 103; სვანეთში ოქროს მოპოვების შესახებ ევროპელი მოგზაურთა ცნობები – იხ. ჟიჟინა ა., ოქროს სამკაულები განის ნაქალაქარდგან, გვინ VI, არქეოლოგიური გათხრები, თბილისი 1981, 96; ლორთქიფანიძე ი. (2010), 105, მეფ. 1.
156. იხ. შერ. 117.
157. ჟიჟინა ა. (1981), 37.
158. დანერ. იხ. თავი "ოქრომრავალი კობულთი".
159. დანერ. იხ. ლამბაძე ი. და სხვები (2010), 33-38.
160. კავკასიის არქეოლოგიაში ჯერ კიდევ სა-დღესასწაულო კობულთი და ყობანური კულტურების თეორიტიკების საკითხი. ამიტომ განხილული იქნება მხოლოდ საქართველოს ტერიტორიაზე კობულთ კულტურის გავრცელების არეალში აღმოჩენილი მხატვრული ბრინჯაოს ნიშნები, როგორც ყობანური კულტურისგან დამოუკიდებელი და ერთიანი სისტემის – კობულთი კულტურის შემადგენელი ნაწილი. ყობანში აღმოჩენილი მსგავსი მასალის მომუშაოებისას ევროპელმა ნაშრომში – Паншваа Л., Сулава Н., Паншвааши Р. Колхидская, Нобанская или Колхидско-Нобанская? Навязывание, М4, Тбилиси, 2003, 102-117 – შემთავრებული კლასიფიკაციის და შესაბამისად ვიყენებ კულტურის მიერ მხოლოდ გეოგრაფიული ნიშნის მიხედვით დამკვიდრებულ ტერმინს "კობულთ-ყობანური ბრინჯაო", რომელიც ერთ ქრონოლოგიურ ქრონოლ უნდა იქნეს განხილული და ეს პერიოდი განისაზღვრება ძვ. წ. IX საუკუნის დასასრულითა და ძვ. წ. VI საუკუნის პირველი ნახევრით.
161. კობულთი ცულის გენეზისის შესახებ დანერ. იხ. სამაროვა ი., კიდევ ერთხელ კობულთი ცულების ტიპოლოგიის შესახებ, მიუხედავად 1998, N1, 34-40.
162. იხ. ლორთქიფანიძე ი., "განძმები" კობულთ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციალოგიური ინტერპრეტაციის ცდა), კავკასია ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები, ტფილისი, დამატებები. VI, თბილისი 2001, 185-188, სურ. 1.
163. დანერ. კობულთი ტიპის განძების შემადგენელი სილონებისა და ბრინჯაოს ნივთების შესახებ აღმოჩენის ადგილის მიხედვით იხ. ქიქოძე დ., კობულთი კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი 1965, 1-49.
164. ფანცხავა ლ. (1988), 37.
165. სახარაო ლ., ბრინჯაოს განძები ლეზგინი-დან, თბილისი 1976, 35.
166. დანერ. იხ. Hänsel B. (1997), 12-15.
167. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი. (2001), 178-184
168. დანერ. იხ. ფანცხავა ლ., (1988), 20-22.
169. დანერ. იხ. სულავა ნ. (2011), 224-228.
170. სულავა ნ. (2011), გვ. 149-150, NN 626, 628, 632, 633, 634, 638, 639, ტაბ. 53; გ. კიკრეველი ძვ. წ. V საუკუნის სამკაულის ერთ ნიშნს მიაკუთვნებს აფხაზეთში აღმოჩენილ ამ ტიპის ფიბულასა და კობულთ დიადემებს. – გ. კიკრეველი, იმთხზის ადრეინტერპერის ხანის სამაროვან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, 1978, 74-79; შერ. Трпаш М. М., Древний Сурхми. Труды. Т. 2, Сурхми, 1969, 41, 97, 148, 32, 191 და სულავა (2011), გვ. 149-150 -ზე დასაბუთებული ლტერა-ტურა, რომლის მიხედვით ფიბულა ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებშია დათარიღებული.
171. შერ. Трпаш М. (1969), გვ. 24, 38, ტაბ. IV, 1-2, 4 – ბრინჯაოს ეს სამი ნივთი, რომლებიც ერთი საკონკრეტო რეალობაა განსაზღვრული, ხოლო ირი საკონკრეტო და სამა-ჯურის ფრაგმენტებზე, კობულთი ტიპის დიადემები უნდა იყოს; ღებში შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს დიადემის შესახებ იხ. – Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2003), 425, N409.
172. სულავა ნ. (2011), გვ. 134-137.
173. იხ. იქვე, 212-223.
174. დანერ. იხ. Купчин Б. А. Материалы к археологии Колхиды. I. Тбилиси 1949, 160-161. განსაკუთრებით შესაძლებელია ჩრდილო-დასავლეთ კობულთი, კერძოდ, აფხაზეთში, ასევე ურეკი დადასტურებული იმპორტებული ბრინჯაოს ფიბულები. ისინი გვევსურს სამყაროდ და იტალია-ალბანეთიდან მხოლოდ ზღვით შეიძლება იყოს შემოსული და შესაბამისად, მათი გავრცელების გზა ემთხვევა არგო-ნავების მოგზაურობის სავარაუდო მარშრუტს – სულავა ნ. (2011), 227
175. დანერ. იხ. სულავა ნ., ბრინჯაოს ნივთებზე "ფანტასტიკური" ცხოველების გამოსახუ-ლებების გავრცელების შესახებ, ტიფანია N19, თბილისი, 2010, 154-159.
176. ერთი მთავარი ნაშრომი ფასანაურის განძი, შერ. – შემთხვევითი აღმოჩენა ასევე ფასანაურთან, მაგრამ თანხლებული ინვენტარის მიხედვით, ისიც განძის შემადგენელი ნაწილი უნდა ყოფილიყო; სულავა ნ. (2011), NN 313, 314.

177. Tranw M. (1969), გვ. 198-199, ტომ. XXVI.
178. Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), 248, N123.
179. ქორიძე დ. (1965), გვ. 43, პნ. 79, სურ. 39.
180. კიკნაძე ნ., კოლხეთის გეოგრაფიკო-ადრეკონის ხანის გეოგრაფიული და ისტორიკო-გეოგრაფიული პირობები (გეოლოგიურ-ტექნოლოგიური გამოკლევა), ავტორიზებული ისტორიის მკვლევარებთან კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი 2006.
181. ფანცხავა ლ. (1988), ტომ. XXII, 5.
182. კოლხური ცულები ირმის გამოსახულებით უმეტესწილად ყოვანიდანა ცნობილ, გვეხედება აგრეთვე ჩაბარების, ნიისის განმეგში. ქუთაისის მუზეუმში დაცული ერთი ცუელი ირმის გამოსახულება, რომლის აღმოჩენის ადგილი უცნობია - იხ. იქვე, 39 - 41 ტომ. VII; XII; XIV, I.
183. Sulava N. On a small mound discovered in mountainous Colchis. Ancient mining in Turkey and the Eastern Mediterranean (AMITEM), Ankara 2008, 299-305; Born H. Meisterwerke kalzassischer Bronzeschmiede, Berlin, 1984, 13-15.
184. ლორთქიფანიძე თ. (2002), 130, სურ. 120.
185. დანერ. იხ. Мещанинов И.И., Змея и собака на шедеврах памятников архаического Кавказа (Змея-зигзаг-длинная линия и змея-дракон-собака) - ЗВБМР, I. Ленинград 1925, 195, 241, 245-256; ჩუჩოი (1949), 56, 196-197.
186. დანერ. იხ. აბაკელია ნ., სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში. თბილისი 1997, 56-58.
187. საყვარელიძე, ოსი ლინკეისკი ზ. აბაკის მოსაზრება, რომ ცეცხლისა და მგელისა მომავალთა ღმერთი ელენკესი, მესაძლია, მომდინარეობს ცუელი იმდური "ერკა"-სგან, რაც მგელს ნიშნავს - დანერ. იხ. მიქელაძე ნ., მგელ-ძაღვის სიმბოლო ქართულ მითოლოგიაში, დიხტერატის ავტორიზებული, თბილისი 2011, 34-35.
188. Belfiore (2010), 31; მედის მეტალურგიისა და კავშირის შესახებ იხ. Landspanzde N., Medea's Colchis. In: Kacharava D., Kuvirelia G., Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Van, J. Y. Chi, editor, Princeton - NJ 2008, 25-26.
189. შტრ. ფანცხავა (1988), 39-53.
190. გასათვალისწინებელია, რომ მე. E. XIII საუკუნით დათარიღებულ ჩოხაბურის N37 სამარხში აღმოჩენილი საკინძის თავი მოხეულია "დათვის მცავის" ცხოველის გამოსახულებად - Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 303, N153; შტრ. სულავა ნ., რამბიელი კ., კოლხურ-კიბა-ბურ ბრინჯაოს ნაწარმზე "დანტასტური" ცხოველის გამოსახულების ქრონოლოგიისათვის, იბერია-კოლხეთი N7, 2011, 138. - ცხოველის გამოსახულების სტრუქტურის ხასიათის გამო ჩვენ შემოვიყვარდელი მისი, როგორც, ზოგადად, "ზომორფული გამოსახულების" აღნიშვნა.
191. Belfiore (2010), 762.
192. მიქელაძე თ., (1985), გვ. 103, N657, 658, ტომ. XIII, 10-11.
193. სულავა ნ., რამბიელი კ. (2011), 138-139, ტომ. III, 2, 3, 4.
194. დანერ. იხ. სულავა ნ. (2011), 167 დასახულებული ლიტერატურით.
195. შტრ. ბარამიძე მ., მერხელის სამარხი, თბილისი 1977, 29-30, ტომ. VII - ფიხლის რკალი მონებულია ვერძის გამოსახულებად. ყუთიზე სულავა ნ. (2011), გვ. 166-167, N699-ი მიხედვით.
196. Доманский А. В. Древняя юдаистическая бронза Кавказа, Москва, 1984, N165; სულავა ნ. (2011), ტომ. 58, N700.
197. დანერ. იხ. Kubala N., Dagger-shaped pendants with dog-like heads - A defining element of Colchian bronze objects. In: Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und seinen angrenzenden Regionen in der Spätbronze-Frühelzezeit, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kultugeschichte des Schwarzmeerraumes, N22, Herausgegeben von Mehmet A., Mehmet G., Reinhold S., Beier&Beran Langenweissbach 2012, 80-86; Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 389, N331; Unterwegs zum Goldenen Vlies (1995), 291, NN 252, 253.
198. სულავა ნ. (2011), 186-189.
199. Chonias A., Colchian Goldwork. In: Kacharava D., Kuvirelia G., Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Van, J. Y. Chi, editor, Princeton - NJ 2008, 87.
200. Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 71, 392, N341.
201. ამის გამოსახულება თვებს დამაპყრებელს - შვედ კადმოსის მოსის და ისონის შერ ათგნის დავალებების შესრულების გამოხდის ნიშანი დათხილი გველი/გველმა-პის ცხოველად ანოსული ანტროპომორფი გომრები - დანერ. იხ. Belfiore (2010), 386-389.
202. Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 443-444, NN 441, 443, 444.
203. დანერ. იხ. სურელაძე ი. (1986), 158-159; მიქელაძე ბ. (2012), 29-32, 36-41.
204. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე თ. (2002), 187-190.
205. ჯაბაშვილი რ., კოლხურ სამარხიანთა აბსოლუტური ქრონოლოგიისათვის, საკარტელოს ეროვნული მუზეუმი, აკად. შ. აბრამაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი, "არქეოლოგიური ჟურნალი", V, 2010, 33, ტომ. I. 39.
206. მასარაძე კ., ნერვილი მ., საირბე, თბილისი 2008, ფოტო N71.
207. დანერ. იხ. ტყეშელაშვილი ა. (1981), 14.
208. Prange M., Valcin U., Früheisenzeitliche Zinnperlen aus der Kolchis. In: Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 188-191; 389, N332.
209. იხ. იქვე, 390, N336.
210. მიწვეულია, რომ ზორბის იფია კეისრისტიკიდან უნდა მომდინარეობდეს და მიწვეულია მზის ემბლემის, დიკოს გახეხვითობა და ღერზე ნაძვრები. მისი კავშირი მუხიანის დასტურების სტრუქტურაში და ასახული ქართულ ენაში, მაგალითად, ქართველი მზის ქალ-ღმერთის - ბარბელის სახელი - დანერ. იხ. ბარბელაძე ზ., ქართველი უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ლეონტა ბარბარ-ბაბარ), თბილისი 1941, 111-120; აგრეთვე, სურელაძე ი. (1986), 77.
211. Georgien - Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001), 378, NN 310, 311.
212. ამ ტიპის მიხედვით შედგენილი ველ-სახამებისა და ზოგადად, ადგილი რკინის ხანის ქართული იურმეფულების ნიშან-ზოგ ტრადიციებისა კავშირის შესახებ დანერ. იხ. გაგომიძე ი., ქართული ქალის სამკაული, თბილისი 1981; 14-15;
213. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья (Археология СССР, Свод археологических источников, Г1 - 12), Москва 1981, 45-46.
214. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე თ. (2002), 199-205.
215. დანერ. იხ. Deppert-Uppitz B., Griechischer Goldschmuck, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1985, 54-59; Higgins R. (1980), 94-95. სურ. 22-24, 33-36;
216. ფარცხანაშვილის განის შესახებ დანერ. იხ. ჩუჩოი, E. (1941), 134-135, სურ. 132; The Gold of Ancient Armenia (2007), ტომ. XXVII, 7, XXVIII, XXVIII.
217. ჩუჩოი, E. (1941), 133.
218. საყვარელიძე უფრო გავრცელებული იყო ანალოგიურად დამზადებული ნახევარ-მედიანებისა და ნახევარბურის საურე-ტი, ხოლო ეტრუსკულ იურმეფულებში გვხვდება წრული ფორმის საურეფები. მე. E. VIII-VII საუკუნეებში თარიღდება სომხეთში, ნერკის გეტაბეში მდებარე-ბის ნაპოვნი რკინი, რომელიც შემოვილი დეკორირი განსხვავდება ნორისის განის შემადგენელ საურისგან - Higgins R. (1980), ტომ. 21E-F; 43-A-D; The Gold of Ancient Armenia (2007), ტომ. XC 3.
219. Deppert-Uppitz B. (1985), გვ. 71-75, სურ. 33-34; Higgins R. (1980), ტომ. 338, 368; ნორისის საურე ეტრუსკული იურმეფულების ნი-შეუბნის პირველად აღმოჩენილია ბ. კუტხი-მა - ჩუჩოი, E. (1941), 134; ადრეკონის ხა-ნის ქართული იურმეფულების "ერეგარე შევასებას" თანადგომი ეტრუსკულ ნიშნებისა აღნიშნავს ი. გაგომიძე, თმ-კი, მას შეიძლება ასახსნავდ მოიწვეს - გაგომიძე ი. (1981), 14; კოლხურ ბრინჯაოს ცულებისა და ნორისის განის შემადგენელ სამკაულის ერთობლივი ტიპულია იხ. - ლორთქიფანიძე თ. (2002), სურ. 158.
220. Papasavali R., The Late Bronze/Early Iron Age burial grounds from Tsaltsh. In: Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und seinen angrenzenden Regionen in der Spätbronze-Frühelzezeit, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kultugeschichte des Schwarzmeerraumes, N22, Herausgegeben von Mehmet A., Mehmet G., Reinhold S., Beier&Beran Langenweissbach 2012, გვ. 17, სურ. 8, 2.
221. ნადირაძე ჯ., საირბე - საქართველოს უძველესი ქალის, ნიწი I, თბილისი 1990, გვ. 70, ტომ. VI, 3.
222. Deppert-Uppitz B. (1985), გვ. 45-46, სურ. 20; Despain AL, Greek Art - Ancient gold jewelry,

- ვარმოვანისებურ საყურევებს, რომლებიც აღმოჩენილია დევსისის გ. 5. იხისის სამარხში – Despini (1996), MN67-68, 75.
260. The Gold of Ancient Armenia (2002), გვ. LVI 1-3.
261. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 152.
262. Deppert-Lippitz B. (1985), გვ. 62-63.
263. ყურადღებას იპყრობს სოფლის ისტორიის ნაციონალურ მუზეუმში დაცული ოქროს ბეჭედი, რომელიც ზუსტად ანალოგიურ ტრაპეციის ფორმის ფირფიტებთან შეიძლება გრძელ რკალს წარმოადგენს. განსხვავებაა ერთ დეტალში, კერძოდ, მათეულევან სპირალში, რომელიც ფირფიტებზე გაკეთებულ ორ სახურვებს ერთმანეთთან აერთებს. ნიჭის აღმოჩენის ადგილი უცნობია და ის ძვ. წ. IV საუკუნით თარიღდება – Die Thraler (2004), გვ. 300, N281.
264. დანერ. იხ. ნადირაძე (1990), გვ. 24-26, ტაბ. 1, 2; XXVI-2.
265. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), ფოტო 153.
266. პრილის სამკურნაო მშენებლის მონუმტი, რომლის ორგანო განთავსებულია მტკიცებელი ცხოველის თავია გრატიონებზე, ცნობილია ფასკადან. Kosenko B.M. (2013), სურ. 23 (1).
267. იხ. იქვე, ფოტო N147.
268. "ოქროსი სამკურნაო ისტორია არსებობდა არის ფირფიტები ოქროს, ფოლგარანისა და გაიარისის ისტორია" – Despini (1996), გვ. 22.
269. ყიფთი, E. (1941), 154.
270. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 163.
271. საყურევებისა და სახანოელების ფუნქციის გარჩევა ხშირად ძნელია და ამიტომ მათ საერთო სახელით საყურევებად იხსენიებენ – ჭყონია ა. (1981), 17.
272. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 91-92, N22, სურ. 84.
273. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 176.
274. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი., ფეოტორიძე რ., თოლორდია გ., ჭყონია ა., არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს – ვანი I, თბილისი 1972, გვ. 214-215, სურ. 204; მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 90, N18, ფოტო N147; გვ. 93, N23, ფურადი ფოტო N28.
275. ჭყონია ა., რელიგიური ასპექტი კოლხურ ოქრომჭედლობაში, ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ყურადღ.), დამატება N IV, თბილისი 2001, 97.
276. Кузнецовы Т., Греческая надпись на бронзовом плите из Вани, Местные этнополитические объединения Причерноморья в VII-V вв. до н.э. Материалы IV Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья, Цахуры-Вани 1987. Тбилиси 1990, 256-260.
277. დანერ. იხ. Lordkipanidze O., Vani une Pompei georgienne, Paris 1995, 70.
278. საყურევებაა ა. ჭყონიას მინიშნება ტახის გარშემო კედელ და ფიჭვისა და ხარის სხეულებზე გამოსახულ ნიშნებზე, რომ-
- ლებსაც მაკური მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს – ჭყონია ა. (1981), გვ. 15, მხ. 24.
279. დანერ. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 176-177.
280. დანერ. ნოვლი კომპლექსების შესახებ იხ. სურეულაძე ი. (1986), 109-111.
281. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 90, N17, სურ. 82.
282. დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), 16-17.
283. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), ფოტო N197.
284. ვანის სამარხები NN 11, 24 აღმოჩენილი ორჯერ ნიჭი თავსატეხიდან მიწიდან – Kacharava D., Kirikvela G. (2008), 129, 175; სპირის სამარხი N10 ნაპოვნი ნიშნები განსაზღვრულია ბაღთან – მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 77, N17, ფურადი ფოტო N26.
285. საყურევების ამ სახეობას, რომელიც ეტროპიძე იხ. V. VII საუკუნიდან დაიბა. გვ. 6. 450 წლამდე იყო გავრცელებული, ეს სახეობა უნდა ჩანდეს ამ ჩვენდის მშენებლის ფორმის გამო – დანერ. იხ. Higgins R. (1980), გვ. 139-140, ტაბ. 32c.
286. იხ. სამარხის გეგმა – Kacharava D., Kirikvela G. (2008), გვ. 131; მდრ. ლორთქიფანიძე ი., ფეოტორიძე რ., თოლორდია გ., ჭყონია ა. (1972), 214 – ქარვის მძივები, შესაძლებელია, ყელსაბამის შემადგენელი ნაწილი ყოფილიყო.
287. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 75, NN 1, 2, ფურადი ფოტო NN197, 20.
288. კოლხური საყურევების კლასიფიკაცია დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), 17 – საყურევეები გვიმოტყროლი საყიდებით შესაძლებელია "ზურთლიან" საყურევებს.
289. ვანის და სპირებში, ასევე კოლხეთის სხვა ოლქებში, ძირითადად, მთისხეობა, თბილისში, ფიჭვნარის სამარხებში, პრილის, პრილისუბანში, აფხაზეთში აღმოჩენილი ყველა ჩამოთვლილი ტიპის და სახეობის საყურევების შესახებ, რომლებიც გვ. V-IV საუკუნეებს განეკუთვნება, დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), გვ. 17-29, 101-104, სურ. 4-9; მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 50 (N1); გვ. 55-56 (NN 32-33); გვ. 62 (N2); გვ. 65 (N13); გვ. 77 (N21); გვ. 87 (N6); გვ. 93 (NN24-25); ფურადი ფოტოები NN2, 7, 4, 6, 14-15, 21; გვ. 20, ფოტოები N125, NN 152-153; კიხიძე ა., ვიქსინი B., საქართველო-ბრძანების ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის 2003-2007, ფიჭვნარი VI, მათეო-ოქსფორდი 2014, გვ. 282, სურ. 18 1-2; გვ. 291, სურ. 27 4 გვ. 294, სურ. 30 9; გვ. 295, სურ. 31 4; გვ. 91-93, 318, სურ. 54.
290. ვანის სამარხის N22 აღწერილობა იხ. Katsch- arava D., Kirikvela G., Lordkipanidze N., Tschob- nia A., Redaktion-Lordkipanidze N., Platz G., Med- de's Gold, Neue Funde aus Georgien, Katalog zur Ausstellung des Georgischen Nationalmuseums, Tiflis und der Antikensammlung, Staatliche Muse- en zu Berlin – Georgisches Nationalmuseum, Tbilisi 2007, 91.
291. დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), 30-31 დასახელებული ლიტერატურით.
292. ყიფთი B.A. Материалы к археологии Колхиды, II. Тбилиси 1950, 46.
293. კიხიძე ა., მასალები აღმოჩენილი მაკო- ლისის (ქობულეთი-ფიჭვნარი) ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლების, მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგი- ისათვის, ტ. IV, თბილისი 1965, 89, 89-90.
294. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 77, N21, ჭყონია ა. (1981), გვ. 103, NN 11, 12; მათი გავრცელებისა და პრივისის ნიშნუ- ბის შესახებ დანერ. იხ. იქვე, გვ. 24.
295. დანერ. იხ. – ლორთქიფანიძე ი. (1996), 13-14 დასახელებული ლიტერატურით.
296. Despini (1996), MN61-62.
297. დანერ. იხ. Maxwell-Hyslop R., Western Asiatic Jewellery, London 1971, გვ. 174-176, სურ. 1070; Deppert-Lippitz (1985), 98-108; 136, 163; Despini (1996), NN 79-87, 88.
298. Belfiore (2010), 856-857.
299. ფირფიტების განმარტებების შესახებ ბერძენი ოქრომჭედლობის დანერ. იხ. Deppert-Lippitz (1985), 20, 122, 136, 176.
300. კოლხეთის დიდი დედის კულის შესახებ დანერ. იხ. – Lordkipanidze O., Hachadze adrekh E., Tbilisi, თბილისი 1985, 240-241; ლორთქიფანიძე ი. (2002), 169; ჭყონია ა., რელიგიური ასპექტი კოლხურ ოქრომჭე- დობაში, ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი (საქარ- თელოს მეცნიერებათა აკადემიის არქე- ოლოგიური კვლევის ცენტრის ყურადღ.), დამატება N IV, თბილისი 2001, 97-98.
301. აკეობიძე ი. მასალები ქართული ოქრომჭე- დლობის ისტორიისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XXIII-8, 16-17, 21-22, თბილისი 1976.
302. სამარხისა ვანისხეობა გვ. V. IV საუკუნის მწერის ფსევდო არისტოტელის ვიტიკურა "კოლხეთი და კარსელე აიტხე", სადაც ნათქვამია: "ოქროსი მდიდარი კოლხების მეშვე აიტხე ღმერთების ყოლისმძღუ სვემ გააბასიონსა" (ქალკო, გვ. 294; ვანი I – ფურადი ა. (1964), 293-294; ისტორიოგრა- ფიული ცნობების შესახებ დანერ. იხ. იქვე, 242-300.
303. Belfiore (2010), 120.
304. ნიშანდობლივია, რომ ეს ტრადიცია კოლხეთში გვიანდელი ვიტიკურა ვერა- დება, რასაც ვანი აღმოჩენილი ბრინჯაოს ქანდაკებების ერთი გვეყუო მონუმბი. – დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 169; "და- კარსელე" ქანდაკება ვანიდან, საქართვე- ლის ტრადიციული მუშეების მოამბე II (47-8), თბილისი 2011, 62.
305. როგორც ზეითი აღინიშნა, ხაზის ვანის შემადგენელი საკლი, სავარაუდოდ, წარ- მოადგენს საყურის ნაწილს.
306. Deppert-Lippitz (1985), 180-188.
307. პანტიკაპეონში აღმოჩენილი გვ. 400-350 წლებით დათარიღებული საყურე, რომე- ლეც ორგანიზმს ვარდელზე დამატებული ქვეასუსის ფიჭვის წარმოადგენს, იხ. ყურადღ. DIO, Oxyrhynchus, (1995), გვ. 161, N101.
308. Deppert-Lippitz (1985), 137.
309. ვანის ფიჭვრქასკიდან საყურეებისა და სხეულის აღმოჩენილი კოლხურ ელზე

- გამოსახული მხედრების კავშირის შესახებ
დანერ. იხ. - ლორთქიფანიძე ო., არქანა-
გერკა და ძველი კოლხეთი, თბილისი 1986,
82-83.
310. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ო. (1972), გვ.
101-102, მუხ. 57; ჭყონია ა. (2001), 101-102
დასახლებული ლტოლქვით.
311. შარაბიძე ო. სულის, ცენტრის და მზის
სიმბოვნა, ისტორიულ-ფილოსოფიული
ძიებანი V (საქართველოს მეცნიერებათა
აკადემია - ივნეშ ქვეანბიშვილის სახელობის
ისტორიის და ენოლოგიის ინსტიტუ-
ტი), თბილისი, 2003, 172.
312. რქოსანი ცენტრის გამოსახულების შესა-
ხებ, რომლებიც საქართველოში აღმოჩენი-
ლი ანტიკური ხანის გლობუტურ მასალაზე
დადასტურებული, დანერ. იხ. - ლორთქი-
ფანიძე ო. არქაული და "არქაულები" სა-
ბეჭდო-მედიუმებიანიდან, ვანი. II, თბილისი
1976, 152; ახალციხის განძის შემადგენელ
სახელთქმულებზე გამოსახული რქოსანი
ცენტრის შესახებ იხ. - ლორთქიფანიძე ო.
(1972), გვ. 101-102, მუხ. 57.
313. რქოსანი ცენტრ არაბიზაციის უკუგონი-
ვება აღემატება მაკედონელს, რადგან მისი
უსაფრთხოება, ბუკფალისის სახელობის
ცენტრის ხანი, რომელიც ქივისგან გან-
სარჩევად პრილაში დაიკავა და მის პატარ-
საქმად აღემატება მაკედონელსა ქალა-
ქი ბუკფალისა კი დაიკავა, ამ გამორჩეული
ცხოველური ნიშნების ატარებდა. რომელი
სამაგრიც იხ მხოლოდ იულიუს ცესონის
აქტივობაზე განიხილება. რქოსანი ცენტრის
სიმბოლისა და ქრისტიანული სამაგრი
მისი გავრცელების შესახებ დანერ. იხ. -
Belfiore (2010), 623-624.
314. იმერული პრინციპი ცენტრის გამოსახუ-
ლებით - Мамедов М. М. Понятие о
принципе, თბილისი 1976, გვ. 80-88,
ტაბ. 28-32.
315. Belfiore (2010), 521-522.
316. ლორთქიფანიძე ო. და სხვები (1972), 231-
232.
317. დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), გვ. 40, NN 41-46
318. ბერძნულ და რომანულ ოქრომჭლობიანი მი-
ნაირი ინკრუსტაციის ტრადიციის შესახებ
დანერ. იხ. Higgins R. (1980), 24-26.
319. ნინაბანტკური და კლასიკური ხანის ბერ-
ძნული ელასტისების შესახებ დანერ. იხ. -
Deppert-Uppitz (1985), გვ. 87-90, 94-95, 110-
112, 116-122, 138-147; Despini (1996), გვ. 36-40.
320. ჭყონია ა. (1981), გვ. 105, N20.
321. შერ. Deppert-Uppitz (1985), სურ. 68-69 - ამ
საგნის ენტერალურსაიკიანი ბერძნულ-
ელი ელასტისებზე შედგენილია ე.წ. მესიხე-
ბური, მხარული მარცხენითი დაფარული
მიწებისა და ორმაგი ოვალური შემოქმედ-
ისი ფორმის საკიდების მოხატულობით.
გარდა ამისა, ზოომორფული საკიდებისგან,
რომლებიც შემოქმედის ამოხრციერულია-
ნი ფილოსოფიული მავთულით გამოყვანილი
ორმაგი ოვალურებით, ვარდულებით, თეთი
ქალის თავის გამოსახულებებით, კოლხური
ნომურების სადა დაკორით გამოირჩევა.
322. ჭყონია ა. (1981), გვ. 106, N26. აქვე უნდა
აღინიშნოს, რომ ელასტისის შემადგენელი
გრძელ მოლაკები დგ. 5. V საუკუნეში იშვია-
თისა ნარმოადგენს და ცილინდრული მი-
ნაირი სახით ისინი ბერძნულ ოქრომჭლობი-
ანში დგ. 5. IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან
ვრცელდება. ამდენად, ვანში აღმოჩენილი
ეს ელასტისი ამფიპოლიტზეა ცნობილი
დგ. 5. VI-V საუკუნეების ელასტისიანი გრ-
თად, რომელიც ცილინდრული მიწები-
სა და ბიკონუსური საკიდები შედგება,
შეიძლება ამ ტიპის ელასტისების ყველაზე
მეორე ნომურებად იქნეს მიჩნეული - იხ.
Despini (1996), გვ. 242, N122.
323. იხ. იქვე, NN 117-118.
324. ჭყონია ა. (1981), 35. იქიდან გამომდინარე,
რომ სიმინდის კულტურა საქართველოში
გაცილებით გვიან შემოიღო, ბუნებრივია,
ისინი ვერ იქნება გაავრცელებული სიმინდის
ტარის გამოსახულებად.
325. ე.წ. წვეთისებური და კერატის ფორმის
(trophen- bzw. knospenförmigen) საკიდებისგან
შედგენილი ბერძნული ელასტისიანი და
საყურები, რომლებიც დგ. 5. VII საუკუნის
მეორე ნახევარსა და დგ. 5. IV საუკუნის მეო-
რე ნახევარს მოიცავს, - Deppert-Uppitz
(1985), სურ. 48, 88, 89, 115, 116, 118 (სტატურ
კატეგორიზაცია გამოსახული მოიქრული ელ-
ასტისები), 120, 129, 130, ფერადი ტაბ. XI-XIII,
XX აღსანიშნავია კელდების ცნობილი
არქაოლოგის დიაგნოზ, რომელიც წვეთი-
სებური საკიდებით, ვერძის გამოსახუ-
ბიანი ორი საკიდითა და გრიფების ფიგურ-
ითაა შემოქმედებული და კულ ობიექტის ნიშნული
არქაოლოგი - Artamonov M., *Goldschmelz der
Skythen in der Eremitage, Verlag Arta - Prag*,
"Sovetskii Chudoshnik" - Leningrad 1970, გვ.
115, N252; გვ. 128, N199.
326. ერთი ელასტისის შემადგენელი ზოომორ-
ფული საკიდების მიწიწიერი რაოდენობა
და 27 (ელასტისი ვერძის თავის გამოსა-
ხულებიანი საკიდებით, სარჩებ, სამარხი
N5), ხოლო მაქსიმალური - 60 (ელასტისი
ფრინდლის გამოსახულებიანი საკიდებით,
ერთი, სამარხი N11).
327. მახარაძე გ., წერტილი 8. (2008), გვ. 56,
NN34, 39, ფერადი ფოტო 8, 5; გვ. 63, N3, ფე-
რადი ფოტო 13; გვ. 88, N11, ფერადი ფოტო
32-33.
328. ერთნაირი ზოომორფული საკიდებისგან
შედგენილი ბერძნული ელასტისის იშვიათი
ნომური (დგ. 5. V საუკუნის მეორე ნახევარი)
ცნობილია სამხრეთ ობლივანდ, რომელ-
ზეც სწორედ ვერძის თავის გამოსახულებ-
იანი რამდენიმე საკიდი ანთროპომორ-
ფული და კერატის ფორმის საკიდებთან
ერთადვე ნარმოადგენილი - Deppert-Uppitz
(1985), სურ. 89.
329. დადასტურებული მავთულებით გამოყვანილი
რქების გამოსახვის ეს მანერა დამახ-
ასიანებელია ფართოდ გავრცელებული
აქემენიდური ტიპის ზოომორფულთავე-
ბიანი სამაგურებისთვის. ნინაბანტკური-
თა, რომ აქემენიდური ოქრომჭლობის
ნომურები გამოირჩევა ვანის სამარხის N6
ელასტისიანი ერთად ასეთვე რქებიანი
ჯიხვის თავის გამოსახულებებით შემოქ-
მედი სამაგურების წყვილი დასტურებულ
აქემენიდური ბელონებისთვის და დასაბუთ-
ებული "მნობარე" ან "ნახტომში" გამო-
სახული სხვადასხვა ცხოველები გვხვდება
ნახევარდამოყვანი კვებისგან ამოხსნუ-
- ლი მიხედვით სახით, ასევე ოქროს საკისრე
რგოლებზე, რომელთა შორის აღსანიშნა-
ვია იუსესის განძის შემადგენელი ნომური
გარეული იანის გამოსახულებით - Rehm
(1992), გვ. 79, სურ. 58-59; გვ. 98, სურ. 70.
330. ჭყონია ა. (2001), 99.
331. ჭყონია ა. (1981), გვ. 37, მუხ. 138.
332. Rehm (1992), გვ. 119-122, სურ. 84, 86-87, 90;
Koch H., Es künden Daresios der König... Vom Leben
im persischen Grossreich, Mainz 1992, გვ. 222.
333. ეს ერთადერთი იშვიათი შემთხვევაა, როცა
ცხოველსახოვანი საკიდებიანი ელასტისი
თანდაქრძილულის, კერძოდ, "პირველი
მიცეალური" კუთვნილებაა. თუმცა,
აღსანიშნავია, რომ მასთან ერთად აღმო-
ჩენილია ვერცხლის რომბისებური ფი-
ტებიანი მიწები.
334. თავების მიხედვით ამ ტიპის ცხოველთა
სახეობის ზუსტი განსაზღვრა რთულია -
დანერ. იხ. Ammandy P., Orfeverleie achéménide,
Antike Kunst (1), 1958, 14; Pfommer M., Unter-
suchungen zur Chronologie früh- und hochhelleni-
stischen Goldschmelz, Istanbul Forschungen,
37, 1990, 113. ვანის სამაგურების წყვილი
ნარმოადგენელი ცხოველის თავები პრიობი-
თად მიჩნეული ჯიხვის გამოსახულებებზე
- ჭყონია ა., ძველი კოლხეთის კონტაქტური
აქემენიდურ სამაგურებად (ოქროს სამაგურ-
ები). ბიკრია-კოლხეთი. საქართველოს
კლასიკური და ადრეკლასიკური ბერძნული
არქაოლოგიურ-ისტორიული კვლევა, N9,
2013, 117.
335. ლორთქიფანიძე მ., ნარინეზული კოლიხ
ქალის სახეზედგენი N6 სამარხიდან, ვანი II,
გვ. 110-111, სურ. 1303, 1304.
336. ჭყონია ა. (1981), გვ. 37.
337. სხვადასხვა კულტურებში ჯიხვისებუ-
რი ცხოველების ზუგუნისა და ნაყოფი-
რების მფარველ ამ უძველეს ქალაქთა-
ებასთან კავშირის შესახებ, რომელსაც
დასაფარე-ქართული ე.წ. კოლხური ნა-
დართმფარეული დალი განასახიერებს; ასე-
ვე სხვებში მიცეალურების სულისთვის
ჯიხვის მფარველსა და ამ რიტუალისთვის
განკუთვნილი ნამჭებების შესახებ, რომ-
ლებზეც ზიარად ჯიხვისებური ცხოველები,
ფრინდლები და პურის თავთავები გამოი-
ყვანება - დანერ. იხ. სურ. 48-49, N (1986),
86-87. ამ გამოსახულების სახით ზომ არ
გვხვდება სკამზე ნი სქემასთან, რომელიც ვანის
სამარხის N6 აღმოჩენილი ელასტისიდან
კერძოდ, ამავე ზოომორფულ გამოსახუ-
ბიან და პურის თავთავების - ნაყოფიერ-
ების სიმბოლის შესატყვის ე. წ. სიმინდის
ტარის ფორმის საკიდებზე შეიძლება იქნეს
ამოიხსნეული?
338. მახარაძე გ., წერტილი 8. (2008), გვ. 76, NN
12, 13 ფერადი ფოტო 22, 24.
339. კუს სიმბოლისის შესახებ დანერ. იხ. - Bevan
E., Representations of Animals in Sanctuaries of
Artemis, BAR, 1986, Part I; Dumoulin D., Antike
Schildkrötchen, Würzburg 1994, 172-174; Belfiore
(2010), 985-987.
340. D. Kacharava, G. Kivrikvella, Recent archaeologi-
cal finds on the upper terrace of the Vani site, a
Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 14,
2009, 309; მახარაძე გ., წერტილი 8. (2008),

- გვ. 69-70, NN 52, 54, 56, ფოტო 108.
341. ცხვილის გამოსახულებებით დამოლო-
ბული სამაჯურების ტიპი აღმოსავლეთში
ჩამოაჯდებოდა და მათი გავრცელება შესო-
პობტაის, ასურეთის, ურარტუისა და ირანს
უკანსადრება – დანერ. იხ. Amandry (1958),
18-19; Pfommner (1990), 97.
342. იხ. ჭყონია ა. (1981), NN 92, 178, ასევე სამ-
ჯურების ნაეული განის სამაროდან N24.
343. ფიქნარი VI, გვ. 94-95, სურ. 56.
344. ტაბის გამოსახულებები არ არის ცნობილი
ბერძნული ოქრომჭედლობიდან, მაგრამ
ფარაოდ იყო გავრცელებული აღმოსა-
ვლეთში, განსაკუთრებით სმირაჲ ტაბის
მედიდორ ქანდაკებებსა და ქვის რელიეფებზე,
ხოლო ოქრომჭედლობის ნიმუშებიდან
აღსანიშნავია ტანისამოსზე დასაქრებელი
გარეული ღორის თავის ფორმის ფრ-
ფიტები, რომლებზეც ბუნებრივად გამოი-
ყვანებოდა – Rehm (1992), გვ. 190-191,
სურ. 155; სკიტიურ ოქრომჭედლობაში ტაბის
გამოსახულებები გვხვდება "ტოლსტაია
მოვილას" ყორღანში აღმოჩენილი ცნობილ
ჭყირულ პექტორალზე, არანაგვსაია
სლობდის ყორღანში აღმოჩენილი და-
საქრებელი ფორფიტებისა და "ფონისა
მოვილას" ყორღანში აღმოჩენილი ოქროს
მიწაბურული ქანდაკების სახით. ასინი
ტიპის ოქროს ნიმუშებისგან განსხვავდება რო-
გორც მხატვრული დამუშავების მხრივ,
ასევე ისეთი დეტალებით, როგორიცაა, მაგ-
ალითად, ნაგრომჭედული ღიბი და ყურები –
ხიხარაძე (1975), ფურ. ფოტო 9, 33, 36, 41.
345. D. Kacharava, G. Kvirvelia (2009), 299.
346. ტაბის სიმბოლოს შესახებ, იხ. Rehm (1992),
გვ. 191; Belfiore (2010), 887.
347. შდრ. Rehm (1992), სურ. 48-56; Despini (1996),
NN195, 198.
348. ჭყონია (1981), გვ. 110, NN55-56
349. იხ. იქვე, N54.
350. ჭყონია (2013), 117-120.
351. დანერ. იხ. იქვე გვ. 118; Rehm (1992), 32.
352. ლორთქიფანიძე (1990), 50.
353. ლორთქიფანიძე ი. (1996), 14; ჭყონია (2013),
120.
354. ლორთქიფანიძე მ., კოლხეთის ძვ. V-III
საუკუნეების სამეფაო-ბეჭდები, თბილი-
ლი 1975, 109.
355. დანერ. იხ. იქვე, გვ. 104-108, ტაბ. VII, 31.
356. იხ. იქვე, გვ. 27-29, სურ. 3.
357. ლორთქიფანიძე მ. (1976), გვ. 112-114, სურ.
1305.
358. ურუშაძე ა. (1964), 450-451.
359. ეანის სამარხებში NN6, 11 აღმოჩენილი ამ
ოქროს სამაჯურების შესახებ დანერ. იხ.
ლორთქიფანიძე მ. (1976), 106-109, 121-129.
360. კახიძე ა., ვიკინიკი მ., აღმოსავლეთ მავილ-
სანიკრის ბერძნული კოლონიზაციის შე-
დედეები (ფიქნარის ძვ. V საუკუნის ბერ-
ძნული ნეკროპოლი), ფიქნარი V, ბათუმი,
ოქტომბერი 2014, გვ. 45, ტაბ. 20, 2.
361. იხ. შვ. 6. 170.
362. სულავე (2011), გვ. 134-136, NN 468-471,
ტაბ. 38; გვ. 217, NN55, 56, ტაბ. 63.
363. სულავე ნ., საქართველოში აღმოჩენილი
მძივისბურკალაბი ფიბულები, ძიგანი,
N1, თბილისი 1998, გვ. 62, ტაბ. I, III.
364. ლტკოსისა და ბრონზის ეპიგრფიკური
გამოსახულებების შესახებ დანერ. იხ. Rehm
(1992), 292-297.
365. ჭყონია (1981), 46.
366. Boardman J., A jewel from Vani, *Around de la mer
Noire. Hommage à Otav Lordkipanidze*, Besancon
2002, 19-22.
367. შინშენგელისა, რომ ადგილობრივ
დამამუშავებელი ელემენტები არა ბრონზის
საქონლიანი ძეგლები, არამედ სწორედ
ფიბულა, რომელიც ფაქტურად სამკაუ-
ლის დანიშნულებას ეკლს. გარდა იმისა,
რომ პოლიტიკური სამკაულზე შეზღუ-
დასაქრებული უცხო კოლხური
ოქრომჭედლობისთვის, თავად ბრონზ-
ის საქონლები, ამასთან ერთად, განს-
ვავებული ტიპი, მხოლოდ ერთხელ დას-
ტურდება კოლხეთში ეანის N24 სამარხში
აღმოჩენილი თავსამკაულის სახით. შდრ.
იქვე, 22 – ბრომდანი ახრით, ბრონზის
საქონლიანი ძეგლები კოლხურ და შემ-
დეგ დამამუშავებული ნივთი, ხოლო ფიბულა,
ისევე როგორც პოლიტიკური სამკაული,
ანატიკური წარმოშობის უნდა იყოს.
368. 373. გრეფონის, როგორც ორმუხვებიანი
არსების და ამის გამო მინისა და ზეცის
დამაკეთებლის, ასევე განსაკუთრებუ-
ლი ძალის მქონე ფანტასტიკური არსების
სიმბოლოა მრავალ ასპექტს მოიცავს –
გრეფონების, ასევე მათთან ახლოს ფრ-
ფიტების გამოსახვის შესახებ დანერ. იხ.
ჭყონია (1981), 43-54 დასახელებული ლიტ-
ერატურით. ურადდება ისეთების ის ფაქ-
ტი, რომ ძველ აღმოსავლეთში, ასევე გვიან-
დელ პერიოდში სხვადასხვა კულტურებით,
გრეფონები მონეული იყო სავანდურის,
განსაკუთრებით ოქროს საბადოების
მეცელებად, მაგალითად, შუასაუკუნეებში
იმპერატორ მაქსიმილიან II გრეფონებს
თვით ოქროს სანისისაქ კი უკუაქრებდა –
დანერ. იხ. Belfiore (2010), 526-527.
369. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 179.
370. ძნელი წარმოსადგენია, რომ NS სამარხში
აღმოჩენილი დასაქრებული ფორფიტები
ცხვინისთვის გასკუთხილი იმეტიტური ყო-
ფილი – შდრ. მახარაძე გ., ნერეთელი მ.
(2008), გვ. 56-57, NN 42, 43, ფურად ფოტო
NN9, 10, გვ. 109, NN1, 2, ფოტო NN 193, 194.
371. ამ და ეანის სამარხში N6 აღმოჩენილი კონ-
სური, ასევე სამი კონსისგან შედგენილი
ლელაქების შესახებ დანერ. იხ. იქვე, გვ.
88-89, N13, ფურად ფოტო N35; ჭყონია ა.
(1981), გვ. 50-51; 110-111, NN 60-66.
372. ძვ. V საუკუნის მეორე ნახევრისთვის
დამახასიათებელი ბერძნული დამამუშავ-
ების, რომლებიც ძირითადად წარმოადგენდა
ერკანის, გამოტყუფილი ფორფიტის
გან დამამუშავებული ნიმუშებით, ასევე ძვ.
V საუკუნის დასასრულიდან ფართოდ
გავრცელებული გვირგვინების შესახებ,
რომლებიც ოქროს თხელი ფურცლები-
სგან დამზადებული ფორფიტები და
სხვა მეტყველებული მოტივებითა შექმ-
ნილი, დანერ. იხ. Despini (1996), NN 21-24;
Deppere-Lipiez B. (1985), გვ. 195 196, სურ.
143-145.
373. მძივის წარმოდგენილი სფეროსებური,
მათ შორის შენელებული ნიმუშებით და
ერკანისგან მარჩილული სამი სფერო-
ბური მძივისა და დაღარული ორი მძივის
მონაცემებით – ჭყონია ა. (1981), სურ.
37, 72c.
374. ყიფთი ნ.ა. (1950), გვ. 261, შვ. 1, ტაბ. 734.
375. დანერ. იხ. ჭყონია ა. (1981), 56.
376. ჭყონია ა. (2001), 99.
377. იხ. იქვე, 100-102.
378. ამეტიკი კოსმოლოგიური წარმოდგენების
შესახებ დანერ. იხ. სურგულაძე ი. (1986),
166.
379. Kacharava D., Kvirvelia G., (2008), გვ. 175, სურ.
9-10.
380. Higgins R. (2008), 29, 138, 179-184.
381. კახარაძე და, ხარაძე ს., თურმანიძე მ.,
მძივის ეანის ნაქალაქარის N24 სამარხი-
დან, იტერ-კოლხეთი N9, 2013, 150, 155,
ტაბ. VII, 2.
382. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 63, N7,
გვ. 75, N5, ფურად ფოტო 12, 27.
383. სარბის N10 სამარხში, რომელიც ეანში აღ-
მოჩენილი ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან
სტელისტურად მსგავსი იმეტიტური გა-
მორჩევა, დასტურდება უკუაპაბი სადა
ფილიტურული მათელით შედგენილი
ნაქალაქარის ობიექტობისაქ სკადე-
ბით – იხ. იქვე, გვ. 75, N6, ფურად ფოტო
23; ეანის ნიმუშების ანალიზური, ოქროს
ამოჭრული მათელით მათელით გამო-
ყვანილი ობიექტობისაქ სკადეებისა და
სფეროსებური მძივისგან შედგენილი
ფურცლის ანალიზური ანალიზი ცნობილი
ფურცლის ძვ. V საუკუნის მეორე ნახ-
ევრის ბერძნული სამარხიდან, კერძოდ,
N305 სამარხიდან, სადაც ის ტიპურ კოლ-
ხურ ვიკრუტურულთან ოქროს საუე-
რებთან ერთად იქნა ნაპოვნი – ფიქნარი
VI გვ. 93, სურ. 55.
384. Kacharava D., Kvirvelia G., (2008), გვ. 208,
NN20, 21.
385. მახარაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 75, N4,
ფურად 119.
386. Смирнов И.А. (1934), *Азиатский музей*, Тбили-
си 1934, გვ. 13-14, ტაბ. II, 10
387. მაგალითად, ყველაზე დიდი ზომის მძივის
სიმაღლე – 2,5 სმ, დგ – 3,4 სმ. Kacharava
D., Kvirvelia G., (2008), გვ. 207, N18, გვ. 208,
N19.
388. იხ. იქვე, გვ. 187, სურ. 40c.
389. Belfiore (2010), 270-280.
390. ამ ტიპის სამაჯურების წარმოსახვებით აღ-
მოჩენილი ეანის N9 სამარხში – ეანი I, გვ.
208, NN12, სარბის N10 სამარხში – მახ-
არაძე გ., ნერეთელი მ. (2008), გვ. 76-77, NN
14, 22, ფოტო NN122, 123; ფიქნარის სამა-
რხიდან – ფიქნარი V, გვ. 44, ტაბ. 25/6;
26/2; 6/5/5; ადგილი – N27-65/7, 8; N27-
65/6; ტაბიტობის – NN7-997:122, 123; ან-
ნაბით – N16-980/4, 5; ანალიზის განმძი,

- სადავო მხედველობის საკითხი რეკლამის
დაკავშირება — Смирнов И.А. (1934), გვ. 3-7,
ტაბ. I.
391. კატარავა დ. და სხვები (2013), 158.
392. დანერ. ლორთქიფანიძე მ. (1976), 88-93.
393. იბ. იქვე. 94-97; LIMC, III (1), Dionysos, NN384-387.
394. ლორთქიფანიძე მ. (1976), გვ. 96-99, სურ. 25-26.
395. ჯავახიშვილი ე., ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილი გლიტიკური ძეგლები, იბერია-კოლხეთი 7, 2011, 121-130.
396. Halm-Tisserant M., Siebert G., Nymphae, LIMC VII (Suppl.), NN 44-52. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ
397. ლორთქიფანიძე ნ., სატირის "დაკრძალული" კანდაკება ვინაა, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის შიშვენი II (47-B), თბილისი 2011, 56-57.
398. სატირადგანა, რომ ზეგნის ფარკის სახით წარმოადგენდა მონეტის, კერძოდ, სამიშვენიერო ოქროს მონეტები ახ. წ. II საუკუნეში შემოდის ერთ-ერთი მთავარი სახალის სახით რომაულ სამყაროში — Higgins R. (1980), 175.
399. Kacharava D., Kvirkvelia G., (2008), გვ. 175, 188, ტაბ. 41c.
400. კატარავა დ. და სხვები (2013), 148-149, 159, ტაბ. VIII; XI, 2.
401. Kacharava D., Kvirkvelia G., (2008), 180.
402. იბ. იქვე. გვ. 181, ტაბ. 45-46.
403. სატირის სიმბოლოს შესახებ იხ. შენ. 103; სურნეტი, რომელიც წყვილის სახით ხშირად ხშირად საყრდენი ახ. სიციცხლის ხესთან გამოისახებოდა, სოღარულ ღვთაებად, სიციცხლის, სოღარულ და ძილურების სიმბოლოდაა მიჩნეული — Bel-fiore (2010), 955-956.
404. Katscharava D. u. a. (2007), 91.
405. კოლხეთში პერაკლეს კულტის შესახებ იხ. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 234-235; დასაკრებელი ფორტიფიკაცია და ბაღის შესახებ — ვარსიანა. (1981), გვ. 81-84, NN181-183, სურ. 57-58.
406. იბ. იქვე. გვ. 63-64, 73, 76; NN 77-78, 91, 100; სურ. 40-41, 47.
407. იბ. იქვე. გვ. 71-72, 78-79, NN88, 89, 98, 99, სურ. 45, 49.
408. ფიქვენარის ელინისტურ სამაროვანზე აღმოჩენილი სამკაულის შესახებ იხ. ფიქვენარი VI, გვ. 145-169.
409. ჭყონია ა. (1981), გვ. 67-69; ვანის N4 სამარხში აღმოჩენილი ოქროს სამკაულის კომპლექტი იხ. — Kacharava D., Kvirkvelia G., (2008), 159-200, ტაბ. 51.
410. Chqonia A. (2008), 89-93.
411. ლორთქიფანიძე მ. (2011), 53-68.
412. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 207-209.
413. შიდა ქართლის ტერიტორიაზე, რომელიც არაა დატოვებული აქვენიფორი იმპერიის შემადგენლობაში, აქვენიფორი ტიპის სამკაულის, ასევე სხვა ძვირფასი ნივთების
- ასეთი რაოდენობით აღმოჩენას ჯერჯერობით ერთდროითი ახსნა მხოლოდ იმ სიტუაციის პრეტენზიები მოქმედებს, რომლებიც აქვენიფორი იმპერიის დანგრევის შემდეგ სატარების ერთი წლის, მათ შორის "ქართლის ცხოვრებაში" ნახსენებია "აზო, მე არაა ქართლისა მუცისა" "არინან" ე.ი. ძველი სპარსული "არინან", ხოლო "არინან ქართლი" — აქვენიფორი იმპერიაში შემავალი საბრტე ქართული პროტოტიპებს უნდა გვლისწიოდეს! ჩრდილოეთისკენ გადაადგილბას უკავშირდება. ძვ. წ. IV-III საუკუნეებში შიდა ქართლის ტერიტორიაზე აქვენიფორი იმპერის ტიპის გავრცელებილია და ამ კონტექსტში ქართლის სამეფოს დაარსების წინაპირობების შესახებ — დანერ. იბ. იქვე. 241-248; Lordkipanidze G., Introduction to the History of Caucasian Iberia and its Culture, in: Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan (Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, Ausstellstelle Teheran), Band 32, Berlin 2000, 11-12.
414. კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან ახალგაზრდის განმის შემადგენელი სამკაულის, კერძოდ, ცხენის ფიგურებთან სახალისეობის, ცვარითი უნდა შემოღწეული წრფილი საურეგებისა და გომბეზის გამოისახებულობა საკიდებით შემოღწეული ცეცხლის შესახებ იხ. გაგომბეზი ი. (1981), 18; ლორთქიფანიძე ი. (2002), 247-248. ახალგაზრდის განმის საბეჭდო-ბეჭდების გარდა გვხვდება სხვა სამკაული, მაგალითად, ტრანსპარენტ დასაკრებელი ფორტიფიკაცია და საკიდებით, რომლებიც აგრეთვე აქვენიფორი მოტივებითაა შემოღწეული, მაგარა სწორი არაფერი აქვთ კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშებთან. — დანერ. ახალგაზრდის განმის შესახებ იხ. Смирнов (1934).
415. იბ. იქვე. ტაბ. III, 24; Rehm E. (1992), გვ. 146-147, სურ. 113.
416. იბ. იქვე. გვ. 412, სურ. 136-141.
417. Смирнов (1934), გვ. 7-20, ტაბ. II.
418. იბ. იქვე. ტაბ. II, 5; Rehm E. (1992), 120-121.
419. Rehm E. (1992), გვ. 152, F100, სურ. 127.
420. დანერ. იხ. ლორთქიფანიძე ი. (2002), 267-268, იბერიის არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ იხ. გილაგაძის რუკა იბ. იქვე. გვ. 242, სურ. 219.
421. ლორთქიფანიძე მ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმა II, თბილისი 1958, 59-60.
422. იბ. იქვე. გვ. 32-33; აფაქიძე ა., გომბეზიფორი გ., კალანდოძე გ., ლომთაიძე გ., მუხთაია — არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტომი I, თბილისი, 1955, გვ. 26-28, ტაბ. I, 7.
423. იბ. იქვე. 60.
424. იბ. იქვე. 87-88; ბრანდი ზ., ჯავახიშვილი გ., ნესბაძე გ., საგანძური ზღუდრიდან — ელტარული სამარხები კავკასიის იბერია-დან რომაულ ხანაში ახ. წ. 200-250, თბილისი 2009, 30-31.
425. რომაული სამკაული, რომელიც დამოუკიდებელ ფენომენად განიხილება და მისი ქრონოლოგიური საზღვრები გვ. 5. 27 5. — ახ. წ. 400 წ., სანების ეტაპზე უფრო მნიშვნელო პროდუქტის სახეს ატარებს. Pfeiler B., Römisches Goldschmuck, Mainz, 1970, 7-8.
426. ორივე ინტალი იხსნება სანქტ-პეტერბურგის ერიტაიკის სახელმწიფო მუზეუმში, დანერ. მათ შესახებ იხ. ლორთქიფანიძე მ. (1958), 22-23, 50.
427. აფაქიძე ა. და სხვები (1955), ტაბ. V; მხოლოდ ოქროსა და დამზადებული სამკაულის და ორნამენტის, სახსრისა და სამკაულისა საკეტებიანი, ოქროს მასიური სამკაულები, მათ შორის, დანახანებული ზედაპირიანი და გრანატის თითო ქვით შემოღწეული ნიმუშები, ასევე განიერი სამკაულების შესახებ — ჩუბინაშვილი გ. (2007), 58-60; Pfeiler B. (1970), 84.
428. რომაული ოქროს სამკაულის ელინისტური, ასევე ეტრუსკული სამკაულებიდან წარმოადგენს აზრთა სხვადასხვაობის შესახებ დანერ. იხ. Pfeiler B. (1970) 5-11.
429. იხ. შენ. 73.
430. 435. უმეტესწილად ძველი ბოსფორის სამეფოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი სამკაულის შესახებ, რომელიც ცალკეული ნაწილის სტილისტურ მხედველობის ანალიზისთვის N7 სამარხში აღმოჩენილი ცელსაბაშთან, დანერ. იხ. — აფაქიძე ა. და სხვები (1955), 86-87; ძველების ფრადი ქვემოთ ინტერპრეტებული შესაძლებლობის შესახებ, რომლებიც იტალიური-ბოსფორი ოქრომჭედლობიდან, ასევე რომაული ეპოქის მუზეუმის გამოისახებულობიდანაა ცნობილი — იხ. Pfeiler B. (1970), 79. აღსანიშნავია სვეტიცხოვლის ეპოქის, ახ. წ. III-IV საუკუნეების მდგრად სამარხში ტიპურ რომაულ სამკაულთან, უმეტესწილად კა-მეგნიან საკიდებთან ერთად აღმოჩენილი ძველებთან, რადგან შესაძლებელია, რომლის ძირზე აღმანდინის თვალა ჩასმული (N16-2002:13).
431. ანთოსტოს სიმბოლოს შესახებ იხ. — Bel-fiore (2010), 44.
432. ტიპის, როგორც ავგაროზის შესახებ იხ. იქვე. 388.
433. Pfeiler B. (1970), 83-88, 105-106.
434. ჩუბინაშვილი გ. (2007), 29-35.
435. იბ. იქვე. 78-79.
436. საყურის ლავარი ფერის მილიკისებური ელემენტების დაფარვად არის განსაზღვრული — აფაქიძე ა. და სხვები (1955), 107, გვ. დასადგენია, რადგან შესაძლებელია, ისინი ლურჯ მინისებური მასისგან იყოს დამზადებული.
437. იბ. იქვე. 120.
438. არმაზისხევის სამარხებში აღმოჩენილი ტიპური მინაწერის ნიმუშების მნიშვნელობა იხ. ჩუბინაშვილი გ. (2007), 25-29.
439. კატარავა დ. და სხვები (2013), 152, XIII ტაბ.
440. ლორთქიფანიძე ი., მიქელაძე თ., ხაბულოძე ვილი დ., გიორის განმის, თბილისი 1980, გვ. 26-27, ტაბ. XXX-XXXII.

1. N 63-969:19296	70. N 13-2011:102	139. N 5-993:99, 100	207. N 2542	263. NN 10-975:63,64
2. N 63-969:12066	71. N 13-2011:46	140. N 5-993: 100	208. N 1-61:3488	264. N 10-975:61 (a,b)
3. N 63-969:12059	72. N 13-2011:52	141. N 5-993: 294	209. N 17-2012:1,2	265. N 10-975:62 (a,b)
4. N 1-55:2437	73. N 13-2011:108	142. N 5-993: 293	210. N 8-975:1	266. N 19-85-405, სბმ/ს
5. N 110-973:5048	74. N 13-2011:54	143. N 5-993:96	211. N 12-54:5016	11685
6. NN 8-2013:26-30	75. N 13-2011:102	144. N 5-993:302	212. N 10-975:84	267. N 10-975:65
7. N 11-2000:126	76. N 13-2011:108	145. N 5-993:300	213. NN KKM-311-320	268. N გლ.1239
8. N 10-994:2930	77. N 13-2011:105	146. N 5-993:90	214. N 13-975:7, 12	269. N გლ.1196
9. N 4-95-678	78. N 13-2011:105	147. N 5-993:91	215. N 80-987:1	270. N 11-974:13
10. N 94-10/29	79. N 13-2011:46	148. N 5-993:301	216. NN 10-2011:3, 4, 5, 6	271. N 10-975:73
11. N 15-55:1741	80. N 13-2011:67	149. N 1-532	217. N KKM-323,324	272. N 10-975:72
12. N 19-980:835	81. N 13-2011:67	150. N 5-993:977	218. NN 10-2011:1, 2	273. N 10-975:1
13. N 94-10/23	82. N 13-2011:47	151. N 16-2009:27	219. N 24-572	274. N 1-2005:1
14. N 4-95-677	83. N 13-2011:55	152. N 18-32:202	220. N 20-999:434	275. N 1-2005:3
15. N 94-10/24	84. N 13-2011	153. N 18-32:202	221. NN KKM-327-332	276. N 1-2005:2 (a,b,c)
16. N 9-61:73	85. N 13-2011:56	154. N 18-32:206	222. NN 13-975:17;	277. N 1-2005:8 (a,b)
17. N 12	86. N 13-2011:44	155. N 18-32:206	133-975: 20-999:421;	278. N 1-2005:9
18. N 4-981-675	87. N 13-2011:58	156. N 18-32:49	133-975:8, 133-975:85,	279. N 1-2005:10
19. N 4-981-676	88. N 13-2011:71	157. N 27-61:18	133-975:3; 133-975:90	280. N 1-2005:11
20. N 1-62:3625	89. N 13-2011:110	158. N 27-61:17	223. N 133-975:64	281. N 1-2005:18 (a,b);
21. N 20-969:17	90. N 13-2011: 101	159. N 7-09:7	224. N 133-975:63	1-2005/17
22. N 19-980:815	91. N 13-2011:104	160. N 6-49:5K	225. N 10-975:95	282. N 10-975:6 (a,b)
23. N 15-55:1001	92. N 13-2011:64	161. N 16-32:9	226. N 19-88-535. სბმ/ს	283. N 10-975:4
24. N 131, 15-55:1087	93. N 13-2011:100	162. N 27-61:19, 23	11948	284. N 31-2006:27
25. N 63-1587	94. N 13-2011:45	163. N 27-61:19, 23	227. N 133-978:5	285. N გლ.1238
26. N 94-10/80; 94-10/82	95. N 13-2011:45	164. N 16-32:61	228. N 19-88-547; სბმ/ს	286. N 1-2005:38
27. N 19-980:835	96. N 13-2011:43	165. N 1-36:24	11962	287. N 1-2005:19
28. N 19-980:818	97. N 13-2011:43	166. N 2-02:56/234	229. N 19-88-542. სბმ/ს	288. N 1-2005:20
29. N 15-55:1111	98. N 13-2011:43	167. N 2-02:235	11955	289. N 13-2007:17-21
30. N 15-55:1211	99. N 13-2011:34	168. N 2-02:227	230. N 19-88-543. სბმ/ს	290. N 24-2006:28
31. N 15-55:1077	100. N 13-2011:96	169. N 27-61:29	11956	291. N 1-2007:1
32. N 59-593	101. N 13-2011:32	170. N 38-59:1	231. N 19-88-550. სბმ/ს	292. N 1-2007:2
33. N 15-55:1105	102. N 13-2011:33	171. N 60-970:1	11966	293. N 7-997:112
34. N 19-980:816	103. NN 08-C-72:139;79-131	172. N 457-03:9	232. N 19-88-545. სბმ/ს	294. N გლ.1661
35. N 11-61:110	104. NN 08-C-72:139;79-131	173. N 05K2000-372	11959	295. N CM-25
36. N 6-979:129	105. NN 08-C-72:139;79-131	174. N 2500	233. N 19-88-539,540. სბმ/ს	296. N CM-26
37. N 6-979:130	106. NN 08-C-72:139;79-131	175. N 10-2009:3	11952	297. N CM-6
38. N 1-995:6	107. N 13-2011:63	176. N 6-02:89	234. N 19-88-549. სბმ/ს	298. N 103-984:5
39. N 1-995:5	108. N 13-2011:63	177. N 11-2014:788	11965	299. N 18-55:8
40. N 14-2007:2	109. N 13-2011:98	178. N 5-993	235. N 10-975:94	300. N 190-65:52
41. N 9-984:1,2	110. N 27-970:15	179. N 1-36:21	236. NN 11-974:1,3	301. N 11-57:1
42. N 4-2003:67,68	111. N 27-970:14	180. N 18-32:123	237. N 10-975:53	302. N 18-55:5
43. N 134-975:1	112. N 11-1:73-21	181. N 81-976:241	238. N 10-975:67	303. N 18-55:135
44. N 4-66:118	113. N 13-2011:51	182. N 9-2010:491	239. N 11-974:5-a-b	304. N 18-55:49
45. N 140-975:2	114. N 13-2011:73	183. N 12-2011:27	240. N 10-975:54	305. N 18-55:6
46. N 1-995:9	115. N 13-2011:72	184. N 19-974:5739; 12-	241. N 31-2006:19	306. NN 12-54:13494, 13495
47. N 43-2010:2	116. N 13-2011:23	974:1093	242. N 31-2006:21	307. N 18-55:148
48. N 1-995:1,3; 6-2012:1	117. N 13-2011: 53	185. N 29-29:1	243. N 19-85-407 სბმ/ს	308. N 12-54:13498
49. N 52-987:1	118. N 13-2011: 63	186. N 81-976:66	N 11687	309. N 12-54:13490
50. N 12-984:4	119. N 13-2011: 59	187. N 81-976:550	244. N 11-974:5 (a,b)	310. N 18-55:187
51. N 12-984:3	120. N 13-2011: 31	188. N 81-976:554	245. N 31-2006:18 (a,b)	311. N 18-55:149
52. N 10-994:2914	121. N 14-997:3	189. N 81-976:1110	246. N 1-2005:8 (a,b)	312. N 18-55:100
53. N 1-995:12	122. N 7-60:3	190. N 12-2011:21	247. N 31-2006:12 a-b	313. N 18-55:143
54. N 9-63:670	123. N 12-54:7399	191. N 12-2011:16	248. N 31-2006:5a-b	314. N 18-55:101
55. N 9-63:358	124. N 7-2006:5	192. N 81-976:17	249. N 31-2006:2 (a,b)	315. N 18-55:150
56. N 9-63:356	125. N 1-36:13	193. N 12-974:382	250. N 31-2006:22	316. N 18-55:145
57. N 14-2007:4	126. N 5-993:13	194. N 5-993: 622	251. N 10-975:3	317. N 18-55:236; 18-
58. N 9-63:1507	127. N 09-80:86-757	195. N 12-2011:17	252. N 11-974:2 (a,b)	55-220
59. N 9-63:621	128. N 09-80:86-757	196. N 5-993:623	253. N 19-83-185. სბმ/ს	318. N 16-974:6, 7
60. N 9-63:622-628	129. N 9-59:128	197. N 5-993: 624	11580	319. N 18-55:188
61. N 82-973:98	130. N 9-59:128	198. N br 48/50	254. N 11-974:11/54	320. N 18-55:187
62. N 9-63:976	131. N 9-59:128	199. N 5-993: 627	255. N 10-975:60	321. N 12-57:8
63. N 9-63:977	132. N 11-2011:8	200. N 26-29:2	256. N 11-974:9	322. N 41-64:5
64. N 9-63:1307	133. N 9-63:341-343	201. N 26-29:3	257. N 10-975:59	323. N 5-975:7
65. N 23-990:4	134. N 11-2011:47	202. N 26-29:4	258. N 10-975:57	324. N 5-975:6
66. N 87-986:97	135. N 11-2011:9	203. N 26-29:5	259. N 11-974:8	325. N 4-981:1
67. N 20-2006:1	136. N 11-2011:14	204. N 81-976:1081	260. N 11-974:10	326. N 12-57:6
68. N 20-2006:2	137. N 5-993:297	205. N 20-999:434-444	261. N 10-975:58	327. NN 11-57:2-5, 9, 10
69. N 20-2006:3	138. N 5-993: 98	206. N 74-980:1	262. N 10-975:56	

აბაკელია ნ., სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, თბილისი 1997.

აბრამიშვილი რ., რკინის ათვისების საკითხისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXII-8, თბილისი 1961.

აბრამიშვილი რ., ამიერკავკასიის არქეოლოგიური ძეგლების ქრონოლოგიური ჯგუფები, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის, თბილისის არქეოლოგიური მუზეუმის ბიულეტენი N1, თბილისი 1997.

აფაქიძე ა., გობრეშვილი გ., კალანდაძე გ., ლომთათიძე გ., მცხეთა – არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები, ტომი I, თბილისი, 1955.

ბარამიძე მ., მერხეულის სამაროვანი, თბილისი 1977.

ბარდაველიძე ვ., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ლეთაბა ბარბარ-აბაბი), თბილისი 1941.

ბერიაშვილი მ., დაკრძალვის რიტუალი ხეთებთან, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XXXVI-8, თბილისი, 1982.

ბრალაძე დ., ჯავახიშვილი ქ., ნემსაძე გ., საგანძური ზღუდერიდან – ელიტარული სამარხები კავკასიის იბერიიდან რომაულ ხანაში ძვ. 200-250, თბილისი 2009.

გაგოშიძე ი., მასალები ქართული ოქრომჭედლობის ისტორიისათვის, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XXII-8, თბილისი 1976.

გაგოშიძე ი., ქართველი ქალის სამკაული, თბილისი 1981.

გობეჯიშვილი გ., არქეოლოგიური გათხრები საბჭოთა საქართველოში, თბილისი 1952.

გოგაძე ე., კოლხეთის ბრინჯაოს და ადრეული რკინის ხანის ნამოსახლართა კულტურა, თბილისი 1982.

გოგაძე ე., თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი, თბილისი 1972.

გოგოჭური გ., კალანდაძე ნ. მნიშვნელოვანი აღმოჩენები მარნეულის მუნიციპალიტეტის ტერიტორიაზე, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე, IV (49-8) თბილისი 2013, 18-66.

გომელაური ნ., გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის აღმოსავლეთ საქართველოს მცირე პლასტიკა, დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი 2005.

გრიგოშვილი გ., ქვის ხანის ღია ნამოსახლარები კოლხეთში, მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, VI, თბილისი 1974.

კალანდაძე ნ. კოლხეთის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის გრავირებული და ინკრუსტირებული ბრინჯაოს ნაწარმი (ტიპოლოგიურ-ტექნოლოგიური გამოკვლევა) ავტორეფერატი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი 2006.

კაჭარავა დ., ხარაბაძე ს., თურბანიძე მ., მძივები ეანის ნაქალაქარის N24 სამარხიდან, იბერია-კოლხეთი N9, თბილისი 2013.

კახიძე ა., მასალები აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ძველ ქალაქების ისტორიისთვის (ქობულეთ-ფოჭვნარის ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები), მასალები საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, ტ. IV, თბილისი 1965.

კახიძე ა., ვიკერსი მ., აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები (ფოჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი), ფოჭვნარი V, ბათუმი-ოქსფორდი 2014.

კახიძე ა., ვიკერსი მ., საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიცია 2003-2007, ფოჭვნარი VI, ბათუმი-ოქსფორდი 2014.

კიკვიძე ი., მინათომოქმედება და სამინათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბილისი 1976.

კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ., მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი "საგარჯილო", საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, XIV, N9, 1953.

კიორკველია გ., იაშთხას ადრენატიკური ხანის სამარხები, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, 1, თბილისი 1978.

ლორთქიფანიძე მ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები II, თბილისი 1958.

ლორთქიფანიძე მ., კოლხეთის ძვ.წ. V-III საუკუნეების საბჭოთა-ბეჭდები, თბილისი 1975.

ლორთქიფანიძე მ., არქაული და "არქაიზებული" საბეჭდავი-ბეჭდები ვანიდან, ვანი II, თბილისი 1976.

ლორთქიფანიძე მ., ნარჩინებული კოლხი ქალის საბეჭდავი N6 სამარხიდან, ვანი II, თბილისი 1976.

ლორთქიფანიძე ნ., სატირის "დაკრძალული" ქანდაკება ვანიდან, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე II (47-8), თბილისი 2011.

ლორთქიფანიძე ო., არგონავტიკა და ძველი კოლხეთი, თბილისი 1986.

ლორთქიფანიძე ო., ფუთურიძე რ., თოლორდავა ვ., ჭყონია ა., არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს, ვანი I, ნთბილისი 1972.

ლორთქიფანიძე ო., მიქელაძე თ., ხახუტაიშვილი დ., გონიოს განძი, თბილისი 1980.

ლორთქიფანიძე ო., ძველი კოლხეთის კულტურა, თბილისი 1972.

ლორთქიფანიძე ო., ვანი "ოქრომრავალი" კოლხეთის უძველესი რელიგიური ცენტრი, Sonderdruck aus Jahrbuch des RGZM Mainz, 42. Jahrgang 1995 (1996).

ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბილისი 2002.

ლორთქიფანიძე ო., ძველი საქართველო [კოლხეთი და იბერია] სტრატონის გეოგრაფიაში – ახალი კომენტარები, თბილისი 2010.

მახარაძე ზ., ენოლით-ადრებრინჯაოს ხანის კავკასიის არქეოლოგიის ზოგიერთი პრობლემა, ძიებანი N1, თბილისი 1998.

მახარაძე გ., ნერეთელი მ., საირხე, თბილისი 2008.

მენაძე მ., დავლიანიძე ც., თრიალეთის სამაროვნები, I, თბილისი 1968.

მემკვიდრეი თ., ჯაველი ნ., ბარ-იოზეფი ო., ბელფერ-კონი ა., განსაზღვრული არქეოლოგიური ექსპედიცია ძუჭუნაში (2000 წლის სველე სამუშაოების შედეგები), აკადემია, ტ. 3, თბილისი 2002.

მიქელაძე თ., ძიებანი კოლხეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის უძველესი მოსახლეობის ისტორიიდან (ძვ.წ. II-I ათასწლეულები), თბილისი 1974.

მიქელაძე მ., მგელ-ძალის სიმბოლო ქართულ მითოლოგიაში, დისერტაციის ავტორეფერატი, თბილისი 2012.

მიქელაძე თ., კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები, თბილისი 1985.

მუსხელიშვილი დ., ჯიბლაძე ლ., პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ნ., ანაკლია II, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

- (ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის კომისია), თბილისი 2010.
- ნადირაძე ჯ., საირხე – საქართველოს უძველესი ქალაქი, წიგნი I, თბილისი 1990.
- ნეხიერიძე ლ., მღვიმე საგვარჯილეს სამკაულებისა და აშუღუტების დათარიღებისათვის, ძიებანი №6, თბილისი 2000.
- პაპუაშვილი რ., კოლხურ სამაროვანთა აბსოლუტური ქრონოლოგიისათვის, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, აკად. შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი, "არქეოლოგიური ჟურნალი", V, თბილისი 2010.
- რამიშვილი ქ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მცირე პლასტიკის ძეგლები, თბილისი 2007.
- სახაროვა ლ., ბრინჯაოს განძები ლენხუმიდან, თბილისი 1976.
- სახაროვა ლ., კიდევ ერთხელ კოლხური ცულების ტიპოლოგიის შესახებ, ძიებანი N1, თბილისი 1998.
- სულავა ნ., ბრინჯაოს ნივთებზე "ფანტასტიკური" ცხოველების გამოსახულებების გავრცელების შესახებ, ძიებანი N19, თბილისი 2010.
- სულავა ნ., საქართველოში აღმოჩენილი მიფიქსებურკალიანი ფიჭულები, ძიებანი, N1, თბილისი 1998.
- სულავა ნ., კავკასიის ფიჭულები (ტიპოლოგია, ქრონოლოგია, გენეზისი), თბილისი 2011.
- სულავა ნ., ცაგერის ისტორიული მუზეუმის ბრინჯაოს განძები, ცაგერის ისტორიული მუზეუმის შრომები I, თბილისი 2014.
- სულავა ნ., კალადაძე ნ., მინთი ინტრუსტირებული უძველესი ნივთები ბოროლის და სამთავროს სამაროვნებიდან, ACADEMIA, ტ. 6-7. თბილისი 2006, 15-20.
- სულავა ნ., რამიშვილი ქ., კოლხურ-კობანურ ბრინჯაოს ნაწარმზე "ფანტასტიკური" ცხოველის გამოსახულების ქრონოლოგიისათვის, იბერია-კოლხეთი N7, თბილისი 2011.
- სურგულაძე ი., ქართული ხალხური ორნამენტის სიმბოლიკა, თბილისი 1986.
- ურუშაძე ა., ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბილისი 1964.
- ფანცხავა ლ., კოლხური კულტურის მხატვრული ხელოსნობის ძეგლები, თბილისი 1988.
- ფანცხავა ლ., მისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ., ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი N12 სამარხის დათარიღებისათვის, ძიებანი N8, 2001.
- ფიცხელაური კ., აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემა, თბილისი 1973.
- ფირცხალაშვილი ნ., საქართველოს ე.წ. სკიფიზინგენტარიანი არქეოლოგიური კომპლექსების დათარიღების საკითხისათვის, ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი). დამატებანი. IV, თბილისი 2001.
- ფუთურიძე მ., თრიალეთური ოქრომჭედლობის ნაწარმის ერთი ტიპის კვლევისათვის (კავკასია – ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები), თბილისი 2001.
- ფხაკაძე გ., ბარამიძე მ., ახალი არქეოლოგიური მონაოვარი გაღის რაიონში (კავკასია – ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები), თბილისი 2001.
- ქორიძე ა., კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი 1965.
- ლაბაშვილი ი., მინდიაშვილი გ., გოგოჭური გ., კახიანი ქ., ჯაფარიძე ი., უძველესი მეტალურგია და სამთო საქმე საქართველოში ძვ.წ. VI-III ათასწლეულებში, თბილისი 2010.
- ლომონი ლ., წარწინებული ქალის სამარხი ქვაცხელების სამაროვანზე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XIXVI-8, თბილისი 1982.
- შარბაძე თ., სულის, ცხენის და მზის სიმფონია, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ძიებანი V (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია – ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი), თბილისი 2003.
- ჩართოლანი შ., ძველი სვანეთი, თბილისი 1996.
- ჩუბინაშვილი გ., არმაზის საგანძური, თბილისი 2007.
- ჩუბინაშვილი ტ., ამირანის გორა, თბილისი 1963.
- ჩუბინაშვილი ტ., მცხეთის უძველესი არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი 1957.
- ჭყონია ა., ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქიდან, ვანი VI, არქეოლოგიური გათხრები, თბილისი 1981.
- ჭყონია ა., რელიგიური ასპექტი კოლხურ ოქრომჭედლობაში. ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი (საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი). დამატებანი. IV, თბილისი 2001.
- ჭყონია ა., ძველი კოლხეთის კონტაქტები აქემენიდურ სამყაროსთან (ოქროს სამაჯურები), იბერია-კოლხეთი. საქართველოს კლასიკური და ადრემედიევური პერიოდის არქეოლოგიურ-ისტორიული კვლევა, N9, თბილისი 2013.
- ხიდაშელი ნ., ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეულ რკინის ხანაში, თბილისი 1982.
- ხიდაშელი ნ., რიტუალი და სიმბოლო არქაულ კულტურაში, თბილისი 2005.
- ჯაფარიძე ო., ჯავახიშვილი ა., უძველესი მინათმჭემდი მოსახლეობის კულტურა საქართველოს ტერიტორიაზე, თბილისი 1971.
- ჯაფარიძე ო., ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის, თბილისი 1976.
- ჯაფარიძე ო., შიდა ქართლის უძველესი წარსულიდან, თბილისი 2009.
- ჯავახიშვილი ა., ბაიშის განძი, მნათობი N3, თბილისი 1958.
- ჯავახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, თბილისი 1979.
- ჯავახიშვილი ქ., ვანის ნაქალაქარზე 2003-2005 წლებში აღმოჩენილ გლობტიკური ძეგლები, იბერია-კოლხეთი 7, თბილისი 2011, 121-130.
- ჯიბლაძე ლ., კოლხეთის დაბლობის ძვ.წ. III-II ათასწლეულების ნამოსახლარები, თბილისი 2007.
- პანზენი ს., მირცხულავა გ., (რედაქტორები), ადრესამინათმომჭემდი კულტურა სამხრეთ კავკასიაში (არუსლოს გორაზე 2005-2011 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში), თბილისი 2013.
- Abramshvili M., In: search of the origins of metallurgy – An overview of South Caucasian evidence, in: Von Majkop bis Trialeti, Gewinnung und Verbreitung von Metallen und Obsidian in Kaukasien im 4.-2. Jt. v. Chr. Beiträge des Internationalen Symposiums in Berlin vom 1.-3. Juni 2006 (herausgegeben von Hansen S., Hauptmann A., Motzenbäcker I. und Pernicka E.), Bonn 2010.
- Amadry P., Orfèverie achéménide, Antike Kunst (1), 1958.

- Amandry P., Objets d'or et d'argent: Collection Hélène Stathatos, III Strasbourg 1963.
- Artamonov M., Goldschatz der Skythen in der Eremitage, Verlag Artia – Prag, "Sovetski Chudoshnik" – Leningrad 1970.
- Bar-Yosef O., Belfer-Cohen A., Meshveliani T., Jakeli N., Bar-Oz G., Boaretto E., Goldberg P., Kvavadze E., Matskevich Z., Dzudzuana: an Upper Paleolithic cave site in the Caucasus foothills (Georgia). *Antiquity* 2011, 85. 331-349.
- Belfiore, J.-C., Dictionnaire des croyances et symboles de l'antiquité, Larousse, 2010.
- Benzel K., The Art of Jeweler, In: Beyond Babylon-Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C., Edited by Aruz J., Benzel K., and Evans J. M., Catalog of an exhibition at the Metropolitan Museum of Art, New York Nov. 18, 2008-Mar. 15, 2009, New York 2008.
- Bevan E., Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis, BAR, Part I, 1986.
- Boardman J., A Jewel from Vani, Autour de la mer Noire. Hommage à Otar Lordkipanidzé, Besançon 2002.
- Born H. Meisterwerke kaukasischer Bronzeschmiede, Berlin 1984.
- Causey F., Amber and the ancient world, Published by the J. Paul Getty Museum, Los Angeles 2011.
- Chachutsaishvili N., Alte Eisenproduktion an der östlichen Schwarzmeerküste, In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum 2001.
- Chqonia A., Colchian Goldwork. In: Kacharava D., Kvirkvelia G., Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Vani, J. Y. Chi, editor, Princeton – NJ 2008.
- Deppert-Lippitz B., Griechischer Goldschmuck, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1985.
- Despini Ai., Greek Art – Ancient gold jewellery, Ekdotike Athenon, 1996.
- Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus, Mainz 2004.
- Dshaparidze O., Die Kurgane von Martqopi. In: Unterwegs zum Goldenen Vlies. Archäologische Funde aus Georgien (Herausgegeben von A. Miron und W. Ortmann), Saarbrücken 1995.
- Dumoulin D., Antike Schildkröten, Würzburg 1994.
- Gambaschidze I., Die Sonnenscheibenanhänger von Meskhetien, In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum 2001.
- Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies (2001).
- Gestoso Singer G., Amber in the Ancient Near East, i-Medjat, (UNIRAG), N2, 2008.
- Halm-Tisserant M., Siebert G., Nymphai, LIMC VIII (Suppl.), N44-52.
- Hänsel A., Hänsel B., Gaben an die Götter – Schätze der Bronzezeit Europas, Bestandskataloge, Bd. 4, Berlin 1997.
- Hauptmann A., Gambaschidze I., Antimon – eine metallurgische Besonderheit aus dem Kaukasus. In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum in Verbindung mit dem Zentrum für Archäologische Forschungen der Georgischen Akademie der Wissenschaften Tbilissi vom 28. Oktober 2001 bis 19. Mai 2002, Herausgegeben von Gambaschidze I., Hauptmann A., Slotta R., Yalçin Ü., Bochum 2001.
- Higgins R., Greek and Roman Jewellery, Methuen & Co. Ltd, London 1980 (second edition).
- Hrouda, B., Der Alte Orient, Geschichte und Kultur des alten Vorderasien, C. Bertelsmann Verlag 1991.
- Kacharava D., Kvirkvelia G., Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Vani, J.Y. Chi, editor, Princeton – NJ 2008.
- Kacharava, D., Kvirkvelia, G., Recent archaeological finds on the upper terrace of the Vani site, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, 14, 2009, 237-315.
- Katscharava D., Kvirkvelia G., Lordkipanidze N., Tschkonia A.; Redaktion – Lordkipanidze N., Platz G., Medea's Gold, Neue Funde aus Georgien, Katalog zur Ausstellung des Georgischen Nationalmuseums, Tiflis und der Antikensammlung, Staatliche Museen zu Berlin – Georgisches Nationalmuseum, Tbilisi 2007.
- Kobalia N., Dagger-shaped pendants with dog-like heads – A defining element of Colchian bronze objects. In: Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und seinen angrenzenden Regionen in der Spätbronze-Frühisenzeit, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, N22, Herausgegeben von Mehnert A., Mehnert G., Reinhold S., Beier & Beran, Langenweissbach 2012.
- Koch H., Es kündet Dareios der König... Vom Leben im persischen Grossreich, Mainz 1992.
- Koridze I., Der Kurgan von Berikldeebi. In: Unterwegs zum Goldenen Vlies, Saarbrücken 1995.
- Lévêque P., Le Mythe des Argonautes, dans: Sur les Traces des Argonautes (Actes du 6e symposium de Vani 1990), Paris 1996.
- Lordkipanidze N., Medea's Colchis, In: Kacharava D., Kvirkvelia G., Wine, Worship, and Sacrifice: The Golden Graves of Ancient Vani, J. Y. Chi, editor, Princeton – NJ 2008.
- Lordkipanidze O., Introduction to the History of Caucasian Iberia and its Culture, in: Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan (Deutsches Archäologisches Institut, Eurasien-Abteilung, Aussenstelle Teheran), Bd. 32, Berlin 2000.
- Lordkipanidze O., Vani une Pompéi géorgienne, Paris 1995.
- Maxwell-Hyslop R., Western Asiatic Jewellery, London 1971.
- Moorey P.R.S., Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence, Oxford 1994.
- Motzenbäcker I., Sammlung Kosnierska, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Bestandskataloge, 3, Berlin 1996.
- Papushvili R., The Late Bronze / Early Iron Age burial grounds from Tsaishi. In: Austausch und Kulturkontakt im Südkaukasus und seinen angrenzenden Regionen in der Spätbronze-Frühisenzeit, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, N22, Herausgegeben von Mehnert A., Mehnert G., Reinhold S., Beier & Beran Langenweissbach 2012.
- Petrie W. M. F., Glass in the early ages, JSGT (Journal Society of glass technology) 10, 229-234 1926.
- Pfeiler B., Römischer Goldschmuck, Mainz 1970.
- Prommer M., Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochellenistischen Goldschmucks, Istanbul Forschungen, 37, 1990.
- Prange M., Yalçin Ü., Früheisenzeitliche Zinnerperlen aus der Kolchis, in: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum 2001.
- Price J., Masterpieces of Ancient Jewellery – Exquisite Objects from the Cradle of Civilization, Philadelphia 2008.
- Rehm E., Der Schmuck der Achämeniden, Altertumskunde des Vorderen Orients, Bd. 2, Münster 1992.
- Spanos P., Kunst-Anatolien, In: B. Hrouda, Der Alte Orient, Geschichte und Kultur des alten Vorderasien, C. Bertelsmann Verlag 1991.

- Sulava N., On a small mould discovered in mountainous Colchis. Ancient mining in Turkey and the Eastern Mediterranean (AMITEM), Ankara 2008.
- Sulava N., Letschchumi – eine bedeutende frühe Metallurgie-Region in der Kolchis. In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum 2001.
- The Gold of Ancient Armenia (III mill. BC-XIV cent. AD), National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography, Yerevan 2007.
- Woolley L., The royal cemetery (Ur excavations, vol. II), New York 1934.
- Yalçın Ü., Gambaschidze I., Die Sonnenscheiben von Meskhetien: naturwissenschaftliche Deutung. In: Georgien – Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies, Bochum 2001.
- Алексеева Е.М., Античные бусы Северного Причерноморья (Археология СССР, Свод археологических источников, Г1 – 12), Москва 1981.
- Бондарь И.В., Древнее золото. Из собрания Музея исторических драгоценностей УССРБ, Москва 1975.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс., Индоевропейский язык и индоевропейцы, II, Тбилиси 1984.
- Дедабришвили Ш., Курганы Алазанской долины, Тбилиси 1979.
- Джапаридзе Н. О., Ювелирное искусство эпохи бронзы в Грузии, Тбилиси 1988.
- Доманский Я. В., Древняя художественная бронза Кавказа, Москва 1984, №165.
- Кавтарадзе Г. Л., К хронологии эпохи неолита и бронзы Грузии, Тбилиси 1983.
- Каухчишвили Т., Греческая надпись на бронзовой плите из Вани, Местные этно-политические объединения Причерноморья в VII-IV вв. до н.э. Материалы IV Всесоюзного симпозиума по древней истории Причерноморья, Цхалтубо-Вани 1987. Тбилиси 1990.
- Квачадзе М., Типология бус могильника Эли-Баба – ქვესიბის არქეოლოგია, ეთნოლოგია, ფოლკლორისტიკა, თბილისი 2011.
- Квирквелия Г.Т., Материальная культура Северо-западной Колхиды в VIII-V вв. до н.э. Автореферат кандидатской диссертации, Тбилиси 1981.
- Козенкова В. И., Кобанская культура и окружающий мир, Москва 2013.
- Козенкова В.И., Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке. Москва 1996.
- Куфтин Б.А., Археологические раскопки в Триалети, Опыт периодизации памятников, т. 1. Издательство АН Грузинской ССР, Тбилиси 1941.
- Куфтин Б. А., Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго-Осетию и Имеретию, Тбилиси 1949.
- Куфтин Б.А., Материалы к археологии Колхиды, I. Тбилиси 1949.
- Куфтин Б.А., Материалы к археологии Колхиды, II. Тбилиси 1950.
- Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н., Древние культуры Южного Кавказа, Ленинград 1970.
- Лорდიшвили О. Д., Наследие древней Грузии, Тбилиси 1985.
- Марковин В. И., Северо-Восточный Кавказ в эпоху бронзы. Археология: эпоха бронзы Кавказа и Средней Азии. Ранняя и средняя бронза Кавказа. Москва, Наука, 1994.
- Мачабели К., Позднеантичная торевтика Грузии, Тбилиси 1976.
- Мещанинов И.И., Змея и собака на вещевых памятниках архаического Кавказа (Змея-зигзаг-длинная линия и змея-дракон-собака) – ЗКВАМР, I. Ленинград 1925.
- Панцхава Л., Сулава Н., Папушвили Р., Колхидская, Кобанская или Колхидско-Кобанская? Кавказоведение, №4, Тбилиси, 2003.
- Смирнов И. А., Ахалгорский клад, Тбилиси 1934.
- Тенишева М. К., Эмаль и инкрустация, Seminatum Kondakovianum, Прага 1930.
- Трапш М.М., Древний Сухуми. Труды, т. 2, Сухуми 1969.
- Уильямс Д., Огден Дж., Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи, V-IV века до н.э, СПб, Славия. 1995.
- Урушадзе Н., Бронзовая летопись древней Грузии. Тбилиси 1984.
- Хакуташивили Д.А., Производство железа в древней Колхиде, Тбилиси 1987.

